

A KONFERENCIA-SOROZAT ELŐADÁSAI

(Az előadásoknak a Pro Minoritate című folyóiratban megjelent,
szerkesztett változatai)

TARTALOM

2006/NYÁR–ŐSZ

Határon túli magyarság a XXI. században:

tények és perspektívák – Válogatás a KEH által szervezett konferencia előadásaiból, 2006. május 4.

Bakk Miklós: Az erdélyi magyarság politikai érdekérvényesítésének feltételei és uniós perspektívái	3
Göncz László: A muravidéki magyarság tegnap és ma	15
Gyurgyik László: A szlovákiai magyarság szerkezeti összetételének változásai	20
Kiss Tamás–Csata István: Népesedési perspektívák Erdélyben.	37
Lampl Zsuzsanna: Munkaerőpiaci és egészségügyi helyzet – a szlovákiai magyar identitás alakulásának újabb tényezői	52
Losoncz Alpár: Egy kisebbségi érdekérvényesítési modell időközi mérlege: többletlehetőségek vagy többletillúziók?	59
Majnek Antal: Beszámoló a kárpátaljai magyarság helyzetéről	70
Molnár József: A kárpátaljai magyar közösség: helyzete, perspektívái	76

Vetési László: A szórványban is pozitív jövőkép kell

83

Bakk Miklós

AZ ERDÉLYI MAGYARSÁG POLITIKAI ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉSÉNEK FELTÉTELEI ÉS UNIÓS PERSPEKTÍVÁI

Románia uniós csatlakozásának közeli dátuma kétségtelenül korszakhatár az erdélyi magyarság társadalmi és politikai életében. Az alábbiakban e korszakváltás politikai feltételeit és néhány következményét vizsgáljuk, tekintettel a magyar kisebbség politikai érdekérvényesítésének rendszerfeltételeire.

Mindezen feltételeket Románia politikai rendszerének változásán belül, elsősorban a pártrendszer, a választási rendszer és a kisebbségi politikai érdekérvényesítés lehetséges stratégiáinak összefüggésében kívánjuk áttekinteni, különös tekintettel a rendszerváltás néhány sajátosságára.

Az elmúlt másfél évtizedben az erdélyi magyarság politikai képviselőjében gyakorlatilag egyetlen párt, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) volt meghatározó szereplő. Következésképpen az említett korszakváltás politikai feltételeinek és következményeinek vizsgálatát elsősorban az RMDSZ szerepének és stratégiáinak a vizsgálatával kell kezdeni.

E tekintetben ma már világos, hogy három korszak határolható el: 1. 1990–1996: az RMDSZ mint etnikai párt intézményesülésének és konszolidálódásának az időszaka; 2. 1996–2006: az RMDSZ integrációja a román pártrendszerbe, a „konszociatív” stratégia eredményességének szakasza; 3. 2006-tól: kisebbségi politikai érdekérvényesítés újrafogalmazása az uniós térségben. Az első két szakasról született már néhány elemzés,¹ a harmadikra vonatkozóan csupán néhány hipotézis fogalmazható meg.²

Az RMDSZ konszolidációja és a romániai átmenet

Az RMDSZ átfogó egysége a román átmenet ama sajátos körülményére vezethető vissza, hogy a kisebbségi önszerveződés 1989 decemberében hirtelen megnyílt pályáin a kisebbség „politikai megkonstruálása” jócskán megelőzte a kulturális és tár-

sadalmi önépítkezést. Az RMDSZ olyan ernyőszervezetként határozta meg önmagát, amely mind a közösség politikai érdekképviseletét, mind a kulturális önépítkezéshez szükséges civil társadalmi funkciókat el kívánta látni. E két cél akkor, a kilencvenes évek elején, egyáltalán nem tűnt ellentmondásban levőnek, s az RMDSZ sokáig a kisebbségi társadalom civil szférájának „kvázi-létezéséhez” is keretet nyújtott. Ennek folytán az RMDSZ parlamenti politikusai egyfajta „megacivil” szerepkörre tettek szert, és feladatuknak tekintették az intézményszervezést, mindenféle intézményépítő stratégia kidolgozását. De a közös nemzeti (kisebbségi) érdekvédelem feladatának örvén gyakorlatilag az erdélyi magyar társadalom önszerveződését is késleltették.³

Ebben a román politikai rendszert megalapozó 1990–1991-es alkotmányjogi konszenzusnak is szerepe volt, olyan rendszert alapozott meg, amelynek két fontos, de egymással ellentmondásban levő eleme van: 1. a nemzeti kisebbségek politikai korporatizmusának az elismerése; 2. a nemzeti kisebbségek kizárása a politikai közösség alapját alkotmányos értelemben alkotó „román népből” (a nemzet etnikai megalapozása).

A romániai nemzeti kisebbségek „érdekvédelmi szövetségei” politikai korporatizmusának elismerése az 1990 februári „protoalkotmányos” egyezség eredménye volt⁴. A február 9-én megalakult Nemzeti Egység Ideiglenes Tanácsában (CPUN) mint „protoparlamentben” a posztkommunista Nemzeti Megmentési Front (amely 1989 decembere óta kormányzott), átengedte a képviseleti helyek felét (112 ideiglenes képviselői széket) az ellenzék pártjainak és a „nemzeti kisebbségeknek”⁵. Az itt kialakuló politikai korporatizmus később a párt- és választási törvényekben megfelelő biztosítékokat, megerősítést kapott, és sok esetben tulajdonképpen létrehozta a „nemzeti közösségeket”, ott is, ahol ezek tulajdonképpen nem léteztek⁶. Azok a „kisebbségek”, amelyek a választási törvény előírásai miatt esetleg nem juthattak mandátumhoz, kedvezményesen egy „alanyi” képviselői helyet kaptak.

A kisebbségek ily módon megalapozódó képviseleti rendszere a román pártrendszer ama konszenzusához vezetett, hogy az egyes pártok nem dolgoznak ki semmilyen elképzelést arról, miképp kívánják megoldani a romániai társadalom kulturális megosztottságából fakadó problémákat, hanem az egyes kisebbségek korporatista képviseletére bízzák, „kezeljék” a felmerülő kérdéseket. A választási rendszer alapján parlamenti képviselőhez nem jutó kisebbségek képviselői eleve „nemzeti közösségek” és nem társadalmi változásoknak, integrációs kihívásoknak kitett csoport képviselőiként kerültek – a választási rendszer kedvezményezettjeiként – a román parlamentbe. A modell a nemzeti kisebbségek politikai képviselőit amolyan „etnikai ügyintézőkké” alakította át – általában sikerrel –, amint arra már többen is felfigyeltek: Adrian Severin szerint a román pártok „arra a viszonylag kényelmes álláspontra helyezkedtek, hogy a kisebbségek gondjait kizárólag az etnikai pártokra kell bízni, amelyekkel aztán tranzakciók keretében kezelték az állampolgárok jogait”.⁷

Ez a konszenzus azonban sokáig láthatatlan maradt a nacionalizmus folyamatos instrumentalizálása miatt.

Ugyanakkor, e konszenzus kialakításával párhuzamosan a román politikai elit az ország politikai közösségét inkább „etnokratikus” alapon gondolta el, a román alkotmány előírásai egyenesen tiltják a magyarok és más nemzeti közösségek közjogi személyiségének az elismerését.

Mindezek eredményeképp a román politikai rendszer tulajdonképpen tartósított egy kétértelműséget, ahelyett, hogy feloldotta volna azt: egyrészt elismerte a nemzeti kisebbségek korporatív politikai képviselőit mint politikai szereplőt, másrészt azonban semmit sem tett maguknak a kisebbségeknek a tényleges integrációja érdekében. Integrálta a pártrendszerbe a kisebbségi szervezeteket, de nem integrálta magukat a kisebbségeket.⁸

Az RMDSZ szintén e politikai korporatizmus logikája szerint jelent meg a román parlamentben: ugyanúgy nem pártként, hanem szövetségként lépett fel, mint a többi kisebbségi szervezet, ugyanúgy megkapta azokat a közpolitikai forrásokat, amelyekkel a kultúra területén az kilencvenes évek második felétől „elosztóként” léphetett fel saját társadalma felé, jóllehet, hogy mindeközben 1990-től kezdődően a választásokon való részvétellel, a választási rendszer pártokra érvényes mandátumosztó logikája szerint szerezte meg parlamenti helyeit.

E kettős logikához való alkalmazkodása 1990–1996 között ment végbe, lassabban ugyan, de sikeresen. Mivel az erdélyi magyarság mind regionális, mind kulturális tekintetben összetettebb szerkezetű társadalom, ezért az RMDSZ-nek olyan integratív struktúrát kellett létrehoznia, amely egyszerre jelenítette meg a „nemzeti korporatizmust” és teremtette meg a román pártrendszerbe való betagozódás feltételeit. A folyamat döntő mozzanata az RMDSZ 1993-as, harmadik brassói kongresszusa volt, az ekkor megalapozott pártstruktúra – amely legfontosabb szerkezeti elemeiben mind a mai napig fennáll – egyszerre jelenítette meg „önkormányzatként” az erdélyi magyarságot mint nemzeti közösséget, és teremtett meg olyan korszerű pártstruktúrát, amely alkalmasnak bizonyult mind a szavazói bázis megőrzésére, mind pedig a romániai pártrendszer működési feltételeihez való rugalmas alkalmazkodásra.

Az „önkormányzatként” való működést 1993–95 között a következő szerkezeti és programelemek állították az előtérbe:

- a) az RMDSZ felépítésének „állam az államban” logikája, amely – egyrészt – fontos ideológiai és szervezeti önértékelő klisé volt ezekben az években, szervezeti elvként pedig olyan testületek „helyét” jelölte ki, mint az Ügyvezető Elnökség (ÜE) vagy a Szövetségi Egyeztető Tanács (SZET);
- b) a platformok versenyének programba vétele, a belső választások intézményesítésének terve;

c) az autonómia stratégiai célként való megfogalmazása, azaz, annak az intézmény-építési logikának a meghirdetése, hogy az RMDSZ ernyője alatt létrejövő testületeket és intézményeket úgy kell kialakítani, hogy azok a közjogi autonómia kivívásakor az autonómia testületeivé és szerveivé alakuljanak át.

Emellett a pártszerű működés is konszolidálódott, méghozzá annak eredményeképp, hogy az RMDSZ

1. a platformosodás révén megőrizte ideológiai nyitottságát, még azt követően is, hogy már 1993 májusában az EDU (Európai Demokratikus Unió, a konzervatív európai pártok nemzetközi pártszövetsége) tagjává vált;
2. az „önkormányzati” jellegű felépítés jelszava mögött, elsősorban az Ügyvezető Elnökség, a Szövetségi Elnöki Hivatal, az Operatív Tanács körül professzionális pártapparátust hozott létre;
3. a tagsággal való kapcsolatban a kezdeti mozgalmi jelleg eltűnését követően a médiumok jutottak fontos szerephez.

E három vonás lényegében a – párttipológiai értelemben vett – néppárti jellegnek⁹, illetve a modern gyűjtőpárti karakternek¹⁰ felel meg, és 1994-től kezdődően az RMDSZ kétségtelenül tudott ennek megfelelő centralizációs technikákat is működtetni (ebben az Operatív Tanácsnak volt szerepe¹¹). Ha viszont a román pártrendszerben keressük a helyét, akkor – tipológiai értelemben – az RMDSZ etnoregionalista pártként való felfogása a leghasznosabb.¹²

Az RMDSZ konzociatív stratégiája és az EU-integrációs folyamat

Az RMDSZ kilencvenes évek derekán végbement szervezeti konszolidálódási útja két stratégiát állított az előtérbe. Ezek a stratégiák nem csupán egy többé-kevésbé rejtett jövőképet tartalmaztak, hanem a megfelelő eszközök előállításában is segítettek a vezető elitet abban, hogy az erdélyi magyarság kollektív identitására – a feszültségek keltésének és feloldásának finom játéka révén – mobilizációs-választási céllal rátelepedjen.

A korábbi az autonómia stratégiája; az autonómia célként gyakorlatilag 1992 óta van jelen az RMDSZ-dokumentumokban,¹³ az 1993-as brassói kongresszus pedig az előbb vázolt módon, szervezeti konzekvenciákat is maga után vonó központi gondolatá fogalmazta át. Az autonómia célként ugyan legitim, realitása viszont nem sok volt a kilencvenes évek első felében. E körülmény viszont sajátos, értékelvű törésvonalat, egyfajta pragmatista/idealista megkettőződést eredményezett, amelynek legismertebb ideológiai tematizációjává a „mérésékelt”–“radikális” ellentét vált.¹⁴ Ideológiai értelemben az autonómia-stratégia több célt is szolgált: a) kiindulópontja volt az autonómiából levezethető törvénytervezetek megfogalmazásának, ekként tehát – közpolitikai értelemben – kezdeményező szerepet töltött be; b) kriti-

kai eszköz volt, amelyet a gyakorlati politizálás egzisztenciáival szemben bármikor érvényesíteni lehetett; c) olyan elvi-tematizációs kiindulópont volt, amelyhez minden szervezeti reformkezdeményezés vissza tudott nyúlni. Mindebből következően érthető, hogy az autonómia-stratégia miért vált a kilencvenes évek közepétől „ellenzéki stratégiává”.

A másik stratégia, a „konszociációs” stratégia¹⁵ 1996-ban az RMDSZ kormányzati szerepvállalásával került az előtérbe. A kormányzati szerepvállalással ugyanis közvetlenül megtapasztalhatóvá vált az a – nyugati demokráciákban már ismert – törvényszerűség, hogy „a parlamenti pártrendszerek a politikai és állami intézményrendszer szerves és integráns részeivé váltak”¹⁶, és ez tulajdonképpen a már jelzett ellentmondásnak – annak, hogy az RMDSZ integrációja nem eredményezte automatikusan az erdélyi magyarság politikai integrációját – a megnyilvánulása. A romániai magyar szavazók számára ez abban a feszültségben jelenik meg, amely a nem saját, „nem legitim” román állam és annak „legitim része”, az RMDSZ között számukra fennáll. Az RMDSZ-elit számára viszont egyfajta termékeny feszültségről van szó, amelynek feloldása folyamatos – mondhatni: napi – feladat, és ez teremtette meg számára azt a lehetőséget is, hogy az RMDSZ számos törvényhozási feladatot választói előtt az autonómia perspektívájába tudjon helyezni.

A „konszociációs” stratégia eredményessége három területen vizsgálható: (1) az RMDSZ választási, (2) hivatalszerző és (3) közpolitikai sikeressége terén.¹⁷

Az RMDSZ választási eredményeit az elmúlt másfél évtizedben a stabilitás jellemezte. Az 1990-től 2004-ig megtartott öt választáson a következő eredmények születtek:

Év	Részvételi arány	Képviselőház				Szenátus			
		v	v %	s	s %	v	v %	s	s %
1990	86,19%	991 601	7,23	29	7,32	1 004 353	7,20	12	10,08
1992	76,29%	811 290	7,46	27	7,92	831 469	7,58	12	8,39
1996	76,01%	812 628	6,64	25	7,29	837 760	6,82	11	7,69
20006	5,31%	736 863	6,80	27	7,83	751 310	6,90	12	8,57
2004	58,51%	628 125	6,17	22	6,63	637 109	6,23	10	7,30

Látható, hogy az RMDSZ eredményei a szavazatszámok és a részvétel tekintetében az elmúlt másfél évtized során folyamatos csökkenést mutatnak ugyan – ez alól egyedül az 1996-os választás eredményei jelentettek kivételt –, de alapvetően az „etnikai szavazótábor” eddigi stabilitásán alapszanak, amely a konszociatív stratégiában e szavazótábor „megőrzésére” irányuló elképzeléseket favorizálja. A csökkenés trendjei ugyanakkor előrejeleznek bizonyos változásokat, elsősorban azt, hogy a támogatottság főleg a székelyföldi megyékben csökken. Hargita megyében

2000-ben az RMDSZ a szavazatok 83,2%-át, illetve 82,47%-át szerezte meg, Kovásznában pedig 74,8%-át. Ezek az értékek nagyjából megfeleltek a magyarság részarányának a szóban forgó megyékben. 1996-ban az RMDSZ részesedése a szavazatokból még magasabb volt. 2004-ben az RMDSZ szavazatai Hargita megyében az érvényes szavazatok 78,02%-át, illetve 79,00%-át, Kovászna megyében pedig 68,14%-át, illetve 68,67%-át tették ki csupán, ami 5-6%-kal elmarad a magyarság részaránya mögött. Ugyanakkor a Székelyföldön – és kisebb mértékben az egész Erdélyben – tapasztalt szavazatcsökkenéssel párhuzamosan egyes Kárpátokon túli megyékben az RMDSZ-re leadott szavazatok száma nőtt, így Călărași, Suceava és Buzău megyékben szinte megduplázódott 2000-hez képest.

A folyamat egészéből kellő óvatossággal ugyan, de arra lehet következtetni, hogy a támogatottság csökkenésének két fő oka van: egyrészt egyes szórványrégiókban az etnikai törésvonalak elmosódóban vannak, másrészt a székelyföldi tömbben a politikai alternatíva¹⁸ létrehozására irányuló kísérletek a távolmaradást, illetve a protesztaszavazatok számát növelték.

Az RMDSZ hivatalszerző stratégiája tekintetében három a parlamenti ciklus időszakát kell megkülönböztetni. 1996–2000 között, amikor az RMDSZ a koalíciós kormány tagja volt (a Demokrata Konvenció pártjai és a Demokrata Párt mellett), két miniszteri tárcát¹⁹ és hét államtitkári posztot²⁰ kapott, ezenkívül két prefektusi és nyolc alprefektusi tisztséget²¹ is. 2000 és 2004 között az RMDSZ parlamenti támogatást nyújtott a PSD-kormánynak. Ekkor nem a koalíciós logika szerint, hanem a magyarság „részesedés-elve” szerint próbált pozíciókat megőrizni, illetve megszerzeni. A 2004-től kormányzó koalícióban az RMDSZ négy miniszteri tárcát, nyolc államtitkári, négy prefektusi és nyolc alprefektusi tisztséget kapott. Ugyanakkor 2000-től egyértelmű eredményeket hozott az RMDSZ azon törekvése, hogy a professzionális köztisztviselői karban magyar szakemberek is minél nagyobb számban legyenek jelen.

A folyamatokat összefoglalva az tapasztalható, hogy három kormányzati ciklusban (1996–2000, 2000–2004, 2004–) az RMDSZ-nek fokozatosan sikerült eredményesebbé válnia a politikai patronázs romániai rendszerének kihasználásában, anélkül azonban, hogy tisztázni tudta volna ennek elvi alapjait. Az eredmények a koalíciós befolyás (potenciál) függvényében alakultak, a pozíciók megszerzésére irányuló törekvést a politikai partnerek saját klientúraépítő gyakorlatuk átvételeként értelmezték, vagyis az RMDSZ-nek nem sikerült ezt egy kisebbségvédelmi modell (például: az etnikai arányosság elvének érvényesítése a közintézményi szférában) felé tett lépésként elfogadtatnia.²²

A közpolitikai sikeresség értékelése a jóval nehezebb, összetettebb kérdés, kontingenciája a politikai gyakorlatokkal ugyanis adott, nehéz ettől függetlenül a módszertant kialakítani. Számos olyan törvény felsorolható, amely – ha nem is az RMDSZ kezdeményezésére, de – az RMDSZ támogatásával született, a befolyáso-

lás feltérképezése pedig meglehetősen bonyolult. A legfontosabb „RMDSZ-érdekeltségű” törvények 1996 és 2004 között a helyi közigazgatás szabályozásában, a mezőgazdasági és erdőterületek visszaszolgáltatása, az egyházi, egyes közületi ingatlanok visszaszolgáltatása, az államosított ingatlanok (lakóépületek, ipari létesítmények) visszajuttatása, illetve kárpótlása terén, valamint a magyar nyelvű közoktatás tekintetében (gimnáziumok visszaállítása, a kisebbségek történetének oktatása, a csángómagyarok magyar nyelvoktatása, szórványiskolák és -csoportok indítása stb.) születtek.

Az elért közpolitikai (törvényhozási és kormányzati) eredmények elemzéséből az derül ki, hogy főleg azokon a területeken születtek, amelyek az európai integrációs folyamat kontrollja alatt voltak (például az ingatlanok, az egyházi tulajdonok kérdése), illetve kisebbségjogi tekintetben, azokban a kérdésekben, amelyek a) közvetlenül Európa tanácsi (ET-)határozatokból következtek, illetve amelyekre nézve b) Románia kisebbségpolitikai gyakorlatában valamilyen intézményi példa, előzmény létezett (vagy létezik), és a probléma átfogalmazható volt létező gyakorlat bővítéseként – a nyelvhasználat és a közoktatás tartozik ide.

A közpolitikai eredményesség kérdése elsősorban a román pártrendszerbe való integráció tekintetében vet fel érdekes kérdéseket, főleg azt követően, hogy a 2000-es és a 2004-es választások eredményei alapján e pártrendszer konszolidálódni látszott. A parlamenti mandátumokat 2004-ben nagyjából az utolsó három választáson már eredményesen szereplő pártok szerezték meg az alábbi táblázat szerint:

Párt	2004 – Képv.ház	2004 Szenátus
PSD – Szociáldemokrata Párt	113	46
PUR/PC – Humanista/Konz. Párt	19	11
PNL – Nemzeti Liberális Párt	64	28
PD – Demokrata Párt	48	21
PRM – Nagy-Románia Párt	48	21
RMDSZ	22	10
Kisebbségek	18	–
Összesen	332	137

Mint ahogy 2004-ben a PSD erős baloldali gyűjtőpártnak bizonyult, a jobboldalon pedig a D.A.-Szövetség (a PD és a PNL együttműködése) tűnt pólust létrehozó és stabilizáló erőnek, a 2000-es eredményt nagyvonalakban követő 2004-es választási eredmény egy „két és fél párt”-rendszer (“two-and-a-half party system”) képét vetítette előre.

Az RMDSZ pártként való integrációja ebbe a 2000 körül körvonalazódott pártrendszerbe megkettőzte a kilencvenes évek első felében megfogalmazott RMDSZ-

programot, a magyar kisebbségi törekvéseket: 1. a program egyik része az ország integrációs folyamatához illeszthetővé vált, azaz: „rendszeren belüli” probléma lett; e programcélok tehát koalíciók lehetséges céljaként is újrafogalmazhatók lettek, kompromisszumkötések (-sorozatok) tárgyává váltak; 2. másik részük viszont – elsősorban az autonómia közjogi formáinak, később a régióknak a kérdése – az illető ország politikai felépítményének „rendszeren kívüli” kérdésévé vált, beleütközött abba a pártrendszert alapító konszenzusba, amelynek integratív ereje – mint láttuk – már 1996-tól kezdődően kiterjedt az RMDSZ-re is.

A „konszociatív” stratégián belüli alapkérdés tulajdonképpen az volt, hogy sikerül-e az RMDSZ-nek elmozdítania a konszenzuálisan rögzített határvonalat a „rendszeren belüli” és „rendszeren kívüli” kérdések között. Úgy tűnik, az erre irányuló törekvések nem is járhattak sikerrel; e stratégiacsata szimbolikus terepe a „nemzetállam” kérdése volt. Cristian Preda szerint a romániai pártok sikeres „megszelidítési” stratégiát vetettek be az RMDSZ-szel szemben,²³ amelynek eszköztárába tartozott mind a Demokrata Konvenció antikommunista pártszövetségén belüli nyomásgyakorlás (1995–96-ban), mind a 2000-ben bevezetett 5%-os választási küszöb.

Ha az RMDSZ „konszociációs” stratégiáját a kilencvenes évek végére kialakult és megszilárdult párt- és választási rendszer belső összefüggései felől vizsgáljuk, akkor – az eddigi politológiai elemzések alapján²⁴ – a következőket állapíthatjuk meg:

1. Az arányos választási rendszer kedvezett az RMDSZ-nek, azonban túl a választási rendszer e közismert hatásán, további tényezők is szerepet játszottak abban, hogy az RMDSZ sikeres „konszociatív” stratégiát követett.
2. Különösen fontos körülmény volt ebben, hogy az 1992-es választásokat követően a pártrendszer kiegyensúlyozottabbá vált, és ez megszüntette az RMDSZ „kispárti” jellegét.²⁵

Ahhoz, hogy 1996-tól kezdődően az RMDSZ bizonyosan nem kispárti komponense volt a román pártrendszernek, további két sajátos körülmény is hozzájárult:

3. Az, hogy 2000 körül a román pártrendszer egy „két és fél párt”-rendszer képét mutatja – ahol szociáldemokraták és a liberális–demokrata szövetség az egészek, a fennmaradó felet pedig a Nagy-Románia Párt meg az RMDSZ teszi ki –, az európai integrációs folyamatban még inkább megszilárdította az RMDSZ helyzetét. Ugyanis a koppenhágai kritériumok ellenőrzésének idején (1999–2005) a Nagy-Románia Párt koalícióképesége egészen gyenge volt, ez viszont megnövelte az RMDSZ-ét. A pártrendszeren belül így az RMDSZ-nek kettős haszna is származott a szélsőséges Nagy-Románia Párt parlamenti jelenlétéből: a) egyrészt növelte koalíciós potenciálját, b) másrészt segítette az etnikai határok fenntartásában, azaz megtartani a szavazótábor egységét a fenyegetettségre való hivatkozással.
4. Ugyanakkor az európai integrációs folyamat tartalmában is a konszociativitást támogatta. Ennek sajátos oka az, hogy az EU nem rendelkezik normatív értelemben

olyan kisebbségvédelmi koncepcióval, amelyet a csatlakozó országokkal szemben érvényesíthetett volna; ehelyett kisebbségvédelmi politikáját olyan biztonságpolitikai megfontolás vezérelte, amely „a viták konszenzusus rendezését részesíti előnyben az egyetemes normák kikényszerítésével szemben”²⁶ Románia esetében ez egyértelműen azt jelentette, hogy a kisebbségvédelmi politikát egyidejűleg jellemezte egy „stratégiai határozatlanság”²⁷ a célok tekintetében és a hatalommegosztásnak mint eszköznek a folyamatos és egyértelmű szorgalmazása.

Politikai érdekérvényesítés az EU-csatlakozás után

A Románia EU-csatlakozását követő időszak nagy kérdése, hogy fennmaradnak-e a konzociatív stratégia feltételei.

Martin Brusis szerint valószínű, hogy a konzociális berendezkedésnek mint az Európai Unió által szorgalmazott kisebbségvédelmi modellnek van jövője a kibővített EU-ban (következtetéseit Szlovákia, Románia és Bulgária példájának elemzéséből vezeti le).²⁸

A romániai példa azonban számos olyan érveléssel is szolgál, amely ezt a hipotézist nem támasztja alá. Néhány, a pártok csatlakozás utáni helyzetéből és evolúciójából, valamint a pártrendszer fejlődéséből kiolvasható érv:

- a) közvetlen politikai következményként jelentkezik az, hogy megszűnik az RMDSZ kiemelt, a csatlakozási folyamatot kormánykoalícióból „minősítő” szerepe;
- b) lassúbb folyamatként, későbbi következményként jelentkezhet továbbá az, hogy csökken az RMDSZ komparatív jelentősége a román pártrendszeren belül, azaz, elkezdődhet egy olyan belső átalakulási folyamat, amely ismét kispárti pozíciót jelöl ki az RMDSZ számára. Ez jórészt a román pártok megkésett európaizálódásának az eredménye.

Európa ugyanis különös funkcióra tett szert a román politikai gondolkodásban. A pártidentitások kialakulásában alapvetőnek tűnik az a tény, hogy a román politikai pártok túl gyorsan vették át – másolták le – az európai integráció révén megismert pártcsaládok identitását²⁹, anélkül azonban, hogy az ezeknek megfelelő doktrínákat politikai gyakorlatuk próbájának alávetették volna – erre ugyanis nem volt szükségük a csatlakozási folyamatban. Az európai pártcsaládoknak megfelelő ideológiák igazi, kreatív honosítása, alávetése a választások próbáinak tulajdonképpen tehát még hátravan. Az európai közpolitikák meghonosításáért folytatott reális doktrinális verseny csak ezután kezdődik, és ez a verseny szintén jelentős mértékben átalakíthatja majd a román pártrendszert.

Két további sajátos körülmény is az RMDSZ „kispártisága” irányába hat:

- c) Az RMDSZ támogatottságának a fenntartása immár nem lehetséges az 1989–1990-es konszenzus alapján, amelyben az „erdélyi magyar érdek” egységesnek

és egységességében problémamentesnek tűnt. Új generációk jelentek meg az erdélyi magyar szavazótáborban, akikre a „magyar érdekre” vonatkozó 1989-es konszenzus már nem terjed ki.

d) Ezzel összefüggően bizonyosnak tekinthető, hogy előbb-utóbb megjelenik egy újabb magyar párt az RMDSZ politikai versenytársaként (minden bizonnyal Székelyföldre összpontosítva).

Mindezek olyan kihívásokat jelentenek, amelyek új stratégia kialakítására sarkallják mind az RMDSZ-t, mind annak majdani versenytársát. Az egyik lehetséges stratégia pedig, amely újabb kitérési pontot biztosíthat a „kispártiságból”: a regionális stratégia.³⁰

Melyek a magyar külpolitika alternatívái Románia EU-felvételét követően? Itt most csak egyetlen szemléleti kérdést jelzünk: középtávon a Kárpát-medencére irányuló magyar politikának két versengő koncepciója, alternatívája alakulhat ki. Az egyik a kulturális nemzet egységének fenntartására irányuló nemzetpolitika, a másik a térség egészére mint a magyar történelemmel szorosan összefüggő civilizációs térségre irányuló regionális politika. Mindkettő szomszédságpolitika is, de a köztük való rugalmas váltások, illetve differenciálásuk, eszközeik megteremtése az EU bővítését követően jóval több külpolitikai kreativitást és aktivizmust igényel.

Jegyzetek

¹ Lásd Kántor Zoltán–Bárdi Nándor: Az RMDSZ és a kormánykoalíció. In Bodó Barna (szerk.): Romániai Magyar Évkönyv 2001. Szórvány Al.-Polis Könyvkiadó, Tvár-Kvár, 2001, 26. Kántor Zoltán–Bárdi Nándor: Az RMDSZ a romániai kormányban, 1996–2000. Regio, 2000/4. sz., 150–186. Szarka László: Kormányzati szerepvállalás hatása a kisebbségi magyar pártok önkormányzati politikájára. 259–284.

² Ezek megalapozásához lásd Martin Brusis: The European Union and Interethnic Power-sharing Arrangements in Accession Countries. www.ecmi.de, JEMIE, Issue 1/2003 (2006-07-31). Magyarul: Martin Brusis: Az Európai Unió és az etnikumok közötti hatalommegosztási egyezkedések a csatlakozó országokban. Pro Minori-tate, 2004/tavaszi, 92–108.

³ Ezt a folyamatot Biró A. Zoltán a „fent” és „lent” – kisebbségi elit és kisebbségi társadalom – sajátos viszonyaként, Kántor Zoltán pedig párhuzamos kisebbségi nation-buildingként értelmezi.

⁴ A Ceausescu bukását és a kommunista államhatalom összeomlását követően megalakult Nemzeti Megmentési Front ekkor párttá alakult, és az ideiglenes törvényhozó testületben a helyek felét átadta az újonnan alakult ellenzéki pártoknak és a velük hasonló képviselői feltételeket (3 képviselői helyet) kapó nemzeti kisebbségi érdekvédelmi „szövetségeknek”.

⁵ Mindegyik kisebbségi szervezet – köztük az RMDSZ is – három-három képviselőt delegálhatott az ideiglenes törvényhozói testületbe.

⁶ Lásd Cristian Preda: Partide si alegeri în România postcomunistă: 1989–2004. Ed. Nemira, Buc., 2005, 75–84.

⁷ Lásd Adrian Severin: Etnikumközi béke, avagy politikai hatékonyság. Krónika, 2004. január 24.

⁸ Cristian Preda, i. m. 80.

- ⁹ Ld Otto Kircheimer: Die Wandel des westeuropäischen Parteiensystems. Politische Vierteljahresschrift, 1965/6.
- ¹⁰ Enyedi Zsolt–Körösenyi András: Pártok és pártrendszerek. Osiris, Bp., 2004., 24.
- ¹¹ Márton János: Válságstáb vagy döntéshozó testület? Az Operatív Tanács működése (1993–2005). In Bodó Barna (szerk.): Romániai Magyar Évkönyv 2004–2005, Fundația Diaspora–Editura Mariana, Timișoara, 2005., 16–36
- ¹² Lásd Lieven de Winter: Conclusions. A comparative analysis of the electoral, office and policy success of ethnoregionalist parties. In: Lieven De Winter–Huri Türsan (eds.): Regionalist Parties in Western Europe. London–New York, Routledge, 1998. 204–247; Szász Alpár Zoltán: Kisebbségi részvétel a hatalomban. In Bodó Barna (szerk.): Romániai Magyar Évkönyv 2002, 47–57; Székely István Gergő: A romániai magyarság választói magatartása, 2004. – szakdolgozat
- ¹³ Az 1992. október 25-én elfogadott Kolozsvári Nyilatkozat volt az egyik legfontosabb mozzanat a stratégia kialakulásában.
- ¹⁴ Ehhez a nyilvánosság egyéb kulturális kliséi is kapcsolódtak.
- ¹⁵ A „konszociatív” stratégiáról, illetve – ezzel összefüggően – a konszenzuális demokrácia romániai esélyeiről a Provincia 2001-es számaiban folyt le egy vita. Lásd Szász Alpár Zoltán: Modele ale democratiei în România – șanse și realități. Provincia, 2001/3.; Kántor Zoltán: Consocierea în Ardeal. Proceșe și modele. Provincia, 2001/4.
- ¹⁶ Fricz Tamás: A magyarországi pártrendszer 1987–1995. Cserépfalvi Kiadása, é.n., 42.
- ¹⁷ Az RMDSZ teljesítményének első politológiai értékelését Kántor és Bárdi idézett tanulmányában (lásd fennebb) kapjuk. Az értékelés újabb, itt is alkalmazott szempontrendszerét Szász Alpár Zoltán javasolta Lieven de Winter nyomán.
- ¹⁸ A politikai alternatíva már a 2000-es udvarhelyi és Hargita megyei helyhatósági választásokon megjelent az Udvarhelyi Polgári Egyesület (UPE) révén, majd 2003–2004-ben a Magyar Polgári Szövetség (MPSZ) révén próbált új, országos keretben jelentkezni.
- ¹⁹ Kisebbségvédelmi Hivatal és Turisztikai Minisztérium (majd az egészségügyi tárca)
- ²⁰ A következő tárcáknál: Oktatásügyi Minisztérium; Művelődésügyi Minisztérium Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium; Munkaügyi és Népjóléti Minisztérium; Területrendezési Minisztérium; Egészségügyi Minisztérium; Erdőgazdálkodási, Vízügyi és Környezetvédelmi Minisztérium
- ²¹ 2 prefektusi tisztség Hargita és Szatmár megyékben, 8 alprefektusi tisztség pedig Kovászna, Maros, Kolozs, Szilágy, Bihar, Arad, Hunyad megyékben és Bukarestben jutott az RMDSZ-nek.
- ²² Jellemző például, hogy a 2004-es választásokat követő koalíciós egyezkedésekben az RMDSZ sem képviselte egységesen az etnikai arányosság logikáját; a székelyföldi tisztségek tekintetében erre hivatkozott, másutt – például Arad megyében – viszont a koalíciós logikát követte, és annak megfelelő arányszámokat követelt.
- ²³ Cristian Preda, i. m. 78–81.
- ²⁴ Cristian Preda és Szász Alpár Zoltán idézett munkái
- ²⁵ Lásd Szász Alpár Zoltán, i. m. 52–54.
- ²⁶ Lásd Martin Brusis, i. m. 92.
- ²⁷ A kisebbségvédelem kérdése távlati koncepcionális vitákat nélkülöző, tranzakcionális politikai viszony tárgyává vált. Alkalmi megegyezések születtek „kisebbség” és „többség”, „magyarság” és „románság” között, amelyekhez a szereplők tágabb köre gyökeresen eltérő jövőképeket csatolt. Így ehhez csak a bizonytalanság képzeje társulhatott, s ez a magyarázata annak, hogy az úgynevezett „etnikai kérdés” továbbra is – folyamatosan – instrumentalizálható a romániai napi politikai használatban. Azaz: bármikor bárki megvádolható be nem vallott, okkult tervekkel. Sőt, mi több, az „etnikai probléma” még egyfajta finomszabályozó szerepet is betölt a politikai életben: amolyan napi

mértékegységgé vált a politikai közbeszédben, amellyel a pártok le tudják mérni az egymás közötti viszony alakulását. (Lásd Bakk Miklós: Modellek peremén: az autonómia Erdélyben. Élő Jászkúnság, 2004/1.)

²⁸ Lásd Martin Brusis, i. m.106.

²⁹ 2000. év elején, amikor megkezdődtek a csatlakozási tárgyalások az Európai Unióval, márt öt romániai párt tagja volt az európai pártszövetségeknek (lásd Cristian Preda, i. m.109–111.)

³⁰ A regionális stratégiára már utalt néhány tézis az RMDSZ 1999-es csíkszeredai kongresszusán elfogadott programban (az erdélyi regionális érdekről szóló fejezetben), azonban ennek tényleges megjelenítésére nem került sor.

Göncz László

A MURAVIDÉKI MAGYARSÁG TEGNAP ÉS MA

A trianoni békeszerződés mintegy 22 ezer magyar nemzetiségű polgár elcsatolását szentesítette a történelmi Vas és Zala vármegyéktől, és az újonnan létrehozott délszláv állam szlovéniai részéhez csatolta őket. A határszakasz ebben a térségben sajátos, számos vonatkozásában véletlenszerű szempontok alapján alakult, azonban ez nem változtat a végső döntés lényegén. A két említett megye elcsatolt részeiből jött létre az úgynevezett Muravidék, amelynek területe körülbelül 910 négyzetkilométer, és lakosainak körülbelül egynegyede vallotta magát 1921-ben – már a jugoszláv népszámlálás adatai szerint – magyar nemzetiségűnek (előrevetítjük, hogy jelenleg Muravidék lakosságának már csak 7–8%-a magyar nemzetiségű).

Földrajzi, illetve néprajzi tekintetben Muravidék magyarlakta részét északon néhány őrségi falu, valamivel délebbre a göcseji nyúlványok, Dobronak nagyközségtől délre a Hetés néprajzi tájegységnek nagyjából a fele, valamint a történelmi Alsólendva környékén az úgynevezett Lendva-vidék képezi. Ennek alapján megállapítható, hogy a térségre, a szélesebb régióra is jellemző göcseji–hetési–őrségi tárgyi néprajzi és folklór hagyományok (motívumok) a jellemzők.

A muravidéki magyarságnak az elcsatolás után számos nehézséggel kellett szembenézni, amelyek a későbbiek során – közvetve vagy közvetlenül – jelentős mértékben kihatottak a nemzeti tudat alakulására, a magyar nyelv helyzetére. Szükséges megemlíteni, hogy közvetlenül a kisebbségbe taszítás után a Mura mentéről majdnem teljes egészében kitelepült a magyar értelmiség, vagy kiűzték őket. Továbbá, fontos jelenségnek számít, hogy az úgynevezett földreform során felosztásra kerülő nagybirtokból – 1921 után – kizárólag csak azok részesülhettek, akik nem vallották magukat magyar nemzetiségűnek. Ezekből a földekből bőségesen kaptak az ide irányított telepesek (kolonisták), akikből önálló településrészek szerveződtek, de önálló falu is keletkezett a betelepítések során. Goricia környékéről, Isztriából (mindkét vidék abban az időszakban Olaszországhoz tartozott), valamint közelebbi szlovén

vidékekről jöttek a telepések. Ma már köztudott tény, hogy az egykori hatalom asszimilációs szándékkal alkalmazta ezt a módszert, ami mindkét közösségnek – az őshonos magyarságnak és a betelepítetteknek egyaránt – óriási gondokat okozott, számos konfliktus-szituációt idézett elő.

A nemzetiség szempontjából két objektív jellegű negatív tényezőről is kell szólni. A muravidéki magyarság nemzeti identitásának és anyanyelvének megőrzése szempontjából a kisebbséggé válás kezdetétől nehézséget jelentett a kis közösség ténye, ami eleve belső korlátokat szabott nemzettudat-kinyilvánítási folyamatának. A másik tényező arra vonatkozik, hogy Muravidék területe az első világháború után egy, az anyaországénál gazdaságilag objektíve fejlettebb közeghez került (a ma Szlovéniához tartozó, egykori osztrák területek az Osztrák–Magyar Monarchia fejlettebb tartományai közé tartoztak), aminek a későbbiek során az lett a következménye, hogy a muravidéki magyarság egyre inkább a szlovén értékrendszerrel azonosult, ami mély értékrendszer-válsággal járt a térségben. Az értékrendszer-válságot az ötvenes–hatvanas évektől súlyos nemzettudat-válság követte, amikor a muravidéki magyarság nemzeti tudatába komoly zavarok ékelődtek.

Muravidék elcsatolásában fontos szerepe volt néhány szlovén érzelmű katolikus pap működésének. Ebből kifolyólag érthető, hogy a vallás, a későbbiek során is, egyre kevésbé tudott találkozni a muravidéki magyarság nemzeti megmaradásának érdekeivel. Magyar nyelvű vallásgyakorlás a római katolikusok számára ugyan egészen máig rendszeresen volt, illetve van a magyarlakta vidéken, azonban ez még nem jelenti azt, hogy ez lényegesen kihatna a nemzeti tudat és az anyanyelv pozitív alakulására. Magyarán, a magyar és szlovén hívők között jelenleg nincsenek nemzeti jellegű feszültségek, mivel az egyház csak kimondottan vallási célokra és feladatokra koncentrál (más kisebbségi magyar régiókban tapasztalt nemzeti tudatot erősítő szerepéről a Muravidéken nem, vagy csak nagyon kis mértékben beszélhetünk). A muravidéki magyarság döntő többsége ma is római katolikus vallású, azonban az őrségi falvakban, valamint Szentlászló környékén élnek kis számban evangélikusok, illetve reformátusok. Az evangélikusoknak magyar lelkészük nincsen, a reformátusok istentiszteleteit magyarországi lelkészek látják el.

A két világháború között a muravidéki magyarság oktatását formálisan anyanyelven is megszervezték (a magyar nyelvű oktatást 1939-re teljesen felszámolták), azonban a gyakorlatban a következetlenség és a magyar pedagógusok hiánya azt számos esetben ellehetetlenítette, így már a húszas évek közepétől sem beszélhetünk ténylegesen magyar oktatásról.

A művelődés terén a térségben mindig élénk műkedvelő (amatőr) tevékenység zajlott. A két világháború között azonban e téren is sajátos diszkriminatív eljárásokra került sor. Például ha a magyar színjátszó csoport egy magyar színdarabot kívánt bemutatni, akkor például a szereplőknek egy művet szlovén nyelven is meg kellett tanulniuk, még ha nem is tudtak egy szót sem szlovénul.

A két világháború között – minden negatívum ellenére – a muravidéki magyarság nemzettudata még nem törött meg, a „bomlasztási folyamat” azonban megkezdődött. Azt ugyanis – számos konkrét bizonyíték ismeretében – állíthatjuk, hogy az első világháború után kisebbségbe került kárpát-medencei magyar közösségek közül a délszláv-, azaz a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolt területen gyakoroltak legerőteljesebb, számos esetben állami dekrétumokkal, törvényekkel alámasztott asszimilációs politikát. A magyarság azonban akkor még reménykedett valamilyen igazságtételben, a trianoni békeszerződés legalább részbeni revíziójában.

A szlovén kisebbségpolitikában radikális változásokra a 60-as évektől került sor. Akkor kezdték kiépíteni az úgynevezett pozitív diszkrimináció (kisebbségi többletjog) elvére épülő nemzetiségi politikát. Ennek a törekvésnek néhány, a folyamat létrejöttét illetően fontos oka lehetett, amelyek összefonódása, azaz együtt értelmezése is nagyon valószínű:

– Már az ötvenes években, a nemzetközi politikában jelentős szerepet kapott a nemzeti, faji, vallási és egyéb gyűlöletet szító megnyilvánulások megelőzésének a gondolata. Az akkori (ugyan demokratikusnak aligha mondható, szocialista eszméket valló) Jugoszlávia legfejlettebb köztársaságában, Szlovéniában – a szövetségi átlagnál jelentősebb mértékű és minőségű – figyelmet szenteltek az őshonos nemzeti kisebbségek jogainak rendezésére, amit számos politikai nyilatkozatban, pártdokumentumban is kifejezésre juttattak. Ezt – az egypártrendszer antidemokratikus volta ellenére – nagymértékben befolyásolta Szlovénia viszonylagos politikai kultúrája, de azt is szükséges hangsúlyozni, hogy a szlovén politikusok már akkor jól felmérték a nemzetközi politikai helyzetet. Ugyanis a kisebbségi jogok biztosításával jelentős „politikai tőkét” lehetett kovácsolni, ami később, Szlovéniának a kilencvenes évek elején bekövetkezett önállósulási folyamatában, jól kamatozott.

– Az őshonos olasz és magyar közösségek létszáma összesen sem haladta meg az akkori Szlovén Köztársaság lakosságának 1%-át, tehát viszonylag kis költségekkel járó kezdeményezésnek minősíthető a kisebbségvédelmi rendszer kiépítése.

– A szlovén nemzet számára fontos volt e téren precedens értékeket teremteni, hogy – az által is – hathatósabban segíthesse a határon túl élő szlovénok ügyét Ausztriában, Olaszországon és másutt.

A kisebbségi többletjog-rendszerre épülő nemzetiségi politika lényege abban rejlik, hogy az oktatás, a kultúra, a tájékoztatás terén, valamint az anyaországgal létrejött kapcsolatokban a nemzetiség külön lehetőségekkel rendelkezik, amit az állam – közvetlenül az állami költségvetésből – anyagilag is támogat. Az őshonos nemzeti kisebbségek létrehozhatták saját érdekvédelmi szervezetüket, amelyek bekapcsolódtak az önkormányzati intézményrendszerbe. Ezek az érdekvédelmi szervezetek (ma nemzeti közösségeknek, illetve kisebbségi önkormányzatoknak nevezzük azokat) megalapították a muravidéki magyarság kulturális és tájékoztatási intézménye-

it, valamint társalapítói a muravidéken meghonosodott kétnyelvű iskoláknak. A magyar nyelv formálisan – a törvény által meghatározott területen – egyenrangú állami nyelvnek számít, ami a gyakorlatban persze következetesen nem valósítható meg. A nyolcvanas évek végén a kisebbségi jogok kiegészültek, így az őshonos nemzetiségek állandó országgyűlési képviselői helyhez jutottak, melynek betöltéséhez kizárólag csak a nemzeti közösséghez tartozóknak van szavazási joga. Az önkormányzati szervezetekben is helyet kaptak az úgynevezett külön státusú nemzetiségi képviselők. Emellett minden önkormányzat területén (jelen pillanatban öt ilyen van) magyar nemzeti tanácsok működnek, amelyeknek képviselőit az általános helyhatósági választások alkalmával választják meg. Ezek a nemzeti tanácsok – saját köreikből – választják meg a legfelsőbb muravidéki magyar testület, a Muravidéki Magyar Önkormányzat Közgyűlését. A nemzeti tanácsok (önkormányzati szinten) és a muravidéki magyar önkormányzat (általános kérdésekben), mint ahogy a nemzetiségi országgyűlési képviselő is az országgyűlés keretében, a nemzetiségi oktatás, kultúra és tájékoztatás terén vétőjoggal rendelkeznek.

Az elméleti szinten ideálisnak és precedens jellegűnek minősíthető rendszer persze a gyakorlatban csak részben valósulhat meg, amit egyrészt a velünk közvetlenül együtt élő többségi nemzet tagjainak „nemtetszései”, toleranciájának korlátjai, másrészt a kis magyar közösségen belül bekövetkező öntudatzavarok, valamint az ezzel összefüggő, még az egypártrendszer időszakából származó beidegződések hátráltatnak a leginkább. Külön kell szólni a vegyes házasságokról is, amelyek a muravidéki magyarság esetében már meghaladják az 50%-ot. Az ilyen házasságokból kikerülő egyének döntő többsége (kb. 80–85%-a) a többségi nemzethez tartozónak vallja magát. A magyar nyelvet még valamilyen szinten beszéli, azonban annak tökéletesítésére különösebben nem törekszik.

Jelenleg a muravidéki magyarság tevékenységét a kultúra terén a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet koordinálja és segíti. Ennek keretében szólni kell a mintegy negyven műkedvelő csoportot felkaroló szakmai és szervezési teendőkről, a muravidéki magyar könyvkiadásról (évente mintegy 10 szépirodalmi, szakmai és tudományos jellegű kiadvány, valamint egy állandó folyóirat és évkönyv kerül kiadásra). Az anyanyelvápolás legtöbb formájának műveléséről (irodalmi pályázatok ifjúsági és felnőtt kategóriában, irodalmi és történelmi vetélkedők, szavalóversenyek, nyári anyanyelvi és honismereti táborok, színház- és bábélműsorok, valamint zenei és néptánc programok szervezése stb.) és a tudományos jellegű tevékenységről, amely egyre erőteljesebben jelentkezik (mindenekelőtt a néprajz, a helytörténet, szociográfia és művelődéstörténet terén).

Az oktatást illetően 1959-től egy úgynevezett kétnyelvű oktatást vezettek be. Előnye, hogy az együttélés bizonyos formáit a fiatal nemzedékekben kialakítja, hiszen úgy a szlovének, mint a magyarok csak ezt az iskolatípust választhatják, és – valamennyire – megtanulják a vele együtt élő közösség nyelvét is. Hátrányai azonban a

muravidéki magyarság öntudatának és anyanyelvének megőrzését illetően egyre jobban kifejezésre jutnak. Pillanatnyilag azonban még a magyarságon belül sem mutatkozik elegendő erő és akarat a rendszer esetleges módosítására.

A tájékoztatás terén példaértékű a muravidéki magyarság helyzete. Egy hetilappal, a *Népújsággal* rendelkezünk, amelyet önálló szerkesztőség ad ki, a Muravidéki Magyar Rádió jelenleg napi nyolc órában rendszeresen tájékoztatja a Muravidék és a szomszédos magyarországi megyék hallgatóit, és a néhány évvel ezelőtt létrehozott Magyar TV Műsorok Szerkesztősége is egyre fontosabb szerephez jut.

A muravidéki magyarság és intézményei szerteágazó együttműködést folytatnak az anyaországgal, a központi országos szakintézményekkel, azonban különösen fontos a közvetlen határmenti együttműködés, aminek alapját a települések közötti közvetlen cserekapcsolatok képezik. Főleg a művelődés terén rendkívül fontos a magyarországi szakemberek segítsége. Emellett az egyetemes magyar együttműködés tekintetében is jelentős előrelépés történt az elmúlt években. Kollektív tagjai vagyunk a Magyarok Világszövetségének, az Anyanyelvi Konferenciának, valamint gazdag és széleskörű együttműködés bontakozott ki a csallóközi, a vajdasági és a horvátországi magyarokkal.

A magyarság megmaradásának esélyei e vidéken talán abban rejlenek, hogy sikerül-e a következő időszakban megteremteni a magyar nemzeti értékek és a magyar nyelv elveszített presztízsét. Ehhez az euro-atlanti integrációs folyamatok csak szerény alapot képezhetnek. A döntő az lesz, hogy sikerül-e Magyarországnak a térség befolyásos államává válnia, továbbá, ha a muravidéki magyar értelmiség az eddiginél jobban ráeszmél a kulturális és nyelvi értékek adta lehetőségek kamatoztatására. Ugyancsak fontos szempontnak számít, hogy mennyire sikerül a többségi nemzet értelmiségét – mindenekelőtt a muravidéki szlovén értelmiséget – meggyőzni arról, hogy a magyar értékek ismételt elfogadtatása a térség egészének a javát szolgálja, és mennyiben lehet őket megnyerni a kisebbségi kérdés gyakorlati megoldásainak a támogatására.

Gyurgyik László

A SZLOVÁKIAI MAGYARSÁG SZERKEZETI ÖSSZETÉTELÉNEK VÁLTOZÁSAI¹

Először is szeretném megköszönni a lehetőséget, hogy részt vehetek ezen a konferencián. A mai konferencia a határon túli magyarság a XXI. században, tények és perspektívák – egy új megközelítés igénye című konferenciasorozat első rendezvénye többek között az egyes területek főbb problémaköreinek megfogalmazását tűzte ki feladatául. Rövid előadásomban a saját régióm, illetve kutatási területem szerint közelíték a felvetett kérdéshez.

Az egyik meghatározó problémája a szlovákiai – de véleményem szerint a többi határon túli – magyar társadalomnak, hogy torz szerkezettel, azaz kedvezőtlen demográfiai, település és társadalomszerkezeti mutatókkal rendelkeznek.

A torz kifejezés a mi szövegekörnyezetünkben azt jelenti, hogy az egyes határon túli magyar közösségek kedvezőtlenebb, hátrányosabb társadalom- és település-szerkezeti, demográfiai jellemzőkkel rendelkeznek politikai hazájuk népességénél és még inkább a többségi nemzethez tartozó lakosságnál. Ezért az összehasonlítás elsődleges szempontját „politikai hazájuk”, azaz annak az országnak a lakossága jelenti, ahol élnek, mivel az elmúlt évtizedekben a magyar kisebbségi kényszerszervezetek kialakulása óta politikai hazájuk, s ezen belül ezek többségi társadalmak jelentette azt a politikai, gazdasági, demográfiai, mozgásteret, melyben az egyes közösségek reprodukciója zajlott.

Ennek a torz, azaz az összlakosságnál hátrányosabb szerkezetnek néhány – etnikai, demográfiai, település és társadalomszerkezeti – összetevőjét szeretném az alábbiakban megvizsgálni.

A szlovákiai magyar lakosság hátrányos szerkezeti összetételének kialakulását hosszabb időszakra, közel egy évszázadra visszamenőleg tekintjük át. Ezt követően részletesen megvizsgáljuk a magyar lakosság társadalomszerkezeti összetételét és ennek változásait az 1980. az 1991. és a 2001. évi népszámlálás adatai alapján. Vizsgálatunkban a rendelkezésre álló adatokból indultunk ki. Egyes társadalomszerkezeti összetevőket nem, vagy csak részben vizsgálhattunk, másrészt nem állt mó-

dunkban egyének szintjén megközelíteni a szerkezetváltozásokat, jobbára országos és regionális szintű adatok egybevetésére volt lehetőségünk. Arra nyílt lehetőségünk, hogy megvizsgáljuk a magyaroknak Szlovákia lakosságától való eltéréseit néhány szerkezeti mutató vonatkozásában.

Történeti változások

Az országos társadalmi jellemzőktől való leszakadás, azaz a hátrányos kedvezőtlen szerkezet, más szóval a társadalmi különbségek kialakulása és konzerválódása a magyar közösség körében történelmi folyamat, mely nyomon követhető a kisebbségi lét kezdeteitől napjainkig. E folyamat nem egyenes vonalú, egyes meghatározó időszakokban rövid idő alatt a magyar közösségek társadalomszerkezete igen jelentős minőségi és mennyiségi változásokon esett át.

Első megközelítésben a szlovákiai magyarság arányának alakulását vizsgáljuk meg a Csehszlovák Köztársaság megalakulásától napjainkig. Kiindulópontul az 1921. évi adatokat vesszük. Ekkor került sor az első csehszlovák népszámlálásra. Az elmúlt 80 év számértékei igen nagy mértékű változásokról tanúskodnak.

Az első ábrán Szlovákia lakosságának nemzetiségek szerinti változásait figyelhetjük meg 1921-től 2001-ig. Az egyes nemzetiségekhez tartozók számának változásait az 1921. évi adatokhoz viszonyítva vizsgáljuk. 1921 és 2001 között Szlovákia lakosainak száma 79,3%-kal (3 millióról 5,38 millióra) növekedett. A magyar nemzetiségűek lélekszáma 20,0%-kal (651 ezerről 527 ezerre) csökkent. (Szlovákia lakónépességén belüli részaránya 21,7%-ról 9,7%-ra csökkent.) Az 1950-es mélypontot 1961-ben jelentős gyarapodás, 1970-ben mérsékelt növekedés, majd 1980-ban és 1991-ben minimális emelkedés követi, mindez a magyarság részarányának állandó csökkenése mellett. Törésvonalat az 1990-es évek jelentettek: 2001-ben első alkalommal csökkent a szlovákiai magyarság száma 1950 óta, és az aránya 10% alá.

(A szlovák nemzetiségűek aránya 136,4%-kal – száma 1,953 millióról 4,615 millióra – emelkedett. Szlovákia lakosságán belüli részarányuk 65,1%-ról 85,8%-ra növekedett. Azt is megfigyelhetjük, hogy valamennyi nemzetiség aránya csökkent 1921 óta.)

A hátrányos szerkezet kialakulása jól megfigyelhető a városi lakosság arányának változásain keresztül is Szlovákia összlakossága és ezen belül a magyar lakosság viszonylatában 1910-től 2001-ig.

A közel egy évszázad alatt lezajlott urbanizációs folyamatok elemzése kiindulópontul szolgálhat a társadalomszerkezeti változások vizsgálatához is, mivel az urbanizációs folyamatok és a társadalomszerkezeti változások egyéb aspektusai között feltételezésünk szerint többé-kevésbé szoros összefüggések figyelhetők meg. Nem

elhanyagolható az sem, hogy ez az egyetlen változó, amelyet ilyen hosszú távra visszamenőleg adatolhatunk.

Az adatokból látható, hogy lényegében két meghatározó törésvonal határozza meg a szlovákiai magyarok településszerkezetének alakulását. A monarchia utolsó évtizedében a mai Szlovákiai területén élő magyarok nagyobb arányban (24,1%) éltek városias jellegű településeken, mint az összlakosság (16,8%). A kisebbségi helyzetbe kerülés után 1921-ben a városokban élő magyarok aránya több mint egy negyedével (17,8%-ra) csökkent, s az országos értékek alá (18,1%) került. A városi magyarság arányának ily mértékű statisztikai csökkenése csak részben tükrözi a városi lakosság körében bekövetkezett etnikai arányok eltolódását: a Magyarországra áttelepült hivatalnokok, értelmiségiek jelentős része városlakó volt, de a nemzetiségváltások is inkább a többnyelvű városi lakosság körében voltak gyakoribbak, mint a falvakban. Ez utóbbin belül nem hanyagolhatjuk el a korábban magát zömmel magyar anyanyelvűnek valló zsidó felekezetűek jelentős részének statisztikai leválasztását a magyarságról a zsidó nemzetiségi kategória bevezetésével az 1921-es és 1931-es népszámlálás során.

Az 1930-as és az 1940-es években a magyar lakosság városodási folyamatai megtorpannak. De az országosnál hátrányosabb településszerkezeti összetétele markánsan meghatározóvá a II. világháborút követő „hontalanság évei” után válik. 1945 és 1948 között a felvidéki magyar városi lakosság jelentős részét és az értelmiség többségét (mely jelentős mértékben városlakó) az ismert kényszerítő intézkedések hatására nagyrészt Magyarországra „költöztetik”. Ennek következtében 1961-ben a városokban élő magyarok aránya (18,7%) nem elhanyagolható mértékben alacsonyabb mint 1930-ban (20,9%), miközben országosan dinamikusan izmosodott a városi népesség aránya (22,5%-ról 29,7%-a). A városi népesség aránya országosan legnagyobb mértékben a '70-es években növekszik, de a magyar városi népesség aránya korántsem emelkedett annyira, hogy megközelítse az országos átlagot: 1970-ben 30%-kal, 2001-ben pedig 26,6%-kal volt alacsonyabb a magyar városiak aránya, mint az összlakosság esetében.

Szerkezetváltozások 1980 és 2001 között

A továbbiakban a társadalomszerkezeti változásoknak csak egy viszonylag rövid, de folyamatait tekintve igen jelentős és változatos szakaszát tekintjük át, az 1980 és 2001 közötti időszakot.

Első megközelítésben az 1980 és 2001 közötti szerkezetváltozásokat egy dimenzió, az iskolai végzettség változása alapján elemezzük. Választásunk több okból is erre a mutatóra esett. A foglalkozási csoportok szerinti megoszlás a rétegződésvizsgálatok domináns ismervét képezik. Nemzetiségi bontású foglalkozási adataink

azonban csak a 2001-es népszámlálás alapján ismeretesek, vagyis e tekintetben a '80-as és a '90-es években lezajlott változásokat nincs módunkban vizsgálni. Ugyanakkor az egyén iskolai végzettsége jelentős mértékben behatárolja a betölthető foglalkozások körét. Azaz ebből a szempontból „keményebb” változónak tekinthetjük mint a foglalkozást.

1. táblázat. A szlovákiai magyarok iskolai végzettség szerinti megoszlásának változásai Szlovákiában 1980, 1991, 2001 (%)*

Iskolai végzettség	1980		1991		2001	
	Szlovákia összesen	Ebből magyar	Szlovákia összesen	Ebből magyar	Szlovákia összesen	Ebből magyar
Alapiskolai	51,7	63,6	38,2	49,7	26,4	36,3
Szakmunkás – érettségi nélkül	20,7	18,6	25,4	24,3	24,7	27,5
Szakiskolai	2,6	1,5	2,8	2,4	4,7	3,2
Középiskolai – érettséggel	17,8	12,1	24,3	18,8	32,1	26,3
Főiskolai és egyetemi	5,3	2,2	7,7	3,6	9,8	5,4
Iskolai végzettség nélkül	0,7	0,7	0,7	0,6	0,4	0,4
Iskolai végzettségről szóló adat nélkül	1,0	1,3	0,9	0,6	2,0	0,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Az 1980-as és az 1991-es adatok a 15, a 2001-es adatok a 16 éven felüli népességre vonatkoznak.

Az iskolai végzettség szerinti megoszlás három kategóriájának (a szakiskolai, iskolai végzettség nélküliek, illetve iskolai végzettségről szóló adat nélküliek) a vizsgálatától eltekintünk, mivel az ezekbe a kategóriákba tartozók száma viszonylag csekély, továbbá nem tartoznak a végzettség szerinti megoszlás meghatározó kategóriái közé. A négy kategóriásra zsugorodott iskolai végzettség változóban az alulról egymást követő kategóriák az előzőnél magasabb végzettségi szinteket jelentenek. Megfigyelhető, hogy a magyarok relatív (országoshoz viszonyított) aránya a magasabb végzettségi szintek felé haladva csökken.

2. táblázat. A szlovákiai magyarok iskolai végzettség szerinti megoszlásának relatív aránya változásai Szlovákiában 1980, 1991, 2001. (Szlovákia=0%)

Iskolai végzettség	Ebből magyar		
	1980	1991	2001
Alapiskolai	22,8	30,0	37,6
Szakmunkás – érettségi nélkül	-10,3	-4,1	11,6
Szakiskolai	-42,8	-12,8	-33,0
Középiskolai – érettségivel *	-32,1	-22,8	-18,0
Főiskolai és egyetemi	-58,1	-53,1	-45,1
Iskolai végzettségnélkül	-0,5	-10,3	19,6
Iskolai végz. szóló adat nélkül	26,1	-38,0	-53,5
Összesen	0,0	0,0	0,0

Az alapiskolai végzettségűek relatív többlete párhuzamosan halad a közép- és felsőfokú végzettségűek jelentős hiányával. Az alapiskolai végzettségűek körében a magyarok relatív többlete az elmúlt évtizedekben nem csökkent, inkább tovább emelkedett. 1980-ban 22,8%-kal, 2001-ben 37,6%-kal volt magasabb a magyar alapiskolai végzettségűek aránya az országos trendeknél. (1980 és 2001 között a szlovákiai alapiskolai végzettségűek aránya 49,1%-kal (51,7%-ról 26,4%-ra), a magyar alapiskolai végzettségűek aránya 42,9%-kal (63,6%-ról 36,3%-ra) csökkent.) A magyar szakmunkások aránya a rendszerváltás után, a 90-es években emelkedett az országos értékek fölé. A szakmunkások aránya országosan a 80-as években még (20,7%-ról 25,4%-ra) emelkedett, a 90-es években viszont már kis mértékben (24,7%-ra) csökkent. A magyar szakmunkások aránya mindkét évtizedben dinamikusan 18,6%-ról 27,5%-ra emelkedett. 1980-ban a magyar (érettségi nélküli) szakmunkás végzettségűek aránya még 10,3%-kal volt az országos trendeknél alacsonyabb, a 90-es években elérte az országos átlagot, 2001-ben pedig már 11,6%-kal meg is haladta azt. Időközben e végzettségi kategória társadalmi értéke is módosult. A 90-es években egyre nagyobbá vált az igény a magasabb, elsősorban felsőfokú végzettség megszerzésére, ezzel párhuzamosan a szakmunkások jelentős része csak nagy nehézségek árán talál (végzettségének megfelelő) munkát. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a magyar népesség jelentős hányada csak hosszabb időeltolódással, egyfajta fáziskéséssel reagál az időközben bekövetkezett változásokra.

A középiskolai érettségivel rendelkező magyarok aránya már jóval alacsonyabb az országos átlagnál, de a legnagyobb elmaradás a vizsgált négy végzettségi kategória közül a felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében tapasztalható.

Országosan az érettségivel rendelkezők aránya az 1980-as és az 1990-es években 79,6%-kal (17,8%-ról 32,1%-ra) emelkedett. A középiskolai érettségivel rendelke-

zű magyarok aránya 1980-ban 32,1%-kal, 2001-ben pedig 18,0%-kal volt a szlovákiai átlag alatt. Ez 20,8%-os növekedést jelent a két évtized során bekövetkezett szlovákiai változásokhoz képest.

A szlovákiai felsőfokú végzettségűek aránya a középiskolai érettségivel rendelkezőknél még dinamikusabban nőtt. Arányuk 85,6%-kal (5,3%-ról 9,8%-ra) emelkedett a vizsgált időszakban. Az országos trendekhez viszonyítva 31,0%-kal gyorsabban nőtt a magyar felsőfokú végzettségűek aránya. Ennek ellenére a magyar felsőfokú végzettségűek aránya 1980-ban 58,1%-kal, 2001-ben pedig 45,9%-kal volt a szlovákiai értékek alatt. Mindkét végzettségi csoporton belül – a dinamikus növekedés ellenére – a magyarok aránya viszonylag lassan közeledik az országos értékekhez, azonban a felzárkózás esélye a felsőfokú végzettségűek esetében belátható időn belül nem valószínű. A magyar lakosság egyes képzettségi szintjei ellentmondásosan változtak az utolsó két évtizedben. Egyfajta felemás változás figyelhető meg: a közép, illetve felsőfokú végzettséggel rendelkezők kis mértékű felzárkózása mellett tovább nő a magyarok relatív többlete a munkaerőpiacon alig konvertálható alapiskolai végzettségi szinttel rendelkezők körében. De a magyar szakmunkások arányának az országosnál nagyobb mértékű növekedése sem igen járul hozzá a magyar népesség munkaerőpiaci helyzetének javulásához. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az iskolai végzettség alakulásában egyfajta ambivalens fejlődés figyelhető meg: a magyarok körében a potenciálisan előnyösebb pozíciókat biztosító végzettséghez tartozók aránya gyorsabban növekszik, a leghátrányosabb pozíciókat biztosító végzettséghez tartozók aránya pedig lassabban csökken, mint az országos átlag. (Ezáltal pedig a magyarok körében a legalsó és a legfelső rétegek közti társadalmi egyenlőtlenségek – különbségek – feltehetőleg gyorsabban nőnek az országosnál.)

A továbbiakban a magyarok körében zajló szerkezetváltozások elemzését egy lakossági csoportra, a gazdaságilag aktív népességre korlátozzuk. A gazdaságilag aktív népesség megoszlását, illetve az ezen a területen bekövetkezett változásokat több vetületben elemezzük.

Először a foglalkozási csoportok szerinti megoszlást vizsgáljuk. Itt az egyes kategóriák közti vertikális határok az iskolai végzettség szerinti megoszlásnál elmosódottabbak, de a főbb trendek itt is megfigyelhetők.

Megfigyelhető, hogy a vezetők és irányítók, menedzserek között a magyarok aránya kevésbé marad el (17,7%), mint az értelmiségiek esetében (24,2%). A szellemi munkát végzők között a középszintű szellemi munkát végzők aránya mutatja a legnagyobb elmaradást (25,7%). A szolgáltatásokban és kereskedelemben dolgozók között (akik már inkább fizikai, mint szellemi munkát végeznek) a magyarok aránya az országosnál magasabb (6,2%-kal). A további foglalkozási csoportokban dolgozók között a magyarok aránya jelentősen magasabb az országosnál.

Két csoport esetében kirívóan magas a magyarok aránya: az agráriumban dolgozó szakmunkások és a segédmunkások között. Az utóbbi csoport kiemelkedően magas relatív többletét (51,7%) meghatározza a magyarok körében igen magas alapiskolai végzettségük aránya. A mezőgazdasági szakmunkások aránya (36,3%) pedig a magyarlakta területek gyenge iparosodottságával van összefüggésben. A foglalkozási csoportok hierarchijából „kilógnak” az ún. „besorolás nélküli személyek”, közöttük a magyarok relatív aránya a legkisebb. E kategória egy igencsak amorf csoportot, a hivatásos katonákat tartalmazza.

Végzettségük, társadalmi presztízszük igen heterogén, s ebből adódóan az elemzett foglalkozási csoportok közül ők helyezhetők el a legkevésbé egyértelműen a fenti hierarchikus rendszerben. Az aktív népesség ágazatok szerinti megoszlásánál megfigyelhető az iskolai végzettség vizsgálatánál kimutatott jelenség: az alacsonyabb presztízszű, kevésbé „modern”, nem ritkán kisebb jövedelmet biztosító ágazatokban a magyarok aránya nagyobb, mint a „modernebb”, magasabb presztízszű, és általában magasabb jövedelmet biztosító szektorokban.

3. táblázat. A magyar lakosság ágazatok szerinti megoszlása Szlovákiában 1980, 1991, 2001 (%).

Ágazat	1980		1991		2001	
	Szlovákia	Ebből magyar	Szlovákia	Ebből magyar	Szlovákia	Ebből magyar
Primer	15,3	27,3	13,9	23,8	5,4	10,0
Szekunder	53,6	46,8	48,7	41,9	32,8	30,3
Tercier	30,0	24,6	32,9	29,7	39,2	36,6
Ismeretlen	1,1	1,3	4,5	4,6	22,6	23,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

2001-ben a magyar gazdaságilag aktív népesség aránya az agráriumban (10,0%) közel kétszer nagyobb, mint az országos érték (5,4%), ugyanakkor a szekunder és terciér szférákban 2-3 százalékponttal alacsonyabb a magyarok aránya (30,3%, illetve 36,6%) az országosnál. (32,8%, 39,2%). A változások iránya is „ennek megfelelő”: az agráriumban dolgozó magyarok aránya az országosnál kevésbé csökken, ehhez viszonyított többlete a 20 év során 78,4%-ról 85,2%-ra emelkedett. Az iparban dolgozó magyarok arányának különbsége 12,7%-ról 7,7%-ra apadt, a terciér szférában dolgozóké pedig 18,0%-ról 6,6%-ra mérséklődött. Az ágazatok szerinti megoszlás adatainak változása nemcsak az aktív népesség jelentős átstrukturálódásának egyes fázisait mutatja. Megfigyelhető egyfajta bizonytalanság is az egyes ágazatokhoz tartozók valós arányait illetően. Ez az ismeretlenek arányának mintegy

20-szorosára történt növekedéséből fakad. Az ismeretlenek arányának változása csaknem megegyezik a munkanélküliek arányának alakulásával. (Ezzel tanulmányunk következő részében foglalkozunk)

A szlovákiai, rendszerváltás utáni szerkezetváltozásokat két „posztkommunista” mutató segítségével vizsgáljuk. A munkanélküliek és vállalkozók számának alakulása jelzi az időközben lezajlott intenzív átstrukturálódásokat. Az 1989-es „bársonyos forradalom” után másfél évvel a munkanélküliek (munkát keresők) aránya Szlovákiában 4,1%-ot, a magyarok esetében 4,4%-ot tett ki. 10 év alatt a szlovákiai munkanélküliek aránya mintegy ötszörösére (20,4%) emelkedett. A magyar munkanélküliek aránya közel hatszorosára nőtt (25,7%). Ez igen jelentős mértékben, negyedével (26,0%) magasabb az országos értékeknél.

Szlovákia gazdaságilag aktív lakosságából a vállalkozók aránya 1991-ben még igen alacsony volt (1,3%). Arányuk tíz év alatt mintegy hatszorosára, (7,7%-ra) emelkedett. A magyar népességén belül a vállalkozók aránya úgy tűnik, hogy a rendszerváltás óta folyamatosan magasabb. 1991-ben arányuk (1,6%) még 46,2%-kal volt magasabb az országosnál. A későbbiekben növekedésük jelentősen kisebb az országosnál, 2001-ig arányuk 4 és félszeresére (8,4%-ra) emelkedett, relatív többletük 9,1%-ra apadt az országoshoz viszonyítva.

E két kategória több vonatkozásban is összefügg egymással, mivel a gazdaságilag aktív népesség egyes kategóriái – legalábbis a '90-es években viszonylag puha, cseppfolyós, egymásba könnyen áttanszformálható kategóriákat képeztek.

Másrészt az egyes kategóriák belső homogenitása is problematikus. Egy kategóriába lett besorolva a kényszervállalkozó, és a valódi vállalkozást folytató, kis- de a több száz alkalmazottat foglalkoztató nagyvállalkozó is.

4. táblázat. A magyar lakosság néhány szerkezeti mutatójának változásai 1980–2001 (%)

Változók	1980		1991		2001	
	Szlovákia	Ebből magyarok	Szlovákia	Ebből magyarok	Szlovákia	Ebből magyarok
Gazdasági aktivitás	49,8	49,6	48,5	49,3	51,1	51,5
Munkanélküliek	–	–	4,1	4,4	20,4	25,7
Vállalkozók	–	–	1,3	1,9	7,7	8,4

Az ún. „kemény” társadalomszerkezeti mutatók után vizsgáljuk meg az ezeket befolyásoló etnikai, demográfiai és településszerkezeti mutatók alakulását. Ez utóbbi változók döntően befolyásolják, és hatást gyakorolnak a társadalomszerkezet alakulására. Az alábbiakban ezek leglényegesebb vonatkozásait tekintjük át.

A településszerkezeti egyenlőtlenségeket két aspektusból vizsgáljuk. Az elsőt (melyet vertikális különbségként értelmezhetünk) a települések lakosságának változásait, pontosabban a városodás hosszútávú, mintegy 90 éves szakaszát elemezve vázoltuk a magyar lakta települések rurálisabb szerkezetváltozásainak főbb szakaszait. (A horizontális, vagy regionális településszerkezeti egyenlőtlenségekkel a következő fejezetben foglalkozunk.) Az 1980-as és 1990-es években a magyar városodása az országos trendekkel párhuzamosan haladt, a korábban megfigyelt leszakadás mintha megállt volna, sőt némi javulás is mutatkozott. Az országostól való lemaradás 29,1%-ról 26,6%-ra csökkent, azaz a 20 év alatt kis mértékben (3,5%-kal) nőtt a magyar városlakók aránya az országoshoz viszonyítva. Azonban a településszerkezeti változásoknál szintén megfigyelhető a már korábbiakban vizsgált változóknál is feltárt jelenség: általában a hátrányosabb helyzetű, esetünkben kisebb lélekszámú helységekből a magyarok aránya magasabb, ezzel szemben a kedvezőbb helyzetű, magasabb lélekszámú helységekből a magyarok aránya alacsonyabb a szlovákiai megoszlásnál. Ezt az általánosnak mondható tendenciát a magyar lakta településszerkezetnek az országostól való regionális eltérései is „keresztbemetszik.” Ennek következménye, hogy a törpefalvakban élő magyarok aránya nem követi a falusi településekre jellemző tendenciát, nem mutatkozik relatív magyar többlet. (Egyrészt a magyar lakta törpefalvak aránya kisebb, másrészt lakosságuk is etnikailag heterogénebb, mint a nagyobb lélekszámú magyar lakta falvak esetében.) Ennél is jelentősebb, hogy az 50–99 ezer lakosú városokban élő magyarok aránya kirívóan alacsony. Ezek a városok a magyar „nyelvhatártól” északra fekszenek, magyar népességük szórványban él.

Ily módon a magyar településszerkezet domináns összetevőit a falusi települések (de közülük nem a törpefalvak, hanem a nagyobb községek), és mellettük a kisvárosok jelentik. Azaz a magyar városlakók arányának relatív növekedése elsősorban a kisvárosokban élő magyarokra vonatkozik.

A demográfiai folyamatok közül vizsgálatunkban egyetlen mutatót, az életkor alakulását elemezzük. A közép-európai országokhoz hasonlóan Szlovákiában is egyre előrehaladottabbak az elöregedési folyamatok. A lakosság átlagéletkora 1980-ban 32,1 év, 1991-ben 33,1 év, 2001-ben 35,5 év volt. Míg az 1980-as években 1,0 évvel, az 1990-es években 2,4 évvel nőtt az ország népességének az átlagéletkora. Az elöregedés felgyorsulása az 1990-es évek elejétől bekövetkezett nagymértékű termékenységszűkülésre vezethető vissza. A magyarok körében ezek a folyamatok még előrehaladottabbak: 1980-ban a magyarok átlagéletkora 2,4 évvel (34,7 év), 1991-ben 3,0 évvel (36,1 év) 2001-ben 3,4 évvel (38,9 év) volt magasabb az összlakosságénál.²

5. táblázat. A magyar lakosság főbb korcsoportok szerinti megoszlása Szlovákiában 1980–2001

Korcsoportok (év)	1980		1991		2001	
	Szlovákia összesen	Ebből magyar	Szlovákia összesen	Ebből magyar	Szlovákia összesen	Ebből magyar
0–14	26,1	22,1	24,9	20,5	18,9	15,0
15–59	60,4	61,4	60,2	61,5	64,8	65,1
60 felett	13,5	16,3	14,8	18,0	15,4	19,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Az előregedés folyamatait a főbb korcsoportok szerinti megoszlás változásai alapján elemezzük.³ Az előregedő magyar népességet az országostól jelentős mértékben kisebb arányú gyermekszám, s az előzőnél is magasabb arányú időskorú népesség jellemzi. A felnőtt korúak aránya az országos értékek körül mozog, illetve annál kis mértékben magasabb. Az 1980-as és az 1990-es években ezeknek a különbségeknek további növekedése, az országos trendektől egyre nagyobb mértékű leszakadása figyelhető meg. 1980-ban a magyar gyermekkorúak aránya 15,1%-kal, 2001-ben 20,7%-kal volt alacsonyabb, míg az időskorú magyar népesség arányának növekedése 20,7%-kal, illetve 26,4%-kal bizonyult magasabbnak az országos trendeknél.

A szerkezeti változásokat meghatározó tényezők közül utolsóként a magyar lakosság számarányának alakulását elemezzük. A magyarok aránya 11,2%-ról (1980-as adat) 9,7%-ra (2001-es adat) esett vissza. 1991-ben a szlovákiai magyarok össznépességen belüli aránya 10,8% volt.⁴ A magyar lakosság fogyását elsősorban az asszimilációs folyamatok idézték elő, s csak másodsorban vezethető vissza a magyarok országosnál kedvezőtlenebb népmozgalmi folyamataira.⁵ A csökkenés következtében a magyarlakta települések etnikai összetétele is jelentős mértékben módosult. A korábbi évtizedekben a magyarlakta helységek etnikai jellege (a településeken élő magyarok aránya) és a településeken élő magyarok száma között egyfajta csaknem lineáris kapcsolat volt megfigyelhető. A legtöbb magyar az erős magyar többségű településeken, míg legkevesebben a szórányjellegű településeken éltek. 2001-re a magyarok településszerkezete jelentős mértékben módosult: legtöbben az enyhe magyar többségű településeken élnek, az erős magyar többségű helységeken élők száma pedig visszaesett.⁶

Az országos adatok szintjén megismert szerkezeti összetétel, illetve ennek változásai a magyarok kedvezőtlen, hátrányos társadalomszerkezetéről alkotott előfeltevésünket erősítik meg. A kedvezőtlen, hátrányos társadalomszerkezet-mintázatokhoz a kedvezőtlen település és demográfiai szerkezet is hozzájárul. (A magasabb

lélekszámú helységekben élők iskolai végzettsége magasabb, a magasabb átlagéletkorú települések népességének végzettségi szintje alacsonyabb. A magyarság körében kimutatott magasabb munkanélküliség a kedvezőtlenebb képzettségi szinttel, a vidékies településszerkezettelmelynek regionális eloszlása is hátrányos szoros összefüggésben van.)⁷

Felmerül azonban a kérdés, hogy a magyarok körében kimutatott szerkezeti egyenlőtlenségek mennyiben tekinthetők csupán az egész Szlovákiára jellemző jelentős regionális különbségek következményeinek? Másképpen megfogalmazva, vajon az országos szinten kimutatott egyenlőtlenségek regionálisan hasonló jellegűek az országos szinten kimutatott egyenlőtlenségekhez, vagy – a magyarlakta térségekben attól eltérően alakulnak? Ezekre a kérdésekre keressük a választ tanulmányunk következő részében.

Szinkronikus változások

A Szlovákia egyes régiói közti igen jelentős szerkezeti különbségek hosszú időre nyúlnak vissza. A szlovákiai fejlesztési trendek a rendszerváltás előtti évtizedekben nem kedveztek a határ menti területeknek. A főbb fejlesztések az ország középső részein valósultak meg. Több évtizedre visszamenő összehasonlításra nincs módunk, a rendelkezésre álló regionális (járási) szintű adatok egymással csak körülményesen vethetők össze, mivel az 1996-ban végrehajtott államigazgatási reform következtében megváltozott a középszintű közigazgatási egységek kiterjedése. Ezért a továbbiakban csak a 2001-es adatok alapján vizsgálódunk.

A regionális különbségek, egyenlőtlenségek változásának mutatójául a munkanélküliek arányának alakulását választottuk. Választásunk több okból is erre a változóra esett. Munkanélküliség (Cseh)Szlovákiában „statisztikailag” a rendszerváltás óta mutatható ki. Mutatója így módon az azóta eltelt időszak regionális szétfejlődésének vizsgálatára is alkalmas. A 2001-es adatok szintjén jelentkező igen nagy különbségek a „távolabbi múlt” és a „közelmúlt” halmozott egyenlőtlenségeiből fakadnak.

Szlovákia területét, függetlenül az éppen aktuális államigazgatási beosztástól, általában három „nagy régióra” nyugat-kelet irányba haladva Nyugat, Közép és Kelet Szlovákiárafelosztva vizsgálják. A különböző gazdasági és társadalmiszerkezeti jellegzetességek vonatkozásában a nyugat-kelet irány egyúttal a fejlettől a kevésbé fejlett irányába történő haladást is jelenti. Ez az általános trend jó néhány vonatkozásban „felülíródik” annak függvényében, hogy az egyes régiók az észak-déli koordinátarendszerben hol helyezkednek el. Ebből a szempontból az ország középső sávja fejlettebb, s a határ menti területek a kevésbé fejlettek közé tartoznak. Ebben a keleti-nyugati, északi-déli koordinátarendszerben az egyetlen jelentős kivételt Kas-

sa városa és közvetlen környéke jelenti, amely sokkal jobb kondíciókkal rendelkezik, mint a keleti térség többi kistrégyója.

A szlovákiai magyarlakta területek regionális különbségeinek vizsgálatánál magyarlakta járásoknak, „kistrégyóknak” azokat a járásokat tekintjük, ahol a magyarok aránya meghaladja a 10%-ot vagy ezer főt. Ezen felosztási elv alapján a 79 szlovákiai járásból 25 minősült magyarlaktának. Ezek közül Pozsony területe 5, Kassa 4 járásra tagolódik. (Az ily módon meghatározott „magyarlakta régióban” él az ország lakosságának 39,9%-a, 2 144 624 fő, a magyarok 98,9%-a, 514 682 fő).

Első pillantásra eddigi feltételezéseinktől eltérően a „déli” magyarlakta járásokban élő népesség általunk vizsgált szerkezeti mutatói különösebben nem térnek el az ország „északi” területének szerkezeti jellemzőitől. A „déli” terület bizonyos szerkezeti jellemzői kedvezőbbek, más vetületekben hátrányosabbak. Ugyan a munkanélküliek aránya (21,6%) a magyarlakta régiókban kissé meghaladja az országos értéket (20,4%), az ország nagyobbik, északi területén ez az érték kisebb (19,6%). A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya (9,6%) viszont jelentősen magasabb az országosnál (7,9%), melytől jelentősen elmarad az északi területen élők végzettségi szintje (6,8%). Az alapiskolai végzettségük aránya (21,7%) a magyarlakta járásokban kis mértékben magasabb a többi területhez viszonyítva (20,6%).

A magyarlakta járások sajátosságainak vizsgálatához a járásokat etnikai jellegük szerint csoportosítottuk. A járások besorolásánál a települések etnikai jellegének vizsgálatánál alkalmazottól eltérő kategorizációs rendszert alkalmaztunk. 4 kategóriát alakítottunk ki: 1. az első csoportba azok a járások tartoznak, ahol a magyarok aránya 2% és 10% között mozog, kivéve Pozsony és Kassa városát, melyek területe összesen 9 járásra tagolódik. Ezek alkotják a 2. csoportot, a 3 csoportban, a magyar kisebbségű járásokban a magyarok aránya 10% és 50% között mozog, a 4. a magyar többségű járások csoportjában a magyarok aránya több mint 50%.

6. táblázat. A magyar lakosság megoszlása Szlovákia magyarlakta járásaiban 2001

A magyarok aránya a járásokban	Lakosok összesen	%	Ebből magyar	%	Relatív eltérés*
2–10% (Pozsony és Kassa nélkül)	163 540	7,6	10 956	2,1	27,6
Pozsony és Kassa összesen	664 765	31,0	25 391	4,9	15,7
10–50%	1 095 379	51,1	309 699	59,5	116,5
50% felett	220 940	10,3	168 636	32,4	314,5
Magyarlakta járások összesen	2 144 624	100,0	514 682	100,0	100,0

* a relatív eltérés a magyarok arányának különbségét mutatja az összlakosságához viszonyítva az egyes kategóriákon belül.

A szórványmagyarságú járásokban a (a magyarlakta járások) lakosainak közel 8%-a, a hasonló etnikai összetételű (magyar arányú) Pozsonyban és Kassán együttevén csaknem egyharmada (31,0%) él. A magyar kisebbségű járásokban több mint 50%-a, a magyar többségű járásokban a magyarlakta járások összlakosságának alig több mint 10%-a él. A magyarok e régió belüli megoszlása ettől jelentős mértékben különbözik. A magyar kisebbségű járásokban érzékelhetően több (59,5%), Pozsonyban és Kassán több mint hatszor kevesebb (4,9%), a magyar többségű járásokban mintegy háromszor több (32,4%), végül a „szórvány magyar” járásokban mintegy 3,6-szor kevesebb (2,1%) a magyarok aránya az összlakosságnál. Ezekre a relatív eltérésekre utal a táblázat utolsó oszlopa.

A járások „kvázi gazdasági pozíciója” (melyet a járások munkanélküli aránya alapján értelmezünk) és a magyarok aránya között egyfajta fordított összefüggés is megfigyelhető: a kedvezőbb pozíciójú járásokban a magyarok aránya kisebb és fordítva.

7. táblázat. A gazdaságilag aktív munkanélküli magyar lakosság aránya Szlovákia magyarlakta járaisaiban az egyes járáscsoportok szerint 2001 (%)

A magyarok aránya a járásokban		Munkanélküliek aránya		
		Összesen	Ebből magyar	Különbség (%)
2–10%	Pozsony és Kassa nélkül	20,3	20,1	–0,7
	Pozsony és Kassa összesen	12,4	9,4	–24,3
10–50%		27,7	29,1	5,0
50% felett		23,7	23,1	–2,4
Magyarlakta járások összesen		20,4	25,7	25,8

A magyarlakta járásokban a munkanélküliek aránya a járásokban élő magyarok arányának emelkedésével, ha nem is lineárisan, de növekszik. A két nagyvárosban (Pozsonyban és Kassán) a legkisebb, (12,4%), a magyar kisebbségű járásokban több mint kétszer nagyobb arányú (27,7%), a magyar többségű járásokban pedig a magyar kisebbségű járások átlagától némileg kisebb (23,7%). A magyarok aránya kisebb-nagyobb mértékben e járási értékek körül ingadozik. Az, hogy a magyarok relatív eltérései a munkanélküliek járási arányától az erős magyar többségű járásokban kevésbé térnek el mint a kisebb mértékben magyarlakta járásokban, nem igényel magyarázatot.

A magyar munkanélkülieknek a regionálistól való relatív eltéréseit a járások etnikai jellege jelentősen befolyásolja. A két nagyvárosban a magyar munkanélküliek aránya jelentős mértékben (24,3%-kal) kisebb a két város átlagánál, a magyar kisebbségű járásokban nem elhanyagolható mértékben (5%-kal) magasabb, mint az összlakosság körében, a magyar többségű járásokban pedig nem sokkal kisebb a já-

rási értékeknél (-2,4%). Azaz egyfajta összefüggés mutatható ki: a kedvezőbb helyzetű kistérségekben a magyarok mutatói kedvezőbbek a járási mutatóknál, a kedvezőtlenebb pozíciójú kistérségekben pedig fordított a helyzet, a magyar munkanélküliek aránya meghaladja a járási szintet.

Az előzőekben már utaltunk rá, hogy a magyarlakta régió (legalábbis az általunk vizsgált mutatók szempontjából) szerkezeti összetételét tekintve ugyan nem különbözik lényegesen az ország északi, nagyobbik részétől, de e régióon belül a magyarok által nagyobb mértékben lakott területek hátrányosabb szerkezetűek. Az, hogy végül is a magyarlakta járásokban a magyar munkanélküliek aránya jelentős mértékben magasabb (25,8%) mint az összlakosság esetében (21,6%) elsősorban nem az egyes járásokon belüli különbségekkel, a magyaroknak a regionálistól való jelentősebb eltéréseivel, hanem azzal magyarázható, hogy a magyarok eleve hátrányosabb helyzetű területeken élnek, ahol viszont a járások munkanélküli mutatói nem különböznek lényegesen a magyar munkanélküliek arányától. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a nem túl jelentős különbségek iránya a fejlettebb régiókban kedvező, a fejletlenebb régiókban viszont kedvezőtlen a magyarok szempontjából. Ennek részletesebb megvilágítására a magyarlakta járásokat a gazdaságilag kedvező, vagy hátrányos pozíciójuk szerint is megvizsgáltuk. (Ennek megfelelően a járásokat öt kategóriába soroltuk. A legkedvezőbb munkanélküli mutatókkal rendelkező járások kerültek a „nagyon kedvező” a legkedvezőtlenebb mutatókkal rendelkezők a „nagyon kedvezőtlen” kategóriába.)

Az eredmények részben erősítették meg az előzőekben megfogalmazottakat. A gazdaságilag kedvező területeken a magyar munkanélküliek aránya érzékelhetően kisebb a járási értékeknél (95,6%, illetve 93,0%). A gazdaságilag közepes helyzetű járásokban már kis mértékben magasabb (101,4%), a kedvezőtlen járásokban a magyar munkanélküliek relatív többlete tovább növekszik (105,2%). A sorból „kilógnak” a nagyon kedvezőtlen helyzetű járások, ahol a magyar munkanélküliek relatív aránya kedvezőbb a járási értékeknél (95,6%).

Ettől sokkal meghatározóbb, hogy a magyarlakta régió járásaiban a gazdaságilag aktív magyarok eloszlása az összlakosságtól jelentősen különbözik. Az „attraktív”, (nagyon kedvező és kedvező) pozíciójú járásokban 4,1 illetve 4,5-ször kevesebb, a közepes és kedvezőtlen pozíciójú járásokban 76,3%-kal, illetve 42,6%-kal több, a nagyon kedvezőtlen pozíciójúakban 1/3-dal kevesebb a magyarok aránya a magyarlakta járások átlagánál.

8. táblázat. A magyar gazdaságilag aktív (g.a.) lakosság és a munkanélküliek megoszlása a magyarlakta járásokban, 2001 (%)

A járások gazdasági pozíciója	G. a. népesség	Magyar g. a. népesség	Munkanélküliek	Magyar munkanélküliek	Magyar munkanélküliek relatív aránya
Nagyon kedvező	23,8	5,8	9,9	1,9	95,6
Kedvező	14,2	3,2	12,0	2,1	93,0
Közepes	23,4	41,3	23,9	35,7	101,4
Kedvezőtlen	31,7	45,1	43,7	54,7	105,2
Nagyon kedvezőtlen	6,9	4,6	10,5	5,6	95,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	119,7

A magyar lakosság tömegeinek objektív létfeltételeit tehát elsősorban nem a magyar munkanélküliek relatív arányának ingadozásai határozzák meg. Ezt sokkal jelentősebb mértékben meghatározza helyük az előnyös-előnytelen pozíciójú járások skáláján. Nos, a magyarok legnagyobb hányada a kedvezőtlen (45,1%) és a közepes (41,3%) pozíciójú járásokban él, a kedvező és nagyon kedvező helyzetű járásokban 5,8% illetve 3,2%-uk, az ellenkező végleten, a nagyon kedvezőtlen pozíciójú járásokban pedig 4,6%-uk. Ettől a „magyarlakta régió” összlakosságának megoszlása jelentős mértékben különbözik. Egyrészt a régió lakosságának eloszlása az egyes kategóriákon belül arányosabb. Legtöbbsen a kedvezőtlen (31,7%), legkevesebben a nagyon kedvezőtlen (6,9%) pozíciójú járásokban élnek. A nagyon kedvező és a közepes pozíciójú kistérségekben csaknem azonos arányban élnek (23,8%, illetve 23,4%), a kedvező pozíciójú kistérségekben élők aránya jelentősen alacsonyabb (14,2%).

Összefoglalás

Tanulmányunkban a szlovákiai magyar népesség szerkezetváltozásait vizsgáltuk. Kimutattuk, hogy a már korábbi vizsgálatokból ismert kedvezőtlen etnodemográfiai és településszerkezeti sajátosságok mellett a kevésbé vagy alig feltárt társadalomszerkezeti mutatók szempontjából is kedvezőtlen trendek figyelhetők meg. A kedvezőtlen szerkezeti különbségek hosszútávra vezethetők vissza, ugyanakkor a különbségek csökkentésének, a felzárkózásnak az esélyei igencsak bizonytalanok. Megfigyelhettük, hogy az egyes mutatók hierarchikus, vertikális mintázatai hasonlatosak: A magyarok közül magasabb azoknak az aránya, akik az egyes szerkezeti mutatók belső hierarchiájában alul, vagyis a kedvezőtlenebb pozíciókban találhatók, s kisebb az előnyös pozíciókat betöltők relatív aránya. Ez az eloszlás-mintázat

megfigyelhető az általunk vizsgált „szerkezetváltozók” nagy részénél, a puhább és keményebb társadalomszerkezeti változóknál, de jobbára regionális vonatkozásban is érvényes. A magyarok nagyobb arányban élnek a hátrányosabb helyzetű régiókban. Ráadásul, a kedvezőtlen pozíciójú régiókban a magyarok kedvezőtlenebb, a kedvezőkben ugyanakkor inkább kedvezőbb munkaerő-piaci pozícióban vannak. Ez a jelenség pedig egy további kedvezőtlen strukturális vonásra utal, azt valószínűsíti, hogy a magyarok körében a társadalmi különbségek nagyobbak az országos átlagnál. Ennek részletesebb feltárása azonban újabb kutatásokat igényel.

Irodalom

- Andorka Rudolf (2001): Bevezetés a szociológiába. Osiris
 Andorka–Hradil (1996): Társadalmi rétegződés. Aula
 Gyurgyík László (2003): A szlovákiai magyarság lélekszámcsökkenésének okai. In: Gyurgyík László–Sebők László (szerk): Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002 TLA 2003.
 Gyurgyík László (1994): Magyar mérleg – A szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében. Pozsony: Kalligram
 Krivý Vladimír–Feglerová Viera–Balko Daniel (1996): Slovensko a jeho regióny. Sociokultúrne súvislosti volebného správania. Média Bratislava

Források

- Sčítanie obyvateľov domov a bytov 2001. Bývajúce obyvateľstvo podľa národnosti, najvyššieho stupňa školského vzdelania a stupňa ekonomickej aktivity za SR, kraje a okresy ŠÚSR 2002 Bratislava
 Sčítanie obyvateľov domov a bytov 2001. Definitívne výsledky za SR, NUTS2, kraje, okresy a obce. ŠÚSR 2003 Bratislava
 Národnosť a náboženské vyznanie obyvateľstva SR (definitívne výsledky sčítania ľudu, domov a bytov 1991). ŠÚSR 1993 Bratislava.
 Sčítania ľudu, domov a bytov k 3. marcu 1991 v Českej a Slovenskej Federatívnej Republike. FŠÚ Praha 1991
 Sčítanie ľudu domov a bytov 1991. Obyvateľstvo, domy, byty a domácnosti 1991. Slovenská Republika. FŠÚ Praha 1992.
 Sčítanie ľudu domov a bytov k 3.3.1991. Podrobné údaje za obyvateľstvo Republika Slovenská. FŠÚ-SŠÚ 1992.
 Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Bývajúce obyvateľstvo podľa národnosti, podľa pohlavia, päťročných vekových skupín a štátnej príslušnosti za SR, kraje a okresy. Štatistický úrad SR, Bratislava, 2002.
 Sčítanie ľudu domov a bytov 1.11.1980. Obyvateľstvo, domy, byty a domácnosti SSR. Federálny štatistický úrad, Slovenský štatistický úrad, 1982.

Jegyzetek

- ¹ A tanulmány az Ablonczy Balázs–Fedinec Csilla (szerk): Folyamatok a változásban TLA Budapest 2005. c. konferenciakötetben megjelent: A szlovákiai magyarság társadalmi szerkezetének alakulása 1980–2001 között című tanulmány szövegének rövidített, átdolgozott változata.
- ² Az adatok számított értékek, melyek néhány tized százalékkal tér(het)nek el a tényleges értékektől. A hivatalosan közzétett adatok csak az összlakosságra vonatkozó átlagértékeket tartalmaznak. A számítás révén pedig az azonos módszerrel kapott (országos és a magyarokra vonatkozó) átlagértékek közti különbség elhanyagolható.
- ³ A változások finomszerkezete a korévek illetve ötéves korcsoportok szerinti bontású adatok alapján vizsgálva figyelhető meg.
- ⁴ A szlovákiai magyarok száma 1980-ban 559490, 1991-ben 567296, 2001-ben 520528 fő volt.
- ⁵ Lásd Gyurgyik 2003:51–58
- ⁶ Az enyhe (50%-80% magyar arányú helységekből) a magyarok aránya 1991 és 2001 között 33,1%-ról 42,4%-ra emelkedett, az erős magyar többségű helységekből élő magyarok aránya a jelzett évtizedben 45,0%-ról 34,7%-ra apadt
- ⁷ A magyar lakosság településszerkezeti, demográfiai, etnikai változásairól a 80-as években lásd Gyurgyik 1994.

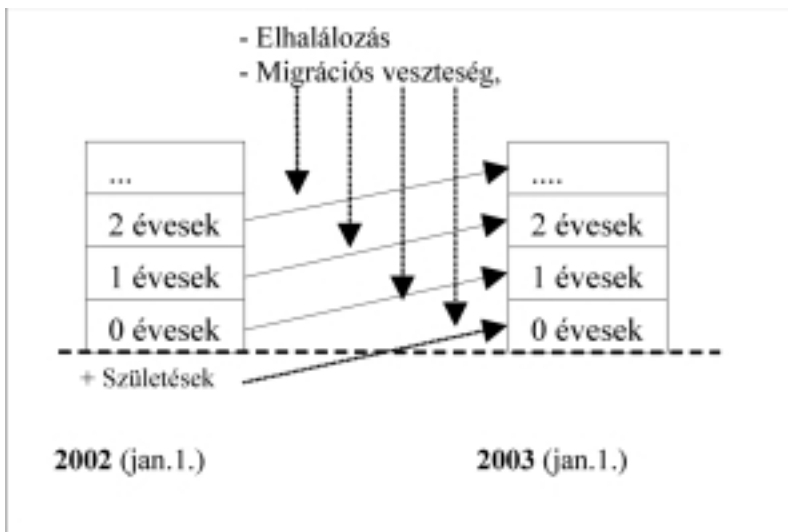
Kiss Tamás–Csata István

NÉPESEDÉSI PERSPEKTÍVÁK ERDÉLYBEN

A 2006. május 4-én a Sándor Palotában elhangzott előadás írott, kismértékben kibővített változata

Írásunk az erdélyi magyarságot érintő közelmúltbeli és várható demográfiai folyamatokat összegzi. Kutatásaink során egyrészt visszaszámoltuk az erdélyi magyarság népmozgalmi mutatószámait az 1964–2002-es periódusra, másrészt kifejlesztettünk egy népesség-előreszámítási modellt. Eredményeink viszonylagos újdonsága abból fakad, hogy miután adaptáltuk nemzetközi demográfiai vizsgálatokban széles körben elterjedt kohorsz-komponens módszert (*cohort-component method*), a folyamatokról módunkban áll rendszerbe foglaltan beszélni. A módszer egy adott népesség demográfiai állapotát és az őt érintő folyamatokat kor és nem szerinti bontásban követi. Ennek logikáját szemlélteti az alábbi ábra.

1. ábra. A kohorsz-komponens módszer logikája

A népmozgalmi folyamatokat itt természetesen nem korévenként tárgyaljuk – hisz ez áttekinthetetlen lenne –, hanem összevont mutatók segítségével. Az összevont mutatók mögött azonban minden esetben korévekre lebontott számítások állnak. Ez az összkép tekintetében más módszerekhez képest nagyobb pontosságot eredményez.

Az összefoglalóban előforduló összevont mutatók a teljes termékenységi arányszám (TFR), illetve a születéskor várható átlagos élettartam (E^0).

A TFR (*teljes termékenységi arányszám*) egy adott év termékenységi viszonyait fejezi ki. Megmutatja, hogy amennyiben az adott év kor szerinti termékenységi viszonyai állandósulnának, egy nő átlagban hány gyermeket hozna világra. A népességszám hosszú távú szinten maradásához modern halandósági viszonyok közepette 2,1 körüli termékenység szükséges.

E^0 (születéskor várható átlagos élettartam) egy adott év halandósági viszonyait fejezi ki. Megmutatja, hogy az adott év korszpecifikus elhalálozási valószínűségeivel számolva egy újszülött átlagosan milyen életkilátásokkal rendelkezik.

Írásunk két részre tagolódik:

I. Elsőként az egyes népmozgalmi folyamatok esetében röviden vázoljuk a közelmúltbeli trendeket és a jövőre vonatkozó prognózisokat fogalmazzuk meg. Sorrendben a következő folyamatokról lesz szó:

1. Asszimiláció
2. Női termékenység
3. Halandóság, várható élettartam
4. Migráció

II. Ezt követően bemutatjuk, hogy miként alakul az erdélyi magyarság demográfiai állaga, amennyiben prognózisaink valóra válnak. Itt a népességszámot, a korösszetételt és a születésszámot fogjuk tárgyalni. A vizsgált időpont 2025.

I. Népmozgalmi folyamatok

Asszimiláció

A folyamatok tárgyalását az asszimilációval kezdjük, ugyanis a szokványos nemzetközi vizsgálatokhoz viszonyítva ebbe az irányba kellett bővítenünk a modellt. Míg a demográfiai vizsgálatok általában egy adott földrajzi terület népességéről beszélnek, mi egy jóval képlékenyebb entitással, a más etnikumokkal keverten élő erdélyi magyarokkal dolgoztunk.

Olyan asszimiláció-meghatározást kerestünk, amely a demográfia standard eszköztárával összeférhető. Ezt Szilágyi N. Sándornál találtuk meg (2002, 2004). Szil-

ági arra keresett választ, hogy milyen konkrét események történhetnek két adatfelvétel (népszámlálás) között, amelyek egy adott etnikum számát – a továbbiakban a magyarságról beszélünk – egy másik javára/rovására befolyásolják. Elvben – mondja – kétfajta esemény következhet be:

- a) Egyrészt valaki, aki egy korábbi adatfelvételkor még magyarnak vallotta magát, most román nemzetiséget vallhat be. Ez az egyéni élettörténeten belüli nemzetiségváltás (intragenerációs asszimiláció).
- b) Másrészt magyar szülők időközben született gyermekei nem magyarként szocializálódhatnak. Ez az intergenerációs asszimiláció, amit Szilágyi az etnikai reprodukció csökkenésének is nevez.

Modellünkben az asszimiláció ezen második vetületével foglalkozunk. Bár a nemzetiségváltás sem ismeretlen jelenség Erdélyben, statisztikai-demográfiai szempontból mindenképpen a vegyes házasságokhoz kötődő intergenerációs asszimiláció hatása jelentékenyebb.

Az intergenerációs asszimilációt gyakorlatilag két tényező befolyásolja:

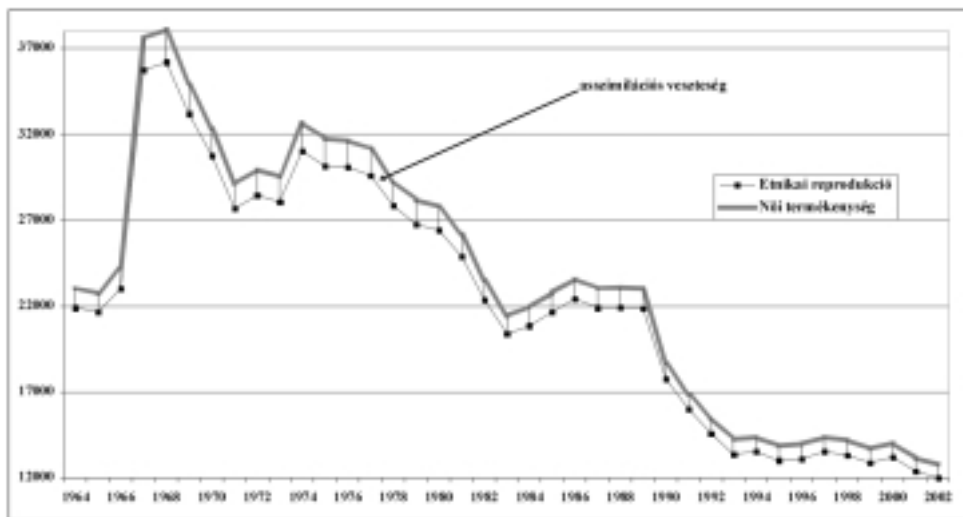
- a) az etnikailag vegyes házasságok aránya,
- b) illetve, hogy a vegyes házasságokban élő gyermekek mekkora része szocializálódik magyarként.

A vegyes házasságban élő gyermekek etnikai szocializációja természetesen jóval összetettebb folyamat, mint ahogy azt modellünk láttatja. A valóságban a nemzetiségi kötődés ezeknél a személyeknél nem minden esetben egyirányúan román vagy magyar. Az intézményes és nyelvi berendezkedés mégis a kategorikus (tisztá) identitásokat támogatja. Ennek legszembevetőbb eleme, hogy a közties identitásoknak Erdélyben megnevezése sincs.

Tudjuk, hogy 2002-ben a házasságban élő magyarok 12%-a élt vegyes házasságban (népszámlálási adat), illetve hogy 1992–2002 között a házasságra lépett magyarok 18%-a kötött vegyes házasságot (népmozgalmi adat). A két számsor közötti különbség arra utal, hogy a vegyes házasságok aránya hosszú távon mindenképpen növekedett. A növekedés azonban valószínűleg nem a kilencvenes években, hanem korábban következett be. Azt is tudjuk, hogy a 2002-ben a vegyes családok kevesebb mint 1/3-ában regisztrálták a gyermeke(ke)t magyar nemzetiségüként.

A fentiek értelmében a magyarság generációs utánpótlását – egy területi ismérvek alapján meghatározható népességgel szemben – nem pusztán a női termékenység, hanem az intergenerációs asszimiláció is befolyásolja. Ezt fejezi az ER/TFR (etnikai reprodukció/női termékenység) mutató, ami a magyarként regisztrált és a magyar nők által szült gyermekek arányát fejezi ki. Ha a mutató értéke kevesebb mint

100 százalék, akkor asszimilációs veszteségről beszélhetünk, ellenkező esetben asszimilációs nyereségről. Az erdélyi magyarok esetében a mutató értéke 1992–2002 között 93,6, 1964–1992 között valamivel magasabb, 94–95 százalék volt. Ez 1964–1992 között 38.000, 1992–2002 között 10 000 fős asszimilációs veszteséget eredményezett. Az alábbi ábra a magyar nők által szült, illetve a magyarként regisztrált gyermekek számát jeleníti meg.

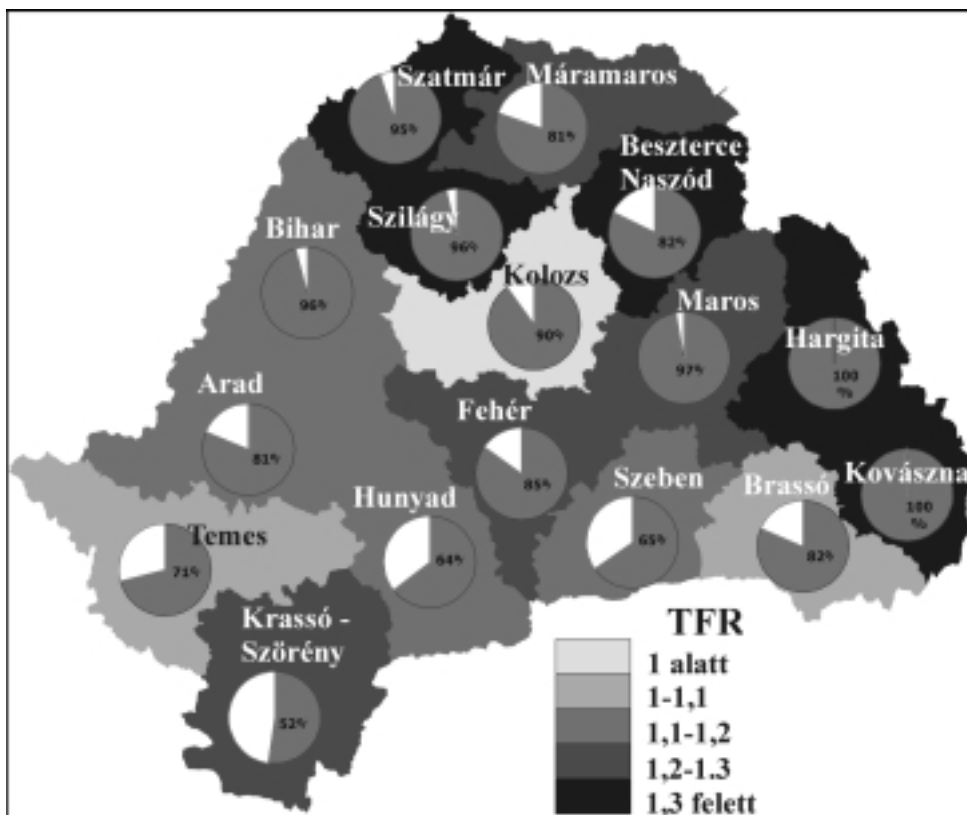

2. ábra. A női termékenység, az etnikai reprodukció és az asszimilációs veszteség

Úgy a vegyes házasságok arányát, mint a gyermekek nemzetiségi szocializációját nagymértékben befolyásolja a lakókörnyezet etnikai összetétele. Ezért az asszimiláció esetében mindenképpen ki kell térnünk az Erdélyen belüli regionális különbségekre. A térképen látható, hogy míg Dél-Erdélyben az asszimilációs veszteség 1/3-dal csökkenti a felnövekvő generációk számát, addig Székelyföldön gyakorlatilag nem érinti (mi több a népszámlálás vegyes családokra vonatkozó regisztrációja szerint Kovászna megyében a magyarság minimális asszimilációs nyereséget könyvelhet el). Az asszimilációs folyamatok eltérő intenzitása jóval nagyobb mértékben befolyásolja a generációs újratermelődés tömb/szórvány szerinti különbségeit, mint a termékenység szintjében meglévő különbségek.

3. ábra. Az etnikai reprodukció és a női termékenység aránya (ER/TFR) 1992–2002 között, illetve a magyar nők termékenysége 2002-ben.

1. Hipotézis

A jövőre vonatkozó hipotézisünk, hogy az ER/TFR mutató értéke globálisan nem változik. E mögött két egymással ellentétes folyamatot feltételezünk: nevezetesen, hogy egyszerre megy végbe tömbösödés és szórványosodás. A dél-erdélyi és bánzásági szórványok magyarjai, mivel az erdélyi átlagnál nagyobb mértékben fogynak, egyre kisebb súlyt képviselnek az erdélyi magyarságon belül. A „szórvány-magyarok” arányának csökkenése globálisan az etnikai reprodukció növekedéséhez vezet. Másrészt azonban olyan területeken – nagyvárosokban –, ahol az utóbbi évtized elvándorlási folyamatai megbontották az etnikai térszerkezetet, az asszimiláció folyamatok erősödésével számolhatunk.

Termékenység

Az erdélyi magyarság termékenységi mozgalmát az országos folyamatok összefüggésében kell vizsgálnunk, a közelmúltban ugyanis azt jól meghatározható makrotársadalmi körülmények és politikai intézkedések befolyásolták. Ezek közül legfontosabb az 1966-ban bevezetett abortusztilalom, amit 1973-ban, majd 1984-ben újabb szigorító intézkedések követtek, és amit 1990 januárjában oldottak fel. Az 1989 utáni folyamatokra a gazdasági és politikai szerkezetváltás nyomta rá a bélyegét. Tárgyunk szempontjából a kérdés úgy vetődik fel, hogy ezen közös gazdasági-politikai környezet közepette a különböző nemzetiségek termékenységi mozgalmata mennyiben alakult hasonlóan, illetve különbözőképpen.

A magyarság vonatkozásában két tényezőt szükséges kiemelni.

- a) Egyrészt bár elmondható, hogy az 1966–1990 közötti periódusban a magyar nők termékenységének ingadozását is a népesedéspolitikai határozta meg, annak Románia teljes népességéhez viszonyítva kisebb hatása volt. Látható, hogy a magyar nők termékenysége 1967/68-ban, majd a nyolcvanas évek végén kisebb mértékben emelkedett meg, mint az országos átlag. Ez annak köszönhető, hogy esetükben az abortusszal szemben a születéskorlátozás más eszközei viszonylag nagyobb súllyal voltak jelen.
- b) Másrészt a kilencvenes évek közepétől román–magyar vonatkozásban a termékenység szintkülönbségei nagymértékben kiegyenlítődtek, ami a Románián belüli regionális különbségek csökkenésével is összefüggésben van. A TFR mindkét nemzetiség esetében 1,2-1,3 körül stabilizálódott.

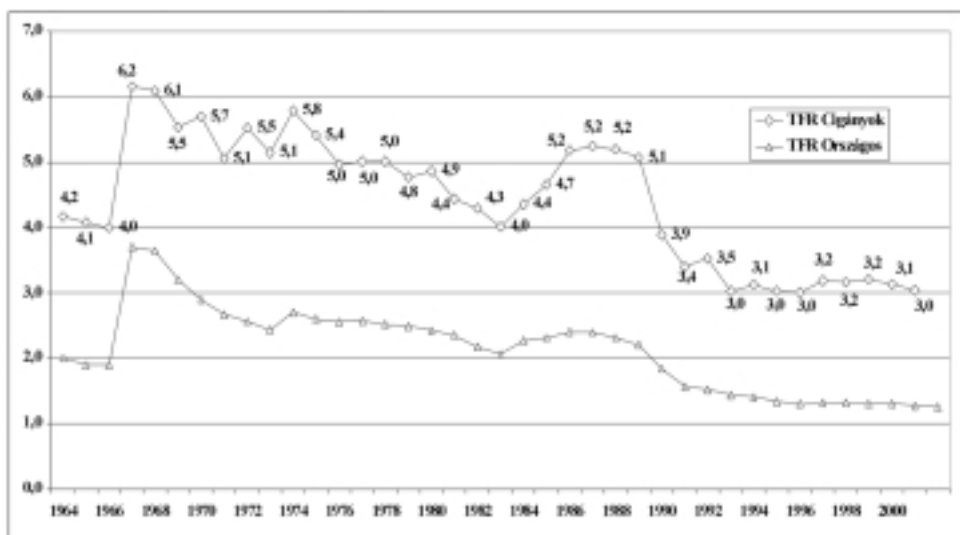
4. ábra. A TFR értéke a magyar nők esetében és országosan

2. Hipotézis

Középtávon a termékenység úgy magyar, mint országos vonatkozásban enyhe emelkedését becsüljük. Így 2025-re eléri az 1,5 gyermekes szintet, ami azonban továbbra is mélyen a népesség változatlan újratermeléséhez szükséges 2,1-es szint alatt marad. E mögött az a feltételezés áll, hogy a reprodukzív magatartás nagymértékben közeledik a nyugat-európai országokban tapasztaltakhoz, ami a gyermekvállalás későbbre tolódását és egyben az átmenet éveit élő Kelet-Európához viszonyítva magasabb gyermekszámot jelent.

5. ábra. A TFR értéke a cigány nők esetében és országosan

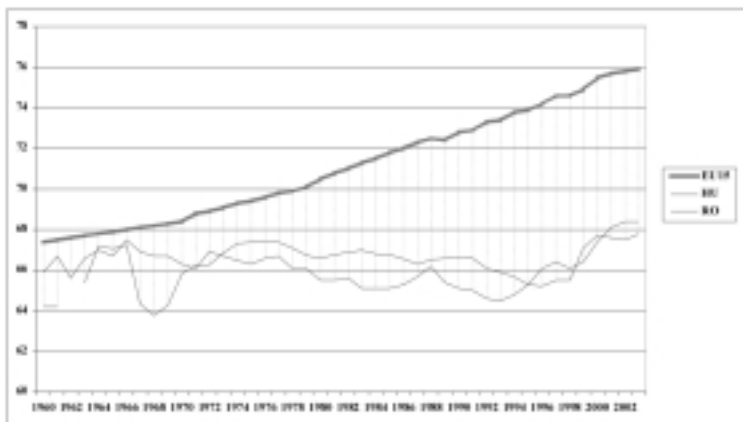
Érdeemes röviden kitérnünk a cigány termékenységre.

- Esetükben egyrészt az látható, hogy a múlt rendszer népesedéspolitikai intézkedései, elsősorban a nyolcvanas évek végének abortusz-terrorja, az országosnál nagyobb mértékű emelkedéshez vezettek. Ez a cigányság réteghelyzetével áll összefüggésben. A népesedéspolitikai intézkedésekkel szemben ugyanis az illegális abortuszhoz való hozzáférést biztosító ismeretségek és egyéb tőkefajták hiányában, a társadalom alsó rétegeibe tartozó nők általában védtelenebbek voltak.
- Másrészt a kilencvenes években cigány–nem cigány vonatkozásban nem beszélhetünk a termékenység szintjének kiegyenlítődéséről. A cigány termékenység szemben az országos 1,3-mal 3 gyermek körül stabilizálódott.

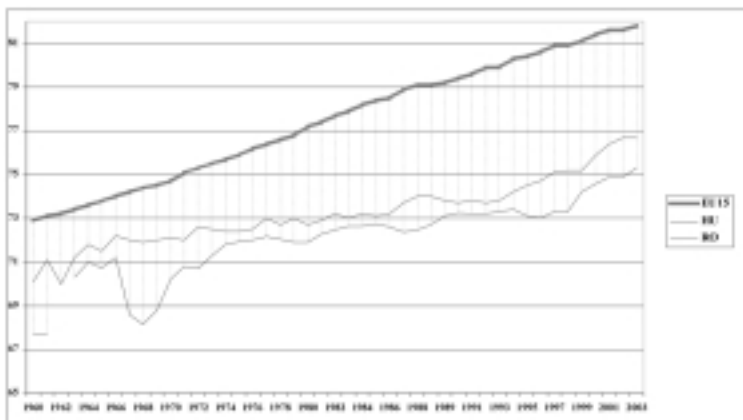
Várható élettartam

A várható élettartam a hatvanas évek közepétől Kelet-Európa államaiban nagymértékben hasonlóan alakult. Míg az ötvenes–hatvanas években az alapvető egészségügyi ellátórendszer (például falvak esetében az állandó személyzettel dolgozó orvosi rendelő) kiépülésével párhuzamosan a várható élettartam Romániában igen gyorsan emelkedett, addig a hetvenes, nyolcvanas és kilencvenes években ez a növekedés megtorpant, a Nyugat-Európa-hoz viszonyított különbségek pedig növekedtek. E tekintetben Románia és Magyarország nagyon hasonló utat járt be.

6. ábra. A várható élettartam alakulása Romániában, Magyarországon és a 15 bővítés előtti EU- tagállamban (férfiak)

7. ábra. A várható élettartam alakulása Romániában, Magyarországon és a 15 bővítés előtti EU- tagállamban (nők)

A kilencvenes évekre vonatkozóan vannak adataink, számításaink, amelyek azt mutatják, hogy a magyarok várható élettartama valamivel az országos átlag alatt maradt. Ez összefügg a Románián belüli regionális különbségekkel (elsősorban azzal, hogy a fővárosi lakosság életkilátásai jóval kedvezőbbek, mint a vidékié), illetve a magyarok bizonyíthatóan kedvezőtlenebb réteghelyzetével. A különbségek azonban nem nagyok, ezért nem tévedünk sokat, ha az erdélyi magyarok vonatkozásában az országos értékekből indulunk ki.

3. Hipotézis

Középtávon a várható élettartam viszonylag jelentős emelkedését prognosztizáljuk. Ez 2025-re úgy a nők, mint a férfiak esetében megközelíti vagy eléri a jelenlegi nyugat-európai szintet.

Migráció

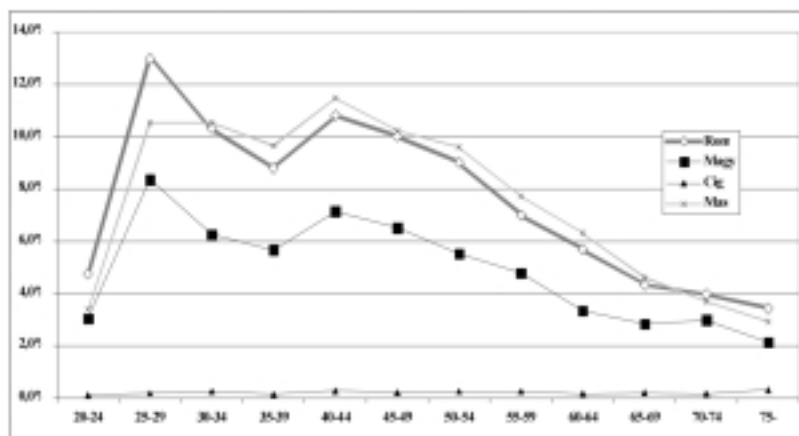
Az utóbbi negyven, kiváltképp pedig az utóbbi húsz évben a tárgyalt demográfiai folyamatok közül az elvándorlás rontotta leginkább az erdélyi magyar népesség demográfiai állagát. Modellünkben 1964–2002 között 240 ezer fős migrációs veszteséggel számoltunk. Ebből 1964–1977 között 30.000 fő, 1977–1987 között 23.500 fő, 1987–1992 között 97.500 fő, 1992–2002 között pedig 90.000 fő vándorolt el. A kivándorlók többsége Magyarországon telepedett le.

A migráció a közvetlen veszteségen kívül az úgynevezett kumulált társadalmi-demográfiai hatásban is megmutatkozott.

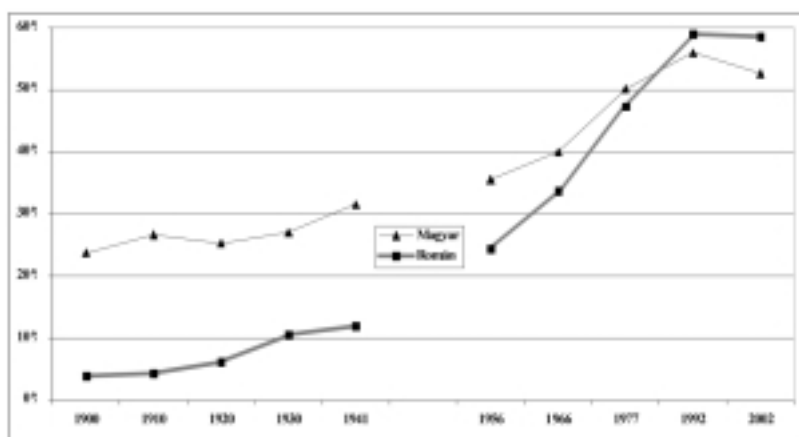
a) Egyrészt a vándormozgalom az aktív, demográfiai szempontból pedig reprodukív korban lévő népességet érintette elsősorban. Ezáltal születéskieséshez és a korstruktúra torzulásához vezetett.

b) Másrészt a migráció nem egyformán érintette a különböző társadalmi rétegeket. Az elvándorlók az átlagnál magasabb arányban voltak jól képzettek és nagyvárosi lakosok. Így az elvándorlás nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy ma a felsőfokú végzettséggel rendelkezők között a magyarság minden korcsoportban alulreprezentált (8. ábra), illetve, hogy a magyarok közt az utóbbi tíz évben jelentősen csökkent a városi lakosok aránya (9. ábra).

8. ábra. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya korcsoportonként Erdélyben (románok, magyarok, cigányok, egyéb nemzetiségűek)

9. ábra. A városlakók aránya az erdélyi magyar és a román népességben belül

4. Hipotézis (helyett)

A migráció az erdélyi magyarság jövőbeli népmozgalmát illetően a „nagy ismeretlen”. Míg a másik három folyamat esetében a becslésünk hibahatárát még elfogadhatónak tartjuk, a migráció tekintetében csupán jóslatokba bocsátkozhatunk. Ezért előreszámításunk épp a migráció hatásait próbálja meg modellezni. Vagyis arra keresünk választ, hogy – a másik három tényező rögzítésével – különböző migrációs forgatókönyvek miként befolyásolják az erdélyi magyarság demográfiai állagát.

A migráció várható alakulását tartjuk a magyar–magyar viszony legnagyobb téjtének. Magyarországon a kilencvenes évek közepe óta konszenzusnak örvend, hogy az ország, kizárólag a termékenységre alapozva, képtelen megoldani a generációs újratermelést. Bár nem feltétlenül valamilyen koherens és a jogalkotásban tükröződő népesedéspolitikai koncepció jegyében, de a gyakorlatban mindenképpen, az ország szelektív migrációs politikát valósít meg, a határon túli magyar bevándorlókat preferálva. Ez a gyakorlat a befolyását megőrizni igyekvő erdélyi magyar elit érdekeivel ellentétes. A kérdés megvitatását – bár úgy az erdélyi, mind a magyarországi politikai szereplők számára kényelmetlen – kulcsfontosságúnak tartjuk.

A magyarországi nyilvánosságban az erdélyi bevándorlás kérdése két ponton problematikus:

- a) Nagyon nehezen, vagy egyáltalán nem egyeztethető össze a bevándorlás-politikai gyakorlat a „szülőföldön való megmaradás” szlogenjével.*
- b) A határon túli magyar mint bevándorló toposz a magyarországi nemzettudat el-lentmondásosságait hozza felszínre. Magyarországi szociológusok (Sik Endre, Örkény Antal) szerint az országban kialakult az úgynevezett „jóléti sovinizmus”. Ez a jóléti ellátórendszerhez, illetve az idegenek ebből való kirekesztéséhez kapcsolódó negatív szolidaritás. Ez adott esetben felülírhatja a hagyományos magyar nacionalizmust/nemzeti érzést. A jóléti sovinizmu- prizmából a határon túli magyar bevándorló is idegen, még ha az idegenek között a legkívánatosabb is. Attól függetlenül, hogy a magyar politikai elit vagy az értelmiség milyen terminológiában gondolkodott és vitatkozott a kettős állampolgárság kérdéséről, a népszavazási kampány kommunikációs tétje az volt, hogy a határon túli magyarokat „nemzettársként”, illetve „bevándorlóként” címkézzék.*

II. Az erdélyi magyarság várható demográfiai állaga 2025-ben. A migráció hatása.

Előrejelzésünkben tehát a fent megfogalmazott hipotézisekből indultunk ki, rögzítve az asszimilációs veszteséget, a termékenységet és a születéskor várható élettartamot. Hipotéziseink még egyszer a következők:

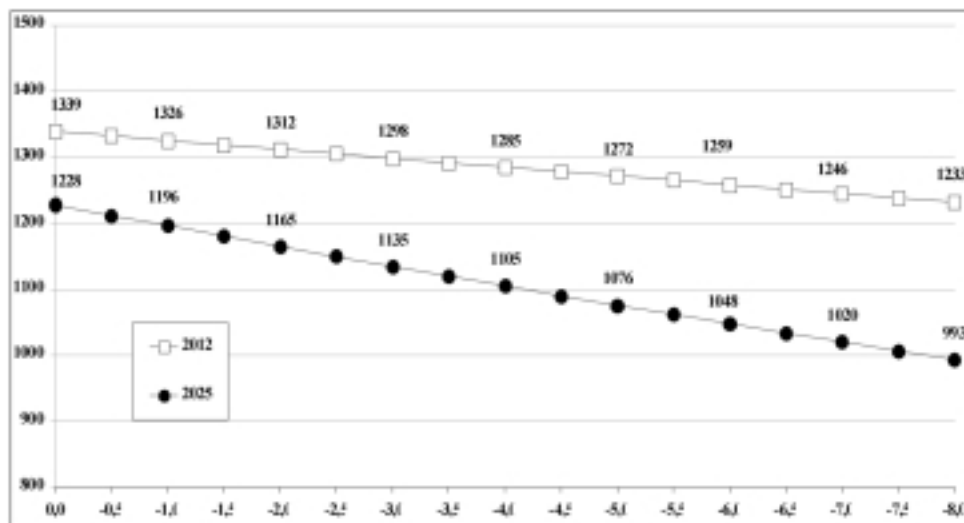
1. táblázat. A népesség-előreszámítás alaphipotézisei

Népmozgalmi mutató	2002	2025	Magyarázat
ER/TFR (etnikai reprodukció/ termékenység)	93,6%	93,6%	Az intergenerációs asszimilációs folyamatok intenzitása változatlan marad. A magyar nemzetiségű csecsemők száma a magyar nők által szült csecsemők számához 93,6 a 100-hoz arányban viszonyul.
TFR (női termékenység)	1,23	1,5	A termékenység enyhén emelkedik, de az egyszerű újratermeléshez szükséges érték alatt marad. A gyermekvállalás szerkezetében a nyugat-európaihoz hasonul, vagyis későbbre tolódik, de némiképp intenzívebbé válik.
E0 (várható élettartam) nők	74,3 év	79 év	A születéskor várható élettartam viszonylag jelentős mértékben emelkedik
E0 (várható élettartam) férfiak	66,7 év	73 év	

A migráció tekintetében nem állítottunk fel egy hipotézist, hanem azt vizsgáltuk meg, hogy miként változik az erdélyi magyarság demográfiai állaga, amennyiben az 0 és 8 ezrelék között mozog. Mindként számot szélsőértékként kell kezelnünk. Az, hogy az erdélyi magyarságnak ne legyen migrációs vesztesége, gyakorlatilag elképzelhetetlen. Ha az életszínvonalban, kereseti lehetőségekben mutatkozó különbségek Románia–Magyarország, illetve Románia–Nyugat-Európa viszonylatban megszűnnének, a migrációs hálózatoknak és a társadalmilag jól beágyazott migrációra alapuló életstratégia-modelleknek akkor is meglenne a maguk tehetlensége. A 8 ezrelékes éves migrációs veszteséget szintén nem tartjuk valószínű forgatókönyvnek. Ekkora (pontosabban ennél magasabb) értékek csak az 1988–1991 közötti elvándorlási és menekülthullám idején jellemezték a magyarságot. A kilencvenes évek a migrációs veszteség átlaga évi 5–6 ezrelék. A migráns népesség korszakozatát illetően az 1992–2002 közötti folyamatokból indultunk ki, de az ekkor tapasztalt arányokat nem mechanikusan vetítettük ki, hanem számot vetettünk a népesség időközben bekövetkező öregedésével is.

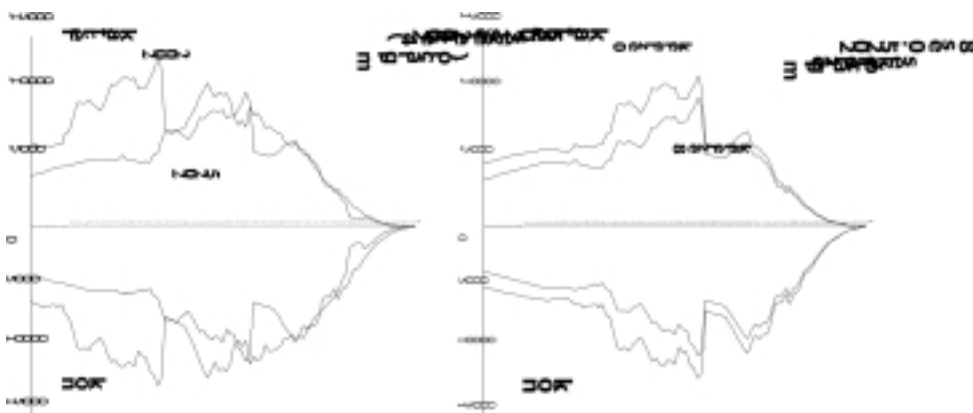
Elmondható, hogy 2012-re (ez a következő népszámlálás időpontja) mintegy 100.000, 2025-re pedig mintegy 200.000 fővel csökkenne az erdélyi magyarság 0 összegű migráció esetében is. A csökkenés azonban 8 ezrelékes migrációs arányszám esetén ennek duplája. Amennyiben a migráció maximális szélsőértéke, vagy egy azt közelítő forgatókönyv valósul meg, az erdélyi magyar népesség lélekszáma 2025-re 1 millió alá eshet. Természetesen a két szélsőértéknél valószínűbb valamilyen köztes forgatókönyv. Ez esetben a magyar népesség lélekszáma 2012-ben 1,3, 2025-ben pedig 1,1 millió körülre várható.

10. ábra. Az erdélyi magyar népesség lélekszáma 2012-ben és 2025-ben 0-tól 8 ezrelékgig változó migrációs arányszám esetén

Korábban említettük a migráció kumulált demográfiai hatását. Mivel a vándormozgalmi folyamatok elsősorban az aktív korúakat érintik, a létszámcsökkenés mellett az amúgy is létező elöregedési folyamatokat gyorsítják.

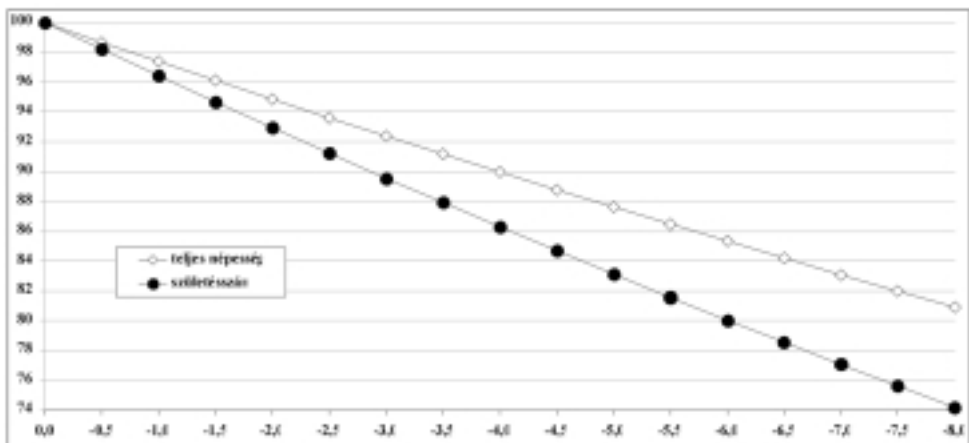
11. ábra. Az erdélyi magyarság korfája 2002-ben és 2025-ben (4 ezrelékes migráció esetén) (első korfa), illetve 2025-ben 0 és 8 ezrelékes migráció esetén (2. korfa)

A 11. ábra a első része egy közepes (4 ezrelékes) migrációval számoló forgatókönyv eredményét hasonlítja a 2002-es állapothoz. Látható, hogy a népességcsökkenés a fiatal korosztályok esetében a legjelentősebb. A 18 év alattiak aránya 20-ról 17, a 18–59 éveseké 59-ről 54 százalékra csökken, míg a 60 év felettiak aránya 21-ről 28 százalékra nő.

Az ábra második része a 0 és 8 ezrelékes migrációs szélsőértékek végeredményét hasonlítja össze. Jól látható, hogy míg a migráció az idős korosztályok számát gyakorlatilag nem befolyásolja, addig a középkorosztály és a fiatalok esetében már jelentős veszteséget okoz.

12. ábra. A migráció hatása a születések és a teljes népesség számára

Utolsó ábránk a migráció születéskiesésben megmutatkozó hatását modellezi. A 2025-ös évben a 0 migrációval számoló scenárióhoz képest a 8 százalékos forgatókönyv 26 százalékos kiesést jelent. Abszolút számokban míg az első verzióban a 2025-ben született generációs száma 9600, a másodikban 7100. 2002-ben 12000 magyarként regisztrált csecsemő született Erdélyben.

Jegyzetek

¹ A legszembetűnőbb a szatmári svábok esete. 1977-ben Szatmár megyében 6395 személy vallotta magát német nemzetiségűnek, 1992-ben pedig a jelentős elvándorlás ellenére 14.351. A különbség szinte bizonyosan a magyarként regisztráltak számát apasztotta. A 2002-es népszámlálás ismét kevesebb, 6417 németet mutatott ki, és ezzel egyidejűleg több korábban német többségű szatmári község (Mezőfény, Csanálos, Mezőpetri) magyar többségűvé vált. Másik kézenfekvő példa a magyar anyanyelvű cigányság. 2002-ben az előző népszámláláshoz képest Bihar megye északi részén emelkedett je-

lentősen a magyarok rovására a cigányok száma. A Székelyföldön ez nem történt meg. Kovászna megyében a Székelyföld peremén élő román anyanyelvű cigányok jelentkeztek be romaként. Kisebb mértékben, de román–magyar viszonylatban is van nemzetiségváltás.

² A népszámlálási adat a teljes magyar népességre vonatkozik, vagyis a harmincas évektől a kilencvenes évekig több házassági kohorsz megoszlásait összegzi.

³ A térképen az is látható, hogy a női termékenység magasabb Székelyföldön, illetve Partiumban, mint Dél-Erdélyben és Bánátban. Ez egyrészt a XX. század elejétől meglévő Észak/Észak-Kelet – Dél/Dél-Kelet törésvonalra vezethető vissza, ami Erdélyt tartósan egy alacsonyabb és egy magasabb termékenyséű térségre osztja, másrészt arra, hogy a közép- és dél-erdélyi, illetve bánági magyarság, szemben a székelyföldivel és partiumival, nagyrészt város lakó.

⁴ Erre engednek következtetni a területileg bontott abortuszstatisztikák is. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a magyar nők esetében az egy élveszületésre eső abortuszok száma alacsony lenne. Ez nemzetközi összehasonlításban csak egyes volt szovjet tagköztársaságok arányaihoz mérhető.

Lampl Zsuzsanna

MUNKAERŐPIACI ÉS EGÉSZSÉGÜGYI HELYZET – A SZLOVÁKIAI MAGYAR IDENTITÁS ALAKULÁSÁNAK ÚJABB TÉNYEZŐI

Néhány hete felmérést készítettem Dél-Szlovákia nagy munkanélküliséggel sújtott területein élő magyarokkal. Alapiskolai pedagógusok elmondták, hogy amikor megkérdezik kis tanítványaiktól, mik lesznek, ha felnőnek, sokan azt válaszolják: podporás. „*Podporás*” – azaz munkanélküli segélyből élő, vagy még egyszerűbben: munkanélküli. Ez lenne hát a mi jövőnk, a szlovákiai magyarok jövője?

Mielőtt erre a kérdésre válaszolnék, felteszek egy másikat: beszélhetünk egyáltalán a „mi jövőnk”-ről? Biztosan nem, mert „mi” nem létezik. A szlovákiai magyarok nem alkotnak egyetlen homogén tömböt. Épp ellenkezőleg, nagyon sokszínű ez a népesség, s úgy gondolom, ha új alapokra akarjuk helyezni a róluk-rólunk szóló diskurzust, akkor végre figyelembe kell venni ezt a heterogenitást. Vagyis nincs szlovákiai magyarság, csak a szlovákiai magyarok különböző, bizonyos problémaköröket tekintve jobban, másokat tekintve kevésbé behatárolható csoportjai, típusai léteznek. Így például nincs egyetlen egységes szlovákiai magyar nemzeti identitás sem: beszélhetünk viszont szilárd, repedt és szlovák identitású magyarokról¹. A sokféleség hangsúlyozása nem mesterségesen konstruált, módszertani probléma, hanem valós tényező, amit mások megismerésekor, segítségtervezéskor, döntéshozatalnál ugyanúgy figyelembe kell venni, mint ahogy egy előadónak is disztingválania kell, amikor különböző célcsoportokkal kommunikál.

Jelen mondandómban – nem mintha azonnal cáfolni akarnám a fentieket, hanem csupán az egyszerűség kedvéért – a „szlovákiai magyarok” megnevezést fogom használni. Célom, hogy az őket érintő legsúlyosabb problémakörökre hívjam fel a figyelmet, amelyek pedig a munkanélküliség és az egészségügyi helyzet.

Munkanélküliség

Visszatérve a bevezetőben feltett költői kérdéshez: a munkanélküliség nem jövő, hanem jelen, a szlovákiai magyarok tetemes csoportjának jelene.

Szlovákiában 2002 óta folyamatosan csökken a munkanélküliek aránya. A Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatalának legfrissebb adatai szerint, 2005-ben 2004-hez képest 53 200-zal kevesebb munkanélküli volt, ami azt jelenti, hogy 16,2 százalékra csökkent a munkanélküliség, 2005 utolsó negyedévében pedig 15,3 százalékra. 2006 első negyedévében 11,4 százalékos munkanélküliséget mutattak ki. Ez a pozitív tendencia minden járásra, így a magyarlakta járásokra is jellemző, ugyanakkor ott, ahol az elmúlt időszakban nem jöttek létre meghatározó beruházások, illetve nem jelent meg a külföldi tőke, továbbra is magasabb a munkanélküliség. S a magyarlakta járások többsége épp ezen területek közé tartozik. A negatív munkanélküliségi statisztikát már hagyományosan vezető nagyőrcei, rimaszombati, nagykürtösi, rozsnói és tőketerebesi járások mellett azonban a lévai, losonci és kassa-vidéki járás munkanélküliségi rátája is jóval meghaladja az országos átlagot. Egyedül a szenci, dunaszerdahelyi, galántai és nyitrai járás mutat kedvezőbb képet (1. táblázat).

1. táblázat. A regisztrált munkanélküliek száma és aránya magyarlakta járásokban – 2006. április (A dőlt betűvel jelölt adatok az országos átlagnál alacsonyabb munkanélküliségű járásokra vonatkoznak)

Járás	Gazdaságilag aktív lakosság	Nyilvántartott munkanélküliek	Munkanélküliek aránya
<i>Szenc</i>	26 795	966	3,31
<i>Dunaszerdahely</i>	57 502	5 673	8,42
<i>Galánta</i>	46 401	3 525	6,75
<i>Komárom</i>	47 555	5 171	10,11
Léva	55 100	10 230	16,31
Nyitra	79 189	6 786	7,57
Érsekújvár	68 636	9 161	12,08
Vágsellye	26 209	3 506	12,34
Losonc	34 018	8 058	21,48
Nagyőrce	20 526	6 5742	8,52
Rimaszombat	40 209	12 811	29,88
Nagykürtös	21 670	5 826	24,33
Kassa-vidék	47 674	11 097	21,65
Rozsnyó	29 430	7 660	24,19
Tőketerebes	46 669	12 447	24,58
Országos adatok	2 558 647	315 569	11,04

Forrás: Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny, 2006.

A legnagyobb gondot a tartósan munkanélküliek okozzák, vagyis azok a személyek, akiknek több mint egy éve nincs állásuk. Azért nehéz őket alkalmazni, mert nagy részük alapiskolai végzettséggel sem rendelkezik. Országos szinten csaknem minden második munkanélküli ebbe a kategóriába tartozik, de vannak járások, ahol a munkanélküliek tetemes részét épp ők alkotják. Újfént érvényes, hogy a magyaroktól a járások egy része is ezek közé tartozik.

Az elmondottak alapján azt gondolhatnánk, hogy a munkanélküliség inkább régióspecifikus, mint nemzetiség-specifikus probléma, de ez csak részben igaz. A magyarok elhelyezkedési esélyeit elsősorban befolyásoló tényező valóban az, hogy hol, melyik járásban élnek.²

Viszont ha megnézzük, hogy mennyire tudnak eleget tenni a munkaerő-piaci kívánalmaknak, akkor azt látjuk, hogy a legfontosabb mutatókban alulmaradnak a szlovákokkal szemben. Alacsonyabb az iskolai végzettségük – ehhez a rossz statisztikához a magyar ajkú romák is hozzájárulnak –, rosszabb a nyelvtudásuk.

Valamennyi hozzáférhető statisztika szerint az alapiskolai és az érettségit nem adó szaktanintézeti végzettség ma Szlovákiában abszolút munkanélküliségre predestináló tényező. Sok szlovákiai magyar ezt a saját bőrén is megtapasztalta, ezért igyekeznek némelyek legalább utólag érettségi bizonyítványt szerezní. Valószínűleg ennek a keserű tapasztalatnak is köszönhető, hogy Szlovákiában az elmúlt tíz évben fellendült az iskolázottság iránti érdeklődés és igény. A Szociális és Munkaügyi Minisztérium kimutatása szerint csökkent az alapiskolai, szaktanintézeti, de még a szakközépiskolai végzettségűek aránya is, ugyanakkor nőtt a gimnáziumi érettségivel és egyetemi diplomával rendelkezők aránya. De mennyire nyilvánult meg ez a pozitív tendencia a szlovákiai magyarok körében?

László Béla szerint, aki ennek a témakörnek évtizedes szakértője, a szlovákiai magyar iskolázottság fejlődése nem követi az országos fejlődési tendenciákat. Ma Szlovákia területén a középiskolás korúak 62,84%-a tanul érettségivel végződő középiskolában, a magyar tannyelvű iskolák tanulói esetében ez az arány már csak 50,44% és a magyar nemzetiségű középiskolás tanulók esetében 58,62%-ot tesz ki. Tehát a szlovákiai magyarok között eleve magasabb az alapfokú és az érettségi nélküli szaktanintézeti végzettségűek aránya, mint a szlovákok között, ami már emiatt kedvezőtlenebb helyzetbe hozza a szlovákiai magyarokat a munkaerő-piacon. A további lecsapódás pedig abban mutatkozik, hogy mivel kevesebben érettségiznek, kevesebben jelentkezhetnek egyetemre.

Mi a helyzet a nyelvtudással? Az országos munkaerő-piacra kilépve a magyar nyelvtudásból származó helyzeti előny az esetek többségében elvész, ahol viszont újabb hátrányok származhatnak. Egyrészt a nem megfelelő szlovák nyelvtudásból, ami nem törvényszerű velejárója annak, hogy valaki magyar középiskolát végzett, de azért összefügghet vele, ugyanakkor azoknak, akik a magyarországi főiskolák kihelyezett karain tanultak, gyakran áthidalhatatlan akadály, legalábbis kezdetben.

A másik hátrány a szlovákiai magyarok nem megfelelő idegen nyelv-tudásából származik. A *Mozaik 2001* ifjúságkutatásból tudjuk, hogy a szlovákiai magyar 15–29 éves fiatalok körülbelül egyötöde tud jól írni angolul és németül, valamivel többen tudnak jól olvasni. Jól beszélni, tehát kommunikálni viszont angolul is, németül is csupán 15 százalékuk tud. Ezzel szemben az ugyanilyen korú szlovák fiatalok több mint fele jól ír, jól olvas, s 47 százalékuk jól beszél angolul. Nyelvtudás szempontjából tehát egyértelmű hátrányba kerülnek azok a magyar fiatalok, akik ki akarnak lépni az országos munkaerőpiacra.

A munkanélküliség nemcsak a jelen problémája. Vizsgálni kellene, hogyan hat a jövőképre, az értékrendre, ezzel együtt az identitásra, s az identitás fejlődése, illetve visszafejlődése, átalakulása révén a magyarok létszámának alakulására. A negatív hatások már jelentkeznek: a mindennapi megélhetésért való szakadatlan küzdelem háttérbe szorít minden olyan aktivitást, amely az identitás megőrzéséhez szükséges. Az alapiskola választásánál, amely bizonyítottan identitásépítő és -megőrző lépés, még inkább előtérbe kerülhet a „szlovák iskolával jobban érvényesül” mítosz. Persze lehet egy ellenkező irányú hatás is: akik a magyarországi munkaerőpiacban gondolkodnak, épp ezért is írathatják gyermeküket magyar iskolába, csakhogy épp a szociálisan lecsúszott rétegek nem tudják biztosítani gyermekeik iskolába utaztatását ott, ahol nincs magyar iskola. Mindehhez még hozzá kell tenni, hogy a képzettséggel ugyan növekszik az elhelyezkedési esély, ám ez nem mindig egyenlő a képzettségnek megfelelő elhelyezkedési eséllyel, s aki tanult és nem tud annak megfelelően elhelyezkedni, további deprivációt él át³. Ezt sokszor akaratlanul – de sok esetben tudatosan is – átviszi a gyermekeire, akik aztán inkább mennek Nyugatra „szolgálni”, minthogy továbbtanuljanak. Ezzel önmaguk elől zárják el a társadalmi felemelkedés felé vezető utat. Nem beszélve arról, hogy az ilyen stratégiák feltehetőleg inkább rombolják, mintsem építik a nemzeti identitást...

A képzettség tehát nem mindig jelent a képzettség fokának, a tanult szakmának megfelelő elhelyezkedési esélyt. De mindenképpen növeli az elhelyezkedés esélyét, ezért annak a szlovákiai magyarnak, aki aktív szerepet akar vállalni a munkaerő-piacon, tudatosítania kell, hogy iskolázottság, képzettség nélkül ez ma már nem megy. Makroszinten pedig munkahelyek teremtése, a mezőgazdasági termelés fellendítése, a helyi turizmus fejlesztése segíthetne az érintett régiók magyar lakosain, de nemcsak rajtuk, hanem a szlovákokon is.

Egészségügy

További kulcsfontosságú probléma a magyarok egészségi állapota. Bár „majd kiszűrja a szemünket” vagy úgy is mondhatnám, életbevágó kérdés a szó valós, nem pedig szimbolikus jelentésében, eddig még nem került be sem a politikai, sem a közéleti, sem a hazai tudományos diskurzusba. Miről is van szó?

Szlovákia magyarlakta járásai folyamatosan az ország azon járásai közé tartoznak, amelyekben a legmagasabb a civilizációs betegségekben, de különösen a daganatos betegségekben elhalálozottak részaránya. A Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatalának 2000-es adatai is arról árulkodnak, hogy a magyarlakta járások többségében a férfiak daganatos megbetegedések okozta elhalálása felülmúlja a 26 százalékos országos átlagot (3. táblázat)

3. táblázat. A 2000-ben rákban meghalt férfiak részaránya Szlovákia magyarlakta járásaiban

Terület	Férfi-lakosok száma	Összesen meghaltak	%
Szlovákia	2 626 061	7015	26
Dunaszerdahelyi járás	55 018	163	29
Galántai járás	46 287	128	27
Komáromi	52 626	192	36
Lévai	57 764	185	32
Nyitrai	78 965	240	30
Érsekújvári	72 487	233	32
Losonci	34 893	125	36
Rimaszombati	39 998	123	31
Nagykürtösi	22 549	77	34
Kassai	116 169	246	21
Kassa-vidéki	52 450	124	24
Terebesi	45 321	149	33

Forrás: Stav a pohyb obyvateľstva v Slovenskej republike, ŠÚSR 2000.

A magyarlakta járások mortalitása persze nem azonos a magyarok mortalitásával, hiszen az elhalálzási statisztikákból nem derül ki az elhunytak nemzetisége. Így jelenlegi tudásunk szerint – a munkanélküliséghez hasonlóan – nem lehet biztos választ adni arra a kérdésre, hogy a magas elhalálzási regionális avagy nemzetiség-specifikus jelenség-e. Ugyanakkor ezek az adatok csak részben függnék össze a ma-

gyarok kedvezőtlenebb korstruktúrájával, ugyanis a 15 magyarlakta járás közül hétben nem a posztproduktív, hanem épp a produktív korú férfiak mortalitása haladja meg az országos átlagot. Hat járásban a produktív korú nők mortalitására is ugyanez érvényes. A már említett Mozaik 2001 című ifjúságkutatás adatai is elgondolkodtatók: a Dél-Szlovákiában élő magyar és szlovák fiatalok egészségkárosító és egészségvédő szokásainak összehasonlításából kiderül, hogy a magyarok kevésbé óvják az egészségüket. A legismertebb rizikófaktorokat tekintve: többet cigiznek, isznak, ugyanakkor kevesebbet sportolnak, mozognak, mint a szlovák fiatalok. Ez a terület még nincs igazából feltérképezve, pedig komoly kutatásra lenne szükség, hiszen köztudott, hogy mindenhol a szociálisan leszakadt területek lakói a legbetegebbek. S ha mindezt visszavetítem az eddig elmondottakra, s a mondásra, mely szerint „ép testben ép lélek” lakozik, szinte kikíváncsoznak a következő kérdések: vajon mennyire tud ép lenni az a test, amely rendszeresen a munkaügyi hivatalba kirándul a szüleivel, amelyet hosszú távon rosszul táplálnak (bár ennek nem csupán anyagi okai vannak) stb. ? S megfordítva: milyen testet tud fenntartani az a lélek, amely kiskorától abban él, hogy „podporás” lesz, tudatosítja az alárendelt szerepet, apátiát, pesszimizmust lát maga körül? Van-e valamilyen erőforrása ennek a léleknek, amelyből táplálkozni tud? Mindez úgyszintén kihat a magyarok számának jövőbeli alakulására. S itt nem csupán az újfent előbukkanó munkanélküliségre, a kedvezőtlen elhalálzási statisztikákra gondolok, hanem a nemzeti identitás alakulására is: ilyen körülmények között meddig lehetséges, hogy megmaradjon fenntartásának pusztá igénye?

Befejezés

A 2001-es népszámlálás óta, amikor fehéren-feketén kiderült, hogy fogyott a szlovákiai magyarság, gyakran hangzik el a kérdés: miért? Úgy gondolom, hogy a természetes fogyáson (lásd: egészségügyi helyzet és következményei) és a 2001-es népszámlálásig nem igazán számottevő kivándorláson kívül, az asszimiláció az elsődleges ok. De miért adja fel valaki magyarságát és miért lesz szlovákká?

A jelenséget leggyakrabban kulturális tényezőkkel szokás magyarázni, ezek közül is elsősorban a magyar iskola, a magyar oktatás szerepével. Ezzel eddigi kutatásaimból kiindulva messzemenően egyetértek. Ugyanakkor észre kell végre venni azt is, hogy az identitásváltás nem egytényezős jelenség, s a mai – 2001-hez képest megváltozott, s egyre változó – körülmények közt ugyan nem szükséges a paradigmaváltás, de ki kell terjeszteni a magyarázó tényezők sorát. Ezért tartottam fontosnak, hogy a megszokástól eltérően ne a kultúráról és iskoláról beszéljek, hanem a munkaerő-piaci és egészségügyi helyzetről.

Jegyzetek

- ¹ Bővebben: Asszimilációs folyamatok – iskolaválasztás és anyanyelvhasználat. In Lampl Zsuzsanna: A saját útját járó gyermek. Madách-Posonium, 1999.
- ² Egy szenci magyar és egy rimaszombati magyar elhelyezkedési lehetőségei nagymértékben különböznek egymástól, még akkor is, ha a rimaszombati negatív statisztikát a nagyszámú roma népesség jelenléte is befolyásolja. Nyilvánvaló, hogy a szenci és a hozzá hasonló járások kedvezőbb munkaerő-piaci képe nagymértékben annak köszönhető, hogy a főváros vonzáskörzetébe tartoznak. Még a hetven kilométerre fekvő Nyitráról is rengetegen járnak Pozsonyba dolgozni.
- ³ Az elhelyezkedési esélyek szorosan összefüggnek a képzettséggel, s ez a tény a magyarokat is a továbbtanulásra kellene, hogy ösztönözze. Ugyanakkor elmondhatjuk, hogy akinek érettségije vagy diplomája van, gond nélkül talál munkát a szülőföldjét képező járásban? Nem minden esetben! Ugyanis a munkaerő-piaci helyzet jelenlegi állása szerint a munkaadó válogat. S ha teheti – márpedig sok esetben megteheti – iskolázottabb munkavállalót választ még olyan munkára is, amelyhez elegendő lenne az alacsonyabb képzettség. Az állások egy részét így túlképzett munkaerő tölti be (diplomás titkárnők, sofőrök, stb.), akik viszont nem a képzettségüknek, hanem a munkakörüknek megfelelő bérezést kapják. A munkaadó ily módon nagyon előnyösen jut hozzá a szakképzett munkaerőhöz. De miért egyezik ebbe bele a munkavállaló? Azért, mert a képzettséggel ugyan növekszik az elhelyezkedési esély, ám ez nem mindig egyenlő a képzettségnek megfelelő elhelyezkedési eséllyel. A munkavállaló, ha nem talál a képzettségének megfelelő munkát, akkor azzal kell beélnie, ami van, feltéve, hogy dolgozni akar, s otthonához közel akar dolgozni. Ez a kiszolgáltatottság különösen érvényes a magyarokra általában, hiszen a magyarlakta járásokban eleve kevés a felsőfokú képzettséget igénylő munkahely.

Losoncz Alpár

EGY KISEBBSÉGI ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉSI MODELL IDŐKÖZI MÉRLEGE: TÖBBLETLEHETŐSÉGEK VAGY TÖBBLETILLÚZIÓK?

A határon túli magyar kisebbségi közösségek integrációs szintjéről folyó véleménycserében mindig az európai intézményes szerkezet fényében megfogalmazandó magyar nemzetpolitika dilemmái és útkeresései kerültek felszínre. A rendszerváltozás óta váltakozó kormányok különféle módon néztek szembe a problémákkal, és a nemzetpolitikák teljesítményei a rendszerváltozás sikereinek és balsikereinek mérlegére helyeződnek. A tízmillió és tizenötmillió magyarságfogalom időről időre felszínre jutó ellentéte, e két jelentés tagadhatatlan feszültsége néhez kérdéseket tesz fel, és csatakiáltásokkal, meddő pótcselekvésekkel, alkalmi sóhajokkal valamint ráígérésekkel aligha lehetséges e kérdésekre választ keresni.

Minden bizonnyal azt tekinthetjük a legnagyobb balsikernek, hogy nem sikerült kiépíteni egy olyan „kétlakiságot”, vagy ha úgy tetszik, kisebbségi többdimenziós létezésformát, amely egyszerre teszi lehetővé, hogy a kisebbségi magyarság képviselőivel együtt munkálkodjon a domicil állam politikai közösségébe való integráción, és sokoldalú kapcsolatot tartson fenn az anyaország kulturális értékrendjével. Lényeges a többes kötődés formáinak megteremtése a kisebbségek számára, azaz a plurális nemzeti identitások megszervezését tartom szem előtt az európai integráció fényében, ami a kisebbségek európaizálódását ösztönzi. A magyar–magyar kommunikációs formák azonban szűknek bizonyultak, és néhány kivételtől eltekintve inkább a nagy elosztórendszerek keretein belül állandósultak, amelyek növelték a politikai elit egyes részeinek elosztó hatalmát, de nem lendítették előre a kisebbség emancipálódási folyamatait. Ráadásul, e vonatkozások kapcsolatban álltak egy kognitív redukcionizmussal, nevezetesen, a magyar kisebbségek, elkerülhetetlenül ugyan, belekerültek a nemzetvíták kellős közepébe, belpolitikai csatározások szempontjaiként/eszközöként szerepeltek, ugyanakkor a politikai konfrontációk egyetlen résztvevője sem tett komoly erőfeszítéseket arra, hogy betekintést nyerjen a kisebbségi világok sokfelé rajzó tartalmaiba. Hiszen ezek a világok rendkívül tagoltak, a Trianon utáni történelmi dinamika sodrása, a túlélési technikák érvényre jutása erő-

sen heterogén övezeteket hozott létre, amelyek nemcsak az anyaországi pályáktól térnek el, hanem egymáshoz képest is robusztus különbségeket mutatnak.

A magyar egyetemesség, az egybeállítás jelentéseinek értelmezésekor nagyon lényegesnek érzem a megjegyzéseket, amelyek arra figyelmeztetnek, hogy olyan tolmácsolás szükségeltetik, amely nem az egy központ (Budapest) távlatából kivetített másolatokat láttatja, hanem megengedi a plurális kódok játékát. A magyar reintegráció a Kárpát-medencében, gondolom, amely összhangban van a kortárs felismerésekkel, éppen a különbségek tapasztalatán, a heterogenitások észlelésén keresztül gazdagodhat. E gondolat olyannyira közhelyként visszhangzik, hogy nem is gondolnánk, érvényre juttatása még előttünk van. Túlságosan sok olyan diskurzust ismernek, amelyek belemerevedtek az áldozati beszédmód pózába, és a tagolatlan egységkoncepció szólamait, azaz az etnikumföltés elvont, terméketlen variációit ismételtetik. Ahogy korábban bénító volt az ideológiai beállítottság, amely *a priori* ellentétet látott Magyarország és a határon túli kisebbségek érdekei között, úgy félrevezető az a jelenlegi is, amely az érdekek eredendő konvergenciáját vetíti ki, és figyelmen kívül hagyja a kisebbségi idioszinkrázia vonatkozásait.

A partikularitás és az univerzalizálás játékaiban azonban beláthatatlanok a hagyományos szerepvállalás távlatából, a rejtett világokat és értékeket elfedi az egyirányú szenzibilitás. 1989 után a magyar egyetemesség alakzatain ott van az erőforrások újraelosztásának bélyege. A magyar elitek helyesen léptek túl a túlfeszített egyéni-központúság bénító tételein, és mozdultak el az etnokulturális igazságosság irányába. Mert az etnikai kollektívum nevében történő elosztás voltaképpen legitimációja az etnokulturális igazságosság. Ez a tény azonban korántsem jelenti azt, hogy a nemzeti jellegű redistribúciót a következetes stratégiai érdek vezérli. Márpedig szilárdan összeforrasztott elvek, szabályrendszer nélkül az elosztás nem más, mint a közérdek mimikrijének a szálláscsinálója.

A XXI. századi tendenciákat megjelenítő, de önálló oktatási, kulturális intézményrendszernek, kulturális autonómiának éppúgy belső dimenziója a magyar kultúrával való többszintű kapcsolat, amely nem az eddigi egyirányú viszonylatokon, hanem a kölcsönösség kereteiben megfogalmazott stratégiákon alapul. Sokkal jelentékenyebb problémát jelentene a jelenlegi állapot befagyasztása, a segély-magatartásba belebonyolódott, passzivitásra berendezkedett nemzetpolitika megőrzése. Szólni kell azonban a kisebbségi autonómiaformák minőségéről is, mert ez a többszintű kapcsolat csak akkor érlelődhet, ha autonómia alatt nem a különféle politikai elitek közötti hatalomelosztást értjük.

Elegendő lesz, ha akár futólag megemlítem, hogy a magyar támogatáspolitikai fénnyében nem válik el egymástól a kisebbségi érdekvédelem és a társadalomépítés támogatása. Szóba kell hozni az eddig létrehozott oktatási intézményeket, amelyek a felpörgött intézményteremtő kedv okán jöttek létre. A tapasztalatok arra utalnak, hogy a politikai elit az intézmény pusztja létezésében érdekelt, ami a szimbolikus

erőtérben való affirmációt jelzi, de sokkalta kisebb érdekeltséget tanúsít az intézmények napi működését illetően. Ugyancsak nem tapasztalható szisztematikus érdeklődés a politikai elit részéről az intézmények oktatási kapacitásai és teljesítményei iránt, hovatovább olyan tapasztalatokkal rendelkezem, hogy a politikai elit patronátusa alatt folyó egyes oktatási intézményekben drasztikusan romlott az oktatás minősége. Ezenkívül nem kerülheti el figyelmünket, hogy az alap- és középfokú oktatás válságban van. A támogatáspolitikából kialakuló rendszer ellenstimulál, folytonosan fölülírja a szándéknyilatkozatokat. Az ösztöndíj-politika, az újszülött oktatási intézmények vagy a plurális dimenziókat nélkülöző kisebbségi egyetemek létesítése ennek az ellentmondásnak a jegyében valósulnak meg. A rövid távból sarjadó elvárások maguk alá gyűrnek a hosszú távhoz kapcsolódó érdekeket. Részsikereket lehet említeni ugyan, de a kisebbségi oktatási rendszer támogatáspolitikáját beárnyékolják a kudarcmozzanatok. Nem léteznek olyan oktatási intézmények, amelyeket a tanulók és a tanárok nem forrásszerző helynek tekintenek. A hatékony társadalomépítés híján eleddig elmaradt a korral lépést tartó nyelv- és oktatáspolitikai kiérlelés. Ugyanakkor a társadalompolitikai érdekeltség erősítése megkerülhetetlen szempont a kisebbségi elitek számára az elkövetkezőkben. Hiszen egyértelmű a vélemény, miszerint az utóbbi évtizedben gyöngült a vajdasági magyarok helyzete a munkaerőpiacon, ergo, a versenyképesség vonatkozásában. Márpedig a kisebbségi egyének beépülése és affirmációja Szerbiában (amely, sajátos módon, de mégis az európai intézmények felé vette útját) erőteljes módon függ a munkaerőpiacon elfoglalt pozícióktól.

A támogatáspolitikai azonban folytonosan ellentmondások között oscillál. Magyarország egyszerre magához vonzza a konvertálható tudással rendelkező kisebbségi személyeket és dezintegrálja a kisebbségi szervezeteket, deklaratíván a szülőföldön való maradási írást ki a zászlóra, de a Budapest-függést erősíti folytonosan. Legalábbis kénytelen vagyok konstatálni, hogy a kisebbségi magyarságba „investált” magyar tőke kívülről való megsegítése eleddig nem tette lehetővé az áttörést, a túlélésre berendezkedő kisebbség helyzetének transzcendálását. A szerbiai átmenet azonban az előtörténet, a többszörösen újrakezdett és elodázott transzformáció, valamint a háborúba való beleágyazottság okán sajátosságokat mutat.

A kérdés az, hogy lehetséges-e olyan nemzetpolitika kiforrása, amely összhangban van az európai normákkal, de nagyfokú érzékenységet tanúsít a kisebbségek iránt. Az eleddig létező megoldások erre a kérdésre nem adtak választ, számtalan ellentmondást nem tudtak kiküszöbölni. Ellentmondások körvonalai bontakoznak ki akkor is, amikor európai kontextus merül fel, és a magyar politikai retorika folyton-folyvást az ellentmondások pólusaihoz súrlódik. A meggyorsított magyar modernizáció és a túlfeszített európaizálódás közepette még mindig ott kísért a tény, hogy hiányzanak az újfajta kisebbségpolitika stabil oszlopai, amelyek megszilárdítanák az identitáspolitika és a modernizáció matériáit összefogó építményt. A ki-

sebbségek plurális identitásának jogi érvényre juttatása, jegyzem meg, még előttünk van: ennek híján a jóhiszeműségre hivatkozó retorikát az ellentmondásba való bonyolódás veszélyezteti.

A „szülőföldön való maradás” rozsdásodó jelszó, taglalt háttér nélkül meg egyenesen üresen kong. Ez az irányulás magában kell, hogy foglalja, legalábbis az adott állam munkaerőpiacán való mozgás lehetőségét. Csakhogy a támogatáspolitikából kialakuló rendszer ellenstimulál, folytonosan fölülírja a szándéknyilatkozatokat. Az ösztöndíj-politika, az újsütetű oktatási intézmények vagy a plurális dimenziókat nélkülöző kisebbségi egyetemek létesítése ennek az ellentmondásnak a jegyében valósulnak meg. A rövid távból sarjadó elvárások maguk alá gyűrik a hosszú távhoz kapcsolódó érdekeket. Részsikereket lehet említeni ugyan, de például a kisebbségi oktatási rendszer támogatáspolitikáját beárnyékolják a kudarcmozzanatok. A tét: a (poszt)modern kisebbségpolitikai stratégia kiérlelése. Aki ezt említi, valószínűleg máris kritikai álláspontot foglal el a jelennel szemben. Mert azt senki sem állíthatja, hogy a budapesti kormányok, *mutatis mutandis*, mellőzték volna a határon túli magyarok létét, ám nem sikerült egységes rendszerbe illeszteni a külhoni magyarok ügyét. Másfél évtizeddel a rendszerváltás után sem formálódott ki koherens magyar politika a kisebbségek kapcsán, és a budapesti kormányok valójában nem tudnak mit kezdeni e kisebbségekkel. Szembeszökő állandója a „budapesti kormányok” politikájának a plurális szerkezetektől való idegenkedés, a kisebbségek köreiből felszínre kerülő plurális politikai tendenciák szűkítő értelmezése, alkalomadtán ezek alárendelése. Pedig a kisebbségi kontextusban felmerülő pluralizmus méltányos érzékelése a központtalanítás gyakorlását jelenthetné.

Az eddigi támogatáspolitikai radikális átgondolása a nemzetpolitika hordozóinak feladata. Amennyiben az etnikulturális igazságosság és az esélyegyenlőség biztosítása jelentik az irányadó szempontokat, úgy a támogatáspolitikai formái és tartalma sem maradhatnak érintetlenek. Fontos átgondolni, hogy a szociális szempontok mennyire következetesen nyertek megvalósítást. Itt helye van a mély szkepszisnek, mert a létrejött monopóliumok megkérdőjelezik a szociális érzékenységgű beállítottság meglétét. Vagy fontos azt a tényt mérlegelni, hogy mennyire érzékeny a támogatáspolitikai fejlesztés szempontjaira. Ezenkívül a támogatáspolitikai nagymértékben reprezentatív azonosságőrző vonatkozásokra irányult, kevésbé összpontosított a modernizáció kapacitásainak erősítésére, a magaskultúra identitás-stabilizáló vonatkozásaira, ismételten kiélezve a rövid és a hosszú távú időszáv feszültségét. A támogatáspolitikának szelektívnek kell lennie, nem keltheti azt a benyomást, miszerint a magyarországi segélyezés helyettesítheti a szerbiai (stb.) állam támogatási rendszerét, amelynek szintúgy az előnyös megkülönböztetés elvét kell követnie. (Természetesen a szerbiai állam beállítottságának módosítása a kisebbségi elitnek nyomásgyakorló tevékenységét igényli.) Ezért nem a mennyiségi mércék abszolutizálása a cél, hanem az identitásőrző készségek fejlesztése a fennálló gazdasági,

kulturális relációk közepette. Mindennek feltétele a támogatáspolitikával kapcsolatos kommunikáció kiszélesítése, mert a politika aktoraival (vagy a politikai szereplőkkel szoros érdekszövetséget fenntartó szereplőkkel) való kommunikáció érthető ugyan, de az arányok nem helytállóak. Hogy a magyar elitek felemás, komplexitást nélkülöző információkkal rendelkeznek, ez egyenesen következik a kommunikatív struktúra reduktív mivoltából.

Tételesen említek néhány további szempontot is, amelyek meggondolását elengedhetetlenek tartom,

- a) A magyar jövőkép horizontján ott kell, hogy legyen a kortárs, ellentmondásokkal tűzdelt tendenciák rögzítése (a nemzetállam dinamikájának felismerése, az európai integrációból adódó többirányú változások értelmezése stb.), a kisebbségi kérdés taglalását bele kell ágyazni ebbe a kontextusba.
- b) Az európai integrációban való részesedés a közeljövőben meghatározó tényező lesz, tehát különböző stratégiát kell kialakítani a felvidéki, az erdélyi és a vajdasági, illetve a kárpátaljai magyarok ügyében.
- c) A magyarországi szívóhatás nem fog csökkenni a közeljövőben, ezért a kollektív és az individuális jogok közötti játéktér kiszélesítését úgy kell realizálni, hogy ezt a tényt nem lehet mellőzni.
- d) A liberális-demokratikus szerkezetek megerősödése sem tünteti el a kisebbségi problematikumot.

Nos, ebben a kontextusban látom a vajdasági magyarság szituációját is. E konszolidáció megannyi sajátossággal rendelkezik: a kilencvenes években a kisebbség háborús környezetbe került, aminek a következményei mélyen belefűrődtek a mindennapokba, és megannyi variációban befolyásolják ma is a szerbiai nyilvánosság dinamikáját. A politikai fordulat (2000) után kialakult tendenciák folyományaképp kisebbségi törvény lépett életbe meghonosítván a kisebbségi nemzeti tanácsok intézményét. Nem utolsósorban, e kisebbségnek Magyarország iránt tanúsított viszonyulására rávetül az aszinkronitás, amely az „itt” és az „ott” között bomlik ki. E tényt a XX. században felszínre kerülő eltérő társadalmi pályák fémjelzik Magyarország és Jugoszlávia/Szerbia között. Bizonyos, hogy Magyarország EU-csatlakozása az anyaország és a határon túli magyarok viszonyát új kontextusba helyezte, ennyiben megragadhatóak azok az új távlatok, amelyek megnyíltak. Szembeszökő, hogy a magyar politikai elitekre újfajta feladatok háramlanak, amelyeket nem lehet megoldani az eddigi eljárások ismétlésével. Arról, mindenesetre le kell mondani, hogy az európai csatlakozás automatikusan megvalósuló megoldásokat bocsátana napvilágra, amelyek megtakaríthatnák az erőfeszítéseket. A vajdasági magyarság esetében a legderülátóbb hangvételű dramaturgia is hosszú átmenettel számol, pontosabban 2012 esik szóba, legalábbis a szerb politikai elit kalkulációja szerint. A magyar kisebbség gondjait megoldó csatlakozás a kivetített időpontban pürrhoszi győzelem lenne. Az új nemzetpolitikai stratégiának olyan útmutatást kell tartalmaz-

nia, amely révén e kisebbségek túlélhetik ezt az időszakot, ugyanakkor részesei az európai integrációnak e pillanat beálltaig is. Ugyanis a kisebbségeknek az európai (poszt)modernizációról való leszakadása dezintegratív tendenciákkal jár a Kárpát-medencében, ráadásul növeli a feszültségeket a magyar–magyar viszonylatban. Szükséges gondolkodni a határok (amelyek historizálják az azonosságokat) demokratizációján, ami ebben az esetben kisebbségi mobilitást feltételez; a határok demokratizációja alatt nem megszüntetésüket értem, főleg nem abban az értelemben, hogy a fékevesztett kapitalizmus expanziója jusson kifejezésre, de fontosnak érzem a határok átjárhatóságára vonatkozó állandó kommunikációt.

Minthogy a határon túli magyar kisebbségek heterogén pályákat befutó országok állampolgárai, szükség mutatkozik arra is, hogy az anyaország rugalmas nemzetpolitikát gyakoroljon, amely túlmutat a különbségeket alárendelő egyneműségen. Az európai intézmények által kijelölt határokon kívül rekedt magyar kisebbségek számára ellentmondó jelentéseket teremtett a csatlakozás, ami teljességgel érthető, hiszen új határvonalak jelentkeztek, amelyek megannyi következményt eredményeznek. Nem mellőzhető, hogy az európai csatlakozás okán, hangsúlyozott elvárások alakultak ki, amelyek szituatíve megjelentek a vajdasági konstelláció kapcsán, természetesen az erőszakhullámra, a magyarelles kampányokra gondolok.

A magyar–magyar relációk taglalása után azonban érdemes más kérdéseket is értelmezni. Amennyiben Szerbia példáját tartom szem előtt, interetnikus együttélésre vonatkozó információkat elsősorban a kisszámú kutatásokból szerezhetünk. Az ország helyzetéről a lakosság és külön a magyarság is úgy vélekedik, hogy az országban a dolgok rossz irányba haladnak (például a magyarság 2/3-a vélekedett így 2000, azaz a politikai töréspont beállta után is). A magyarság számára (is) a legnagyobb problémát a korrupció, munkanélküliség, az életszínvonal csökkenése és az infláció jelenti és csak ezután következnek a jellegzetesen magyar vonatkozású problémák (autonómia, nyelvhasználat, egyetem stb.) Ezek a kutatások szinte mindig ugyanazt az eredményt hozzák: a Vajdaságban az interetnikus viszonyok nem feszültek, de rosszak. Kevés esetben beszélhetünk nyílt konfliktusokról, de ott lapangnak a kimondatlan, kibeszéletlen feszültségek. Az intézményes diszkrimináció minden bizonnyal módosult a 2000 utáni konstellációban, de egy etnicizált politikájú államban csekély annak a valószínűsége, hogy ez rövid- vagy középtávon megszűnik.

A magyar kisebbségek vonatkozásában több idevágó munka is azt a következtetést vonta le, hogy a kisebbségi elitek által vállalt konfrontációk, diskurzusok egyfajta négyzetben zajlanak: az anyaországi, az európai intézményes szervezeteket működtető, a kisebbségi és a domicil országban lévő elitek közötti interaktív folyamatokra gondolunk. Itt csupán a kisebbségi pártok érdekérvényesítő tevékenységét veszem figyelembe. A kisebbségi pártok esetében az etnikai határvonal a döntő, és az etnikai legitimáció távlatában szemlélhetjük teljesítményeiket. Ez azt is jelenthe-

ti, hogy a kisebbségi szavazók alapvetően etnikai, és nem gazdasági vagy egyéb preferenciák alapján választanak. A probléma azonban ott mutatható meg, hogy ugyan valóban léteznek etnikai törésvonalak, sőt, mi több, a kisebbségi elitiek is érdekelték e vonalak megerősítésében, de az etnikai övezetekbe befolyanak az egyéb társadalmi szférák jelentései is. Például a gazdasági szféra megnövekedett jelentősége pontosan ebbe az irányba hat. Más szóval: kérdés, hogy mennyire képes az adott kisebbségi párt a fennálló cselekvési térben többszintű politikát folytatni. A kérdés az, hogy mit léphetnek a kisebbségi vezető rétegek, a kultúra, politika és a gazdaság összekapcsolásának vonatkozásában. A társadalmilag kialakult szürke zónák rendkívül szétterjedtek, és sokszor áttekinthetetlennek minősíthetők a társadalmi elemzés szempontjából. Egy etnikai párt egy jól meghatározható körből számíthat szavazatokra, és ugyanannak az etnikai/nemzeti csoportnak a legtágabban vett – vélt vagy valós – érdekeit képviseli.

A politikai elit ma hatalmon lévő része Vajdaságban a kezdettől fogva egyfajta jövő felőli legitimitációba kapaszkodott és kapaszkodik, a programatikus fellépés ama variánsába, amely evolutíve formálódik. Ezenkívül, ha figyelembe vesszük a hatalmi mezőben való mozgásrendjét, az önkormányzatiság elért módozatait (különösképpen a Magyar Nemzeti Tanáccsal kapcsolatos fellépést), akkor azt mondhatjuk, hogy a kisebbségi érdekérvényesítés módozatainak esetében ott van a felülről lefelé vezérelt irányítás pecsétje. Ezzel ellentétben a hatalmi politikai elitet bíráló elgondolásokban a demokratikus jellegű „kisebbségi nacionalizmus”, az alulról építkező modell kerül előtérbe. Autonómia-tervezetének fontos eleme, hogy amennyiben a kisebbségi közösség alapérdekeinek feltárását, kifejezését és képviselését fokozatosan átvénné a demokratikus többpárti választások alapján létrehozott, jogszabályalkotási és végrehajtási jogokkal is rendelkező perszonális autonómia, úgy a kisebbségi pártok szerepköre is módosulhat. A vajdasági magyar konstelláció messzemenően igazolja, amit egyebütt is megfigyeltek a kommentátorok, nevezetesen, hogy a politikai elitiek az etnikai alapú szavazásra hivatkozva legitimálják fellépésüket, de a szavazás folyamán történő megnyilatkozás nem minősíthető (legalábbis egyértelműen nem) a lojalitás fokmérőjének, és nem tekinthető megfelelő visszajelző rendszernek. A kisebbségi politizálás számára különösképpen erőteljesen jelenik meg az a feladat a kilencvenes évek első fele után (amikor a kisebbségi érdekérvényesítés alapvetően az azonosságbiztosítás mobilizációs igényeire épült), hogy a „nem-klientalista” elitszerkezetek létrehozását szorgalmazza. Ebben a vonatkozásban azonban igen soványak az eredmények.

Az adatok, amelyekkel rendelkezünk, a vajdasági magyarok választási kedvének alapján egyértelműen a politikai elittel szembeni növekvő bizalmatlanságot jelzik. A szavazóbázis arányának csökkenése minden pártot sebezhetővé tesz. Ennek alapján azonban nem arra kell következtetnünk, hogy a tömegek depolitizálódtak volna, hanem arra, hogy a politikai nyilvánosság fragmentálttá vált, és a szavazópolgárok

nem tanúsítanak készenlétet, hogy részt vegyenek az önálló közösségépítés folyamataiban.

Felvetődik a kérdés, hogy mekkorák a közösségi önszerveződés, a kollektív akciók megszervezésének alsó határai. Vajon a kétezres szám a mérvadó, amelyet egyes kutatók emlegetnek? A vajdasági magyar civil szféra érdekérvényesítési kapacitásai gyengék, igaz, hogy a civil szféra egyoldalú függése nem olyan töretlen, mint a kilencvenes években, amikor kizárólag a felülről lefelé mutató szerveződés jutott érvényre. Ám azt aligha állíthatom, hogy a függés megszűnőben lenne, vagy hogy a vajdasági magyar civil szféra emancipatorikus potenciálokat bontott volna ki. Legfeljebb arról szólhatok, hogy meghatározott civil szervezetek protesztformákat működtettek a pártpolitikával szemben, megkérdőjelezve a hatalmi politikai párt elkötelezettségét a kisebbségi önkormányzatiság iránt, vagy bírálathoz vonták a kisebbségi törvényt, amelyet az említett párt élénjárói legitímáltak.

Mindenesetre nem vélekedhetünk úgy, hogy a vajdasági magyar társadalom kialakította volna a belső kontrollfolyamatait, mert a politikai fellépésekkel szemben nem alakultak ki a visszajelző rendszerek, amelyek fékeznék az egyoldalú módon működő politikai mechanizmusokat. Ennek alapján úgy vélem, hogy kétfajta krízisterhes folyamatról kell beszélnünk a vajdasági magyarság vonatkozásában: a motiváció krízisééről és a legitimitáció válságáról. A motiváció válsága, röviden szólva, az „értelem” erőforrására utal – etnikai kontextusban. A legitimitáció krízise pedig, legalábbis ahogy Webertől tudjuk, a hatalom azon igyekezetének környezetében képzelhető el, hogy cselekedetei, fellépése igazoltnak mutakozzanak az állampolgárok előtt.

A hatalom/uralom akkor legitim, ha az alárendeltek a hatalomra vonatkozó normáik alapján legitimnek ismerik el. Egy rendszer lehet elfogadott/elismert, de nem legitim. Vagyis lényeges, hogy az elismerésreméltóság ne zsugorodjon, azaz ne egyszerűsödjön pusztán elfogadássá. Arról azonban eleddig keveset szólt az elmélet, hogy mit jelent a legitimitás-értelmezés a kisebbségi konstellációban. Ugyanakkor az etnikai politikai környezetben a legitimitás esetleges csökkenéseit nem szükséges különleges mechanizmusokkal ellensúlyozni. Kielezetedben azt mondhatjuk, Claus Offe egy régi elméleti fordulatával élve (és visszaélve), hogy fennáll a veszély, miszerint a legitimitást felváltja az etnikai lojalitás mint szurrogátum.

A visszajelzések elmaradása a társadalom önszerveződése szempontjából is torzulásnak tekinthető, de e kérdésen túl kognitív problémákat is létrehoz a politikai elitiek vonatkozásában, mert nem kapnak megfelelő információkat az etnikai társadalom spontán tagozódásairól, mindennapi praxisáról. Amikor ezt mondom, akkor messzemenően figyelembe veszem a társadalomtudomány azon orientációját, amely az etnicitást nem mint a világban létező entitást, hanem mint kognitív kapacitásokat felmutató csoportot szemléli. Ezenkívül nem hagyható figyelmen kívül, hogy miközben a kisebbségi társadalom „etno-politikai” kivetítéssé szűkül, elsikkad a ki-

sebbségi kultúra összetett, plurális kontextusának távlata, amely a szabályvezérelt cselekvések belső és külső keretfeltételeinek bonyolultságára figyelmeztet.

Számomra evidens, hogy a vajdasági magyar kisebbség tagjai, pontosabban annak politikai elitjei nem gondolkoznak ugyanúgy a lényeges kérdésekben. Nem hiszem azt, hogy kívánatos lenne az egynemű gondolkodás, viszont, és amennyiben a vajdasági magyar elit egyfajta konszenzust vár el a magyarországi politikai elit részéről a határon túli magyarságra vonatkozóan, úgy elvárható egyfajta konszenzus bizonyos, a nemzeti kisebbség szempontjából releváns kérdésekben is. A konszenzus politikai relevanciája tehát megkerülhetetlen kérdés.

Ez azt jelenti, hogy a belső konszenzusra szükség van a legfontosabb kérdések kapcsán (együttes fellépés bizonyos kiélezett helyzetekben, pontosabban a legkisebb közös nevező kialakítása, ami afféle kisebbségi konstitucionális minimumként szolgálna), ám ezt a kérdést pontosan kell értenünk, mert, ahogy tapasztalható, a problémát rengeteg félreértés övezi.

A VMSZ azonban azt a problémát, hogy a többségi/képviseleti elven alapuló demokrácia számtalan csapdát rejt a kisebbség számára, sohasem kívánta nyilvános reflexió tárgyává tenni. Ezzel pedig azt a benyomást keltette, mintha a probléma nem is állna fenn, noha a nemzetközi politológiai szakirodalom például igencsak figyelembe részesíti a kérdést. Ezenkívül a szerbiai makrohatalomba való integrációt pusztá hatalomtechnológiai kérdéssé változtatta és ezzel beszűkítette a demokrácia terét. Ne felejtjük el: a politikai pluralizmus klasszikus megfogalmazása úgy hangzik, hogy “mi másként is lehetséges”.

Nehéz összehasonlítani a vajdasági magyar politika manőverezési terét az egyéb országokban tevékenykedő magyar politikai elitek szituációjával. Hiszen a magyar szavazatok száma a szerbiai makroperspektívában elenyészőnek tekinthető, ami nem teszi lehetővé, hogy a kisebbségi politika makroszinteken nagyobb politikai súllyal rendelkezzen. Ilyen helyzetben a kormányba lépő kisebbségi párt kiteszi magát annak a kritikának, hogy vállalja az eszközszerepet a többségi politizálás számára, és hogy megakadályozza magát abban, hogy mélyenszántó bírálatot gyakoroljon a többségi politikai aktoroknak a kisebbségiek felé gyakorolt politikájára nézvést.

Mint ahogy azt sem nevezhetjük (ha úgy tetszik, diabolizált) oknak, hogy a kisebbségi pártok kormány szerepet vállalnak. A problémát inkább abban vehetjük szemügyre, hogy e lépést megelőzte-e az átbeszélés, a társadalmi vita gyakorlata, a cselekvési alternatívák gondos számbavétele. Általában ha egy-egy párt politikusai belépnek a kormányba, esetleg megkapva bizonyos állami döntések esetében a kulcspozíciókat, akkor a felmerülő döntést igénylő kérdésekben alternatívák merülnek fel. A kisebbségi politikus tehát a konkrétan felmerülő problémákra adott választ a reflexíve létrehozott kisebbségi konszenzusból dedukálja. Ezzel szemben Vajdaságban úgy ment végbe ez a folyamat, hogy a politikai elit tagjai alternatív-

va-nélküliséget sugalltak, mintha csak egyetlen útvonal létezett volna. Ez a beállítottság már egészen mást jelent.

A reprezentációs tevékenységi formák erőteljesebben vannak jelen a kisebbségi elitnek cselekvési regiszterében, mint a társadalompolitikai érdekeltség. Ha tovább elemezzük ezeket a vonatkozásokat, úgy érdemes a következő tényeket lajstromozni. Lényeges tény a jelenlegi távlatok szempontjából, hogy az elitpozíciók erőterének újrapendeződése okán a társadalmi szereplőknek egyre inkább a politikai elit erős közvetítésére van szükségük ahhoz, hogy az elitmező részévé váljanak. Ez magyarázza a tényt, hogy az oktatás és nyelvpolitikai aspektusok magukon viselik a politikai közvetítettséget.

A VMSZ erőforrásait a koalíciós potenciálokba, a vajdasági és szerbiai elitekkel elért konszenzuális lehetőségekbe, a bilaterális kapcsolattartáshoz köti. Amint láttuk, ez a politikai magatartás adaptálási készségeket jelent, és azon kényszerpályák vállalását, amelyek a specifikumokkal tüzdelt szerbiai átmenetből következnek. A regionális jellegű érdekérvényesítés különösképpen azt hivatott bizonyítani, hogy fennállnak olyan kimunkált lehetőségek, amelyek alapján mondható, hogy a kisebbségi párt nem a budapesti politikai osztály szatellitje, hanem a vajdasági magyarság belső erőforrásait mozgósítani képes politikai csoportosulás. A VMSZ elitjét érintő bírálat mélyén viszont mindig ott lappang az az elgondolás, hogy ezen alkalmazkodási kényszer hamis alkuk csapdájába és igazolhatatlan konjunkturális döntések terepére tereli a legerősebb kisebbségi pártot.

Véleményem szerint tagadhatatlan, hogy a fennálló politikai teljesítményeket demokratikus és legitimációs deficitek terhelik. Voltaképpen kételyt kell kifejezni a lehetőség vonatkozásában, hogy létezik-e elszámoltatható elit a Vajdaságban, amely demokrácia-tapasztalatokat közvetítene.

Külön kiemelem, hogy a kisebbségi érdekérvényesítés kapcsán elengedhetetlenül szükség mutatkozik a civil infrastruktúra erősödésére, mert a pillanatnyilag létező reláció a pártstruktúrák és a civil szervezetek között nem teszi lehetővé a munkamegosztást és a belső kezdeményező-készséget. Eleddig nem sikerült olyan partnerségi viszonyokat kiépíteni a civil szférával, amely lehetővé tenné a kooperatív relációkat, amelyek persze a kritikai kifejezésformákat sem nélkülözik. A pártszervezetek és a civilitás relációi azért is változtatásra szorulnak, mert akadozik a kisebbség belső erőforrásainak kihasználása.

Az etnikai pártok esetében fennáll az a veszély, hogy a legitimációt felváltja az etnikai lojalitás. Kétségtől, a vajdasági környezetben is számolhatunk ezzel a jelenséggel, ugyanakkor a kisebbségi választók magatartása azt tükrözi, hogy a politikai erőter nem válik alternatíva nélkülivé számukra, és képesek olyan üzeneteket küldeni a pártok felé, amelyeket nem lehetséges mellőzni. Ezek az üzenetek azt demonstrálják, hogy a kisebbségi érdekérvényesítés megannyi változatában bírálatra szorul, és hogy nélkülözhetetlen újrakonstruálni a kisebbségi elitnek részéről a gazdasági,

politikai, kulturális (etnikai) szintek közötti érdektolmácsolás formáit. Nem lehet ugyanis figyelmen kívül a következő mozzanatot: a hatalmi mezőben mozgó vajdasági magyar politikai elitet alkalmazkodó készséget tanúsítottak a többségi elitet vonatkozásában, amivel kétségtelenül a magyar kisebbségnek való integráltságát kívánták előmozdítani. Ugyanakkor, ha szemügyre vesszük azokat a mobilitási pályákat (vagy ezek elmaradását), amelyek a vajdasági magyarságra jellemzőek, akkor kénytelenek vagyunk kérdőjeleket hozzárendelni a kisebbség társadalmi integráltságához.

Jegyzetek

- ¹ Másképpen szólva: a kisebbségek a magyarországi belpolitikai verseny egyik szimbolikus színterévé váltak.
- ² Ezek a tanácsok a kisebbségi politikai elit egyes reprezentánsai szerint a kisebbségi önkormányzatiság jelentékeny állomását képezik. Azonban ez a tény viták tárgya.
- ³ Létezik egy nagybecskerekai civil szervezet, egy neves szociológussal az élen (Vladimir Ilić) aki évekre visszamenően szinte az egyetlen forrása az effajta adatoknak. Kutatásai egyszerre magukban foglalják a közvéleménykutatást, de a tudományos értékelést is.
- ⁴ Ezzel kísérleteztem a Szempontok a nemzeti kisebbség értelmezéséhez című írásomban, in: Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről. Rejtjel Politológia Könyvek, Budapest, 2005, 86–112.
- ⁵ Voltaképpen az a tény, hogy az igazságossági elképzelések vagy a gazdaságpolitikai döntések, a gazdaságossági-rentabilitási szempontok az etnikai kód prizmáján megtörve hatnak, ellentmond a piacnak, a semlegesség perspektívájába helyezett nézőpontnak.
- ⁶ A Vajdasági Magyar Szövetség elitjére gondolok itt.
- ⁷ Ezt a fogalmat itt Kymlicka értelmében használom. W. Kymlicka: Igazságosság és biztonság a kisebbségi nacionalizmus kezelésének kritériumai nyugaton és keleten. *Fundamentum*, 2001. 3. szám. Hogy is mondja Kymlicka? „Kölcsönös összefüggés van a demokratizálódás és a kisebbségi nacionalizmus között”, Can Liberal, “Pluralism be Exported?” eds. Will Kymlicka. Magda Opalski, Oxford, Oxford University Press, 2001.
- ⁸ Azt a tényt nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az alulról jövő impulzusok érvényesítése specifikus kontextusba került a VMDK osztódása után. Hiszen emlékezzünk arra, hogy a hiányzó civil társadalom létrehozására tett erőfeszítések eredményeképp viszont létrejött a civil társadalomnak a VMDK-tól függő része, és ez stratégiai elképzelések kiinduló adottságává vált.
- ⁹ A VMSZ bírálatában élenjár az Árgus nevű újvidéki civil szervezet. www.horgos.org.yu/yuhu/argus/argus.html.
- ¹⁰ Löffler Tibor: Autoritás és legitimitás I., Ortodox tézisek, politológiai alapfogalmak jogelméleti megközelítéséhez, *Jogelméleti szemle*, 2005/2.
- ¹¹ Ezt azért állítom, mert a 2002-ben megszületett kisebbségi törvény (az akkor még létező Szerbia és Montenegró államközösség szintjén), a nemzeti tanácsok kapcsán vissza-visszatérő bírálatnak volt kitéve, hogy a „nemzeti tanács nem legitim”, anélkül, hogy letisztázódott volna mit jelenthet a legitimitás kisebbségi szituációban.
- ¹² R. Brubaker–M. Loveman–P. Stamatov: *Ethnicity as cognition. Theory and Society*, 2004, 33, 31–64.

Majnek Antal

BESZÁMOLÓ A KÁRPÁTALJAI MAGYARSÁG HELYZETÉRŐL

Gazdasági helyzet

A Szovjetunió felbomlása teljes gazdasági és pénzügyi összeomlással járt, a lakosság megtakarításai elvesztek, majd a cégek csődbe jutása után a munkahelyek is megszűntek. Ez volt a kilencvenes évek eleje, a kárpátaljai életszínvonal mélypontja. A Kárpátalján élő magyarság gazdasági helyzetének alakulása szoros összefüggésben van az ukrán államban történetekkel. Az utóbbi években már egy bizonyos gazdasági felemelkedés tapasztalható. A tizenhét évvel ezelőttihez képest nagyon sokat javult a helyzet. Az utóbbi években egyre több a külföldi befektető, bár sajnos – működő szakszervezetek híján – a munkások helyzete (főként a nőké, lányoké) elég rossz. Áru van bőven, de sajnos épp az utóbbi évben megemelkedtek az árak, ami sok mindenre vezethető vissza és ez a tendencia folytatódik. Az élelmiszerek különösen nagymértékben drágulnak.

Mivel az itthon maradt magyar lakosság az átlagnál nagyobb számban nyugdíjas, a nyugdíjak alakulása nagy hatással van a magyar falvak életszínvonalának alakulására.

Kulturális helyzet

Kulturális szempontból a magyarság helyzete egyáltalán nem fényes.

Egy magyar színtársulat van Kárpátalján (a beregszászi), a magyar könyvkiadás is csekély.

Van néhány nemzetközileg elismert művész, köztük egy szobrászművész Munkácson – Matl Péter –, az ő művei már több mint egy tucat templomunkat díszítik, ő alkotta a vereckei emlékművet is.

Vannak magyar nyelvű lapok, a *Kárpátalja*, a *Kárpáti Igaz Szó* (ez utóbbiból kettő is van), magyar nyelvű internetes portálok: például *Kárpinfő*, *Bereginfő*.

Vannak magyar nyelvű egyházi lapok (például az *Új Hajtás* – a római katolikus egyház havilapja. Kiadtunk magyar nyelvű könyveket: *Kárpáti Harangszó* (imakönyv), *Kárpátaljai Templomok*, most jelenik meg egy könyv Munkács városáról.

Oktatási helyzet

Közel 100 magyar oktatási intézmény van Kárpátalján: óvodák, általános iskolák, középiskolák, líceumok és egy tanárképző főiskola. Az állami kollégiumok mellett a legtöbb egyháznak is vannak kollégiumai.

A mi egyházunk jelentős szerepet vállal a kárpátaljai magyar oktatásban, illetve roma oktatásban. Ezek az oktatási intézmények építik a magyarságot és a legtöbb jószolgálatot teszik. Ezeket az intézményeket az ukrán állam is hagyja működni (bár az anyagi feltételeket egyáltalán nem, vagy csak kismértékben biztosítja). Iskoláink segíthetik az integrálódást, illetve fékezhetik az asszimilációt. Új problémaként merül föl az, hogy az ukrán állam az érettségi tesztek/tételeket ukránul készíti el, az érettségi vizsgák pedig mintegy fokmérői a felvételi vizsgáknak. Sajnos az ukrán nyelvet itt nem idegen nyelvként oktatják, hanem anyanyelvként, ami a magyar fiatalok számára megnehezíti az államnyelv elsajátítását. Vannak olyan helyek, ahol még a 11 év alatt sem sajátítják el a diákok az ukrán nyelvet megfelelő szinten.

Szociális helyzet

Papjainknak és egyházi munkatársaiknak (például a több mint száz hitoktatónak!) az ukrán állam nem biztosít fizetést. A hívek – főleg a kisebb helyeken – nem tudják eltartani őket, ezért köszönet a Miniszterelnöki Hivatal – később a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma – Egyházi Kapcsolatok Főosztályától már harmadik éve folyósított kiegészítő támogatásért.

Már 1989-ben elkezdtük a szociális munkát. Előbb kisebb szállítmányokkal, majd nagyobbakkal, főként az árvizek idején. Minden nagyobb városban alapítottunk karitatív szervezeteket, amelyek mind a mai napig tevékenyen működnek és működtetik az általuk alapított intézményeket. Rendkívül fontosnak tartjuk a hátrányos helyzetű gyerekekkel való törődést, ezért több, őket segítő intézményt hoztunk létre.

Hasonlóképpen fontosnak tartjuk a társadalom periferiáján élő *romákkal* való foglalkozást. Több táborukban (telepükön) jelen vagyunk. Egy dolgot emelnék ki velük kapcsolatban. A városi romák közül egyre többen járnak iskolába és egyre többen tanulnak tovább főiskolákon, egyetemen. A falvakban más a helyzet. Ott nem nagyon mennek be az iskolákba, viszont ahol van missziónk, vagy amelyik tá-

borban indítottunk iskolát szá- mukra, ott bekapcsolódnak az oktatásba. Vélemé- nyem szerint mindenhol ilyen kisegítő iskolákat kellene építeni a számukra.

Egyéb problémák

Az anyaországgal való kapcsolattartás lehetőségét és a kárpátaljai emberek életmi- nőségét rontja, így közvetetten a kivándorlást segíti elő, a határon az utóbbi évben kialakult helyzet. A Magyarországra belépni akarókat olyan hosszú várakozásnak teszik ki, amely embertelen és lehetetlenné tesz minden tervezést. A cél nyilvánva- lóan a benzinturizmustól való elriasztás, de a más céllal érkezőket sem kímélik. A jelenség további hatása, hogy erősen visszaveti a magyar turistacsoportok kárpát- aljai látogatását.

Főbb trendek (Elvándorlás, népességfogyás)

Az elmúlt évtizedekben a németek nagy része már elvándorolt Németországba, Ausztriába. Ez a mi egyházunkat nagyon érzékenyen érinti, hiszen Munkács, Ki- rálymező környékén csaknem 20 egyházközségünk volt, ahol mára már alig marad- tak német ajkú hívek.

A 150 ezer magyarból sokan mennek Magyarországra tanulni, dolgozni, sajnos sokan nem jönnek vissza. Az elvándorlás főbb okaiként a következőket tudnám megemlíteni:

- a feljebbjutás vágya – sokan éppen a nyelvi nehézségek miatt tudnak nehezen elő- relépni
- az érvényesülési vágy – jobb munkát remél Magyarországon, sőt, egyáltalán mun- kát remél
- a magasabb életszínvonal utáni vágy
- és persze a továbbtanulás.

Ennek a folyamatnak a fékezésében/megállításában nagy szerepet játszik a Bereg- szászon beindult Kárpátaljai Magyar Főiskola (amely az utóbbi időben sajnos anya- gilag ellehetetlenülni látszik); az itt végzett diákok már többnyire itthon találnak munkát.

Sajnos a szórványban élő magyarok (főleg a mi egyházunk hívei) a Felső-Tisza vidékén már sokkal nehezebb helyzetben vannak, nehéz megállítani az asszimiláció folyamatát. A többi helyen a beindult magyar óvodák, iskolák valamelyest fékezik ezt a folyamatot. (Sajnos ezek fennmaradása is helyenként kérdésessé vált anyagi okok miatt.)

A szórványmagyarság több szempontból is nehezebb helyzetben van, mint a tömbben élők. Nemcsak azért, mert nemzetiségi szempontból hátrányosabb helyzetben vannak, hanem mert vallási szempontból is kisebbséget alkotnak.

Népességfogyás: az átlagos gyerekszám már itt is kettő. Igaz, az ukránok, illetve a többi nemzetiség hasonló statisztikája sem más, kivéve a roma közösségeket.

Ami a magyarországi betelepítés kérdését illeti: talán kicsit konkretizálni kellene a kérdést. Talán arról van szó, hogy Budapest agyelszívást végez? Hogy elviszi az intelligenciát? Reméljük, nem tudatosan, tervszerűen teszi. Ennyire nem lehet önző a magyar vezetés.

Támogatások

A fenti tevékenységekről – a hátrányos helyzetű gyerekek, a nagycsaládosok, a szórványmagyarság segítése, az óvodák, iskolák, a főiskola hatékony működtetése, a romák iskoláztatása – mind elmondható, hogy támogatásfüggőek. A támogatások pedig – tapasztalataink szerint – párt-, illetve kapcsolatfüggőek. Szeretnénk, ha nem lennének azok, se magyarországi, se kárpátaljai pártoktól ne függjön az itteni magyarok segítése, hanem legyen igazságos és a rászorultság mértékének megfelelő.

A múlt évi adatok bizonyítják – (5. sz. melléklet) –, hogy a római katolikus egyház aránytalanul milyen keveset kapott a többi egyházhoz képest. Nem volt igazságos az elosztás, véleményem szerint nem a magyarság érdekeit nézték, hanem csak is önös érdekeket.

A kisebbségben élő magyarok egysége legyen a cél, ne megosztása!

Ha a *prioritásokra* gondolok, vagyis hogy melyek legyenek a támogatáspolitikai főbb irányvonalai (intézményalapítás vagy embermentés), akkor azt mondhatom, hogy véleményem szerint nagyon fontosak az egyéni támogatások, a nagycsaládosok támogatása is.

Ugyanakkor kiemelten fontos a Kárpátaljai Magyar Főiskola támogatása, s nemcsak a megmaradását kell támogatni, hanem a bővítését is. Segíteni kell, hogy újabb – és nem csak pedagógus – szakok is nyílhassanak.

Tehát mindkettő fontos: támogatni a főiskolát, ugyanakkor a szórványban élő magyarok támogatását is folytatni, ösztönözni a magyar iskolába járást. Volt egy program a magyar iskolába járó gyerekek támogatására, ami aztán elcsúszott valahol, mert már az ukrán osztályba járó magyar gyerekeket is támogatják, ami már nem a kívánt eredményeket hozza.

A magyarság helyzete a különböző államokban más és más. Véleményem szerint külön-külön kell kezelni a határon túli magyarságot utódállamaik szerint, azon belül más és más a megoldás kulcsa a szórványban élők és a tömbben élők esetében.

Az asszimilálódást meg kell fékezni, hogy a közösségek ne beolvadjanak, de integrálódjanak a helyi ukrán, illetve egyéb közösségekhez.

A tömbben élő magyarok számára pedig több önállóságot, autonómiát kellene elérni.

Sajnos a magyar nemzettel kapcsolatos hosszú távú terv elkészítése 15 éve várat magára, nem véletlenül, hiszen kényes vagy inkább tabutémákban is kellene a magyarországi politikai elitnek döntenie és utána meghatározni a haladás irányát.

Talán a szülőföldön maradás szlogenje a legjobb példa a kérdés megvilágítására. Ezt az irányzatot (vagy inkább nevezzük elképzelésnek) két, Magyarországon egymástól igen távol eső politikai irányzat, az okot nem kimondva, nem bevallva, lelkesen támogatja.

Az egyik irányzat egy kedvezőbb helyzetben reménykedve hisz abban, hogy a megfelelő történelmi pillanatban felhasználva a Trianon által meghagyott eszközt, a magyar államot, valamiféle megoldást talál a nemzet egyesítésére. Ti pedig, határon túliak, várjatok és tartsatok ki, ebben segítünk.

A másik irányzat úgy tartja, hogy ha már valaki beletette az alkotmányba, hogy valamiféle felelősséggel tartozunk a magyarul beszélő külföldi állampolgárokkal szemben, akkor szánjuk rá az anyagiakat, hogy maradjanak ott, ahol vannak, és ne zavarják az anyaországban élők boldogulását. Ez csak egyik példája annak, hogy mi mindent kellene helyretenni az emberek gondolkodásában ahhoz, hogy kialakuljon egy hosszú távú elképzelés a nemzettel kapcsolatban.

(Kérdés persze az is, mennyire őszinte a mindenkori kormányokban a szülőföldön maradásra való biztatás. A romló demográfiai mutatók mellett kézenfekvő megoldásnak tűnhet a határon túli magyarok közül a képzett, munkaképes korúak Magyarországra vándorlása, hiszen velük a legkönnyebb és leginkább költséghatékony feltölteni a munkaképes korú népesség hiányos sorait.)

A budapesti vezetésnek kellene tisztáznia, hogy mit is akar hosszú távon a külhoni magyarokkal. Olyan koncepciót kellene kidolgozni, amely kormányoktól független. Sajnos éppen a budapesti vezetés volt az, amely megosztotta a kárpátaljai magyarságot, olyannyira, hogy már sem Kijevben, sem Budapesten nem tudja hatáson kívül képviselni magát. Ez még inkább az asszimiláció felé taszítja a magyarságot. Budapestnek kellene konkrét állást foglalnia, döntést hoznia a magyarság ügyében. Vagy ezt a döntést már meghozták december 5-én? Teljesen lemondanak az itteni magyarságról? Megtagadják, elárulják őket? – Minket.

Az itteni jövő sajnos erősen függ attól, hogy Budapesten milyen jövőt szánnak nekünk. Biztos vagyok benne, hogy akik elmennek innen, azok is szívesen maradnának, ha lenne alternatívájuk.

A gazdasági erő fejlesztése

Nemzeti szempontból az anyaország eddigi ilyen irányú próbálkozásai nem sok eredményt hoztak. Az erre fordított erőforrás hatékonysága a nemzeti megmaradás szempontjából messze elmarad az oktatás, kultúra, egyházak vagy akár a kisebbségi politikai tevékenységre fordított támogatásoktól.

Véleményem szerint például a magyarországi vállalkozókat lehetne arra ösztönözni (akiknek Kárpátalján van vállalkozásuk), hogy elsősorban magyarokat alkalmazzanak – ezzel is segítenék a szülőföldön való maradást, boldogulást. A magyarországi bankok is bejöhetnének Kárpátaljára és kedvezményes hiteleket adhatnának a helybéli magyar vállalkozóknak.

Végül

Nagy örömmel vettük Elnök Úr meghívását. A Magyar Köztársaság első embere felhasználhatja pozícióját és népszerűségét arra – mint ahogyan ezt eddigi megnyilatkozásai alkalmával örömmel tapasztaltuk is –, hogy a köztudatban fenntartsa a határon túli magyarok ügyét és pozitívabb hozzáállást segítsen elő az ez ügyben láthatóan tudatlan vagy rosszul informált anyaországi magyarokban. Köszönet ezért a kárpátaljai magyarság nevében is.

Isten áldását kérjük Elnök Úr életére és munkájára!

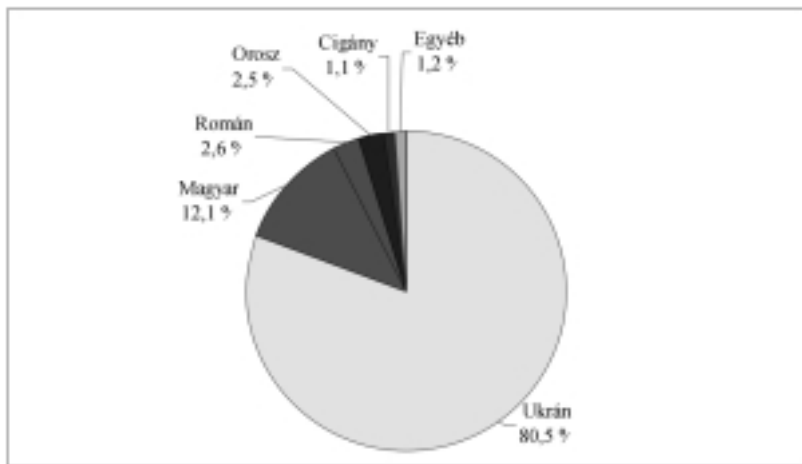
2006. május 4.

Molnár József

A KÁRPÁTALJAI MAGYAR KÖZÖSSÉG: HELYZETE, PERSPEKTÍVÁI¹

A térségünkben 1990 körül végbement rendszerváltások új dimenzióba helyezték Magyarországot és a határain túli magyarság addig minimalizált kapcsolatait. E kapcsolatok az eltelt másfél évtized alatt számos módosuláson estek át, részben a külső körülmények, részben az anyaországi és a kisebbségi politikai szereplők nemzeti érdekek által vezérelt vagy csak a mögé bújtatott szándékainak és lehetőségeinek a függvényében. Ezért a Köztársasági Elnök Úr kezdeményezése, amely a határon túli magyar nemzetrészek helyzetének alaposabb megismerésére, problémáinak a feltárására irányul, és amely a továbbiakban egy, a külföldi magyarsággal kapcsolatos egységes nemzeti stratégia kialakításának is alapjául szolgálhat, különösen időszerű.

1. ábra. Kárpátalja lakosságának nemzetiségi összetétele 2001-ben
(Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003b)

Közösségünk, a kárpátaljai magyarság fő sajátosságai közül elsőként a szomszédos erdélyi vagy felvidéki nemzetrészekhez viszonyított kis lélekszámot emelem ki: a 2001-ben lebonyolított ukrainai népszámlálás alkalmával 151,5 ezer fő vallotta magát magyarnak, ami a megye összlakosságának 12,1, Ukrajna népességének 0,3%-a volt (*Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003b*; 1. ábra).

A kárpátaljai magyarok lélekszáma a múlt század utolsó évtizedében csökkent, hasonlóan a többi kárpát-medencei magyar nemzetrészhöz, azonban a fogyás üteme azokhoz viszonyítva lassúbb volt: 1989 és 2001 között 4,2 ezer fős, azaz 2,7%-os apadást regisztráltak (*Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003b*). A kárpátaljai magyarság ezen lélekszámcsökkenése a következő számszerűsített hatótényezők-ből állt össze:

- természetes fogyás: –5 ezer fő,
- veszteséges migrációs egyenleg: –5 ezer fő,
- asszimilációs folyamatok: +6 ezer fő.

A kisebbségi nemzeteknél szokatlan asszimilációs nyereség az alábbi tényezőknek köszönhető:

- A kedvezménytörvény megszületésével „érdemes” lett magyarnak lenni, ennek következtében a bizonytalan vagy kettős etnikai identitású népesség nagyobb részben vallotta magát magyarnak.
- A cigányság egy része már a korábbi népszámlálások alkalmával is a magyart nevezte meg nemzetiségéeként. Ezek aránya a kedvezménytörvény hatására szintén emelkedett. Ennek tulajdonítható például a magyarság gyarapodása Munkácson, ahol ezzel párhuzamosan a cigányok száma az összeírás alapján csökkent, miközben közismert a magas természetes szaporulat a körükben.
- A korábban nyomás hatására magukat ukránnak vagy szlováknak vallók közül is többen újra magyarként lettek számba véve. Ez a jelenség a Nagyszőlősi járásban, illetve Ungváron volt számottevő.

Hogy a felsoroltak közül melyik tényező számszerűen mennyivel járult hozzá a magyarság számának a szinten tartásához, felelősen megállapítani a rendelkezésre álló információ alapján nem lehet.

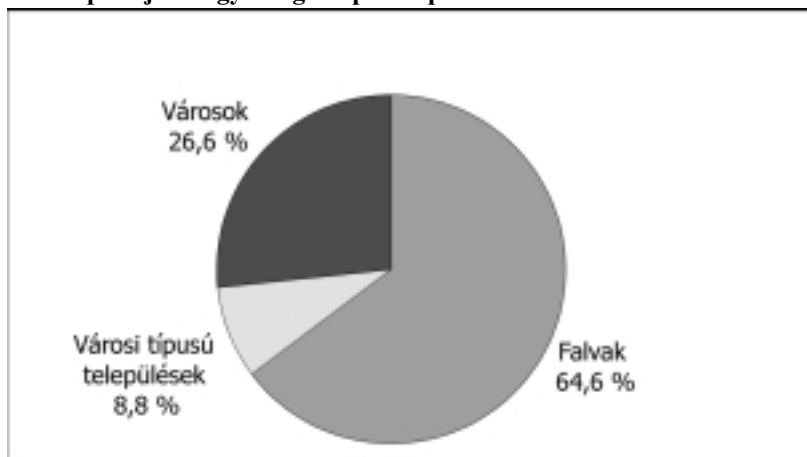
A XXI. század első évtizedére a közösség gyorsuló ütemű fogyása prognosztizálható. Ennek elsődleges oka, hogy a múlt évtized asszimilációs, illetve reasszimilációs nyeresége ezúttal előreláthatólag nem jelentkezik. A kárpátaljai magyarság jelenlegi lélekszámváltozása az alábbi összetevőkből áll össze (becsült értékek):

- természetes fogyás: –400 fő/év,
- migrációs egyenleg: –400 fő/év,
- asszimilációs folyamatok: –200 fő/év,

Össességében a kárpátaljai magyarok száma jelenleg évi átlagban közel ezer fővel csökken.

A magyarok többsége (64,6%-a) falvakban él, a városlakók csupán a nemzetrészt 26,6%-át teszik ki (2. ábra). A fennmaradó 8,8% az úgynevezett városi típusú települések lakosa² (*Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003a*). A falusias településszerkezet egyrészt kedvező, mert lassítja az asszimilációs folyamatokat, kedvezőtlen viszont az egyén és a közösség fejlődési lehetőségeit tekintve.

2. ábra. A kárpátaljai magyarság településtípusonkénti eloszlása 2001-ben.

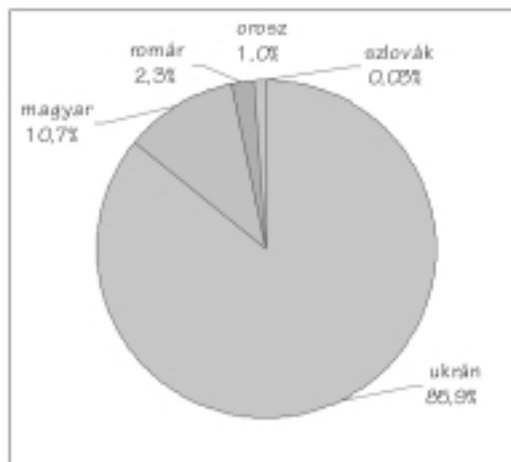
Kárpátalján a magyarok többsége a magyar nyelvterületen él. A magyar nyelvterületet magyar többségű települések viszonylag egységes (mindössze néhány kisebb telepesfalu és vegyes lakosságú város által fellazított) sávja alkotja, amely Kárpátalja délnyugati részén húzódik az ukrán–magyar határral párhuzamosan, 15–20 km szélesen (3. ábra). A nyelvhatár egyes szakaszain vegyes lakosságú településekből álló sávot alkotva kiszélesedik, máshol vonallá zsugorodik.

A magyar nyelvterületen kívül találunk néhány jelentős részben (20–50%-ban) magyarok lakta nyelvszigetet. Ilyenek a munkácsi járási Beregrákos, a felső-tisza-vidéki Visk, Técső és Aknaszlatina (3. ábra). A szórványmagyarság (amely a településen a népesség kevesebb mint 20%-át teszi ki) jellemző településterülete a Felső-Tisza-vidék (Huszt, Királyháza, Rahó, Körösmező, Gyertyánliget stb.). A nyelvterület peremén fekvő Ungváron, Munkácson és Nagyszőlősen a magyarság, aránya alapján, szórványnak tekinthető, de a viszonylag nagy lélekszám, a nyelvterület közelsége és az anyanyelvi intézményrendszer kiépítettsége a szórványhelyzetnél kedvezőbb fejlődési feltételeket biztosít.

kolában tanulók aránya megközelíti a magyarság összlakosságon belüli arányát (4. ábra). Ezzel szemben a szakiskolák közül csak kevésnek vannak magyar csoportjai.

A magyar nyelvű főiskolai képzés most van alakulóban, elsősorban a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola révén. A magyarok aránya a kárpátaljai felsőoktatási intézmények nappali tagozatos hallgatói között a 2005/2006-os tanévben megközelítette a 10%-ot (a KMF megalakulása előtt 4-5%), ennek közel 2/3-a a KMF hallgatója (Orosz, 2006). A nemzetrészt lemaradását a főiskolai és egyetemi képzés terén szemléletesen mutatja, hogy a felsőfokú végzettségűek aránya a kárpátaljai magyarok körében 2001-ben 4% körül volt, szemben az össznépeség 7%-os mutatójával.

4. ábra. A kárpátaljai iskolások megoszlása az oktatás nyelve szerint a 2005/2006-os tanévben (Orosz, 2006)

A kárpátaljai magyarság problémaköréhez szorosan kapcsolódik az itt élő cigányságé is, akiknek közel 60%-a magyar anyanyelvű (*Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003b*). Számuk hivatalosan 14 ezer (ebből magyar anyanyelvű 9 ezer), becslések szerint viszont közel 25 ezren lehetnek (ebből magyar 14 ezer). A környezeti társadalomba (legyen az akár ukrán, akár magyar) való integrálásuk lehetséges útjai közül a legeredményesebbnek az oktatásba való bevonásuk tűnik. Ebben fontos szerepe van az egyházak (elsősorban a református és a római katolikus) missziós munkájának.

Bár, amint azt fentebb említettük, az államhatalom részéről Kárpátalján toleráns a magyarsághoz való viszonyulás, ám a közösség intézményrendszerének az anyagi

finanszírozásában az ukrán állam nem vesz részt. Ennek okait egyrészt a nehéz gazdasági helyzetből fakadó szűkös keretekben, másrészt az erre vonatkozó európai normák meghonosulatlanságában látjuk. Így, a közösségi intézményrendszer fenntartásában, működtetésében, fejlesztésében jelenleg döntő szerepe van a magyarországi támogatásoknak.

Ebből a szerepből kiindulva, e támogatások rendszerében egységes, átlátható, pártállástól függetlenül vállalható nemzeti stratégiára lenne szükség. A határon túli magyarokkal kapcsolatos egységes nemzeti stratégia kidolgozása és elfogadása azonban, ismerve az anyaországi és kárpátaljai politikai realitásokat, idealista törekvésnek tűnik. A jelenlegi támogatáspolitikai alapvető problémái közül kiemelhető a koncepció, a stratégia és a nemzeti konszenzus hiánya, a kliensizmus mint elosztási alapelv dominanciája.

Meglátásunk szerint, a támogatási politikában prioritást igényelne az intézményi finanszírozás, kiemelten kezelve a nemzetstratégiai szempontból legfontosabb oktatási és egyházi intézményeket. Normatív támogatásra lenne szükség a nem állami-lag finanszírozott, kiemelt közösségi jelentőségű intézmények üzemeltetési költségeire. Ilyenek a magyar főiskola, az egyházi líceumok, a civil szervezetek, az újságok és a magyar nemzeti színház. Pályázati alapon lenne célszerű finanszírozni a rendezvények lebonyolítását és a fejlesztéseket.

Nemzetstratégiai jelentőségű a szülőföldön való boldogulás vagy az anyaországba való áttelepülés támogatásának a kérdése is. Az utóbbi mellett állást foglalók így látják megoldhatónak a magyarországi népesség fogyásának a gondját és az ország munkaerő-problémáit. A határon túli magyarok betelepítése az ország lakosságának a fogyását orvosolhatja ugyan (ha csak ideiglenesen is, mert előbb-utóbb kimerül ez az utánpótlási forrás), de a nemzet fogyását ez nem állítja meg. A munkaerő-problémát pedig egy, a magyarországihoz hasonlóan kedvezőtlen korszerkezetű (előrege-dő) népesség betelepítése nem oldja meg.

A szülőföldön való maradás mellett szól, hogy az emberek többsége (igaz ez a kárpátaljai magyarokra is) az életét a szülőföldjén képzei el, ez számára a természetes életút, nem az áttelepüléssel járó törések, zökkenők. Véleményünk szerint, össznemzeti érdekünk is a határon túli magyarság szülőföldön való maradása, ami a magyar nyelv, a magyar kultúra szélesebb körű földrajzi kisugárzását biztosítja. A betelepítés a határon túli magyar etnikai területek elvesztését, a nemzeti léttér szűkülését eredményezi. Nem utolsósorban, a környező államokban élő magyar közösségek szélesítik a magyarországi gazdasági szereplők lehetőségeit is az adott országokban.

Természetesen tudatában vagyunk annak, hogy számos határon túli (közte kárpátaljai) magyar az áttelepülést választja. Tartsuk tiszteletben az egyén döntését, de a támogatási politika nem az egyes egyéni, hanem a nemzeti érdekeket alapul véve, a szülőföldön való boldogulást támogassa.

Végül megköszönöm a Köztársasági Elnök Úr megtisztelő felkérését az előadásra, és a figyelmet, amelyet a határon túli nemzetrészek helyzetének és gondjainak szentel.

Felhasznált források

Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003a: Adattár.

Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (Закарпатське обласне управління статистики), 2003b: Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень). Ужгород.

Molnár József–Molnár D. István (2005): Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, Beregszász.

Orosz Ildikó (2006), a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség elnöke adatai.

Jegyzetek

¹ A Magyar Köztársaság Elnöke által kezdeményezett, 2006. május 4-én a Sándor-palotában megrendezett konferencián elhangzott előadás írott változata.

² Az ukrán településrendszerben a szovjet időkből maradt fenn a falvak és városok közötti átmenetet képviselő városi típusú települések kategóriája. Ide sorolják azokat a településeket, amelyek bizonyos szempontok szerint a városokhoz, mások alapján viszont inkább a falvakhoz állnak közelebb. Népességüket a városi lakosság kategóriájába sorolják.

TARTALOM

2007 TAVASZ

Vetési László: „Mit cselekedjünk, hogy megmaradjunk!”	5
Szarka László: A szórványhelyzet identitás szerkezeti sajátosságairól	10
Csete Örs: Lesz-e a szórványnak magyar identitása 2020-ban?	20
Gereben Ferenc: A határon túli magyarok kulturális identitása (Különös tekintettel a tömb- és szórványmagyarságra)	24
Végel László: Zárt és nyitott identitás	39
Péntek János: Dinamikus nyelvi folyamatok és az identitás	53
Bodó Barna: A szórványtól a nemzetig – és vissza	63
Darvas-Kozma József: A szórványkérdés a Gyulafehérvári Érsekség szemszögéből	73
Lampl Zsuzsanna: Nemzeti identitás tömbben és szórványban	82
Gyurgyík László: Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében	92
Andócsi János: Az identitás nyomában, Horvátországban	106

Kolláth Anna: Anyanyelv és kétnyelvű oktatás a szlovéniai Muravidéken	110
Gerhard Baumgartner: Az ausztriai magyarság a szovjet megszállástól napjainkig (1945–2005)	122
Molnár József : A kárpátaljai tömb és szórványmagyarság identitástudatának eltérései	135

Vetési László

„MIT CSELEKEDJÜNK, HOGY MEGMARADJUNK!”

Előadásom tárgyának körülhatárolásához szórványfogalom-meghatározás helyett egy munkafogalmat ajánlok: Olyan közös nemzeti értékeket őrző magyar etnikai csoportról beszéljünk, amely kis lélekszámban, környezetében hátrányos arányban és identitásveszélyeztetett környezetben él, és az önazonosságához tartozó értékeit saját belső erőforrásaitól nem tudja fenntartani, megőrizni és fejleszteni.

Már a bevezetőben szeretném leszögezni, hogy a magyar szórvány kérdése a mai Kárpát-medencei és egyetemes magyarság egyik legfontosabb és legsúlyosabb kérdése. Hogy miért, azt a demográfiai, népesedési és asszimilációs adatok pontosan bizonyítják. Ahová mostanra jutottunk, lassan kilencven évvel Trianon után, az egyszerre függ össze egyrészt Kárpát-medencei életterünk összezsugorodásával, a természetes asszimilációval, másrészt a városiasodással és az Európa és a világ felé irányuló migrációval. De majdnem ilyen súllyal igaz az is, hogy súlyos és hibás politikai, nagyhatalmi döntések és az erőszakos asszimiláció, tervszerű etnikai tisztogatások nyomán juttattak ide.

Azt hiszem, hogy a zsidóságot leszámítva alig van még egy nép, amely Európában akkora etnikai sérelmet, megaláztatást, önazonosság-elértéktelenedést élt volna át, mint a magyar. Ebben a történelmi csatamezős veszteségeink mellett közrejátszik az is, hogy Közép- és Kelet-Európa legmagányosabb, legtárgyalatlanabb népcsoportja vagyunk, és belső Európa legnehezebb nyelvét beszéljük. A nagy germán, latin, szláv tengerben nem vesz körül minket rokonyelvi és kulturális testvérgyűrű, mely védelmezhetne, mely számunkra értékeink és tulajdon népességünk regenerálódását biztosíthatná.

*

Fellapozva májusi vázlatomat, szeretném újra felhívni a figyelmet néhány ott már jelzett fontosabb feladatra.

Az első az lenne, hogy a magyar szórványkérdést vissza kell helyezni az egyetemes magyar beszédmódba, de nem a nemzetsírató narratívák közé, hanem a cselekvésébe. Erről a beszédmódról le kell hámozni a mítoszokat, az etnobizniszt, a politikai presztízsgyűjtést és a politikai befolyásnövelést, a hétköznapi érdekek széljártékát.

Szórványról beszélgetve gyakran beleesünk abba a hibába is, hogy egy megkövesedett szemlélettel csak a Kárpát-medencére és a megszokott migrációs területekre tekintünk, és csak ott tervezünk. A térvészéből és népességfogyásból származó, történelmi emlékeket és értékeket őrző maradékszórvány mellett kiemelten kell odafigyelni a magyarág legnagyobb temetőjére, a *nagyvárosra*. Ma a magyarságnak – az egyházak lakótelepi missziói munkáján kívül – sajnos nincs használható nagyváros-stratégiája, de cselekvési mintája sem.

Szeretném felhívni a figyelmet az utóbbi évtizedekben jelentősen megnövekedett létszámú *külmigrációs magyarságra* is. A magyar szóhasználatban szerencsésen kettévált a fogalom: a trianoni területeken maradt veszélyeztetett népességünk behatárolására a *szórvány*, míg a történelmi életteret elhagyó migrációs magyarságsághoz a *diaszpóra* kifejezést használjuk. De növekvő és soha nem tapasztalt ütemű a világon való legújabb kori szétszóródásunk is. A nagy történelmi kivándorlások mellett – Trianon előtt és után, 56-ot követően – egy új „amerikázási” hullám tanúi vagyunk, mely méreteiben túlnő minden eddigi népességmozgást. Ehhez pedig a magyar államnak sajátos és kidolgozott, magyar migrációs népességvédelmi politikája is kell, hogy legyen.

A sok belső gond mellett szerencsésnek mondható, hogy a határokon túl maradt magyarság számára a legfontosabb migrációs célország továbbra is Magyarország. De az ide átköltözött magyar népesség is egyfajta értelemben *belső szórványnak* számít, hisz eltérő történelmi hagyományok, más-más nyelvváltozat és szokásrend különbözteti meg az anyaországitól. A Magyarországra áttelepedett határon túli magyarság rétegeiben pontosan és hosszú ideig nyomon követhető ez az elkülönülő másság.

Mit lehet és kell tenni a határon túli magyar szórványokért? A megmentés szót szándékosan mellőzném. Vannak területek, ahonnan vissza kell vonulnunk, mert már nem népesíthetjük be. Itt ápoljuk értékeinket, őrizzük emlékeinket.

Folytatni kell az alulról való építkezést, a legalsó szintű intézményteremtést, az iskolaközpontok építését, hogy elérjük az egyetemeket. Itt jelentős sikereket mondhatunk magunkénak. De az utódállamok támogatáspolitikája sehol nem kedvez a kisebbségi kultúrák fennmaradásának. Meg kell oldani a szórványintézmények működésének kérdését, és ehhez normatív támogatási rendszer kell. Ezek között pedig minden anyanyelvű szórványbentlakásnak az alapműködéséhez is normatív támo-

gatással kell hozzájárulni. A rendezvényközpontúság helyett működésközpontú támogatási rendszert kell kialakítani, mely az organikus fennmaradásra néz. A nehéz szórványfeladatokat ellátó oktatási intézményeket, diákotthonokat lassan be fogják zárni, ha fenntartásuk minimumára sem lesz pénz. Ezekhez hasonlóan fenn kell tartani néhány országos csúcsintézményt is, melyek az építőmunka, a kapcsolattartás, a reményépítés szakmai hitelét hordozzák.

Támogatni kell az alapkutatásokat. A határon túli komplex identitásproblémákkal küszködő területeken nem lehet hályogkovács módjára dolgozni, tervezni. A kutató-soknak a fontos elméleti adatbázisok mellett az azonnali cselekvésre is kell nézniük, a problémamegoldó kutatásra. A kutató szakma igénybevétele a jelentős döntésekben és a politikai küzdelmekben mindenütt nagy kívánnivalókat hagy maga után. Kutatni kell, hogy a szakma elméleti bázisa biztosítsa a cselekvés szakmai hitelét is.

Érezzük, tudjuk, hihetetlenül mélyen van ma a Kárpát-medencében a magyar nyelv státusza. A nyelvapolási és őrzési feladatok mellett a nyelvi státustervezésére és státusemelésére sürgős tervet kell készíteni. Felértékelni a magyar nyelv térerejét. Ehhez egész napos, az egész Kárpát-medencében vételezhető médiára is szükség van.

Erdélynek körülbelül 500 kiemelten veszélyeztetett településén normatív támogatási formában, szerződéssel, missziós kiküldéssel magyar pedagógust kell kitelepíteni az osztatlan tagozatú vagy magyar oktatás nélkül maradt helyekre. Erre készítettük a *Lámpás tervet*. Célunk: jól előkészítve, szakmailag felkészíteni a pedagógust, megteremtteni helyi munkafeltételeit, szerződéssel kitelepíteni és kiemelten javadalmazni, szolgálatában segíteni, lelkipálcázni, biztosítani továbbképzését, és munkáját szigorúan ellenőrizni.

Vannak települések, területek, ahol már csak az egyház maradt jelen. Az egyházak magukra maradtak a hátrányos nyelvi területeken a kisebbségi hajszálérhálózati feladatok ellátásában. Folytatni kell tehát a kis településen kiemelt szolgáltatásokat végző lelkészek rendszeres anyagi támogatását. Itt sok helyen az egyháznak kell az oktatási funkciót is ellátni. Vannak, és egyre inkább lesznek települések, ahol minden rehabilitációs munkát az egyetlen ott élő értelmiségre, a lelkészcsaládra, ezek munkájának segítésére kell terveznünk és építenünk.

Közben pedig a szórványokból be kell gyűjteni mindent. Sajnos egy-két évtizedünk van még hátra Erdélyben körülbelül 300 olyan településen, ahol jelentős történelmi emlék, műemlék templom, kastély, emlékhely tövében 10–20 magyar él. Mi erre hirdettük meg a *Holttenger* dokumentációs programot, és végezzük erőnk felletti áldozattal. A teljes tárgyi, szellemi értékbegyűjtést kell végezni, a teljes szóbeli emlékezet- és élettörténet-anyag rögzítését.

Pénzre volna szükség néhány rehabilitációs, revitalizációs próbaprogramhoz is. Néhány régióban próbáljuk ki a támogatások, tervek hatékonyságát, folyamatok befolyásolhatóságát és irányát, és az esetleges vitalizációs irányváltást. Gazdasági fel-

zárkózáshoz, munkahelyteremtéshez regionális fejlesztési tervek kellene. A magyar szakembereknek is segítséget kellene nyújtaniuk a határon túli magyar régiók fejlesztéséhez regionális gazdálkodási tervekkel.

Fontos szempont, hogy minden szórványtámogatási rendszerben kerüljünk el az alamizsnahatást. Az a cél, hogy a támogatás minél organikusabban épüljön be a működés belső rendjébe, és hozza meg az életműködés változásának várt hatását. Mi nem szórvány rezervátumokat akarunk, szervátültetéssel nem mesterséges életben tartást szeretnénk, hanem a támogatással a kisközösségek életfontosságú saját szerveinek vitalizálását, belső immunizációs erőtartalékainak mozgósítását.

Külön és kiemelten szeretnénk felhívni a Köztársasági Elnök Úr figyelmét, és arra kérni, hogy a rendelkezésére álló szerény eszközökkel, tekintélyével minden szinten és helyen képviselje a magyar szórvány létkérdéseit. A magyar Köztársasági Elnöknek nem sok politikai hatalma van, de alkotmányos lehetősége arra igen, hogy a helyzet passzív szemlélése mellett és helyett a határon túli kérdésekben is erőteljesebben szóljon, és a politikai pártoktól a nemzeti konszenzus megteremtését szorgalmazza, várja el. Lassan már csak a Köztársasági Elnök személye és tekintélye az, ami a nemzet egységét kifejezheti. De történelmi felelősségre és feladatokra intő helyzet és parancs is ez. Van egy régi és igen bölcs román szólás, ami témánkra és a magyar belpolitikai helyzetre egyaránt vonatkozik: „ég a ház, és a vénasszony fésülködik”. Van néhány olyan terület, ahol a Köztársasági Elnök kioszthatja a feladatot a politikai pártoknak. Van hatalma arról szólni, hogy ég a ház, és néhány nemzeti minimumban közös véleményen kell lenniük. Ezek közé tartozik a teljes magyar nyelvterületet próbára tevő szórványkérdés is. Meg kell keresni azt a keveset, ami még összeköti nemcsak az odahaza csatázó magyar politikai pártokat, de a határon túli, önmagukkal testvérharcot folytató pártokat, mozgalmakat is. Hogy ez az ország ne csak az aréna-Magyarország legyen, ahol a csaták folynak, hanem a gondházábanak közös cselekvéséé is.

Ehhez igen fontosnak és jelképnél is jelentősebb lépésnek tartanánk, ha Elnök Úr évente néhányszor, jól előkészített és kellően mediatisált **Nemzeti Estéket** szervezne, ahová rendszeresen hívná meg találkozóra a politikai pártok képviselőit, elbeszélgetni a nemzet nagy gondjairól, keresve velük az együttgondolkodás és cselekvés útjait. Itt van elsőként mai témánk is, mely aggasztó gondnak és cselekvési feladatnak egyaránt elegendő.

Köztársasági Elnök Urat arra is szeretném megkérni még, hogy közös nagy gondjaink védnökeként képviselje a szórványtámogatás néhány területe normatív alapokra helyezésének kérdését is. A magyar támogatási rendszerben történt pénzügyi megszorítások után sajnos nem lehetünk optimisták. Az alapok átcsoportosítása, alapítványok, kutatói hátterek megszüntetése nem szolgálják közös ügyünk előrehaladását. A szórvány „a nemzet nagymamája”. Egy rendes családban, a családi

háztartásban a pénzügyi megszorításokat nem a nagymama szívgyógyszerénél kezdjük el, hanem a családfőnek a pazarlásról, az italról, a cigarettáról való lemondásával, a gyermekek zsebpénzének megkurtításával.

Látogasson el az Elnök Úr – egy jól előkészített útitervezés szerint – a határon túli veszélyeztetett régiókba, és elsősorban nem a mediatisztált szórvány sztárhelyekre, hanem a mélybe is. Sajnos bőven van ilyen helye a tiszteletteljes főhajtásnak: Bartók szülőföldjén, Nagyszentmiklóson, Bethlen Gábor szülőháza előtt Marosillyén, vagy a Bolyaiak szórványá lett szülőfalujában, a Szeben megyei Bolyán is. Mi készek vagyunk többben is segíteni az előkészületekben, a helyek kijelölésében.

A növekvő asszimiláció Kárpát-medencei magyarságunkat mélyen beépítette a minket körülvevő népeinkbe. Az is fontos szórványfeladat, hogy ha már nemcsak együtt, de egymásban is élünk, a környező népeink fele keressük meg az építő kapcsolatokat. Az Unióban, amely történelmi lépés lesz, hiszen a nagy belső csatákkal terhes évszázadok után – például, hogy kié is legyen Erdély – először történhet meg, hogy Erdély úgy román terület, hogy egyesül Magyarországgal is. A határviták helyett talán megtörténhet a nagy történelmi csoda: az európai Erdély végre azoké is lehet, akik benne élnek. Nem hiszem, hogy a német–francia megbékélési mintának elérkezett volna magyar–román vonatkozásban is az ideje, de volna bőven néhány olyan terület, amelynek irányában építően nyithatnánk végre egymás felé, de nem lépve be semmilyen politikai csapdába.

Még nem látszanak tisztán a fennmaradás kiútjai, de a kulturális és területi autonómia is elvi kérdése a határon túli magyarság fennmaradásának. Úgy tűnik, hogy a belső szórványoknak is. Belső anyaországokat kell kialakítanunk, hogy ezek egyrészt biztosítékai lehessenek a megmaradásnak, de lehetséges gyűjtőterületeivé válhassanak ugyanakkor a szélső régiók veszélyeztetettjei számára is.

Végül, témánk és a feladataink között még egy főhajtásra szeretném, ha megállnánk a század egyik legnagyobb szórványmagyarja, a nemrég elhunyt Sütő András író emléke előtt. Senki sem szólt olyan sokat és hitelesen témánk és nemzeti közösségünk közös gondjairól, mint ő. Itt is van egy olyan feladat, amelyhez feltétlenül szeretnénk a Köztársasági Elnök Úr segítségét és közbenjárását kérni: próbáljuk együtt megmenteni Sütő András szülőházát, váltsuk meg a családtól és rendezzük be emlékháznak. Mezőségi kegy- és emlékhely lehetne egy olyan történelmi tájon, ahol nagyon fontos és lassan már csak az utolsó tett az emlékezés.

Lehetünk hát végre önmagunk urai, miközben mindenütt önmagunkkal és saját gondjainkkal vagyunk határosok? Miben és kiben bízhatunk tehát? A feladataink is közősek, és a Hunyad megyei „szórványmagyar” Bethlen Gáborral szólva, nincs más, amit tehetünk: „úgy kell cselekednünk, hogy megmaradjunk!”

Szarka László

A SZÓRVÁNYHELYZET IDENTITÁSSZERKEZETI SAJÁTOSSÁGAI RÓL

Megközelítések, beszédmódok a Kárpát-medencei magyar szórványokról

A magyar szórványokkal foglalkozó kutatások – amelyeknek magyarországi és szomszéd országokban végmenet tudatos tervezése és következetes kivitelezése az elmúlt másfél évtized egyik fontos eredménye – több témakörben, területen mutattak fel számot tevő eredményeket. Ezek közül bevezetőként négyet szeretnék kiemelni. A legrégebbi és immár közel harmadfél évszázados különfejlődést felmutató kelet-közép-európai magyar szórvány, a csángómagyarság kutatása az elmúlt másfél-két évtizedben mind mennyiségben, mind pedig minőségben igen jelentős eredményeket tudott felmutatni.¹ A csángómagyarság helyzetének reális felmérése tudatosítja, a nyelvváltás záró szakaszában lévő közösségnek vannak olyan csoportjai, amelyek magyar nyelve ma még alkalmas a teljes értékű beszédközösség fenntartására, vagy amelyek magyar nyelvismerete, nyelvhasználata intenzív oktatási, kulturális programok segítségével még megmenthető, megújítható. A katolikus vallású csángók közel háromnegyedénél azonban már megtörtént a nyelvváltás.²

A csángók 21. század eleji helyzetét sokszor mint a teljes nyelvvesztés formájában beteljesült szórványsors szimbólumát emlegetik. Ugyanakkor azok az antropológiai elemzések, amelyek a jelenkori csángó világok új tapasztalatait, transznacionális, migrációs életpályáit, sajátos felekezeti különállásra épülő közösségi identitásának megnyilvánulásait, magyarországi és székelyföldi magyar kapcsolatait vizsgálják, arra mutatnak rá, hogy a román egynyelvű, illetve a román–magyar kétynyelvű római katolikus vallású csángók tudatában vannak a végső stádiumába jutott nyelvváltás tényének, de lokális közösségi tudatukban a vallási identifikáció pótolja, illetve tartósan biztosítja a kohéziós erőt.³

A romániai – észak- és dél-erdélyi, bánági, bukaresti – újabb keletű szórványosodási folyamatokat szintén egyre módszeresebb és átfogóbb kutatások elemzik.⁴ A 2000–2001. évi népszámlálások eredményeit rendkívül alapos etnodemográfiai elemzések értékelték, s Erdélyre, Vajdaságra, Horvátországra, illetve

Szlovákiára vonatkozóan a szórványosodási folyamatra vonatkozó kutatások is folytak.⁵ Jelentős elmozdulások történtek a szórványkutatás elméleti és gyakorlati feladatainak tisztázásában is az elmúlt években. A Kriza János Társaság keretében, a Babes-Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajzi Tanszékén, az Erdélyi Múzeum Egyesületben, a temesvári székhelyű Szórvány Alapítványnál, illetve az MTA Néprajztudományi Intézetében, valamint az MTA Kisebbségkutató Intézetében folyó néprajzi, antropológiai, történeti és etnodemográfiai kutatások elméleti megalapozását szolgálta például az a tanácskozás, amelynek anyagai Ilyés Zoltán és Papp Richárd szerkesztésében jelentek meg.⁶ A két említett akadémiai intézet a múlt évben angol nyelvű tanulmánykötetet állított össze a szórványkérdés elméleti és gyakorlati vonatkozásairól.⁷

A szórványkutatás és szórványgondozás viszonyáról sokszor esik szó. E tekintetben különösen Erdélyben az egyházak képviselői fejtenek ki hatalmas munkát. A református egyház részéről Vetési László kutatói, szervezői és szórványgondozói munkásságát lehet mintaként és példaként említenünk.⁸ Jó példája ennek Pomogáts Béla több írása, amelyben a szórványkutatás és gondozás összefüggésének felkarolását sürgette, miközben a szerző a kelet-közép-európai országok magyar szórványait és a „nyugati magyar szórványokat”, azaz a magyar diaszpóra-közösségeket a nemzeti identitás és a nemzethez való tartozás szempontjából azonos szórványhelyzet kétféle földrajzi megjelenéseként mutatja be.⁹

Elemzési keretek, beszédmódok

A magyar szórványkutatás kétségkívül legáltalánosabb megközelítési módja, vizsgálati szempontja a népességfogyás, az asszimiláció vizsgálata. E mögött kétségkívül az egész magyar kisebbségkutatás tudománytörténetében centrális szerepet játszó asszimilációs kutatások is meghúzódnak, s ezek az elmúlt évtized kétségkívül drámai statisztikai trendjei hatására ismét előtérbe kerültek.¹⁰ Biczó Gábor depravációs olvasatnak nevezi ezt, a romlás és a fogyatkozás mozzanatát abszolutizáló felfogást: „A szórványkérdés tárgyalásának hangnemét a veszteség élményének kiemelése, az univerzális romlás – depraváció –, mint a magyar közösség társadalmi, gazdasági és kulturális állapotának általános sajátossága jellemzi.”¹¹ Szerinte ez a megközelítés alapvetően nem alkalmas a szórványlétet meghatározó folyamatok megértésére, elemzésére. Egyrészt azért, mert az etnikai elvek alapján szerveződő nemzeti közösségek tagjainak mindennapjait, identitását, lojalitását rengeteg más tényező határozza meg. Ugyanakkor a szórványlétben egyszerre megkerülhetetlen és természetes asszimilációs folyamatok a sikeres integráció fokmérőjét jelentik. Azok, akik szórványhelyzetben a nyelvi asszimilációt, akkulturációt elutasítják, s megpróbálnak következetesen elkülönült etnikai alapozású létformára berendezkedni, Biczó Gábor szerint a nemzeti öntörvényűség mítoszának válnak áldozataivá.¹²

A szórványlét, szórványhelyzet asszimilációs kontextusát, s ezzel együtt a deprivációs olvasatot a 20. század végi demográfiai folyamatok még inkább felerősítették. Persze a kisebbségi magyar közösségeknek a 2001–2002. évi népszámlálások adataiból kiolvasható, összességében közel 300 ezres fogyását elemezve, az alacsony természetes szaporulat, az elvándorlás, migráció meghatározó és mindenki számára nyilvánvaló tényei mellett az újból felgyorsuló asszimilációs folyamatokra is felhívták a figyelmet. A demográfiai, politológiai, szociológiai elemzések által feltárt okok a kisebbségi magyar létszámcsökkenés multikauzális jellegét, a migráció és annak negatív demográfiai, népesedési következményeit bizonyítják. A régió országaiban 10-20, Vajdaságban, illetve Magyarországon pedig immár közel 30 éve tartó negatív demográfiai trendek a természetes és a szaporulat és a tényleges növekedés terén, a hullámszó, de valójában egyre inkább felerősödő migrációs potenciál mellett a nehezen számszerűsíthető, de mégis folyamatosan ható asszimilációs hatások térbeli súlypontjait érezhetően éppen a dél-erdélyi, mezőségi, bánági, illetve a szerémségi, baranyai, burgenlandi magyar szórványokban, valamint a városi szórványrégiókban lehet kijelölni.¹³

Az egyén, csoport, közösség etnikai sajátosságainak változását, átalakulását az asszimiláció gyűjtőnév alatt kezelő társadalomtudományok a nyelv- és az etnikai identitásváltás többlépcsős folyamataként értelmezik a végeredményként nemzetiség, illetve a nemzeti hovatartozás, etnikai identitás, nyelvi attitűd megváltoztatását, átalakulását, többes identitásszerkezetek kialakulását eredményező társadalmi jelenséget. Az etnikai, nyelvi, kulturális asszimiláció fogalmi meghatározásához az elmúlt évek magyar nyelvű kutatásai érdemi kiegészítéseket tettek. A magyar kisebbségi közösségek által lakott régiókban a jelenkori akkulturációs, asszimilációs folyamatok hosszú történeti előzményekkel rendelkeznek: a városi és falusi környezetben egyaránt jelenvolt természetes és kölcsönös népi két- és többnyelvűségi formákat a nemzetállamok gyakorlata fokozatosan felszámolni igyekezett, a kétirányú nyelv- és identitásváltási folyamatok egyirányúvá váltak. A kisebbségek egyoldalú, a többség részéről viszonzatlan egyéni és közösségi kétnyelvűsége óhatatlanul a nyelvváltás irányába sodorja a kisebbségi közösségek tagjait. A szórványhelyzetek ebből a szempontból olyan sajátos határhelyzeteknek tekinthetők, amelyekben ez az egyoldalú, egyirányú nyelvi, kulturális alkalmazkodás magától értetődő magatartás, szemben a kompakt magyar kistérségekkel, vagy éppen az egykori nyelvhatárok mentén kialakult etnikai kontaktuszónákkal, ahol a többségi-kisebbségi viszonyok jóval képlékenyebbek, szituációtól, nyelvi helyzetektől, nyelvhasználati szinterektől függőek. Az engedmények logikájára épülő nyelvi jogi szabályozás az egész kelet-közép-európai régióban – a hovatovább egynyelvűvé váló Magyarországon éppen úgy, mint a jogalkotás elveit tekintve pozitív kivételt jelentő Szlovéniában is – általánossá teszi azt a nyelvi magatartást, amely elfogadja a nyelvi egyenlőtlenségeket, és magától értetődőnek tartja a többségi nyelv privilegizált helyzetét. A kiter-

jedti erdélyi, délvidéki, horvátországi szórványvidékeken, valamint a városi környezetben kialakult magyar szórványokban ez a fajta nyelvi jogi alaphelyzet az anyanyelv nyilvános, hivatalos használatát szinte teljes egészében kizárja, ami különösen a tízezres nagyságrendű, jelentős történeti, kulturális hagyományokkal rendelkező városi szórványok esetében gyakran vezet abszurd helyzetekhez.¹⁴

Vetési László ezt a kétségkívül leegyszerűsítő és könnyen morális megközelítésekre ösztönző „depraváció” megközelítést sok tekintetben legitim elemzési keretnek tekinti. Ugyanakkor arra törekszik, hogy a szórványban élők méltóságát, a szórványhelyzet sajátosságait maximális mértékben figyelembe vegye, és tiszteletben tartsa. „A szórvány egy nemzet öregkora. Az erdélyi maradékszórvány ezer év alatti és utáni megvénhedésünk, kifáradásunk és térvesztésünk otthona. Nagy nemzeti érzükküet ez, ahol lelassul, majd elhal lassan a vérkeringés, bekövetkezik önazonosságunk végtagjainak eléréstelenedése. Szomorú, amikor népünknek jelentős része így várja a felszámolódás, a beolvadás beteljesedését.”¹⁵ Fontos eleme Vetési László szórványértelmezésének az asszimiláció tárgyilagos elemzése. A természetes nyelv- és identitásváltást a szórványhelyzetek szükségszerű velejárójának tekinti, ugyanakkor szerinte kizárólag az ember egyéni döntésének lehet az eredménye.¹⁶ A szórványhelyzetben is folyamatosan újratermelődő, átalakuló etnikai határok, háttérhelyzetek a nemzedékek közti nyelvatadást, a nyelvi-kulturális minták átvételét természetesen eleve megnehezítik. A Vetési László által kidolgozott átfogó szórványgondozási tervben éppen ezért kiemelt szerepet kapna a szórványvidékeken kiépülő, lelkészekből, pedagógus-népművelőkből szerveződő hálózat, amely a szórványmagarsághoz tartozókkal együtt élve, a mindennapokban alakítaná ki azt a helyi modellt, amely lehetőséget teremtene az anyanyelv és anyanyelvi kultúra értékeinek megőrzésére.

A Kárpát-medencei magyar szórványok sajátos történetiségére, az ideális múlt-hoz, valamint az ideális államként elképzelt történeti Magyarországhoz mért mai helyzet historizáló megközelítésére hívja fel a figyelmet Ilyés Zoltán, amikor a magyar szórványfogalomban a „szétszóratás” tényezőjét helyettesítő történeti erózió mozzanatának jelenlétét mutatja ki. „...a kárpát-medencei összmagyar diskurzusban, a tudományos, politikai és laikus nyilvánosságban valamiféle hallgatólagos közmegegyezés szerint minden szórvány, ami nem a többségi magarsághoz tartozik, amelyet bizonyos diszperzió, térbeli keveredettséggel, – érzelmesebben megfogalmazva – magára hagyatottság jellemez. Ez a besorolás nem reflektálja a szórvány/diaszpóra fogalomhoz szorosan kötődő „szétszóratás”, a migráció momentumát, hiszen a szórvány-diskurzus referenciális bázisát adó kárpát-medencei szórványok többsége, regressziós szórvány, azaz egy vélelmezett etnikai tömb, mint eredeti állapot széttöredezésével, pusztulásával alakult ki.”¹⁷

A kelet-közép-európai régió magyar és nem magyar szórványainak kiváló tipológiai elemzését nyújtó tanulmányában Ilyés Zoltán Biczó Gáboréhoz hasonló

következtetésekre jutott, amikor a szórványvilágok akkulturációs, asszimilációs mintákra épülő gyakorlataiban, a külső magyar világok nemzetiesítő hatásának, befolyásolási szándékainak látható és várható következményeire utal. „A szórványban élő magyarság nemzet- és integritásképzete nem konvenióál sem az anyaországi magyarság érdektagoltságából, eltérő orientációs preferenciáiból következő polifonikus, „lágym nemzetképzével”, sem a kisebbségben élő tömbmagyarság(ok) kontúrosan hátrártermelő, „kis-Magyarországokat” teremtő gyakorlatával. A Magyarországról érkező támogatások egyfelől létfontosságú infúzióként járulnak hozzá a kisebbségi intézményrendszer fenntartásához, a kulturális identitás ápolásához, másfelől paralizálnak: a belső romániai, szlovákiai stb. modernizációs minták elfogadását és a modernizációs adaptációkat gátolhatják.”¹⁸

A rurális és a városi szórványhelyzetek esetenként más és más okok miatt nem alkalmas terepei a nemzeti értékek kizárólagosságára épülő életstratégiáknak, közösségi programoknak vagy éppen a nemzeti értékek megmentésére, elkülönítésére alapozott misszióknak. A mindennapi együttélés szórványban nem kényszer, hanem magától értetődővé váló élethelyzet, amely szintén megtalálja a maga történeti előképeit és tradícióit, például a többféle vagy többes kulturális hagyományokban, mint például ez jellemzi a mostani pozsonyi, kassai, ungvári, temesvári, újvidéki magyar, német, zsidó közösségekhez tartozók magatartását. A két- és többnyelvűség, a többségi nyelv primátusának, használati értékének elfogadása ezekben a helyzetekben nem jár együtt a kisebbségi érzéssel, mint ahogy az megfigyelhető a tömb magyar területek asszimilációs nyomásra adott reflexeiben.

Szórványidentitás – identitásszórvány

A kisebbségi kettős identitás klasszikus, etnikai és állampolgári kettős kötődésként leírható modellje az elmúlt két évtizedben kilazulni, átalakulni látszik. Egyrészt mindkét dimenzióban felerősödnek a globalizációs, transznacionális minták, másrészt a lokális és regionális identitáselemek válnak igazán meghatározóvá a kisebbségi önszerveződésekben, csoportképző folyamatokban. Azok a feltételezések, amelyek a rendszerváltástól, az integrációs folyamatoktól, az informatikai forradalomtól, az Internet elterjedésétől a megőrzött magyar nyelvű közösség mellett az egyetemes magyar beszédközösség kialakulását remélték, láthatóan nem teljesültek. A szórványosodás folyamata nem állt meg, a migrációs folyamatok az erdélyi, vajdasági városokban, az etnikai tömbök peremvidékein még fel is gyorsították a maradékelvű szórványok kialakulását.

A migráció nyomán kialakuló külső és belső diaszpórák kialakulásával párhuzamosan a maradékszórványok is újratermelődnek. Fontos felismerése az elmúlt évtizednek, hogy a többi etnikai térszerkezeti változáshoz hasonlóan a szórványhelyze-

tek kialakulása is folyamatos, különösen az olyan átmeneti korszakokban, mint az 1989 utáni periódus, amikor a határnyitás, az integráció következményei, migrációs lehetőségek, mobilitási pályák, urbanizációs, gazdasági változások soha nem látott gyorsasággal alakítanak át egész országrészeket. „Nagy harcok folynak ma a városokért, a gazdasági megerősödésért, demográfiai jelenlétünk fenntartásáért, és harcok folynak nagyvárosaink gyűrűjében a földekért.” – állapítja meg a szóránnygondozás eszköztelensége miatt egyre reményvesztettebben Vetési László. „Földpocsékolás folyik. Adják el a földeket, főként az épülő autópályák mentén. Ez mind a szóránnylét újratermeléséhez vezet. Szorul ki a nyelv, szorulunk ki az intézményekből, nincsenek embereink a megfelelő helyeken. Ezek mind az önviasszaszoritás jellemzői. Belső szándékra, együttérzésre, a civil intézményrendszer együttérzésére és cselekvési szándékára van szükség. Minden tömb-magyar önkormányzatnak legyen szóránnyoknak szóló cselekvési programja, és azt vigye is véghez. Kezdjenek együttműködni település- és intézmény-párokban.”¹⁹

A magyarországi, a kisebbségi és a diaszpóra magyar közösségek egymásról szerzett ambivalens tapasztalatait, újonnan kialakult vagy éppen újra megerősödött régi előítéleteit csak részben feledtetni a globalizálódó magyar elektronikus sajtó, a turizmus és migráció. Helyette az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és a többi régió, ország magyarságának sorsközösség-érzése ezekhez a regionális, illetve részközösségekhez való identifikációs hajlandóságot erősíti fel. A szóránnyidentitás eleve lokális, legfeljebb regionális alapzatú: nincs benne semmilyen nacionalista túlzás és kizárólagosság-igény, hiszen az együttműködési kényszer és lehetőség mindennapi adottság. A helyben maradt, lakóhely változtatás nélkül létrejött, megörökölt szóránnyhelyzetben nem csak az érvényesülés motiválja a többséggel való szóértést, a másik nyelv megtanulását és tiszteletét, hanem az együttélés tradíciója. Amibe a konfliktusok emléke éppúgy belefér, mint a közös munka és a párhuzamos, de mégis külön-külön megtartott ünnepek tapasztalata.

Mint fentebb láttuk, a szóránnyhelyeztek kiváló kutatói szerint az asszimilációt, nyelvcsereét veszteségként kezelő modellek alkalmatlanok a mára kialakult kisebbségi léthelyzetek kezelésére, sokkal inkább a közösségek gazdasági, szociális helyzetének javításához kapcsolódó multikulturális modellek versenyképességére igyekeznek helyezni a hangsúlyt. A *Kinlódni ebben az országban* címmel megszervezett erdélyi ankét és az arra alapozott vizsgálat elemzése szerint azonban ennek a megközelítésnek a sikerében maguk az érintettek is csak kisebb részben bíznak.²⁰ A kulturális antropológiai kutatások egyértelműen a lokális keretek közt általában komoly tradíciókkal rendelkező együttélési formák megújulási erejét hangsúlyozzák: a helyi közösségekben kialakult interetnikus milió helyi adottságaiból alakítja ki a helyi közösség az együttélés, az anyanyelv és a többségi nyelv használatának normáit.²¹

Az Unió határain belülre került, s ennek okán többé határon túlinak csak magyar nemzetállami csölátással tekinthető szomszéd országai magyar közösségek valóság-

gos – városi és rurális térbeli; tömb, vegyes és szórvány szerkezetű – élethelyzeti életszerű megközelítéseket feltételeznek. Kutatóktól, közösségformálóktól, vezetőktől és döntéshozóktól egyaránt. Az asszimiláció történeti előzményei, jelenlegi kulturális, politikai és gazdasági kontextusa a közeljövőben is meghatározó szerepet játszik a két- és többnyelvűség kialakulásában, a kettős kötődések, kettős és többes identitásformák kialakulásában, illetve a nyelv- és identitásváltásban. A változások, elmozdulások mérésére a nyelvi kompetenciák, a kétnyelvűség-típusok vizsgálata kínál alkalmat, lehetőséget. A nemzetiségi aktivitás különböző jelenségeinek számszerűsítése, s a belső döntések okainak feltárása, pl. az iskolaválasztás, a média és a politikai pártkínálat választása; a többségi közösség által kínált nyelvi, kulturális, politikai opciók elfogadásának vizsgálata az egymás mellett élő közösségek egymásra utaltságának, kölcsönös elfogadottságának feltérképezésére is módot adhat.

A strukturális, etnikai, identifikációs asszimiláció kihívásai a kisebbségi és különösen a szórvány magyar közösségek számára csak akkor jelenthetik a kiegyensúlyozott, kettős identitással, kétnyelvűséggel jellemezhető léhelyzetek kialakulását, megtartását, ha ahhoz sikerül az állami, regionális és lokális szinten olyan háttérrel, támogatást biztosítani, amely a kisebbségi és szórványközösségek létezésében értékörző és értéktermelő tényezőt lát. A nemzedékek váltakozása még az ilyen ideális környezetben is az esetek egyre nagyobb százalékában a nemzetiségváltás befejeződését, visszafordíthatatlan megtörténtét hozza magával. Ennek visszafordítására az egyházak fokozott aktivitása a szórványgondozás terén önmagában nem elegendő, kivált, ha csakis a lelet- és lélekmentésre koncentrálnak és a szórványrégiók többségi népességével való kapcsolatteremtéssel, a kialakult interetnikus viszonyokkal nem törődnek.

Az etnikai szórványok a felületes külső szemlélő számára akár láthatatlanná is válhatnak. Pedig jelenlétük vagy a teljes asszimiláció bekövetkezése utáni helyzetekben akár az emlékük is folyamatosan befolyásolja a lokális, regionális közösségek kulturális magatartását, szokásait, hagyományait.²² Az etnikai tisztogatások nyomán homogenizált vagy az 1970-1980-as években németek által elhagyott erdélyi, magyarországi, szlovákiai, bánági kistérségekben például máig megfigyelhető az építkezési és munkakultúrában, az ünnepi, temetkezési szokásokban a német tradíció jelenléte.

A kulturális kölcsönhatások, a közös kulturális tradíció lehet a szórványlét igazi aranytartaléka, kivált, ha sikerül lassan megszeliíteni, felelősségére rádöbenteni a 20. században megvadult és állva maradt nemzetállamokat. A különböző forrásokból táplálkozó etnikai csoportok közös kultúrája, eleve nyitott hagyományai, gyökeirei, értékrendje, működési kódjai közösek, ezért könnyebben elsajátíthatóak, jobban ellenállnak a különböző kisajátításoknak. Az etnikai hagyományok, előtörténetek még az olyan végletesen egyoldalú szituációkban is, mint amilyen a szórványhely-

zet, minden érintett csoport számára kedvező módon fel tudnak oldódni a közös lokális kultúra világában.

A lokális szinten kialakult együttélési modelleket, gyakorlatokat aligha pótolhatja bármilyen támogatáspolitikai formáció. Kivált, ha azok nem kiszámíthatóak, idény- és kampányjellegűek, s nem támaszkodnak a helyi kezdeményezésekre, hanem külső ötleteket próbálnak megvalósítani. Ezzel együtt alapos tényfeltárást követően, jól végiggondolt intézményfejlesztési logika mentén érdemes lesz a jövőben is foglalkozni azokkal a területekkel, régiókkal, helyzetekkel, ahol a kedvezőtlen folyamatokban nemcsak korrekciós lehetőségek, hanem interetnikus együttműködési perspektívák is kitapinthatóak.

Jegyzetek

- ¹ A kutatások legfrissebb, 5301 tételt feldolgozó bibliográfiai összegzését I. Pozsony Ferenc–Tánczos Vilmos: A moldvai csángók bibliográfiája. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2006.
- ² „A moldvai katolikusoknak – akiknek legnagyobb részét megalapozott érvek alapján tekintjük magyar származásúnak – ma már csak 43 százaléka (240 038 főből 103 543) él olyan településen, ahol még egyáltalán beszélnek magyarul. Sőt ez utóbbi települések mintegy százezer fős katolikus lakosságának jelentős része is nyelvileg teljesen elrománosodott, úgyhogy a Moldvában élő magyarul is beszélő csángók számát ma mintegy 62 ezer főben állapíthatjuk meg. Ez a moldvai katolikusoknak csak mintegy egynegyedét (25,8 százalékát) jelenti. Ez a szám mégis jelzi azt, hogy a moldvai csángóság egésze még nem veszítette el teljes mértékben anyanyelvét, mint ahogyan ez a legutóbbi román népszámlálásból (1992) kiténik.” A magyar csoport tehát nem a magyar anyanyelvűek, hanem a bármily csekély magyar nyelvismerettel még rendelkezők számát jelölte. Tánczos Vilmos: A moldvai csángók lélekszámáról <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/moldva.htm>
- ³ „Belülről” ugyanis – azáltal, hogy a pusztinaiak vélekedése szerint nincs külön „román” meg „magyar” Isten – a nyelv maga irrelevánsá válik, nem az válik „lényegessé”, hogy Istenhez milyen nyelven imádkoznak. Ez az „egy Istenbe vetett hit” lehetővé teszi, hogy a pusztinaiak mint közösség „katolikusok” legyenek, anélkül, hogy közösségi szinten magukat „románoknak” vagy „magyarnak” kellene „identifikálniuk”. Boross Balázs: Kutatók, sztereotípiák és referenciarendszerek a moldvai csángó kultúrában, In: Bakó Boglárka, Papp Richárd, Szarka László (szerk.): Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák, Balassi Kiadó, Budapest 2006. 149.
- ⁴ Itt csupán néhány példát említhetünk az elmúlt két évtized legfontosabb erdélyi szórványkutatásai közül. A kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaság, valamint az Erdélyi Múzeum Egyesület (EME) több kiemelkedően fontos kutatást, kiadványt szentelt a romániai magyar szórványkérdésnek. Az EME folyóiratának 62. kötete elsősorban a szórványkérdés történeti dimenzióját vizsgálta meg. Erdélyi Múzeum, 2000. 3–4. <http://epa.oszk.hu/00900/00979/00020/index.htm>; Az 1992-ben Temesvárott létrehozott Szórvány – Diaszpóra Alapítvány (<http://www.diasporatm.ro/index.php?szam=24&lang=hu>) vezetője, Bodó Barna szintén több kötetet, konferenciát, kutatást és tanulmányt szentelt a szórványkutatásnak. Ezek általánosítható tapasztalatairól, tanulságairól l. Bodó Barna: Szórványok kutatása, uo.: <http://epa.oszk.hu/00900/00979/00020/m09bodo.htm>; Nyelvészeti megközelítésben l. Péntek János: Látélet a szórványhelyzet nyelvi következményei-

- ról. Uo. <http://epa.oszk.hu/00900/00979/00020/m05pentek.htm>; A szórványosodási folyamat nyelvészeti, illetve dialektológiai szempontú vizsgálatára I. uő.: A magyar nyelv- és nyelvjárásszigetek Romániában. MTA székfoglaló előadás, 2005. <http://www.mta.hu/fileadmin/szekfoglalok/000883.pdf>; Itt kell megemlítenünk a kérdésről több könyvet is publikáló Vetési Lászlónak a Magyar Kisebbség szórványstratégiával foglalkozó 2000. 3. számában (<http://www.hhrf.org/magyarkisebbsseg/0003/index.htm>) közölt vitaindítóját. Vetési László: Szórványstratégia – nemzetstratégia. Tervezet a romániai szórványmagyarok közösségépítéséhez és kisközösségi rehabilitációjához. Uo. 2000. 2. <http://www.hhrf.org/magyarkisebbsseg/0002/m000222.html>
- ⁵ A Magyarországgal szomszédos államok magyar kisebbségi közösségeiről átfogó körképet ad Gyurgyik László–Sebők László: Népszámlálási körkép Közép-Európáról 1989–2002. Teleki László Alapítvány, Budapest 2003; Erdélyre vonatkozóan I. pl. Veres Valér: A romániai magyarság létszámcsökkenésének okai a XX. század utolsó negyedében. Korunk 2002. 2.; Uő.: A romániai magyarok demográfiai viszonyai a 2002. évi népszámlálás előzetes adatai tükrében. Demográfia, 2002. 2–3; L. továbbá a Magyar Kisebbségnek az erdélyi magyarok demográfiai helyzetével foglalkozó számát. <http://www.hhrf.org/magyarkisebbsseg/0204/index.htm>
- ⁶ Ilyés Zoltán–Papp Richárd (szerk.): Tanulmányok a szórványról. (=Magyar világok I.) Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2006. A szórványkutatás eleméleti kérdéseiről ebben a kötetben I. különösen A. Gergely András: Szórvány, diszpóra és határfenntartás. Adalékok a szórványtipológia és a kulturális sziget kérdésköréhez. uo. 11–20; Biczó Gábor: A szórványkérdés transznacionális dimenziói és a magyar szórványkutatás, uo. 21–42; Ilyés Zoltán: Szórványkutatás, szórványértelmezés. Megjegyzések a Kárpát-medence szórványközösségeinek társadalomtudományos vizsgálatához. uo. 64–77; Keményfi Róbert: A többrétegű „szórvány” kifejezés a kisebbségkutatásban, uo. 78–91; A szórvány és diaszpóra fogalmának különbözőségeit, egymástól alapvető kritériumokban különböző kutatástörténeti kontextusát jól megvilágítja az MTA Kisebbségkutató Intézet kiadásában megjelent diaszpóra-kötet: Kovács Nóra (szerk.): Tanulmányok a diaszpóráról (=Magyar világok I.) Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti kisebbségkutató Intézet, Budapest 2004. Ebből a kötetből a szórvány és diaszpóra fogalmának különbségére vonatkozóan I. pl. Fejős Zoltán: Diaszpóra és az „amerikai magyarok” – háttér egy fogalom alkalmazhatóságához. uo. 9–24; Szabó Mátyás: A diaszpóra kutatás korlátai és lehetőségei. uo. 25–29; Cserján Károly: Magyar identitás Ausztriában, uo. 41–48.
- ⁷ Balogh, Balázs–Ilyés, Zoltán (eds.): Perspectives of Diaspora Existence. Hungarian Diasporas in the Carpathian Basin. Historical and Current Contexts of a Specific Diaspora Interpretation and Its Aspects of Ethnic Minority Protection. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006.
- ⁸ Munkái közül I. pl. Vetési László: Juhaimnak maradéka. Anyanyelv, egyház, peremvilág: sorskérdések a nyelvhatáron Kolozsvár, Komp-Press Korunk Baráti Társaság, 2001. A szórványmissziók jó áttekintését adja <http://www.korunk.org/konyvek/letoltkonyvek/vetesilaszlo.pdf>; Uő.: Ne csüggedj el, kicsiny sereg. Lelkipásztori barangolások küszködő nyelvi tájakon. Kalota Könyvkiadó. Kolozsvár, 2002.
- ⁹ Pomogáts Béla: Két és félmillió magyar szórványban, Kisebbségkutatás 2002. 2. http://www.hhrf.org/kisebbssegkutas/kk_2002_02/cikk.php?id=1139
- ¹⁰ Gyurgyik László–Sebők László: Népszámlálási körkép, id. m
- ¹¹ Biczó Gábor: Megjegyzések Vetési László: Szórványstratégia – nemzetstratégia című tanulmányához, Magyar Kisebbség 2000.3. <http://www.hhrf.org/magyarkisebbsseg/0003/m000301.html>
- ¹² „A magyar szórvány asszimilációja elsősorban globális összefüggésekbe illeszkedő természetes folyamat. Míg az etnikai alapú nemzeti eszme természetes örökösiként a klasszikus értelemben vett polgárság – többgenerációs, jelentősebb rurális kötődésekkel vagy társadalmi kapcsolatokkal nem rendelkező városiakok –, valamint az értelmiség és ezen csoportok befolyása alá került népes-

ség számára az asszimiláció veszteség, addig be kell látni, hogy az etnikailag vegyes területen élők többsége számára ez sikeres életstratégia. Az asszimiláció alapvetően nem tragikus esemény. A nyelvéhez, kultúrájához körmeszakadtáig ragaszkodó, tudatos ellenállást kifejtő egyéniség csak a kisebbség kisebbségének mítosza - és nemcsak Magyarországon.” Uo.

- ¹³ Szilágyi N. Sándor: Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról, különös tekintettel az asszimilációra, *Magyar Kisebbség* 2002. 4.; Kiss Tamás (szerk.): Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben, *Kriterion, Kolozsvár* 2004, 181–185. Gyurgyík László–Sebők László: Népszámlálási körkép, id. m 113–115., 145–147., 1167–168.
- ¹⁴ Nádor Orsolya–Szarka László (szerk.): *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*, Akadémiai Kiadó, Budapest 2003. 16–20.
- ¹⁵ Vetési László: „Lélektől lélekig” misszió az erdélyi és a regáti szórányszervezetekben. „Egyházaink az ezredfordulón” konferencia előadása. www.unitarius.com/kermag/magvetok/001/001_34/2001_34_vetesislaszlo2.htm
- ¹⁶ „A törvényszerű és megállíthatatlan etnikai folyamatokkal nem kívánunk reménytelenül küzdeni. A természetes asszimilációnak megvannak a maga fájdalmas törvényszerűségei. Amivel nem lehet, azzal nem is szabad szembe szállni, a lehetetlennel értelmetlen küzdeni. A jogát senkinek sem vehetjük el, hogy ha úgy kívánja, történelmi folyamatok eredményeként, szabad döntésből is nyelvet, etnikumot és nemzetet váltson, és újat, a többségi környezetét válassza magának. Értelmetlen lenne amúgy is ez a küzdelem. De jaj nekünk, ha a szórányszervezetben élők ezt nem szabad döntésből, hanem a mi mulasztásainkból teszik. (...) Elvárjuk azt, hogy ne erőszak, ne az anyanemzet hanyagsága, hanem hogy ha erre sor kerül, a szabad döntés vezesse az egyént vagy néptöredéket abban, hogy mely nemzeteknek és mikor kívánja identitását átadni. (...) Itt az ideje, hogy alázatosan elfogadjuk a mieink mássá válását is, ha azok által, akik a mieink voltak, a békességet és közös értékeinket szolgáljuk.” Uo.
- ¹⁷ Ilyés Zoltán: Szórányszervezet, szórányszervezetértelmezés. Megjegyzések a Kárpát-medence szórányszervezeteinek társadalomtudományi vizsgálatához. *Magyar Tudomány* 2005. 2. 148. www.matud.iif.hu/05feb/04.html A szórányszervezet- és diaszpóra-fogalomnak mint elemzési kategóriáknak más típusú, angolszász kutatástörténeti problémáját vizsgálja Sik Endre (2000): Kezdetleges gondolatok a diaszpóra fogalmáról és hevenyészett megfigyelések a diaszpóra-konceptió magyar nézőpontból való alkalmazhatóságáról. In: Sik Endre–Tóth Judit (szerk.): *Diskurzusok a vándorlásról*. MTA PTI–Migrációs Kutatóközpont, Budapest, 157–184.
- ¹⁸ Ilyés Zoltán: Szórányszervezet, id. m. 155.
- ¹⁹ Nemzet-nemzetiség: Minden magyar felelős minden magyarért. Szórányszervezet. Háromszék, 2007. március 24. <http://www.3szek.ro/nd.php?name=Oldal&id=40650>
- ²⁰ Salat Levente (szerk.): *Kínlódni ebben az országban...? Anket a romániai magyarság megmaradásának feltételeiről*. Scientia Kiadó. Kolozsvár 2002. <http://mek.oszk.hu/01700/01746/index.phtml>,
- ²¹ Bakó Boglárka (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében. (=Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián, Műhelytanulmányok)*, MTA Társadalomkutató Központ, Budapest 2003.
- ²² Az etnikai határok és az identitás összefüggéseiről I. Corvesi, Daniel: *Nationalism, Boundaries, and Violence*. Millennium: Journal of International Studies. 1999. 3. 553–584; Hasligner, Peter (Red.): *Grenze im Kopf. Beiträge zur Geschichte der Grenze in Ostmitteleuropa*. Frankfurt am Main 1999. 12–14; Ilyés Zoltán: A határfogalom változó tartalmai a geográfiától az empirikus kultúrákutatásig. 9–15. In: Kovács Nóra–Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitási és az identitás kérdésköréből*. III. Budapest 2004. 9–15; Keményfi Róbert: „...A magyar

Csete Örs

LESZ-E A SZÓRVÁNYNAK MAGYAR IDENTITÁSA 2020-BAN?

Közel nyolc esztendeje vagyok a határon túli oktatástámogatással foglalkozó Apáczai Közalapítvány operatív vezetője. Budapesti születésűnek lenni a határon túli ügyek kapcsán, Budapesten – legalábbis unikális helyzet. Forrásosztó magyarországi állami intézmény tisztségviselőjeként pedig úgy látom, az előadók között egyedül vagyok e teremben. Mondandóm megfogalmazása előtt ezt a két, sajátosan kisebbségi pozíciómat fontosnak vélem rögzíteni.

A konferencia alcímének második fele („tömb és szórvány”) a magyarországi közgondolkodásban nincs jelen: ezeket a kifejezéseket értjük, de nem használjuk, hiszen itt nincs miért használni. Ezért kifejezetten progresszívnek tartom Elnök Úr szándékát, figyelemfelkeltő témaválasztását. A konferencia alcímét a magam sajátos magyarországi és forrásszemléletű nézőpontjából azonban így szűkítem: lesz-e a szórványnak magyar identitása 2020-ban? Válaszom megfogalmazásához három olyan kérdésem át vezet az út, melyeket a határon túli magyar ügyek diskurzusában általában megkerülünk.

Az első kérdés így hangzik: érvényes-e még az a nemzetpolitikai megfogalmazás, miszerint a határon túlra irányuló magyarországi támogatás célja a „szülőföldön maradás elősegítése”? E kifejezés a rendszerváltozás után született, a Trianon-sokkra adott egyfajta „összmagyar válaszként”. Ez a megfogalmazás statikus magatartásformát vár el egy, az elmúlt 16 évben olyanná változott világban, amely a javak, a munkaerő dinamikájáról szól. Ezért én e megfogalmazást mára túlhaladottnak, anakronizmusnak tartom. Az újabb keletű „magyarként való boldogulás” megfogalmazás bár szívemnek tetsző, sajnos önámítás: a polgár nem azért marad meg a szülőföldjén, mert magyarként tud boldogulni, hanem azért, mert boldogulni tud – az ő nézőpontjából határozószó nélkül. Persze szeretnénk, ha magyar maradna, de nem biztos, hogy ez az ő legfontosabb szempontja. A határon túl élő magyarokkal kapcsolatos anyaországi nemzetpolitika céljaként az „élhetőbb szülőföld megteremtése” kifejezés használatát szerencsésebbnek, a kor realitásaihoz közelebb állónak vé-

lem. Az „élhetőbb szülőföld megteremtése” kifejezés egy olyan társadalmi-gazdasági környezet előmozdítására teszi a hangsúlyt, ahol érdemes élni, és – akár magyarként – boldogulni. Az általam készített Magyariskola Program vitája kapcsán, 256 határon túli oktatóval foglalkozó szakember, véleményformáló értelmiségi 60 százalékanak az álláspontja is ez utóbbi kifejezést preferálta – a „szülőföldön maradás” ellenében.

A második kérdés: van-e Magyarországnak valamilyen, csak erre a 93 ezer négyzetkilométernyi területre érvényes érdeke a határon túl élő magyarok kapcsán? A határon túli magyarság kapcsán Magyarországnak mindig is politikai és gazdasági érdeke a magyarság jelenléte a szomszédos országokban. Ugyanakkor úgy gondolom, hogy a '90-es évek „önzetlen” támogatásait – a nemzetpolitikai cél módosulását követve – néhány éven belül egy újfajta szemléletű hozzájárulás váltja fel, amelynek fókuszában már Magyarország bizonyos újabb keletű érdekei is megjelennek. Előbb-utóbb visszaköszön a támogatáspolitikában, a konkrét projektekben, miszerint Magyarországnak ma már az is érdeke, hogy fogyatkozó aktív lakosságát, betöltetlen munkahelyeit, képzett, magyarul beszélő, itt letelepedő és gyermeket vállaló munkaerővel pótolja. Nem biztos, hogy valaki valaha kimondja, de tudjuk mindnyájan, hogy ez a szomszédos országok magyar népességéből oldható meg társadalmi-kulturális-földrajzi okok miatt a leginkább zökkenőmentesen.

A harmadik kérdés az előzőből következik: szabad-e Magyarországnak ezen érdekeit érvényesítenie a határon túli magyarság kapcsán? Egyrészt az európai unió közös tagság magától is átrendezi a gazdasággal együtt a munkaerőpiacot. Másrészt a szomszédos országokból a jövőben is migráns lesz az, aki nem a szülőföldjén képezi elhetőbbnek az életét. Ha Magyarország csak elszenvedi az őt hátrányára és előnyére egyaránt érintő migrációt, az amúgy is bekövetkező folyamatokat, és felismert érdekei ellenére semmit sem tesz, úgy lemond a befolyásolás lehetőségéről. Azonban a belső egyensúly fenntartására nem oly soká kitörési pontokat kell keresnie – ha nem másért, de a nyugdíjrendszer működtetésének kényszere miatt. Vagyis munkaerőre és adófizetőre van/lesz az országnak szüksége. Attól tartok, a kérdés nem az, hogy „szabad-e Magyarországnak önérdékeit érvényesítenie”, hanem az, hogy „mikor” és „hogyan” fogja azt megtenni. Ez tehát az a környezet, amely a demográfiai, munkaerőpiaci prognózisokból 2020-ig következtethető.

Míndezek fényében, egy nagyobb keretbe helyezve érdemes vizsgálni, hogy lesz-e a szórványak magyar identitása 2020-ban. Ezt megelőzően azonban néhány gondolat, hogy mi 2006-ban a szórványhelyzet.

A szakértők előtt ismert tény, hogy a szomszédos országokban – a demográfiai csökkenésen túl – évente ezerszámra veszítünk magyarokat a vegyes házasságokkal, a magyar oktatás elérhetetlenségével vagy versenyképtelen színvonalával és az elvándorlással. A városokban nagyszámú, magyarságában önmagára maradt ember

él, míg a falvakban évről évre újabb településeken temetik el az utolsó magyart. Egy-egy arra hivatott szerencsére megpróbálja itt-ott összegyűjteni, összefogni, menteni a szétszórt magyarságot. Ez az, ami látható. Ami nem látható, hogy bárhol is programszemléletű szórványgondozás-szórványmentés indult volna meg. Nem az egy-két évre kikínlódott ad hoc támogatások, és nem a helyi kijáróemberek vagy megszállottak vállalásai hiányoznak, hanem az országos hatókörű, nagyhatású, kiszámítható forrással megtámogatott, folyamatban lévő programok. Lássuk be, hogy a kisebbségi (netán szórvány-) oktatás sem az adott állam, sem az EU számára nem kifejezett fejlesztési prioritás. Attól tartok, ezekre egyedül – mert ugyan miért és honnan máshonnan? – csak Magyarországról lehet majd jelentős forráshoz jutni.

A mai Magyarország – olvasatomban – a gazdaságfejlesztést és az identitásörző kultúratámogatást tűzi zászlajára, amikor a határon túli támogatásokról megnyilatkozik. Az elképzelés elsősorban uniós kistérségi, illetve határ menti projekteket takar, nyilván szigorúan a gazdasági racionalitást figyelembe véve. A Magyarország érdekei mentén történő elmozdulás, a paradigmaváltás máris tapintható. Mindezen reálfolyamatokat tudomásul véve úgy látom, Magyarországnak és a szórványnak olyan, a határon túltra átnyúló fejlesztési stratégiára lenne szüksége, amely a gazdaságfejlesztés valamint a magyar nyelvű oktatás ügyét nem különálló szakágazatokként, hanem közös metszetben szemléli. Vagyis nemzetpolitikai szemszögből a határon túltra átnyúló magyarországi gazdaságfejlesztés egyaránt eszköze lehetne az élhetőbb szülőföld megteremtésének a határon túl, valamint a magyarországi szükségletek kielégítésének. Azonban hogyan lehet a folyamatok elszenvedése helyett azokat a szórványmentés, sőt: fejlesztés irányába befolyásolni? Melyek a konkrét teendők?

Első lépésként a fejlesztés a szórványgyermek elérésével, számbavételével és mozgatásával kezdődhet. Legfontosabb feladat, hogy a szórványban élő minden magyar gyermek számára biztosítani tudjuk a magyar óvoda, elemi iskola elérését. Ezzel együtt meg kell erősíteni az óvodák, elemi iskolák befogadóképességét, emelni kell oktatásuk minőségét. Támogatni kell a szórványmissziót vállaló azon magyar értelmiségieket, akik a gyermekek elérését, gondozását, sorsuk nyomon követését vállalják. Ennek érdekében mentorprogramot kell indítani minden szórványgyermek sorsának nyomon követésére. A régió gazdaságfejlesztése során támogatott vállalkozások köteles hozzájárulásával ennek anyagi alapjai biztosíthatóknak tűnnek.

Második és harmadik lépésként a fejlesztés a fiatalok összegyűjtésével, koncentrációjával folytatódhat. Az alapfokú oktatásból érkező gyermekeknek a jelenleginél jóval több bentlakásos szórványközpont kellene létrehozni azokon a helyeken, ahol a középfokú magyar oktatás adott vagy kiépíthető. A középfokon szakképesítést szerző, tovább nem tanuló fiatalok számára a mentorprogram keretében a gazdaságfejlesztés tervezésével munkahely teremthető a szórványközpont településén

vagy a tömbben. (És a tömb alatt akár Magyarországot is értem.) A felsőoktatásban szakkollégiumi hálózatot kell létrehozni a nem magyar nyelvű felsőoktatás hagyományos központjaiban. A feladat ugyanaz, mint középfokon: munkahelyteremtés helyben vagy a tömbben. Szórványban tehát a gazdaságfejlesztés e központokra koncentrálódna.

A fejlesztés legmagasabb fokon a szórványmagyarok munkaerő-piaci orientálásával zárulhat. A felnőttképzés alkalmas arra, hogy mindazok, akik képzettség hiányában munkanélküliek, a piacon eladható szakképzettséget szerezzenek. A gazdaságfejlesztési támogatás jelentős feladata a magyar érdekeltségű felnőttképzési formák megerősítése. Alapvetően a szórványközpontok és a szakkollégiumi hálózat településeire koncentrált, az ottani igényekre alapozott, munkaerő-piaci szempontból alátámasztott projekteket kell a gazdaságfejlesztésben támogatni, hogy e központokban, ezek vonzáskörében élő magyarok munkaerő-piaci pozíciója, illetve az őket foglalkoztató intézmények, vállalkozások versenyképessége javuljon.

Lesz-e a szórványnak magyar identitása 2020-ban, amikor a ma hatévesei 20 évesek lesznek, szakmával rendelkeznek, vagy egyetemre járnak? Önmagában sem a kultúra, sem az oktatás nem teszi „élhetőbbé a szülőföldet”. Élhetőbb akkor lehet a szülőföld, sőt: magyarként akkor lehet boldogulni, ha kis magyar világok jönnek létre szerte a Kárpát-medencében. Erre rendkívüli esély, ha a magyarországi gazdaságfejlesztés a szórványügyet a profitszerzéssel közös metszetben kezeli, és ennek megfelelően cselekszik: ha így írja ki pályázatait, ha ezen az alapon dönt, és ha az úgynevezett üzleti tervben egyebek mellett ezt is számon kéri. Akkor Magyarország érdekei és a szórványban élő vagy onnan elszármazott, magyarnak maradt magyarok érdekei összeérnek.

Gereben Ferenc

A HATÁRON TÚLI MAGYAROK KULTURÁLIS IDENTITÁSA (KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A TÖMB- ÉS SZÓRVÁNYPOLYKARRA)

„**M**agyarnak lenni annyit jelent, mint magyarul cselekedni. Vagyis vállalni történelmünket, kultúránkat, hagyományunkat, nyelvünket, vallásunkat életünk minden pillanatában.” Ezt a nyilatkozatot egy 26 éves erdélyi ápolónő szájából hallottuk, amikor neki, és még sok társának, azt a kérdést tettük fel (azután, hogy kiderült, hogy egy nemzeti hovatartozását tudakoló kérdésre magyarul [is] mondta magát), hogy „mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?”. A kérdések egy olyan kérdőíves felmérés során hangzottak el, amely az ezredforduló éveiben öt ország 250 településén csaknem 4000 személyre, a Szlovákiában, Kárpátalján, Erdélyben, Vajdaságban és Magyarországon élő felnőtt korú magyarok 500-1000 fős reprezentatív mintáira terjedt ki. A vizsgálat a nemzeti, kulturális és – Tomka Miklós kérdéseivel – a vallási identitástudat témaköreit célozta meg. A felmérés-sorozat eredményeinek összehasonlító elemzésére egy nemrég megjelent kötetben tettem kísérletet (Gereben, 2005.), az alábbiakban csak a kulturális identitás részét képező nyelvhasználati, valamint az olvasási szokásokkal kapcsolatos legfontosabb tanulságokat szeretném ismertetni.

Természetesen a fiatal erdélyi nő fenti válasza csak egyféle válasz volt s sokféle közül. Akadtak (főleg Magyarországon) semmiféle identitást nem vállaló, magyarságukat nyűgös teherként vagy közömbös egykedvűséggel, illetve természetes, magától értetődő adottságként viselő, de büszkeséget hangsúlyozó, és a nemzetségük megtartásáért feladatokat, küzdelmet is vállaló és még más típusú feleletek is. A magyar nemzeti közösségek identitástudatának immár bő másfél évtizede folytatott – kérdőíves és interjú, nyitott és zárt kérdésekkel egyaránt operáló, az identitás számos dimenziójára kiterjedő, és feldolgozási módszereiben is változatos – kutatásának visszatérő tapasztalata szerint a Kárpát-medence határon túli magyar közösségeinek azonosság-tudata három fő pillérrre: a pozitív érzelmekre, a különböző intenzitású vállalástudatra, valamint közösnek érzett kulturális javakra támaszkodik; mégpedig úgy, hogy a három pillér közül a „primus inter pares” szerepét a szélesen

értelmezett kultúra tölti be (Gereben,1999; 2005; Gereben–Tomka,2000). Vizsgálataink az ezredfordulóig nyomon tudtak követni bizonyos változási tendenciákat, az egyes „pillérek” közötti tehereloszlás módosulásait is: a kilencvenes években – határon túl – csökkent az emocionális és növekedett a kulturális elemek jelentősége. (A feltételezhetően tovább folytatódó változások kipuhatolására újabb vizsgálatok kellenének.)

S ha már – rövidsége törekedvén – az előrebocsátott összegző kijelentéseknél tartunk, állást kell foglalnom a különböző országokban élő magyarság identitás-szerkezeteinek azonossága versus szétfejlődése tárgyában is. A jelzett felmérési eredmények azt a tényt erősítik meg, hogy a különböző nemzettestek identitásváltozatai – a sokszor nem is kicsi különbségek ellenére – sok egységes, illetve erősen hasonlós vonást őriznek, s a különbségek inkább a Magyarország határain inneni és az azokon túli területek, vagyis az országos értelemben vett többségi és kisebbségi lét között mutatkoznak. Nevezetesen a határon túliak identitástudata markánsabbnak, tudatosabbnak, jövőképe optimistábbnak tűnik a magyarországinál; az utóbbi viszont egyfelől közömbösebbnek, másfelől érzelmvezéreltebbnek mutatkozik a határon túliakénál. Továbbá minden felmérésünk egyértelmű és visszatérő tapasztalata az anyanyelv kiemelt szerepe az identifikációs tényezők sorában. Ez indokolja, hogy elsőként a kisebbségi nyelvhasználattal foglalkozunk.

Az anyanyelv szerepe

Előre kell bocsátanunk, hogy konkrét vizsgálati terepünkön, a környező országok magyarul beszélő vidékein a kisebbségi beszélők alapvetően kétnyelvűnek tekinthetők, még akkor is, ha kisebb-nagyobb hányaduk domináns módon anyanyelvén éli is az életét. Hogy ezek a gyakorlatilag egynyelvű emberek miért tagjai a kétnyelvű beszélőközösségnek, annak indoklását Lansztyák István így adja meg: „Egyrészt azért, mert e két nyelv használatának szabályait ők is ismerik (tudják, hogy milyen beszédhelyzetben lehet magyarul megszólalni), másrészt pedig azért, mert ők is a kétnyelvű anyanyelvátalkozatot beszélnek, mert azt sajátították el anyanyelvként.” (Lansztyák, 1998:77.)

A kétnyelvűség világszerte korántsem számít elszigetelt jelenségnek, egyes vélemények szerint az emberiség többségére kiterjed (Bartha, 1998:18). Az is kétségtelen, hogy az anyanyelven kívüli más nyelvek ismerete bővíti az ember látókörét, empatikusabbá teheti másfajta kultúrák, eltérő identitások és mentalitások iránt. (Ezt a szakirodalom [Göncz 1985; Kiss J. 1995; Bartha, 1999 stb.] mellett az ismert közmondás is megtámogatja: „ahány nyelvet tudsz, annyi ember vagy”). Ugyanakkor a határon túli magyarság nyelvi helyzetének ezt a nem természetes fejlődéssel, hanem határ-áthelyezésekkel létrejött változatát Péntek János „egyoldalú, függő,

aszimmetrikus kényszerkétnyelvűségnek” nevezi (Péntek, 1996:36), másutt pedig így jellemzi: „a kisebbségi kétnyelvűség olyan, jellegzetesen aszimmetrikus típusa a kollektív kétnyelvűségnek, amelyben kisebb vagy nagyobb mértékben mindig érvényesül a kényszer és a tiltás motívuma. [...] Azaz az erő és a hatalom határozza meg a két nyelv viszonyát.” (Péntek, 2001:178–179.) Természetesen a kisebbségi nyelvnek ez a kényszerek által vezérelt jellege sokkal áttételesebben, megszürtében érvényesül olyan helyeken, ahol a kisebbség tömbszerűen, tehát lokális többségben él, és sokkal direktebb módon szórványhelyzetben. (Felméréseink során a vizsgált településen a magyar lakosság 30%-nál alacsonyabb arányát tekintettük szórványhelyzetnek.) Az erősen aszimmetrikus helyzetbe kerülő kisebbségi nyelv fő veszélye, hogy instabillá válik, erodálódik és végső soron a nyelvcsere felé sodródik.

Az 1. táblázat a kisebbségi magyarság nyelvhasználatának legfontosabb adatait mutatja be. Elsőként a magyar anyanyelvűek felméréseink során tapasztalt önbevallásos arányszámaival ismerkedhetünk meg. A táblázatban szereplő anyanyelvi adatokat azokat a kérdezetteket foglalják magukban, akik egyértelműen (és kizárólag) a magyar nyelvet jelölték meg anyanyelvékként. Ha ehhez hozzászámítjuk a „vegyes” kategóriát, tehát azokat, akik a magyart egy, a többségi nyelvvel együtt jelölték meg anyanyelvékként, akkor lényegében mindenütt 99%-os eredményt kapunk. Úgy tapasztaltuk, hogy a nemzeti azonosságtudat az anyanyelvnél valamelyest „puhább”, képlékenyebb fogalom: a kifejezett magyar identitás (a kettős identitást most nem számítva) vállalása minden vizsgált országban valamivel alacsonyabb arányban fordult elő (Gereben, 2005:37), mint a magyar anyanyelv egyértelmű (kizárólagos) választása.¹ Vagyis az anyanyelvet a válaszadók még mindig inkább adottságnak tekintik, míg az identitást egyre inkább vállalás dolgának tartják.

Az 1. táblázat szerint a határon túli házaspár interjúalanyok mintegy 10-14%-a nyilatkozott úgy, hogy házastársa nem magyar anyanyelvű, vagyis hogy nyelvileg vegyes házasságban él. Ez a válaszadóknak mintegy 5-10%-át tette ki. (A vegyes házasságok aránya bizonyára magasabb lett volna, ha az asszimilálódás útjára lépett személyeket – akik egy magyar nyelvű kérdőívre esetleg már nem szívesen választottak – a realitásokhoz közelebb álló arányban sikerült volna bevonni felmérésünkbe.)² A vegyes házasságok – kereszt tábláink országról országra következetesen érvényesülő tanúsága szerint – elsősorban a magasabb (és többnyire nem anyanyelvi) iskolázottság társadalmi talaján, valamint olyan (50 ezer lakosnál nagyobb) városokban mutathatók ki, ahol a magyarság a lakosoknak alacsony (30%-nál kisebb) hányadát teszi ki. Ebből az is következik, hogy az esetek túlnyomó többségét jelentő nyelvileg homogén házasságokkal leginkább az alacsonyabb iskolázottságú rétegekben, falusi közegben és a tömbmagyar vidékeken találkozunk.

1. sz. táblázat Magyar nemzetiségű felnőtt népesség anyanyelvvel, illetve „hétköznapi” nyelv választással kapcsolatos százalékos adatai négy országban (1998–2000)

Nyelv választás	Szlovákia (Felvidék) 1999	Ukrajna (Kárpátalja) 1999	Románia (Erdély) 1998	Szerbia (Vajdaság) 2000
Anyanyelve: magyar	93	92	98	95
Házastárs: nem magyar anyanyelvű (a házások százalékában)	14	14	10	13
<i>Iskolai tannyelv</i>				
– végig magyarul tanult	57	52	55	62
– vegyes tannyelv	35	32	41	35
– végig többségi nyelven	8	16	4	3
Végig magyarul tanult:				
– a legfeljebb általános (alap)iskolát végzettek közül	76	77	73	80
– a legfeljebb szakiskolát végzettek közül	31	17	40	64
– a legfeljebb érettségizettek közül	48	52	50	51
– a diplomások közül	22	6	31	33
<i>Hétköznapi nyelvhasználat</i>				
Kizárólag v. főleg magyarul szoktak beszélni:				
– családi körben	92	90	96	92
– baráti körben	75	79	83	68
– munkahelyen	49	50	51	43
– vásárlás közben	52	34	44	35
– hatóság előtt	22	22	24	11
<i>A hétköznapi nyelvhasználat összevont mutatója</i>				
– erősen anyanyelv-domináns nyelv- használat	24	17	20	8
– anyanyelv-domináns nyelvhasználat	28	31	20	17
– vegyes nyelvhasználat	36	44	50	70
– többségi nyelv dominanciája	12	8	10	5
<i>Az utóbbi év könyvolvasmányainak legalább 90%-a magyar nyelvű (a könyvolvasók százalékában)</i>	67	82	77	78

Az iskolai tannyelvre vonatkozó adatok arról vallanak, hogy a kisebbségi magyar társadalmak mintegy 50-60%-áról mondható el, hogy az általuk elvégzett iskolatípusok minden osztályában anyanyelven tanulhattak. Felméréseink szerint (legalábbis választadóink körében) meglehetősen alacsony (általában 10%-on belüli) volt azok aránya, akik teljes egészében a többségi nép nyelvén iskoláztak – ismét Kárpátalja a kivétel, ahol ezek aránya elérte a 16%-ot. Természetesen a különböző végzettségű

csoportok erősen eltérő eséllyel él(het)tek az anyanyelvű tanulmányok lehetőségével. Leginkább (mintegy 75-80%-ban) azok, akik csak alap vagy általános iskolát végeztek, majd a legfőbb érettségizettek, akiknek körülbelül fele járt végig magyar tannyelvű iskolába, s végül a diplomások, akiknek csak egyötöde-egyharmada (Kárpátalján csak 6%-a!) vált magyar nyelven értelmiségivé. Bár az ezredfordulóra – a kilencvenes évek első éveire képest – javult a végig anyanyelven tanuló diplomások aránya (mint ahogy javult a magyar nyelvű felsőoktatás határon túli helyzete is), a szükségletekhez (és a többségi népekhez) viszonyítva azonban még jelentős az elmaradás.

Az elejétől végig anyanyelven való tanulással – mind a négy környező országban – leginkább az alacsonyabb iskolázott idősebb (60 éven felüli) korosztályokban, a kisebb (és erősen magyar többségű) településeken, valamint visszatérően (bár a két változó között inkább csak indirekt kapcsolatot feltételezhetünk) az önmagukat kifejezetten vallásosnak vallók között találkoztunk. A vegyes (illetve többségi) tannyelv főleg a közép korosztályokban, a nagyobb városokban és a szórványvidékeken volt jellemző. A múltbeli (hiszen felnőtt kérdeztjeink ifjúkori élményeiről volt szó) anyanyelvi iskolázási lehetőségek – nem nagy különbségekkel – a Vajdaságban tűntek a legjobbnak, és Kárpátalján a legrosszabbnak. Az anyanyelvi iskolázottság átlagosnál alacsonyabb kárpátaljai mutatói minden bizonnyal a szovjetunióbeli korszak erős „internacionalizáló” törekvéseivel magyarázhatóak (Orosz, 1992; Cserniczkó, 1995; Orosz, 2000).

A hétköznapi életvitel öt fontos – szűkebb és tágabb nyilvánosságú – színterére vonatkozóan kérdeztük meg, hogy melyik nyelvet (a többségit vagy a kisebbségit) szokta-e inkább használni az interjúalany vagy esetleg egyformán mindkettőt. A válaszokból (lásd ugyancsak az 1. táblázatot) az derült ki, hogy a vizsgált országokban a magyar családok domináns nyelve túlnyomó többségben az anyanyelv, és ez – többé-kevésbé – még a baráti körre is elmondható. (Egykori) munkahelyén a válaszadónak már csak mintegy fele szokott túlnyomórészt magyarul kommunikálni, üzletben, piacon már csak 30-40%-a (a Felvidéken fele) és a hatóságok előtt pedig csak körülbelül egynegyede-egyötöde (Vajdaságban mindössze egytizede). Vagyis a közép-európai magyar kisebbségek anyanyelve inkább csak a társadalmi élet intímabb szféráiban: a családi és a baráti körben örvendő széleskörű használatnak; a nyilvánosság tágabb fórumain, s főleg a hivatalokban már jórészt háttérbe szorul.

A hétköznapi nyelvhasználati helyszínek nyelvválasztási adatai alapján készültek azok az összevont mutatók, amelyek a táblázat alsó felében láthatók. Ezek azt fejezik ki, hogy az említett színterek többségében melyik nyelv kap domináns szerepet. Az erős anyanyelvi dominancia jelen esetben azt jelenti, hogy a kérdezt mind az öt helyszínen jórészt anyanyelvén tud kommunikálni, vagyis hogy élete teljes vertikumát jobbra anyanyelvén éli. Ez az anyaországi nyelvhasználati helyzetet közelítő állapot a kisebbségi magyar társadalmaknak mindössze körülbelül egyötödét jel-

lemzi, a Vajdaságban (ahol a hétköznapi anyanyelvhasználati mutatók rendre a legalacsonyabbak voltak) nem éri el a 10%-ot sem. A nyelvhasználati szinterek többségében (de nem valamennyiben) érvényesülő anyanyelv-domináns szituáció újabb 20-30%-nyi kérdezettet jellemez. Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy a Kárpát-medence kisebbségi magyar társadalmainak (közel) fele (a Vajdaságban csak egynegyede) többnyire anyanyelvén éli az életét. A másik oldalon viszont a többségi nyelv (legalább három szintéren) domináns használata is megjelenik, egyelőre mintáink körülbelül egytizedére érvényesen. Közül pedig a – széles sávban (egy-egy minta 40-70%-ára kiterjedően) – a kétnyelvűség többé-kevésbé kiegyensúlyozott arányával találkozunk, egy olyanfajta állapot aleteivel, amelyet a szociolingvisztika nyelvén (mennyiségi értelemben vett) balansz kétnyelvűségnek nevezhetünk, annak hangsúlyozásával, hogy ez a kiegyensúlyozottság itt erősen viszonylagos fogalomként kezelendő.³

Jelenlegi anyanyelvhasználati lehetőségeik tekintetében a vajdaságiak tűnnek a leghátrányosabb helyzetűnek a négy vizsgált szomszédos ország magyarsága közül. (A vajdasági anyanyelvhasználati lehetőségei érzékelhetően romlottak a kilencvenes évek elejéhez képest is.) A másik három határon túli vizsgálati csoport közel azonos nyelvhasználati arculatot mutat, csak az erdélyi magyarok a szűkebb körű (családi, baráti), a felvidékiek pedig a vásárlási színhelyek anyanyelvűségében aktívabbak valamelyest a többinél.

A könyvolvasás nyelvéről majd a későbbiekben még szólni fogunk, most csak arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a kisebbségi könyvolvasók túlnyomó többsége dominánsan anyanyelvű olvasónak tekinthető. Az anyanyelvhasználat társadalmi hátterét kutatva az anyanyelv esélyeit az egyes rétegek szempontjából nagyon különbözőnek, s az egész jelenséget nagyon ellentmondásosnak találtuk. Fejezetünk elején – a szakirodalom megállapításai nyomán – a bilingvizmus pozitív vonásait, látóköri- és ismeretbővítő, más kultúrák megértését elősegítő hatását hangsúlyoztuk. Majd a kisebbségi kétnyelvűség nagy teherterheléséről, kényszer vezérelte és jobbára aszimmetrikus jellegéről is szólnunk kellett, s arról a tényről is, hogy a kisebbségi anyanyelv sok esetben a társadalmi nyilvánosság legszűkebb belső köreibé kénytelen visszavonulni. Ugyanakkor a kétnyelvűségnek a többségi nyelv számára jelentős (esetleg domináns) szerepet biztosító formáival olyan társadalmi rétegekben és közegekben találkoztunk (fiatalabb korosztályok, magasabb iskolázottságúak és státuszúak, a nagyobb városok és a szórványvidékek lakosai stb.), akik leginkább vannak kitéve az asszimilációs (és migrációs) csábításoknak. E rétegek körében fordulnak elő a legnagyobb eséllyel és egyre nagyobb arányban a vegyes házasságok, amelyek önmagukban is a nyelv- és identitáscsere kovácsai. Főleg a (nagy) városok és a szórványvidékek kisebbségi lakosai számítanak veszélyeztetettnek: ezeknek magyar népsége – a népszámlálások által mért általános népességcsökkenés köze-

gében (Gyurgyík–Sebők, 2003) – sokkal gyorsabban fogy, mint a falvakban és a tömbmagyar vidékeken. (Kiss T., 2003; Szilágyi N., 2002)

A falvak (és kisebb városok) magyar társadalma – ha nem él szórványban vagy erős lokális kisebbségben – jó eséllyel egy egészen más nyelvi szituáció: az anyanyelvi dominancia részese lehet, vagyis jórészt anyanyelvén élheti az életét. Tegyük hozzá, hogy az átlagosnál idősebb és alacsonyabban iskolázott, a modernizációs folyamatok által kevésbé érintett társadalmi csoportokról van szó, amelyek ugyanakkor élvezik a primér „face to face” közösségeknek az anyanyelv megőrzésére különösen alkalmas „fészek-meleg”, családi légkörét, kommunikációs közvetlenségét. (Bartha, 1999: 139; Péntek, 2001: 171)

Az ellentmondás alapmodellje szerint tehát a kisebb és tömbszerűen magyarul lakta települések tendenciaszerűen alacsonyabb szintű civilizációs viszonyai (amelyekkel általában együtt jár a munkaerőpiac, az egészségügyi ellátás stb. korlátozottabb lehetősége is) a vallásosságot, egyházakhoz kötődést is magába foglaló hagyományos értékeivel támogató közeget jelentenek a kisebbségi anyanyelv számára; míg a fejlettebb, urbanizáltabb, jobb munka- és ellátási lehetőségeket nyújtó kétnyelvű (nagy)városi közeg – a maga modernizációs vívmányai mellett – hajlamos arra, hogy háttérbe szorítsa a kisebbségi nyelvet és identitást.

Könyvolvasás és az olvasmányok nyelve

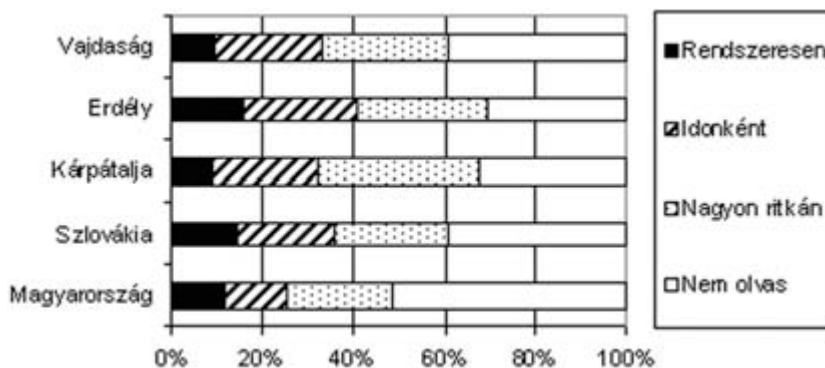
Az olvasás nemcsak egy az úgynevezett szabadidős tevékenységek közül, hanem ki-tüntetett, mondhatni szimbolikus szereppel rendelkező cselekedet, s az anyanyelvi kultúra legfőbb gyakorlóterepe. Különleges vonása nem merül ki abban, hogy nehezen képzelhető el „háttértevékenységként” (mint a rádióhallgatás és televíziózás vagy akár a zenehallgatás), hanem főleg abban az értékegyüttesben ölt testet, amelyet a „fontos dolgok” széles választékából magához vonz. Korábbi kutatásokból tudjuk, hogy a gyakori és esztétikai értékekre koncentráló könyvolvasás – szociológiai értelemben – tendenciaszerűen együtt jár a harmonikus, kreatív, az embertársaira, más értékorientált kulturális tevékenységekre és információkra egyaránt nyitott, toleráns személyiségvonásokkal (Gereben, 1998:67–83).

A 2000-ben végzett magyarországi felmérés – 1985-ös reprezentatív vizsgálatunkhoz képest – jelentős visszaesést tapasztalt: a 18 éven felüli könyvolvasók (a felmérést megelőző évben legalább egy könyvet elolvasók) aránya 64%-ról 49%-ra, az úgynevezett rendszeresen (havi átlagban legalább egy könyvet) olvasók aránya pedig 19-ről 12%-ra csökkent. A legújabb (2005 őszi) adatok pedig az olvasók arányának további csökkenéséről vallanak (Nagy A.–Péterfi, 2006.)

1998 és 2000 közötti felmérési adatok alapján Erdélyben és Kárpátalján a felnőtt magyarok 65-70%-át találtuk könyvolvasónak, Felvidéken és a Vajdaságban pedig

60-60%-át – tehát mindenütt többet olvasnak, mint Magyarországon (49%). A rendszeres olvasók aránya határon túl és Magyarországon egyaránt 10-15 % között mozgott, az alsó küszöböt Kárpátalja és Vajdaság, a felsőt Felvidék és Erdély mérte ki. Sajátos módon: a kevésbé modernizálódott keleti térségek (Erdély, Kárpátalja) tradicionális értékrendjének szellemi talaján nagyobb olvasási aktivitás mutatkozott, mint a modernizáltabb felvidéki és délvidéki magyarság köreiben, nem is beszélve az anyaországról, amely a Kárpát-medence magyarságának leggyengébb olvasási teljesítményét nyújtja (lásd 1. sz. ábra).

1. ábra. A könyvolvasás gyakorisága öt ország felnőtt magyar népességének százalékában

Bonyolítja a helyzetet, ha visszatekintünk a múltba: a magyarországi olvasáskultúra pozitív korszakai – talán az ötvenes évek második fele, de felmérési adatokkal is bizonyíthatóan a hatvanas évek első fele – kifejezetten diktatórikus esztendők voltak. A diktatúrák lebontásával elnyert szabadság azonban nem eredményezett magasabb kulturális nívót – és ezt nemcsak az olvasás mennyiségi adatai, hanem az olvasás (és az olvasmányok) minőségét firtató kérdésekre adott válaszok is bizonyítják. Mielőtt azonban ez utóbbi kérdésre rátérnénk, vizsgáljuk meg, milyen nyelven olvasnak a határon túli magyarok.

A szlovákiai magyarok körében „csak” kétharmados volt azoknak az olvasóknak az aránya, akik túlnyomó többségben (olvasmányaik 91-100%-ában) magyar nyelvű könyvet olvastak az elmúlt évben, míg a többi határon túli közösségben ezek aránya 80% körül mozgott, vagyis úgy tűnik, hogy a szlovákiai magyarok olvassák a legtöbb nem magyar nyelvű könyvet. Kiegészítőleg megjegyezzük, hogy egy 2000. évi, a 18 éven felüli kolozsvári magyarságot reprezentáló felmérés az ott élő felnőtt magyarok éves olvasmányainak 85%-át találta magyar nyelvűnek, 13%-át románnak és 2%-nyi olvasmány pedig egyéb nyelvű volt (Miklós–Kiss 2000: 26).

Visszatekintve a kilencvenes évek első felében végzett vizsgálatainkra, a magyar nyelvű olvasmányok nagyon hasonló arányszámaival találkoztunk akkor is, csak a vajdasági magyarok növelték azóta érzékelhető mértékben anyanyelvű olvasmányaik arányát. (Gereben 1999:198). Nem változtak az alapvető tendenciák sem: az olvasmányok nyelvi összetétele a diplomások és a szórványhelyzetben élők körében hajlamos leginkább eltolódni a többségi nép nyelve felé, míg az alacsonyabb iskolázottságú csoportokban és a tömbmagyar vidékeken élők között tetőzik a magyar nyelvű olvasmányok aránya. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a kisebbségi magyar értelmiség zöme a többségi nép nyelvén olvas: 70-75%-uk (Szlovákiában 60%-uk) így is túlnyomórészt magyarul olvassa éves olvasmányanyagát.

A szórvány esetében visszatérő tapasztalatunk volt, hogy az ott élők többet olvasnak a tömbmagyar vidékek olvasóinál. Ennek a nagyobb olvasmány mennyiségnek viszont kisebb hányada magyar nyelvű, mint ott, ahol a magyarság túlnyomó többségben él. Itt is elmondható, hogy ez a kisebb hányad relatív természetű: a szórványban élő könyvolvasóknak a többsége (mintegy 55-65% -a) ugyanis túlnyomórészt mégis magyar nyelvű könyvek olvasója. Ugyanis ugyanazt állapíthatjuk meg, mint amit a 90-es évek elején tapasztaltunk: a szórványnépesség (tömbmagyar vidékekhez viszonyított) nagyobb olvasási gyakorisága nem okvetlenül jelent több magyar olvasmányt, de több magyar, mint nem magyar olvasmányt jelent

Az olvasmányok nyelvét – a nyelvhasználat egyéb színtereivel összevetve – azt tapasztaljuk, hogy a nyelvválasztási szokások erősen kapcsolódnak egymáshoz: az olvasmányok elsősorban azok körében magyar nyelvűek, akik az iskoláikat is (végig) magyar nyelven végezték, és a hétköznapi élet különböző színterein is anyanyelv-domináns kétnyelvűségben élnek. A „vegyes” tannyelv többnyire a magyar olvasmányok szerényebb (51-90%-os) többségét indukálja, a (végig) többségi nép nyelvén elvégzett iskola pedig a nem magyar olvasmányok dominanciáját segíti elő.

Megvizsgáltuk azt is, hogy az olvasás gyakoriságának van-e kapcsolata az olvasmányok nyelvének megválasztásával, és figyelemreméltó eredményre jutottunk. Azt tapasztaltuk, hogy az éves olvasmányanyag túlnyomó többségére kiterjedő anyanyelvi dominancia inkább a ritkábban olvasókra jellemző, míg a magyar könyvek szolidabb többségi aránya (51-90%) főleg a rendszeres könyvolvasók körében fordult elő. Tehát az olvasmányok többnyelvűsége kedvez a gyakoribb könyvolvasásnak (és fordítva), egészen addig a mértékig, amíg az idegen nyelv az anyanyelvet nem kezdi háttérbe szorítani. (A magyar nyelvű olvasmányok 26-50%-os, s főleg a 25% alatti kategóriája már ismét gyengébb olvasási teljesítménnyel járt együtt!) Vagyis a kisebbségi magyar olvasáskultúrára nem a „tisztá” nyelvhasználati formák hatnak termékenyítőleg, hanem az anyanyelv-domináns, de a más nyelvek által közvetített (szakmai és kulturális) értékekre is nyitott beállítódás. Ez a másik nyelv a kisebbségben élő magyarság esetében sokszor (de nem kizárólag) az állam többségi nyelvét jelenti. Az összefüggés többségi helyzetben, például Magyarországon is

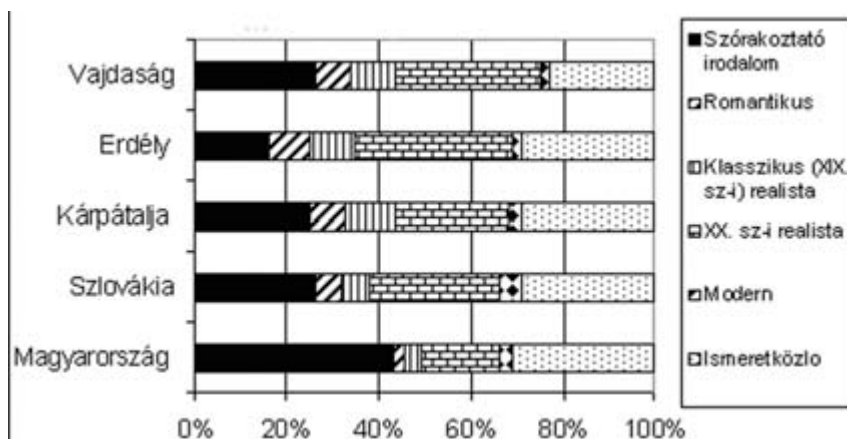
működik: a magyaron kívül más nyelvet is ismerők lényegesen nagyobb arányban bizonyultak könyvolvasónak, azon belül rendszeres olvasónak, mint a csupán egy nyelven olvasók (Gereben, 1998:54)

Mit olvasnak?

Az olvasás minőségi mutatói – a hagyományos értelemben vett esztétikai-kulturális értékek tekintetében – az anyaországban legalább olyan mértékű visszaesést sejtetnek, mint a már említett mennyiségi adatok. Magyarországon az utóbbi másfél-két évtized alatt a legutóbbi olvasmányok között a 20. századinál régebbi (romantikus és realista) klasszikus irodalom aránya jelentősen csökkent, a szórakoztató („lektűr”, „bestseller” stb.) irodalom aránya pedig megnőtt. Fokozatosan emelkedett az elolvasott ismeretközlő művekaránya is.

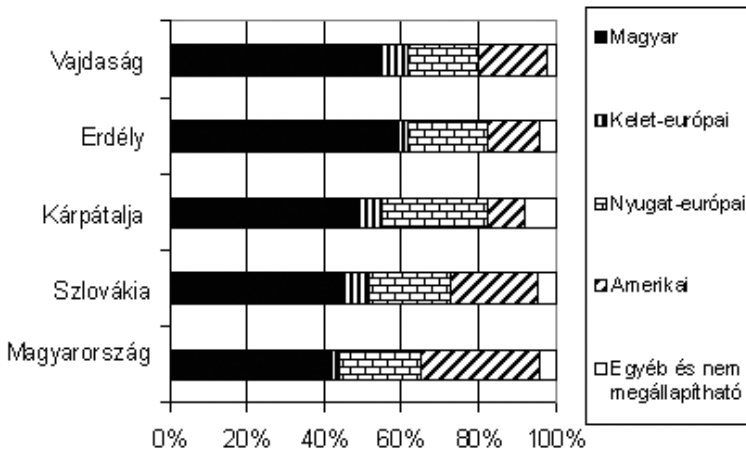
Ha a magyarországi adatokat összevetjük a határon túliakkal (lásd 2. ábra), az összehasonlításból az derül ki, hogy a klasszikus irodalom különböző válfajait inkább Magyarország határain kívül, a kommercialitásokat pedig Magyarországon preferálják. (A non fiction és a modern irodalom esetében viszonylag kiegyensúlyozott az érdeklődés.) Tehát a kisebbségben élők körében kedveltebb az értékesebb irodalom és erősebb a hagyományőrző attitűd. Ugyanakkor az is tény, hogy a Pázmány Péter Katolikus Egyetem 2002-es, a székelyföldi Zetelakán végzett reprezentatív vizsgálata a korábbi erdélyi adatokhoz képest a realista klasszikus irodalom olvasásának visszaesését és a szórakoztató irodalom jelentős előretörését tapasztalta (Éhmann, 2004:12).

2. ábra. A legutóbbi olvasmányok összetétele a művek stílusa-jellege szerint öt ország felnőtt magyar könyvolvasójának százalékában

Az aktuális olvasmányok szerzőinek nemzetiség szerinti 1985-ös és 2000-es magyarországi megoszlása a magyar szerzők kategóriájában és a (nyugat- és kelet-európai szerzők körében csökkenést, az amerikai (túlnyomórészt USA-beli) szerzők esetében viszont jelentős növekedést (7%-ról 31%-ra) mutatott. A 4. ábra azt tanúsítja, hogy határon túl mindenütt magasabb a magyar szerzők aránya, mint 2000-ben az anyaországban; az amerikai szerzőké viszont alacsonyabb, mint Magyarországon. Vagyis határon túl jobban ragaszkodnak a hagyományos értékhez és a nemzeti irodalomhoz, és egyelőre nem, vagy csak lassabban és fékezetten követik a Magyarországon évtizedek óta egyre jobban kibontakozó kommercializálódási és amerikanizálódási tendenciát.

3. ábra. A legutóbbi olvasmányok összetétele a művek szerzőinek nemzetisége szerint öt ország felnőtt magyar könyv olvasóinak százalékában

A legolvasottabb szerzők

Eddig az olvasmányanyag egészének összetételét elemeztük, most konkrét szerzőkkel szeretnénk illusztrálni az olvasói érdeklődésben lezajlott változási tendenciákat. A magyarországi – több évtizeden végigvonuló – olvasmánylisták elemzésétől most eltekintünk, de álljon itt a határon túli vizsgálatokkal egyidős, 2000-ben készült felmérés legolvasottabb szerzőinek 10 fős élmezőnye: D. Steel, R. Cook, Lőrincz L. László, Jókai Mór, Moldova György, W. Smith, V. Fable, Courths-Mahler, Dallos S., S. King.

A határon túl az ezredfordulón még mindenütt Jókai vezetett az olvasottságban, és bár a szórakoztató irodalom jelenléte is jól érzékelhető, a nemzeti klasszikusok „aranycsapata” szinte mindenütt (főleg Erdélyben) felvonult. És ugyancsak Erdélyben jelentős szerepet kaptak a régió saját írói is. Ehhez azonban hozzá kell tennünk

azt a néhány évvel későbbi tapasztalatot, mely szerint 2002 nyarán a székelyföldi Zetelakán a legolvasottabb írónak immár – az egy hajszállal Wass Albertet, Jókait és Gárdonyit is megelőző – Danielle Steelt találtuk (Éhmann, 2004:11).

2. táblázat. A legutóbbi olvasmányok legnépszerűbb szerzői reprezentatív magyar minták felnőtt könyv olvasói körében

Sor-szám	Erdély (1998)		Kárpátalja (1999)		Felvidék (1999)		Vajdaság (2000)	
	Szerzők	Az összes olvasmány %-ában	Szerzők	Az összes olvasmány %-ában	Szerzők	Az összes olvasmány %-ában	Szerzők	Az összes olvasmány %-ában
1.	Jókai M.	5,8	Jókai M.	4,6	Jókai M.	3,6	Jókai M.	6,8
2.	Wass A.	2,9	Rejtő J.	3,5	Steel, D.	3,1	Rejtő J.	3,4
3.	Mikszáth K.	1,8	Mikszáth K.	2,3	Cook, R.	2,2	Steel, D.	3,1
4.	Móricz Zs	1,8	Szilvási L.	2,0	Rejtő J.	1,4	Gárdonyi G.	2,3
5.	Gárdonyi G.	1,7	Dumas, A.	1,7	Dallos S.	1,2	Móricz Zs	2,3
6.	Rejtő J.	1,4	Mitchell, M.	1,2	Mitchell, M.	1,2	King, S.	2,0
7.	Petőfi S.	1,2	Nemere I.	1,2	Móricz Zs	1,2	Zilahy L.	2,0
8.	Steel, D.	1,1	Gárdonyi G.	1,2	Christie, A.	1,0	Kosztolányi D.	1,7
9.	Sütő A.	1,1	Móricz Zs	1,2	Berkesi A.	0,9	Mikszáth K.	1,7
10.	Tamási Á.	0,9	Berkesi A.	0,9	Heller, J.	0,9	Cook, R.	1,4

Megfigyeléseink kiterjedtek az olvasói érdeklődés és ízlés több más mutatójára is, így a kedvenc írók számbavételére, az (egykori) nagy olvasmányélményekre (minden ország magyar olvasói körében az Egri csillagok vezette a listát A köszívű ember fiait és Az arany ember előtt), ezeknek részletesebb ismertetésére (lásd: Gereben 2005:129–142) itt most nem térünk ki. Egyébként minden összevetésből az derült ki, hogy a határon kívüli régiók felnőtt magyar népességének olvasáskultúrája – bár a romlás jegyei ott is megfigyelhetők – értékorientáltabb és hagyományőrzőbb, mint a magyarországi könyv olvasóké. Ezt az érték- és hagyományőrző attitűdöt a szórványokban általában erősebbnek találtuk, mint a tömbmagyar területeken, vagyis (főleg a vidéki) szórványokban általában valamelyest jobban kedvelték a klasszikus és romantikus irodalmat, és valamelyest kevésbé a lektűröket és bestsellereket, mint a tömbökben. Ehhez hozzá kell tennünk, hogy ez a tendencia az ezredforduló idejére mintha gyengült volna a kilencvenes évek elejéhez képest.

Összegzés

A globalizáció térhódítása, az értékrend immár évtizedek óta tartó eltolódása az anyagi javak, a haszonelvűség és az önérvényesítés irányába az ezredforduló táján a magyarországi olvasáskultúrában – a kommercializálódás és a prakticzálódás jegyében – új korszakot hoztak. A Kárpát-medence Magyarországon kívül élő magyar kisebbségei egyelőre még többé-kevésbé ellenállnak e tendenciáknak, ebben tradicionálisabb értékrendjük és életmódjuk, valamint – kisebbségi helyzetükből adódóan – a kultúra és az anyanyelv erős identifikáló hatása egyaránt szerepet játszik, de körükben is jól érzékelhetők már bizonyos erőziónstendenciák.

A szórványhelyzet (felméréseink során a kisebbségnek a lakosság 30 százalékánál kisebb aránya), és főleg annak nagyvárosi formája egyfelől a művelődésszociológus számára is olyan szituációnak mutatkozott, amely a kisebbségi iskolázás, anyanyelv és az anyanyelvi kultúra visszaszorulását, végső soron a nyelvcsereét és az asszimilációt segíti elő. Másfelől azonban azt tapasztaltuk, hogy a szórványban élők nem kis részében – szintén tendenciát kirajzoló mértékben – az identitás veszélyeztetettsége bizonyos lelki védekező mechanizmust mozgósít. Ők a jelek szerint a kulturális javakhoz, azon belül az olvasáskultúrához, a könyvekhez fűződő szálaik erősítésével igyekeznek enyhíteni identitásuk megélésnek hétköznapi nehézségeit, vagyis fokozott olvasási aktivitással válaszolnak egy másik nyelvvel, egy másik kultúrával való találkozás mindennapos kihívásaira. Ez a válasz is többretegű lehet: részben a többségi nyelvnek a kisebbség átlagánál erőteljesebb használatát, másrészt az anyanyelvnek a többségi nyelvhez viszonyított többletét jelentheti, és egyúttal egy olyan ízlésszintet, amely a tömbmagyarsághoz képest érzékenyebb az olvasmányok minőségére és hagyományörző jellegére. Ez ismét megerősíti korábbi feltevésünket, mely szerint a Máté-effektus („akinek van, annak adatik, akinek nincs, attól az is elvéteik, amije van”), vagyis a társadalmi és kulturális hátrányok (illetve előnyök) halmozódásának tendenciája a kisebbségi helyzetben nem, illetve nem olyan intenzitással érvényesül.⁴ A kisebbségi lét fokozott hátrányainak elszennvedői – legalábbis részben – hajlamosak ugyanis deficitjeik kulturális kompenzálására, veszélyeztetett identitásuk – főleg konzervatív jellegű – kulturális értékekkel való megerősítésére.

Irodalomjegyzék

- Bartha Csilla (1999): A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Éhmann Gáborné Havas Mária (2004): Zetelaka olvasásszociológiai vizsgálata. Könyvesház 1–2. (a Művelődés melléklete).

- Cserniczkó István (1995): A kárpátaljai magyarság és a kétnyelvűség (1945–1993) In: Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. Szerk. Kassai Ilona. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Gereben Ferenc (1998): Könyv, könyvtár, közönség. A magyar társadalom olvasáskultúrája olvasás- és könyvtárszociológiai adatok tükrében. Budapest, Oszk.
- Gereben Ferenc (1999): Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében. Budapest, Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Gereben Ferenc (2005): Olvasáskultúra és identitás. A Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságtudata. Budapest, Lucidus K.
- Gereben Ferenc–Tomka Miklós (2000): Vallásosság és nemzettudat. Vizsgálódások Erdélyben. JTMR Budapest, Kerkai Jenő Egyházzsociológiai Intézet.
- Göncz Lajos (1985): A kétnyelvűség pszichológiája. A magyar–szerbhorvát kétnyelvűség lélektani vizsgálata. Újvidék, Forum.
- Göncz Lajos (1999): A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban) Budapest–Újvidék. Osiris–Forum–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Gyurgyik László–Sebők László (szerk.) (2003): Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002. Bp. Teleki László Alapítvány.
- Kiss Jenő (1995): Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiss Tamás (2003): A romániai magyarság az 1992-es és 2002-es népszámlálások tükrében. In: Gyurgyik–Sebők (2003): Népszámlálási körkép Közép-Európából 1998–2002. Budapest, Teleki László Alapítvány.
- Lanstyák István (1998): Nyelvművelésünk vétségei vagy kétségei. In: Nyelvművelés vagy nyelvújulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról. Szerk.: Kontra Miklós és Saly Noémi. Budapest, Osiris K. 74–101.
- Lanstyák István (2000): A magyar nyelv Szlovákiában. Budapest–Pozsony, Osiris–Kalligram K.–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Miklós Tünde–Kiss Dénes (2000): Könyvek és olvasás Kolozsváron. Könyvesház, 2. sz. (a Művelődés melléklete).
- Nagy Attila–Péterfi Rita (2006): Olvasás, könyvtár- és számítógéphasználat. Gyorsjelentés a TÁRKI és az OSZK 2005-ös vizsgálatáról. Könyvtári Figyelő 2006/1. sz.
- Orosz Ildikó (1992): Non scholae, sed vitae... In: Extra Hungariam. A Hatodik Síp Antológiája. Budapest–Ungvár.
- Orosz Ildikó (2000): A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján az ukrán államiság kialakulásának első évtizedében (Debreceni Egyetem, doktori értekezés, kézirat).
- Péntek János (1996): Szociolingvisztikai dilemmák. Korunk, 9. sz.
- Péntek János (2001): A nyelv ritkuló légköre. Szociolingvisztikai dolgozatok. Kolozsvár, Komp-Press.
- Szarka László (1999): A közép-európai kisebbségek tipológiai besorolhatósága. Kisebbségkutatás, 2. sz.
- Szilágyi N. Sándor (2002): Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról, különös tekintettel az asszimilációra. Magyar Kisebbség, 4. sz.
- Szilágyi N. Sándor (2003): Mi egy más. Közéleti írások. Kolozsvár, Kalota K.
- Vetési László (1996): Szórványszolgálat és egyház. In: Jelen és jövő a szórványkutatásban. Temesvár.

Jegyzetek

- ¹ Ez a jelenség összhangban van az ezredfordulós közép-európai népszámlálások magyar lakosságra vonatkozó adataival. Lásd Gyurgyik–Sebők, 2003.
- ² A házasságban élő romániai magyar népesség 13%-a él vegyes házasságban, s e családok gyermekeinek mintegy 70%-a válik román nyelvűvé és nemzetiségűvé. (Péntek, 2001: 188; Szilágyi N. 2002). A Gyurgyik László által hivatkozott statisztikai adatok szerint a szlovákiai magyarok körében a házasságkötések egyre nagyobb hányada mondható etnikailag vegyesnek (1990-ben 28%-uk), és a „vegyes házasságokból származóknál generációváltásról generációváltásra növekszik a többségi etnikumhoz tartozók aránya”. (Gyurgyik, 2004: 91,100) A vajdasági magyarok 1990-es házasságkötéseinek mintegy egynegyede volt vegyes házasság (Sebők, 2003: 128).
- ³ Az egyes életszíntereken használt nyelv után érdeklődve – a domináns anyanyelv, illetve többségi nyelv mellett potenciális válaszlehetőségként szerepelt a két nyelv körülbelül azonos mértékű használata. Az összevont mutató készítése során azok kerültek a „kiegyensúlyozott” kétnyelvűség kategóriájába, akik legalább három szintéren a két nyelv körülbelül azonos mértékű szerepéről tettek említést.
- ⁴ A szociális, lakhatási, iskolázottsági, egészséggel stb. kapcsolatos hátrányok általában a kulturális hátrányokat is magukhoz vonzzák. Ezekhez képest a kisebbségi hátrányok sajátosan viselkednek. L részletesebben: Gerben, 1999:211–213.; 2005:139–140.

Végel László

ZÁRT ÉS NYITOTT IDENTITÁS

1.

A kelet-közép-európai rendszerváltások után a kisebbségi identitáspolitika új szakaszba érkezett. 1989 után minden nehézség ellenére, a határon túli magyarok jogi helyzete lényegesen javult. Kisebbségi pártok alakultak, amelyeket az illető „államországok” alkotmányai legalizáltak. A kisebbségi pártok kormányzati helyzetbe (is) kerültek. Ez az egypártrendszerben elképzelhetetlen volt. A nemzeti identitásra való hivatkozás a kisebbségi közéletben nemcsak lehetőségessé vált, hanem a kötelező diskurzus része lett. A nemzetközi közösség is érzékenyebben reagál a kisebbségellenes megnyilvánulásokra. Igaz, még hiányoznak a megfelelő normák és mércék, de a durva kisebbségellenes atrocitásokat nem tűrik meg. A Magyarországgal határos államok, az európai integráció érdekében, a tolerancia formális érvényesítésére törekszenek. Az anyaország jelentős anyagi támogatást biztosított a határon túli magyarság intézményrendszereinek.

E tények ismeretében elvárható lett volna a kisebbségi közösségek helyzetének javulása. Nem ez történt. Az 1991–2001-es népszámlálási ciklus adatai szerint a határon túli magyarság lélekszáma az előző népszámlálási ciklusok számadatainak arányaihoz viszonyítva jelentősen csökkent. Ellentmondással találjuk tehát szemben magunkat: a jogi helyzet javult, de a kisebbségi közérzet nem. Az anyaországba való áttelepülés óriási méreteket vett; főleg a fiatalok, a szakemberek és az értelmiségiek távoztak. Kétségtelen, hogy a Délvidéken immár csak kiüregedő kisebbségi közösségről beszélhetünk. Az elvándorlás, a színvonalas és versenyképes szakmai és kulturális elit hiánya kishitúséget teremtett, miközben felgyorsította az asszimilációt. A hagyományos kisebbségi diskurzusok elvesztették hatékonyságukat. A szülőföldön való maradás közel nyolcvan éves pátosza megkopott, ezért új vezérével próbálják helyettesíteni azt, mint például az „élhetőbb szülőföld” jelszavával, amely ugyan összhangba került a modern étellel, de hatékonysága nem érzékelhető, és addig nem is lesz észlelhető, amíg csak a vezérelvek formálódnak, és nem változnak az eszközök, a módszerek, és nem módosul a kisebbségpolitikai stratégia.

A jobb jogi helyzet nem tudta javítani a kisebbségi közérzetet. Miért? Több magyarázat van erre. A legfontosabbak egyike, hogy azok a rendszerváltó államok, amelyekben magyar kisebbség létezik, demokratikus alkotmányt hoztak, és a magukénak vallják a nagyobb szabadságot biztosító parlamentáris demokráciát. Ám az alkotmányjogi módosulásokat nem követte megfelelő társadalmi átalakulás. Beigazolódik Ralf Dahrendorf tétele, miszerint a politikai rendszerváltásra hat hónap is elég, a gazdasági hat évet követel, de a társadalmi értékrend megváltoztatásához bizony, sokszor, hatvan évre van szükség. Ezek a tények. Ennek ismeretében pedig felmerül a kérdés: Mi játszódott le a régióban?

A rendszerváltással megeremtődtek a feltételek a parlamentáris demokráciára, de ugyanakkor az új helyzet felszabadította az adott társadalmakban, a szocialista rendszerben frusztrált és erősen traumatizált nemzeti szenvedélyeket is. A legbefolyásosabb többségi politikai pártok rendre új nemzetépítő programokkal rukkoltak elő, és már az is eredmények számított, ha megelégedtek a „demokratikus nacionalizmussal”, s nem lendültek szélsőséges, sovíniszta irányba. A demokratikus átalakulásban meghatározó szerepet kaptak a nacionalista szélsőségek, felerősödtek a nemzeti populista mozgalmak és eszmeáramlatok, amelyek belső logikájuknál fogva kisebbségellenesek voltak, vagy pedig marginalizálni kívánták a kisebbség közéleti jelenlétét. Az állam tehát toleránsabb lett, a társadalom viszont represszívebb, ami azt jelenti, hogy az identitásstratégia súlypontja a jogi kereteken túl a hétköznapi életre, a kulturális értékrend megőrzésére, illetve annak rombolására tevődött át.

A nemzeti kisebbség a kollektív jogok elismerésében, a kisebbségi autonómia bevezetésében reménykedett, a többség pedig erős nemzetállamot akart; gyakran hangzottatott szólam lett, hogy nem akar elnyomott lenni a saját államában.

A szélsőséges pártok is elfogadták a kisebbségi pártok legitimitását, hajlandóságot mutattak bizonyos pártkorporativizmus létrehozására, de az autonómiát következetesen elutasították. A Szerbiai Szocialista Párt Milosevic uralma alatt, helyi, önkormányzati szinten technikai koalícióra lépett a Vajdasági Magyarok Kasza József vezette pártjával (VMSZ). A kilencvenes évek közepén Šešelj pártja, a Szerb Radikális Párt lemondott az öt megillető parlamenti alelnöki helyről a VMSZ javára. Napjainkban a jobboldali nemzeti Szerbiai Demokrata Párt már a választások előtt bejelentette, hogy a választások után a VMSZ-t bevonni szándékozik a kormánykoalícióba. A Szerb Radikális Párt ennél is tovább ment: nyilvánosan kijelentette, hogy szívesen lépne koalícióra a VMSZ-szel és a Szandzsáki Lista nevű bosnyák párttal, sőt még a belügyminiszteri és más fontos tárcákat is hajlandó átengedni nekik, míg a radikális párt csak a gazdasági tárcákat tartaná meg.

Mindez hüen tükrözi, hogy a szerbiai nemzeti jobboldal – a szélsőséges is – miközben előszeretettel integrálja a kisebbségi politikai elitet, illetve annak egyik részét, aközben kizárja az egész kisebbségi közösséget a társadalmi életből. Legfőképpen érzékelhető ez a tendencia a gazdasági és a kulturális élet és a média

területén. Szerbia tehát nem tiltja a kisebbségi etnopolitikát, hanem etnizálja a közpolitikát, amelyben a kisebbségi párt az „etnikai megbízott” szerepét játssza.

Két, egymástól különböző helyzetről van szó! A kisebbségi közösség polgárainak többsége a pártállamban, felülről, államilag irányított, időnként egészen puhává konvertált kisebbségi diszkriminációban szocializálódott; viszont a rendszerváltás után – a többpárti parlamentáris rendszerben – az alulról jövő, tömegmozgalom erejével ható, szabad és demokratikus választásokon hitelesített nacionalizmussal találkozott. A régióban egyre jobban előtérbe került, vagy még pontosabban: a társadalom mélyéből feltört a xenofóbia. Nem kellett az államnak gerjesztenie, maga a társadalom termelte ki. A hajszálerekbe költöző nacionalizmus növelte a kisebbség rossz közérzetét. Nem készültek fel a pártállam elleni védekezésre berendezkedett magyar kisebbségek.

A rendszerváltást követő modernizációs trendek megváltoztatták az államországok gazdasági szerkezetét, átfomálták a tulajdonviszonyokat, új versenyhelyzeteket teremtettek. A hatékony piacgazdaság szétzilálja a hagyományos közösségi és családi kapcsolatokat – a többségi nemzetben is! – felerősíti az osztársadalmi integrációt, újféle képzést követel, új munkaerőpiaci preferenciákat teremt, másféle képzettségi struktúrát kíván és felgyorsítja a munkaerő mobilitását. A változások sokkolták a kisebbségi közösségeket. A védekezésre beállított identitásstratégia a pártállamban viszonylag elégségesnek bizonyult, főleg ott, ahol a diktatúra keményebb változata uralkodott, ám a többpárti parlamentáris rendszerben kevésnek bizonyult. Ezt tanúsítják azok a válságjelek, amelyeket a 2001-es népszámlálási adatok hoztak a felszínre. A magyar kisebbség lélekszáma éppen ebben az időben radikálisan csökkent. A rendszerváltás tehát a kisebbségi közösségeket igen ellentmondásos helyzetbe sodorta. Hogyan tovább? A hangsúlyt az új egyensúly megteremtésére kell helyezni.

2.

Ezzel a kérdéssel kell szembenézni az erőteljesen változó világban. A kilencvenes évek elején kialakult identitásmegőrző modell hiányosságai egyre evidensebbek. Az adott helyzetben, vagyis a kilencvenes évek elején, nyilvánvalóan nem volt ennek a modellnek alternatívája. A rendszerváltó magyar demokratikus ellenzék – bár számolt a határon túli magyar kisebbségek súlyos helyzetével – nem rendelkezett, nem rendelkezhetett azokkal a tapasztalatokkal, amelyeknek köszönve a rendszerváltásra felkészült modellekben gondolkodhatott volna. Egyedül a pártállami tapasztalatokra építhetett. A kisebbségi politikai elitnek sem volt tapasztalata a többpártrendszer keretében működő identitásstratégiáról, nem is lehetett, hiszen ez az elit az egypártrendszerben szocializálódott. Volt olyan elképzelés is, hogy a demokratikus rendszervál-

tás megszünteti a kisebbségi diszkriminációt, ám ezek az ábrándok gyorsan szertefoszlottak, hiszen a kelet-közép-európai rendszerváltások, igaz, demokratikusnak mondták, de nem voltak liberálisak. Az említett fogalmakat a bibói értelemben használjuk: a demokrácia a többségi hatalom uralmát, a liberalizmus viszont a többségi hatalom korlátozását jelenti. Vagy ahogy Raymond Aron mondta: a demokrácia a hatalmat gyakorlók kinevezési módjára, a liberalizmus a hatalom céljaira és korlátozásaira vonatkozó felfogás. A pártiktatúrát tehát a tömegdemokrácia váltotta fel, gyakorta a többségi despotizmussal ötvözve. A pártállami és a szabad választások által legitimizált „tömegdemokratikus represszió” alapjaiban különbözik egymástól. Az első egy felülről képzett elidegenült politikai akarat, az utóbbi pedig egy empátikus, diszperz folyamat vagy mozgalom, amely beivódik az élet minden pórusába: immár nemcsak az ember politikai dimenzióit akarja kisajátítani, hanem az egész lényét. A diktatúra esetleg elnyomja, a magánéletbe szorítja vissza a kisebbségi nemzeti identitást, a tömegdemokrácia viszont betör a magánéletbe: ott is fel akarja számolni azt. Nem a törvények erejére hivatkozik, hanem a sikerre, az érvényesülésre, az eredményességre. Ezzel kiszélesedett a kisebbségi identitás sebezhetőségének mezeje.

A kisebbségi pártok pürrhoszi feladatra vállalkoztak, abban a tévhitben, hogy az egész mezőt „védeni” tudják. A kezdetekben, mondhatni, hogy volt is némi alapja, mindaddig, amíg a kisebbségi tömegek hirtelen fellángoló reményei táplálták a pártba vetett hitet. Utóbb azonban kiderült, hogy a kisebbségi közösség nem homogén, hogy erősen rétegelt, vagyis plurális, hogy a különböző, egymásnak ellentmondó érdekek konfliktusát nem lehet politikai szólammal megszüntetni. Bekövetkeztek a kisebbségi politikai eliteken belüli konfrontációk, amelyeket tovább szítottak az anyaországi pártellentétek. A kisebbségi pártok az anyaországban kerestek pártmentort, hogy az anyaországi támogatásoknak köszönve konzerválják hatalmukat. A választói bázis sorvadására nem fordítottak gondot. Az államországbeli parlamentáris passzivitást az anyaországi támogatásokkal pótolták. Eközben kétséget kizáróan megmutatkozott, hogy a pártok mégis csak partikuláris érdekeket képviselnek. Mára már az is egyértelmű, hogy minél kevesebb eredményt érnek az államország parlamentjeiben a végrehajtó hatalom gyakorlásában, annál inkább a kisebbségi identitás sziklaszilárd öreként mutogatják magukat. Ebben az ellentmondásos helyzetben, az anyaország és a kisebbség közötti intézményesített kapcsolatrendszert a kisebbségi pártok sajátították ki. Nem pártkapcsolatokat tartottak és tartanak fenn a hasonló politikai arculatú anyaországi párttal – ami még hagyján lenne – hanem a tagolt, plurális kisebbségi közösség egyedüli szószólóiként léptek és léptek fel.

Tehát a kapcsolatrendszer a magyar választók politikai akaratát képviselő magyar kormányra és a pártakat kifejező kisebbségi pártfunkcionáriusokra épült. A magyar kormányok változtak, a kisebbségi politikai elit konzerválódott. A kapcsolatok piramidális jellege, hierarchikus mivolta lehetetlenné tette a magyar társadalom és a

kisebbségi közösség közötti sokrétű, sokoldalú, autonóm, horizontális kapcsolatrendszer, a „nemzeti szőttes”, a „nemzeti háló” megteremtését, annál az egyszerű oknál fogva, mert ily módon a rendszert a pártszempontok által vezérelt, az anyaországi támogatáspolitikát is ellenőrző kisebbségi pártok ellenőrizték. Erről a pártszempontú magyar–magyar kapcsolati érdekmódelről fokozatosan kiderült, hogy nem képes átfogni a kisebbségi közösséget.

A Délvidéken a kilencvenes évek elején, amíg érdekvédő szervezetként működött a VMDK, képes volt mozgósítani a magyar választói bázist. A későbbi megosztások következtében beinduló pártosodás folyamata indukálta a bizalmi válságot, aminek következtében a magyar szavazópolgárok egyre kisebb számban járulnak az urnák elé, és egyre kevesebben adják voksukat a kisebbségi pártokra. Nem a pártok létjogosultságát kérdőjelezem meg, hiszen igen fontos feladatuk lenne; hogy az államország parlamentjében, a politikai rendszer intézményeiben a kisebbség számára kedvező törvények, rendeletek, előírások meghozatala érdekében munkálkodjanak, kormányzati szerephez jutva pedig gondoskodjanak azok következetes végrehajtásáról. A feladat olyan óriási teljesítményt igényel, hogy egy életerős, tevékeny pártnak másra nem is jutna sem ereje, sem ideje. A Délvidéken azonban a hatalmi kisebbségi párt olyan szerepet szánt magának, amelyek kívül esnek a kompetenciáján, mert azok elsősorban az intézményrendszerre, a szabad és pártfüggetlen, kritikus szellemű médiára, az autonóm civil szervezetekre, a szakmai szervezetekre, a kulturális elitre tartoznak. Ebbe a feladatkörbe tartozik a nemzeti identitás ápolása is. Ennek hiánya passzívvá tette a közösséget, éppen akkor, amikor a legnagyobb szükség lett volna a sokrétű, alulról jövő, az új helyzetekre érzékeny kezdeményezésekre. A valós helyzet megváltozott, a kisebbségi politika egy helyben toporog.

A lehetséges változások jellegére a magyarságtudomány kiváló művelője, Szegedy-Maszák Mihály egyik aktuális gondolata világít rá. „Nagy magyarok – Széchenyi István vagy Kemény Zsigmond – már a tizenkilencedik században is hangsúlyozták, hogy a magyarságnak nem lehet változatlan lényege, önazonossága. A kulturális azonosság közös emlékezet függvénye, önkép és másokban élő kép, változó kölcsönhatásának eredménye. A régimódi önképhez ragaszkodás végzetes elszigetelődéshez vezetne” Szerintem ez az a határmezsgye, ahol eldől a jelenkori identitás-megőrzés eredményessége. Ezért a továbbiakban az identitáskonstruálás két halaszthatatlan feladatát, a nyitottságot és a változó jelleget, megpróbálom szembevetni a jelenlegi állapotokkal. A kettő valamiképpen össze is fonódik: a változó arculat feltétele a nyitottság, a nyitottság pedig elképzelhetetlen változó jelleg nélkül.

A 21. századi határon túli magyarságról való gondolkodásban megkerülhetetlen e két fogalom aktualizálása. 2007. január 1-jén Románia belép az EU-ba; ezzel a határon túli magyarság túlnyomó többsége európai állampolgár lesz. Nem jelenti ez egyben a kollektív kisebbségi jogok biztosítását; ellenkezőleg: időről időre bizo-

nyos visszarendeződés is bekövetkezhet. Ennek ellenére a kisebbségi polgárok egyénileg új élethelyzetbe kerülnek, a személyes döntési lehetőségeik hatványozódnak, új értékrendekkel kerülnek szembe, részesei lesznek egy globalizációs folyamatnak, amely előnyöket is tartogat számukra, de veszélyeket is hordoz. Számos traumatikus élmény egyszeriben a múlté lesz. Ennél is fontosabb, hogy megváltozik az államországuk gazdasági szerkezete, megnövekszik a munkaerő vándorlás, alapjaiban módosulnak a mindennapi életüket szabályozó standardok. Sokkal nagyobb lesz a magyar nemzeten belüli mobilitás. A kelet-közép-európai országok új, eddig ismeretlen helyzetbe kerülnek. A szörnyű, félfeudális hagyománnyal terhelték, egyszeriben a posztindusztriális társadalom küszöbén találják magukat. Bár a kirekesztettek béklyóiban, de hasonló pozíció adódik a délvidéki és a kárpátaljai magyarok számára is, hiszen a gazdasági átrendeződés, ha nem is azonos, de hasonló jelleget ölt. A nemzeti identitás új próbatételek elé kerül, új kihívásokkal találkozik. A kisebbségben élő személy ugyanis számos identitást hordoz magában, ennek rendje felborul. A nemzeti mellett létezik professzionális, területi, politikai, állampolgári, vallási, kulturális, európai, szociális, stb. identitás. A dinamikus, a posztindusztriális társadalmakban felborul ezeknek a rendje, tehát nemcsak zűrzavar keletkezik – ami egyébként is jellemző korunk emberére és a többségi társadalomra is –, hanem hatványozott belső konfliktusok születnek az egyénben. Az egyén állandó drámai harcot vív önmagával, s ebben a küzdelemben a kisebbségi ember sokszor áldozat is lehet. Sokszor éppen a „kisebbségi Én-jét” adja fel. Ez a veszély leginkább akkor következik be, ha a különböző identitásmódok konfliktusa permanenssé válik. Biztos ugyanis, hogy másképpen éli meg a magyarságát az a személy, akinek a foglalkozása a magyar nyelvhez kötődik és másképpen az, aki kívül van ezen a körön. Nem véletlenül került be a köztudatba az „etnobiznisz” fogalma, vagy a „főfoglalkozású magyar” címke. Másképpen reagál a világra, a nemzeti identitásra, a rendszerváltás nyerteseként számon tartható magyar kisebbségi polgár és másképpen a vesztesek tömege. A szociális komponenst egyébként is elhanyagolja a mai identitáskutatás. Általános az a nézet, hogy a magyar közösség egésze radikálisan pauperizálódott. Ez igaz. De a nemzetközi felmérések is alátámasztják, hogy Szerbiában az egész társadalom, tehát a többségi nemzet tagjai is pauperizálódtak. Ennek ellenére ugyanennek a szerbiai társadalomnak egy bizonyos százaléka – a kutatók adatai eltérnek abban a kérdésben, hogy mekkora százalékarányról van szó – a társadalom bizonyos csoportjai a rendszerváltás nagy nyertesei lettek, s ott is létrejött az újkapitalista osztály. Tabu témának számít, hogy a magyar közösségben növekedtek-e a szociális különbségek. Tény azonban, hogy érzékelhetők a közösségen belüli szociális feszültségek. Ez kiderül az időnként fellángoló, visszaélésekről folyó vitákban. Egyébként a Vajdaságban éppen az anyagi visszaélésekről folyó vita osztotta meg a néhai VMDK-t. A többségi sajtó ugyanis időnként napvilágra hozza, hogy vezető magyar politikusok is elmulasztják megtenni a törvény által kötelező va-

gyonnyilatkozatukat, a kisebbségi sajtó viszont mélyen hallgat erről. Ugyanez történik a korrupciós botrányok ügyében is. A magyar sajtó leginkább azzal a magyarázattal seprí a szőnyeg alá az ügyet, hogy magyarellenes akciókról van szó, s úgy állítja be, mintha kizárólag a magyar politikusokat gyanúsítgatnák. Ez nem fedi a valóságot, mivel a többségi nemzet politikai elitje is ki van téve ezeknek a jogos vagy jogtalan gyanakvásoknak. Az a baj, hogy nagyon kevés kényes ügy kerül a bíróság elé, azok is vagy „elévülnek” vagy pedig függőben maradnak. Magyar vonatkozásban azonban tény, hogy egy-egy ügyészégi feljelentés után a kisebbségi politikusok engedékenyebbeknek mutatkoznak, ami csak fokozza a gyanút. Mindez arra utal, hogy a kisebbségben is létezik egy rejtőzködő töke. Ez is visszahat a nemzeti identitás megfogalmazására. A munkahelyi mobilitás is növekszik, tehát a professzionális identitás kérdése is nagyobb szerepet játszik. Valamiféle zűrzavar születik a sokféle identitásstruktúrában. A megbomlott egyensúlyt nem lehet valamilyen merev identitásnormával helyreállítani, hanem olyan nemzeti identitásban kell gondolkodni, amelyben megférnek egymás mellett ezek a heterogén értékek. Metaforával élve: egy japán példa példázza, a „mit kellene tenni?” kérdését. Japánban a földrengés ellen úgy védekeznek, hogy igen lazán kapcsolják a házak szerkezetét, így védekezve a természeti csapás rombolása ellen. Ugyanígy gondolom el az egyénben fellelhető különböző identitásformák „összeillesztését” is, annak érdekében, hogy a változások ne idézzenek elő földrengést, rombolást, összeroppanást. Nem lehet mereven elválasztani a nemzeti identitást az egyénben rejlő más identitásformáktól, de nem is lehet mereven hierarchizálni, mert a nemzeti identitás csak a rugalmas (elasztikus) kapcsolódás által képes hatékonyan jelen lenni az élet minden területén. Ha elválík, azaz erősen elhatárolt, akkor idővel hatástalan lesz, elsorvad, és nem befolyásolja többé az egyéni életet, hanem csak díszelemmé válik. Nem lehet megfogalmazni egyetlen merev kisebbségi identitáskódexet. A kisebbségi nemzeti identitás is sokszínű, sokarcú, változásokra érzékeny nyitottsággal rendelkezik, és végül is csak ilyenként, így válhat életképessé.

3.

Nem kell eszményi illúziókban ringatnunk magunkat. Vannak feltartóztathatatlan természetes folyamatok, amelyeknek elébe kell menni, hogy fêkezzük romboló hatásukat. A Délvidéken ilyen a *tömb* illúziója. Önmagunkat áltatjuk, ha tömbről beszélünk, amikor nemigen beszélhetünk róla. A szakirodalom szerint tömböt képvisel az a kisebbség, amely egy gazdaságilag komplex egységet képviselő régióban jelentős többséggel rendelkezik, minek folytán meghatározó módon befolyásolja a nagy állami rendszerek (oktatásügy, igazságügy, rendőrség stb.) karakterét. A statisztikai szempontok kiegészítendők a humán és a gazdasági erőforrások kategóriájával is.

Megtörténhet ugyanis, hogy a statisztikai feltételek adottak, de a humán és a gazdasági erőforrások olyan gyengék, hogy még a tömbben élő közösség sem képes önnön intézményeinek működtetésére. Nagy általánosságban azonban mondható, hogy a tömb rendelkezik olyan gazdasági és humán erőforrásokkal, amelyeknek a segítségével saját erejéből működtetni képes azokat az intézményeket, amelyekre szüksége van. Ezért a *tömb* területi kisebbségi autonómiában gondolhatja végig az identitásvédelmet, viszont a *szórvány* személyi elvű, avagy a kulturális autonómia kereteiben képes hathatós identitásvédelmi érdekeket képviselni. A Vajdaságban nincs gazdaságilag kompakt, nagyobb területet felölelő magyar többségű térség. Szerintem a délvidéki magyarság egésze szórványt képvisel, azzal a pontosítással, hogy a Tisza mentén létezik néhány fontos, szigetszerű tömböt alkotó község, például Kanizsa, Zenta, Ada, amely a helyi önkormányzati kompetenciákkal részben képes ellátni a tömbre jellemző identitásvédelmi funkciókat – de ezek a lehetőségek erősen behatároltak. A jelenlegi *pszeudotömb* sem működteti saját erejéből az intézményeit – az anyaországi támogatások legnagyobb részét erre fordítják –, miközben a szórvány intézményeit leépítik vagy alkalmoszerű, amatőrrendezvényekké minősítik át.

A Délvidéken a „tömbstratégiának” már a rendszerváltáskor sem volt reális talaja, ezért a valóságos feladatok megoldása helyett az anyaországi támogatás újraelosztása feletti monopóliumért folytatott hatalmi harc, szerves részévé vált. Ezen túl, a tömb és a szórvány mesterségesen konstruált szembeállítás illuzorikus programokat szült, felesleges megoszlásokat idézett elő, továbbá háttérbe szorította az elsődleges szórványjellegű feladatokat. A szórvány létfeltétele, hogy a kisebbségben élők markánsan megjelenítsék saját kulturális értékrendjüket, szellemi értékeiket, amivel egyrészt erősítik saját önbecsülésüket, másrészt kivívják maguknak mások megbecsülését is. A szórvány identitásvédelme abból indul ki, hogy a szórvány tagjai a mindennapi életüket a többségi nemzettel együtt élik, tehát nemcsak esetleges, hanem permanens kommunikációban. Ez vonatkozik a munkahelyi körülményekre, a szabadidő eltöltésére, a barátságokra stb., egyszóval az élet minden területére. A szórvány tagjai tehát mindennapjaikat két kultúrában élik, többkultúrájúságra tesznek szert, nem öncélúan, hanem éppen nemzeti identitásuk védelme érdekében, vagyis meg kell előzni nemzeti identitásuk konfliktusát a bennük rejlő más identitásokkal, így például a professzionális identitással. A szórványban az önkép és a másokban élő, rólunk szóló kép, továbbá a másokról kialakított képünk nagyon közel kerül egymáshoz. Fontos kérdés, hogy milyen képet teremtünk meg önmagunkról, mert ez a kép sokkal inkább befolyásolja az önképet a kisebbségben, mint a többségi nemzetben vagy az anyaországban. Képzeljünk el egy szórványban élő ügyvédet, orvost, mérnököt, vállalkozót vagy tisztviselőt, akinek, a versenyképesség érdekében, egyszerre kell mindkét kultúrában jelen lennie. Ez nemcsak kiváló nyelvtudást jelent, hanem önreflexív képességet és szellemi tőkét is. Megfigyelhető, hogy éppen ez a városi magyar szakemberréteg szemléli distanciával a kisebbségi közéletet,

mert riasztja annak – Fülep Lajos kifejezésével élve – nemzeti öncélúsága. Ennek a rétegnek a magyar identitása kétségbevonhatatlan, magyarnak vallja magát, jó szakmai kapcsolatai vannak az anyaországgal, jelképesen szólva: Budapesten és Belgrádban is otthonosan mozog. A kisebbségi mivolt objektív hátrányait az előnyök, a sajátos tudástőke mozgósításával próbálja pótolni, de rendszerint távol tartja magát a kisebbségi politikától. Ha egyáltalán politikára adja a fejét, akkor inkább az európai orientációjú, modern többségi pártokra adja a voksát és nem a kisebbségi pártra, annál az egyszerű oknál fogva, mert nem találja helyét benne. Ez azonban nem jelenti azt is, hogy feladta magyar identitását.

A nemzeti identitásnak ugyanis nem okvetlenül a többkultúrájúság az ellentéte, hanem az akkulturalizáció. Számos kutató rámutatott már arra, hogy a magyarság asszimilációja a városban zajlik le, s ezért szembeállítják a homogén falusi községek megtartó erejét a városi „labilitással”. A statikus leírás emellett érvel, ám ha a mindennapok gyakorlatát nézzük, akkor látjuk, hogy a kis falusi közösségek megszűnnek, a városi lakosság száma pedig ugrásszerűen emelkedik. Az asszimilációs csapda nem a városban rejtezik, hanem a falu és a város közötti „útvonalon”. A jugoszláviai magyarság lélekszámcsökkenése például nem abban az időben volt a legmagasabb, amikor a represszió magas fokú volt, hanem később, a hatvanas években, amikor a hajdani Jugoszlávia a Nyugat felé nyitott, és az első nagy modernizációs hullám alapvető foglalkozásszerkezeti változásokat idézett elő. Ez volt ez első nagy „földrengés”. A mezőgazdasági termelésből élő vidéki lakosság száma ekkor majdnem megfeleződött, s megindult a tömeges elvándorlás a városokba. A főleg rurális környezetben élő magyar lakosságot ez a váltás mélyesen érintette. A magyarok jelentős része elhagyva hagyományos környezetét, s az új környezetében nem tudva mit kezdeni hagyományos kultúrájával, az akkulturalizáció pályájára csúszott. Elvesztette régi, hagyományos kultúráját, de újra nem tudott szert tenni. Légüres térbe került. Ebben a kulturális vákuumban zajlott le az identitásváltás. Készen állunk fel arra, hogy az urbanizációt az európai gazdasági és politikai integráció tovább erősíti. Ez azt jelenti, hogy vállalni kell a kisebbségi urbanizáció hosszú és rögzös útját, alkalmassá kell tenni az új nemzedékeket a többkultúrájúságra, hogy ne érje meglepetésszerű sokkhatás őket. Nem kockázatmentes vállalkozás ez, de nagyobb veszélyeket rejteget a régi romantikus ábrándokba való menekülés. Nem nyugodhatunk bele, hogy a civilizációs váltások, változások vesztesei mindig mi, magyarok legyünk.

A szórványban a nemzeti identitás őrzése sok kockázattal járó mindennapi népszavazás kérdése. A kockázatok evidensek, de a legnagyobb kockázat mégis a dagályos szólamokkal díszített védekezés, amely kitermeli a leszakadók tömegét, vagyis felgyorsítja az asszimilációt és táptalaja lesz a szórvány-pesszimizmusnak. Egy mindennapi példával illusztrálnám: kimondatlanul is él a köztudatban, hogy a szórvány asszimilációját nem lehet megakadályozni. Miért? Mi történik? Szimbolikus

gesztusokkal, alkalmoszerű rendezvényekkel, leggyakrabban a hagyományok folklórszerű ápolásával kompenzálnak. Nem a folklór, a népi kultúra ellen emelek szót, hanem arra apellálok, hogy a hagyományápolás vezérelve a mai kérdésekre való válaszkeresés legyen. A népi kultúra ne csak a helytörténeti múzeumba, hanem az életbe vezessen. Az identitásvédelem csak ily módon terjed ki a szórványban élő polgár kultúrájának, életének egészére. Máskülönben megszületik az „ünnepi”, az „alkalmi”, az úgynevezett „tisztaszoba-identitás”, amelynek semmi köze sincs a „piszkos valósághoz”. A magyar rendszerváltás után a kisebbségben kialakult egy réteg, amely immár foglalkozásszerűen gyakorolja, újra csak Fülep Lajosra utalnék, a „nemzeti életet gátoló, hátráltató elzárkózást, élettelen ideált, meddő jelszót, a cselekvés alól felmentő alibit, hazug hagyományt, fejlődni nem akaró önelégültséget, gyilkos giccset.” Az idézet ékesen illusztrálja azt, ami a Délvidéken a kisebbségek háza táján történik. A kisebbség vagy szembesül a 21. századdal, levonja a tanulságokat, képes lesz önmaga revíziójára, vagy pedig egy sajátos maradi gyűrűt alkot a magyar állam határai körül. A világban lezajlott új tapasztalatok jegyében haladéktalanul változnunk és változtatnunk kell!

A nyugati kutatók, mind gyakrabban hangoztatják, hogy Európában erőteljes szórványosodási, mozaikosodó folyamatok indultak be, de közben – éppen a szórványokban – roppant felerősödött a nemzeti azonosságtudat. Az európai nagyvárosokban élő szórványok második és harmadik nemzedéke erőteljes nemzeti öntudattal rendelkezik, annak ellenére, hogy iskoláztatása nem anyanyelvén történik. Mi a jelenség magyarázata? A nagyvilágban mára megváltozott a szórvány státusa, többé nem elszigetelt életet él, mert egyfelől a mobilitás eddig soha nem tapasztalt méreteket vett, másfelől a kommunikáció rendkívül átfogó; minek folytán, természetesen egy virtuális térben szerveződik újjá a közösség. A Délvidéki kisebbségnek ki kellene aknázni a modern világ nyújtotta lehetőségeket, annál is inkább, mert szinte biztos, hogy a kisebbség szórványosodása felgyorsul, nemcsak a többségi nemzet rossz- vagy jóakaratából, hanem a gazdasági élet szerkezeti átalakulása következményeképpen is.

4.

Az eddigi kisebbségi identitáspolitikát legfőképp a védekezésre alapuló zárt rendszerekre épült. Úgy működött, mintha tömbben élnénk, holott szórványban élünk. Területben és központban, „*pszeidotömbben*” gondolkodott ahelyett, hogy kialakított volna egy nagy szórvány-hálózatot, a territorialitás feletti kommunikációs hálót, amely nyitottságánál fogva a többségi hálózatra is hatással lehetett volna. És mi történt? Kialakult egy struktúra, amely úgy viselkedett, azaz azt sugallta, hogy a magyar kisebbség valamiféle kulturális vákuumban őrzi nemzeti kultúráját Ennek követke-

tében az asszimilációt csak az erőszak következményeként értelmezte, s nem volt felkészülve az asszimiláció szubtilisebb formáira. Márpedig a mai Európában az asszimilációt a kulturális impulzusok idézik elő, mivel a kultúra a nemzeti identitás legfontosabb tényezője. A Délvidéken a kulturális dimenzió ellaposodott. Napjainkban nem egy eleven, a mai élet kérdéseire válaszoló kultúrát ápoltunk, hanem valamilyen kisebbségi neobarokkot. Az identitásvédelmi stratégia nem számolt azzal, hogy a modern kisebbségi kultúrát kell szorgalmazni, amely képes színvonalasan reflektálni és válaszolni az őt körülvevő többségi kulturális értékrendre és nem utolsó sorban a világra. Elszigeteltük magunkat, ahelyett, hogy a többség előtt feltártuk volna értékeinket. Saját szellemi restségünket és tehetetlenségünket igazoljuk, ha azt állítjuk, hogy a többségi nemzetben csak barbár nacionalisták élnek. Tekintsük csak át az európai szellemi és kulturális színteret. Berlinben tapasztalom a román, szerb, bosnyák, horvát, szlovák kulturális értékek jelenlétét. Megannyi területen előttünk járnak. Velük, mellettük élünk, nem gyakorolunk rájuk hatást, de nem is fogadunk el tőlük az égvilágon semmit. A vajdasági magyarság kulturális értékrendje csak Budapest felé jeleníti meg önmagát, például „délvidéki napok” keretében, mert nagyobb érdeklődést kiváltani nem képes. Kivonul abból az államból, amelyben él. A politikai pártok kisajátították a nyilvános közvetítő szerepkörét a többségi társadalom és a kisebbségi közösség között azért, mert ők rendelkeznek a megfelelő erőforrásokkal. Amit az anyaországban a parlament, a parlamentáris intézményrendszer képvisel, azt a vajdasági magyar kisebbségben a kisebbségi párt jeleníti meg, ami végzetes következményekkel járt és jár. A kisebbségi párt nem képes egy sokszínű kisebbségi identitáspolitika ápolására, mivel ezt a „pártszerűség vastörvénye” zárja ki. A kisebbségi pártokra a parlamentben van szükség, ahol a jó törvényekről, a megfelelő jogi keretekről kell gondoskodniuk és természetesen arról, hogy a törvényeknek érvényt szerezzenek. Az erkölcsi és a kulturális attitűdöket, a mindennapi életet, a civil világot azonban nem szabályozhatja egy párt sem, és nem is rendelkezhet az erre szánt erőforrásokkal. A kisebbségi közösség nem azonosítható egyetlenegy párttal sem, a közösség sokkal több, mint egy-egy párt. Sajnos, az anyaország és a kisebbségi közösség oficiális kapcsolatai erre az egy szálra redukálódtak: a MÁÉRT valójában ennek volt a megtestesítője. A kapcsolatrendszer tehát a kisebbségi pártokra épült, nem kell tehát csodálkozni, hogy az anyaországi pártellenetek tragikusan rávetültek a kisebbségi közösségre. A jelenlegi szerkezet ugyanis szükségsszerűvé teszi ezt. A kisebbségi közösség pártszerű „kisajátítása” ugyanakkor a többség jó szándékú részében is egyoldalú képet fest a kisebbségről, hiszen a párteltek alkuja sokszor azt a benyomást kelti, hogy a kisebbségi közösség gondjai is megoldottak. A pártközpontúság tehát háttérbe szorítja a komplex kisebbségi identitáspolitikát. Ugyanis minden pártban egy központi mag uralkodik, ez a párt vastörvénye. A Vajdaságban ez a központosító izolációs kisebbségpolitika kezdi leépíteni az újvidéki intézményeket, az utolsó versenyterepet, mondván, hogy a szórványt többé nem lehet védeni. Mit tesz ezzel? Me-

nekül a versenypályától. Megszünteti, felszámolja az utolsó esélyét annak, hogy a kisebbség sokoldalúan hasson a többségre, hogy versenyhelyzetbe kerüljön a többséggel, hiszen csak ezen a terepen, a központokban, van erre napi lehetősége. Szerencsére ez nincs így minden kisebbségi közösségben. A felvidéki magyar kisebbségi elit nem vonul ki a magyar intézményekkel Pozsonyból, mert tudja, hogy a kisebbségi magyar értékeknek ott kell megjeleníteniük, versenyezniük és hatniuk a többségre, továbbá ez a legalkalmasabb hely az európai „beleszólásra” is. A vajdasági kisebbségi stratégia egyik jelentős hiányossága például az is, hogy Belgrádban, Szerbia fővárosában, nincs egy, a magyar kultúra értékeit felmutató, meghatározó erejű magyar kulturális centrum, amely biztosítaná a nemzeti kultúra balkáni kisugárzását, s egyben lehetővé tenné a délvidéki magyar kultúra eszmecseréjét a többségi kultúrával, ezzel is befolyásolva a szerbiai közvéleményt. Helyette Szabadkán felépült a második „magyarház”, amelybeegypártköltözöttbe.

Továbbra is elevenen él az a tévhit, hogy a napi politikai alkuk önmagukban elegendők a kisebbségi gondok orvoslására, az identitáspolitikai ápolására. Nem elegendők, mert csak az az identitáspolitikai hatásos, amely nemzeti és kulturális értékrendekben gondolkodik. Nagyon jól tudják ezt a nyugati államok, amelyek kulturálisan egyre intenzívebben vannak jelen Belgrádban, illetve Szerbiában. A napokban fejeződött be Berlinben az *Európa lelke* című nemzetközi tanácskozás. Az EU-s establishment által rendezett konferencia immár a harmadik fordulatról szólt. Az első volt a piac Európája, a második az eszme Európája, a harmadik pedig a kultúra Európája lesz. Kiderült ugyanis, hogy a kulturális dimenzió hiányában az európai polgárok nem tudnak azonosulni az európai gondolattal. A 2007-es év pedig az európai interkulturális párbeszéd éve lesz, jelentették be. Ezen a tanácskozáson, amely a sajtó szerint meghatározó lesz az EU-n belüli politikára, a leggyakrabban idézett szerző Umberto Eco volt, aki azt mondta, hogy az európai kultúra lényege a fordítás. Nem a fordításirodalomra gondolt, hanem mindenekelőtt arra, hogy a sokkultúrájú Európában az európai polgár állandóan fordítja a fejében az egyik vagy a másik kultúrát. Nos, éppen itt rejtőzik a magyar szellemi tőke, hiszen a magyar nemzet egynegyede napról napra ebben és ezzel él. Ez nem hátrány, hanem előny. Európa eme régiójának komoly szellemi és kulturális tényezője lehetnénk, ha tudnánk élni az előnyeinkkel. Ma egy ország és egy nemzet ereje abban mutatkozik meg, hogy mennyire tudja az információk jellegét és a szellemi értékrendet meghatározni. Nekünk erre nagy esélyünk volt, de ahelyett, hogy felismertük volna a lehetőségeket, felvállaltuk volna azt, visszavonulót fújtunk és bevonultunk a kis magyar kuckóba.

A tömb hamis illúziója az oktatási rendszerről vallott nézeteket is elbizonytalanítja. Helytálló az önálló magyar oktatási intézményrendszer kialakításának gondolata, de kérdéses annak jellege. A szórványban olyan oktatási rendszerről álmodoznak, mintha a szórvány mögött viszonylag homogén magyar tömb létezne. Hamis

illúzió! A tényleges tömb hiányában sokkal előnyösebb lenne –a régió részére is – regionális tudástőkével rendelkező szakmai elitet képezni. Ez Magyarországnak is hasznára válna, mert növelné az EU-n belüli befolyását. Hogy itt reális esélyek léteznek, azt éppen Újvidék bizonyítja. Ez a város – a szerbiai sajtó meglátása szerint is – Szerbia legnagyobb építőtelepe. Egymás után emelkednek a külföldi befektetéssel épülő bankok, irodaházak, raktárhelyiségek, regenerált ipari létesítmények. Költöznek be a nyugat-európai: német, osztrák, szlovén, horvát cégek, és megfelelő regionális tudástőkével rendelkező szakembereket: jogászokat, közgazdászokat, informatikusokat, szociológusokat keresnek. Éppen abban a városban, ahonnan a délvidéki magyarok kivonulnak. Szívesen alkalmaznának angolul és szerbül tudó magyar anyanyelvű szakkadereket, de hiába. Nincsenek, vagy csak alig vannak. Menekülünk a versenyhelyzet elől. Tévhit, hogy az új osztrák, német vagy szlovén cégtulajdonosok tudatosan mellőznék a magyarokat, annál is inkább, mivel jól tudják, hogy a kisebbségi magyar szakembereknek Budapest felé is erőteljes kapcsolataik vannak, illetve könnyen kiépíthetik azokat, ugyanakkor Belgrád felé is kapcsolati tőkével bírnak. Esély lenne azért is, mert a többségi nemzet is szakemberhiánnyal küszködik, hiszen a kilencvenes évek folyamán a fiatal szerb szakemberek jelentős része Nyugatra távozott, ahol ez a réteg jól feltalálta magát, így még az állami segédlettel zajló visszacsalogatás is eredménytelenül fejeződött be.

5.

A magyar identitásvédelmi stratégia maradiságát hűen tükrözik, a különböző alapítványi mércék is. Szerbiába, Horvátországba, Szlovéniába, illetve Koszovóba irányuló nyugati alapítványi támogatások, elsősorban a civiltársadalmi formák gazdagítására, az EU-csatlakozás előkészítésére, az emberjogi kultúra terjesztésére, az európai rendszerbe gyorsan bekapcsolódni képes alternatív oktatási intézmények megteremtésére, illetve olyan kulturális intézmények létrehozására helyezik a hangsúlyt, amelyek képesek az adott közösség kultúrájának nyugati prezentálására. Ennek következtében, pl. a koszovói albán kisebbségi kultúra jelenléte a nyolcvanas évek vége óta folyamatos a Nyugaton, attól az eltökélt szándéktól vezérelve, hogy a kisebbségi kulturális értékek megjelenítése nélkül, a koszovói albánok politikai érdekén esne csorba. Ennek ellenpéldája az anyaországi alapítványok támogatási rendszere. Ők skanzen támogatást művelnek. Elsősorban a múltkutatásra, a folklórra, az etnográfia, a népi hagyomány ápolására összpontosítanak, s nem tűzik ki célul a délvidéki magyar kisebbségi értékek, szerbiai vagy nyugati megjelenítését. Már ez a körülmény is jelzi amagunk revíziójának fontosságát.

6.

Végül szóvá kell tenni az elhanyagolt civiltársadalmi szervezeteket. Akik őszintén, meggyőződésből gondolkodnak autonómiában, azok tudják, hogy az erős civil társadalmi hálózat a kisebbségi autonómiák alapja. A sokszínű, gazdag, különböző közösségi feladatokat ellátó kisebbségi civil szervezetek teremtik meg a belső autonómiát. Civil szervezetek nélkül nincs kisebbségi identitásvédelem és identitásápolás. A civil dimenzió hiányára számos magyarázat van. A délvidéki magyar politikai elit minden civil tapasztalat nélkül lépett be a rendszerváltásba. A kisebbségi politikai elit java része az összeomlott Kommunista Szövetség tagjaiból verbuválódott, akiknek nem volt megfelelő ismeretük a közép-kelet-európai rendszerváltás civil energiájáról. Nem voltak aktívan jelen a néhai jugoszláviai civil mozgalmakban sem. A kizárólag pártszerű tapasztalatokra építkező elit, ellenfelet és konkurenciát látott a civil szervezetekben. Mivel monopóliumot élvezett az anyaországi erőforrások felett, ezért csak a „pártlojális” szervezeteket tűrte meg, amelyeket nem egyszer a legszűkebb pártvezetőség egyik vagy másik tagja irányított. A civil szféra megteremtésének másik óriási akadály a fiatal értelmiségiek nagyméretű áttelepülése, illetve elvándorlása. Hiányzott, hiányzik tehát a civil szervezetek megteremtéséhez szükséges szellemi tartalékerő. Ugyanakkor, hangsúlyoznám, hogy az autonóm, kritikus gondolkodású civil szervezetek nélkül, a kisebbségi autonómia elképzelhetetlen. Ez képezi a közösség hálóját és a közösségi autonómia központi idegrendszerét. Az erős, jól működő civil szféra az autonómia élhetőségét rejtegeti akkor is, ha a hatalom azt jogilag nem ismeri el. Mindezek ellenére a meglévő, kisszámú autonóm és kritikus gondolkodású civil szervezet rendkívül nehéz feltételek között működik, folyamatos működésük nincs biztosítva, hiszen az egész finanszírozási rendszer alapján véve pártfüggő. Miközben a választásokon évről évre rohamosan csökken a magyar pártokra szavazó polgárok száma, számos civil szervezet egyre nagyobb rokonszenvre tesz szert az alternatív kisebbségi közvéleményben. A megkövesedett politikai struktúrával ellentétben, a civil szervezetekben tűntek fel új és fiatal erők. Nélkülük nem kerül ki a jelenlegi letargikus válságból a délvidéki kisebbségi közösség.

mai fázisbeli eltolódásokban van. Ezt annak indoklásaként bocsátom előre, hogy miért nem szorítkozom a következőkben kizárólag Erdélyre.¹

A nyelv az identitás szerkezetében

Kétségtelen, hogy az identitásnak nincs általános, egységes modellje. Különbféle jellegű identitások vannak. A különbségek, amelyek mögött történelmi és az adott csoport helyzetéből fakadó okok állnak, abban mutatkoznak meg elsősorban, hogy az adott identitásszerkezetben, identitásmodellben melyik lehetséges tényezőnek van meghatározó jelentősége. Az európai identitások jelentős része az állampolgársághoz kapcsolódik, és ez nem csupán a nemzetállamok többségi polgáira jellemző, hanem a csoportok egyenlő státusára és viszonylagos autonómiájára épülő országok polgáira is (ilyen nem csupán a francia, a svájci, de a finn identitás is). A diaszpóraidentitásnak – amilyen például a zsidó – a tradíció, jelentős mértékben vallási tradíció a meghatározó eleme. Ezekben az identitásokban kisebb jelentősége van a kommunikatív funkciójú beszélt nyelvnek, mint a hagyományokat őrző és hordozó szakrális nyelvnek.²

A Kárpát-medencei magyar identitás az országhatáron kívül nem kapcsolódhat az állampolgársághoz, már csak azért sem, mert az utódállamokban a kisebbségi közösségeknek alárendelt jogi státusuk van („másodrendű állampolgárok”), a többségiak agresszív identitását a kisebbségiak védekező (és részben rejtett) identitással kénytelenek ellensúlyozni. A tradíció fontos eleme ugyan ennek az identitásnak, mivel azonban a magyarok felekezetiileg még inkább megosztottak, mint állampolgárság tekintetében, ez a tradíció is – mint egyetlen közös elemhez – az anyanyelvhez kapcsolódik. Ha állampolgári státusát és felekezeti hovatartozását nézzük, a magyar Európa talán leginkább megosztott népe. Ebben a megosztottságban a közös nevező a magyar nyelv, amely annál is inkább betöltheti ezt az identifikáló szerepet, mivel areálisan beépült ugyan a közép-európai nagy régióba, alapvető elkülönítő sajátosságait megtartotta. Közeli rokon nyelvek ezt a szerepét nem veszélyeztetik, mint a horvátét a szerb, a szlovákét a cseh vagy a ruszinét az ukrán.

A vallás, a felekezeti hovatartozás markánsabban erősíti az identitást, ha annak éppen a nyelv révén etnikai jellege van (a protestáns egyházak elsősorban). Erdélyben a magyar identitás elkülönítésében általában fontos a keleti vagy a nyugati kereszténységhez tartozás, fontosabb, mint a romániai Moldvában, ahol a római katolikus egyház népegyházi jellege, a II. Vatikán Zsinat előírásai alárendelődnek az általánosabb egyházpolitikai törekvéseknek.³

Ez az oka tehát annak, hogy a Kárpát-medencei magyarok identitásában alaptényező a nyelv. Lanstyák István ezt így rögzíti: „... a szlovákiai magyarok nemzeti azonosságtudatának a nyelv – a magyar nyelv – nem járulékos, hanem központi ele-

me. Szemben az olyan etnikumokkal, mint amilyen környezetünkben a roma vagy a zsidó, távolabb pedig többek között a skót, a walesi, az ír vagy a maori, amelyek a nyelvcsere után is megtartották, illetve megtartják etnikai és kulturális önazonosságukat, azok a szlovákiai magyarok, akik feladják nyelvüket, egyben megszűnnek magyarok lenni. Ezért érdemes a helyzetünket meghatározó tényezők közül azokat kiemelni, amelyek hatással vannak vagy lehetnek a nyelvmegtartásra vagy éppen a nyelvcsereére.”⁴ Ehhez azt lehet még hozzátenni, hogy azok a szlovákiai, romániai stb. magyarok, akik „feladják nyelvüket”, nemcsak, hogy megszűnnek magyarok lenni, de neofitaként többnyire – hogy új identitásukat igazolják – buzgó nacionalistaként tűnnek föl.

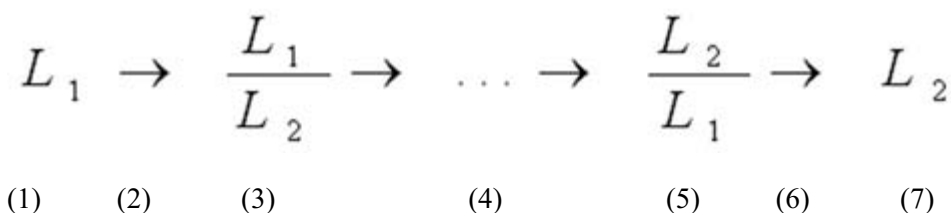
A nyelv szerepe tehát valóban eltérő lehet az egyes közösségek identitásában (még inkább az egyes emberekében), ez viszont nem indokolhatja a társadalomtudományokban is meglévő, általánosan tagadó álláspontot. 2004 szeptemberében Kolozsváron, a 13. Élőnyelvi Konferencián Kontra Miklós mutatta be (Skutnabb-Kangas nyomán) azt a kétféle paradigmát, amely ideologikusan, a többségi és a kisebbségi (hatalmi és alárendelt) csoportok érdekei szerint tagadja, vagy elismeri a nyelvnek ezt a szerepét. „Manapság sok társadalomtudós (pl. Blommaert 2001, May 2001, Pennycook 2001) azt a véleményét hangoztatja, hogy nincs lényeges kapcsolat az anyanyelv és az identitás között. // Vannak, akik szerint az anyanyelv és egy második nyelv között csupán kis különbségek léteznek, melyek mennyiségiek, nem minőségiek, ezért az anyanyelv elvesztése, a nyelvcsere távolról sem akkora probléma, mint egyesek hiszik. Edwards (1984) például azt állítja, hogy a kisebbségek esetében a nyelv kommunikatív és szimbolikus értékei szétválaszthatók, s a szimbolikus értékek megmaradhatnak akkor is, ha a kommunikatívak hiányoznak.”⁵ Ez a posztmodern, liberális paradigma a magyarországi szociológiai kutatásokban is jelen van, sőt az erdélyire is kisugárzik.⁶

Annak sincs semmiféle megalapozottsága, hogy az egyes identitásmodellek között valamilyen „fejlődési” sorrendet és ennek alapján értéksorrendet feltételezünk, tudniillik, hogy a fejlődés iránya az állampolgári identitás vagy éppen a világpolgári identitás volna, az identitásnélküliség a szekularizáció analógiájára. Ebből következik, hogy nem is lehetséges és nem is szükséges a Kárpát-medencei magyar identitás valamiféle „korszerűsítése”. Szükséges viszont azoknak az okoknak a felszámolása, amelyek miatt ez az identitás védekező jellegű. Van azonban az identitásoknak egy, az élővilág rendszertani szerveződéséhez hasonló hierarchiája. Vannak a helyi, lokális, etnikai csoportidentitások, ezekre épülnek a regionális identitások, aztán maga a (kulturális) nemzeti identitás, ezek fölött is lehet például közép-európai vagy éppen európai identitás. Ebben a hierarchiában középszinten, a faj élővilágbeli kategóriájához hasonlóan, a nemzet áll, fontos közös jegyével, a nyelvvel.⁷ Az alapidentitás tehát a nemzethez és a nyelvhez kapcsolódik, ezen belül – akár több szinten – lehet eljutni a lokális identitásokhoz, és minden lokális, regionális identi-

tásnak megvan a maga nyelvváltozatbeli, nyelvjárási kifejeződése is.⁸ Ebből az is következik, hogy a nyelvjárásoknak is van identitáskifejező, identitáserősítő szerepük: bennük még a nyilvánosságban sem az elkülönülést érezzük, hanem a változottságban való összetartozást. Ebből az is következik, hogy a nyelvmegtartásnak mintegy feltétele a nyelvváltozatok használatának bátorítása, megőrzése.

Többféle értelemben szokás hivatkozni a kettős identitásra, noha a szintagma belső, szemantikai ellentmondást tartalmaz: az identitás tudvalévőleg azonosságot, önazonosságot, az ehhez fűződő öntudatot jelenti, olyan, mint a kongruencia matematikai fogalma. Az identitás elvileg kizárja a kettősséget. Ez részben mégis lehetséges úgy, hogy a fő identitástényezőket elkülönítjük: beszélni lehet valakinek az állampolgári identitásáról, a nemzeti identitásáról, a felekezeti identitásáról stb. Ebben azonban minden esetben van egy domináns elem, az alapidentitás meghatározója. Az ilyen kettősség az alapja az olyan helyzeti konfliktusoknak, hogy Magyarországon románoknak, szlováknak mondják a romániai, szlovákiai magyarokat. A magyarországi külső identifikálás az állampolgárságra vonatkozik, és ez sérti a kisebbségeket, akik számára ez nem elsődleges, hanem járulékos körülmény az önazonosságukban. Nem ritka az alapvető identitástényezők inkongruens szerveződése sem, és a kettős identitást inkább ehhez szokás kapcsolni. A kétnyelvűséggel foglalkozók jól tudják, hogy vannak olyan kétnyelvű beszélők, akiknek szimultán elsajátított két első nyelvük, „anyanyelvük” van, kettős kulturális kötődésük stb. Felnőtt korban rendszerint az ilyen beszélők is kialakítják az eredetileg két első nyelvük, két kultúrájuk számukra természetes sorrendjét. Eldöntik, hogy ők kicsodák. Az identitástényezők inkongruenciája úgy is megjelenik, hogy azok nem a megszokott módon kapcsolódnak össze az egyéni identitásban: szlovák tudatú, magyar anyanyelvű (Szlovákiában), román tudatú és anyanyelvű református (Romániában) stb. Ezek átmeneti, instabil identitások, amelyek folyamatosan és természetesen végigkísérik a nyelvcsere, az identitásváltást.

Nyelvi folyamatok a külső régiókban

A fenti ábra a nyelvmegtartás és a nyelvcsere között végbemenő nyelvi folyamatokat kívánja ábrázolni, megjelölve a folyamatok hét lényeges mozzanatát. A továbbiak-

ban ezeket vesszük sorra, és vázlatosan szólunk arról, mely fázishoz milyen célok és milyen nyelvi tervezési feladatok kapcsolhatók a nyelvmegtartás érdekében.

(1)

Az első nyelvhez nem az a cél és érdek fűződik, hogy a beszélők egynyelvűek maradjanak, hanem, hogy használhassák és megtarthassák anyanyelvüket (nem anyanyelvüket *is*, hanem elsősorban azt!). Jelenleg a peremrégiókban a magyar kétségtelenül veszélyeztetett nyelv. A nyelvpolitika, a státustervezés tekintetében: „A *cél* az, hogy az utódállamok magyarjai többségének biztosítva legyen, hogy életük java részét *anyanyelvükön* élhessék meg – munkában, közéletben, szórakozásban – anélkül, hogy életpályájuk megcsönkulna, előmenetelük csorbát szenvedne; s hogy ugyanez leszármazottaiknak is biztosíttassék, magyar nyelvű oktatással az óvodától a doktórátusig.”⁹

A nyelv státusának megnyugtató rendezése csak politikai, jogi síkon lehetséges, más síkon konfliktusokhoz vezet. Ilyen konfliktus színhelye a kolozsvári egyetem, ahol a magyarnak mint anyanyelvnek az elismertetése ellenkezésbe ütközik. Elsősorban azért, mert ez országosan sem rendeződött. A nyelvpolitika ma már nem kizárólag belső ügye az egyes államoknak, meghatározó azonban továbbra is az állami nyelvpolitika, ezt kell elfogadhatóvá tenni az államközi nyelvpolitika és a nemzetközi szabályozás eszközeivel. Máris kialakult az a helyzet, hogy az EU-ban minden tagállam nyelve „hivatalos”-nak számít, otthon azonban minden marad a régióban.

(2)

Nyelvi környezetétől függetlenül többnyire mindenki belátja a kétnyelvűséghez fűződő érdekeit. A kérdés az, hogy a második nyelv elsajátítása mikor, hol és hogyan történik. Ez a három körülmény határozza aztán meg, hogy milyen lesz a beszélő kétnyelvűsége. Ebben a tekintetben Romániában az tapasztalható, hogy a) román többségű környezetben a gyermekek spontán módon tanulják meg az utca, a lakótelep nyelvét, és ez a nyelvváltozat nem föltétlenül segíti őket aztán az iskolai előmenetelben, az akadálymentes szocializációban; b) a gyermekek 15-20%-a úgy kerül be magyar anyanyelvűként a román oktatásba, hogy magyarul meg sem tanul írni-olvasni, első nyelve így már eleve háttérbe szorul, a második nyelv magas szintű elsajátításához pedig nem kapja meg az iskola támogatását; c) a magyar többségű környezetben élő gyermekeknek az iskolában kellene megtanulniuk az államnyelvet, az iskola azonban a nyelv ismeretét várja el tőlük, az államnyelvnek mint idegen nyelvnek az elsajátításában módszeresen nem segíti őket. Ezért is van az, hogy gyakran sikere-

sebb a világnyelvek oktatása, mint az államnyelvé. A mostani helyzet tanulsága az, hogy a kétnyelvűsödést nem lehet spontán, természetes folyamatként kezelni, magára hagyni, aztán – ahogy most a hatóság teszi – a beszélőre, a szülőkre hárítani a felelősséget. Ahhoz, hogy az eredmény, maga a kétnyelvűség, stabil és funkcionális legyen a mai igényeknek megfelelően, intézményesen, az oktatáspolitikai eszközeivel meg kell teremteni a feltételeit, az eszközeit, a beszélő nyelvi környezetétől függően.

(3)

A cél tehát, amely ritkán valósul meg kisebbségi környezetben, az anyanyelv-dominanciájú kétnyelvűség és többnyelvűség. Ebben a kétnyelvűségben egyaránt meg kellene lennie a magas szintű anyanyelvi kompetenciának (a regionális értékekkel!) és a magas szintű államnyelvi tudásnak. A magas szintű, hozzáadó (additív), anyanyelv-dominanciájú kétnyelvűség jelenthetné a stabil kétnyelvűséget. Az oktatásban gyakorlatilag minden elemével gondok vannak: a magyar nyelv és irodalom oktatása is jelentős mértékben nélkülözi a funkcionalitást, a célszerűséget (Romániában a megfelelő tankönyveket is), a román nyelv magas szintű oktatását pedig paradox módon leginkább és legkövetkezetesebben az oktatási hatóság akadályozza. Ez nem véletlen, és nem is az a fő oka, mint általában gondolják, hogy nemzeti elfogultságában a hatóság nem hajlandó elismerni, hogy a románt az idegen nyelvekhez hasonló módszerekkel és eszközökkel lehetne eredményesen oktatni. Inkább arra kell gondolni, hogy az államnyelv alacsonyabb szintű ismerete részben igazolója lehet a hatóság részéről megnyilvánuló lingvicizmusnak, részben pedig része annak az instabil kétnyelvűségnek, amely nyelvcseréhez vezet. Ha pedig megvalósult az a kétnyelvűség, amely magas szinten és eredményesen hasznosul a beszélő számára, még mindig alapvető feltétele a nyelvmegtartásnak a nyelv használata: „A döntő az, hogy a szlovákiai magyaroknak milyen lehetőségeik vannak anyanyelvük használatára a magán- és a közélet különböző szinterein. Minél kisebb mértékben szorulnak rá a beszélők a másik nyelvre, annál inkább anyanyelv-domináns a kétnyelvűségük, s így annál kevésbé jelentkezik anyanyelvükben a másik nyelv hatása.”¹⁰

(4)

A kétnyelvűvé válás és a nyelvhasználat körülményeitől, motivációitól, az 1. nyelv iránti attitűdtől függően a kisebbségi kétnyelvűség már eleve felcserélő, szubtraktív jellegű. Alacsony szintű és instabil, kognitív és szocializációs funkcióiban kisebb lehet az értéke, mint az egynyelvűségnek. Ebben a kétnyelvűségi típusban természetesen és szinte törvényszerűen következik be dominanciaváltás: fontosabbá válik a 2. nyelv használata, értékelése egyre inkább háttérbe szorítja az elsőt. Az ebben közrejátszó tényezők közül meghatározó lehet a tannyelvválasztás, a családi kétnyelvűség,

a munkahelyi, a lakóhelyi környezet stb. Csökkentheti a dominanciaváltás veszélyét a színvonalas anyanyelvi oktatás, a magyar kultúra és a magyar nyelv hagyományos és pragmatikus értékeinek a tudatosítása, az anyanyelvi mozgalom. A nyelvi tervezésben ez a nyelv presztízisének növelését jelenti, a nyelv iránti attitűd javítását. Most a külső régiókban a magyar nyelv szimbolikus fölértékelődése tapasztalható és a pragmatikus, kommunikatív érték csökkenése (nyelvválasztásban, főképpen a tan-nyelvválasztásban). A presztízstervezésben a kettő közelítése a cél, annak felismertetése, hogy a nyelv nem önmagában, szimbolikusan nagy érték, hanem mindennapi használatában, eszközvoltában is.

(5)

A nyelvcserét a másodnyelv-dominanciájú kétnyelvűség előzi meg. Azt lehet állítani, hogy az alacsony szintű felcserélő kétnyelvűség, amelyben már a 2. nyelv dominál, az esetek többségében nyelvcserehez vezet (ha másképpen nem, a 2. vagy a 3. generációban bizonyosan). Teljes mértékben megalapozott Lanstyák István véleménye: „A világtörténelem sokszor igazolta, hogy *van* alapja annak az állításnak, mely szerint a kétnyelvűség a nyelvcsere előszobája. A kisebbségi kétnyelvűség többnyire instabil állapot, mégpedig nemcsak az emigráns, hanem az őshonos kisebbségi közösségekben is. Ha egy közösség abba a helyzetbe jut, hogy második nyelvét azonos szinten vagy jobban beszéli, mint az anyanyelvét, hosszú távon nem tud ellenállni annak a kísértésnek, hogy gyermekeinek a társadalmi érvényesülés szempontjából hasznosabb nyelvet adjon át: ez pedig általában az államnyelv.”¹¹ A közhiedelemmel ellentétben, nem az államnyelv hatása, nem annak kontaktuselemei jelentik a fő veszélyt. A nyelvhasználatban valóban ezek a kontaktusjelenségek, kölcsönelemek válnak feltűnővé: a romanizmusok, a szlovakizmusok stb., ezektől szeretné „megtisztítani” a nyelvet a laikus nyelvféltő, de még a hagyományos nyelvvelés is. Holott ezek csak következményei az anyanyelv alárendelt helyzetének, a korlátozó és diszkriminatív nyelvpolitikának.¹² A nyelvi állomány tervezésében mégsem lehet eltekinteni attól a feladattól, hogy csökkenteni kell a kontaktusjelenségek számát. Elsősorban ezek jelentik a legfeltűnőbb különbségeket a magyarországi és a kisebbségi nyelvváltozatok között, az általunk „határtalanításnak” nevezett program pedig éppen e különbségek csökkentését célozza.¹³ Ilyen hatása van például a szaknyelvi vagy más „hiány”-regiszterek pótlásának is, a szaknyelvi oktatásnak és a szaknyelvek használatának. Ehhez egyaránt fontos a nyelvhasználat lehetőségének a megteremtése, és az ehhez szükséges eszközök (tankönyvek, szótárak) elkészítése és használata.

(6)

Magának a nyelvcsérének van egy, a nyelvi funkciókat érintő, azokat fokozatosan szűkítő, elsődleges dimenziója, és ennek következményeként megy végbe magának a nyelvnek a leépülése, az első nyelvnek a másodikkal való fölcserélése. Ebben a kettős folyamatban csökken az első nyelvhez fűződő nyelvi kompetencia, a beszédben általánossá válik a kényszerű kódváltás. Így vannak ezzel egyre nagyobb számban például azok a gyermekek, akik román nyelven konfirmálnak, mert nem tudnak magyarul. Ebben a fázisban játszik szerepet a szórványoktatás, és szerepe lehetne a hitoktatást megelőző vagy azzal párhuzamos nyelvoktatásnak. Ez a határhelyzetben folyó nyelvoktatás még inkább nyelvi rehabilitációnak tekinthető, mint nyelvi revitalizációnak. A szórványoktatás erdélyi intézményei és központjai jórészt egy-egy elkötelezett személyiség (Böjte Csaba, Kallós Zoltán és mások) missziós tevékenységeként jöttek létre alapítványi és egyéb támogatásokkal. Nagyon fontos munkát végeznek hétvégi oktatás formájában a kisebb központok is, ám státuszuk, támogatottságuk bizonytalan, létük rendszerint egy személyhez és az ő elkötelezettségéhez kapcsolódik. Ezek a központok számukban és mostani befogadóképességükben elégtelenek. És a missziós elkötelezettségen túlmenően egyre sürgetőbbé válik az ezekben az intézményekben folyó oktatás szakmai megalapozása, a módszertanok és az oktatási eszközök kidolgozása azon az ismeretlen területen, amely az anya-nyelvpedagógia és az idegennyelvek oktatásaközött húzódik.

(7)

A másodnyelvi egynyelvűség a nyelvcsere és gyakorlatilag az identitásváltás végpontja.¹⁴ A nyelvcserén átment közösségek korábbi anyanyelvük reliktumaként rendszerint ritualizált szövegeket őriznek meg szakrális funkcióban. A kultikus szférában az anyanyelv az Istennel való beszélgetés eszköze lehet, és ekkor már nem fontos a megértés, a szavak értelmének ismerete, csak a misztérium. A moldvai magyarok körében is vannak, akik anyanyelvükből már egy szót sem tudnak, de magyar nyelvű imádságokat ismernek. A magyar nyelv szakralizációját jelzi több dél-erdélyi szórványtelepülésről Vetési László, Verespatakról Máthé Dénes.¹⁵ Az ilyen helyzetben lévő közösségekben a nyelvi tervezésnek nincs más lehetősége, mint a nyelvi revitalizáció, az elfelejtett nyelv élesztése, esetleg éppen azokra a reliktumokra alapozva, amelyek a szakralitásban őrződtek meg. Ilyen revitalizációs programnak tekinthető a moldvai magyar gyermekek magyar nyelvoktatása. A nyelvi revitalizáció gyakorlatára, módszertanára és esélyeire több példa van a világ különböző részeiről. Ezeket a tanulságokat is meg kell ismerni, hasznosítani lehet őket.

A nyelvmegtartás és a nyelvcsere között végbemenő nyelvi folyamatok nem sorsszerűek: minden fázisukban lassíthatók és vissza is fordíthatók. A disszimilációnak, az elhagyott nyelv újratanulásának több példáját látjuk közvetlen környezetünkben is (leglátványosabban a még Romániában élő svábok körében). A folyamat időtartama, a történelmi példák szerint, igencsak változó: 5–6 generáció volt az örmények, a svábok esetében. Öt-hat évszázad alatt sem zárult le a moldvai magyarok körében, és ilyen veszély nem is fenyegette az autonómiát élvező székelyeket és szászokat. Egy olyan általánosabb tanulságát is meg lehet fogalmazni a nyelvi folyamatok elemzésének, hogy félrevezető az integráció és az autonómia alternatívaként való beállítása, hogy tudniillik integráció *vagy* autonómia. Az autonómia nem alternatívája az integrálódásnak, hanem feltétele. Az autonómia nélküli integrálódás ugyanis egyenlő az identitás feladásával. Az autonóm integrálódás jelentheti a biztosítékát az integritás és az identitás megőrzésének. Az autonómia pedig, amely annyi vitát és tanácstalanságot vált ki a közösségen belül is, személyi változatában nem jelent mást, mint az emberi méltóság megélésének lehetőségét, közösségi vagy akár területi változatában pedig a szülőföldjén élő közösség elemi szuverenitását. A nyelv vonatkozásában a félelem nélküli nyelvhasználatot, a nyelvhasználat szabadságát.

Jegyzetek

- ¹ Közös, összehangolt kutatások folynak már a '90-es évek elejétől, az eredményekről élőnyelvi konferenciákon hangzottak el beszámolók, publikációk is rendszeresen jelentek meg, 2001-től pedig az Akadémia által létrehozott kutatóállomások működnek hálózati szerveződésben: a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kolozsváron és Sepsiszentgyörgyön, a Gramma Nyelvi Iroda Dunaszerdahelyen, a Hodinka Antal Intézet Beregszászon, illetve a többi szomszédos országban (Szerbiában, Szlovéniában, Ausztriában, Horvátországban) munkájukat velük összehangoló kutatók. A kutatóállomások bemutatkozását l. Magyar Nyelv CI, 2005, 1: 105–113.
- ² A hagyomány szakrális nyelv nélkül is meghatározója lehet az identitásnak, például a romák identitásában.
- ³ A nyelvhasználati jogok világi és egyházi szabályozásának elkülönülését korábban részletesebben elemeztem A hitélet anyanyelvisége a mai Erdélyben című tanulmányomban (A nyelv ritkuló légköre. Szociolingvisztikai dolgozatok. Kolozsvár, 2001. 184–193); l. még Szilágyi N. Sándor: Nyelvi jogok, egyházi nyelvhasználat. A magyar nyelvű mise kérdése Moldvában (a Benő Attila–Szilágyi N. Sándor szerk. kötetben: Nyelvi közösségek – nyelvi jogok. Kolozsvár, 2006. 323–328).
- ⁴ A magyar nyelv jelene és jövője Szlovákiában. In: Lanstyák István–Szabómihály Gizella, Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 12–18.
- ⁵ Nyelvi emberi jogi polémiák. In: Benő Attila–Szilágyi N. Sándor szerk., Nyelvi közösségek – nyelvi jogok. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 3. Anyanyelvapolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár, 2006. 15. A tőle idézett szerzők: Blommaert, Jan: The Asmara Declaration as a sociolinguistic problem: Reflections on Scholarship and Linguistic Rights. *Journal of Sociolinguistics* 2001, 5: 131–142; Edwards, John: Language diversity and identity. In: John Edwards, ed., *Linguistic Minorities, Policies and Pluralism*, 277–310. Academic Press, London, 1984; May, Stephen: Language and minority rights: ethnicity, nationalism and the politics of language.

- Harlow, Essex, England&New York, Longman 2001; Pennycook, Alastair: *Critical Applied Linguistics: A Critical Introduction*. Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum, 2001.
- ⁶ Péntek János: A kisebbségi identitás dinamikája – más megközelítésben. *Kisebbségkutatás* 2001, 10: 15–20.
- ⁷ Részben ebben gyökerezik az előző század első felében a faj és a nemzet, a faj és a nép fogalmának szándékos vagy szándéktalan keverése, például Szabó Dezsónél.
- ⁸ Ez a hierarchikus szerveződés értelmetlenné teszi a különböző szintek szembeállítását, azt például, hogy palóc vagy magyar, székely vagy magyar, csángó vagy magyar. A vagy helyett ilyen esetekben csak az és-nek lehet értelme.
- ⁹ Ankerl Géza: A Kárpát-medence nyelvterületeinek fenntartása. Nyugati példák és nemzetközi jogi eszközök. *Magyar Szemle* 1993, 2, 9: 906–919.
- ¹⁰ Lanstyák i. m. 13.
- ¹¹ I. m. 15.
- ¹² Ismét Lanstyák István megállapítását idézve: „Ami a kisebbségi helyzetben élő kétnyelvű beszélőkre, sőt magára az általuk használt anyanyelvre nézve valóban veszélyt jelenthet, az a kisebbségi helyzetből fakadó, sokszor a többségi hatalom nyelvviszasszorító, lingvicitista politikája által is gerjesztett nagyfokú nyelvi hiány, ill. ennek szélsőséges változata, a nyelvcserehelyzetben jelentkező nyelvreépülés. Ezt azonban korántsem a másodnyelv hatása idézi elő, hanem az első nyelv használatának korlátozottsága. (A másodnyelv nagymértékű hatása, amely velejárója a nyelvreépülésnek – itt nem kiváltó ok, hanem következmény.)” I. m. 13-4.
- ¹³ A programról, a vele kapcsolatos elvi és gyakorlati problémákról a határtalanítás egyre gazdagodó szakirodalmából I. Csernicskó István: Gondolatok a nyelvi egységről és a nyelvi változatosságról. In: Beregszászi Anikó–Csernicskó István: ... itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról. Ungvár, PoliPrint, 2004. 110–117; Kolláth Anna: Fejezetek a kisebbségi magyar nyelv összehasonlító vizsgálatából. Határtalanítás: előzmények és eredmények – szándék és megvalósulás. *Magyar Tudomány* 50: 156–163; Lanstyák István. Határtalanítás (a Magyar értelmező kéziszótár 2. kiadása után, 3. kiadása előtt). In: Mártonfi Attila–Papp Kornélia–Slíz Mariann szerk.: 101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére. Budapest, ELTE, 2005; Sztóák Szilvia: Fejezetek a kisebbségi magyar nyelvhasználat összehasonlító vizsgálatából. Határtalanítás; őrvideki szavak magyarországi szótárakban. In: Keményfi Róbert szerk.: *Oszták források – magyar kutató*. Debrecen–Bécs, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke–Collegium Hungaricum, 2005.
- ¹⁴ Az 1992 és 2002 közötti asszimilációs veszteséget Szilágyi N. Sándor nagyon körültekintő és óvatos becsléssel közel negyvenezere teszi, ez az évtized általános apadásának mintegy egyötöde (l. tőle: Asszimilációs folyamatok a romániai magyarság körében. In: Péntek János–Benő Attila szerk., *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 2. Kolozsvár, 2005. 24–94.)
- ¹⁵ A ritualizált szöveg fogalmáról, a „maradvány nyelv” szakralizációjáról I. Péntek János: A ritualizált szöveg. In: Péntek János szerk., *Szöveg és stílus*. Editura Presa Universitara Clujeana, Kolozsvár, 1997. 329–334. Esettanulmányok, példák: Máthé Dénes: A verespataki magyarság kétnyelvűségének/nyelvcserejének előzményei és jellemzői. *Kétnyelvűség* III, 1995, 2: 9–16; Tánzos Vilmos: Nyelvváltás a moldvai csángók imarepertoárjában. *Kétnyelvűség* III, 1995, 2: 51–68; Vetési László: Az egyház – nyelvi és lelki otthon. In: Ördög Gyárfás Lajos szerk., *Egyház és anyanyelv*. AESZ-füzetek 1. Sepsiszentgyörgy, 1994. 15–17.

Bodó Barna

A SZÓRVÁNYTÓL A NEMZETIG – ÉS VISSZA

*Minden egyes nyelvet egy területhez kapcsolnak.
Ezáltal a nyelv átalakul a társadalmi ember
képességéből egy területileg szervezett társadalmi
intézménynek, az államnak a tulajdon(ság)ává.
Szépe György*

Határozott, korábban már megfogalmazott véleményem,¹ hogy a szórványnak a társadalomtudomány nem szentel kellő figyelmet, mintha nem tudatosult volna az a – különben kézenfekvő – felismerés, hogy a szórványlét az identitás vizsgálatában olyan lehetőségeket hordoz, amilyent az antropológia számára tartogatott a „világtól elzárt” közösségek vizsgálata. A szórvány az identitással kapcsolatos kutatások terén az elmúlt évtizedekben szinte semmilyen külön figyelemben nem részesült, pedig a szórvány – határhelyzet. Ilyenként sokkal élesebben jeleníti meg az identitásépítéssel kapcsolatos kényszereket és dilemmákat.²

Ugyanakkor a közösségépítés, illetve megtartás kérdése sem kapta meg a szükséges figyelmet, hiszen a szórvány egyik meghatározó sajátossága az identitást építő intézmények hiánya. Anyanyelvi iskola szórványban csak nagyobb településeken – városban – képzelhető el, kis etnikai/vallási közösségek esetében az egyház legfeljebb beszolgáló papot biztosít, a művelődés intézményei rendre a helyi többség nyelvén szólalnak meg. Nem marad más, mint a civil kezdeményezés, a helyi szórványközösség önépítő igyekezete – ha a körülmények alakulása ezt elősegíti. Ezért fontos konferenciánk témaválasztása – *Identitás-megőrzés tömbben és szórványban* –, hiszen a magyar civil társadalom feladatairól és lehetőségeiről való közös gondolkodás kiemelten indokolt akkor, amikor a támogatáspolitikai gyökeres reformja zajlik az anyaországban.

És egy további érv a kérdéskörnek az állam legmagasabb szintű tisztségviselője figyelmét érdemlő voltát illetően: a mottóul választott idézetben Szépe György figyelmeztet arra, amit a szórvánnyal kapcsolatos kérdésfelvetések szinte soha nem tekintenek lényegi elemnek: a nyelvében veszélyeztetett szórvány ügye alapjában véve nem nyelvhasználati kérdés, hanem a területileg szervezett közösségek különeműségének a kérdése, lévén bármilyen területi struktúrának lényegi eleme a határ. Létezik egy, a politikaival szinte soha nem egybeeső nyelvhatár, amely szórvány esetében *folyamatos mozgásban* van: a szélek porladnak, letöredeznek. Szépe

György fogalomhasználatával élve: a szórvány jeleníti meg a legélesebben azt, hogy miként válhat a nyelv emberi képességből állami tulajdonsággá. Aki a szórványt védi, a nemzet nyelvhatárait védi.

Dolgozatom struktúrája a következő: először bemutatom a szórvánnyal kapcsolatos értelmezéseket és diskurzusokat, a továbbiakban célom a szórványkérdés újrafgalmazása, végül azokat a felelősségeket veszem számba, amelyek a nemzetben gondolkodás jegyében lehetővé teszik bizonyos szórvánnyal kapcsolatos feladatok kijelölését.

Szórványfogalom-értelmezések

A magyar (szak)nyelv különbséget tesz diaszpóra és szórvány között, miközben a magyar közösségektől alig különböző sorsú más közép-európai népek ilyen nyelvi pontosságra nem törekednek.³ A diaszpóra a bibliaihoz hasonló szétszórátás, szétszóródás, elszéledés eredménye,⁴ tehát alapfeltétele bizonyos migráció, tömeges (de nem közösségi) helyváltoztatás. Az okok nagyon széles palettája ismert, ezek közül a gazdasági kényszer és a politikai program a leggyakoribbak. Csakhogy miközben a gazdasági kényszer esetében az egyén maga dönt bizonyos tényezők hatására, a (többségi) politikai program nem számol a célcsoport szándékaival, éppen ellenkezőleg, bizonyos történelmi kötöttség, meghatározottság feloldása a cél. Akár egyik, akár másik tényező a kiváltója, a diaszpóra-létpolitikai kondicionáltsága egyértelmű.

Nem ez a helyzet a szórványt illetően. Bár a fogalom a magyar köznyelvben nem csupán polgárjogot nyert, de egyike a kisebbségpolitikában gyakran előfordulóknak, a szórvány politikai kondicionáltsága nem egyértelmű. Ugyanis a szakirodalom számon tartja a nagyvárosi szórványt például nem csupán etnikai, de szociális értelemben is, és minden olyan vonatkozásban szó lehet – egyféle – szórványról, amikor multikulturalizmus esete forog fenn. Ezek szerint létezik a fogalomnak egy nemzetsemleges értelmezése, amely olyan társadalmi folyamatokra vonatkozik, amikor valamilyen társadalmi törésvonal létével kapcsolatos helyzetet és folyamatokat vizsgálunk. Természetes, hogy ne csupán etnikai, de szakmai/foglalkozási enklávákat, szigetszerű, sporadikus, egymástól elzárt vagy nehezen kommunikáló helyi közösségeket szórványnak tekintsenek. Ezek szerint társadalmi folyamatok térbeli vizsgálatára a szórványfogalom etnikumtól függetlenül használható.

Az eddigiek szerint a szórványfogalom akkor tekinthető nemzetsemlegesnek, amikor a vizsgált közösség/csoport felekezeti vagy szociális értelemben, és nem a nyelvi-kulturális hovatartozása alapján kerül figyelmünk előterébe. A szórvány fogalma az első világháborút követő békekötések következtében kialakult helyzet okán kapcsolódott a nemzet fogalmához és kapott etnikai tartalmat. A trianoni béke etnikai nyertesei körében a fogalom nem jelenik meg, a diaszpórának nem alakul ki

a nemzeten belüli folyamatokra vonatkozó társfogalma, a szórvány.⁵ Fontos továbbá, hogy a fogalommal helyzet, avagy folyamat megjelenítése/értelmezése a célunk. Az állapotleírás bizonyos szerkezeti elemekre vonatkozik, stabil vagy annak tűnő helyzetet jelenít meg, miközben a szórvány lényege éppen a változás, a folyamatszerűség. A nemzet: állapot. Létét illetően stabil rendszer, egyértelmű viszonyok és kapcsolatok. A szórvány maga a (lét)bizonytalanság, amelynek folyamatait leírni is alig vagyunk képesek, annál kevésbé befolyásolni, elvárt keretek között tartani.

Szórvány-meghatározások

Bár a szórvány iránti társadalomtudományi érdeklődés az utóbbi években jelentősen megnövekedett, mindmáig nincs minden szempontból kielégítő meghatározása. Az alábbiakban négy definíció-típusra térek ki, s bár ezek értelmezési alapkategóriáknak tekinthetők, nem állítom, hogy további meghatározások nem lehetségesek.

Az első típust *leíró-költői definíciónak* nevezem és klasszikus példaként Vetési László idézhető: „Diaszpóra – széthullott kéve magjai a terméketlen földön, őszutón, a tél torkában, a betakarodás nagy műve után, a csirázás reménye nélkül. Nem is annyira a szétszóratottak csoportja, hanem inkább az életveszélyesen elszigetelődött maradék, [...] nem várva, de tudomásul véve a közelgő gyilkos telet.”⁶ A meghatározás képzetei: veszélyeztetettség, halmozottan hátrányos helyzet, a sajátos társadalmi tér beszűkülése, etnikai érték- és tartalomvesztés. Ez a közelítés láttat, megmutatja a helyzet perspektíva-nélküliségét, emberi szempontból való elfogadhatatlanságát.

A következő meghatározás is *leíró*, de nem a belső folyamat, hanem a *külső jegyek* szerint kívánja megragadni a szórványlét fontos jellemzőit. Bárdi Nándor hat szempontot különít el a fogalom leírására: tárgykör, eredet, elhelyezkedés, méret, intézményesültség, hangsúlyos problémák.⁷ Bár e meghatározás segít értelmezni a szórvány kialakulását befolyásoló feltételeket, alapvető gond, hogy a szórvány lényegét, a szórványosodás folyamatát a külső jegyek szerinti értelmezés nem tudja megragadni.

Közelebb visz a folyamatszerűséghez Ilyés Zoltán értelmezése, aki a társadalmi háttérre vonatkozó ellentétpárokkal kívánja a szórványhelyzet lényegét megjeleníteni.⁸ Definícióját szociológiaiának nevezem, amennyiben az általa használt fogalompárokkal elsődlegesen a szociológia operál. Az allochton–autochton, rurális–urbánus, sziget/diszperz helyzet–tömb-helyzet, a többnyelvűség–egynyelvűség ellentételezések jelzik a szórványfogalom sokrétűségén túl azt is, hogy milyen társadalmi feltételek, illetve jogi keret – gazdasági helyzet, társadalmi rétegzettség, kisebbségjogi háttér – határozzák meg a szórványok létét. Erről a definíció-típusról is elmondható, hogy statikus, bár utal a változó külső tényezőkre, nem jeleníti meg a folyamatot.

A szórvány lényegét *politológiai* értelmezés képes visszaadni, miszerint a szórvány mindennapi döntéshelyzet.⁹ Ez a helyzet akkor is létezik, ha a szórványban élő nem gondol rá, nem törődik vele, hiszen benne van a nyelvhasználatról a párkeresésig, a baráti társaságoktól a munkahelyválasztásig valamennyi tudatos vagy ösztönös döntésében. Minden döntés háttere és kerete, hogy a szórványban élő számára társas lény mivoltának a megélése nem teljes körű, a más kultúrájú többségi közegben megszűnik az övéi közötti jelenlét otthonossága, magától értetődő mivolta – állandó nyomás alá kerül. Ennek hatására válik a szórvány asszimilációra hajlamosító közeggé, s válik lényegessé a szórványosodás folyamata, amelynek a végeredménye lehet nyelvváltás, kultúraelhagyás vagy akár etnikai adaptáció. Ezt az igazodási kényszert nem lehet az emberek életéből kiiktatni, illetve a szórványhelyzet kutatójának, a szórványgondozónak ezt a körülményt figyelembe kell vennie.

A szórvány és a tudomány

A szórványkérdés tudományos szempontból kezelhető kisebbség(jog)i, nyelvtudományi, intézményszociológiai, társadalomlélektani, nemzetpolitikai kérdésként. Minden vonatkozás külön értelmezhető, mégis igen fontosak a területek közötti kapcsolódások. Ugyanakkor alig van példa arra, hogy egy szakmai anyag, egy elemzés a jelzettkérdéskörök közül többre kiterjedne.

A kisebbségjogi kérdés az emberi lét kollektív dimenziójához kötődik: a szórvány esetében sérül a közösségnek az a joga, hogy nyelvét megtartsa és fejlessze, ugyanis a(z anya)nyelv mint a kommunikáció eszköze beszélőközösséget feltételez, és szórványban ez nem adott. Éppen a szórvány esetében válik egyértelművé, hogy a nyelvi jogok megadása nem biztosítja a kisebbségi (szórvány)közösségek megmaradását, mert az anyanyelvi beszéd első fokon nem jogi, hanem közösségi kondicionáltságú. A nyelvi jogok az anyanyelvhasználat külső feltételeként nyilvánulnak meg, a beszédközösség léte belső kérdés. Ahol nincs helyben beszédközösség, szinte kizárt, hogy az egyén anyanyelvével pozitívan azonosuljon, pedig a nyelvi emberi jog így is értelmezhető, illetve jelenti még az egyén ezen alapvető nyelvi jogának mások általi tiszteletben tartását. A nyelvészek számára fontos, hogy a szórványok esetében miként alakul a nyelv és használata. A nyelvfejlődés kutatása pedig azt tárja fel, hogy időben miként változik az egyes közösségekben a nyelv státusa.

Érdemes felfigyelni arra, hogy a (kisebbség)jogi és nyelvtudományi kutatások tematikailag és a fogalmi keret vonatkozásában milyen közel állnak egymáshoz. Intézményszociológiai kérdés, hogy a szórványban milyen struktúrák léteznek a helyi (kis)közösségeknek a többségitől különböző identitása kialakításához és fenntartásához, illetve az identitásépítés bizonyos hiányzó módozatai és intézményei kiválthatók-e valamilyen más eljárással vagy intézménnyel. Az identitásépítés alapintéz-

ményei közül az iskola szórványban többnyire nem anyanyelvű, de ha van ilyen iskola, nagyon kevés kisebbségi él ezzel a lehetőséggel. Hogy miért, az már nem az intézményszociológia kérdése. Az anyanyelvű iskolához viszonyítva az egyház sokkal több helyi közösséget fog át és szolgál, de a pap többnyire beszolgál, tehát a helyi közösségépítésben nem vállal(hat) feladatot. Ugyanakkor az egyház az identitás építésében korlátozott mértékben helyettesítheti az iskolát. Az identitásépítés további módozatait biztosító művelődési és közösségi élet viszont teljes egészében a helyi kulturális elit függvénye, s szórványban alig van, aki a helyi kultúra szervezését felvállalhatná.

Társadalomlélektani szempontból fontos kérdés, hogy a helyi közösségek kisebbségi kapcsolatrendszere mekkora többségi intézményi nyomást bír el, amikor az anyanyelvhasználat, a többségitől elkülönülő társasági formák iránti igény a többség elutasításával vagy egyszerűen figyelmen kívül hagyásával találkozódik. Szórványban ritka a közösséggel való pozitív azonosulás, ami a nemzet, illetve a tömbben élő etnikai kisebbségek esetében természetesnek mondható. Ennek a bizonytalan viszonyulásnak az elsődleges oka éppen az anyanyelv „használati értékének” viszonylagossá válása. A helyi szórvány csoporttudata labilissá válik, az egyén képtelen helyesen értelmezni egy sor olyan hatást és kihívást, amelyek tömbben vagy a nemzetek esetében a helyükre kerülnek: a szórványban élő hajlamos gondjait, az esetleges sikertelenséget egyéni helyzetével, etnikai másságával magyarázni, s ebben a kontextusban a többségitől eltérő identitás alapelemeit jelentő szimbólumok és értékek relativizálódnak.

Nemzetpolitikai kérdés az, hogy a nemzet miként viszonyul a szórvány(á)hoz. Ez azáltal válik fontossá, hogy a szórvány alapvető jellemzője: a többségitől eltérő identitásának tartalmait önerőből szinte soha nem képes kialakítani és megtartani, mindig külső források voltak szükségesek a nyelvileg-etnikailag halmazottan hátrányos helyzet kezelésére. A nyelvi jogok demokráciában azonosak, legyen szó nemzetről, tömbben élő etnikai kisebbségről, avagy szórványról. A nyelvi helyzet mégis alapvetően különbözik. A *nemzet* esetében a nyelv szabad érvényesülése jogilag és közösségszavatolt, tehát használata akadálytalan, művelésének, oktatásának szabadsága, intézményi feltételeinek biztosítása adott. A *tömbben élő kisebbség* igényli a helyi – etnikailag, kulturálisan különböző – közösségek létének közjogi elismerését, az igény képviselője magára a közösségre pozitívan hat vissza. A *szórvány* esetében a nyelv mögül eltűnik a közösség, ami rövid távon kulturális önfeladásba torkollik. A magára maradt szórvány menthetetlenül beolvad. Ezért beszélhetünk jogi szempontból paradoxonról, amikor a jogot nem a kedvezményezett kéri, az, akit szolgál, hanem valaki más, aki a támogatás nélküliséget a szórvány végveszélyeként fogja fel, és ebbe nem kíván beletörödni. A *kinek* és *mit* kérdése ez esetben minden más kisebbségi léthelyzetnél bonyolultabb, amikor a korlátok és felelősségek tisztázása nemzetpolitikai kérdés.

A szórvány tehát jelent intézménynélküliséget, az erőforrások korlátozott voltát, szerep- és szereplőhiányt. Ezek a kérdések külön-külön is tudományos kutatás tárgyát képezhetik. De létezik egy általános, a részterületek kérdései fölé emelkedő vonatkozás: a demokrácia, mint a megoldás keretének a kérdése. A szórványhelyzet jogi vagy intézményszociológiai kérdései egyrészt a demokrácia létevel és mibenlétével függnék össze, de látni kell, a mégoly tökéletes demokrácia sem képes például a szórványban fellépő társadalomlélektani folyamatok hatástalanítására. Ezért válik központi kérdéssé az, hogy az anyaország a határon túli nemzetrészek iránti felelősségét miként értelmezi, és a tervezett szakpolitikai beavatkozásokat miként egyezteti azzal az állammal, ahol a kedvezményezett szórvány él.

A szórványprobléma

A szórvánnyal kapcsolatos demográfiai alapadatok azt mutatják, hogy miközben Erdélyben/Romániában a magyar népességfogyás a legutóbbi két népszámlálás (1992–2002) között körülbelül 12 százalékos, a szórványban ennek másfélszerese-kétszerese.¹⁰ Az iskola, az egyház, a művelődés területén tapasztalható megannyi gond okán általánossá vált a szórványról mint halmozottan hátrányos helyzetű kisebbségekről szólni. Ez a tematizáció felhívja a figyelmet azok helyzetére, akik a leginkább ki vannak téve az asszimilációnak és a vele járó kultúraváltásnak. De nem mindegy, milyen regiszterben jelennek meg a szórvánnyal kapcsolatos kérdések. Amennyiben segítségre szoruló, a külső támogatás nélkül menthetetlenül elporladó *foszlányközösségekről* (Nits Árpád kifejezése) folyik a közbeszéd, addig szinte biztosra vehető alapállás: a támogatás a nemzeti közösség, az etnikai tömb biztonságában élők szükségleteinek a függvényében ajánlható meg. Azt nem vitatják, hogy *jár* a szórványnak, de utóbbiaknak tudomásul kell venni, hogy olykor nem *jut*. Ez egyoldalú viszonyt jelenít meg: az egyik oldalon a támogatott, a másikon a támogató, aki az előbbitől nem vár, mertnem várhat el semmit.

A képlet nem ilyen egyszerű, és erről egyáltalán nem esik szó még a kisebbségi nyilvánosságban sem. A szórvány képezi a nemzet nyelvhatárát, a szórványban kialakított együttélési technikák igencsak fontosak a nyelvi visszaszorulás feltartóztatásában.¹¹ A nemzet nyelvhatárait a szórvány védi – mondhatnánk kissé patetikusan, de jelentős igazságtartalommal. Tehát a nemzet és tömb, illetve szórvány közötti kapcsolat nem egyoldalú, amikor az egyik csak ad, a másik csak elvár, hanem mindkét félnek a közös nemzeti érdekhez kapcsolódó saját érdeke, hogy kölcsönösen odafigyeljen a másikra.

Milyen jellegű legyen ez az odafigyelés, mire kell odafigyelni?

Ha csak az utóbbi tíz évet véve alapul számba vesszük a szórvány kérdésének szentelt találkozókat, hihetetlen nagy szellemi erők mozdultak meg a szórványt ille-

tően. Az eredmény? – szinte nullával azonos. Ugyanis a szórvány vonatkozásában az a csapdahelyzet alakult ki, hogy a bár egyre több és pontosabb tudományos eredmény áll rendelkezésre ahhoz, hogy a helyzetértelmezés és a kezelését szolgáló szakpolitikai javaslatok rendszert alkotva stratégiává álljanak össze, a gyakorlatban semmilyen rendszert nem látunk, egyéni-helyi kezdeményezések vannak, amelyek léte az illetők forrásszerző képességétől (lobbi) függ. A szórványok helyzetére vonatkozó politikára rámondható a rendszernélküliség, de talán a rendszertelenség kifejezés sem volna túlzó.¹² A gond a jelzett szemléleti kérdéson túl az, hogy olyan alapvető kérdésekben kell konszenzusra jutni, mint értelmezési keret – mi a „tünet” és mi a „kezelés” –, a felelősség kérdése – stratégia és „értételezés” –, eszközök és partnerek – kire mit lehet és kell bízni. A szórványokban fel kell(ene) kutatni azokat a helyi véleményvezéreket, akik tudatosan vállalják a helyzetet és a vele járó társadalmi nyomást. Hiszen a szórványban élő sokszor érzi úgy, hogy nem a többségi intézményi világ, hanem a saját kultúrájának vállalása jelent számára terhet, többnyire erősebben kötődik a többségi nyelvhez, mint anyanyelvéhez, a nyelvváltás a mindennapos kétnyelvűségből szinte zökkenőmentes.

Mindezt figyelembe véve kell tisztázni a kérdést: mit kell(ene) védeni, mi ellen védekezni? A védelem vonatkozhat a nyelvi/kulturális kiszolgáltatottságra, a közösségi kiszolgáltatottságra, de nem utolsó sorban a nemzetre. A szórvány mint nemzetvédelmi kérdés tudomásom szerint nem került be semmilyen politikai ágendába, ezzel a dimenzióval nem foglalkoznak sem az elemzők, sem a gyakorlat szerepvállalói.

Szórványpolitika

A napjainkban többé-kevésbé folytonosnak mondható szórványdiskurzusra rámondható az őszinteség hiánya: a megszólalók mintha kerülgetnék az alapvető kérdéseket, kerülnék a felelősség világos megfogalmazását. Világosan ki kell fejtetni, milyen elvárások milyen rendszerbe állnak össze, de mindenek előtt azt, hogy a kialakítandó (szak)politikák milyen célt szolgálnak. Aki általában beszél szórványtámogatásról, az vagy nem látja, vagy elfedi a bajt. A politika célja lehet a védelem, amikor egy létező helyzet megőrzése, fenntartása a cél. Ha (nyelvi) rehabilitációról beszélünk, akkor lehetőségét látjuk annak, hogy a folyamatokat vissza is fordítsuk bizonyos mértékig. De célul tűzhető ki a mentés, amikor a helyzet tarthatatlanságát beismerő a nyelvterületet feladja, de a nyelvközösséghez tartozókat menteni igyekeznek.¹³ Az erre vonatkozó döntés nagyon nagy felelősséggel jár, de a folyamatos elodázás okozta károk is hatalmasak.

A politikai döntés feltételezi nem csupán a problémakör megfelelő ismeretét, de a rendelkezésre álló eszközöket is, illetve a kapcsolódó érdekeket is számba kell ven-

ni. Ugyanakkor a határon túliakkal kapcsolatos döntések visszatérő zavaró eleme az a szociális „sovinizmus”, amely a 2004-es kettős állampolgárságra vonatkozó népszavazás kampányában is megnyilvánult. Az volna a szórvány szempontjából a legjobb, ha a politikai kérdés rákapcsolható volna az átmenet meghatározó témáira, például a decentralizáció vagy a regionalizmus kérdésére. Egyesek azt gondolják, a regionalizmus tematizációi relevánsak a szórvány vonatkozásában – de nem azok. Ugyanis a regionális érdekek megfogalmazói a helyi domináns csoportok, s ezek közé a szórványközösségek nem sorolhatók be. A regionalizmus által alkalmazott eljárások közül több minden bizonnyal bevethető a szórványkérdés kezelésére is, de a kontextusnak másnak kell lennie.

A nyelvpolitika is nehéz helyzetben van, hiszen a „külső” segítség, a felkínált program csak azt „szólítja meg”, aki döntött, hogy különműködését meg kívánja őrizni. Aki bizonytalan, mi több, már elindult a nyelvváltás útján, arra a nyelvpolitika eszközeivel nem lehet hatni.

A diskurzus kiterjesztését, áthangolását látom lehetőségnek, mert a szórvány nyújt is valamit, amiről nem esik szó. Mert a szórvány, mint már kimutattam, „védi” a nyelvi határt, de ezen túl olyan pozitív tartalmakat is jelent, amelyeket vissza kellene igazolni. Szórványban megtörténik az etnikumközi kapcsolatok humanizálása, kialakulnak az együttélés helyi „technikái”, amelyek értéket jelentenek a nemzetek közötti kapcsolatok általános kérdéseinek az elemzésekor, a potenciális feszültségek feloldási technikáinak előkészítésekor. Vagyis a „határ-mivolt” kettős jellegét kell figyelembe venni, amikor mindkét irányba történik kommunikáció, s ennek megvannak a kipróbált formái. Általános igazságként megfogalmazható, hogy a *szórványkérdés nem a szórvány kérdése*. A nemzet számára a szórványt önnön létén túlmutató értéket hordozó helyi közösségként kell kezelni.

Azt is tudatosítani kell, hogy ha a politika valamilyen kényszer vagy felelőtlenség okán lemond egy bizonyos szórványban élő közösségről, azzal a szórványkérdés nem oldódik meg, a helyzet nem „javul”. Hiszen a szórványosodás: folyamat, amely időben áttevődik, áthúzódik egyik térségből a másikba. Romániai példával élve, Krassó-Szörény megye magyar szórványainak az elmúlt évtizedekben megtörtént felszámolódása csak a nyelvhatárt vitte 40-50 kilométerrel arrébb, Temes megyébe – a szórványok kérdése ugyanúgy élő és nyomasztó marad. A mai intézkedéshiány tehát a szórványosodást erősíti, és a tömbre ró mind erőteljesebb nyomást. Ennek megfelelően a szórványpolitika fogalmat kellene használni a szórványgondozás helyett: a beteget kell gondozni, aki képtelen önmagát adminisztrálni. A szórvány képes döntést hozni, s ez döntés akkor is, ha az a közösség, amelyből a kiválást választotta a szórványban élő, a kilépést veszteségként éli meg. Itt tehát különböző olvasatok lehetségesek, és tudatában kell lennünk annak, hogy a nyelvi közösséghez tartozást a szórványszerep világos megfogalmazásával is erősíthetjük. Mennyire másként hangzik, ha azt mondom: védősáv, mintha azt, hogy halmozottan hátrányos

helyzetű. Az etnikai határon élő helyzetéből fakadóan védi a tömböt. Rá számítunk, közös feladatainkból vállal át – akarva akaratlanul –, a másik helyzetben pedig mintha fogyatékosról szólnánk.

Végül, de nem utolsó sorban figyelembe kell venni az eszközöket: mit lehet, és mit nem lehet vállalni. Mekkora a nemzet teherbíró képessége, mihez lehet, és mihez nem lehet forrást rendelni? A lényeg: a forrásokkal kapcsolatos döntést milyen értelmezésre alapozzák.

Szórványstratégia?

A szórvánnyal kapcsolatos stratégia kidolgozása egy sor kérdést vet fel, amelyeket ebben a keretben jeleznék csupán, és pedigr: kié a feladat?, másfél évtized mire volt elég?, megtörtént-e a nemzeti érdek statuálása? Minden kérdés külön elemzést feltételez, és a sommás válaszokkal igazságtalanok volnának. Amire utalni kell: a Venecei Bizottságnak a „státustörvény” kapcsán kidolgozott álláspontja kimondottan segíti a szórványkérdés nemzetpolitikai keretek közé emelését.¹⁴

A források és eszközök vonatkozásában is el kell dönten: mi *jár*, és mi *jut* – vagyis mi az, amit mindenképpen vállalnia kell az anyanemzetnek. Meg kell határozni a szórványokkal kapcsolatos nemzeti minimumot.

A szemléleti kérdések közé tartozik az is, hogy milyen típusú kapcsolatot, a segítség milyen módját képzelik el, tartják kialakítandónak a nemzet felelős tényezői: fontos volna az igazi partnerség kialakítása, a támogató–támogatott dichotómia feloldása, a központ–periféria ellentét kezelése. A támogatott nem lehet kiszolgáltatott, ő az, aki megfelelő terepismeret birtokában a szükségesnek ítélt programokat és projekteket megvalósítja. Ennek érdekében pedig be kellene vonni abba a konzultációs folyamatba, amelynek során a támogatáspolitikai prioritásait és a támogatandó területek közötti arányokat illető döntéseket előkészítik. Nem csupán szórványstratégiára van szükség, de a szórványkérdés stratégiai jellegének a felismerésére és kimondására. Ennek megfelelően meg kellene teremteni azt az intézményi keretet, amely a kérdésről való hiteles párbeszédet és a döntés-előkészítésbe való bekapcsolódást lehetővé teszi. Nevezhetjük ezt nemzeti szórványtanácsnak, legyen jellege szerint koordinációs bizottság – a lényeg: a szórványkérdést fontosságának megfelelően jelenítse meg.

Végezetül: mindez együtt lehetővé tenné a szórványdiskurzus áthangolását, amikor már nem a modernitás versus fejlődésképtelenség, illetve a diszkrimináció versus esély kategóriák ellentételezése uralja (tévesen) a megoldáskeresést, hanem a szórvány ügy része a nemzetnek, hogy ismert és elismert, a szórvány – érték.

Jegyzetek

- ¹ Értékek, nyelvhasználat – szórvány, In: Bakó Boglárka, Szoták Szilvia (szerk.): Magyarlakta kistérségek és kisebbségi identitások a Kárpát-Medencében, Gondolat-MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2005. 20–45.
- ² Anyanyelvhasználattal kapcsolatos vizsgálatok tárgyát gyakran képezi a szórvány, de ez csupán egyik összetevője az identitásépítésnek. A politikai szocializációtól a munkaerő-piaci esélyegyenlőség kérdéséig a szórvány egy sor kérdésben sajátosan nyilvánul meg.
- ³ Nemzeti politikai program kérdése, hogy melyik nemzet miként viszonyul a határon túli közösségeihez. A román politika ezt a kérdést többnyire áttételesen, például a román–magyar kapcsolatok vonatkozásában tárgyalja. Miközben a határon túli román közösségeket támogatja a nyelvben és kultúrában való megmaradásukban, a kérdés nem válik a nemzetpolitika lényegi elemévé.
- ⁴ A görög kifejezés Keményfi Róbert szerint nem adja vissza az eredeti héber sokkal durvább értelmét, amely a zsidóság kitaszíttóságára utal, az ezzel járó zaklatottságot és félelmet idézi meg. Lásd: Keményfi Róbert: A többbritegű „szórvány” kifejezés a kisebbségkutatásban, In: Ilyés Zoltán – Papp Richárd (szerk.): Tanulmányok a szórványról, Gondolat-MTAKI, Budapest, 2005. 78–79.
- ⁵ A román és a szerb nyelv csak a diaszpórát ismeri, az erdélyi magyarság románul a „belső diaszpóra” összetételt használja. Kárpátaljai kollégák szerint az ukrán nyelvben sem használatos a szórvány.
- ⁶ Vetési László: Juhaimnak maradéka, Ariadné Könyvek, Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2001. 7.
- ⁷ Lásd Bárdi Nándor előadása Nagydobronyban, a 2001 őszen tartott szórványkonferencián. Kézirat.
- ⁸ Ilyés Zoltán: Szórványkutatás, szórványértelmezés, In: Ilyés Zoltán – Papp Richárd (szerk.): Tanulmányok a szórványról, Gondolat-MTAKI, Budapest, 2005. 64–78.
- ⁹ Bodó Barna: Szórványnarratívák, In: Ilyés Zoltán–Papp Richárd (szerk.): Tanulmányok a szórványról, Gondolat-MTAKI, Budapest, 2005. 43–52.
- ¹⁰ A romániai magyarság lélekszáma 1992-ben 1 624 959, 2002-ben 1 434 377, a veszteség 190,6 ezer fő, vagyis 11,7 százalékot tesz ki. Temes megyében, ahol a magyarság részaránya már 1992-ben sem érte el a 10 százalékot, a magyarság apadása 12594 fő volt 1992 és 2002 között. Kiss Tamás adatai szerint a fogyás százalékban kifejezve Temes megyében 18,2. Ennél nagyobb volt a fogyás a következő megyékben: Brassó (–19%), Arad (–19%), Szeben (–19,8%), Hunyad (–25,2%) és Krassó-Szörény (–25,6%) megyékben. Lásd Kiss Tamás: A népességfogyás „kontextusa”, Magyar Kisebbség, 2002/4. sz..
- ¹¹ A szórványhelyzet együttélési technikáinak fontosságát illetően lásd Bodó Barna: Belépés és szocializáció a bánági székelyknél, In: Bodó Barna: Talpalatnyi régióink, Ariadné Könyvek, Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2003. 113–125.
- ¹² Az RMDSZ több alkalommal meghirdette, hogy belefog a fennen hangoztatott szórványstratégia kidolgozásába, de az első lépéseknél tovább egyszer sem jutott. A 2007-es kongresszuson elfogadott program stratégiáról egyáltalán nem beszél. Stratégiát Vetési László vetett papírra és erről vita is folyt a Magyar Kisebbségben 2000-ben, s a vita résztvevői abban egyetértettek, hogy a stratégia továbbgondolására van szükség – ami azóta is várat magára.
- ¹³ Erre – szomorú – példa a németiség kimenekítése Erdélyből és Bánásból, a diktatúra legnehezebb éveiben, de a folyamat eltartott az 1990 évekig.
- ¹⁴ Mi a nemzetpolitika – ez is vita tárgyát képezi bizonyos körökben. Értelmezésben a kulturális nemzetre vonatkozó politikai döntések és eszközök együttesét jelenti.

Darvas-Kozma József

A SZÓRVÁNYKÉRDÉS A GYULAFEHÉRVÁRI ÉRSEKSÉG SZEMSZÖGÉBŐL

Az Erdélyi püspökséget 1009-ben Szent István király alapította. A 14. század elején az Erdélyi (gyulafehérvári) püspökségnek 1100 plébániája volt. A 16. század végén 48 plébániája maradt, ahol 24 pap tevékenykedett.

Az 1848-as egyházi Schematismusszerint

1541 helységében 236 455 hívő élt.

208 plébánia, 83 filia, ahol templom, kápolna és imaház áll a hívek rendelkezésére.

1250 szórványhelységben ezek hiányoznak.

474 pap végezteszolgálatát, + a szerzetesrendek.

Plébánián 179 160 lélek élt.

Filiában és szórványban 57 295 lélek.

Összesen: 236 455 lélek.

Az 1913-as egyházi Évkönyvadatai szerint

1811 helységben 378 834 hívő élt.

239 plébánia, 1572 filia és szórvány volt.

Plébánián élt 304 022 hívő.

Szórványban 74 812 hívő.

230 pap és 96 szerzetes pap dolgozott. (piaristák 1 házzal, minoriták 4 házzal, ferencesek 15 házzal, örmény mechitaristák 1 házzal)

Anői rendekben 337 nővér volt.

Összesen: 378 834 hívő.

Az 1986-os Gyulafehérvári Püspökség Név- és címtára alapján

228 plébánia mellett,

40 betöltetlen plébánia volt.

Szórvány és filia: 289 aktív pap.

Hívek száma kb. 550 000-600 000.

A Temesvári, Nagyvárad és Szatmári római katolikus egyházmegyében a hívek száma 1986-ban *kb. 395 000*.

Temesváriban 160 000.

Szatmárban 115 000.

Nagyváradban 120 000.

Az erdélyi református egyház adatai 1986-ban

Kolozsvári kerület 8 egyházmegyéjében:

462 mater,

137 filia.

715 templom,

444 lelkész.

Kb. 407 000 hívővel.

Nagyvárad kerület 5 egyházmegyéjében:

237 mater,

254 lelkész.

kb. 300 000 hívővel.

Unitárius, magyarevangélikus hívek száma: *kb. 120 000*.

1986-ban az erdélyi magyarok felekezeti létszáma: *kb. 1 | 800 000*.

A 2004-es *Gyulafehérvári Érsekség Név- és címtára* szerint

231 betöltött plébánia

55 betöltetlen plébánia,

370 filiakápolnával. Szórvány:-

312 aktív pappal.

Hívek száma kb. 480 000.

Az Erdélyi érsekség szórvány-plébániáiról

A nagy távolságok, kevés lélekszám, felekezeti, nemzeti kisebbségi sors, erőn felüli anyagi terhek, szegénység miatt a hívek hozzájárulása + persely + helyi jövedelem olyan alacsony, hogy 23 plébánián az évi bevétel összege a 265 000 HUF alatt van (50 millió régi lej). 37 olyan plébániánk van, ahol az évi bevétel nem éri el a 450 000 HUF-ot.

A 2004. évi zárszámadási adatok, tények segítenek, hogy valós képet alkossunk bármely plébánia anyagi helyzetéről, rászorultságáról. A mai árak szerint egy plébá-

nia minimális, fenntartható működtetéséhez legalább egymillió HUF-ra lenne szükség. Az említett 60 plébánián kívül még 30 olyan plébánia van, ahonnan számos filiát látnak el. E plébániák csak útiköltség címen kapnak némi támogatást.

1. táblázat. Diaszpóra plébániák. 2005. március 16.

	Plébánia	Plébános	Máter- lélek- száma	Ellátja / Fília	Lélek- szám	Össze- sen	Kate- gória
1.	Brád	András József	135	Királybánya	–	–	I.
2.	Szentágota	Adorján Gábor	161	–	–	–	I.
3.	Feketehalom	Muresán Márton	161	Vidombák	183	794	I.
4.	Illyefalva	Kacsó Sándor	333	Sepsiszentkirály	135	468	I.
5.	Miklósvár	Szabó Ákos	351	Ürmös stb.	172	523	I.
6.	S-sztygyörgy IV.	Márkus András	5000	cigány	–	–	I.
7.	Szentivánlab	Nagy LászlóEörs	397	Maksa	104	501	I.
8.	Uzon	Albert Imre	345	Kökös	208	553	I.
9.	Málnásfürdő	Kopácsi Ferenc	137	Zalán		650	I.
10.	Futásfalva	Tifán Lajos	315	Ikafalva	85	400	I.
11.	Futásfalva	Vitus Lajos	472	Petőfalva, Szörcse		543	I.
12.	Kolozs	Márton Gábor B.	169	Katona	600	769	I.
13.	Kolozs	Borka Ernő	630	Felsőkapnik	1021	1651	I.
14.	Kolozs	Horhách István	240	Maroscsesztve	40	280	I.
15.	Kolozs	Hatos Mihály	100	Alsójára stb.	203	328	I.
16.	Bordos Kolozs	Sándor Dénes	250	Gyulakuta, Csöb	319	498	I.
17.	Ákosfalva	Máté Ferenc ifj.	202	Backamadaras	70	320	I.
18.	Marosjára	Gábos Zoltán	78	Körtvélyfája	130	208	I.
19.	Nyárádselye	Nagy László ifj.	193	Nyárádmagyarós	64	193	I.
20.	Sztháromság	Balogh Andor	361	Bede stb.	92	452	I.
21.	G-mesterháza	Orbán László ifj.	246	Palotailva stb.	230	495	I.
22.	Atyha	Péter Sándor	260	Etéd	90	350	I.
23.	Hkarácsonyf	Mihály József	153	Homoródalmás	274	623	I.
24.	Pálpataka	Bordi János	335	Szencsed	223	558	I.
25.	Kóstelek	Salamon Antal	25550	M-csüvés	115	370	I.
26.	Alvinc	Ferencz István	300	Kudzsir	300	350	II.
27.	Borbánd	Ferenczi Sándor	395	Marosszentimre	10	310	II.
28.	Tür	Tankó Szilveszter	300	Balázsfalva	310	724	II.
29.	Kudzsir	Fáj Leó Lóránd	400	Lásd Alvinc	–	–	II.
30.	Lónyaitelep	Kedves Tibor	400	Petrilla	1040	1440	II.
31.	Pusztakalán	Köllő Tibor	671	Sztrigyszentgyörgy	183	906	II.
32.	N-szeben 2.	Pál VilmosBarna	475	Vízakna	52	538	II.
33.	Kiskapus	Varga Vince	392	Mikeszásza stb.	104	532	II.

	Plébánia	Plébános	Máter- lélek- száma	Ellátja / Filia	Lélek- szám	Össze- sen	Kate- gória
34.	Barót	Tóth József	2111	Köpec stb.	544	2655	II.
35.	Kőhalom	Jakab Lajos	250	Sz-daróc stb.	–	–	II.
36.	Zernyest	Biró József	432	Barcarozsnyó	375	817	II.
37.	K-martonos	Bakos Balázs	682	–	–	–	II.
38.	Bonchida	Szakács Endre	66	Válaszút	17	76	II.
39.	Tordatúr	Kádár István	75	Sinfalva	100	175	II.
40.	Erzsébetbánya	Jenei János	1115	Kohóvölgy	316	1471	II.
41.	Óradna	Kovács Attila	853	Borberek, Naszód	350	1203	II.
42.	Szék	Küsmödi Attila	230				II.
43.	Vice	Lőrinczi Károly	341	Apanagyfalva	25	374	II.
44.	Magyarláros	Szemák Ferenc	373	Oláhláros stb.	210	583	II.
45.	A-gyéres	Balázs Gyula	280	Aranyosegerbegy	20	300	II.
46.	D-sztmárton	Csala László	680	Ádámos	32	716	II.
47.	Egrestő	Balázs Ferenc	143	Szentdemeter	495	638	II.
48.	M-zsákod	Bene Gábor	160	Székelyvécke	512	672	II.
49.	Szőkefalva	György István	211	Abosf., Mikef. stb.	–	–	II.
50.	Bátos	Lukács János	300	Vajola, Dedrád	205	505	II.
51.	Deményháza	Rózsa Gáspár	220	Buzaháza	30	250	II.
52.	Mezóbánd	Szénégető István	72	Marosvásárhely VI.	395	467	II.
53.	Ny-szereda	Szőcs Béla	311	Nyárádszentanna	69	640	II.
54.	Nyárádtó	Baróti Csaba	210	Maroskeresztúr	463	740	II.
55.	Székelykál	Opra István	216	Iszló	261	483	II.
56.	Teke	Pakó Benedek	105	Mezőerked	172	334	II.
57.	Radnót	Balázs Imre	275	Maroscsapó	45	332	II.
58.	Erdősztygyörgy	Sebestyén Péter	333	Hármasfalu	78	449	II.
59.	Sz-keresztúr	Portik H. Kelemen	1026	Nagygalambfalva	100	1336	II.
60.	Bögöz	Boros László	88	Kányád stb.			II.
61.	Magyarigen	Gál Alajos	13	Gyulafehérvár	806	819	útiköltség
62.	Tövis	Barth Ottó	86	Nagyenyed	295	381	útiköltség
63.	Verespatak	Lukács Róbert	140	Abrudbánya, Aranyosbány	49	189	útiköltség
64.	Zalatna	László Szabolcs	65	–	–	–	útiköltség
65.	Marosillye	Bartalis Árpád J.	25	Déva	2200	2225	útiköltség
66.	Cserna+úr	Tóth János	720	Piski stb.	–	–	útiköltség
67.	Nagyág	Kovács Csaba	18	Dévai Ferencesek	–	–	útiköltség
68.	Hátszeg	Köllő Tibor		Lásd 18	–	–	útiköltség
69.	Bólya	Varga Vince	106	Kiskapus	–	–	útiköltség
70.	Erzsébetváros	Tófalvi Géza	160	Segesvár	1600		útiköltség
71.	K-sárfalva	György Ignác		Kézdiszászfalu	–	–	útiköltség
72.	Esztelnek	Sándor József	820	Kurtapatak	276	1096	útiköltség

	Plébánia	Plébános	Máter- lélek- száma	Ellátja / Filia	Lélek- szám	Össze- sen	Kate- gória
73.	Mócs	Márton Gábor B.	30	Kolozs	600		útiköltség
74.	Jegyenye	Mátyás Károly	548	–	–	–	útiköltség
75.	Kerelősztpál	Bertalan László	881	Marosugra	136	1030	útiköltség
76.	G-szentimre	Pakó Benedek	165	Szászrégen	3800	3965	útiköltség
77.	Jobbányfalva	Sófalvi János	326	Székelysárd	66	392	útiköltség
78.	Nyköszvényes	Csíki Dénes	690	Mikháza	–	–	útiköltség
79.	Gy-békás	Hajdó István	19	Gyergyószentmiklós		15243	útiköltség
80.	Gy-hodos	Andorkó Sándor	802	Galócás	458	1311	útiköltség

Aszórványok jellemzése:

- a hívek csekély száma mellett, lelki-kulturális-anyagi erő, pap és szakemberek hiányában képtelen az önszerveződésre és a fennmaradásra,
- nincs tanterem, „hol a tanító nyíló ajakán az ige-virág magyarul terem" (Reményik S.). Nincs mód az új nemzedék anyanyelvi nevelésére, enélkül pedig a gyors és teljes beolvadás fenyegeti
- iszonyatos szegénységben élnek, ráadásul a kisebbségi sors tudata is nyomasztó, sorvasztó. Egy évszázada az a bizonyos „átkozott háromszög”: az otthon nyomortanyája, a munkahely bizonytalansága és a kocsmá emészti fel a szórvány életerejét,
- megélhetésük bizonytalan. A gazdaság-szervezésben sem kaptak tanácsot, javaikból idegenek kiforgatták, és nincs olyan társadalmi fórum, amely képviselné, megvédené érdekeiket. Mindez felgyorsította az átalakuló gazdaságban és társadalomban való további lemaradásukat,
- nem részesülnek közvetlen lelki gondozásban (többnyire nincs helyben lakó lelkipásztor),
- az elmaradt anyaországi támogatás fokozta elbizonytalanodásukat.

Amit a szórványban dolgozó lelkipásztornak tennie kell

Főegyházmegyénk így rendelkezik a *Zsinati Könyv*

57. pontjában: A lelkipásztori kisegítők foglalkozzanak kollégiumokban is a szórványban élő gyermekekkel, ezzel segítve őket hatékony tanulásukban, a társadalomban való eligazodásban, pályaválasztásban és helyben maradásra ösztönözzék, látogassák a családokat, vegyenek részt a problémák megoldásában.

58. A népfőiskolai tevékenységet, az igazi népművelést, a hagyományörző programokat fel kell éleszteni, hogy a szórványbeli „ifjú tudjon magának nemes eszményeket kitűzni, és azokért egy egész életen át lelkesedjék és dolgozzék. ...Minden

nép annyit ér, amennyi értéket saját magából ki tud termelni. S addig él, amíg életét a saját erejével tudja táplálni” (Márton Áron). A jövőben a különböző szolgálatok összehangolására lesz szükség.

59. A szórványközösségben a legfontosabb lelkipásztori eszköz a jelenlét. A papok és a lelkipásztori kisegítők jelenlétükkel és munkájukkal szolgálják a nép megmaradását és kibontakozását. A lelkipásztoroknak látniuk kell környezetük küzdelmeit, sérelmeit, gondjait, és segíteniük kell a helyi társadalom gazdasági-kulturális életének szervezésében. Figyelniük kell a tisztességes kenyérkeresetre, az emberi kapcsolatokra, értékekre, de a személyes sérülésekre és krízisekre is. Mindebben nagy szükség van a problémák megoldásában segítő imaéletre. Csak azokat lehet lelkipásztori kisegítőként (lektorokként, akolitusokként és licenciátusokként), hitoktatóként alkalmazni, akiknek az élete a társadalmi, emberi, lelkeségi alapokra épül.

Válaszkeresés

1. Milyen a szórványban élő hívek identitása?

A szórványban élők identitása vegyes, hígult, bizonytalan és sok esetben mellékes. Ők elsősorban emberek. A nemzetiség nemegyszer inkább akadály a megélhetésben (munkahely, elhelyezkedés, anyanyelvhasználat). A módos családoknak, akik nem függnék idegen munkaadótól és gyakorló keresztények, töretlen a magyarságtudatuk. Ott nincs lelki-szellemi gerincroppantás, ezért gyerekeiket magyarnak nevelik. Az identitástudatukat a magyar egyházak táplálják. Ahol az egyház bármilyen formában jelen van, ott még parázslis az identitástudat, de az áldozatot kevesen vállalják. Ahol többen vannak, ott a lelkiekért még valamit áldoznak, de már ott is húzódoznak. Mindaz, ami jó vagy rossz történik az anyaországban az a határon túliak identitására, tömbre és szórványra kihatással van. Ha valami rosszul megy, az olyan, mint „krach” a tőzsdén. A szórványban nagyon régi és fenyegető, vészesen negatív előjelű egyirányú folyamatról van szó, akár a csángóknál, amit valamelyest lehet ugyan lassítani, de megállítani nem.

2. Milyen szórványstratégiát, regionális fejlesztést, felnőttképzést, oktatást, nyelvpolitikát képzelzel?

Több helyt is próbálkoztak iskolaközponttal (Dél-Erdélyben, Mezőségen, Beszterce környékén, Maros-mentén, Szászföldön stb.). Napirenden van az iskolák megszűnése. Gyermekhiány miatt most kerültek veszélybe. A tanítók még állást kapnak valahol, vagy nyugdíjba mennek, de a lelkipásztornak ott kell maradnia. Most kell az iskolafenntartásra a segítség. Például Nagyszeben 2007-ben EU kulturális fővárosa lesz. Ott most kellene a magyar iskoláért valamit tennie az anyaországnak. A megszűnő

vagy megszűnt falusi iskolák tanulóit kellene iskolabusszal a szomszéd falu magyar iskolájába szállítani, hogy a dominó-effektust ki lehessen védeni. Vannak helyek, ahol demográfiai hullámvölgy miatt (2. világháború okozta következmény) kevés a gyereklétszám, de 4-5 év múlva ismét helyrebillen a mérleg. Iskolabusz működtetésével kellene az ilyen „átvészelést” segíteni. Sürgetni kell az egyházi épületek visszaadását és az új tanügyi törvényt (állami, magán és felekezeti). A visszkapott egyházi épületeket 2-3 év múlva lehet használni. Egyházi (magán) óvodát beindítani és kollégiummal, iskolaházzal (szegény vagy sokgyerekes családok esetében is - Bőjte Csaba és mások próbálkozása), lehetne folytatni iskolával.

Az identitást megőrző, erősítő, irodalmunkat, kultúránkat, történelmünket megismertető és megszerettető, értékeinket felmutató rendezvényeket bevinni a templomba vagy a templom köré (koncertek, történelmi vetélkedők, könyvbemutatók stb.). Leginkább a népfőiskolai mozgalmat kell újraindítani. A főiskolai és egyetemi hallgatóságot kellene ilyen irányba indítani. A két világháború között az erdélyi magyarság újrászerveződése a népfőiskolai mozgalomnak lett a gyümölcse. Például 1931. július folyamán a csíki és a gyergyói falvakat végiglátogatták a Katolikus Népszövetség Főiskolai és Egyetemi Szakosztálya szervezésében a Kolozsvárt tanuló diákok. Nyári programjuk alatt naponta két helységben léptek fel. Gazdasági és műkedvelői előadást tartottak, melyen a helybéli fiatalok egyfelvonásossal vagy tánccal léptek fel. Egyszerűen kedvet csináltak az önszerveződéshez, és így rázták fel a falvak népét.

3. Milyen megoldások, intézmények, civil szerveződések működnek jól az identitás-megőrzés területén, illetve melyeket nem használunk megfelelő hatékonysággal?

Mára már a nagyvárosok is elszórványosodtak. Kolozsvár is szórvány lett, árnyéka hajdani „kincses” önmagának. Ennek ellenére kéznél vannak az identitást megőrizni segítő eszközök, élhetnek is azokkal az ott lakók. A magyar iskola iránti igényt kell felkelteni (például Kajántó). Ott, ahol iskola van, nem elég hatékony az iskolai nevelés, a pedagógusok információátadók csupán! (A sok tantárgy tanításával, úgy tűnik, mintha ezt tudatosan tenné az állam). Az iskolában nincs már példaadás, öntudatra nevelés, jellemnevelés. Hagyományörző táborokat, táncházakat, találkozókat stb. kell szervezni a szórványszámára.

4. Melyek lehetnek azok az intézmények, finanszírozási formák és kisebbségi közösségépítő stratégiák, amelyek megerősíthetik a határon túli magyar közösségek identitását, javítják versenypozícióikat, s összhangba hozhatók a többségi társadalom elvárásaival?

Háromszáz évvel ezelőtt megírta a magyar származású cseh pedagógus, a Rákócziak nevelője, Comenius: „nem az anyanyelven kezdeni a tanítást olyasmí, mintha lovagolni tanítanók a gyermeket, mielőtt az megtanulna járni”. A történelmi egyházakat

kellene megerősíteni, és támogatni az önazonosság megőrzését szolgáló iskolák működtetésében és indításában. Megéri, mert a határon túli magyar, különösen a szórványbanélő magyar „egy erővel” magyar és keresztény.

A pályázati rendszer alig működik. Elég szomorú, hogy csak akkor élheti meg egy kis közösség a magyarságát, akkor szervezhet valamit, ha megengedik, és ha pénzt koldul rá. Ez megalázó. A szervezők inkább félreállnak, begubóznak és interneteznek, minthogy a közösséghez tartozást ápolják. Az oktatás terén a többségi társadalom azt várja el, hogy hozzájuk simuljanak, adják fel önmagukat, szívódjanak fel. Addig is legyen „magyarul beszélő” jó román. A többséget csak magyar tőkével lehet kezelni.

5. Túl kell-e, túl lehet-e lépni a „templom és iskola” identitásőrző szerepén? Nincsenek-e túlságosan romantikus képzeleteink a szórványról?

Ha a család, a templom és iskola teszi a dolgát, akkor jó úton járunk. A templomot nem lehet túllépni, az szokta túlélni híveit. Ahol nincs iskola, de van templom, az megtartja egy ideig a magyarságot. Viszont a templomnak is lecsökkent az identitás-megőrző szerepe, nem olyan, mint a múltban volt, amikor „templom és iskola” ment svárnak, oxigént nyújtó intézménynek bizonyult. Ma pénz az úr!

Amíg magas rangú vezetőink erkölcsi szinten nem mutatnak korrektségben, becsületességben, a nemzet iránti elkötelezettségben példát, addig hiábavaló minden stratégia. Ha nincs vezér, akire bátran fel lehet nézni, akkor a „Kárpát-medencei közlegény”, azaz a határon túli magyar előbb a szórványban, majd a tömbben is felszívódik, dezertál.

A szülők is azzal biztatják már gyerekeiket: „mi úgy sem kellettünk, menj, próbálj szerencsét külföldön. Fő, hogy neked jobb sorsod legyen, mint nekünk. Aki utánunk jön, legyen az akár román, beteszi majd az ajtót.”

Az elvándorlás, a egyes házasságok, a nyelvi romlás és asszimiláció annyira meggyengítik a szórványban élő magyart, hogy a következő nemzedéknél csak a neve lesz magyar.

6. Miben segíthet Magyarország, s mit kell önállóan végiggondolni?

Szokták mondani, hogy sok út van, csak éppen kiút nincs. Magyarország abban segítsen először, hogy viseltessék nevéhez híven anyanemzetként. Magyarország vezetői legyenek jellemek, akikre bizalommal tekinthessenek a határon túli magyarok. Magyarország ne szívja el, ne csalogassa be a határon túli magyarokat, hanem viseljen felelősséget értük. Anyagiakkal is támogassa történelmi egyházainkat. A végvárak megvannak, az átjárhatóság előtt már nincsen akadály. Csak egy nagy szív és egy nagy cél kell. Ki mutatja fel? Az „anyaország” számára továbbra is maradnia kell a feladatnak, hogy segítségére siessen a valamilyen formában „garanciát” is adni tudóknak. E tekintetben, tetszik vagy nem, léteznie kell valamilyen „szűrőrendszer-

nek”. 2007-ben Nagyszeben az EU kulturális fővárosa. A Köztársasági Elnök urat tisztelettel kérjük, hogy az ezer éves magyar múlt jogán, látogasson el Nagyszebenbe, és ott méltóztassék találkozni a magyar történelmi egyházak püspökeivel és az erdélyi magyarságpolitikai képviselőivel.

Lampl Zsuzsanna

NEMZETI IDENTITÁS TÖMBBEN ÉS SZÓRVÁNYBAN

Szlovákiában azok a települések számítanak szórványnak, amelyekben a magyar nemzetiségű lakosság részaránya nem éri el a tíz százalékot, viszont legalább 100 főre tehető. A 2001-es népszámlálás adatai arról tanúskodnak, hogy Szlovákiában csökkent a magyarok lélekszáma. Az is kiderült, hogy a csökkenés úgy a tömb, mint a szórványtelepüléseken bekövetkezett, ám a szórványtérségekben rohamosabban fogyott a magyar lakosság, mint a tömbtérségekben. A lélekszámapadásnak több oka volt, ezek közül az asszimiláció, vagyis a nemzetváltás a legdominánsabb.

Ennek tudatában fogalmaztam meg azt a négy kérdést, amely a mai nap folyamán vitatott tematika szempontjából alapvető fontosságú:

1. milyen a szlovákiai magyarok nemzeti identitása,
2. különbözik-e a tömbben és a szórványban élők nemzeti identitása,
3. ha különbözik, vajon jobban „hajlamosít-e” az asszimilációra a szórvány nemzeti identitás, mint a tömb nemzeti identitás,
4. milyen stratégiák képzelhetők el a nemzetváltás megelőzésére a tömbben és a szórványban?

Előadásomsorán ezekre a kérdésekre próbálok rövid választ adni.

Milyen a szlovákiai magyarok nemzeti identitása?

A kilencvenes évek második felében végzett értékrend-kutatások a szlovákiai magyar felnőtt lakosság nemzeti értékrendjének három domináns értékrend-típusát fedték fel. Ezeket szilárd, megtagadó és visszakozó értékrendeknek neveztük el.

A szilárd nemzeti értékrend hordozói, akik a vizsgált népesség 35 százalékát alkották, büszkék arra, hogy magyarok. Fontosnak tartják, hogy a magyarság Szlovákiában szervezett közösségként éljen. Szerintük természetes dolog magyarnak len-

ni, hiszen magyar az anyanyelvük és a magyar kultúrán nőttek fel, ugyanakkor ez felelősséget is jelent: meg kell őrizni ezt a kultúrát, mert nélküle nem maradunk fenn.

A megtagadó nemzeti értékrend a vizsgált népesség 15 százalékára volt jellemző. Őket nem foglalkoztatja a nemzetiség kérdése, nem jelent számukra semmit. A nemzetiség, mint érték esetükben jellemzően nem identitásképző tényező.

A visszakozó nemzeti értékrendűek alapvető nemzeti „életérzése” abban nyilvánult meg, hogy hátrányos és veszélyes magyarnak lenni. Ez a vizsgált népesség 13 százalékára volt jellemző.

Összegezve az elmondottakat: a szlovákiai magyarok egyharmada tartotta fontosnak és megőrizni való, védendő értéknek a nemzetiségét. További – összesen csaknem – harminc százalékuk elutasította, vagy hátrányosnak tartotta, a vizsgált népesség fennmaradó körülbelül egyharmada pedig maradéktalanul egyik értékrend-típussal sem azonosult. Mivel hasonló vizsgálatra az utóbbi időben nem került sor, arra vonatkozó adatokkal, hogy változott-e, ha igen, milyen módon, s jelenleg milyen a szlovákiai magyarok nemzeti értékrend-struktúrája, nem tudok szolgálni. Szeretnék viszont utalni arra, hogy az ismertetett értékrend-tipológia és megoszlása épp a két népszámlálás közötti időszakra jellemző, amikor bekövetkezett a bevezetőben jelzett lélekszámpadás.

Különbözik-e a tömbben és a szórványban élők nemzeti identitása?

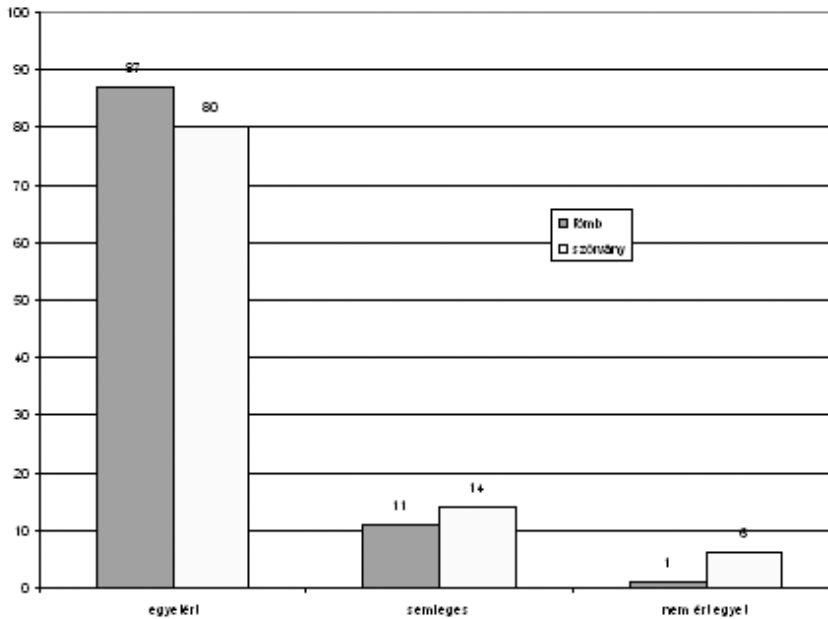
A feltárt nemzeti értékrendek hordozóit négy fő tényező szoros együtthatása jellemzi. Ezek a következők: a megkérdezett kora, iskolai végzettsége, úgynevezett általános értékrendje és az, hogy tömbben, illetve szórványban él-e. A felsoroltak közül az általános értékrend dominál, ez képezi a „magot”, amelyre a másik három tényező „tapad”. Önmagában a tömb– szórvány szempont tehát nem meghatározó, azaz egyik nemzeti értékrend-típus sem kapcsolódik kizárólagosan a tömbhöz vagy a szórványhoz. Egy érdekes összefüggést mégis sikerült felfedni: míg a tömbben élőket fokozottan jellemezte a szilárd és a visszakozó nemzeti értékrend, a szórványban élők között gyakrabban fordult elő a megtagadó nemzeti értékrend. Ez annyit jelent, hogy:

1. A tömbben élők között gyakoribb volt a magyar nemzetiséghez való pozitív (szilárd nemzeti értékrend), de a negatív viszonyulás is (visszakozó nemzeti értékrend), mint a szórványban élőkénél. Ez abban nyilvánult meg, hogy a tömbben többen tartották fontosnak, személyiségük építőkövének, létük egyik meghatározójának, de ugyanakkor veszélyesnek és hátrányosnak is a magyarságukat.
2. A szórványban viszont gyakoribb volt a magyar nemzetiség, sőt bizonyos értelemben a nemzetiség mint érték ignorálása (megtagadó nemzeti értékrend). Ez abban nyilvánult meg, hogy a megkérdezettek nem tulajdonítottak fontosságot a

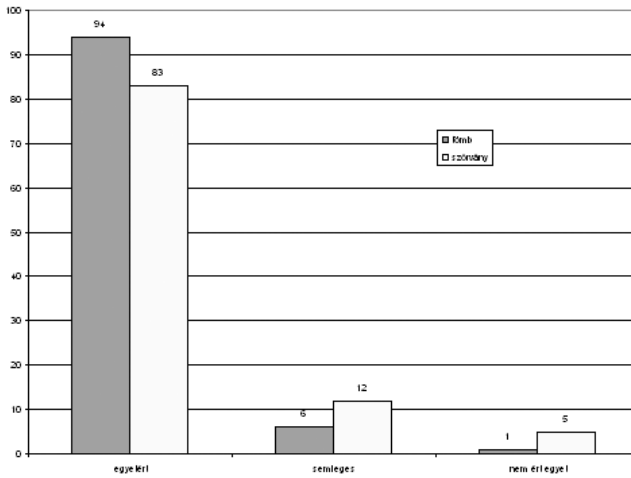
nemzetiségüknek és a nemzetiségnek, nem érdekelte őket, nem volt számukra szempont. A szórványban élők nagyobb mértékben adtak semleges és elutasító válaszokat a nemzetiséggel kapcsolatos valamennyi kérdésre, továbbá gyakrabban tagadták meg a válaszadást.

Ezt részben a 2003-ból származó újabb adatok is alátámasztják: A válaszadók többsége akár tömbben, akár szórványban él, büszke a magyarságára és ezt természetes dolognak tartja (1. és 2. ábra), de a tömbben élők gyakrabban érzik így, mint a szórványban élők. A második kérdésnél – egyetért-e azzal, hogy „magyarnak lenni természetes dolog, mert magyar az anyanyelvem és a magyar kultúrán nőttem fel” – növekszik a különbség a két csoport között, annak ellenére, hogy úgy a tömbben élők, mint a szórványban élők ezzel a kijelentéssel még inkább azonosulnak, mint az előzővel.

a) Büszke vagyok arra, hogy magyar vagyok

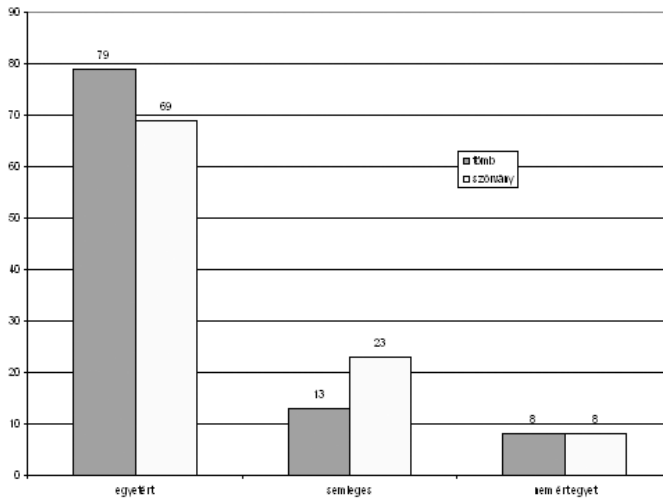

b) Magyarak lenni természetes dolog, mert magyar az anyanyelvem és a magyar kultúrán nőttem fel

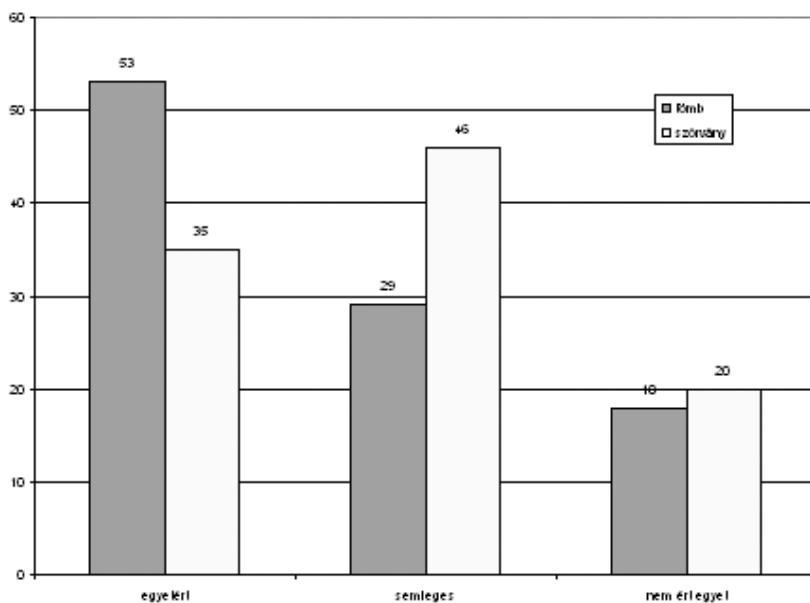
A kultúra és az anyanyelv megőrzésének fontosságával egyetértők aránya mindkét csoportban csökken, de a közöttük levő különbség tovább fokozódik. Míg a felelősségvállalással minden ötödik tömbben élő semleges álláspontra helyezkedik vagy nem értegyet, a szórványban élők közül ez minden harmadikra érvényes.

c) Magyarak lenni felelősség, mert fontos, hogy megőrizzük kultúránkat és nyelvünket

A „magyarnak lenni politikai kihívás...” még inkább megosztja a válaszadók mindkét csoportját, de ami számunkra most fontos, hogy ennél a kérdésnél először „fordul a kocka”: a szórványban élők közül már azok alkotnak többséget, akik nem azonosulnak vele. Míg a tömbben élők fele egyetért ezzel az állásponttal, a szórványmagyarok kétharmada semleges vagy elutasítja (4. ábra).

d) Magyarnak lenni politikai kihívás, mert fontos, hogy a magyarság Szlovákiában szervezett közösségként éljen

3. Mint említettem, a nemzeti értékrend leginkább az általános értékrenddel mutatott szoros összefüggést. Ebből a szempontból pedig elmondható, hogy a szórványban élők általános értékrend-típusai között gyakoribb a modernizált és a fogyasztói általános értékrend. Bár mindkettő más alapul, van egy közös vonásuk: a nemzetiségnek, mint általános életvezetési értéknek a háttérbe szorítása. Tehát erről a nyomról indulva is bebizonyosodott, hogy a szórványban élők és a tömbben élők nemzeti értékrendje közötti legnagyobb különbség abban rejlik, hogy míg az utóbbiak általános értékrendjében a nemzetnek is megkülönböztetett helye van (még ha ez nem is jelent mindig pozitív viszonyulást), a szórványban élőkénél a nemzetiség az általános értékek szintjén legfeljebb csak az utolsó helyek egyikét foglalja el.

Jobban hajlamosít a szórványidentitás az asszimilációra, mint a tömbidentitás?

Úgy gondolom, az elmondottakból kiderült, hogy nem létezik egyértelmű tömb-, illetve szórványidentitás. Asszimilációra hajlamosító nemzeti értékrend viszont van, mégpedig kettő: a megtagadó és a visszakozó. S mivel a megtagadó nemzeti értékrend jellemzőbb a szórványra, a visszakozó nemzeti értékrend viszont inkább uralja a tömb lakóit, a nemzetváltás valójában éppúgy fenyegeti a tömböt is, mint a szórványt. Mindkettő veszélyeztetett, csak mindkettő másképp veszélyeztetett.

Nemzetvédő és nemzeterősítő stratégiák

Kedvenc definícióm szerint a nemzeti identitás egy bizonyos tér- és időbeli kereten belül lejátszódó történelmi, nyelvi és kulturális azonosság. A nemzeti identitás tehát nem velünk született, egyszer s mindenkorra adott tartozékunk, hanem élő, mégpedig velünk és bennünk élő, formálódó folyamat.

A nemzeti identitást kialakító tényezők:

- a) az anya és az apa nemzeti identitása
- b) az anyanyelv
- c) az iskoláztatás nyelve
- d) a lakóhelyi környezet
- e) a kulturális közeg
- f) a nemzetiséggel kapcsolatos egyéni és közösségi tapasztalatok

A kialakulnak tekinthető nemzeti identitást továbbterelő tényezők:

- a) a házastárs, partner nemzeti identitása
- b) a lakóhelyi környezet
- c) a kulturális közeg
- d) a gazdasági közeg
- e) a személyes ambíciók
- f) a nemzetiséggel kapcsolatos egyéni és közösségi tapasztalatok
- g) a nemzeti perspektívák

A szórványban élőkre a megtagadó nemzeti értékrend a jellemzőbb, vagyis elutasítják a nemzetiséget, nincs meggyőződésből származó nemzetiségük, valójában nincs nemzeti identitásuk. Ezt nehéz elhinni, de magam is számtalanszor tapasztaltam különböző jeleit, főleg a fiatalabb, a többségi környezetbe „beilleszkedni akaró” interjúalanyoknál és szüleiknél, de középkorú, valamilyen szempontból frusztrált, leggyakrabban munkaerő-piaci gondokkal küszködő alanyoknál is. „Ma magyar,

holnap szlovák, holnapután belga... Mi a különbség?” – kérdezte nemrég az egyik. A tömbben élőknel gyakoribb, hogy van nemzeti identitásuk, magyarnak tartják – még – magukat, de ez a magyarságtudat kényelmetlen számukra, hátrányosnak, sőt veszélyesnek érzik, belülről szúrja a bőrüket. (Természetesen a szórványban élőknel is előfordul a visszakozó nemzeti értékrend, s a tömbben élők között is a megtagadó, csak kisebb mértékben).

Az első esetben tehát a nemzeti identitás „újratermelése” a legfontosabb, a másik esetben pedig a negatív viszonyulás enyhítése, pozitívvá módosítása. Hogyan lehetséges ez a nemzeti identitást kialakító és továbbformáló tényezőkön keresztül? Nem áll módomban valamennyi felsorolt tényezővel foglalkozni, ezért csak a legfontosabbakat említem:

Az iskoláztatás nyelve

Interdiszciplináris kutatások bizonyítják az anyanyelvi oktatás fontosságát a nemzeti identitás kialakulása szempontjából. Az Elnök úr levelében feltett kérdés tehát – „Fontos-e az iskola és a templom?” – nem vészett aktualitásából. Saját kutatásaimból is tudom, hogy az anyanyelvi oktatás, főleg az alapiskolai anyanyelvi oktatás sok esetben családon belüli átörökítő mechanizmusként működik, vagyis azok, akik magyar iskolákat végeztek, a gyerekeiket is gyakrabban íratják magyar iskolába. Azt pedig még a magyar iskolákat ellenzők is elismerik, hogy a gyermek csak magyar iskolában tanul meg a magyar történelmet és kultúrát, ami pedig a nemzeti identitás kialakulásának egyik legfontosabb meghatározója. A templom is „belóg a képbe”, ugyanis a magukat vallásosnak tartók gyakrabban preferálják a nemzeti-konzervatív, illetve keresztény-konzervatív általános értékrendet, amely viszont szoros összefüggésben áll a szilárd nemzeti értékrenddel. Az alapiskolák megtartása és szinten tartása tehát elsődleges stratégiai cél kell, hogy maradjon, amennyiben a nemzeti identitás újratermelését, továbbvitelét kívánjuk.

Jól érezni magunkat – egészségügyi állapot, lakóhelyi és gazdasági közeg

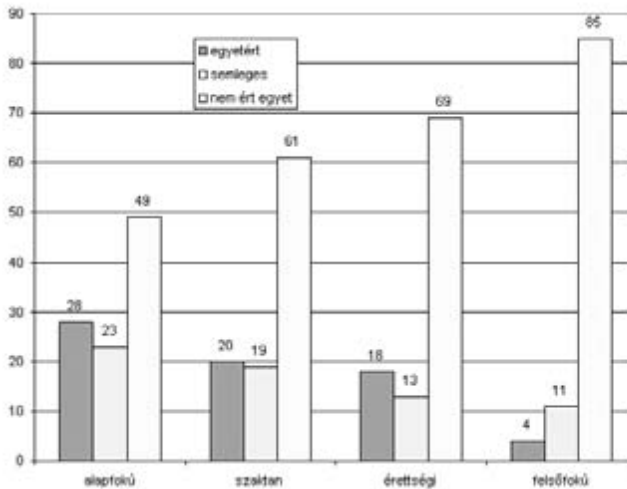
Mivel nincs idő részletesen kitérni mindegyikre, csak azt mondom, ami közös bennük: jól kell, hogy érezzük magunkat emberként is, magyarként is. Nem véletlenül választottam ketté:

- emberként szükséges az alapvető egészségi állapot és biztonság megléte,
- magyarként a más magyarokhoz, magyarsághoz fűződő jó kapcsolatok, pozitív magyarkép táplálják a nemzeti identitást.

A kvalitatív kutatások is bizonyítják, hogy a nemzeti identitás és a vele való foglalkozás fontosságának tudatosítása az esetek többségében a jó társadalmi közérzet függvénye. Ahhoz, hogy emberként jól érezze magát a szlovákiai magyar, először egész-

ségesnek kell lennie. Már a múltkori találkozásunkkor is jeleztem, hogy e téren nagy problémák vannak. Úgy gondolom, nagyon erős egészségügyi propagandát kellene folytatni például a szlovákiai Rákellenes Ligával karöltve, amely tudomásom szerint nyitott az ilyen együttműködésre, hiszen magyar anyagai és munkatársai is vannak. Egyébként nem arról van szó, hogy a magyarok ne tudnák, mi a jó és a mi a káros az egészségükre (persze sokan nincsenek ezzel tisztában). Inkább a saját életvitelbe történő implementációkkal van baj. Az egyik felmérésben megkérdeztem, hogy milyen az egészséges táplálkozás. Az interjúalany felsorolta, hogy sok zöldség, gyümölcs, rostos anyagok, a zsíros hús ártalmas stb. Később kedvenc receptjét is megosztotta velem. Ez zöldséges tarja volt – jó kis vegyes hús sok főtt zöldséggel... Továbbá az ifjúsági szervezetek is többet foglalkozhatnak például a dohányzás, az alkohol és a kábítószer károsásával. A rossz egészségügyi állapotot minden bizonnyal a rossz gazdasági és szociális helyzet is okozza, de erre vonatkozó statisztikák vagy kutatási adatok nem állnak rendelkezésemre. Az viszont nyilvánvaló, hogy a gazdaságilag kedvező helyzetben levő járásokban ugyanúgy magas a rákos elhalálozások aránya, mint a leszakadt járásokban, s vannak marginalizált járások, ahol alacsonyabb az elhalálozás. Az okok tehát nem elsősorban gazdasági jellegűek. A kutatások továbbá azt mutatják, hogy a szlovákiai magyarok többsége tömbtől és szórványtól függetlenül az ország többi lakosához hasonlóan leginkább alapvető gazdasági és szociális biztonságra vágyik. Ott, ahol ez nincs meg, például a magas munkanélküliséggel sújtott területeken, a nemzeti identitás azonnal háttérbe szorul, megszűnik fontos lenni vagy hátrányként élik meg, főleg az alacsonyabb iskolai végzettségűek [e]ábra].

e) Magyarnak lenni hátrány, mert nehezen tudok érvényesülni – iskolai végzettség szerint

Ezzel kapcsolatban sokszor kerül szóba, hogy a szlovákiai magyarok képzettségi szintje még mindig alacsony és emelni kell. Úgy gondolom azonban, hogy azokban a magyarlakta járásokban, amelyek permanensen magas munkanélküliséggel küzdenek, ez csak részben segíthet. Sokkal inkább az a probléma, hogy ezekben a régiókban nincs megfelelő mennyiségű munkahely. Igaz, hogy a munkanélküliség jobban sújtja az alacsonyabb iskolai végzettségűeket, mint az érettségizetteket és a diplomásokat. Ennek viszont nem az az elsődleges oka, hogy annnyival több a magasabb képzettségi szintet igénylő állás, hanem az, hogy mivel ilyen munkahelyből sincs elég, az érettségizettek és a diplomások töltik be az alacsonyabb képzettséget megkívánó munkahelyeket is. Ahol van elég munkahely, ott tudnak dolgozni az alacsonyabb iskolai végzettségűek is, akik látszólag elhelyezhetetlenek voltak. Példaként szolgálnak azok a járások, ahonnan a Nokiába, Volkswagenbe stb. járnak dolgozni többségükben épp alacsonyabb iskolai végzettségű emberek. Ugyanez vonatkozik a felnőttképzésre is. A felnőttképzést manapság nem mindig építik valós igényekre, hanem feltevésekre. S ennek nem csupán az az oka, hogy a felnőttképzés kezd jól virágzó üzletgá fejlődni – ezt az is jelzi, hogy nem igazán az oktatási intézmények végzik a felnőttoktatást, hanem magáncégek, amelyek sokszor teljesen más tevékenységüket váltják fel vagy egészítik ki a felnőttoktatással –, hanem az is, hogy az igények gyakran rövid időn belül jelentkeznek, s az oktatás nem győz velük lépést tartani. Ennek aztán olyan következményei vannak, hogy az illető hat különböző oklevéllel rendelkezik, de valójában mégsem tud elhelyezkedni, mert nincs elég munkahely. Amikor viszont a térségben megjelennek a munkaadók, egyszeriben elhelyezkedik, nincs is szüksége a „certifikátumokra”. Ezzel persze nem azt akartam mondani, hogy fölösleges az egész életen át való tanulás. Szükséges és fontos, csak épp más gazdasági feltételek mellett. Olyan gazdasági feltételek mellett, amelyek motiválnak a tanulásra, továbbfejlődésre, s reális esélyeket nyújtanak a munkaerőpiacon. Ugyanakkor vannak olyan területek, amelyeken a magyarokra ráfér a továbbképzés. Például a szlovák nyelvtudás, az idegen nyelvtudás, bizonyos szakmák középszintű elsajátítása. S ez ugyanúgy szükséges a magas munkanélküliségű, mint az alacsony munkanélküliségű régiókban, sőt az utóbbiakban még inkább. Hiszen aki itt akar elhelyezkedni, még erősebb konkurenciával találja szemben magát, mint a magas munkanélküliségű járásokban.

Úgy gondolom, a felvázolt stratégiák, vagyis az anyanyelvi alapkiskolai oktatás, az egészségügyi propaganda, a munkaerőpiacon általános érvényű és fontosságú tudás elsajátítása, a munkahelyteremtés – és a többi, amelyet majd a délután folyamán talán jobban ki fogok tudni bontani – egyértelműen a szlovákiai magyarok „*well being*”-jét szolgálnák, s ezzel, sok egyéb hozadékon kívül, nemzeti identitásuk újrafelfedezéséhez és újragondolásához is hozzájárulhatnak. Rövid előadásomban csak arra akartam rámutatni, hogy

1. mivel a nemzeti identitás alakulását sok tényező együttesen befolyásolja, **a stratégiáknak is komplexeknek kell lenniük;**

2. bár bizonyos identitási aspektusokat illetően nagyobb hangsúlyt kell fektetni a szórványtérsegekben, legalább annyira fontos, hogy az
- a) **általános érvényű stratégiák** mellett (anyanyelvi oktatás, kulturális identitás és összetartozás megerősítése)
 - b) **szükségletorientált stratégiákat** is folytassunk – például egészségügyi propaganda, agroturizmus fejlesztése stb. Ezen belül kellene tovább specifikálni a szórvány szükségleteit és igényeit, szem előtt tartva persze azt is, hogy amint különbség van tömb és tömb között, úgy az egyik szórvány sem azonos a másikkal.

Gyurgyík László

ASSZIMILÁCIÓS FOLYAMATOK A SZLOVÁKIAI MAGYARSÁG KÖRÉBEN¹

Előadásomban a szlovákiai magyarság körében zajló asszimilációs folyamatokat a szociológiai és demográfiai vizsgálatok korábbi eredményei alapján ismertetem.

Fogalmak

1. Az asszimilációt olyan határcsökkentő folyamatnak tekinthetjük, mely akkor következik be, amikor két vagy több közösség, etnikai vagy kisebb társadalmi csoport tagjai kapcsolatba kerülnek egymással. Az asszimilációs folyamat egyes szakaszai annak kezdeti, előrehaladott, vagy végső szakaszaként jellemezhetőek. Az asszimilációs folyamatok két aspektusaként a nemzedékek közötti és a nemzedéken belüli hasonulásokat kell megkülönböztetnünk. Ezek ugyan a társadalomtudományi vizsgálatok során gyakran egybemosódnak, de fogalmi szintű megkülönböztetésük alapvető fontosságú.
2. Ellentétben a szociológiai megközelítésekkel, a demográfiai adatok szintjén kimutatott nemzetiségváltásoknál nem indokolt asszimilációról beszélni. A demográfiai megközelítés a nemzetiségváltást tekinti asszimilációnak, azaz az asszimilációt nem vizsgálja annak folyamat mivoltában.

Elmondhatjuk, hogy sor kerülhet jelentős mértékű asszimilációra anélkül, hogy nemzetiségváltás következne be, de ellentétes irányú összefüggés is megfigyelhető: az egyének nemzetiséget válthatnak, de nem kerül sor jelentősebb mértékű asszimilációs folyamatokra.²

A társadalmi valóság aspektusai és az asszimilációs folyamatok

A következőkben az asszimilációs folyamatokat vizsgáljuk meg a társadalmi valóság egyes meghatározó összetevőivel összefüggésben. Feltevésünk szerint a hasonulási folyamatok alapvetően a kisebbség irányából a többség felé mutatnak. A továbbiakban ezt az interetnikai kapcsolatokat néhány fontosabb összetevője szerint elemezzük.³

Dimenziók.

Az asszimilációs folyamatok lefolyását különböző társadalmi tényezők befolyásolják, illetve a befolyásoló tényezőknek eltérő hatása, súlya, szerepe van a hasonulási folyamatokra. A szlovákiai magyarok körében végzett vizsgálat modelljeit Gordon és Yinger elméleti konstrukciója alapján alakítottuk ki és öt dimenzióját különítettük el. (Gordon 1964, Yinger 1994)

	Dimenziók elnevezése	Változók
1.	Kulturális asszimiláció	Magyar nyelvtudás mértéke
2.	Strukturális asszimiláció	Iskoláztatás nyelve

Két kérdés megválaszolására törekedtünk, amelyek végül is ugyanannak a valóságnak két vetületét jelentik. Egyrészt azt szeretnénk volna tisztázni, hogy a nemzeti hovatartozás megtartását, illetve ennek megváltozását milyen tényezők határozzák meg a legnagyobb mértékben. Másodikként az egymással kapcsolatban álló etnikumok tagjainak etnikai hovatartozása hogyan módosul, illetve milyen hasonulási folyamatok rakerül sorközöttük.

Egydimenziós modell

Az első kérdésre a választ egy egydimenziós modell segítségével kerestük. Ebben a megközelítésben a nemzetiség volt a függő változó, a többi – a (homogén-heterogén) származás, iskoláztatás nyelve, a magyar nyelvtudás mértéke, házastársa nemzetisége-magyarázó változó.

A nemzeti hovatartozás alakulását befolyásoló tényezők hatását több lépésben elemeztük: először az egyes magyarázó változók hatását vizsgáltuk meg a függő változóra.

A vizsgálat eredménye szerint a nemzeti hovatartozás megtartására, legnagyobb hatása a homogén magyar származásnak van: A homogén magyar származású megkérdezettek (18 évnél idősebb) populációjából 93,6% vallotta magát magyar nemzetiségűnek, a vegyes származásúak 20,1%-a minősítette magát magyarnak. A homogén szlovák származásúak között nem találtunk magyar nemzetiségűt.

Értelemszerűen úgy is fogalmazhatunk, hogy a homogén magyar származásúak 6,4%-ának változott meg a nemzetisége szülei nemzetiségéhez viszonyítva. A magyar-szlovák vegyes házasságból származók 60%-a vált nemzetiséget.⁴ (A homogén szlovák családokban nem mutatható ki nemzetiségváltás.)

Ha a származás mellett váltakozva 1-1 további dimenziót is bevonunk, megfigyelhetjük, hogy hogyan módosul a nemzetiséget váltók aránya, ha az azonos származás mellett a további bevont változó értékei eltérőek. A további magyarázó változó bevonása jelentős mértékben differenciálta a magyar nemzetiségűek számának, arányának alakulását. Az egyik tipikus esetet az iskoláztatás nyelvének változása jellemzi, azaz a magyar származásúak nem magyar, hanem szlovák tanítási nyelvű általános iskolákat látogatnak. Ebben az esetben a megkérdezettek 28%-a már nem magyarnak, azaz szlováknak vallotta magát. A magyar iskolákat látogatók közül ezzel szemben 2% volt szlovák nemzetiségű. A nyelvi dominancia változása az előzőnél is nagyobb mértékű differenciálódást eredményezett. Abban az esetben, amikor a magyar származásúak már jobban beszélnek a többségi nyelvet - a megkérdezettek közel fele, 49%-a minősítette magát szlováknak. A magyarul jobban beszélőknek az előző típushoz hasonlóan 2%-a minősítette magát szlováknak. A legkisebb változáshoz a megkérdezettek nemzetiségében a más nemzetiségű házastárs választása vezetett. A nem magyar féllal házasságot kötők 16%-a, szemben a magyar féllal házasságok 3%-ával vallotta magát szlováknak.

A vegyes házasságból származóknál az előzőnél is differenciáltabbak a hasonulási folyamatok. A heterogén származásúak amennyiben szlovák tannyelvű iskolákat látogattak (s ez a tipikus) 95%-uk szlováknak vallja magát, a magyar tanítási nyelvű iskolában tanulók 74%-a magyar nemzetiségű. Hasonló arány mutatkozik a nyelvtudás esetén is: a szlovákul jobban beszélők 99%-a volt szlovák, míg a magyarul jobban tudók 41%-a. A legkisebb befolyása a házassági homo-heterogámiának van a hovatartozás alakulására. A szlovák féllal házasságra lépő vegyes házások 89%-a, a magyar féllal házasodók 66%-a vallja magát szlováknak. A homogén szlovák származásúak esetében - már említettük, hogy - determinisztikus kapcsolat mutatható ki a származás és a hovatartozás között. Minden esetben – még azokban a ritka esetekben is, amikor magyar iskolákat látogatnak, vagy jobban beszélnek magyarul, mint szlovákul – szlovák nemzetiségűnek vallják magukat. A vegyes (magyar-szlovák) házasságok etnikai jellemzőik alapján közelebb állnak a homogén szlovák házasságokhoz. E házasságokban sem nyelvhasználatuk, sem kulturális szokásaik tekintetében nem mutatható ki a két etnikai háttér kiegyensúlyozott jelenléte. A legjelentősebb aszimmetria a már említett etnikai hovatartozás átörökítésében mutatkozik.⁵

Komplex modell

Az előző pontban leírt vizsgálat a nemzetiségváltást vizsgálta, a demográfiai megközelítéstől lényegesen eltérő összefüggésben. A nemzetiség változóját alkalmazva itt is beleütköztünk a nemzetiség, mint kategoriális változó problémájába. Két nemzeti közösség egymáshoz fűződő (etnikai) kapcsolatai valójában sokkal árnyaltabbak, semhogy ezt elégségesen ki lehessen fejezni - esetünkben egy-egy - nemzetiségi kategória adataival, számával, arányával, mivel ezek közvetlenül alig árulnak el valamit az adott terület népességének etnikai finomszerkezetéről. Hasonlóan a két nemzetiség által behatárolt interetnikai térben élők - esetünkben két nemzetiség között meghúzódó - etnikai kötődései folytonos változót képeznek, és nem egymástól elválasztott, hermetikusan elzárt kategóriák halmazát. Ahhoz, hogy a magyar-szlovák interetnikai térben élő népesség etnikai finomszerkezetét megismerjük, az etnikai változásokat több dimenzió figyelembe vételével kell megvizsgálnunk. E többdimenziós megközelítés segítségével helyezzük el a megkérdezetteket a magyar-szlovák interetnikai tér valamely pontján, melyet a nemzeti hovatartozás pozíciójának nevezünk (NHP).⁶ Az ily módon kialakított interetnikai tér két szélén a nemzeti közösségükhöz maximálisan kötődők - magyar illetve szlovák magcsoportok - találhatóak, köztük az átmeneti kötődések különböző mintázatai képeznek átmenetet. Vizsgálatunk eredményei szerint a magyar-szlovák interetnikai térben élő népesség elhelyezkedése egy U alakú görbére hasonlít, ahol legtöbbször a képzeletbeli etnikai tér két pólusán található homogén etnikai magban helyezkednek el, valamennyi meghatározó etnikai jellemzőjük alapján maximálisan kötődnek nemzeti közösségükhöz, s legkevésbé a köztük, mindkét etnikumhoz hasonló mértékben kötődők találhatóak. A vizsgálati mintában a magyar maghoz tartozók aránya 29,1% volt, a szlovák maghoz a megkérdezettek 27,1%-a tartozott. Kettős, átmeneti jellegűnek a megkérdezettek 7,5%-a, minősült, a magyar magcsoport és az átmeneti jellegűek közötti magyar jellegűek aránya 19,3%-ot, s a szlovák jellegűek aránya 17%-ot tett ki. (Gyurgyík 2003)

Második lépésben a nemzeti hovatartozás pozíció (NHP) konstrukció alkalmazásával vizsgáljuk az asszimilációs folyamatokat. Az asszimilációt ebben az értelmezésben is a származás és a megkérdezett nemzeti hovatartozási pozíciója közti eltérésként értelmezzük. Megkülönböztethetjük a hasonulási folyamatok egyes szakaszait: azok kezdeti szakaszaitól a teljes, befejezett asszimilációig. A vizsgálat eredményei szerint a megkérdezettek mintegy felének nem változott származásához viszonyítva a nemzeti hovatartozási pozíciója. A szlovák nemzetiség irányba mutató hasonulás sokkal nagyobb kiterjedésűek és intenzitásúak, mint az ellenkező irányba hatók. A magyar-szlovák interetnikai térben élő népesség 38,8%-ának az NHP-ja szlovák irányba tolódott el, magyar irányba 10,8%-uk változott. A hasonulási folyamatok intenzitásában is szembeszökők a különbségek. A szlovák nemzeti-

ség irányába egy generációváltáson belül is találkozunk erős (2,1%) illetve befejezett (0,7%) hasonulási folyamatokkal (a szlovák irányba mutató gyenge és közepes hasonulások-aránya 26,0%, illetve 10%), magyar irányba csak gyenge (8,2%), illetve közepes (2,6%) hasonulások mutathatók ki. Összességében a szlovák irányba mutató változások (intenzív és extenzív aspektusai egy mutatóba foglalva) 4,1-szer nagyobbak, mint fordítva.

Makro (országos) szint - politikai vetület

Az előző pontban rámutattunk, hogy az asszimilációs modell egyes dimenziói és a nemzetiségváltási/ asszimilációs folyamatok között milyen hatásmechanizmusok figyelhetők meg. A továbbiakban az asszimilációs folyamatok *irányát* szeretnénk megvizsgálni. Az asszimilációs folyamatokat feltevésünk szerint elsősorban a nemzetállami keretek határozzák meg, hiszen a politikai, ha úgy tetszik a nemzetállami keretek között definiálódnak, illetve ezek változása esetén változik az etnikumok kisebbségi, illetve többségi státusza is. A korábbi történeti-demográfiai vizsgálatok a nemzetállami keretek változásának szerepét egyértelműen megerősítik. A mai Szlovákia területén, a Trianon előtti Magyarországon a magyar anyanyelvű népesség aránya jelentősen emelkedett, a szlovákok aránya csökkent. 1880-ban Szlovákia 1921-es területére számítva 63,1% szlovák és 23,3% magyar anyanyelvű lakos élt, 1910-ben a szlovák anyanyelvűek aránya 57,6%-ra a magyaroké 30,6%-ra változott. Az 1918 utáni impériumváltást követő immár a csehszlovák nemzetállami keretek között végrehajtott népszámlálások vizsgálatai folyamatosan a szlovákok számának és arányának jelentős növekedését mutatják ki. A magyar lakosság aránya eltekintve egy rövid – 1950 és 1961 közötti – időszaktól folyamatosan csökkent, s lélekszáma is az ún. I. Csehszlovák Köztársaság időszakában, és napjainkban is 1991-től apad. 1921 és 2001 között a szlovák nemzetiségűek aránya 65,1%-ról 85,7%-ra emelkedett, a magyarok aránya 21,7%-ról 19,8%-ra apadt.

Az 1999–2000-ben elvégzett szociológiai vizsgálatunkban a nemzetállami keretek változásának hatását a hasonulási folyamatokra a felmenők több generációjára történő rákérdezése alapján vizsgáltuk. Ennek keretében megvizsgáltuk a megkérdezettek nagyszüleinek, illetve szüleinek nemzetiségi összetételét is. (A szülők esetében az 1918 előtt születettek képezték a Trianon előtti magyar állami keretek között, az 1918 után születettek a csehszlovák állami keretek között szocializálódtak csoportját.) Kimutathatóvá vált, hogy az 1918 előtt született szülők generációjában a magyar nemzetiségűek aránya (66,7%) magasabb volt, mint nagyszüleik generációjában (69,9%). Az 1919–1938 között született szülők generációjában már alacsonyabb volt a magyarok aránya (55,6%) mint a nagyszülők nemzedékében (61,8%). A szlovákok között ezzel ellentétes tendencia volt megfigyelhető. Az 1918-ig született szülők között a szlovák nemzetiségűek aránya (29,1%) alacsonyabb volt, mint a

nagyszülők generációján belül (30,3%). Az 1918 után születetteknél még nagyobbak az eltérések a két generáció között: a nagyszülők között a szlovákok aránya 35,7%-ot, a szülők között 42,8%-ot tett ki. (Gyurgyík 2002b) Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a nemzetállami keretek változatlansága mellett ugyanaz a nemzetállam bizonyos időszakokban különböző módon viszonyulhat kisebbségeihez. A csehszlovákiai magyarság történetében a hontalanság éveit (1945-1948) egyfajta csehszlovák „szocialista nemzetiségi politika” követte, melynek szintén több szakasza különíthető el. Teljesen eltérő etnikai üzenetei voltak az 50-es évek reintegrációs törekvéseinek (amikor a jogfosztottság állapotából a csehszlovák társadalom különböző vertikális és horizontális szegmenseibe tagolódtak be a magyar közösség egyes rétegei), mint az 1970-es évek normalizációs időszakának, vagy a mečiarri érának. Mindezek az időszakok eltérő mértékben befolyásolták a nemzeti hovatartozás/vállalás/váltás stratégiákat. A hontalanság éveit követő 1950-es népszámlálás a szlovákiai magyar lakosság legalacsonyabb számát (354532 fő) mutatta ki történelme során. A rendszerváltás utáni 1991-es census alkalmával a magyarság száma a bársonyos forradalom nemzeti eufóriájának is köszönhetően még növekedett (567296 fő), a 2001-ben kimutatott számuk jelentős mértékű magyarságfogyás (47 ezer fő) egy része a mečiarri évek egyfajta etnikai lenyomataként is értelmezhető.⁷

A magyar közösséghez tartozók száma és a magyar nemzetiségi hovatartozásukat deklarálók száma közti különbség eltéréseinek változásaira közvetve következtethetünk az anyanyelv és nemzetiség szerinti eltérések nagysága alapján is. A nemzeti kisebbségekhez tartozók száma magasabb az anyanyelvi, mint a nemzetiségi adatok alapján. A többségi nemzetekhez tartozóknál ezzel ellentétes tendencia figyelhető meg. Feltételezésünk szerint minél nagyobb a különbség egy nemzeti közösséghez tartozók számában e két mutató alapján, annál intenzívebb hasonulások kísérik interetnikai kapcsolataikat. 1970 óta 1991-ben tért el legkevésbé a magyarok száma anyanyelv és nemzetiség szerint (7%-kal voltak magasabbak az anyanyelvi adatok) 2001-ben pedig a legmagasabb (több mint 10%-kal vallották magukat többen anyanyelv, mint nemzetiség szerint magyarnak)⁸

A települések etnikai jellege

Megvizsgáltuk *a települések etnikai jellegének* – nemzetiségi összetételének –, illetve változásainak a hatását a hasonulási folyamatokra. A népszámlálási vizsgálatok eredményei megerősítik, hogy a mikro hatásnak – a településeken élő magyarok arányának – jelentős hatása van a hasonulási folyamatokra. Azonban a mikro szinten zajló folyamatok magukon viselik a puha vagy kemény nemzetállami keretek lenyomatait. Ennek következtében (is) az egymást követő népszámlálások községsoros etnikai adatainak regionálisan eltérő mértékű hullámozása figyelhető meg, ez hangsú-

lyosan a nagymértékben vegyes, kettős kötődésű településeken mutatkozik. A szlovákiai magyar nemzetiségű lakosság aránya hosszú távon (több évtizedre visszatekintve) – valamennyi magyarlakta – településtípuson belül csökken, a csökkenés mértéke az erős magyar többségű településeken sokkal kisebb, mint a kevésbé magyarlakta helyiségekben.⁹

1950-től 1991-ig a magyar lakosság lélekszáma országosan emelkedett, a községek egy részében a magyar népesség száma és aránya is nőtt két census közti időszakban. Azonban hosszú távon a magyarlakta települések egy részében a magyarok aránya megfogyatkozott. Az 1991 és 2001 közötti időszakban országosan a szlovákiai magyarok aránya közel 10%-kal csökkent, az erős magyar többségű településeken 5,2%-kal, az enyhe magyar többségű településeken 7,6%-kal, a magyar kisebbségű településeken 14,0%-kal, a szórványjellegű településeken 18,5%-kal csökkent a magyarok aránya.¹⁰

Ebből is látható, hogy a regionális, illetve lokális etnikai összetétel változásai puhábbak, képlékenyebbek az országosnál. Sokszor migrációs, vagy adminisztratív kérdés a települések etnikai összetételének alakulása. A kérdőíves asszimilációvizsgálatunk eredményei is a települések etnikai jellegének meghatározó szerepét mutatták ki a hasonulási folyamatokra. A magyar nemzeti hovatartozás átörökítése a magyar többségű településeken nagyobb mértékű volt, mint a magyar kisebbségű helyiségekben. A magyar többségű településeken élő homogén magyar családból származók 96,0%-a, a magyar kisebbségű településeken élők 85,2%-a vallotta magát magyarnak. Még markánsabbak a különbségek a magyar-szlovák vegyes házasságokból származók esetében: a magyar többségű településeken 33,6%, a magyar kisebbségű helyiségekben 4,8% vallotta magát magyarnak. Hasonló módon az eltérő nemzetiségi összetételű települések lakosságának nemzeti hovatartozási pozíciója – egyfajta etnikai finomszerkezete – is lényegesen különbözik: A magyar többségű településeken a legalacsonyabb a kettős, átmeneti kötődésűek aránya (6,7%), legmagasabb a magyar magcsoporthoz tartozóké (51,9%), és értelemszerűen legalacsonyabb szlovák magcsoporthoz tartozók aránya (7,2%). A települések etnikai jellegének változása jelentős mértékben módosítja a lakosság etnikai finomszerkezetét is. A „vegyes” településtípusnál a legmagasabb a kettős kötődésűek aránya (8,7%), s a szlovák magcsoporthoz már többen tartoznak (31,1%) mint a magyarhoz (24,8%). A magyar kisebbségű településeken a szlovák magcsoporthoz a populáció 40,4%-a, a magyarhoz pedig 13,7%-a tartozik a kettős kötődésűek viszonylag alacsony aránya mellett (6,8%). Az eltérő etnikai összetételű településeken az asszimilációs folyamatok iránya, intenzitása is jelentős mértékben különbözik. A magyar többségű településeken a legmagasabb a nem asszimilálódók aránya (56,8%), egyúttal itt a legkisebb a szlovák irányba asszimilálódóké (33,4%) is. A magyar irányba hasonulóké itt a legkisebb (9,9%). A nem asszimilálódók aránya a magyar kisebbségű helyiségekben a legkisebb (45,9%) s egyúttal a szlovák irányba hasonulóké a legnagyobb (43,6%). A települések nemzetiségi össze-

tétele közvetve utal a helységek nemzetiségi intézményrendszerének gyengén illetve erősen kiépített mivoltára is. A településeken élők aránya (száma) befolyásolja a nemzetiségi intézmények: iskolák, kulturális szervezetek, rendezvények, vallásgyakorlat fenntarthatóságát. Általában a magyar többségű helységekben található meg a magyar intézmények legszélesebb „választéka”. A magyar kisebbségű falvakban magyar tan nyelvű iskola is alig található. A hivatalos nyelvhasználat lehetősége a szlovákiai joggyakorlat szerint a 20%-nál nagyobb magyar arányú településeken van biztosítva.

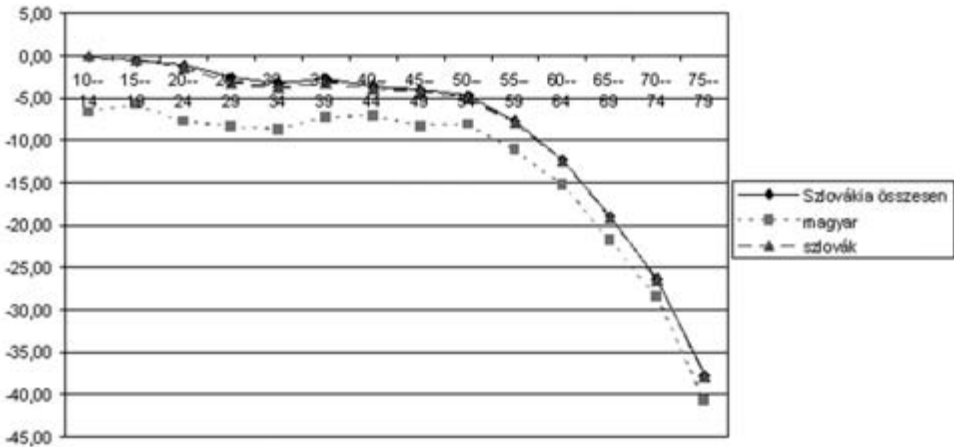
Az „idő”

E kérdéssel két vonatkozásban is foglalkozunk. Egyrészt a közösségi szintű, továbbá az egyének életében bekövetkezett időbeli változásokat vizsgáltuk.

1. Közösségi szinten arra kerestük a választ, hogy a kiválasztott településeken a hasonulási folyamatok intenzitása hogyan változott. Ennek vizsgálatához a kérdőíves vizsgálat keretében a megkérdezettek felmenői és lemenői nemzeti hovatartozására kérdeztünk rá. (A nemzedékek kialakításánál a megkérdezettekől indultunk ki, ők képezik a viszonyítási pontot. Az egyes nemzedékeket a nagyszülők(1.), szülők(2.), megkérdezettek(3.), gyerekek(4.), unokák(5.) generációi képezik. A nagyszülők generációjának 64,8%-a, a szülők generációjának 61,3%-a, a megkérdezettek 53,1%-a, a gyerekek 47,2%-a, az unokák 39,9%-a volt magyar nemzetiségű. A nagyszülők nemzedékén belül a magyar nemzetiségűek mintegy kétszer többen voltak mint a szlovákok, az unokák között már több mint 50%-kal több a szlovák mint a magyar. Hasonló eredményeket kaptunk az (2.1.1. pontban ismertetett) 1 dimenziós modell segítségével végzett vizsgálat során is. A nemzeti hovatartozás megtartását illetve a nemzetiségváltást 2 generációváltás során nagyszülők-szülők, szülők-megkérdezettek esetében vizsgáltuk. A homogén magyar származás meghatározó hatása két generációváltás során is stabilnak mutatkozik. Értéke az egyes leszármazási ágakban $B(hm)=0,5$ körül mozog. Ezzel párhuzamosan a vegyes családi háttér hatásának jelentékeny gyengülése mutatható ki az első ($B(szv)=0,192$ és a második generációváltás ($B(szv)=0,045$ között.¹¹ A vegyes származás a magyar nemzeti hovatartozás átörökítése szempontjából a második generációváltás során jelentős mértékben „kiüresedik”, identitásátörökítő funkciója a modellbe bevont további dimenziókon keresztül realizálódik, amennyiben azok magyar vonatkozásúak. A többi változó súlya a két generációváltás során jelentősebben nem változott. A magyar nyelvtudás és a magyar nyelven történő iskoláztatás hatása mögött a házastárs magyar nemzetiségének a hatása a leggyöngébb.
2. A másik aspektusban az egyének életpályája alatt bekövetkezett etnikai kötődések változásait vizsgáltuk. Jelenleg nincsenek olyan közvetlen (survey vizsgálatokon alapuló) adataink, melyek a megkérdezettek életpályája folyamán a hovatartozás változások különböző mozgásait rögzítenék. A nemzetváltási

folyamatok életkor szerinti vizsgálatára a népszámlálási adatok alapján került sor. Szlovákia össznépeessége és a vizsgálatba bevont nemzetiségek (esetünkben a magyar és a szlovák nemzetiség) öt éves korcsoportjaihoz tartozók számában bekövetkezett változásokat hasonlítottuk össze. Először az 1991-es és a 2001-es népszámlálás közti időszakban bekövetkezett változásokat elemeztük.

1. ábra. A magyar és szlovák nemzetiségű lakosság öt éves korcsoportjainak változása Szlovákiában 1991–2001, %

Szlovákia lakossága és a vizsgált nemzetiség(ek) egyes korcsoportjaihoz tartozók számában (arányában) bekövetkezett változások különbsége bizonyos feltételek teljesülése mellett szolgál alkalmas mutatóul a nemzetváltási folyamatok életkor szerinti alakulásának becsléséhez.¹² Megfigyelhető, hogy az egyes öt éves korcsoportok fogyatkozása két népszámlálás közti időszakban az életkor előrehaladásával enyhén növekszik, az 50-54 évesek korcsoportjától a növekedés egyre nagyobb mértékben gyorsul. Ez a természetes folyamat némileg eltérő módon alakul Szlovákiai összlakossága, illetve a magyar és a szlovák nemzetiség esetében. Míg a szlovák nemzetiségűek korcsoportonkénti fogyatkozása csaknem azonos az összlakosságéval, a magyar nemzetiségűek esetében eltérő a helyzet. A magyar nemzetiségűek öt éves korcsoportjaihoz tartozók számának fogyatkozása nagyvonalakban követi az országos trendeket, azonban a 10-34 évesek öt éves korcsoportjainak csökkenése mintegy 5-7 százalékponttal nagyobb az országos értékeknél. Az idősebb korcsoportok felé haladva az eltérés csökken, de az országosnál nagyobb mértékű magyarságfogyatkozás megmarad. Megfigyelhető tehát, hogy a magyar népesség fogyatkozása öt éves korcsoportonként a 10-14 évesek korcsoportjától 40-45 évesek korcsoportjáig legalább kétszer akkora, mint az összlakosság esetében. A grafikonon a 10-14 évesek ké-

pezik (2001-ben) a legfiatalabb korosztályt. Azoknak az adatai, akik a két census közti időszakban születtek, nincsenek a grafikonon feltüntetve, mivel csak az utolsó népszámlálás alkalmával (2001-ben) lettek először megszámlálva. Az 1991 és 2001 között születettek egyes korcsoportjaihoz tartozók számát a népmozgalmi statisztikákból ismerjük.¹³ A 0-9 évesek adatait megvizsgálva azt tapasztaltuk, hogy az eltérés még nagyobb, mint a népszámlálási kohorszok esetében. A magyar 0-4 éves népesség száma 10,3 %-kal, az 5-9 éveseké 15,6 %-kal volt alacsonyabb a 2001-es census alkalmával, mint a születések száma az anyakönyvi adatok alapján. A magyar nemzetiségűek körében kimutatott nemzetváltás korspecifikus jelenség is. A legnagyobb mértékű nemzetiségváltás a gyermek és fiatalkorúak korcsoportjainál mutatható ki, a fogyatkozás a középkorúaknál csökken és az időskorúaknál tovább apad. Az 1991 és 2001 között kimutatott nemzetiségváltási trendek korcsoportok szerinti megoszlása általánosítható a korábbi évtizedekre vonatkoztatva is. Az 1970 és 1980, illetve 1980 és 1991 közötti időszakban a magyarságfogyás korcsoportonkénti eloszlása hasonló volt az 1991 és 2001 között kimutatott változásokhoz.

Nemek

A nemek szerepének a hatását a nemzeti hovatartozás átörökítése szempontjából vizsgáltuk. Arra voltunk kíváncsiak, hogy az anya, vagy az apa hatása az erősebb. Két egymással versengő feltételezést fogalmaztunk meg. Az apa hatásának nagyobb súlyát valószínűsítette a jobbára falusi környezetben élő magyar családok hagyományosabb családszerkezete, a másik oldalon viszont az erősebb anyai hatás alternatívája a gyermekek nevelésében, szocializációjában játszott anyai szerep dominanciáján alapul.¹⁴ A két generációváltás négy leszármazási ágon történő vizsgálatából három esetben az apai ág hatása mutatkozott erősebbnek.¹⁵ A keresztábrás vizsgálat is az apák hatását mutatja erősebbnek gyermekük nemzetiségének alakulására. A magyar apák gyermekeinek 84,2%-a, a magyar anyák gyermekeinek 82,8%-a vallotta magát magyarnak. Gyermekeik nemzeti hovatartozásának alakulására az apai és az anyai ág hatása közti különbség csökkenését is sikerült kimutatnunk. Feltételezhető, hogy a modernizációs folyamatok előrehaladása vezethetett a két nem közti különbség a csökkenéséhez.

A települések urbanizáltsága

Az asszimilációs folyamatokat további tényezők is befolyásolják. Ezek közé tartozik a települések nagysága pontosabban városias, illetve rurális jellege. Igen gyakran megfogalmazódik az a feltevés, hogy a városokban az asszimilációs (nemzetváltási) folyamatok gyorsabb lefolyásúak, mint a falvakon. Az 1991-es és 2001-es népszám-

lálási adatokat panel vizsgálat segítségével (longitudinális megközelítésben) elemeztük. A városokban nagyobb mértékű (9,9%) magyarságcsökkenést mutattunk ki, mint a falvakban (7,3%).¹⁶ Ugyanakkor valamennyi, a települések etnikai jellege szerinti településtípuson belül a városokban kisebb mértékben csökkent a magyar népesség aránya mint falvakban. A szórványjellegű helységekben alig mutatható ki különbség: a városokban 18,7%-kal, a falvakban 19,0%-kal csökkent a magyarok aránya. A magyar kisebbségű városokban 13,3%-kal, falvakban 15,6%-kal csökkent a magyarok aránya. Hasonló mértékben 2-3 százalékponttal kisebb volt a csökkenés az enyhe magyar többségű, illetve erős magyar többségű városokban, mint falvakban. Ez a látszólagos ellentmondás a magyar népességnek a települések urbanizációs típusainak (falvak és városok) etnikai jellegük szerinti megoszlására vezethető vissza. (A rurális településeken élő magyar népesség nagyobb arányban él magyar többségű településeken, mint a városokban élő magyarok.) Ily módon a városoknak a magyar népesség aránya szerinti kedvezőtlenebb megoszlása eredményezi a magasabb arányú magyarnépességfogyatkozást a falvakban.

Okkal feltételezhetjük, hogy a városi jellegű települések irányába mutató migráció nem azért vezet jelentős mértékű nemzetiségváltáshoz, mert a vándorlás városokba irányul, hanem azért, mert a migránsok által megcélzott városias jellegű településeken a magyarok aránya alacsonyabb, mint a magyarlakta falvakban, amelyek a migránsok nagy részét kibocsátották. Felmerül a kérdés, hogy mire vezethető vissza az adott etnikai megoszlású településtípusokon belül a városok kedvezőbb hatása a magyar nemzeti hovatartozás megőrzésében. Ezzel összefüggésben csak feltételezéseket fogalmazhatunk meg. Ezek közé tartozhatnak a falvak és városok közt zajló belső migráció jelenleg még ismeretlen etnikai vonatkozásai.

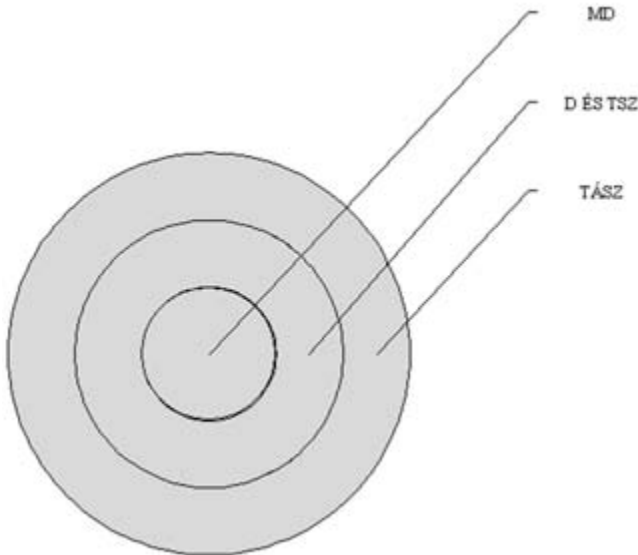
Összefoglaló - kitekintés

Vizsgálataink eredményei alapján az asszimilációs folyamatokat meghatározó tényezőket 4 csoportba soroltuk, és egy 3 koncentrikus körből álló alakzatba rendezve ábrázoljuk:

- A legbelső kör tartalmazza az asszimilációs folyamatok magját alkotó öt magdimenziót, melyek közvetlenül és a legnagyobb mértékben határozzák meg az asszimilációs folyamatok lefolyását.
- A sorrendben második koncentrikus kör és a legbelső kör közötti körsávban a demográfiai (az egyének neme, kora) és településszerkezeti tényezőket (a települések etnikai jellege, lakosság száma) találjuk, melyeknek közvetett hatása van a hasonlósági folyamatokra. Ezek közül is kiemelt jelentősége a helységek etnikai jellegének, a településeken élő magyarok arányának van. Ez utóbbi a magdimenziók és a demográfiai és településszerkezeti tényezők sávjának határán helyezkedik el.

- A legkülső körsávban a társadalomszerkezeti tényezők (rétegződés, mobilitás, stb..) jellegzetességei találhatók. Az egyének foglalkozása, iskolai végzettsége, státusza életmódja anyagi helyzete olyan tényezők, amelyeknek feltételezésünk szerint még közvetettebb, árnyaltabb a hatása a nemzeti hovatartozás alakulására. Bizonyos foglalkozások a (nemzet)államhoz erősebben kötődnek más foglalkozásoknál. Ezeknél a rétegeknél a strukturális asszimiláció egyfajta hatása a foglalkozáson keresztül jelentkezik (pld. az államapparátusban dolgozók, rendőrség, katonaság alkalmazottai esetében) De ide sorolhatók az azonos foglalkozású de eltérő nemzeti konnotációjú intézményekben dolgozók is, akiknek etnikai kötődései eltérő módon alakulhatnak. Valószínűsíthető, hogy a magyar és szlovák iskolában dolgozó – magyar nemzeti hovatartozású - tanárok, (de akár pedellusok) etnikai finomszerkezete, illetve hovatartozás átörökítése eltérően alakulhat.
- A legkülső körön kívül azok a tényezők találhatók, melyeknek a jelenlegi tudásunk szerint nincs kimutatható hatása az asszimilációs folyamatokra. Tekintettel arra, hogy az eddigi vizsgálatok csak kis mintára, és a feltételezett befolyásoló tényezők viszonylag szűk körére terjedtek ki, csak feltételezéseink vannak arra vonatkozólag, hogy milyen tényezőket sorolhatunk ide. Ilyenek lehetnek bizonyos fogyasztási, szórakozási életmódbeli jellegzetességek, melyeknek (jelenleg) nem ismerjük az asszimilációs folyamatokkal kapcsolatos összefüggéseit.

2. ábra. Az asszimilációs folyamatok intenzitását befolyásoló tényezők, dimenziók.

MD – magdimenziók D és TSZ – demográfiai és településszerkezeti tényezők
 TÁSZ – társadalomszerkezeti tényezők

Irodalom

- Csepeli György – Örkény Antal – Székely Mária (2000): *Grappling national identity. How nations see each other in Central Europe*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gordon, Milton M. (1964): *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion and National Origin*. New York: Oxford University Press, 60–84.
- Gyurgyík László – Sebők László (szerk): Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989 – 2002. TLA 2003.
- Gyurgyík László (2002a): Az asszimilációs folyamatok elméleti és empirikus megközelítése a szlovákiai magyarság példáján. In: Gyurgyík László – Kocsis Aranka (szerk.):
- Gyurgyík László (2002b): Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében Regio 1. szám 121-150. o.
- Gyurgyík László (2006): Az asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében Pozsony: Kalligram.
- Moksony Ferenc (1999): *Gondolatok és adatok. Társadalomtudományi elméletek empirikus ellenőrzése*. Budapest: Osiris.
- Sčítania ľudu, domov a bytov k 3. marcu 1991 v Českej a Slovenskej Federatívnej Republike. FŠÚ Praha 1991
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Bývajúce obyvateľstvo podľa národnosti, podľa materinského jazyka a pohlavia za SR, kraje a okresy.” SÚSR 2002, 8. o. Útmutató a személyi kérdőív kitöltéséhez.
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Základné údaje. Národnostné zloženie obyvateľstva. Štatistický úrad SR, Bratislava, 2001.
- Szilágyi N. Sándor (2002): Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról különös tekintettel az asszimilációra. Magyar Kisebbség 4.
- Yinger, John M. (1994): *Ethnicity: Source of Strength? Source of conflict*. Albany: State University of New York Press.

Jegyzetek

- ¹ A tanulmány a Fedinec Csilla (szerk): Nemzet a társadalomban TLA Budapest 2004. c. konferenciakötetben megjelent: Az asszimilációs folyamatokról és nemzetiségváltásról a szlovákiai magyarság körében végzett vizsgálatok alapján tanulmány szövegének rövidített, átdolgozott változata.
- ² Az előzőre példa az az eset, amikor az egyén élete során folyamatosan ugyanazon nemzetiség tagjának vallja magát, de nyelvtudása, iskoláztatásának nyelve, házastársa, gyermekei „etnikai szocializációja” révén már a másik nemzetiséghez tartozónak minősíti a környezete. A második esetben az erőszak, etnikai terror, jogfosztottság következtében kikényszerített nemzetiségváltás nem kell, hogy feltétlenül jelentősebb hasonulási folyamatok motorjává váljék, főleg ha viszonylag rövid, belátható ideig tart.
- ³ A kisebbség és többség fogalmakat két értelemben, makro- (országos) és mikro- (helyi, lokális) vonatkozásban használjuk. Lásd a 2.2. és a 2.3. pontokat.
- ⁴ A vegyes házasságokból származók esetében a nemzetváltók arányát a homogén házasságokból származóktól eltérő módon számítjuk ki. Ha a vegyes házasságból származók egyforma arányban 50-50%-ban tartoznának az egyik, illetve a másik nemzetiséghez, akkor az átörökítés kiegyensúlyozott, mivel egyenlő arányban oszlanak meg az utódok a származás szerinti két nemzetiség között. Ebben az esetben kerülne sor a magyar nemzetiségűek számának egyszerű reprodukciójára, azaz nem kerülne sor a vegyes házasságokon belül (csoportszinten) hasonulásra.

- ⁵ Egy korábbi vizsgálatban (Csepeli, Örkény, Székelyi, 2000) a szerzők azt a következtetést vonták le, hogy míg a családon belüli homogén nemzeti identitás nem kedvez a gyermekek nemzetiségváltásának, ezzel ellentétben a vegyes házasságokon belül annak a szülőnek a nemzetisége, aki a többségi nemzethez tartozik, a felnövekvő gyermek identitásválasztása során mércévé válik, ezáltal a kisebbségi identitás fenntartásának esélye csökken.
Ez a vizsgálat az erdélyi és a szlovákiai magyarság identitásátörökítési stratégiáit összehasonlítva kimutatta, hogy a szlovákiai magyarságon belül kisebb a homogenitás átörökítése, mint az erdélyi magyarok között.
- ⁶ A többdimenziós modell részletes ismertetését lásd Gyurgyík 2006
- ⁷ 2001-ben a szlovákia magyarok száma 520528 fő volt.
- ⁸ Lásd (Sčítania ľudu, domov a bytov k 3. marcu 1991 v Českej a Slovenskej Federatívnej Republike. FŠÚ Praha 1991, Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001)
- ⁹ A magyarlakta településeknek azokat a helységeket minősítjük, ahol a magyarok aránya eléri a 10%-ot, vagy lélekszámuk meghaladja a 100 főt. Ezeket négy csoportba (típusba) soroltuk:
1) szórványjellegűnek azokat a településeket tekintjük, ahol a magyar népesség aránya kevesebb, mint 10 %, de eléri a 100 főt.
2) magyar kisebbségűnek a 10 % – 50 % közötti magyar részarányú településeket tekintjük. A magyar többségű települések két változatát különböztetjük meg:
3) mérsékelt magyar többségűek azok a települések, ahol a magyar lakosság aránya meghaladja az 50 %-ot, de nem éri el a 80 %-ot.
- ¹⁰ 2001-ben is akadt néhány kisszámú település, ahol a magyar népesség aránya emelkedett.
- ¹¹ A vizsgálatot regressziószámítás segítségével, dummy változókkal futtattuk le
- ¹² Vizsgálatunk gondolatmenete azon alapszik, hogy az egyes ötéves korcsoportokhoz tartozók számát két népszámlálás közti időszakban több tényező befolyásolja. Az egyik leglényegesebb a halál-
lozasi arány, mely az idősebb korcsoportok felé haladva növekszik, a másik pedig a nemzetközi
vándorlásban keresendő. Ez a megközelítés akkor szolgál megbízható, értékelhető, használható
adatokkal, ha a vizsgálatba bevont etnikumok korszpecifikus halál-
lozasi, illetve vándorlási mutatói nem térnek el jelentős mértékben egymástól.
- ¹³ Azaz itt két különböző módszerrel felvett adat összevetésére kerül sor.)
- ¹⁴ A vizsgálatot regressziószámítás segítségével, dummy változókkal futtattuk le. Független válto-
zóként az egyes generációkhoz tartozó egyének szüleit – magyar nemzetiségű apákat, anyákat
vontunk be a modellbe. (A modellből kihagyott változók a szlovák nemzetiségű apák, anyák).
- ¹⁵ Az apai nagyszülők/apa relációjában $B(\text{apa})=0,590$, $B(\text{anya})=0,360$,
az anyai nagyszülők/anya relációjában $B(\text{apa})=0,490$, $B(\text{anya})=0,440$,
a szülők megkérdéztet relációjában $B(\text{apa})=0,500$, $B(\text{anya})=0,460$,
- ¹⁶ Egy olyan panelt alakítottunk ki, melyben az egyes települések 1991-es adatai mellé 2001-es ada-
taikat rendeltük, s ezek változásait az egyes települések szintjén értékeltük.

Andócsi János

AZ IDENTITÁS NYOMÁBAN, HORVÁTORSZÁGBAN

Kárpát-medencei viszonylatban a horvátországi magyarság szórványnak számít. Ezen belül azonban megkülönböztetjük a *relatív szórványt* és a *szórványt*. *Relatív szórványnak* nevezem Horvátországon belül azokat a magyarokat, akik Eszék- Baranya megyében élnek és a horvátországi magyarok majd kétharmadát teszik ki. A második szórványt az úgynevezett „sziget- magyarok” alkotják, akik nem az említett megyén belül élnek, és falvaik szigetként épülnek be a horvát és szerb településszerkezetbe. Ezek a falvak: Kórógy, Szentlászló és Haraszi. A harmadik kategóriát azok a magyarok teszik ki, akik közül sokan- a valamikori Jugoszlávián belüli migrációnak köszönhetően- kerültek Horvátország különböző távolabbi részeire. Az említett kategóriákkal kapcsolatban több olyan stratégia is van, amely arra irányul, hogy a magyar nemzeti közösségek nemzeti identitása megmaradjon, és hogy lehetőségük legyen ennek a kifejezésére is. A szórványstratégia kidolgozásában és megoldásában értelemszerűen fontos szerep jut a magyar nyelvű iskoláknak és a magyar szervezeteknek.

Horvátországban három nyolcosztályos általános iskola és egy középfokú intézmény látja el a magyar nyelvű oktatást és egy szakképzést. A szakképzés terén a Horvátországi Magyar Oktatási és Művelődési Központnak jut fontos szerep. A Központban három szakirányon tanulhatnak magyarul a diákok. Az iskola vezetése átgondolt stratégiával rendelkezik a munkaerőpiac kihívásait illetően. Évről évre felméri a piaci igényeket és lehetőségein belül olyan szakirányt indít, amely vonzó lehet és az itt végzett tanulmányok után könnyen el lehet helyezkedni a munkaerőpiacon. Helyzeti előnye az itt tanuló gyerekeknek – akik között találni horvát nemzetiségűeket is –, hogy legtöbbjük a magyar nyelv és egy világnyelv mellett jól beszéli a horvátot is. A Központ azon fáradozik, hogy az országba befektető magyarországi cégek természetes és állandó partnerként kezeljék, hiszen az itt tanuló gyerekek bizonyíthatóan jól megállják helyüket a horvátországi munkaerőpiacon. A legnagyobb kihívást a magyar iskolák számára az jelenti, hogy a szülők gondolkodását

megváltoztassa a magyar nyelvű oktatást illetően. Sajnálatos tény, hogy nagyon sokan úgy gondolják, hogy gyerekeik a jövőben csak úgy tudnak érvényesülni, ha horvát nyelven fejezik be az általános és középiskolát. Ezért a Központ igyekszik minden egyes szülőt felkeresni és bemutatni számukra azokat az eredményeket, amelyek azt bizonyítják, hogy éppenséggel előnnyel indulnak a magyar iskolákban végző diákok. Egyelőre sikerült stabilizálni a beiratkozások számát a magyar iskolákba, de a jövőre nézve még intenzívebb kampányt kell folytatniuk a magyar iskoláknak és szervezeteknek Horvátországban. Ebbe a kampányba mind erőteljesebben kell bekapcsolódniuk a magyar nyelven megjelenő médiának és magyar nyelvű rádió és tévéadásoknak is. A politika kikapcsolása és a szakmai célok megfogalmazása lehet az egyik követendő stratégia a beiskoláztatás terén, mivel a magyar iskolák nemcsak megőrizhetik az identitást, de könnyen piacosíthatóvá válhat az ezen iskolákban szerzett tudás. Az olasz iskolák ezt már bebizonyították az Isztrián.

A felnőttképzés igénye ugyan megvan, de egyelőre ez csak pár napos, gyengén látogatott képzésekben érhető tetten. A már említett Központ ugyan tervezett ilyen, de egyelőre jogi akadályai vannak annak, hogy beinduljon a felnőttképzés. Az oktatási rendszeren kívül a magyar szervezetek ugyan próbálkoztak ilyennel, de gyér látogatottságúnak bizonyultak ezek a pár napos képzések. A forrásokat főleg Magyarországról kapták anélkül, hogy ezek költséghatékonyságát vagy eredményességét valaki is felmérte volna.

A felnőttképzést illetően azonban elmondható, hogy fontos lenne egy olyan stratégia kidolgozása, mely ráébreszti az iskolapadot régebben elhagyó embereket a képzés fontosságára. A felnőttoktatás célja a piaci logikán alapuló gondolkodás, vagyis hogy a tudás tőkésíthető is lehet. Persze nehéz feladat ez olyan falusi közösségekben, ahol az emberek jó része alig bír általános iskolai végzettséggel. Számukra kellene kidolgozni egy olyan magyar nyelvű képzési formát, amely átképzésből, továbbképzésből, illetve információk továbbadásából állna. A felnőttképzésen keresztül is tudatosítani kell a szülőknél és a jövőben gyereket vállalni akaróknál, hogy a magyar nyelvű képzés előnyt jelent majd és nem elhanyagolható részét képezi az identitás erősítésének is. Az iskola identitásmegőrző szerepe nem kétséges esetünkben. Nem úgy az egyház esetében, mivel mind kevesebb fiatal látogatja a katolikus és református templomokat. Az egyházi személyek szerepe azonban továbbra is fontos lenne, mert a falusi közösségekben a papi hivatás tisztelete még mindig megvan. Több példa is van arra, hogy az egyházi személyek képesek bevonni egy-egy magyar falusi közösséget különböző programokba, amelyen keresztül a hívők és a nem hívők megismerkedhetnek a magyar nyelvi és tárgyi kultúra értékeivel.

Regionális fejlesztés

A horvát kormány ugyan 1995-ben vállalta a magyar falvak infrastrukturális és gazdasági felemelését, de ez a mai napig nem teljesült vagy vontatottan halad. Mint arról szó volt, a magyarság zöme Eszék-Baranya megyében, azon belül is a Drávaszögben él. A horvát kormány ez idáig nem dolgozott ki megfelelő gazdasági és fejlesztési programot az említett régióval kapcsolatban. Jó egy éve ennek a megyének a fejlődését nagyban gátolja egy regionális párt és a kormánypárt konfliktusa is, amely a mai napig létező probléma. Vannak ugyan a határon átnyúló regionális fejlesztések, de ezekből a magyarok lakta részek rendre kimaradnak. Amíg nincsen meg a megfelelő infrastruktúra, addig a cégek nagy ívben elkerülik az említett területeket. A magyar tőke természetes szövetségese lehetne az itteni magyarságnak, ezért fontos lenne egy olyan gyakorlatias nemzetstratégia kidolgozása, amely a magyar cégeket a magyarok lakta régiókba irányítaná és tenné őket érdekeltté az ottani befektetésekben. A mindenkor magyar külpolitikának Horvátországot stratégiai partnerként kellene kezelnie különböző megfontolásokból. Ebbe illeszkedhetne bele a két ország kidolgozott stratégiája is az említett regionális politika kidolgozásában. Ebbe természetesen be kellene vonni azokat a horvátországi magyar szervezeteket, amelyek rendelkeznek ezzel kapcsolatban megfelelő vízióval és kidolgozott stratégiával. Sajnos az elmúlt évek tapasztalatai azt bizonyítják, hogy a támogatáspolitikát a szervezetek szintjén teljesen átpolitizált és a forrásokat nem a céloknak megfelelően használják fel. Ezért fontos lenne bizonyos szakmai alapon nyugvó támogatáspolitikát kidolgozása gazdasági, kulturális és oktatási téren egyaránt.

Ezen koncepciók felvázolása és gyakorlati megvalósulása hosszabb távon mindenképpen sikeres lehet a kisebbségépítő stratégiák kidolgozásánál. Mind több magyar embert kell bevonni a gazdasági folyamatokba, mert csakis ezen keresztül lehetünk képesek választ adni a megmaradás, a perspektíva és az identitás kérdésére.

A megfelelő stratégia kidolgozásába ezért be kellene vonni a határon túli magyar értelmiség adekvát részét, a szakmai szervezeteket és a magyarországi politikai pártokat is. Természetesen ez csak egy javaslat, de véleményem szerint mindenképpen továbbgondolásra érdemes. A Sándor-palotában szervezett konferenciák célja, hogy eljuttassa üzeneteinket az illetékes döntéshozókhöz és ne csak különböző szakmai folyóiratok hasábjain jelenjenek meg az itteni ajánlások, illetve stratégiai javaslatok.

A magyarság versenypozíciói egyelőre korántsem elégségesek, ami betudható a gazdasági környezetnek és a megfelelő képzettség hiányának is. Látható kivételt képeznek a piacképes képzettséggel rendelkezők és a fiatalok, akik most kerülnek ki a középiskolából vagy az egyetemről. A többségi társadalomnak láthatólag nincsenek elvárásai a magyar kisebbséget illetően. Az iskolákat, anyanyelvópolást, kulturális programokat, tájékoztatását és a könyvkiadást támogatják. Ez a támogatáspolitikát

egyfajta automatizmusba ment át azzal, hogy nem mindig veszik figyelembe a szakmai kritériumok érvényesülését. Ez különösen az egyik magyar hetilap esetében igaz, amelyet becsületsértésért magánszemélyek bepereltek és pert nyertek ellene. Az említett hetilap hemzseg a nyelvi hibáktól és szerkesztéspolitikája minden szakmai kritériumot nélkülöz, ami kihathat a magyar közösség nyelvi kultúrájának alakulására is.

A közösségi identitás megéléséhez megvannak ugyan a törvényi garanciák, de ezt járási és megyei szinten nem tartják be, felülről pedig nem szankcionálják. Ilyen például a kétnyelvű igazolványok esete. A törvény ugyan garantálja ezek kiadását a magyar nemzetiségűek számára, de ez idáig csak 18-an kértek ilyen igazolványt. Egy egyszerű adminisztrációs trükkel eltántorították az embereket a kétnyelvű – magyar és horvát – személyi igazolvány kérvényezésétől is. Az identitás megőrzésének egyik fontos záloga a magyar nyelv és írás hivatalos használata is. A magyarok által többségben lakott járásban – ahol jómagam vagyok a magyar kisebbségi önkormányzat elnöke – a hivatali levelezés a magyar falvakkal horvát nyelven folyik, az értesítések és kiírások csak horvát nyelven szerepelnek és a járás nem kezeli partnerként azt a magyar önkormányzatot, amelyet a magyar nemzetiségű lakosok választottak meg. A magyar nemzetiségű lakosok legtöbbször nincs tisztában jogaival, az illetékes elöljáróságok pedig mindent megtesznek azért, hogy a nyelvi jogok érvényesülését elszabotálják vagy átpolitizálják.

Kolláth Anna

ANYANYELV ÉS KÉTNYELVŰ OKTATÁS A SZLOVÉNIAI MURAVIDÉKEN

Bevezetés; a témaválasztás indoklása

A mikor megkaptam a mai konferenciára Köztársasági elnök úr megtisztelő meghívását, azonnal eldöntöttem, hogy az Identitásmegőrzés tömbben és szórványban című témában az általam „többé és kevésbé” kutatott témák közül az utóbbival jelzettből választok: a muravidéki kétnyelvű oktatásról fogok beszélni. A választásban több ok is vezérelt, közülük csak a három legfontosabbat említem.¹

Köztudomású, hogy a Kárpát-medencei magyar kisebbségek etnikai identitásának – tömbben és szórványban egyaránt – legfontosabb eleme az anyanyelv. A kisebbségi közösségek megmaradásában, etnolingvisztikai vitalitásuk megtartásában, s ha kell, revitalizációjában az anyanyelvi és az anyanyelvű oktatásnak meghatározó szerepe van. A muravidéki szlovén–magyar kétnyelvű közoktatás korrekt alkotmányos, jogi, tárgyi-financiális szabályozottsága, az anyanyelvi dominancia többségi és kisebbségi értelmezésének különbözőségei meghatározzák a magyar anyanyelv iskolai helyzetét. Céлом az, hogy a rendelkezésemre álló idő függvényében hiteles képet villantsak fel a valós helyzetről. A hiteles képhez feltétlenül hozzátartozik annak a szlovéniai hungarikumnak a hangsúlyozása, hogy e kisebbség nyelvi jogairól szólva a makulátlannak látszó belső jogi biztosítékok következtében eltolódik a hangsúly: nem az európai dokumentumok adaptálása az érdekes elsősorban, hiszen azt Szlovénia törvénykezésében maradéktalanul pozitívan érvényesítette, hanem azoknak az ellentmondásoknak a feltárása a fontos, amelyek a hibátlannak látszó elmélet (az elfogadott elvek) és a gyakorlat (tényleges megvalósulás) között feszülnek. Az anyanyelvi megmaradás attól függ, hogy a magyar nemzeti közösség mennyire tud és akar, a többségi szlovén lakosság pedig mennyire akar és tud élni a példás joggyakorlattal. Hiszen a kedvező jogi helyzet ismeretében akár érthetetlennek is tűnhetne a muravidéki magyarság fogyása létszámát, nyelvét, identitását tekintve.²

A választásban munkahelyem, a maribori Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék negyedszázados évfordulója is közrejátszott. Szlovénia egyetlen magyar nyelvű felsőoktatási egységének meghatározó szerepe van a kétnyelvű iskolák magyartanárainak képzésében. A jubileum jó alkalom az „önvizsgálatra”, arra, hogy megnézzük, hol és hogyan lehetne magyar nyelvi programunknak a megváltozott társadalmi és nyelvi körülményekhez igazodva az eddiginél sokkal hatékonyabban – közvetlenül és közvetve – hozzájárulni a nyelvcsere visszafordítását vagy legalábbis lassítását szolgáló, egyre égetőbb igénnyel jelentkező muravidéki nyelvstratégia (mint a szórványstratégia legfontosabb szegmense) kialakításához.

Hogy erre megvan a reális esély, azt a november közepén Lendván rendezett kétnyelvűség-konferencia is bizonyítja: elindult egy olyan egészséges diskurzus a muravidéki kétnyelvű oktatási modellről, amelybe most már a meghívott (helybeli és magyarországi) nyelvészlelőadók, s a helyi oktatáspolitikai és kultúra képviselői mellett a közvetlenül érintett pedagógusok is bekapcsolódtak. Az ilyen jellegű párbeszédre a továbbiakban nagy szükség van, hiszen az anyanyelvi és anyanyelvű oktatásban jelentkező konkrét problémák megoldásában a kisebbségi közösség alapvetően csak saját magára számíthat.

A kétnyelvű oktatás tipológiája és a muravidéki modell

A határon túli magyar közösségeket eltérő számbeli arányuk, más-más társadalmi és szociokulturális környezetük, léthelyzeteik, sorseseményeik különbözősége ellenére azonos cél vezérelti oktatási rendszerük kialakításában. Minden nemzeti közösség úgy próbálja megválasztani oktatási programját – az adott nyelvi és nem nyelvi helyzet megszabta lehetőségek vonzásában és választásában –, hogy a diákok az anyanyelv dominanciájának megtartásával (funkcionális) kétnyelvűvé váljanak. Nincsenek könnyű helyzetben, hiszen az állam által működtetett oktatási (és egyéb) intézmények rendszerint a többségi nemzet igényeit tartják szem előtt – még hibátlanak tűnő jogi szabályozás mellett is, s a többségi lakosság céljai általában eltérnek a kisebbségek céljaitól (Szarka 2005: 5).

A Muravidéken 1959 óta kétnyelvű oktatás folyik. Az 1945 után gyakorlattá vált egynyelvű nemzetiségi iskolarendszer kétnyelvűvé alakításához több ok is vezetett. Az első az anyanyelvű osztályok elnéptelenedése. Annak kifejtésére, hogy ez mennyire volt inkább elnéptelentítés a többségi hatalom részéről (az anyanyelvű tanárok elköltöz(tet)ése, máshová helyezése, rossz anyagi és tárgyi feltételek, valamint a magyar nyelvű középiskola hiánya), illetve, hogy mennyire vonható párhuzam Kelet-Közép-Európa akkori államainak hasonló történéseivel, most nem vállalkozhatom.³ A változtatás jogi lehetőségét a Szlovén Szocialista Köztársaság 1959-ben elfogadott általános iskolai törvénye teremtette meg, aláhúzza a nemzeti kisebbségek

társadalmi-kulturális helyzete rendezésének szükségességét, biztosítandó a többségi és kisebbségi közösségek etnikai, nyelvi, kulturális identitása megőrzését és fejlesztését (Varga 2002: 10). Az átalakításban részt vevők szerint az előzmények alapján, illetve az akkori (nyelv) politikai helyzet meghatározta valóságban az új oktatási forma kialakításakor az alternatívát nem az anyanyelvű : kétnyelvű, hanem a szlovén egy-nyelvű : kétnyelvű oktatás jelentette (Göncz László 2006: 24–26). Lehet, hogy már akkor is világos volt: a magyarok számára a nyelvi alkalmazkodásban a divergencia (az anyanyelv megőrzése, a nyelvben való megmaradás) csak konvergenciával (közeletés a másik nyelvéhez, esetünkben az oktatás kétnyelvűsége) lehetséges (erről bővebben: Kolláth 2005: 166–185). A napjainkban egyre erősödő folyamat, amely az identitástartalmak eltolódását (is) eredményezi, a nyelvvesztésnek és a nyelvcsere-nek kedvez.⁴

Kétnyelvű oktatásról beszélünk minden olyan oktatási forma esetében, amelynek egyik kiemelt célja a diákok kétnyelvűvé válása. Mivel azonban a kétnyelvűségnek nagyon sok összetevője, számos válfaja, ennek megfelelően sok meghatározása van, a kétnyelvű oktatás adott formájának definiálásához tisztázni kell, milyen típusú kétnyelvűség az elérendő cél. A célok nem lehetnek minden beszélőközösségben azonosak. A magas szintű kiegyensúlyozott (kiegyenlített) kétnyelvűség sokáig hangoztatott igényének helyébe a kisebbségi kétnyelvűségben egyre inkább az anyanyelv-do mináns kétnyelvűség lép mind az elvárás, mind a megvalósulás terén – a másodnyelv beszélt nyelvi regisztereknek jó szintű elsajátításával, az anyanyelv ugyanis fontosabb mind a kommunikatív, mind pedig a kognitív funkciók szempontjából, a második nyelv csak eszköz a többségi társadalomba való integrálódásra (Göncz Lajos 2004: 273). Tény viszont, hogy a Muravidéken – nyelvcsere- helyzetben, dominanciaváltás után – a kiegyenlített kétnyelvűség akarásában a kisebbségnek az a jogos igénye fogalmazódik meg, hogy a diákok az anyanyelvüket se birtokolják alacsonyabb szinten. A kétnyelvű oktatásnak a kisebbségi kétnyelvűségi helyzetben létező típusai közül ma csak azokat említem, amelyek annak muravidéki változatával összefüggésben állnak (Skutnabb-Kangas 1997, Bartha 1999, 2003, Lanstyák 2005).

A kéttannyelvű oktatásban két, közel azonos súllyal bíró tannyelv szerepel. A többségi szlovén és a kisebbségi magyar nyelv vonatkozásában ez volt a minta, az elérendő cél a Muravidéken a többség és a kisebbség számára egyaránt kötelező jelleggel bevezetett oktatásformában. Megvalósításában az úgynevezett célirányos (kétirányú) párhuzamos módszert választotta a többségi és a kisebbségi oktatáspolitikai. Ez elvileg azt jelenti, hogy egyazon tanórán mindkét tannyelvet használják, azonos arányban. E modell prototípusa, amikor az oktatás folyamatában a tantárgyak egy részét az egyik, másik részét a másik nyelven tanítják, csak az utóbbi két évben merült fel lehetőségként a Muravidéken, méghozzá az egyetlen meglévő középiskolai program megváltoztatásának, átalakításának már most élénk vitát kiváltó felvázolása kapcsán. A közel fél évszázada utopisztikusnak indult kéttannyelvű ok-

tatás – ma már tudjuk – utópia is maradt, a kétnyelvűségnek nem a pozitív, hozzáadó változtatát eredményezte; nem adott, hanem inkább elvett, s ezzel az anyanyelvnek nemcsak a dominanciája, de az egyenrangúsága is illúzió maradt csupán. A muravidéki modell ma már inkább másodnyelvű oktatás a magyarok számára (többségi nyelvű oktatás), amelyben az anyanyelvnek egyre kevesebb szerep és színtér marad. Negatív következményei elsősorban az anyanyelvű szaknyelvek teljes hiányában (és nem leépülésükben, hiszen kialakulásukra sosem volt mód), a gyakori kódváltásokban ragadhatók meg, ezek hatásaiként a magyar nyelv presztízsének további csökkenésében, a nyelvcsere folyamatának felgyorsításában. Valójában ez átirányító program (benne maga a módszer a rossz), amelynek célja nem az anyanyelv megmaradása, hanem a többségi nyelvre való átállás, nem az integráció, hanem az asszimiláció (a kettő különbségére l. Skutnabb-Kangas 1997: 18–19).

A kétnyelvű oktatásnak a kisebbségi közösségek számára legideálisabb változata Szlovénia másik őshonos kisebbségi közösségében, az olaszoknál jól bevált gyakorlat. Olasz tannyelvű iskoláikban teljes anyanyelvű vagy erős anyanyelvi dominanciájú kétnyelvű oktatás valósul meg a szlovén nyelv kötelező tanításával.

A muravidéki kétnyelvű oktatás vázlatos kronológiája

Az 1945 után kialakított nemzetiségi iskolát (anyanyelvű osztályok) 1959-ben – ahogy erről már fentebb szó volt – felváltotta a kétnyelvű oktatási rendszer.⁵ Az óvodai programok csak két évvel később váltak kétnyelvűvé. A napjainkban uralkodó magyar (anya)nyelvi helyzet, az erős dominanciaváltás kialakulásához nagymértékben hozzájárult az a tény is, hogy 1981-ig nem volt kétnyelvű (magyar–szlovén) középfokú oktatás Szlovéniában (a magyar nyelv fakultatív oktatását 1975-ben vezették be a muravidéki középiskolákban). Ezzel összefüggésben a magyar nyelv és irodalom csak 1981-ben kapott tanszéket a Maribori Egyetem Pedagógiai Akadémiáján (a mai Bölcsészettudományi Kar elődje) a már 1966 óta sikeresen működő Magyar Nyelvi Lektorátus mellé, elsősorban azzal a céllal, hogy kétnyelvű tanárokat képezzen a Muravidék kéttannyelvű közoktatási intézményei számára. Azóta is ez Szlovénia egyetlen magyar tanszéke, magyarul egyedül a magyar szakos pedagógus program végezhető.⁶ A Ljubljana-i Egyetemen 1982 óta működik magyar nyelvi lektorátus. Talán a teljes vertikumú kétnyelvű közoktatás kiépülésében megmutatkozó fáziskésésnek (22 év hiátus a magyar nyelvű középiskolai oktatásban), s nem csupán a mennyiségi mutatóknak (a négy kétnyelvű általános iskola mellett csak egy kétnyelvű középiskola működik) tudható be, hogy a kétnyelvű oktatás gerincét mind a mai napig az általános iskolaképezi.

A kétnyelvű oktatás mai arculatát az 1990/91-es tanévben bevezetett kétszintű magyar- és részlegesen kétszintű szlovénoktatás határozza meg. Az addig homogén

osztályok anyanyelvi (m1–sz1) és környezetnyelvi vagy második nyelvi (m2 – sz2) tanulócsoportokra bomlottak. A változtatást szakmai felmérések előzték meg. Az Albina Nećak Lük vezette, többségi és kisebbségi oktatási szakemberekből álló kutatócsoport a beszédkészség fejlődése és a gyermekek kognitív képességeinek szintje közötti összefüggések felmérésével mutatott rá arra, hogy mind a magyar, mind pedig a szlovén nyelv tanításában szükség van a differenciált oktatásra (Nećak Lük: 1989). A második nyelvbeli beszédértési tesztek mindkét oldalon azt bizonyították, hogy az első és második osztályosok esetében az anyanyelvi kompetencia a biztosabb mind a szlovén, mind pedig a magyar nemzetiségű gyerekek körében (a más nemzetiségűek, például a Muravidéken élő horvát tanulók szlovén nyelvi beszédértése sokkal jobb a magyarénál). Az iskolába lépéskor tehát világosan elkülöníthető az egyes kisdíjakok erősebb (anyanyelv) és gyengébb (a második) nyelve. A kutatások eredményei egyértelműen megfogalmazták, hogy a kétnyelvű oktatás a vegyes házasságokban élő gyerekeknek kedvez igazán (ez a megállapítás vezetett aztán a kilencosztályos általános iskola első harmadának legfontosabb innovációjához, a személyhez kötött nyelvi oktatáshoz, az egy személy – egy nyelv elvének érvényesítéséhez), hiszen ott a két szülő két különböző anyanyelve, nyelvhasználata egészséges megoszlásban a közéleti kétnyelvűség gyakorlatának leképeződése. Ma már viszont tényként kell elfogadnunk azt is, hogy a kétnyelvű családok többségében a nyelvhasználat természetességét az egyre erősebb szlovén egynyelvűség jelenti.

A ma érvényben lévő új, kilencosztályos általános iskolai oktatásformát 1999 őszén kezdték el Szlovénia néhány iskolájában, kísérleti jelleggel,⁷ a 2002/2003-as tanévben minden iskolába bevezették, s a fokozatos átállás következményeként 2007-re Szlovénia összes általános iskolájában felváltja majd a nyolcosztályos programradványokat is. Nem titok, hogy az új programtól kisebbségi berkekben a kétnyelvű oktatás megreformálását is várták. A módosított tantervek – amelyben a szaktárgyi célok mellett fokozottabban vannak jelen mindig a nyelvek is – látszatra nagyon pozitívan fogalmazznak: a tanítási nyelvek aránya, a már eddig is alkalmazott normatívák figyelembevételével a konkrét mikrokörnyezethez igazodik, tehát az egyes osztályok összetételéhez, a diákok nemzetiségi megoszlásához. A megvalósítás elsősorban a tanáron, annak szaktudásán és szaknyelvi tudásán múlik, a program alapja elméletileg a tanár autonómiája. Hogy mennyiben tud az új program hozzájárulni az anyanyelvi revitalizációhoz, azt egyelőre nem lehet megmondani.

A muravidéki kétnyelvű oktatás a kezdetektől fogva a szakmai érdeklődés közepontjában állt. Hazai és külföldi küldöttségek ismerkedtek célkitűzéseivel, módszereivel, ámulattal nézték a nyelvileg heterogén osztályokban folyó oktatást. A hetvenes évek végéig szinte mindenki az eufória hangján nyilatkozott róla, igaz, inkább a felszínről, s inkább elpolitizálva, mint elemezve a tényeket és azok következményeit. A hetvenes évek végén aztán erős megtorpanás következett be, elmúlt a lelkesedés: egyre világosabbá vált ugyanis, hogy a kétnyelvű oktatási forma nem váltotta

be a hozzá fűzött reményeket. Nemhogy kiegyenlített kétnyelvűséget nem eredményezett, hanem a szlovén nyelv dominanciáját hozta a maga minden nyelvi és nem nyelvi következményével a kisebbségi diákok esetében, ezzel nagyban hozzájárult – az egyén anyanyelvvesztésének meggyorsításával – a mai nyelvcserhelyzet kialakulásához. Az elméletben a két tannyelv azonos értékén és rangján nyugvó oktatásnak nem sikerült elérnie, hogy a két nyelv azonos arányban legyen jelen végig az oktatás teljes folyamatában. Mára a két nyelv tanórai használatának aránya csak az általános iskola első harmadában és a negyedik osztályban 50–50%, az ötödik osztálytól kezdve fokozatosan „éri el” a középiskolai 70–30%-ot a szlovén nyelv javára. A magyar gyerekek ennek következtében nem az anyanyelve a domináns, hanem a szlovén. S mivel az anyanyelv használatának szinterei egyre szűkülnek (a szlovén diákok funkcionális kétnyelvűségének hiánya, s a második nyelvhöz való nem mindig pozitív viszonyulása az óráközi kommunikációt is másodnyelvvé teszi), szegényednek a regiszterek és a stílusváltozatok (nincs szaknyelv), az anyanyelv jobb esetben is csak a családi szférában létezik.⁸ A kilencvenes évek elejéig éppen ezért tabutéma volt a kétnyelvű oktatás. A csend megtörésében az elsők egyike volt a maribori Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék 1996-ban rendezett Anyanyelv a kétnyelvűségben című konferenciája (az elhangzott előadásokat l.: Bokor szerk. 1999). Beszéd- és kutatási témává vált a kétnyelvű oktatás, a véleményekben és elemzésekben a jelenlegi helyzet elfogadása (beletörődés?) mellett egyre erősebben körvonalazódik az út- s a kiútkeresés szándéka, egyre többször fogalmazódik meg a kérdés: van-e (mert lennie kell) vagy nincs (mert nem lehet) alternatíva.

A muravidéki kétnyelvű oktatás mai helyzetét látva, a konkrét tér és idő meghatározta realitásokkal szembenézve azt kell mondanom – még akkor is, ha tisztában vagyok azzal, hogy az anyanyelvi dominancia megtartására, illetve elérésére a kisebbségi tannyelvű kétnyelvű oktatás a legalkalmasabb –, hogy a gyakorlatban már nincs alternatíva, az esetleges változtatásokat már szinte a bevezetés pillanatában lekérte a közösség. És nemcsak az azóta megváltozott, átrétegződött identitástartalmak, a kulturális asszimiláció bizonyos tünetei, s a másodnyelv nagyobb presztízse miatt. A helyzet abszurditása, hogy a magyar anyanyelv megmaradása érdekében egy alapvetően elhibázott iskolatípushoz kell ragaszkodni, mert a tények ismeretében realitásnak mutató alternatíva – az egynyelvű oktatás a másik nyelv kötelező tanításával – a jelenlegi helyzet „radikális” megoldását jelentené. A magyar nemzeti közösség alacsony létszáma, az egyre kisebb gyereklétszám, a szlovén nyelv és kultúra magasabb presztízse ugyanis nem tenné lehetővé a magyar anyanyelvű osztályokat (nem véletlen a kisebbségi közösség óvatossága, sőt féltelme a mostani rendszer „megbolygatásának” kezdeményezésében: a szlovén egynyelvű oktatás nagyon gyorsan ellehetetlenítené a magyar anyanyelvit). A magániskolákat az állam a kétnyelvű területen nem engedélyezi (csorbulna a pozitív diszkrimináció); a határok megszűnésével sem lehetne naponta busszal vinni a diákokat például a

szomszédos Lentibe, mert ez nem egyezik meg a kisebbség akaratával; a magyarországi ösztöndíjak – ha lennének is újra a mostani pénztelenségben – nem vonzzák kellő mértékben a diákokat, mert a nagy többség a szülőföldjén szeretne iskolába járni, élni és dolgozni. Ez azonban – meggyőződésem szerint – semmiképp nem jelenthet feladót, beletörődő magatartást sem a kisebbség, sem az anyaország részéről. Éppen ellenkezőleg: a nyelvcserre megállításhoz, a muravidéki magyar nemzeti közösség etnolingvisztikai vitalitásának fenntartásához, frissítéséhez nagyon körültekintő, a konkrét tényekre, a nyelvi valóságra alapozott nyelvi tervezés kell, amelynek egyik legfontosabb eleme a kétnyelvű oktatás anyanyelvűségének erősítése, valamint az anyanyelvi oktatás minőségének folyamatos javítása.

A továbblépés lehetőségei

A muravidéki nemzeti közösség jelenlegi anyanyelvi helyzetét alapvetően a nyelv-visszaszorulás határozza meg (a magyar anyanyelv minden szintéren veszít a szlovénnel szemben), amelynek szükségszerű következménye a beszélők nyelvtudásában megmutatkozó dominanciaváltás (amely aztán anyanyelvvesztéshez vezet). A folyamat megállítása és lassítása érdekében, azért, hogy a magyar és a szlovén nyelv virtuális egyenlősége és aktuális egyenlőtlensége között keletkezett viszonylag mély szakadék valamelyest feltöltődjék, s ne mélyüljön még tovább, emelni kell a magyar nyelv presztízsét mind a kisebbség, mind a többség körében. Ehhez egyrészt korrekt, reális politikai koncepció, élénk gazdasági kapcsolatok, virágzó kulturális élet, másrészt megfelelő, kétnyelvűségi nyelvszemlélet szükséges. Ez utóbbi azt jelenti, hogy a kisebbségi diákoknak nem úgy kell tanítani az anyanyelvet, mint az anyaországban, hiszen az előbbieket kétnyelvűek, tehát nyelvhasználatuk törvényszerűen más, mint az egynyelvűeké. Nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy az egynyelvű anyanyelvváltozat irreális követelés a kisebbségi kétnyelvűségben, hiszen nem „csak” az egyes emberek létét keseríti meg, hanem – különösen nyelvcserhelyzetben – a közösség létét veszélyezteti. Az anyanyelvi oktatásban következetesebben kellene építeni a családban elsajátított vernakuláris anyanyelvre, a muravidéki kontaktusnyelvjárási változatra, fontos, hogy ezen jusson el a gyermek az oktatás magasabb szintjeihez. Ez a nyelvpolitikai szemlélet egybevág azzal az általános pszcholingvisztikai alapelvvel, hogy a gyermek sokkal jobban tud teljesíteni az anyanyelven (a Cummins-féle küszöbhipotézisről l. Göncz Lajos 2004: 38–39). Segíthetné e változtatást, ha sikerülne elfogadtatni a vernakuláris nyelvváltozat kontaktusosságát és erős archaikus nyelvjárási színezetét, azt, hogy a másik (többségi) nyelv nem egyszerűen hibaforrás, hanem boldogulni kívánó emberek életének sajátos része (Szépe 2001: 147). A probléma megoldását nehezíti viszont az a tény, hogy a kisebbségi diákok egyetemi tanulmányaikat Szlovéniában csak szlovénul folytathatják, így – még a közoktatás opti-

mális nyelvi helyzete esetén is (ez viszont csak fikció a Muravidéken) – a versenyképességük megtartásának jogos igénye ellentétes irányban mozog az anyanyelven való ismeretszerzés sikerességének tényével. A homogén családokban még meglévő vernakuláris anyanyelvi elsődleges szocializáció ellenére egyre több magyar szülő él a differenciált oktatás adta lehetőségével, és magyar2-re, azaz szlovén1-re íratja gyermekét (anyanyelvi szlovén, második nyelvi magyar, tehát a késleltetett olvasás-tanítási módszer alapján szlovénul tanul meg először írni és olvasni). Nem azért teszi ezt, mert a gyerek nem tud (jól) magyarul, hanem azért, mert nem akarja hátrányos helyzetbe hozni a szlovén dominanciájú iskolai oktatásban. Ezzel viszont kétszeresen is bezárja a gyereket, elsősorban nem is az anyanyelvébe, hanem az anyanyelv-változatába. Megnehezíti (ha meg nem is akadályozza) ugyanis a gyerek számára, hogy az iskolában megtanulja anyanyelvének más változatait (például a standardot), mert erre az anyanyelvi magyar programban nagyobb esélye lenne. A szlovén nyelv dominanciája (a más szakos tanárok egy részének hiányos vagy hiányzó szaknyelvi kompetenciája, a kisebbségi nyelvre vonatkozó negatív attitűdje) megfosztja a magyar gyereket az anyanyelvű szaknyelvtől. Feltétlenül szükséges lenne tehát „tannyelv-választás” előtt a szülőket minden évben tájékoztatni a kétnyelvűség egyik legfontosabb pszicholingvisztikai tényezőjéről, mégpedig a felszíni és a kognitív nyelvi kompetencia összefüggéseiről, az anyanyelvnek az ismeretszerzésben betöltött szerepéről, és elhívni a figyelmet arra is, hogy az anyanyelv második nyelvként való tanulása a dominanciaváltás katalizátora.

A kétnyelvűségi szemlélet elterjesztésében, a kétnyelvű iskolák magyartanárainak képzésében a Maribori Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének nagy szerepe van. A más szakosok többsége egynyelvű szlovén egyetemeken szerzi meg tanári diplomáját, a választható heti két lektori órában nem tanulhatja meg a magyar szaknyelvet (mintha nem lenne kiút ebből az ördögi körből), így számukra a magyarországi részképzések, a folyamatos nyelvi és szaknyelvi továbbképzések, diskurzusok elengedhetetlenek a mostani helyzet javításában. Valamennyien tudjuk, hogy magyar nyelvű egyetemi szakok indítása a magyarság kis száma miatt Szlovéniában szóba sem jöhet. Sokat segítené viszont, ha például a Maribori Egyetem Bölcsészettudományi Karának egyes szaktanszékei – választható tanegységként – magyar szaknyelvi stúdiumot hirdetnének meg a muravidékről származó, illetve a kétnyelvű iskolákban tanítani szándékozó hallgatók számára (ez tanszékünk kínálatában is hangsúlyosabban szerepel majd az új bolognai programunk akkreditációja után), s nagyon fontos lenne a kétnyelvű oktatás általános és speciális módszereit tárgyaló kurzus is.⁹ Egyelőre az indítványaink nem jártak sikerrel (elsősorban a csoportindítás minimumhatárát el nem érő hallgatói létszám miatt), holott itt van a dolog egyik kulcsa: a magyar szakosok egyedül nem tudják megoldni a kétnyelvű oktatás problémáját, az iskolai nyelvi revitalizáció a más szakosok nyelvi kompetenciáján, attitűdjeiken, identitásán is múlik.

Az oktatás sikerének elengedhetetlen feltétele a jó tankönyv (és egyéb taneszközök). Az általános iskola alsó tagozatában vannak kétnyelvű tankönyvek és munkafüzetek (általában a szlovén tankönyvek fordításai), az anyanyelvet magyarországi tankönyvcsaládokból tanítják. A felső tagozatban használatos tankönyvek magyarra fordítása még nem teljes, de már nagyon jó úton halad (a fordítások kérdése ugyanakkor újabb nyelvi és nem nyelvi problémákat vet fel). A középiskolában most is szlovén nyelvű tankönyvekből tanítanak, a magyar nyelv és irodalom tantárgyat magyarországiakból, s ezek egyike sem igazán alkalmazkodik a kisebbségi nyelvi helyzethez, a kiterjedt kétnyelvűséghez. Meg kellene próbálkozni a tankönyvírással (erre talán az eu-s pályázatok ösztönzőleg hathatnának); a speciális helyzet megkívánta speciális tankönyvek létrehozásában helybeli és magyarországi, elméleti és gyakorlati szakemberek, gyakorló pedagógusok közös munkájával lehet eredményt elérni. Tan-
székünk – bár erőnk és időnk véges – nyitott minden ilyen kezdeményezésre.

A magyar nyelv presztízsének emelését a határon túli nyelvi irodák és kutatóhelyek már elkezdett nyelvi „határtalanító” programja is szolgálja. Azok a jelenleg elsősorban lexikológiai, lexikográfiai és korpusznyelvészeti munkálatok, amelyeknek célja a magyar nyelv szótárainak, nyelvtanainak és kézikönyveinek egyetemes léptékűvé, összmagyarrá alakítása. Ezt az egyes állami változatok szókincse jellegzetes darabjainak (államnyelvi eredetű kölcsönszavak, közvetlen és közvetett kontaktusjelenségek) e kiadványokban való tükröztetésével kívánja elérni. Meggyőződésem, hogy ha a folyamat eredményeként megszűnik a kontaktusjelenségek stigmatizációja, ha a muravidéki magyar nyelvváltozatban már szervessé vált közvetlen és közvetett kölcsönszavakat a szótárba kerülés legitimizálja, és minderről tudomást is szerez a beszélő az oktatásból és a különböző nyelvi ismeretterjesztő tevékenységek során, akkor megszűnik „bűntudata” ezek használatakor, és anyanyelvében biztonságban, otthon érezheti magát (a témáról bővebben: Kolláth 2005, Lanstyák 2006: 57–104).

Összegzés

Előadásomban a muravidéki kétnyelvű oktatás mai helyzetének vázlatos érintésével, a kulcskérdések bemutatásával hozzá kívántam járulni a már oly sokszor emlegetett, de még mindig csak a felvetés szintjén létező nyelvi revitalizációs program kialakításához, illetve az ehhez szükséges és lehetséges szempontok felvázolásához. Hozzáteszem, hogy e törekvések sikerének háttérben lennie kell(ene) egy tudományosan megalapozott és politikailag is reális (össz)magyar nyelvpolitikai koncepciónak; másrészt a kétnyelvű oktatás nyelvi céljai meghatározásának összhangban kell(ene) állnia az adott közösség nemzet- és nyelvstratégiai céljaival (Lanstyák 2005: 57).

A kisebbségi közösségek nyelvi megmaradásában, a nemzeti identitás fejlesztésében vagy – a másik oldalon – az asszimilációban az iskola, az anyanyelv oktatása játssza a legfontosabb szerepet. Látjuk, a kisebbségi anyanyelv iskolai jelenléte önmagában sem a nyelv fennmaradására, sem pedig a kisebbség etnikai identitásának megőrzésére nem biztosíték. Eredményt elérni, azaz hatékony nyelvstratégiát kidolgozni, és következetesen alkalmazni (ennek legfontosabb eleme az anyanyelv megtartása, a nyelvvisszaszorulás, a nyelvvésztes/nyelvcserre megállítása, s ha lehet, visszafordítása) csak a többség és a kisebbség aktív párbeszédével, valamint a szocializáció összes lehetséges színtereinek (a család, az iskola, a munkahely, a társadalom) harmonikus kölcsönhatásával lehet.

Irodalom

- Bartha Csilla 1999. A kétnyelvűség alapkérdései. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bartha Csilla 2003. A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei és az oktatás. Nádor Orsolya és Szarka László szerk. 56–75.
- Bernjak, Elizabeta 2004. Slovenščina in mad arščina v stiku. Maribor: Zora 29.
- Bokor József 1995. A muravidéki kétnyelvű oktatásról. Magyar Nyelvőr 119/4, 393–397.
- Bokor József szerk. 1999. Az anyanyelv a kétnyelvűségben. Maribor–Lendva: a Maribori Egyetem Pedagógiai Kara Magyar Intézete és a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet.
- Borbély Anna 2001. Nyelvcserre. Budapest: Az MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztálya.
- Gereben Ferenc 1998. Az anyanyelv az identitástudat szerkezetében. Regio 2. 95–112.
- Göncz Lajos 2004. A vajdasági magyarság kétnyelvűsége. Szabadka, MTT Könyvtár 8.
- Göncz László 2006. Egy peremvidék hírmondói. Mura menti életképek a 20. század első feléből. Budapest, A magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia.
- Guttmann Miklós 1989. A magyar nyelv állapota, oktatása, művelése Szlovéniában. Magyar Nyelvőr 113/2, 175–80.
- Kiss Jenő 1995. Társadalom és nyelvhasználat. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kolláth, Anna 2005. Magyarul a Muravidéken. Maribor, Zora 39.
- Kolláth Anna – megjelenés alatt: A magyar nyelvű oktatás a Muravidéken.
- Kontra Miklós szerk. 2003. Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon. Budapest, Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós 2004. Tannyelv, (felső)oktatás, nyelvpolitika. Fórum Társadalomtudományi Szemle. VI./ 4. 25–42.
- Kontra Miklós szerk. 2005. Sült galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika. Konferencia a tannyelv-választásról Debrecenben, 2004. október 28–31-én. Somorja–Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Lanstyák István 2005. A kétnyelvű oktatás esélyei és veszélyei Szlovákiában. Ring Éva szerk. Felzárkózás vagy bezárkózás? A többnyelvű oktatás előnyei, veszélyei a kisebbségi közösségek életében. 43–73. Budapest, Európai összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány.
- Lanstyák István–Szabómihály Gizella 1997. Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
- Nádor Orsolya–Szarka László szerk. 2003. Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- Nećak Lük, Albina 1992. A muravidéki kétnyelvű iskolák tanulóinak kétnyelvű kommunikációs készségéről. Györi-Nagy Sándor és Kelemen Janka szerk. Kétnyelvűség a Kárpát-medencében II. 56–67. Budapest, Pszicholingva Nyelviskola, Széchenyi Társaság.
- Nećak Lük, Albina 1993. Medetični odnosi v slovenskem etničnem prostoru. Razprave in gradivo 28, 5–14.
- Nećak Lük, Albina 1995. Kétnyelvű oktatás Szlovéniában. Új Pedagógiai Szemle 8. 97–101.
- Nećak Lük, Albina–Jesih, Boris szerk. 2000. Medetični odnosi v slovenskem etičnem prostoru. Ljubljana: Institut za narodostna vprašanja.
- Novak Lukanovič, Sonja 2000. Pogled na dvojezično vzgojo in izobra evanje. Nećak Lük, Albina–Jesih, Boris szerk. 149–164.
- Novak Lukanovič, Sonja 2003a. Jezikovno prilaganje na narodno mešanih območjih v Sloveniji. Razprave in gradivo 42, 38–62.
- Novak Lukanovič, Sonja 2003b. Stališče prebivalcev narodno mešanih območij v Sloveniji do učna jezika večine in manjšine. Razprave in gradivo 43, 138–149.
- Orešnik, Ivo 1978. Első lépések a kétnyelvű oktatás bevezetése terén. Nemzetiségi politika – nemzetiségi jog. 47–58. Lendva.
- Osvát Anna – Szarka László szerk. 2003. Anyanyelv, oktatás – közösségi nyelvhasználat. Budapest, Gondolat Kiadói Kör – MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Péntek János 2004. Anyanyelv és oktatás. Csikszereda, Pallas-Akadémiai Könyvkiadó.
- Ruda Gábor szerk. 2002a. Nemzetiségi iskolák – kétnyelvű oktatás. Narodnostne šole – Dvojezično izobra evanje. Minderheitsschulen – Zweisprachiger Unterricht. Pilisvörösvár – Graz: Muravidéki Baráti Kör Kulturális Egyesület – Artikel-VII-Kulturverein für Steiermark.
- Ruda Gábor szerk. 2002b. Az iskola mint asszimilációs gépezet. Šola kot asimilacijski mehanizem. Pilisvörösvár, Muravidéki Baráti Kör Kulturális Egyesület.
- Sándor Klára 1998. Az élőnyelvi vizsgálatok és az iskola: a kisebbségi kétnyelvűség. Kontra Miklós – Saly Noémi szerk. Nyelvmentés vagy nyelváruulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról. 368–394. Budapest, Osiris Kiadó.
- Sándor Klára szerk. 2002. Nyelv, nyelvi jogok, oktatás. Szeged, JGYF Kiadó.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1997. Nyelv, oktatás és a kisebbségek. Budapest, Teleki László Alapítvány.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1998. Oktatásügy és nyelv. Regio 9/3. 3–34.
- Szarka László 2005. Kisebbség és kultúra. A kulturális intézmények szerepe a közösségépítésben. Blénesi Éva–Mandel Kinga–Szarka László szerk. A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézményrendszer. 5–24. Budapest, MTA Etnikai–Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Székely András Bertalan 2002. A szlovéniai magyarság oktatásügyének változásairól. Ruda Gábor szerk. 2002b. 41–55.
- Szilágyi N. Sándor 2005. Miért buknak meg a magyar gyermekek románból? <http://www.ahet.ro/printbelso.php?action=cim&name=1231>
- Szépe György 2001. Nyelvpolitika: múlt és jövő. Pécs, Iskolakultúra.
- Varga József 2002. A kétnyelvű oktatás Szlovéniában. Ruda Gábor szerk. 2002a. 9–21.
- Varga Sándor 1996. A szlovéniai magyarok helyzete. Vugrinec, Jo e – Takács Miklós szerk. Együttműködés a határ mentén – Sodelovanje ob meji. 119–123. Szombathely.
- Vörös Ottó 1996. A szlovéniai kétnyelvű oktatás és tankönyvei. Cserniczkó István és Váradi Tamás szerk. Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat. A 8. Élőnyelvi Konferencia előadásai. Budapest: az MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztálya. 79–84.
- Zakon o posebnih pravicah italijanske in mad arske narodne skupnosti na področju vzgoje in izobra evanja (ZPIMVI) www.mss.gov.si

Jegyzetek

- ¹ Köszönöm Lanstyák Istvánnak az előadás írott változatához fűzött inspiráló észrevételeit.
- ² A 2002 áprilisában lezajlott népszavazás adatai alapján a közel kétmillió szlovéniában élő magyar (az összlakosság 0,32%-a), 2258 olasz és 2990 roma él (<http://www.stat.si/letopis/>). Az őshonos magyarság a szlovén–magyar határ menti, egykor Vas és Zala megyékhez tartozó szűk, 195 km² nagyságú területen, viszonylag összefüggő tömbben, kistelepüléseken, öt községben (közigazgatási egységben) él a Muravidéken (Hodos – Hodoš, Šalovci, Dobronak – Dobrovnik, Lendva – Lendava, Moravske Toplice) – Lendva központtal. Mind a magyarok, mind pedig az olaszok lakta területet nemzetiségileg vegyesen lakott területnek nyilvánították (mindkét nyelv regionális hivatalos nyelv). Ez képezi az egyik jogi alapját Szlovénia világviszonylatban is példa értékű, a pozitív diszkrimináción alapuló kisebbségpolitikájának.
- ³ Tény, hogy az 1958/59-es tanévben a lendvai közigazgatási egység 3067 elemi iskolása közül 1206 volt magyar nemzetiségű, ez az összes iskolás 40%-a. Közülük 825 diák járt magyar tagozatra (69%), a többi 381 (31%) pedig szlovénra. A legkritikusabb helyzet e téren Lendván volt tapasztalható, itt ugyanis a magyar anyanyelvű diákok több mint fele választotta a szlovén tannyelvű oktatást, magyar tagozatra szinte csak a környező falvakból bejáró gyerekeket írták a szülők (Orešnik 1978).
- ⁴ A nyelvvesztés az a folyamat, illetve a folyamat végeredményeként beálló állapotot, amelynek során egy kétnyelvű beszélőnek az egyik nyelvében meggyöngül, majd pedig (szinte) teljesen megszűnik a nyelvi kompetenciája. A nyelvcsere azt a folyamatot jelöli, amelynek során egy kétnyelvű beszélőközösségben egyre több beszélő szocializálja gyermekeit másodnyelven. Nyelvcserenek nevezzük ezenkívül a vázolt folyamat végeredményeként beálló állapotot, amikor az adott közösségben megszűnik az eredeti első nyelv anyanyelvként való használata, azaz a közösség másodnyelvben válik egynyelvűvé (Lanstyák 2002:90; vö. még Bartha 1999:125–127)
- ⁵ Az áttérés nem volt zökkenőmentes, jóllehet az új oktatási forma kidolgozásában többségi és kisebbségi szakemberek egyaránt részt vettek. A szlovén szülők egy része az 1960-as évek végén az alkotmánybíróshoz fordult, mert meggyőződésükké vált, hogy a kétnyelvű oktatás muravidéki modellje negatívan befolyásolja gyermekeik nyelvi és kognitív fejlődését, hátrányos helyzetet teremtve számukra az iskolai eredményeik, továbbtanulási esélyeik szempontjából az egynyelvű szlovén iskolákhoz viszonyítva. Az alkotmánybíróshoz – megvizsgálva a helyzetet – jelentésében törvényesnek ítélte a kétnyelvű oktatást, javasolta viszont egy szakbizottság létrehozását, amely értékeli a kétnyelvű iskolák szakmai tevékenységét. A szlovén–magyar kétnyelvű oktatás szakmai felmérése leszögezte, hogy a kétnyelvű iskola főbb vonásaiban megvalósítja pedagógiai célkitűzéseit, és olyan rejtett tartalékokkal is rendelkezik, amelyek alapján kiküszöbölhetők fogyatékosai, javítható eredményessége (VARGA 2002: 15).
- ⁶ A bolognai folyamat megkövetelte változások értelmében nemcsak a meglévő programunk átalakítása történik, hanem akkreditáció előtt áll a magyar–szlovén fordító és tolmács szakunk is.
- ⁷ A kéttannyelvű általános iskolák közül Göntérháza (Genterovci) vett részt a „kísérletben”. Ebből adódik, hogy a kilencosztályos kétnyelvű programok dokumentumainak kialakításában és véglegesítésében az iskola oktatóiból alakult team nagyon fontos szerepet játszott. Az ún. kivitelezési utasítások (is) az Albina Nečak Lük és Dra enka Kulovec vezette csoport munkájának, valamint a göntérházi tapasztalatoknak köszönhetőek.
- ⁸ Elgondolható, hogy a szlovén diákok a kétnyelvű oktatásban nem válnak kétnyelvűvé. Elképzelhető, hogy a két nyelv valós órai használatát a kivitelezési utasításokban rögzített, az anyanyelvre nézve abszolút kedvezőtlen százalékarányok még így sem tükrözik reálisan (?).
- ⁹ A hallgatót nemcsak etnikai-nyelvi-kulturális identitása, hanem a kétnyelvű oktatási intézmények tanárainak járó kétnyelvűségi pótlék (a fizetés 20%-a) is motiválhatja.

Gerhard Baumgartner

AZ AUSZTRIAI MAGYARSÁG A SZOVJET MEGSZÁLLÁSTÓL NAPJAINKIG (1945–2005)

1945 márciusában a szovjet csapatok megszállták egész Kelet-Ausztriát. A négy győztes hatalom az ország területét négy zónára osztotta, de a Szövetséges Hatalmak Tanácsa (*Aliierter Rat*) már áprilisban felszólítja Karl Renner államelnököt, hogy alakítson kormányt. Az új kormány augusztusban a Burgenland önálló tartomány újbóli felállításáról rendelkező alkotmánytörvényben (*Verfassungsgesetz über die Wiedererrichtung des selbständigen Landes Burgenland*) újraalapítja Burgenland tartományt. A szovjet zónában a megszálló hatalom 1946-ban lefoglalta az úgynevezett német vagyont, tehát minden nagyobb gyárat és nagyüzemet. Burgenland területén a több tízezer hektáros Esterházy birtok került szovjet kézre. E birtokokon vagy állami gazdaságot rendeztek be vagy kiosztották a földet az észak-burgenlandi kisparasztnak és bére családnak között. Ennek következtében az észak-burgenlandi magyar majori lakosság körében ismét megerősödött a baloldali szimpátia. 1947 áprilisában megszületett az úgynevezett nemzetiszocialista törvény (*Nationalsozialistengesetz*), amely az egykori nemzetiszocialisták zömét rehabilitálta és visszaadta a választójogot számukra. Ősszel hazatértek az első hadifogolycsoportok a Szovjetunióból, ahová 1941 óta közel félmillió egykori osztrák állampolgár került hadifogolyként. Ausztria második világháború utáni gazdasági fellendülésének alapját az 1948-as Marshall-segély teremtette meg, mely szerint 960 millió USA dollárt kapott Ausztria. Mivel az osztrák kormány és a nyugati államok nem kívánták a szovjet zónába fektetni ezt az összeget, és mivel Burgenland semmiféle iparral nem rendelkezett – noha az ország 4%-a itt élt –, a segélynek mindössze 0,33 %-a jutott ide. 1948-ban Magyarország lehúzta a vasfüggönyt az osztrák–magyar határon – Burgenland a keleti irányban elszigetelődött, és egy hosszú évtizedre Ausztria elmaradott határtérségévé vált. 1955-ben, a Bécsi Államszerződésben (*Wiener Staatsvertrag*) a szövetséges hatalmak visszaállították Ausztria függetlenségét, azzal a feltétellel, hogy semleges állammá alakul. A szovjet csapatok még ebben az évben elhagyták Burgenland területét is.

A háború utáni újrakezdést Burgenlandban megnehezítette, hogy a felnőtt korú férfi lakosság részben elesett a háború alatt, részben még nem tért vissza a hadifogságból. 17600 katona nem tért vissza 1945 után és 38000 még hadifogságban volt. Az össznépeség egyhatoda hiányzott. A magyar falvakban ez azzal a következménnyel járt, hogy a vegyes házasságok ugrásszerűen megnöttek. Még 1945 elején, a visszavonuló német hadsereggel egész magyar alakulatok menekültek Ausztria területére – ezek azonban nem Burgenlandban vagy Bécs környékén telepedtek le, hanem Felső-Ausztriában, az amerikai zónában. Így jött létre például a háború után linzi magyar közösség. A magyarországi német kitelepítés újabb migrációs hullámot indított Ausztria felé: ennek folyamán rengeteg kétnyelvű (német és magyar) család került Ausztriába, ezek egy része a határmenti burgenlandi falvakba költözött. Az 1948-as magyarországi kommunista hatalomátvétel következtében ismét emigránsok jelentek meg, elsősorban Bécsben.

A burgenlandi magyar nyelvcsoport számára a legfőbb fordulatot az hozta a háború után, hogy az 1937-es iskolatörvény újra életbe lépett és hat elemi iskolában – Oberwart/Felsőőr, Unterwart/Alsóőr, Siget in der Wart/Őrisziget, Mitterpullendorf/Középpulya, Albrechtsfeld/Albrechtmajor és Kleylehof/Kleylemajor – megkezdődhetett a magyar nyelvű oktatás. Ezek az iskolák az osztrák oktatási rendszerben azonban zsákutcát jelentettek, mert semmiféle közép- és felsőfokú magyar nyelvű oktatás nem létezett. Azok a szülők, akik később gimnáziumba akarták íratni gyermeküket, azok már az elemi iskolába is a szomszédos falvak német tannyelvű iskoláiba kellett, hogy küldjék őket. A magyarok lakta majorokban és falvakban tovább működtek ugyan a helyi egyesületek, ám az ötvenes években tartományi szinten semmiféle központi magyar szervezet nem jött létre.

1956 őszén kitört Magyarországon a forradalom. A budapesti események nagy kihívást jelentettek Ausztria számára, mert miután november 4-én a szovjet csapatok leverték a forradalmat, óriási magyar menekülthullám árasztotta el Ausztriát. A következő három hónapban 180 ezer magyar menekült érkezett Burgenlandba. Ausztriában több nagy menekülttábort állítottak fel, így például a traiskirchener menekülttábort is, ahonnan a magyarokat Bécsbe, majd különböző nyugati országokba szállították tovább. A menekültek zöme később nem maradt Ausztriában: 1959 elején már csak 18 ezer magyar menekült tartózkodott az országban. Az 56-os menekültekkel a bécsi magyar nyelvcsoport összetétele jelentősen átalakult: több évtizedre két markáns tábor hozott létre. Míg az 56-osok semmilyen viszonyban nem álltak a magyar állammal vagy a bécsi magyar kultúrintézettel, addig a régebbi bécsi magyar kultúregyesületek továbbra is fenntartották a kapcsolatot a Kádár-kormánnyal. Az Ausztriába menekült magyar diákok számára az osztrák állam külön középfokú oktatási rendszert hozott létre: 746 magyar diák tanult öt saját, magyar nyelvű gimnáziumban. 1963-ban, az utolsó 56-os magyar diákérettségije után a gimnáziumokat ismét bezárták.

A hatvanas évek folyamán alapjaiban változott meg a burgenlandi falvak gazdaság- és társadalomszerkezete. A burgenlandi birtokviszonyokat évszázadokkal korábban meghatározta, hogy a hatalmas uradalmi birtokok mellett a törpe- és kisbirtokos forma uralkodott. A hatvanas években a burgenlandi kisbirtokosok arra kényszerültek, hogy ingázó munkásként keressék a kenyerüket: Bécs, Alsó-Ausztria és Stájerország ipari központjaiba jártak dolgozni. A majorok népét a mezőgazdaság gépesítése szabadította fel, akik először a környező falvakba költöztek, majd továbbálltak a nagyvárosokba. A szintiszta magyar majorok a hetvenes évekre teljesen elnéptelenedtek, az egykori béresek leszármazottai gyorsan asszimilálódtak, mert számukra a magyar még mindig a „cselédnyelvet” jelentette. Mivel 1945 után teljeskörű magyar oktatási rendszer nem létezett Burgenlandban, a hiányzó magyar kisebbségi elit szerepét már a hatvanas években vagy 56-osok, vagy Magyarországról átköltözött értelmiségiek töltötték be. A Felső-Örségben a hatvanas évek végén mind az Unterwart/alsóóri katolikus, mind az Oberwart/felsőóri református és a Siget in der Wart/öriszigeti evangélikus gyülekezet élén Magyarországon született lelképásztor állt. Ők alapítják 1968-ban az első magyar kultúregyesületet, hogy megfékezzék az asszimilációt.

1974-ben a vasfüggöny – legalábbis az egyik irányban – kinyílt: az osztrákok vízum nélkül utazhattak Magyarországra. A határmenti kapcsolatok ennek következtében újra fellendültek. A magyar nyelv kommunikációs értéke valójában csak akkor nőtt meg, amikor Magyarországon bevezették a világútlevelet (1986), és magyar vásárlók tízezrei árasztották el a burgenlandi falvakat és Bécset. 1989. augusztus 19-én Habsburg Ottó, az Európai Parlament alelnöke és Pozsgay Imre, magyar államminiszter szimbolikusan átvágták az országhatár szögesdrótját Sopronban. Ezt az alkalmat a Magyarországon tartózkodó NDK turisták tömeges menekülésre használták fel. A Páneurópai Piknik fontos eseménye volt a politikai tömbök felszámolásának. 1989 karácsonyára egymás után megbuktak a kelet-európai kommunista diktatúrák és megkezdődik a rendszerváltás. 1990 nyarára az egész határsávon lebontják a szögesdrótot és lebomlik a vasfüggöny, amely közel 45 évig elválasztotta a burgenlandi magyarokat Magyarországtól.

A burgenlandi kisebbségpolitika jogi háttere

Az osztrák kisebbségpolitikára általánosan jellemző, hogy az egyes kisebbségek státusza messze nem azonos. E politika négy törvényen alapszik, e törvénycikkek ellentmondásos természete a törvények keletkezésének háttéréből következik. A legfontosabb jogszabály az 1955-ös osztrák államszerződés (Staatsvertrag). Ennek 7. cikke garantálja a kisebbségi nyelvek egyenrangúságát a német hivatalos nyelvvel, a két-nyelvű feliratok elhelyezését és a kisebbségi lakosság arányszámának megfelelő ok-

tatási intézmények létrehozását. Az államszerződés ugyan az osztrák alkotmány szerves része, azonban csak a stájerországi és a karintiai szlovéneket, valamint a burgenlandi horvátokat ruházta fel kisebbségi jogosítványokkal.

Miután 1972-ben a Bruno Kreisky vezette osztrák kormány aláírta a Dél-Tirol státuszát szabályozó egyezményt az olasz állammal, az ausztriai kisebbségek helyzetét is megkísérelte újrendezni. Ennek első lépése volt a titkos anyanyelvi összefűzés, amelyben mindenki anonim módon nyilatkozhatott anyanyelvről. Sokkal fontosabbnak bizonyult azonban az 1976-os népcsoporttörvény, amely öt őshonos kisebbség számára biztosított bizonyos nyelvhasználati jogokat, hivatalos képviselést a Kancelláriában és állami támogatást. A karintiai szlovének, a burgenlandi horvátok és a bécsi csehszlovákok az 1976-os népcsoporttörvényben garantálnál jóval több jogot biztosítottak az államközi szerződések, ezért ők nem ismerték el e törvényt és nem is delegáltak képviselőt a Kancellárián berendezett új Népcsoporttanácsokba. Egyedül a burgenlandi magyarok alakították meg Népcsoporttanácsukat 1979-ben. Az 1976-os népcsoporttörvény viszont csak a burgenlandi magyarokat ismerte el őshonosként, a Bécsben és más városokban élő magyarokat migráns csoportoknak tekintette. A Burgenlandi Magyar Kultúregyesület (BMKE) 1980-ban memorandummal fordult az osztrák kormányhoz, melyben magyar közép- és felsőfokú oktatási intézmények kiépítését, kétnyelvű községtáblák felállítását és a magyar, mint hivatalos nyelv elismerését követelte. A Népcsoporttanácsról néhány év alatt kiderült, hogy nem képes a magyar kisebbség törekvéseinek érvényesítésére, ezért 1983-ban BMKE deklarálta, hogy azonos kisebbségi jogokat követel, mint amilyeneket 1955-ös államszerződés a horvátoknak és a szlovéneknek garantál.

Tartományi szinten a legfontosabb törvény az 1937-ből származó burgenlandi kisebbségi oktatási törvény (Burgenlaendisches Minderheitenschulgesetz) és 1998-as módosításai. Ez garantálja a kisebbségi nyelvek kötelező oktatását minden olyan településen, ahol az adott kisebbség arányszáma eléri az 50%-ot. Az 1998-as törvény-módosítás lehetővé teszi a kisebbségi nyelvoktatást minden olyan iskolában, ahol arra, mint szabadon választott tantárgyra, több mint 7 gyermek jelentkezik.

A jelenkori osztrák kisebbségpolitika egyik jellemzője, hogy nincs végiggondolt stratégiája és főként külpolitikai – és ritkábban belpolitikai – tényezők határozzák meg irányvonalát. Külpolitikai nyomás eredménye volt például a bécsi magyarok elismerése 1992-ben, a csehszlovák népcsoport kettéosztása ugyanabban az évben és a romák elismerése 1993-ban. Első pillantásra az osztrák törvények által biztosított kisebbségi jogok ugyan nem tűnnek kevésnek, azonban mindabból, ami papíron létezik, nem minden valósul meg a mindennapi életben is. Például többszöri követelés ellenére Burgenlandban csak 45 éves késéssel, 2000-ben állította fel az osztrák kormány az 1955-ös államszerződésben előírt többnyelvű településtáblákat. 2001-ben Oberwart/Felsőőr, Unterwart/Alsóőr, Siget in der Wart/Őrisziget és Oberpullendorf/Felsőpulya kapott kétnyelvű helységtáblát.

Belpolitikai nyomás csak az oktatáspolitikai terén érvényesült. Az 1990-es években a kétnyelvű oktatás csak azért vált lehetővé egész Burgenland területén, mert a nyolcvanas évek óta 50%-ra csökkent a tanulók és 150%-ra nőtt a pedagógusok aránya. Mivel a pedagógusok tartományi közalkalmazottak, a tartományi kormány kényszerhelyzetbe került. A sok pedagógus számára csak úgy tudtak állást biztosítani, hogy az osztályok számát megemelték. Ezt a kétnyelvű osztályok törvény által szabályozott viszonylag alacsony létszáma tette lehetővé. Az így is fennmaradó üres helyekre magyarországi és szlovákiai tanulókat vettek fel, akik naponta ingáznak Burgenlandba. Az 1992–93-as tanévben 4 burgenlandi óvodában 35 gyermek részesült magyar nyelvű oktatásban. A két magyar tannyelvű elemi iskolában 50 tanuló, az egyetlen magyar polgáriban 55 diák tanult. Ebben az évben Burgenlandban összesen 11 elemi iskolában 220, és kilenc polgári iskolában 229 diák választotta szabadon választható nyelvként a magyart. A négy közép- és felsőfokú iskolában 155 diák részesült magyar nyelvű oktatásban. A burgenlandi oktatást mindmáig a 1937-ből származó kisebbségi oktatási törvény (*Burgenländisches Minderheitenschulgesetz*) és annak 1994-es módosításai szabályozzák. Ez garantálja a kisebbségi nyelvek kötelező oktatását minden olyan településen, ahol az adott kisebbség arányszáma eléri az 50%-ot. Az 1994-es törvénymódosítás azonban lehetővé teszi a kisebbségi nyelvoktatást minden olyan iskolában is, ahol arra, mint szabadon választott tantárgyra, több mint 7 gyermek jelentkezik. 1992-ben megnyitották a kétnyelvű szövetségi gimnáziumot Oberwart/Felsőőrött, melynek mind horvát–német, mind magyar–német tagozata is működik, és minden tantárgyat mindkét nyelven oktatják. A gimnáziumnak jelenleg körülbelül 200 tanulója van. 1989 óta a *Burgenlandi Magyarok Népfőiskolája* is működik Oberwart/Felsőőrött.

A burgenlandi magyar falvak jelenleg paradox helyzetben vannak. Mire végre minden szinten beindult a magyar oktatás (óvoda, elemi iskola, polgári iskola, gimnázium), lassan eltűntek a magyar anyanyelvű gyerekek. Egyúttal a szülők sem tudják már átadni a nyelvismeretet, így ők is az oktatási intézményektől várják el, hogy megtanítsák gyermeküket magyarul. A falusi nyelv megőrzéséhez 1986 óta nemcsak „romantikus” vágyak kötődnek: a határnyitás óta a magyarul tudásnak gyakorlati következményei lettek. Egyrészt az egyik pillanatról a másikra tömegesen megjelenő magyar vásárlóerőt ki kellett elégíteni: ehhez szükség volt nyelvismeretre. Másrészt, a megnyílt határ a burgenlandi magyarokat előnyös helyzetbe hozta az osztrák–magyar kapcsolatok kialakításában. Harmadrészt a társadalmi kapcsolatok is rögtön intenzívvé váltak. A gyerekek, akik az iskolában sajátítják el a magyart, már egészen más nyelven beszélnek, mint szüleik és nagyszüleik.

Kisebbségi média

Burgenland területén a magyarok számára két folyóirat, az *Őrvidéki Hírek* és az *Őri Füzetek* biztosítják az anyanyelvi tájékoztatást, melyek évente 4 alkalommal látnak napvilágot. Évente hatszor jelenik meg a *Bécsi Napló*, az Ausztriai Magyar Egyesületek Központi Szövetsége által szerkesztett újság. Az osztrák ORF (*Österreichischer Rundfunk*) burgenlandi tartományi stúdiója 1990 óta évente négy alkalommal, 2000 óta évente hatszor jelentkezik 25 perces magyar adással „*Adj isten, magyarok!*” címmel, valamint heti 45 perces rádióműsorral és napi 5 percben híradóval is. 1998–2004 között négynyelvű adást sugárzott egy Pinkafeld/pinkafői magánrádió, az Antenna 4. A Szövetségi Kancellári Hivatal (*Bundeskanzleramt*) anyagi támogatásának megvonásában e rádió megszűnt. 2006-ban indult Bécs egyenlen magyar nyelvű rádióadása, a magánkézben levő *Bécsi Magyar Rádió*, melyet különböző csoportokból származó magyar fiatalok működtetnek.

A burgenlandi magyarok nyelvhasználata 1945 után

A második világháború után Burgenland területén hét nyelvvaltozattal találkozunk. A romani nyelv mellett mind a három burgenlandi nyelv standardizált és helyi tájszólási változatban is létezett. A tipikus burgenlandi anyanyelve mindig egy falusi dialektus volt, többnyelvűsége pedig a standardizált variációk ismeretét jelentette. Egy tipikus horvát gazda családi körben a helyi horvát tájszólást használta, a horvát újságot viszont a regionális gradiscansko hrvatsi nyelven olvasta. Németül vagy magyarul pedig az irodalmi nyelvet használta.

A burgenlandi magyar–német kétnyelvűség valójában öt változatot takar: az irodalmi magyart, az adott falu tájszólását, az irodalmi németet, a környező falvak német tájszólását és a magyar és német tájszólás közé beékelődött „pidginizált” magyart. Az utolsó változattal csak a magyar falvakban találkozunk. A helyi magyar tájszólások valójában 17. századi eredetűek, melyek a korai magyar nyelvnek nemcsak a szókincsét, hanem a grammatikáját is megőrizték. Például nincs *-val*, *-vel* ragozás, hanem egy sokkal korábbi *-ve*, vagy *-je* ragot használnak: nem Tamással, hanem Tamásje találkoznak, nem autóval, hanem autóve járnak. A birtokos ragozás is az archaikusabb formát őrzi: így például nem azt mondják, hogy fájnak a lábaim, hanem azt, hogy lábomék. Mint minden burgenlandi tájszólásra, a magyarra is jellemző, hogy teljesen diftongizált. Föld helyet fűödöt mondanak, erdő helyet erdüöt, kettő helyett kettüöt. Az *a*-ból gyakran *oa* lesz: az, fa, ma, pad vagy varr helyett, oaz, foa, moa, poad, voarr lesz. Az *é* helyett sokszor *i-t* ejtenek, így lesz a pénz, szép és vékony szavakból pínz, szíp, víkony.

A „pidginizált” változatban ezt a tájszólást átszövik német kölcsönszavak. „Jemenek a Bezirkshauptmannschaftra Führerscheint beántrágunyi” Elmegyek a járási főkapitányságra jogosítványt igényelni]. Ezeket a kölcsönszavakat általában nem az irodalmi németből veszik át, hanem a helyi német tájszólásból. A következő mondatot „jemiedütem, rosztunom kell” úgy érthetjük meg, ha tudjuk, hogy az irodalmi német müde szó helyi változata a mied és a német rasten ige burgenlandi változata a rostn. Tehát, ha azt akarjuk mondani, hogy „elfáradtam, pihennem kell” és a fáradt és a pihenni helyett berakjuk a német tájszólási szavakat és magyar tájszólási ragokkal ragozzuk, akkor kapjuk a fenti mondatot. Az irodalmi német wünschen ige helyi változata a winschn, amelyből a felsőőri magyar tájszólásban bincsul lesz. „Mit bincsulsz Weihnachtmira?” Mit kívánsz karácsonyra?] mondják a felsőőriek.

A magyar falvak lakói között nem mindenki ismerte a teljes kétnyelvű skálát. Az idősek az irodalmi magyart, a magyar tájszólást és néha a „pidginizált” formát is használták, németül viszont leginkább a helyi tájszólást beszélték. Mindazok, akik még magyar elemibe és utána német felsőbb iskolákba jártak, ismerték az egész skálát. A fiatalabb nemzedékeknel a skála ismét leszűkült: ők kiválóan beszéltek az irodalmi németet és a helyi tájszólást, azonban magyarul már csak a falusi tájszólást, annak is a „pidginizált” változatát használták. Ilyen nyelvhasználat jellemezte egyébként a horvátokat és a romákat is.

A magyar nyelv fennmaradásának szociológiai magyarázata

Egészen a hatvanas évek közepéig a dél-burgenlandi falvak zárt közösségeket alkottak, és csak ezután kezdtek ingázni a környező kisvárosokba és a nagyobb központokba, Bécsbe és Grazba. Ez azt jelenti, hogy a mindennapi élet minden mozzanata az adott faluhoz kötődött. A falusi élet adta a fenti tájszólások alapját és kereteit, a különböző dialektusok jelentették a természetes kommunikáció eszközét. Például a hatvanas évek végéig természetesnek számított, hogy ha valaki átköltözött vagy beházasodott egy magyar nyelvű faluba, meg kellett tanulnia az ottani dialektust és rendszerint meg is tanulta. Minden burgenlandi faluban akadtak tehát olyanok, akik beköltözvén saját nyelvük mellé a helyi nyelvet is elsajátították. Ez persze nem az irodalmi magyart jelentette, hanem az adott közösségben beszélt nyelvjárást.

A faluban használt dialektusok fennmaradásához hozzájárult az is, hogy a helyi kulturális hagyományok is erősen kötődtek e nyelvjárásokhoz. Így a lucázás, a lakodalmas vőfély-versek, a tél végi korbácsolás, a farsangi szokások, a hagyományos falusi multságok, az ott elhangzó tradicionális énekek mind a dialektusban jelennek meg, így a nyelvjárás egyúttal kulturális kapocs és kohéziós erő a helyiek között. Mivel e nyelvek és szokások faluról falura változnak, egész Burgenlandban egyfajta village-ethnicity jött létre.

A hatvanas évek közepe után a társadalmi modernizáció következtében e hagyományos világ bomlani kezd: az ingázó munkások naponta elhagyják a falut és csak este térnek haza, vagy egész héten másutt dolgoznak és csak a hétvégéket töltik otthonukban. Ezzel párhuzamosan felbomlott a nagycsaládos struktúra is, már nem laknak egy háztartásban a különböző nemzedékek. Míg három generáció lakott egy fedél alatt, addig az ingázás nem befolyásolta jelentősen a nyelvhasználati szokásokat, hiszen a nagyszülők a hiányzó szülők szerepét a gyereknevelésben átvállalták, így a faluban használt nyelvjárást is megtanították a gyermekeknek. Mióta a fiatal házaspárok külön háztartásba vagy más faluba költöznek, a kisebbségi dialektusok átadására nincs mód. Szemben a gyakran hangoztatott tétellel, hogy a vegyes házasságokban vesznek el a dialektusok, itt úgy látszik, hogy a nagycsaládszerkezet felbomlása sokkal erősebben magyarozza a nyelvjárást háttérbe szorítását. Talán nem véletlen, hogy az első burgenlandi magyar kultúregyesület éppen ebben az időszakban alakul meg ezekre a folyamatokra válaszolva. A burgenlandi magyar falvak lelkészei figyelnek fel e tendenciákra és ők alapítják a szervezetet: a felbomló falusi kereteket intézményesült formákkal és követelésekkel próbálják ellensúlyozni. Az 1976-os osztrák kisebbségi törvény életbe lépése és a burgenlandi magyarok hivatalos elismerése után az anyagi és a politikai támogatás segítségével ez bizonyos mértékig sikerül is.

Statisztikai adatok 1991–2001

A burgenlandi magyarság létszámáról eltérő adatokkal rendelkezünk. Az 1991-es népszámlálás szerint 6763 burgenlandi vallja magáról azt, hogy a mindennapi életben a magyar nyelvet is használja. Érdekes módon ez a szám évtizedek óta változatlan, míg a többi kisebbségnél folyamatosan csökken. Egy, a burgenlandi katolikus egyház által 1987-ben készült felmérés szerint viszont évente 7000 burgenlandi jár magyar misére, illetve vesz igénybe magyar lelki gondozást és más egyházi szolgálatot. Az 1994-es, az osztrák állami és a burgenlandi tartományi statisztikai hivatal által közösen végrehajtott mikrocenzus eredményei szerint pedig 14 ezer burgenlandi beszél – különböző szinten – magyarul. Ebből is látszik, hogy még ma is viszonylag magas a magyarul tudók aránya Burgenlandban és ez lehetővé teszi, hogy egyszer magyar nyelvűnek, másszor németajkúnak vallhassák magukat a társadalmi környezet és a politikai hangulat függvényében a népszámláláskor.

Az 1991-es és a 2001-es népszámlálási adatok összevetésekor az látszik, hogy a magyar nyelvcsoporthoz – az elismert kisebbségi nyelvek között – a legnagyobb magyar népcsoporttá vált egész Ausztriában és ezen belül minden tartományban ugrás-szerűen megemelkedett a létszáma. Kelet-Ausztriában ez a szezon- és feketemunkás migrációból következik, míg a nyugati országrészben sokan találtak munkát a vendéglátóiparban, különösen télen, mikor a magyar turisták száma is megnőtt.

Ausztria magyar lakossága a környezetben beszélt nyelv alapján 1971–2001 között

	1971	1981	1991	2001	1991–2001	%
Burgenland	5 673	4 147	6 763	9 941	–122	–1,80
belföldi	5 447	4 025	4 973	4 704		
külföldi	226	122	1 790	1 937		
Bécs	8 413	8 073	1 319	15 436	1916	14,17
belföldi	6 099	5 683	8 930	10 686		
külföldi	2 314	2 390	4 589	4 749		
Alsó-Ausztria	2 088	1 159	5 440	8 083	2643	48,51
belföldi	1 381	749	2 389	4 790		
külföldi	707	410	3 051	3 293		
Stájerország	1 028	543	1 863	3 115	1252	57,20
belföldi	802	440	836	1 652		
külföldi	226	103	1 027	1 463		
Felső-Ausztria	915	953	3 218	3 849	631	19,61
belföldi	585	540	1 182	2 344		
külföldi	330	413	2 036	1 505		
Karintia	234	197	490	738	248	50,61
belföldi	141	121	247	313		
külföldi	93	76	490	425		
Salzburg	215	301	793	1 095	302	38,08
belföldi	87	204	432	551		
külföldi	128	97	361	544		
Tirol	223	15	671	956	285	42,47
belföldi	101	121	347	469		
külföldi	122	44	324	487		
Vorarlberg	328	337	702	671	–31	–4,42
belföldi	172	160	302	375		
külföldi	156	177	400	296		
Ausztria	19 117	15 875	33 459	40 583	7124	21,29
belföldi	14 815	12 043	19 638	25 884		
külföldi	4 302	3 832	13 821	14 699		

Baumgartner Gerhard: Ausztria magyar nyelvű lakossága a 2001-es osztrák népszámlálás tükrében. in: Gyurgyik László és Sebők László (szerk.). Népszámálási körkép Közép-Európából 1989–2002, Teleki László Alapítvány, Budapest 2003, 158–170.

A bécsi magyarok aktuális helyzete

Bécsben az ausztriai magyar kisebbség történetének egyik fő eseménye volt, hogy 1992-ben a bécsi magyarok is megkapták az őshonos népcsoport rangját. Azóta képviselőt küldhetnek a Népcsoporttanácsban és jogosultak állami támogatásra. A grazi, linzi és salzburgi magyar egyesületek azonban továbbra sem részesülnek ezekben a jogokban. A bécsi magyarság lélekszámának növekedéséhez hozzájárult a délszláv háború okozta menekülthullám, valamint az, hogy a bécsi egyetemek egyre vonzóbbá váltak a szlovákiai és magyarországi fiatalok számára. Számukra a bécsi magyar közösséget hagyományosan megosztó törésvonalak (az 1945 előtti és az 1956 utáni emigráció között) elhalványultak.

A burgenlandi magyarok aktuális helyzete

A burgenlandi magyar nyelvcsoporthelyzete manapság nagyban különbözik a burgenlandi horvátétól vagy romáétól. Míg a romák nagy része asszimilált vagy teljesen marginalizálódott és a horvátok politikailag ugyanolyan megosztottak, mint az osztrák lakosság (egy nagy szociáldemokrata és egy nagy néppárti tábor), a burgenlandi magyar nyelvcsoporthelyzete egészen más törésvonalak mentén csoportosul: az egyik oldalon a régi magyar falvak rendies identitástudattal rendelkező közösségei állnak, míg a másik oldalon a második világháború után letelepedettek. Ez utóbbiak 1956-os menekülteként kerültek Burgenlandba, vagy 1989 után megélhetési okokból Ausztriába költöztek. A burgenlandi magyar nyelvcsoporthelyzete belül ők töltik be a vezető pozíciókat. Ezáltal a kisebbségi elit és a helyi magyar lakosság között jelentős törésvonalak jöttek létre. E csoport identitása a 20. századi magyarságtudathoz áll közel és kevés szálkapcsolódik csak a korábbi identitásformákhoz.

A burgenlandi magyarok esetén feltűnő, hogy az osztrák állampolgárok száma csökkent leginkább: 4973-ról 4704-re. E csökkenés azzal magyarázható, hogy bár csökkent az őshonos magyarság száma, e csökkenést a bevándorlással kompenzálta a nyelvcsoporthelyzete. A fontosabb magyarlakta helységek községsoros adatai jól szemléltetik ezt a folyamatot, hiszen éppen a négy hagyományosan magyarok által lakott településen a legdrasztikusabb a csökkenés. Így Oberwart/Fesőőrött a helyi magyarságegyszáma tíz év alatt – 1514-ről 1044-re csökkent.

A magyar nyelvű osztrák állampolgárok községsoros adatai Burgenlandban 1991–2001 között

	1991	%	2001	%
Alsóőr/Untertwart	617	86,3	499	74,4
Felsőpulya/Oberpullendorf	608	23,7	559	21,5
Felsőőr/Oberwart	1514	25,6	1044	17,5
Örsziget/Siget in der Wart	217	81,9	183	70,4
Boldogasszony/Frauenkirchen	179	7,0	191	7,0
Locsmánd/Lutzmannsburg	34	3,6	46	4,9
Pándorfalu/Parndorf	60	2,4	85	3,0
Lajtakáta/Gattendorf	13	1,3	32	2,9
Miklóshalma/Nickelsdorf	19	1,2	43	2,9
Rohonc/Rechnitz	86	2,7	85	2,7
Tarcsafürdő/Bad Tatzmannsdorf	5	0,5	31	2,5
Királyhida/Bruckneudorf	35	1,9	56	2,3
Kismarton/Eisenstadt	245	2,4	228	2,1
Nezsider/Neusiedl am See	48	1,1	70	1,3
Nagymarton/Mattersburg	49	0,9	52	0,9

Az „öshonos” dél- és közép-burgenlandi magyarság körében valójában még drasztikusabb volt a fogyás. Ha az állampolgársággal rendelkező magyar nyelvűek adatait tovább bontjuk a születési hely szerint, akkor azt tapasztaljuk, hogy a magyar anyanyelvű burgenlandi állampolgárok 30,5%-a is külföldön született, elsősorban Magyarországon. Ők már 1981 és 1991 között 4147-ről 6763-ra emelték a burgenlandi magyar nyelvűek számát. A burgenlandi magyar kisebbség korfa szerinti megoszlása szignifikánsan különbözik a burgenlandi összlakosság adataitól. A népcsoport tagjai általában idősebbek az átlagnál és körükben alacsonyabb a természetes népszaporulat. Minden negyedik burgenlandi 60 évnél idősebb, de a magyar nyelvcsoporthoz ez az arányszám meghaladja az egyharmadot (38%). A 15 évnél fiatalabb népességben a magyar arányszám (13%) viszont alacsonyabb a burgenlandi átlagnál (15%).

Összegzés

Noha első pillantásra úgy tűnhet, hogy az ausztriai magyarság 1989 óta jelentős mértékben gyarapodott és az Auszriában hivatalosan elismert kisebbségi nyelvek közül az első helyet vívta ki magának, az eredmények mégis torzok. Egyfelől nem ez a 40 583 személy adja ki a hivatalosan elismert népcsoportot, mert ez a státusz csak a

Burgenlandban és Bécsben élő magyar nyelvű osztrák állampolgárokra vonatkozik, összesen mindössze 15390 emberre. Másfelől az adatokból az is kiderül, hogy ez a növekedés semmiféleképpen sem az osztrák kisebbségpolitika gyümölcse, hanem vagy a bevándorlásnak, vagy összeurópai változásoknak köszönhető.

A burgenlandi magyar kisebbség belső szerkezete az utóbbi évtizedben jelentősen átalakult. Míg korábban a különböző nyelvjárásokat használó falvak hálózata képezte a kisebbségi csoport alapját, addig mára e kisebbség individualizálódott, egész Burgenland területén szétszórva él és elsősorban az irodalmi magyar nyelvet használja. A közeljövő kérdése, hogy a frissen meghonosodó irodalmi magyar nyelv számára megteremthető-e egy valóságos kisebbségi társadalmi bázis Burgenlandban. Ennek egyik előfeltétele volna, hogy az érintett felek a hagyományos versengésen felülemelkedjenek.

Irodalom

- Bauer Adelheid: Volkszählung 2001. Umgangssprache im Burgenland. In: *Statistische Nachrichten* 9/2002, 636–641.
- Baumgartner Gerhard: Ausztria magyar nyelvű lakossága a 2001-es osztrák népszámlálás tükrében. in: Gyurgyik László–Sebők László (szerk.). Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003, 158–170.
- Baumgartner Gerhard-Kovács Éva-Vári András: A határmentiség paradoxonai. Jánossomorja és Andau 1990–2000; in: Bárdi Nándor–Lagzi Gábor (szerk.): Politika és nemzeti identitás Közép Európában, Teleki László Intézet, Budapest 2001, 113–140.
- Baumgartner Gerhard: Minderheitenpolitik im Burgenland, Politik burgenländischer Minderheiten 1945–2000, in: Roland Widder (szerk.), Geschichte des Burgenlandes in der Zweiten Republik, Wien, 2000, 15–54.
- Baumgartner Gerhard: „6 X Österreich“– Geschichte und aktuelle Situation der Volksgruppen in Österreich, Klagenfurt/Celovec, 1995.
- Baumgartner Gerhard–Moritsch Andreas: The Process of National Differentiation within Rural Communities in Southern Carinthia and Southern Burgenland 1850 to 1950, in: David Howell et al. (szerk.): Roots of Rural Ethnic Mobilisation / Comparative Studies on Governments and Non-Dominant Ethnic Groups in Europe 1850–1950, Vol. VII, New York University Press/Dartmouth, 1992.
- Baumgartner Gerhard: Eva Müllner und Rainer Münz (Hg.), Lebensraum und Identität, Eisenstadt, 1989.
- Bedécs Gyula: Magyar sors Felsőpulyán 1921–1990. Oberpülendorf/Felsőpulya, 1990.
- Bertha Bulesu et al.: Burgenlandi Magyarok közt. Új idő könyvek, Budapest, 1990.
- Éger György: A burgenlandi magyarság rövid története. Anonymus Kiadó, Budapest, 1991.
- Éger György - Szesztay Ádam: Alsóór. Száz magyar falu könyvesháza Kht, Budapest, é.n.
- Peter Eppl-Béla Rásky-Werner Michael Schwarz (szerk): Menkülés Bécsbe (Flucht nach Wien. Ungarn 1956) Magyarország 1956, Wien Museum, Wien, 2006.
- Gaál Károly: Kire marad a kisködmön. Adatok a burgenlandi uradalmi béresek elbeszélő kultúrájához (Wer erbt das Jankerl. Über die Kommunikationskultur der Gurshofsknechte im Burgenland.) Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szombathely, 1985.

- Haslinger Péter: A regionális identitás kialakulásának egy esete. Burgenland 1921–1938. Regio. Kisebbség. Politika. Társadalom. 2000/4. 93–104.
- Imre Samu: A felsőőri nyelvjárás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.
- Imre Samu: Az ausztriai (burgenlandi) magyar szórványok. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.
- Kolonovits Dieter: Sprache in Österreich. Manz Verlag, Wien, 2000.
- Szatmári Miklós. Az osztrák nemzettudat (küldéstudat) kérdései az 1920–30-as években. Századok, 2000/6. Budapest.
- Veiter Theodor: Das Recht der Volksgruppen und Sprachminderheiten in Österreich. Wien, 1970.

Molnár József

A KÁRPÁTALJAI TÖMB ÉS SZÓRVÁNYMAGYARSÁG IDENTITÁSTUDATÁNAK ELTÉRÉSEI

A kárpátaljai magyarság a kárpát-medencei nemzetrészek között a kisebb lélekszámúak közé tartozik (a 2001-es ukrainai népszámlálás alkalmával a megyében 151,5 ezren vallották magukat magyarnak (*Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003b*), változatos településszerkezetének köszönhetően alkalmas a tömb–szórvány összevetésekre. A szórvány fogalma többféleképpen definiálható, így annak tekinthető

- a nyelvterületen kívül élő nemzetrészt, illetve
- a településen belül bizonyos (különböző szerzők által eltérően megadott) alacsony arányt el nem érő nemzetrészt.

Kárpátalja magyarságának a 75%-a a magyar nyelvterületen él. A magyar nyelvterületet magyar többségű települések viszonylag egységes (mindössze néhány kisebb telepesfalú és vegyes lakosságú város által fellazított) sávja alkotja, amely Kárpátalja délnyugati részén húzódik az ukrán–magyar határral párhuzamosan, 15–20 km szélesen (1. ábra). A nyelvhatár egyes szakaszain vegyes lakosságú településekből álló sávot alkotvakiszélesedik, máshol vonallá zsugorodik.

A magyar nyelvterületen kívül, ahol a kárpátaljai magyarok negyede él, találunk néhány jelentős részben (20–50%-ban) magyarok lakta nyelvszigetet. Ilyenek a munkácsi járási Beregrákos, a felső-Tisza-vidéki Visk, Técső és Aknaszlatina (1. ábra). A szórványmagyarság (amely a településen a népesség kevesebb, mint 20%-át teszi ki) jellemző településterülete a Felső-Tisza-vidék (Huszt, Királyháza, Rahó, Kőrösmező, Gyertyánliget stb.). A nyelvterület pereme mentén fekvő Ungváron, Munkácson és Nagyszőlősen a magyarság a városon belüli aránya alapján szórványnak tekinthető, de a viszonylag nagy lélekszám, a nyelvterület közelsége és az anyanyelvi intézményrendszer kiépítettsége a szórványhelyzetnél kedvezőbb fejlődési feltételeket biztosít.

1. ábra. A kárpátaljai magyarság nyelvterülete, nyelvszigetei és jelentősebb szórványtelepülései (Molnár, Molnár D., 2005)

A 2. ábra a települési aránya alapján csoportosítva mutatja a kárpátaljai magyarság megoszlását. A nemzetrészt több mint fele magyar falvakban él, ahol a magyar anyanyelvűek aránya meghaladja a 80%-ot. A magyarok 29%-a nemzetiségileg vegyesen lakott települések lakója, ahol a népesség 20–80%-a magyar. 18%-ot tesznek ki a szórványban élő magyarok, akik településükön kevesebb, mint 20%-át alkotják az összlakosságnak. Az anyanyelvi intézményhálózat kiépítettségében, illetve az identitástudatban lévő különbségek indokoltá teszik a szórvány nemzetrészt felbontását nagy létszámú városi szórványra (Ungvár, Munkács, Nagyszőlős magyarsága, a kárpátaljai magyarok 12%-a) és kis létszámú szórványra (6%).

A nemzeti identitástudat vizsgálata jelentősebb eltéréseket mutatott a települési arány alapján definiált szórványmagyarság esetében, ezért a jelen munkában a továbbiakban a kárpátaljai magyarok ez utóbbi felosztására támaszkodunk.

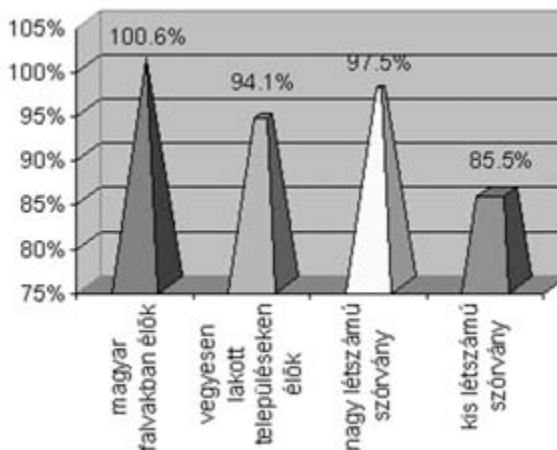
A kárpátaljai magyarok lélekszáma a múlt század utolsó évtizedében csökkent, hasonlóan a többi kárpát-medencei magyar nemzetrészhöz, azonban a fogyás üteme azokhoz viszonyítva lassúbb volt: 1989 és 2001 között 4,2 ezrenyi, azaz 2,7%-os apadást regisztráltak (*Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003b*). A kárpátaljai magyarság lélekszámcsökkenése az egyes csoportokat eltérő mértékben érintette. A

2. ábra. A kárpátaljai magyarok megoszlása a településen belüli arányuk szerint (a felhasznált adatok forrása: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003a)

nemzetiségileg homogén magyar közegben élő nemzetrészt száma a két népszámlálás között nem csökkent (3. ábra). A vegyesen lakott települések és a nagy létszámú városi szórvány magyarsága az átlaghoz közeli mértékben fogyott. Nagyon jelentős, közel 15%-os volt viszont a fogyás a kis lélekszámú szórvány körében. A különbségek elsődleges okát az asszimilációnak az egyes csoportokra gyakorolt eltérő mértékű hatásában látjuk, amit a nemzeti identitástudat egyik fokmérőjeként is értelmezhetünk.

3. ábra. A kárpátaljai magyarok települési arány szerinti csoportjai lélekszámának a változása 1989 és 2001 között, százalékban (a felhasznált adatok forrása: Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003a)

A nemzeti azonosságtudat erősségének egy másik mutatójaként alkalmazható a magát magyar anyanyelvűnek vallók aránya a magyarok között. Ilyen adatok, sajnos, csak járási, illetve megyei alárendeltségű városok szerinti bontásban állnak rendelkezésünkre, de mivel a magyarok települési aránya járások szerint jól differenciált, ez az adatbázis alkalmas az anyanyelvi összetétel vizsgálatára a magyarság települési aránya függvényében.

Összességében Kárpátalján a magyarok 97,1%-a jelölte meg anyanyelveként a magyart. Ez az arány ennél is magasabb azokban a járásokban (a Beregszásziban, Ungváriban, Nagyszőlősiiben és Munkácsiban), ahol a magyarok döntő része magyar falvakban él (1. táblázat). Magas értékek jellemzik a vegyesen lakott településeket is, amelyeket Beregszász város, illetve a Huszti és a Técsői járás reprezentál. 90% körül van a nagy létszámú ungvári és munkácsi városi szórványmagyarság körében a magyar anyanyelvűek aránya. A kis létszámú szórvány által lakott járások magyarsága (a táblázat alsó részében) jóval kisebb arányban használja anyanyelveként a magyart; összességében az itt élők 74,4%-a nyilatkozott így a 2001-es népszámlálás alkalmával.

1. táblázat. A magyar népesség anyanyelvi összetétele Kárpátalja közigazgatási egységeiben a 2001-es népszámlálás adatai alapján (Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003b)

Közigazgatási egység	A magyarok aránya, %	Adott anyanyelvűek aránya a magyarok között, %			
		magyar	ukrán	orosz	egyéb
Beregszászi járás	76,1	99,8	0,1	0,0	0,0
Ungvári járás	33,4	99,0	0,7	0,2	0,1
Nagyszőlősi járás	26,2	97,9	2,0	0,1	0,0
Munkácsi járás	12,7	98,9	1,0	0,0	0,2
Beregszász város	48,1	99,2	0,5	0,2	0,0
Huszti járás	3,9	98,3	1,6	0,1	0,0
Técsői járás	2,9	93,8	6,7	0,2	0,3
Munkács város	8,5	92,4	6,6	0,8	0,2
Ungvár város	6,9	87,7	9,5	2,4	0,3
Huszt város	5,4	77,1	22,2	0,5	0,1
Rahói járás	3,2	75,9	23,8	0,2	0,1
Szolyvai járás	0,7	53,8	45,4	0,3	0,5
Perecsenyi járás	0,2	69,2	29,5	1,3	–
Ilosvai járás	0,1	73,7	25,4	0,9	–
Nagybereznai járás	0,1	66,7	33,3	–	–
Volóci járás	0,1	68,0	28,0	4,0	–
Ökörmezői járás	0,0	25,0	75,0	–	–
Összesen	12,1	97,1	2,6	0,2	0,1

A kis létszámú szórványban élő magyarok számának gyorsabb ütemű, döntően az asszimilációval magyarázható csökkenése, illetve a magyart közülük anyanyelvként megjelölők kisebb aránya, az adott nemzetrész gyengébb nemzeti azonosságtudatának a mutatóiként értelmezhetők.

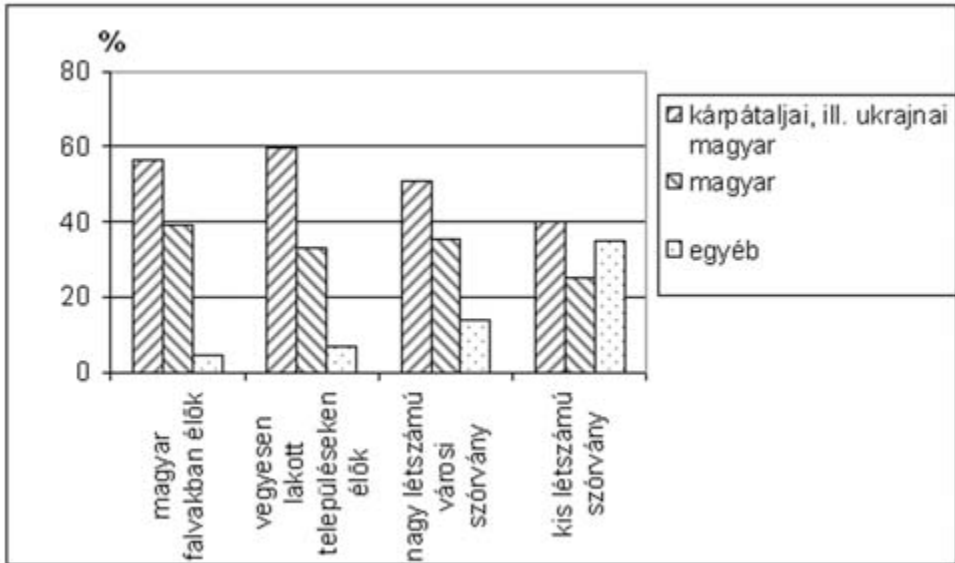
A rendszerváltás óta a kárpátaljai magyarság nemzeti identitására is kiterjedő legátfogóbb kérdőíves felmérés a Nemzeti Ifjúságkutató Intézet által koordinált *MOZAIK 2001* volt. A felmérés a 15–29 éves korosztályból vett 500 fős reprezentatív mintára terjedt ki. A minta eloszlása, a reprezentativitás követelményeinek megfelelően, jól illeszkedett a kárpátaljai magyarság összességének az eloszlásához a magyarok települési aránya szerint is (2. táblázat). A továbbiakban ennek néhány eredményével próbáljuk számszerűsíteni a nemzeti azonosságtudat sajátosságait tömb–szórvány viszonylatban. A kérdőív azon kérdéseire adott válaszokat emeltük ki, amelyek a legmarkánsabb eltéréseket mutatták a vizsgált relációban.

2. táblázat. A kárpátaljai magyarság és a MOZAIK 2001 felmérés kárpátaljai adatközlőinek százalékos megoszlása a magyarság települési aránya szerinti kategóriáinként

Kategória	A kárpátaljai magyarok adott kategórián belüli		A felmérés résztvevői adott kategórián belüli	
	száma	aránya, %	száma	aránya, %
magyar falvakban élők	80 362	53,0	252	50,8
vegyesen lakott településeken élők	43 915	29,0	159	32,1
nagy létszámú szórvány	18 580	12,3	65	13,1
kis létszámú szórvány	8 659	5,7	20	4,0

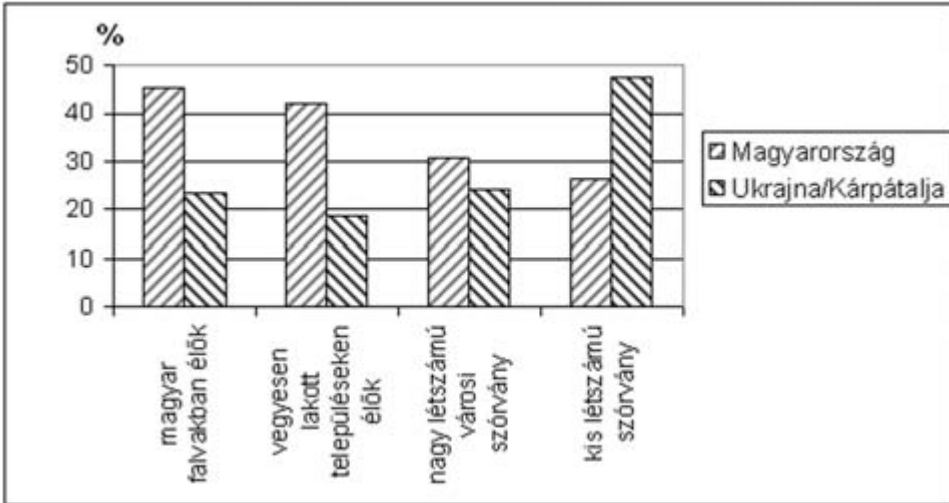
A felmérés egyik kérdésére válaszolva, az adatközlőknek azt kellett kiválasztani, hogy melyik csoporthoz tartozónak érzik leginkább magukat. A kárpátaljai magyar fiatalok valamivel több mint fele kárpátaljai, illetve ukrainai magyarként határozta meg magát. Azonban ezek aránya a szórványmagyarság körében alacsonyabb volt, mint a tömbben és a vegyesen lakott településeken élők között (4. ábra). Közel 40% egyszerűen magyarként írta le magát, de a szórványban élők körében ezek aránya is jóval kisebbnek, mindössze 25%-nak adódott. A tömbmagyarságnál magasabb arányban definiálták viszont a szórványban élők magukat egyéb kategóriába tartozóként, így ukránállampolgárként vagy európaiként.

4. ábra. A „Leginkább úgy írnám le magamat, mint ...” mondat folytatásaként választott fő kategóriák százalékos megoszlása a kárpátaljai magyarok települési arány szerinti csoportjaiban (MOZAIK 2001)

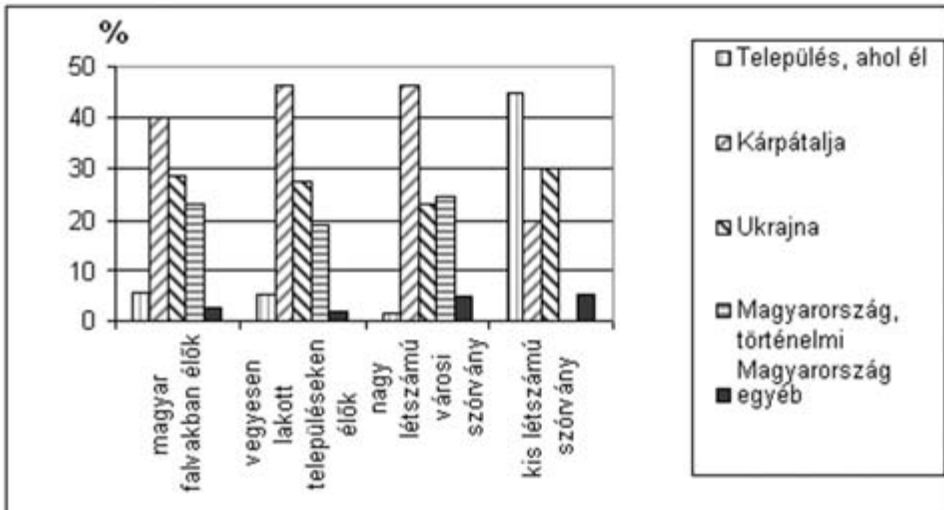

Az identitástudat feltárására irányuló másik kérdés azt tudakolta, hogy az adatközlő hol, melyik országban szeretne élni, ha szabadon választhatna. A válaszadók legnagyobb számban Magyarországot és Ukrainát, illetve Kárpátalját nevezték meg. A Magyarországot választók aránya egyenes összefüggésben volt a magyarság településen belüli arányával (5. ábra), a magyar falvak 45%-a és a kis számú szórvány 26%-a között változva. Az Ukrainát, illetve Kárpátalját választók aránya ezzel szemben az utóbbi kategóriában adódott a legmagasabbnak (47%), miközben a megye magyarságának fennmaradó csoportjaiban csupán 20% körül mozgott. Ennek alapján megkockáztathatjuk, hogy a kárpátaljai szórvány kötődése az anyaországhoz a tömbnél lazább, Ukrajnához és Kárpátaljához viszont szorosabb. A haza fogalma a megkérdezettek fiatalok több mint 40%-a esetében Kárpátaljával azonosult. Kivételt csak a kis létszámú szórványban élők jelentettek, akik közül mindössze 20% tekintette hazájának a megyét (6. ábra). A szórvány adatközlők közel fele a lakóhelyét nevezte meg mint ilyet, ami viszont ritkán fordult elő a kárpátaljai magyarok többi csoportjánál. Ukrainát a megkérdezettek mindegyik kategóriájában 20–30% nevezte meg hazájaként, míg Magyarország, illetve a történelmi Magyarország választásában a kis létszámú szórványban élő adatközlők válasza (senki nem nevezte meg) a többi csoporttól ugyancsak jelentősen eltértek (akik 20% körüli arányban választották).

5. ábra. A „Ha szabadon választhatna, hol, melyik országban szeretne élni?” kérdésre Magyarországot és Ukrajná/Kárpátalját választók százalékos megoszlása a kárpátaljai magyarok települési arány szerinti csoportjaiban (MOZAIK 2001)

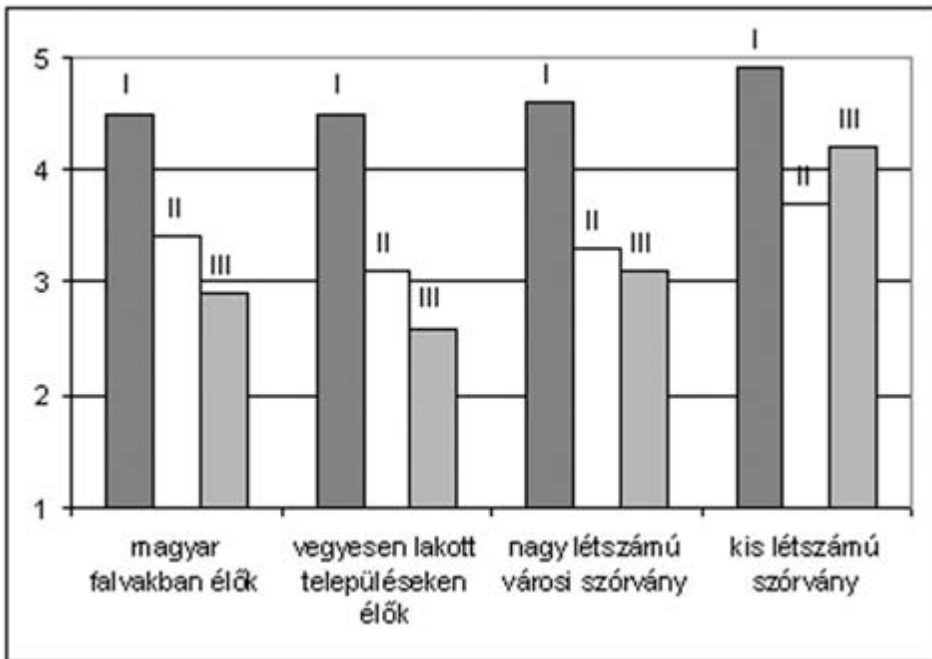

6. ábra. A „Mit tekint hazájának?” kérdésre adott válaszok százalékos megoszlása a kárpátaljai magyarok települési arány szerinti csoportjaiban (MOZAIK 2001)

Az eddig bemutatott eredmények a szórványban élők gyengébb nemzeti identitástudatára engednek következtetni. Azonban a *MOZAIK 2001* felmérés más adatai ezzel ellentétes képet sugallnak. Ilyen például, a kárpátaljai magyarokkal, illetve magyarokkal kapcsolatos egyes állításokkal való egyetértés foka. A kárpátaljai magyarok általában büszkéek a magyarságukra, amit az adott kijelentéssel való egyetértés magas, az 1–5 skálán 4,5-et meghaladó mértéke támaszt alá. A szórványmagyarság válaszadói még ennél is magasabb, átlagosan 4,9-es értékben értettek egyet az említett állítással (7. ábra, I-es oszlopok). Ennél jóval kevésbé azonosultak a felmérés résztvevői azzal a megállapítással, hogy mások általában tisztelik a magyarokat, illetve a kárpátaljai magyarokat: az egyetértés foka 3,3 volt az 1–5 skálán. A kis létszámú szórvány körében ennél magasabb, 3,7-es átlagértéket rögzítettek (7. ábra, II-es oszlopok).

7. ábra. A kárpátaljai magyarokkal, illetve magyarokkal kapcsolatos alábbi állításokkal való egyetértés foka (1–5 skálán) a kárpátaljai magyarok települési arány szerinti csoportjaiban (MOZAIK 2001)

I – Büszke vagyok arra, hogy magyar vagyok.

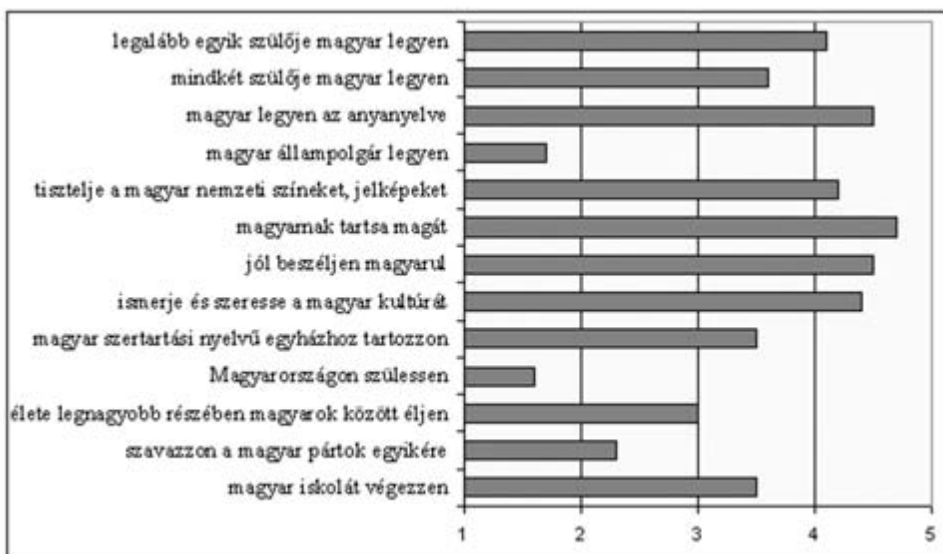
II – Mások általában tisztelik a magyarokat.

III – Előnyt jelent magyarnak lenni.

Még jelentősebb pozitív irányú különbséget mutat a szórvány válaszadók azzal kapcsolatos véleménye, hogy előnyt jelent-e magyarnak lenni. Miközben a felmérésben résztvevő kárpátaljai magyar fiatalok adott állítással való azonosulási foka csupán 2,9 volt az 1–5 terjedő skálán, a kis létszámú szórványban élők körében az érték 4,2-nekadódott (7. ábra, III-as oszlopok).

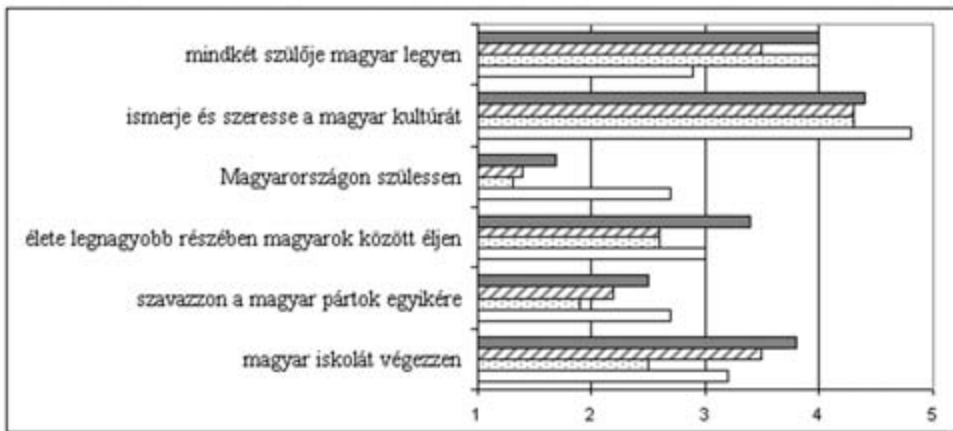
A nemzeti identitás fontos összetevője, mutatója, hogy mit érez az illető a nemzethez tartozás, a magyarság kritériumának. Az általunk idézett felmérés erre vonatkozó kárpátaljai eredményeit a 8. ábra szemlélteti. Első helyen a válaszadók a magyarság felkínált kritériumai közül azt hangsúlyozták, hogy valaki magyarnak tartsa magát. Ugyancsak magasra, 4,5 körülire értékelték azt, hogy magyar legyen az anyanyelve, illetve jól beszéljen magyarul, továbbá, hogy ismerje és szeresse a magyar kultúrát. A kisebbségben élő magyaroktól nem meglepő módon alacsony átlagot ért el a Magyarországon való születés és a magyar állampolgárság, mint a magyarság kritériuma. A magyarság egyes kritériumainak megítélésében a szórványban és a tömbben élő magyarok véleménye hasonló volt, azonban akadt számos jelentős eltérés is. A jelen munka témájának megfelelően most azokat az ismérveket részletezzük, amelyeket különböző mértékben tartottak fontosnak az egyes kárpátaljai magyar nemzetrészek.

8. ábra. Az „Ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson, fontos, hogy...” kezdetű állításokkal való egyetértés foka (1–5 skálán) a kárpátaljai magyar válaszadók körében (MOZAIK 2001)

A kis létszámú szórványban élők, például, jóval kisebb mértékben tartották a magyarság fontos ismérvének, hogy mindkét szülő magyar legyen (9. ábra, felső sor). Ez összefügghet azzal, hogy körükben jóval magasabb a vegyes házasságok aránya. A többieknél lényegesebbnek tartották viszont ők a magyar kultúra ismeretét és szeretetét, továbbá a magyarországi születést (9. ábra, második és harmadik sor). A 9. ábrán feltüntetett további három kritériumot érdekes módon az etnikailag homogén településeken és a kis létszámú szórványban élő magyarok tartották fontosabbnak, szemben a nagy létszámú városi szórvány magyarságával, illetve a vegyesen lakott településeken élőkkel.

9. ábra. Az „Ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson, fontos, hogy...” kezdetű állításokkal való egyetértés foka (1–5 skálán) a kárpátaljai magyarok települési arány szerinti csoportjaiban (színezett sávok – magyar falvak lakói, csíkozott – vegyesen lakott településeken élők, pontozott – nagy létszámú városi szórvány, fehér – kis létszámú szórvány; MOZAIK 2001)

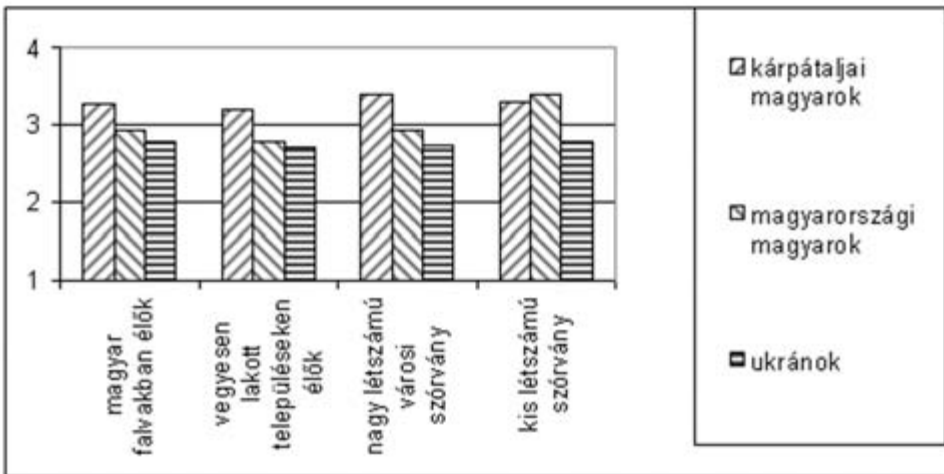

A MOZAIK 2001 kutatás kérdőívének egy kérdéscsokra a válaszadónak a saját és a többségi nemzethez való viszonyát feszegette. Ennek keretein belül pozitív és negatív tulajdonságokról (intelligens, lusta, becsületes, barátságatlan, összetartó, törekvő, toleráns) kellett eldönteni, hogy mennyire jellemzőek azok az 1–5 skálán a kárpátaljai és a magyarországi magyarokra, illetve az ukránokra. Az egyes tulajdonságok által kapott értékek elemzésére nem térünk ki, inkább ezek összesítéséből az illető nemzetek, illetve nemzetrészek általános megítélését mutatjuk be. Ennek mérőszámát (; a nagyobb értékek a kedvezőbb viszonyt mutatják) az alábbi képlettel határoztuk meg:

$$\bar{V} = \frac{\bar{I} + (5 - \bar{L}) + \bar{Be} + (5 - \bar{Ba}) + \bar{O} + \bar{T}}{6}$$

ahol \bar{I} , \bar{L} , \bar{Be} , \bar{O} , \bar{T} – az adott nemzet, illetve nemzetrészt intelligenáájának, lustaságának, becsületességének, barátságatlanságának, összetartóságának, toleranciájának az átlagos megítélése az 1–5 skálán. A negatív tulajdonságok értékeit az 5-ből kivonva megfordítottuk, a törekvésre kapott átlagokat pedig, mivel ezt a tulajdonságot egyértelműen nem minősíthetjük sem pozitívnak, sem negatívnak, kihagytuk az elemzésből. Amint várható volt, a kárpátaljai magyarokban önmagukról élt a legpozitívabb kép, bár nem sokkal volt rosszabb az anyaországi magyarok és az ukránok megítélése sem. Az önértékelésben, akár csak az ukránok átlagos megítélésében, nem jelentkezett jelentős különbség tömb–szórvány viszonylatban. A magyarországi magyarok értékelésében viszont igen: a kis létszámú szórványban élők róluk alkotott képe jóval pozitívabb volt a többi csoportnál, sőt még az önmagukról alkotott képénél is (10. ábra).

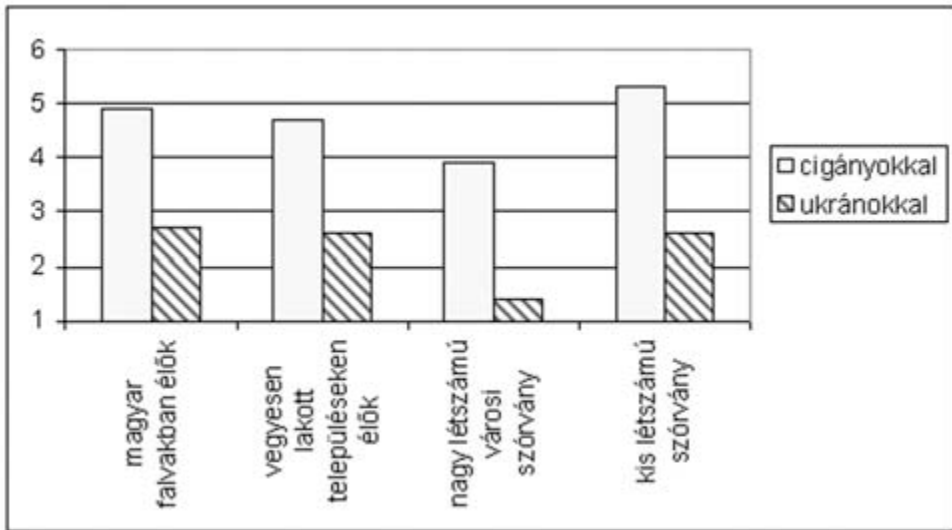
10. ábra. A kárpátaljai és a magyarországi magyarok, illetve az ukránok megítélése a kárpátaljai magyarság csoportjai által (1–5 skálán) a kárpátaljai magyarok települési arány szerinti csoportjaiban (MOZAIK 2001)

A kárpátaljai magyaroknak a más etnikumokhoz való viszonyát tárta fel az idézett kutatás azon kérdése, amely azt firtatta, hogy milyen legközelebbi viszonyt fogadna el az adatközlő a felsorolt csoportokkal. A legtanulságosabbak az ukránokkal és a cigányokkal kapcsolatos válaszok, hiszen ezekkel a csoportokkal van Kárpátalja magyarsága a legszorosabb kapcsolatban, velük kapcsolatban rendelkezik a legszélesebb körű személyes tapasztalatokkal. A két említett népcsoport elfogadottsága jelentősen eltért az adatközlők körében: az ukránokra vonatkozóan az elfogadó válaszok domináltak, a cigányok esetében az elutasítók (11. ábra). A legtoleránsabb válaszokat a nagy létszámú városi szórvány magyarok adták mindkét népcsoport vonatkozásá-

ban. Ez összefügghet azzal, hogy számukra az ukránokkal és a romákkal való közelebbi viszony, együttélés még mindennaposabb. A cigányság valamivel magasabb fokú elutasítottasága a kis lélekszámú szórvány körében analóg módon összefügghet a kevesebb személyes tapasztalattal.

11. ábra. A „Milyen legközelebbi viszonyt fogadna el a cigányokkal és az ukránokkal?” (az 1–6 skálán, az 1-es a legközelebbi (családba fogadnám), a 6-os a legtávolabbi (egy országban se lalnék vele) elfogadható viszonyt jelöli) kérdésre adott válaszok a kárpátaljai magyarok települési arány szerinti csoportjaiban (MOZAIK 2001)

Miután áttekintettük a tömbben és szórványban élő magyarok nemzeti identitása néhány számszerűsíthető sajátosságát Kárpátalján, essen szó a szórványmagarság nemzeti identitását erősítő fontosabb intézményekről. Ezek:

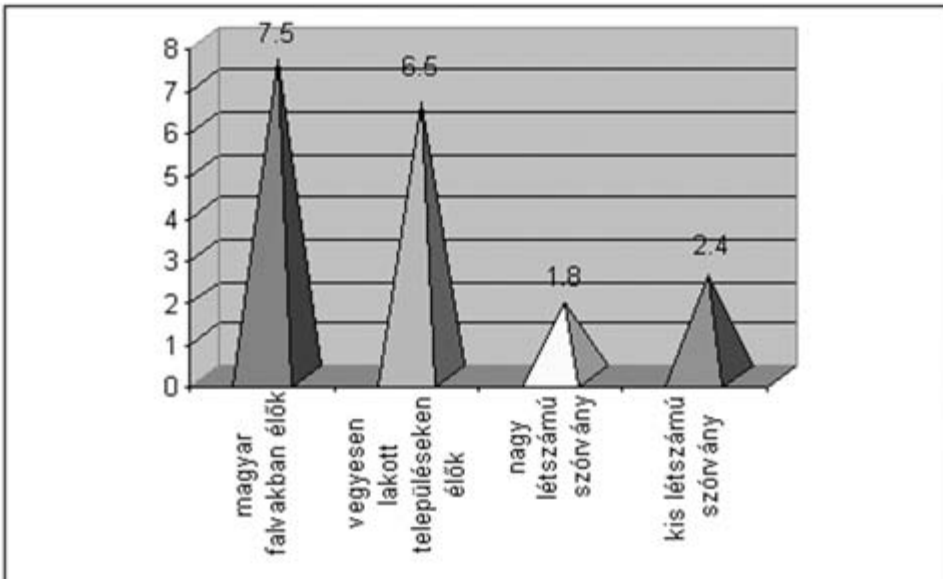
- a nemzeti egyházak,
- a magyar iskolák,
- a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
- a magyar civil szervezetek
- és a magyar média.

A nemzeti egyházak első helyen való említését indokolja, hogy Kárpátalján a szovjet időkben a kisszámú szórványban a katolikus egyház volt a magarság egyetlen anyanyelvi intézménye. A rendszerváltás után a református egyház is alapított vagy újra-alapított szórványgyülekezeteket. Azonban az egyházak számára természetes módon nem a nemzeti identitás őrzése az elsődleges: az utóbbi időben, az igényeknek megfelelően, mindkét egyház tart ukrán nyelvű istentiszteleteket is.

A magyar iskolákat a szórványvidékeken a szovjethatalom megszüntette. Újjászervezésük a rendszerváltás után indult. A kis létszámú szórványban élő magyar gyerekeknek jelenleg is csak alig 20%-a tanul magyarul. Az iskola fenntartásához optimális esetben is (viszonylag magas születésszám és beiskolázási arány) legalább 500 fős közösség kell, amit kevés helyen ér el a szórvány lélekszáma (csak Huszton, Rahón, Kőrösmezőn és Királyházán; *Molnár, Molnár D., 2005*). A bentlakásos iskolák jelenthetnének alternatívát, de egyelőre kevés szórvány gyereket sikerült az ezt céljának tekintő Munkácsi Katolikus Líceumba és Técsői Református Líceumba beiskoláztatni. Elterjedtek viszont a fakultatív oktatási formák (vasárnapi iskolák, fakultatív órák).

A szórványmagyarság identitásának az erősítését feladatának tekinti a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola is. Az intézmény előkészítőket szervez a szórványból érkező jelentkezők számára. Ennek is része lehet abban, hogy a kis létszámú szórvány magyarság, a nagyobb távolság ellenére, lélekszámához viszonyítva nagyobb arányban tanul vagy tanult a főiskolán, mint a nagy létszámú városi (12. ábra). A KMF végzősei erősítik a szórványiskolák szakembergárdáját, szükség esetén a hallgatói is besegítenek az oktatásba azokban. A főiskolások részt vesznek a szórványgyerekek nyári anyanyelvi táboroztatásában.

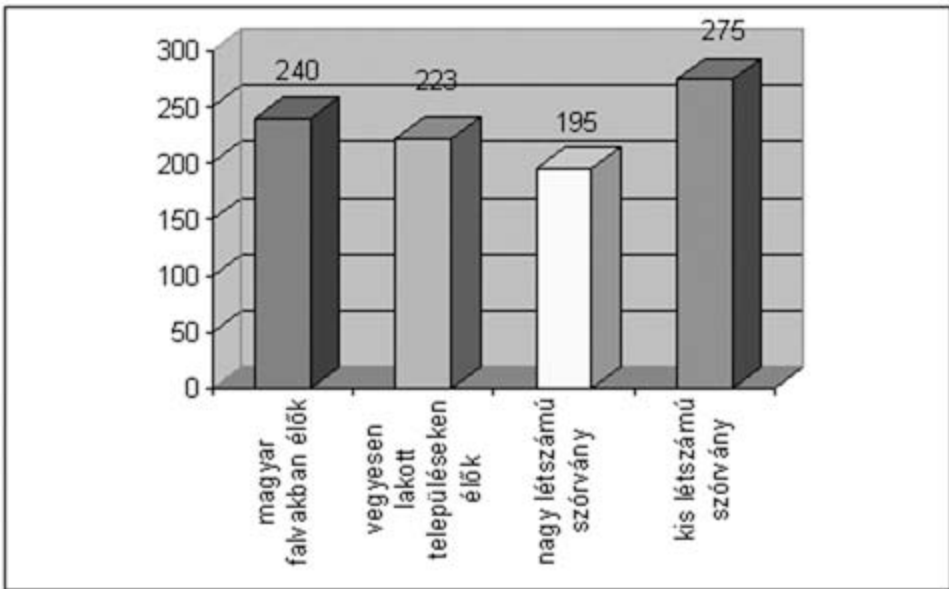
12. ábra. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán tanultak/tanulók ezer főre vetített száma a kárpátaljai magyarok települési arány szerinti csoportjaiban (forrás: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2006)

A kárpátaljai magyar civil szervezetek természetesen jelen vannak a szórványvidékeken is. Így a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség szórványprogramjával jelentősen hozzájárul a magyar nyelvű oktatás működtetéséhez. Továbbá a szórványtelepüléseken alapszervezetei vannak a kétpólusú helyi magyar politikum főszereplőinek, a Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetségének és az Ukrajnai Magyarok Demokratikus Szövetségének is. A szórványban élő magyarok a 2006 tavaszán lebonyolított ukrajnai helyhatósági választáson átlagon felüli arányban szavaztak a magyar pártokra, ami összecseng azzal a korábbi megállapítással, hogy bizonyos vonatkozásokban a nemzeti öntudatuk erősebb a tömbben élőkénél (13. ábra).

13. ábra. A 2006-os ukrajnai helyhatósági választásokon a magyar pártokra leadott voksok ezer főre átszámítva a kárpátaljai magyarok települési arány szerinti csoportjaiban (a választási adatok forrása:

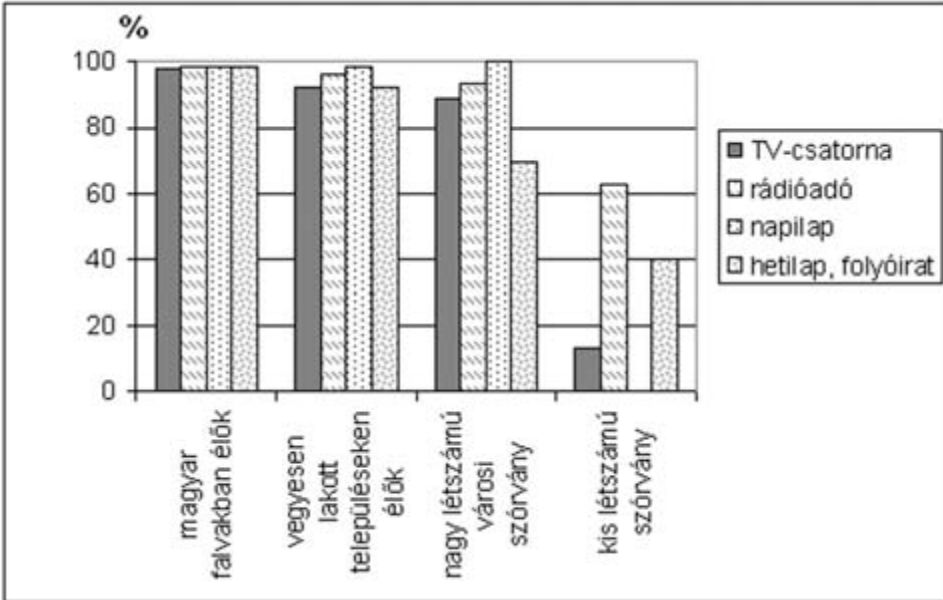
<http://vibori.mukachevo.net/index-rezult.php>, 2006)

A magyar nemzeti identitás erősítésében fontos szerepet játszó magyar média alulreprezentált a szórványvidékeken. Az anyaországi televízió- és rádiócsatornák vételi lehetőségei a magyar határtól távol eső szórvány területeken korlátozottak, és a helyi magyar sajtótermékek eljutásának is vannak korlátai. Ez tükröződik a nemzetrészek médiafogyasztási szokásain is, amelyek a MOZAIK 2001 felmérés eredményei szerint jelentősen eltérnek a kárpátaljai magyarok többi csoportjátétól: míg az utóbbiak túlnyomó része leggyakrabban magyar nyelvű televízió- és rádióadókat néz, illetve

hallgat, és magyar lapokat olvas, a kis létszámú szórványban élő magyarságnak ez csak a kisebb részére jellemző (14. ábra).

14. ábra. A leggyakrabban magyar TV-csatornát néző, magyar rádióadót hallgató és magyar lapot olvasók aránya a kárpátaljai magyarok települési arány szerinti csoportjain belül, százalékban (MOZAIK 2001)

Összefoglalva, a kárpátaljai tömb- és a szórványmagyarság nemzeti identitásában az alábbi fő eltéréseketsikerült számszerűsíteni:

- a nemzeti identitás gyengülése egyik fokmérőjének tekinthető asszimiláció folyamata a szórványt jóval nagyobb mértékben érintette;
- körükben alacsonyabb az anyanyelvüknek a magyart tekintők aránya;
- a szórványmagyarság adatközlői kisebb arányban definiálták magukat *elsősorban* magyarként vagy kárpátaljai magyarként;
- a tömbben élőknek erősebb az érzelmi kötődése Magyarországhoz, mint Ukrajnához, míg a szórványmagyaroknál ez fordítva van;
- ugyanakkor a szórványban élők nagyobb mértékben büszkéek a magyarságukra, érzik úgy, hogy előnyt jelent magyarnak lenni, és, hogy mások tisztelik a magyarokat;
- körükben jelentősebb volt a helyhatósági választásokon a magyar pártokra szavazók aránya.

Felhasznált források

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2006: Adattár.

Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal, 2003a: Adattár.

Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal (Закарпатське обласне управління статистики), 2003b: Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень). Ужгород.

Molnár József, Molnár D. István, 2005: Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, Beregszász.

MOZAIK 2001: A Nemzeti Ifjúságkutató Intézet Magyar fiatalok a Kárpát-medencében c. kérdőíves felmérésének adatai.

<http://vibori.mukachevo.net/index-rezult.php>, 2006.

TARTALOM

2008 TAVASZ

Konferenciák a Sándor-Palotában

Bárdi Nándor: A magyar–magyar párbeszéd keresése	6
Vizi Balázs: A kisebbségi autonómia nemzetközi feltételeiről	54
Görömbei Sára: Az autonómia gyakorlati megvalósítása	64
Bakk Miklós: Nemzeti és regionális: az autonómia Erdélyben	70
Dr. Fábíán Gyula: <i>Pro</i> és <i>contra</i> jogi sedes materiae a kisebbségi autonómia témájában, Románia esetében	79
Benedek József: Regionális fejlődés, regionális együttműködés	112
Lelkes Gábor: A regionális fejlesztés környezete Dél-Szlovákiában	122

Bárdi Nándor

A MAGYAR–MAGYAR PÁRBESZÉD KERESÉSE

A támogatáspolitikáról¹

A 2004-es, kettős állampolgárságról szóló, sikertelen népszavazás óta nem lehet Magyarország és a határon túli magyarság viszonyát a nemzeti egység és szolidaritás retorikájával szimbolikus burokba csomagolni. Ez a tanulmány arra vállalkozik, hogy egy részterület érdekkonfliktusait feltárja. A következőkben elsősorban nem a jelenlegi helyzet kritikájára, hanem a kialakult viszonyok mögötti folyamatok feltárására törekszem. A dolgozatban egymást váltják a leíró értelmezések, és az ezekben található általam használhatónak vélt cselekvési lehetőségekre való figyelemfelhívás. A támogatáspolitikát nem egy szűken vett forráselosztó szerkezetként, hanem a magyarságpolitika és a kisebbségpolitikák² összefüggésében, mint a magyar–magyar párbeszéd³ egyik témáját értelmezem. Kiindulópontjaim tisztázása után (1.) arra keresem a választ, hogy miként alakult át a magyarságpolitika funkciója az utóbbi másfél évtizedben (2.). Ezt követően a támogatáspolitikai 15 éves szerkezetváltozását (3.) és az utóbbi két év stratégiai útkeresését (4.) foglalom össze. Majd a támogatáspolitikai működéséről, illetve ezen belül a párbeszéd antinómiáiról (5.) és magáról a célcsoportról, a kisebbségi intézményi alrendszerekről szólok (6.). Végezetül a problémakezelés tehetetlenségéből való kilépésre teszek javaslatot (7.).

1. Kiindulópontok

Magyarország és a határon túli magyarok viszonya a nemzetközi összefüggéseken túl a magyar nemzet identitáspolitikai problémája. A magyar–magyar viszony megítélésében a magyarországi közvélekedés és a politikai osztály is megosztott, ezért a magyar–magyar párbeszédben addig nem lehet előre jutni, amíg a magyarországi politikai közösségek ebben a kérdésben nem jutnak konszenzusra. Jelenleg ez azért lehetetlen, mert mindkét meghatározó politikai identitásközösség építésében meg-

határozó e nemzetiesítő, illetve az antinacionalista tematizáció. Ki kell mondanunk, hogy a kettős állampolgárságról szóló népszavazás ügye nem a határon túli magyarokról, hanem a magyarországi politikai közösségek identitásépítéséről szolt.

Közép-Európában Magyarország és a határon túli magyarok viszonyának változását alapvetően meghatározza Magyarország geopolitikai és gazdasági súlya. Magyarország gazdasági és modernizációs le- és felértékelődése, illetve a szomszédos országok fejlődése a magyar kisebbségek viszonyát mind az anya(nyelv)országukhoz, mind saját (állam)országukhoz⁴ jelentősen befolyásolja. (Különösen igaz ez a vegyes házasságból születettekre és a magyarul beszélő roma népességre.) A gazdasági és társadalmpolitikai válsághelyzetben lévő Magyarországtól hiába várjuk el a kérdés felvállalását. A politikailag és gazdaságilag meggyengült ország mindehhez nem rendelkezik geopolitikai eszközökkel és hiteles üzenetekkel.⁵

Az utóbbi években az előbbi két probléma kezelésére jó néhány nemzetstratégiai óhaj, akarás látott napvilágot: mintha csak egy néhány oldalas irat hiányozna a közös (nemzeti-társadalmi-regionális) célok megfogalmazásához.⁶ Ugyanakkor *a nemzetpolitikán belül sem a HTMH-ban, sem a minisztériumokban nem tudott intézményszerűsíteni egy szakpolitikai apparátus saját belső logikát és stratégiát felépítve.* Szerencsésebb országokban és szakpolitikák terén az ilyen közeg képes alternatívákat felvetni, konfliktusokat kezelni, pártpolitikai akciókat optimalizálni. Ebben az esetben a szerkezet működtetőinek (az apparátus és a kutató-szakértők) egy része magyarországi politikai és szakmai legitimációval nem bírt, mert határon túlról érkeztek vagy magyarországiaként épp a külhoni viszonyokat nem ismerték. *A „beletanulást” pedig a kormányváltások hozta apparátusbeli fluktuáció akadályozta. Tovább nehezítette a helyzetet, hogy a szakpolitika célcsoportjai kívül estek a magyarországi közigazgatás hatókörén, és a külhoni visszajelzések is egyből átpolitizálódtak, gyakran magyar–magyar konfliktusként jelentkeztek.*

Ebben a helyzetben a magyarság- és kisebbségpolitikában a pártpolitikai *üzenetek és kommunikációs panelek váltak meghatározóvá, és a szerkezeti problémák kezelésének lehetőségét mindez felülírta és megakadályozta hatékony konszenzusos programok, technikák térnyerését.*

2. A magyarságpolitika funkciójának átalakulása

Az 1989 utáni magyarságpolitika már többször elvégzett, vázlatos összefoglalása helyett⁷ a következőkben arra keresem a választ, hogy az első és a második Gyurcsány-kormány külhoni magyarokkal kapcsolatos politikájának kialakulásában milyen folyamatok játszhatnak meghatározó szerepet. Három meghatározó problémát

vizsgálók: a pártpolitikai versengés hatását a szakterületre, az euroatlanti integrációval változó külpolitikai viszonyokat és a határon túli magyar politikai eliteknek az 1990-es évek második felétől megváltozott szerepkörét. Majd a kolonizációs beszédmód és a nemzeti legitimációs konszenzus kérdését vetem fel.

A magyarországi *pártpolitikai versengés* mögött a kormányzati hatalom megszerzése mellett a *politikai identitásközösségek létrehozása* folyik. Ennek során a nemzetről folytatott közbeszédben legkézenfekvőbb azt a kérdést és következményeit tematizálni, hogy az állam és a nemzet határai nem esnek egybe. Ez egyben *nemzetesítő, legitimációs folyamat* is.

A rendszerváltás egyik nagy tömegélménye az 1988-as romániai falurombolás elleni tüntetés volt. (Hasonlóan a nagyvárasi vízerőmű építése elleni tiltakozáshoz és a négy igenes népszavazáshoz.) A kerekasztal-tárgyalások során létrejött, a határon túli magyarokkal kapcsolatos alkotmányos cikkely körül *konszenzus* alakult ki.⁸ Az antalli „lélekben tizenöt millió miniszterelnöke” kifejezés, majd a magyarságpolitikáról kibontakozó viták sem kérdőjelezték meg a határon túli magyarság kormányzati támogatását, nemzetközi védelmének jogosságát és a kapcsolattartás szükségességét.

A konszenzus 1993–2002/2004 között több szakaszban erodálódott az alapszerződések, majd a kedvezménytörvény, végül a kettős állampolgárság kapcsán. Ezzel párhuzamosan 1994–1995-től a határon túli politikai elitek is egyre inkább megosztottak a magyarországi pártzimpátiák szerint. Tehát minden magyarországi pártnak létrejöttek az elvbarát-, majd a támogatáspolitikában is preferált, hálózatai a határon túl.

Ennél azonban fontosabb egy közvetlenül nem a határon túli magyarok kérdéséhez kapcsolódó tényező. Nevezetesen az, hogy a posztkommunista térségben *egyedül a magyar baloldalon nem volt meghatározó a nemzetesítő beszédmód*. Ennek gyökere a Kádár-rendszer jóléti retorikára – és nem a nacionalizmusra – alapozó legitimációs berendezkedéséhez nyúlik vissza. Ezt tovább erősítette, hogy az MSZMP-n belül a rendszerváltás során nem a nemzeti retorikát használó Pozsgay Imre, Szűrös Mátyás reprezentálta a vonal lett a meghatározó, hanem sokkal inkább a reformközgazdászokkal összefogó technokrata, külpolitikus csoport.⁹ Ezért 1993-ban az új baloldali politikai célokat megfogalmazó Demokratikus Charta mozgalom az Antall-kormány nemzetesítő-konzervatív intézkedéseit bírálva, *antinacionalista beszédmóddal* lépett fel. Ez a modernizációs, antinacionalista beszédmód lett a baloldali politikai identitásközösség összefogó ereje. Ezt próbálta a magyarságpolitikában Tabajdi Csaba és Törzsök Erika modernizációs és társadalompolitikai tartalommal megtölteni. Ez a beszédmód nem a kulturális nemzetben való gondolkodást utasította el, hanem a szimbolikus politizálást és a nemzeti kizárólagosságot. De a pártpolitikában mindez egyben összemósódott a Horthy-korszak, az Antall-kor-

mány és a jobboldal bírálataival. Ebben a helyzetben a Fidesz-politikusok szabadelvű nemzetfelfogása nem változott, „pusztán” alárendelődött a pártpolitikai és közbeszédbeli legitimációs versenynek.¹⁰ (Pontosabban a Fidesz-vezetők demokratikus, szabadelvű patriotizmusukat a jobboldalon már nem tudták megjeleníteni, nem így tematizálódott a médiában.) Az alapszerződések aláírása, a NATO-csatlakozás után és a határon túli magyar autonómia-mozgalmak eredménytelensége nyomán a magyarságpolitikában a baloldal a nemzetközi és kétoldalú kisebbségvédelemben gondolkodott, és a szomszédsági kapcsolatok javításától, valamint magyar pártok kormányzati részvételétől remélte a külhoni magyarság problémáinak kezelését. Ezzel szemben a jobboldal döntően a kulturális nemzet intézményes kapcsolatépítését (nemzeti reintegráció) szorgalmazta és a kisebbségi kérdés kezelését helyezte előtérbe a szomszédsági kapcsolatokban. A beszédmódok után az útkeresés is elvált.

A határon túli magyarság kérdése alárendelődött a magyarországi pártpolitikai viszonyoknak. *Nem a határon túli magyarok problémái, hanem a hozzájuk való viszony tematizálódott.* Ez figyelhető meg azokban az esetekben is, amikor egy-egy, a határon túli magyarság ügyében kibontakozott vitát *legitimációs célokra* használnak fel. Ilyennek tekintem a magyar–ukrán alapszerződés ügyében (1993) Csúrka István fellépését, amely az MDF szétszakadásához és a MIÉP létrejöttéhez vezetett. Ez feltehetően az alapszerződés-vita nélkül is bekövetkezett volna, de ezt az ügyet lehetett a határtermelés, csoportképződés érdekében tematizálni. Hasonló volt a helyzet a magyar–román alapszerződés ügyében, amikor Orbán Viktor a kérdést történelmi távlatokba emelve, ebben az ügyben teremtette meg az MDF és a kisgazda képviselőkkel a Fidesz vezette jobboldal egységét (1996).¹¹ 2004-ben Gyurcsány Ferenc a kettős állampolgárságról szóló kampány során, néhány hónapos miniszterelnökként a baloldal politikai kohézióját hozta létre azzal, hogy megmutatta: képes legyőzni Orbán Viktort. A Fidesszel és a jobboldallal szemben képes felmutatni egy racionális, eljárási, költségvetési kérdéseket végiggondoló megközelítést. Itt is bal–jobb törvonalként tüntették fel a választást.¹²

A külmagyar kérdésnek a pártpolitikai legitimációs funkciója nemcsak a konszenzus lehetőségét *gyengítette*, hanem *a szakpolitikai logika érvényesülését* is. A kérdéskörrel kapcsolatos célok és elvárások java hamis helyzetértékelésből indult ki, ezért sorozatos politikai kudarcokkal járt, és félmegoldásokat hozott. De mivel a magyarországi kormányzati döntések hatása nem a határokon belül csapódott le, a politikai kinyilatkoztatásoknak nem volt különösebb következménye, ezzel az egész kérdéskör *virtualizálódott*. 2002, illetve 2004-ig nem volt a kérdésnek megfogható magyarországi politikai tétje. Ilyen *be nem teljesült elvárás* volt a szomszédos országokkal szemben az „*autonómiának*” természetjogi alapon, a nemzetközi kisebbségvédelmi kötelezettségek alapján elvárt biztosítása, különösen olyan országokban, ahol a közigazgatás sem önkormányzati alapon működik. Ez nem azt jelenti, hogy a probléma kezelésére máshol működő jövőkép ne lenne használható. Nem

kudarcról van szó, hanem arról, hogy a magyarság- és kisebbségpolitikai elitek saját társadalmukat 7 országban különböző hatékonysággal és intézményességgel voltak képesek megszervezni.

Hasonló cél volt a *nemzetegyesítés* retorikája, amely eleve nem számolt a regionális különbségekkel és a szétfejlődéssel. Azonnal a nemzetállami központból (Budapest) fogalmazott meg elvárásokat a regionális elitek számára. Itt sem a nemzeti közösség együttes elgondolása a probléma, hanem, hogy nem számolnak azzal, hogy politizálásuk tárgya (a magyar nemzet) a különböző országokban élő, rétegzett regionális, politikai, társadalmi csoportok és külön érdekek összessége. Az *Európai Unió csatlakozáshoz* fűzött remények, különösen a határ menti kapcsolatokban nem voltak jogosulatlanok, de ezen túl az adott magyar közösségek hátrányos munkaerő-piaci, regionális helyzetét a csatlakozás önmagában nem írja felül. S az új körülmények között az esélyegyenlőtlenségek tovább nőhetnek, épp azért, mert hiányoznak az intézményi eszközök és a tudás a helyzet kihasználásához. De nem csak Magyarországon működtek az illúziók. A *kettős állampolgárság* ügyében a határon túli közvéleményben alakult ki az az elvárás, hogy egy ilyen jogi emancipáció megoldhatja problémáit és csak a népszavazási kudarc után szembesült az anyaországi lehetőségekkel. Ezt követően pedig a nemzeti és nemzetietlen Magyarország kategorizálás került előtérbe és kevésbé a saját, kisebbségi-regionális közösség megerősítő felértékelése. Mindezek a célmeghatározások között válik hiteltelenné a kilencvenes évek kisebbségvédő-önszerveződő autonómia programját felváltó *szülőföldön való maradás* retorika is. Egyrészt azért, mert a hangoztatott célokhoz – a szülőföldön való maradás társadalmi-gazdasági háttérének megteremtéséhez, illetve a magyarság létszámcsökkenésének megállításához – Magyarország nem rendelkezik elégséges eszközökkel. Ráadásul épp abban érdekelt, hogy demográfiai és munkaerő-piaci gondjait saját kulturális közösségéből származó migránsokkal pótolja. Másrészt a magyarországi politikai osztály nem jogosult a magyar szállásterületek védelme érdekében bárkitől azt kérni vagy abban akadályozni, hogy történelmi kényszerhelyzetén a Magyarországra való áttelepüléssel ne próbáljon meg segíteni, miközben az Európai Uniótól többek között épp ezt a szabadságot és a történelmi lemaradás felszámolásában való segítségnyújtást várjuk. (Mindez ebben az esetben sem azzal jár, hogy el kellene vetnünk a határon túli magyarok esélyegyenlőtlenségének csökkentését célzó programokat, hanem meg kell találni azokat az intézményes pontokat, amelyeken keresztül az adott regionális közösségek önszerveződése a leghatékonyabban segíthető. Ezt pedig nem politikai alkuktól, hanem a jól működő projektek teljesítményelvű ki választódási mechanizmusától függhet.)

2004. május 1-jén véglegesen átalakult a magyar külpolitika *három célrendszerének feltételrendszere*. Az EU-tagság megszerzésével már nem az európai integrációhoz való alkalmazkodás, hanem annak alakítása lehet a magyar külpolitika célja.

Ezzel együtt a jószomszédi kapcsolatok építésében az Európai Unió részévé lett kelet-közép- és délkelet-európai régió versenyképességének kérdései, a regionális együttműködés, fejlesztés új formáival összefüggő kérdések kerülnek majd előtérbe. A határokon kívül élő magyar kisebbségek támogatása pedig az integrált térben szükség- képpen szintén megújulva marad továbbra is meghatározó területe a magyar külpolitikának.

Mindeddig láthatólag Magyarország nem tudta politikai szempontból kiaknázni azt az előnyt, hogy a NATO-és EU-csatlakozás során a közép- és kelet-európai államok élcsapatába tartozott, így különösen az érintett szomszédos államok EU-csatlakozásánál a magyar kisebbség helyzetére jobban rá tudta volna irányítani a figyelmet. Jól példázza ezt, hogy bár Magyarország EU-tagként hatással lehetett az Unió bővítési politikájára Romániával szemben, Románia anélkül lépett be az Unióba, hogy a sokat vitatott és egyebek mellett az Európai Parlament által is szorgalmazott romániai kisebbségi törvénytervezetet a román törvényhozás elfogadta volna.

Ennek ellenére Magyarország eredményesen tudta felhívni az EU intézményeinek figyelmét a vajdasági magyarok elleni atrocitásokra, vagy a román csatlakozás során a kisebbségi jogok törvényi szabályozásának hiányosságaira. Az Európai Parlamentben a magyar képviselők több esetben is sikerrel lobbiztak azért, hogy egy-egy Romániáról vagy Szerbiáról szóló határozatban az ott élő magyar közösség számára fontos problémák megjelenjenek. Ezek a politikai sikerek azonban csak részlegesen lehettek, ahogy azt Románia csatlakozásának példája mutatja, *a magyar politikai elit, döntési kényszerben egyöntetűen az integrációs célokat helyezte előtérbe, a kisebbségpolitikai célokkal szemben. Az a meggyőződés vált uralkodóvá, hogy az EU-tagság olyan elsőrendű érdek az érintett országokban élő magyar kisebbségek számára is és a bilaterális kapcsolatokban is, amelyet mindenképp felelt támogatni kell. Így a magyar parlament egyöntetűen támogatta Románia tagságát annak ellenére is, hogy a magyar kisebbség követeléseinek teljesítésére (például a kisebbségi törvény elfogadása, magyar tagozatok indítása a Babes–Bolyai Egyetemen) az EU-csatlakozás idején tett román kormányzati ígérek nem teljesültek. Mindez azt mutatja, hogy bár új fórumok nyíltak a magyar kisebbségek érdekeinek képviseletére, de ezeken keresztül csak közvetett módon lehet a határon túli magyar kisebbségek jogait érvényesíteni, helyzetét javítani – elsősorban az uniós politikákon, az európai integráció nyújtotta előnyökön (például határok átjárhatósága) keresztül.*

Az Európai Unió csatlakozással együtt az 1990-es évek elején elfogadottá vált úgynevezett *Antall-doktrína* nemzetpolitikai célrendszere is átalakult. Ennek elemei:

1. Az *összmagyarság-felfogás* tematizálása, amelynek részei a Kárpát-medencén kívül diaszpórában élő magyarság, a közép-európai magyar nemzeti kisebbségek, amelyek Trianon után jöttek létre és ma nyolc országban élnek és a magyar-

országi nemzetállami keretek között élők csoportja. A magyar kormányzat pedig, amely csak az utóbbit képviseli politikai és jogi értelemben, felelősséget érez a másik két magyar nemzethez tartozó csoportért is.

2. A közép-európai magyar nemzeti kisebbségek helyzetének kezelésére az európai *nemzeti autonómia-modelleket* tartotta megvalósíthatónak. Ennek érdekében a magyar alkotmány – a térségben a szlovénhoz hasonlóan, de másoktól eltérően – nem az egységes magyar nemzetből indul ki. Ugyanígy a szomszédos országok számára mintaként kívánták létrehozni a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek országos önkormányzatait.
3. A nemzetközi kisebbségvédelmi fórumokon való fellépéssel és az alapszerződésekkel Magyarország számára *védőhatalmi szerepet* kívántak elérni a szomszédos országokban élő magyarok vonatkozásában.
4. *A határon túli magyarok politikai szervezeteinek vezetőit, mint az adott közösség legitim képviselőit ismerte el a budapesti kormányzat* és támogatta nemzetközi szereplőkként való pozicionálásukat is, mind a kétoldalú kapcsolatokban, mind a nemzetközi fórumokon.

Ez a négy célkitűzés egy évtized alatt szükségszerűen megváltozott.

1. A határon túli magyarságért vállalt politikai felelősség bevett politikai alapelvvé vált. A közép-európai magyar nemzeti kisebbségek együttes kezelése – az eltérő adottságok és az adott országok más-más magyarságpolitikai viszonyai miatt – inkább hátráltatja, mintsem segíti a problémák kezelését. A „mozaik nemzet” metafora után, megjelent a „szerződéses nemzet”¹³ toposz, amely azt közvetíti, hogy mind a nyolc közép-európai magyar nemzeti kisebbségi csoportnak sajátos viszonya van Magyarországhoz, és ebből adódóan sajátos kapcsolatokat kell kialakítania a mindenkori magyar kormányzattal. Egyben önálló entitásként kell ezeket a közösségeket kezelni.
2. Az *autonómia-politika* tekintetében az egyik nagy változás, hogy négy országban, különböző elnevezéssel felülről hozták létre a magyar nemzeti tanácsokat (Ausztria, Szlovénia, Horvátország, Szerbia). Egy másik fontos jelenség, hogy Romániában és Szlovákiában a magyar pártok kormányzati részvételének eleve feltétele volt az autonómia-követelések levétele a napirendről. (Majd amikor az RMDSZ mégis bevitte a kormányprogramba a kisebbségi törvény igényét, abból a kulturális autonómiára vonatkozó passzust utasítják el a koalíciós partnerek.) Ezért az autonómiát átértelmezve a szlovákiai és a romániai magyar politikai elit egyre gyakrabban az eddig kormányzati részvétellel elért közigazgatási, önkormányzati, gazdasági pozíciókat és a magyar nyelvű intézményességet tekinti az autonómia mozaikelemeinek, és nem átfogó kisebbségi státútumban gondolkodnak.

3. A *védőhatalmi szerep* az alapszerződésekkel sem valósult meg, hiszen a kisebbségi vegyes bizottságok önálló hatáskör nélkül működnek, és leginkább csak a problémafelvetésig jutnak el.
4. A *határon túli magyar közösségek politikai egysége* és vezetőik legitimitása az utóbbi öt évben sorra *megkérdőjeleződött*, és ezek a pártok egyre inkább részesei nemcsak az adott ország pártpolitikájának, hanem a magyarországi játszmáknak is.
5. A határon túli magyarság *intézményrendszere kiépült, de alapvető fenntartási és hatékonyságbeli gondokkal küzd*. Az adott szakpolitikai tevékenység legnagyobb gondja épp ennek az intézményességnek a sorsa, amely konkrét cselekvési programot igényel.

Ebben a megváltozott helyzetben egyelőre nem jöttek létre az új viszonyokra alkalmazott, a pártok által kölcsönösen elismert alapelvek, és ezért is a működő támogatási programok pártpolitikai kritikák keresztüzébe kerültek, ami egyben a szakmai korrekciót is ellehetetleníti.

A harmadik nagyon fontos tényező a magyarságpolitika mai értelmezésében a kisebbségpolitikai partner, a *magyar kisebbségi pártelíték* megváltozott szerepköre. Az 1996–1998-tól működő kormányzati részvétel alapvetően megváltoztatta ezeknek a politikusoknak a szerepfelfogását. Az addigi döntően magyar kulturális érdekképviselői tevékenységet a regionális és gazdasági fejlesztési érdekek megjelenítése és az országos, nem csak nemzetiségi kérdésekben való tényleges politizálás váltotta fel. Ez eleve azokat a politikusokat hozta országosan és a magyar pártokon belül helyzetbe, akik ehhez megfelelő szakmai felkészültséggel bírtak. A problémák és a döntések hordereje miatt ezzel együtt az addigi magyar politikai, ideológiai, kulturális hálózatok dominanciáját a regionális gazdasági érdekcsoportok, vállalkozói hálózatok érdekérvényesítése változtatja meg. Mindez a kisebbségi politikára két vonatkozásban mindenképp visszahatott. Egyrészt az adott ország politikai-kormányzati munkájában való részvétel mentálisan is megköveteli a hasonulást a pozsonyi, belgrádi, bukaresti politikai kultúrához. S ez visszahat a saját társadalomról alkotott valóságoptikákra és szervezési, politikai módszerekre. Másrészt az előbbi helyzetváltozásból adódóan az MKP és az RMDSZ meghatározó vezetői körében a kisebbségpolitika társadalomszervező, alulról építkező civil kooperatív módszereivel szemben a jogi, adminisztratív intézkedések, a forráselosztás és kijárási jelentősége vált meghatározóvá. De ez nemcsak szemléletváltással, hanem a magyar települési önkormányzatok növekvő súlyával és a számukra fontos érdekképviseléssel magyarázható. Az elkövetkező választások nagy kérdése, hogy a jelenlegi kisebbségi magyar párt és közösségi retorika mennyire bír politikai mozgósító erővel.

Ebben az alfejezetben is azzal szembesülhettünk, hogy a határon túli magyarság kérdése nem önmagában, hanem a pártpolitikai vagy külpolitikai érdekeknek alá-

rendelve van jelen a magyar politikában, miközben a politikai kommunikációban – hamisan – egyenrangú vagy épp az előbbiek fölött álló témaként jelenítik meg.

Történeti perspektívában a közel kilencven éves folyamat mai alapkérdése az, hogy az *1918 előtti Magyarország területei elszakadásának elfogadásával párhuzamosan, hogyan lehet a magyar kulturális közösséget fenntartani a magyar állam határain kívül is.*

Erre a legkézenfekvőbb megoldás – kizárva területi visszacsatolás lehetőségét – a nemzeti önkormányzati modell. E minta mellett van két *politikai vízió*, amely jelen van a magyar kisebbségek ideológia-történetében. Az egyik olyan nemzetek, országok közötti politikai szövetségi rendszer elképzelése, amely kezelhetné a nemzeti konfliktusokat és biztosíthatná önkormányzati alapon, hogy a magyar kisebbségek maguk dönthessenek saját intézményességük ügyeiben. Ebbe a sorba tartozik Jászi Oszkár kantonizációs, föderációs terve; Németh László közép-európai kisállami összefogás víziója; az 1945 utáni Dunai–Balkáni föderációs tervek iránti magyar érdeklődés; a KGST-n belüli a Péter János magyar külügyminiszter képviselte közép-európai összefogás-együttműködés stratégia és végezetül a most megvalósuló euroatlanti integráció rendszere. A másik jövőkép az adott országokon belüli integrációt és modernizációt az önkormányzati alapon szerveződő magyar közösségeken keresztül képzelte el. Ide sorolom a politikai transzszilvanizmust; a harmincas évek erdélyi egyházi-szövetkezeti önszerveződési mozgalma; 1968–1970 között a cseh-szlovákiai, jugoszláviai, romániai magyar elitek azon törekvését, hogy saját társadalmukat önálló nemzetiségi közösségként jelenítsék meg és mindezt intézményesítsék.¹⁴ 1989 után pedig a kisebbségi elitek etnikai rehabilitációt hirdető közösségkonstrukciójának két elvárását: az önálló politikai közösség vízióját saját országukban és a magyarországi (egyéni, jogi) emancipációt.

Az előbbieken jelzett kísérletek a közép-európai *nemzetépítések* konfliktusaira próbálnak választ adni. A térség utóbbi két évszázadának története a birodalmak felbomlásáról és az egyes nemzeti közösségek önálló államiságra való törekvéseiről szól. Ebben a keretben *Magyarország és szomszédainak kapcsolattörténete a párhuzamos nemzetépítések története.* Ezek közé szorultak 1918 előtt a magyarországi nemzetiségek, majd 1918 után a magyar nemzetépítésből kiszakított magyar közösségek. Ebből adódik az a helyzet, hogy *a romániai, a szlovákiai, a szerbiai és az ukrajnai magyar kisebbségek, mint politikai közösségek, részesei az adott ország politikai rendszerének* (minél etnicizáltabb az adott „közösség”, annál kevésbé), de *nem részesei az adott politikai nemzetnek.* Azért sem válhattak azzá, mert a szomszédos nemzetépítések épp a magyar kisebbségi pozíciókkal szemben építették saját nemzetállamiságukat. Majd a szocializmus időszakában az állami homogenizáció, a hetvenes évektől pedig a hatalmi legitimitációként használt nemzeti retorika határozta meg a magyarságpolitikát. 1989 után pedig újra a nemzetállami építkezés került elő-

térbe. A politikai közösség és a nemzet (értsük ez alatt annak dominánsan politikai vagy kulturális értelmezését) alapvetően az azonosulásban, pontosabban az utóbbihoz kapcsolódó lojalitás érzelmi-kulturális természetében különbözik. Itt fel lehet tenni a kérdést, hogy akkor Közép-Európában a politikai rendszer, politikai közösség és a politikai nemzet nem azonos? Történeti értelemben ez a szituáció nem ismeretlen, hiszen 1868, illetve 1905 után a magyarországi nemzetiségek hasonló helyzetben voltak. Az állami politika nem ismerte el külön politikai (és nemzeti) entitásukat, hanem a magyar politikai nemzethez való tartozást kívánt tőlük, miközben csak részben tudta azt integrálni. A nemzetiségi közgondolkodásban pedig egyértelmű volt a német, román, szerb nemzethez való tartozás tudata. Tehát a többség és a kisebbség bizonyos esetekben másként gondolkodik az adott ország politikai közösségének mibenlétéről.

Ebből az okfejtésből is következik, hogy – mivel a közösségeket a nemzeti együvé tartozás szervezte – *a kisebbségi elit mint kisebbségi nemzetépítő lép fel és ha a politikai rendszer lehetővé tette, saját közösségüket mint önálló politikai közösséget jelenítették meg.* Így lehetett az anyaország és saját országuk nemzetépítő törekvéseire és a modernizációs kihívásokra válaszolniuk. Ebben a folyamatban pedig *az első világháború után létrejött magyar kényszerközösségek szétfelődtek Budapesttől és egymástól az adott ország és régió viszonyaihoz adaptálódva és váltak regionális közösségekké.*

Ha a magyar kulturális közösség egésze felől nézzük ezt a jelenséget, akkor világos, hogy itt *egy több központú nemzeti közösség építéséről és szétfelődéséről van szó. Ebben a magyar állam szerepe döntően ezen a közösségek önálló intézményességének helyi legitim igények szerinti támogatása lehet.* (Ez azonban nem működhet a célok egyeztetése, valamint a döntési kompetenciák partneri párbeszédben kialakuló konkretizálása nélkül.)

Mire is irányul ez a partneri párbeszéd? Törzsök Erika a MEH kisebbség- és nemzetpolitikáért felelős szakállamtitkárságnak főigazgatója előbb egy interjúban, majd az *Oldás és kötés* című írásában a revíziós politika intézményrendszerének újraélesztéséről¹⁵ kijelentette, hogy: „A rendszerváltás után viszont¹⁶ Budapesten egy, két világháború közötti, a „revans”-politika jegyében kialakított intézményrendszer revitalizációjával akarták kezelni a határon túli magyarok problémáját. Azt az illúziót keltve, mintha Budapestről egy ilyen intézményrendszeren keresztül egyfajta támogatáspolitikával megoldható lenne a Kárpát-medencében, illetve a szomszédos országokban élő magyarság helyzete.”¹⁷ Egyszerűen el lehetne intézni ezt a kijelentést azzal, hogy: a) 1989 után felelős magyar politikus nem gondolkodott revízióban vagy a nemzetiségi diszkrimináció viszonyosságban; b) Törzsök maga is e szerkezet működtetője volt a HTMH vezetőjeként a Horn-kormány egy időszakában;¹⁸ c) Az előbbieken már szóltam a politikai illúziókról, de ez nem negligálhatja az elért eredményeket. Például a közel 3000 magyar jól-rosszul működő kisebbségi kulturá-

lis és társadalmi intézmény létrehozását a szomszédos országokban és ezzel együtt azokat a hálózatokat, amelyek nélkül nem juthattak volna el a magyar kisebbségi pártok a rendkívül fontos kormányzati pozíciókhoz.

A politikusi pozicionálás torz állítása mögött tetten érhető valós elem: valószínűleg az utóbbi 15 (vagy akár 90) évben a kisebbség- és magyarságpolitikában egyedüli mozgósító erővel, az „etnikai rehabilitáció”-val¹⁹ szemben foglalt állást Törzsök. Ez az etnikai rehabilitációs szemlélet pedig egy adott helyzetre (a szomszédos nemzetek nemzetépítő törekvéseire), illetve folyamatokra (a határon túli magyarság társadalmi-kulturális azonosság-tudatbeli pozícióvesztésére) adott válasz, amelyhez kapcsolódik a magyarországi *kolonizációs beszédmód*.²⁰

S itt jutottunk el a politikai elvárások és a valós folyamatok ellentmondásáig. Ugyanis, ha akarjuk, ha nem, Magyarországon a környező országok magyar lakta területeiről mint a *valamikor az országhoz tartozó területről vagyunk képesek beszélni*. A határon túli magyarok előtt pedig bármennyire is csökken a magyar kormányzatok vagy Magyarország hitele, de mégis mint anyaországhoz, a magyarság intézményi központjához viszonyulnak Magyarországhoz, és nem lehet letagadni a valamikori nemzeti-állami együvé tartozást. Hiszen ez része a kulturális közönytudatnak. Ugyanígy 1989 után senki sem állíthatta meg azt az intézményépítési folyamatot, amely határon túl megindult. Gyakran a régi (1980, 1970, 1959, 1938 előtti viszonyok, jogállami, magántulajdonhoz, vallásszabadsághoz kötődő intézményességek) visszaállítása történt meg, de rengeteg új kezdeményezés is elindult. Lehet ezt a kolonizációs, illetve anyaországos restaurációs beszédmódot kritizálni, de ez egy olyan társadalmi jelenség és beszédközösségi pillér, amely csak nehezen, generációs átmenettel változhat. De mi lehet a mai elvárásunk az önálló regionális közösségi intézményességeken túl? Ha ezt most megkonstruálom, akkor a társadalom mérnökeként, megint egyfajta kolonizációs elvárásaimat közvetítem.

Ezzel szemben azt kell kiemelnem, hogy a *Trianonnal és a határon túli magyarsággal kapcsolatos gondolkodásunk legnagyobb teherterele az a fajta történetiség, amely valaminek a visszaállításában, a rekonstrukcióban, rehabilitálásban és nem az adott társadalmi és politikai kontextusban gondolkodik*. Az állandó formaváltozásban lévő nemzeti kérdésre hatékony válaszok történeti sérelmek és megfontolások alapján nem adhatók. (Ezek funkciója mindig a belső összetartás erősítése, a közösségi felszabadulás, a társadalmi kérdések egyfajta nemzetesítése.) Történeti és nemzetközi tapasztalat, hogy sérelmi hivatkozás helyett *hosszú távon a társadalmi-közösségi funkciók intézményi biztosításán keresztül lehet a problémákat hatékonyan kezelni*. Tehát a történelmi-kulturális emlékezést el kell választani a folyamatok és érdekviszonyok értelmezésétől.

Ha ez nem történik meg, akkor állandósul az a helyzet, miszerint a baloldal sérelmezi, hogy a jobboldal kisajátítja a nemzeti kérdést, amelyet az nem tud leválasztani a trianoni sérelemtől. A másik oldal pedig azt sérelmezi, hogy a baloldal képtelen el-

fogadni, hogy a társadalmat a nemzeti összetartás és a nemzeti érdekek programszerű képviselője szervezi. Ez a helyzet mindkét oldalnak kényelmes. A baloldal a nemzeti-jobboldali-konzervatív ideológiákat összekötheti a szélsőjossal és az antidemokratikus mozgalmakkal. A jobboldal pedig nem kényszerül a nemzetképének illetve a regionális viszonyok, a nemzeti kötődések újragondolására.

A beszédmód és szemléleti adottságok mellett a magyar–magyar párbeszéd másik súlyos teherterele a „*nemzetben való gondolkodás*” elvárása. A határon túli magyar közéletben sokszor hiányolják ugyanazt a nemzeti érdekérvényesítést, amelyet velük szemben tanúsít az adott többségi közvélemény, illetve a nemzetállami intézményrendszer.²¹ Magyarország törődésének elvárásával egyidejűleg természetesen egyből ott van a „ne szóljak a dolgainkba” megjegyzés is.²² A határon túlról hiányolt magyarországi hozzáállást sokféleképpen magyarázzák: nemzeti jellem a széthúzás; életszínvonal sovinizmus; a polgárosultság individualizáló hatása; a nemzeti eszmények hiánya; emlékezetvesztés; külgazdasági érdektelenség stb.

A kérdés a nemzetépítés történetében értelmezhető. A magyar nemzetépítés abban (is) különbözik a környező népek nemzetépítésétől, hogy *a magyarság mindig rendelkezett egy korlátozott szuverenitással bíró államisággal*, míg a környező népek elitjeinek legfőbb önszervező célja az önálló nemzetállam megteremtése volt a történelmi Magyarországgal szemben. Trianon után pedig a nemzeti önszerveződésben megint az állam játszott a döntő szerepet azzal, hogy a Horthy-korszak központi kérése volt a területi revízió ügye. Ez volt a politikai rendszer legfőbb ideológiai legitimációs bázisa. 1940–1944 között épp a nemzetileg szervezett társadalom modelljét látták a kisebbségi (erdélyi) intézményrendszerben és a jobboldali társadalmi reform mintájaként állították be. A Rákosi-korszakban a nemzeti függetlenségi retorikából leválasztották a magyar kulturális közösség tudatát, és ezt az osztály és internacionalista azonosságtudat-propagandával próbálták pótolni.

A *Kádár-korszak* első éveiben az egységesítő, homogenizáló tendencia a többi szocialista országhoz hasonlóan megjelent. (Ez Magyarországon az önálló nemzeti-ségi iskolák megszüntetését hozta magával.) Csakhogy ez itt – Romániával, Csehszlovákiával ellentétben – nem járt a nemzeti függetlenségi hagyományok felerősítésével és a hatalom nemzeti szimbólumokkal és retorikával történő legitimációjával. Ennek egyrészt az a magyarázata, hogy az 1956-os forradalom leverése után a szovjet csapatokat behívó kormányzat nem beszélhetett hitelesen a magyar nemzeti függetlenségről. Másrészt a többi szocialista országtól eltérően a Kádár-rendszer a társadalom dezideologizálásával, a magánéleti szabadság kibővülésével együtt a nemzeti függetlenség, mint *legfőbb nemzeti érdek*, helyébe az *életszínvonal növelésének* értékét helyezte. Harmadrészt fontos látnunk, hogy Kádár János, mint az egypártrendszer vezetője, olyan *plebejus nemzetfelfogással* rendelkezett, amelyben a nemzeti érzület a Horthy-rendszer revíziós-nacionalista, manipulatív retorikájával

és legitimációjával volt azonos. A nemzeti szimbólumok megjelenésében pedig az ötvenes-hatvanas évek fordulóján az 1945 előtti nacionalizmus feléledését látta. Ugyanezzel a félelemmel magyarázható a szomszédos országokban élő magyarság sorsa iránti érzéketlensége is. Végezetül határon túli kérdésben a hatvanas évek második feléig azért sem igen lépett Magyarország, mert a pártvezetés elkötelezett híve volt a *nemzetfeletti szocialista integrációnak* (KGST munkamegosztás). Az előbbiekből adódóan az ideológiai revizionizmus mellett a legfőbb veszélyt a nacionalizmusban látták. Ugyanakkor a Kádár-korszak külpolitikájában a *konstruktív lojalitás* volt a meghatározó. Ennek lényege, hogy miközben Magyarország belső szerkezetében – a szocialista blokkon belül – legtávolabbra került a szovjet modelltől, külpolitikájában a legszervilisebb volt Moszkvához. Ezzel együtt a határon túli magyarok kérdése és a szomszédos országpolitika is a sajátos kádári (magyar) modell védelmének rendelődött alá. A romániai magyarság problémái 1967-től a szovjet–román konfliktus éleződésével kerültek előtérbe, majd 1976–1977-ben, illetve 1985–1986-ban a nyugati gazdasági orientációhoz kapcsolt emberi-jogi és a népi íróknak tett engedmények nyomán tematizálódtak egyre markánsabban. Magyarországon a szomszédos országok pártvezetésétől sikertelenül számon kért lenini nemzetiségpolitikai normák és a nemzetiségek híd szerepének elfogadtatásában vallott kudarca, a román és a csehszlovák pártvezetéssel folytatott lobbiharcok tanulságai, valamint magyarországi elitcsoportokkal kötött alkuk vezették el a párt külügyi apparátusát a nyolcvanas évek közepére a *kisebbségek kollektív jogainak* képviseléséhez és a *magyar nemzet kulturális egységének elfogadásához*. A támogatáspolitikai alapvetően a hátforgalom biztosítására, a kulturális fogyasztásra (könyv, sajtó) és a kisebbségi magyar elit támogatására koncentrált. A nyolcvanas évek közepétől pedig a médián keresztül az odafigyelést és a szolidaritást közvetítették a határon túlra, amelyet Szűrös Mátyás 1988. januári, a nemzeti összetartozást deklaráló nyilatkozata tetőzött be.²³

Az 1989 után a két nagy politikai közösség építésében külön-külön a belső kohéziót épp a *nemzeti és antinacionalista beszédmód* biztosította. A Nyugat-Európához való felzárkózás jövőképeként, a jogi forradalom körüli konszenzusnak és a deetnicizált politikai rendszernek köszönhető, hogy a magyarországi választási kampányokban a demokratikus legitimáció (a társadalompolitikai jövőképek és szakpolitikai elképzelések) jóval nagyobb szerepet kapott 2006-ig, mint a szomszédos országok nemzeti sorskérdésektől fűtött kampányaiban. A kedvezménytörvény sem pusztán ideológiai döntés volt: kidolgozását a schengeni határrezsimtől való félelem is mozgatta. (Ne feledjük, hogy 1999-ben nemigen lehetett bízni Románia gyors uniós integrációjában.) A kettős állampolgárság kérdése körüli népszavazási kampány pedig egyrészt a pártpolitikai verseny része volt, másrészt egy eljárásjogi kérdés átideologizálásaként működött.

A 2004-es népszavazást követő eseményeket a határokon túl döntően a nemzetpolitika leértékeléseként élték meg. Ráadásul a *magyar kisebbségpolitikusok is legitimációs eszközként kezdték el használni a magyarországi politikára való mutogatást*. Ez vonatkozhatott a magyarországi megosztottságokra; a baloldal nemzeti érzéketlenségére, a jobboldal sajátos határon túli valóságképzésére; a kisebbségi politikába való beleszólás visszautasítására. Ugyanekkor Szlovákiában és Romániában a gazdasági növekedés új lehetőségeket teremtett, és ez tovább fokozta Magyarország leértékelődését.

Ebben a nemzetiesítettségi aszinkronban természetesen ott van az is, hogy *Magyarország a térség leghomogénebb nemzetállama*. (Egyedüli belső feszítő etnikus probléma a cigányság felzárkóztatása, amelyet döntően szociális kérdésként értelmeznek.)

3. A támogatáspolitikai szerkezetének változása

A következőkben először a budapesti kormányzatok 1989 utáni támogatáspolitikáját tekintem át, majd a reformtörekvéseket. Ezt követően az új nemzetpolitikai koncepcióról és a Szülőföld Alap működéséről szólok.

A támogatáspolitikai *első korszaka 1994-ig* tartott: ekkor épültek ki a határon túli támogatáspolitikai első intézményei, a HTMH, és az Oktatási Minisztérium – nevét többször változtató – határon túli ügyekkel foglalkozó (fő)osztálya. A Miniszterelnökség, illetve a HTMH mellett az Illyés Alapítvány, a Kézfogás Alapítvány, a Teleki László Alapítvány, a Pro Professione Alapítvány, az Egészségügyi Minisztériummal szerződéses kapcsolatban a Segítő Jobb Alapítvány, a Mocsáry Lajos Alapítvány jött létre magánalapítványi formában a forrás-újraelosztás érdekében. Ezt az időszakot a magyarországi intézményesüléssel túl a következők határozták meg:

- a) A határon túli magyar intézmények rohamos revitalizációja és az intézményteremtési robbanás. Az általánosan elfogadott elképzelés ekkor az volt, hogy az intézményalapítást segíteni kell, s a kisebbségi társadalom majd (nemzeti autonómia keretében) fönntartja és működteti a kiépült rendszereket. Egyszerre volt jelen a régi intézmények újbóli beindításának programja, a pozícióik visszaszerzésének és az új intézmények létrehozásának kísérlete. S ebből sorozatosan konfliktusok is keletkeztek: ki, mit, kiket, hogyan képvisel, s ezért milyen támogatásokra érdemes?
- b) A budapesti kormányzatok (a Németh-, az Antall-, a Boross-) a magyarságpolitika helyét és súlyát kívánták megalapozni a kormányzati munkán belül. Helykeresés folyt, amelyben a gazdaság szerkezetének átalakítása és a nemzeti érdekek képviselete mellett ez a téma az állandó válságkezelés tárgya lett.

c) Ebben a munkában a politika (pártok és személyek), valamint a társadalomépítés támogatása teljesen összekapcsolódott és összekeveredett. A döntések, támogatások elsősorban a személyes ismeretségi és bizalmi viszonyokon alapultak. Ez vezetett ahhoz, hogy ebben az időszakban keletkeztek a legnagyobb támogatáspolitikai botrányok is (Hódi-ügy, Szöcs-ügyek).

1994-től – a második korszakban – indult el a támogatáspolitikai „társadalmosítása” az előkuratóriumok, ösztöndíjtanács, szakmai előzsűrik létrehozásával. Ez körülbelül 300–350 határon túli szereplőt vont be a döntésekbe. Mindez egyszerre kívánt politikai és szakmai legitimitást adni a döntéseknek. Volt ahol ezek az alkuratóriumok döntően szakmai alapon szerveződtek (Szlovákia), és volt, ahol bizonyos alkuratóriumok politikai, míg mások szakmai alapon jöttek létre (Románia – IKA, illetve ugyanott a Könyves Céh). Ugyanekkor Magyarországon az addigi magánalapítványokból közalapítványokat hoztak létre, pártdelegáltakból álló kuratóriumokkal (IKA, Új Kézfogás).

1998 után – ez a harmadik korszak – az addigi támogatási források kibővültek. A régi közalapítványi mechanizmusok fenntartása mellett azonban az új forrásokat és projekteket már Budapestről kezdeményezték és irányították. Ilyen volt az IKA stratégiai kerete, a határon túli magyar felsőoktatás fejlesztési program, az Apáczai Közalapítvány létrehozása a státustörvény révén az ajánló irodák és a törvényben biztosított kedvezmények finanszírozása.

A 2002-es kormányváltás után a határon túli politikai szervezeteknek megnőtt a beleszólási lehetőségük az úgynevezett stratégiai programokba. Míg az előző két kormányzati ciklusban egyértelmű volt, hogy Tabajdi Csaba, illetve Németh Zsolt a magyarországi politikai akaratervényesítés és a forráselosztás kulcsemberei, addig az új baloldali kormány időszakában több hatalmi központ között (Külügyminisztérium, Ifjúsági- és Sportminisztérium, Miniszterelnöki Hivatal) automatikusan megnőtt az első számú határon túli politikai vezetők, döntően Markó Béla befolyása – aki többször és egyértelműen megfogalmazta, hogy a romániai magyarságra vonatkozó támogatáspolitikai ügyekben az erdélyieknek kell döntenük.²⁴ Kovács László az addigi partneri viszonyt azzal fejlesztette tovább, hogy a magyarságpolitikai ügyekben a határon túli vezetők véleménye úgy a támogatáspolitikában, mint a közigazgatás személyi ügyeiben meghatározó volt. Ez hamis helyzetet teremtett. A budapesti kormányzat elhitte, hogy az a jó magyarságpolitika, amit a kisebbségpolitikuskok csinálnak, és ezzel a felelősség is az övék. A határon túli magyar politikusok pedig miközben döntően egy másik kormányzati és politikai szerkezetben működtek, azt gondolhatták, hogy a budapesti szerkezeteknek is részesei, és az a feladatuk, hogy minél több forrást szerezzenek közösségeiknek projektjeikhez a magyar kormánytól. A források és a döntéslehetőségek azonban 2003–2004-re beszűkültek, a magyarságpolitikai kérdések kormányzati súlya jelentősen csökkent, épp mert a kormányzatban nem volt erős személyiség vagy érdekcsoport, amely magának érez-

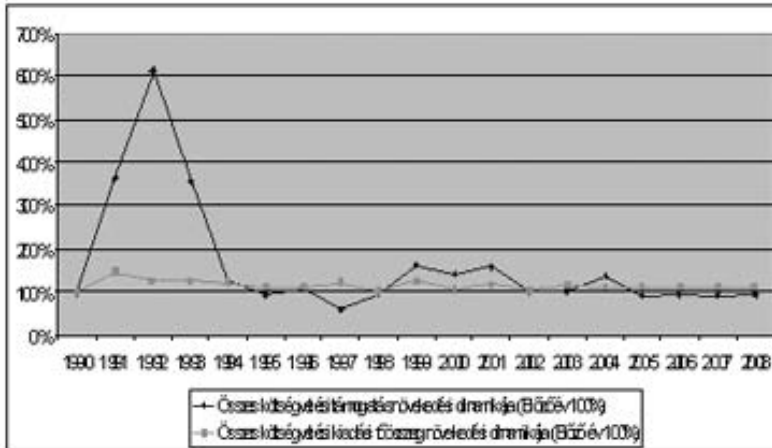
hette volna), így egyfajta *igérvénypolitizálás* alakult ki. Ennek lényege a magyarországi politikai által itt vagy ott tett vagy kicsikart ígéretnek magyarországi kihajtása.²⁵

A kilencvenes évek intézményteremtői abban gondolkodtak, hogy a magyar kisebbségi intézményhálózatok – amelyek a határon túli magyar társadalmakat megjelenítik és ezzel az autonómiák/magyar kulturális pillérek alapját képezik – az elindulásban segítő magyarországi támogatást követően saját társadalmuk erejéből működhettek. Ez azonban nem így történt. Ma ezt az úgynevezett *magyar intézményrendszert sokan magyarországi támogatásokból próbálják működtetni*. Ebből adódóan az évenkénti és esetleges forrásgyűjtés nem teszi lehetővé hosszú távú működési stratégia kialakítását, így ezen intézményektől nehezen kérhető számon a hatékonyság. Egy másik következmény az, hogy a forrásokért, illetve a forráselosztásért folytatott harcban a politikai eliteké lett a döntő szerep. Ezzel a társadalomépítés gyakorlatilag alárendelődött az érdekvédelmi, politikai munkának. Így politika- és politikusfüggővé vált, amely a kisebbségi társadalom stabilitását, belső kontrollmechanizmusait gyöngíti. Nem politikusellenességről van szó a részemről, csak tudatosítani szeretném: a kisebbségi társadalmak hosszú távú fejlődése szempontjából ez a helyzet azt a veszélyt hordozza magában, hogy a politika nem rendelkezik megfelelő társadalmi visszajelző rendszerrel, társadalmi kontrollal. Így a kisebbségi társadalom csak az elitek politikai konstrukciója marad(hat), és – miközben rohamosan nőnek azon belül a társadalmi egyenlőtlenségek – nem válhat szerves társadalomszerkezeti egységgé.

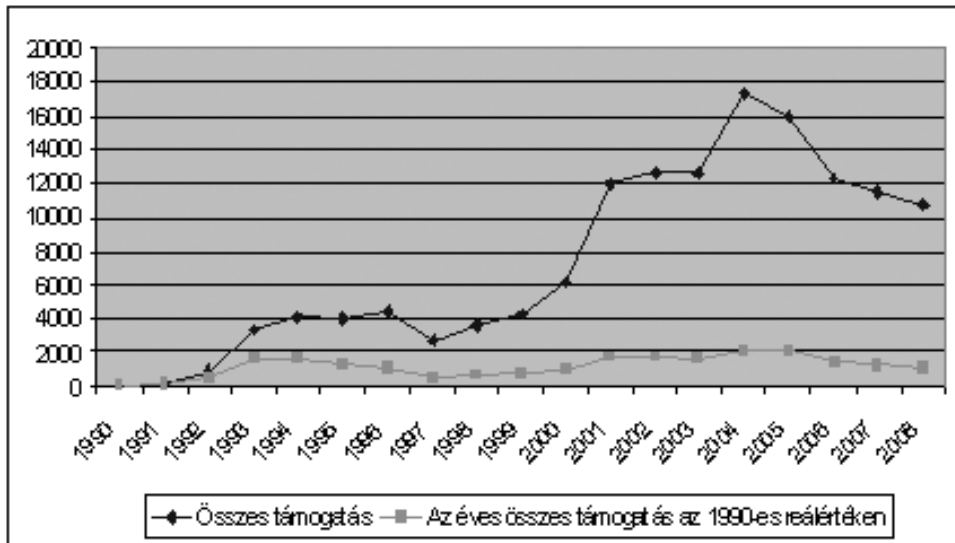
A következőkben néhány statisztikai ábra segítségével mutatom be a támogatási rendszer nagyságrend szerinti tagoltságát, változását.²⁶

Az első ábrán az 1992-es nagy kiugrás a Duna Televízió és a HTMH létrehozásával van összefüggésben. Ha a költségvetés növekedési dinamikáját és a határon túli magyarság irányába menő támogatások dinamikáját nézzük, akkor az derül ki, hogy az MSZP–SZDSZ koalíciós kormányzatok idején ez utóbbi alatta volt a költségvetési kiadások növekedésének. Ez nem stratégiai különbözősége utal, hanem az adott időszakok gazdasági, költségvetési lehetőségei korlátozták a támogatások növekedését.

1. ábra. A költségvetés végrehajtott kiadásai főösszegének és a támogatás növekedési dinamikájának összehasonlítása (1990–2008)

2. ábra. Összes támogatás és értéke az 1990-es reálértéken (1990–2008)

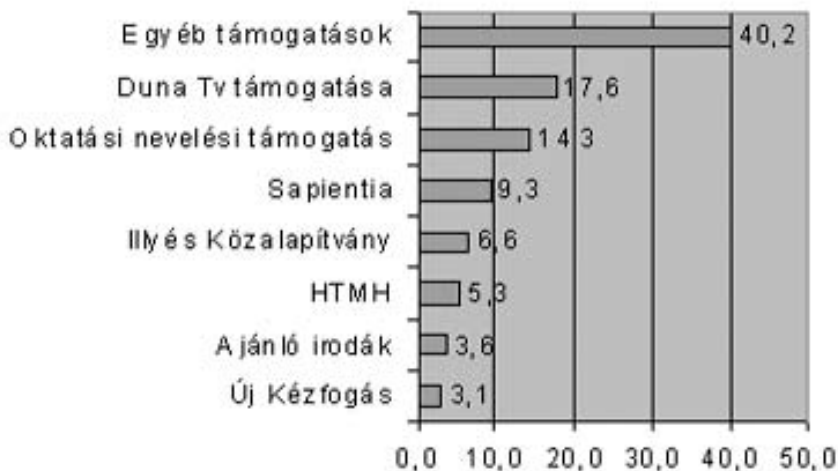

1. táblázat. Összes támogatás és értéke az 1990-es reálértéken (1990–2008)²⁷

Év	Támogatások		
	Összesen (százezer Ft)	a központi költségvetés kiadási fő-összegében (%)	az 1990-es reálértéken (százezer Ft)
1990	48	0,006	48
1991	152	0,016	113
1992	934	0,606	563
1993	3 322	0,228	1633
1994	4 168	0,234	1725
1995	4 034	0,204	1302
1996	4 370	0,197	1141
1997	2 715	0,100	599
1998	3 646	0,130	704
1999	4 301	0,122	755
2000	6 179	0,163	988
2001	12 053	0,269	1765
2002	12 563	0,215	1747
2003	12 588	0,224	1671
2004	17 311	0,291	2153
2005	15 918	0,241	2102
2006	12 365	0,164	1429
2007	11 425	0,136	1239
2008	10 793	0,116	1094
Összesen	138 885		

Reálérték tekintetében az 1993–1994-es szintet 2001–2005 között haladta meg a támogatás.

3. ábra. A legnagyobb támogatási programok 1990–2008 (%)

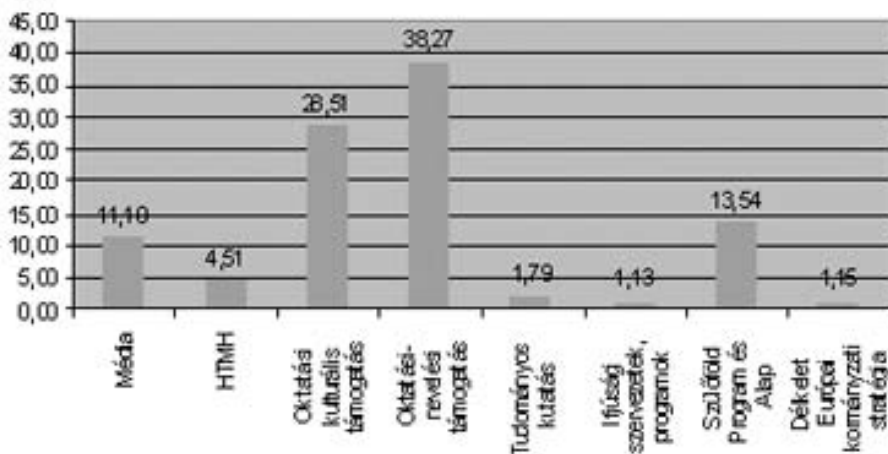

Az időszak összesen mintegy 140 milliárd forintos támogatási összegének 18%-át (24,5 milliárd Ft) a *Duna Televízió* kapta. Megkérdőjelezhető, hogy vajon miért kell ide számítani ennek a közszolgálati televízióknak a költségvetési támogatását. Ha a Duna Televízió egyik oldalról mint a határon túli magyarok televíziója hirdeti magát, a határon túli kritikák alól nem bújhat ki azzal, hogy magyarországi közszolgálati csatornáról van szó. Lényegében egy, a határon túli magyarok számára, Magyarországon, döntően határon túlról származó műsorkészítők által készített tartalmak közvetítéséről van szó. Akkor tehát Magyarországnak joga/feladata közvetíteni a határon túli magyarok saját társadalmi kommunikációját? A határokon túlról nagyon gyakori kritika Magyarországgal szemben a nem valós kisebbségi helyzetkép közvetítése. Az azonban tabu téma, hogy ennek a képnek a kialakításában miként is vesznek részt a határon túli elíttek.²⁸

A másik fontos tétel az *oktatási-nevelési támogatások* 2003-tól induló rendszere, amely már így is a maga 20 milliárd forintos összegével az egyik legfontosabb programmá vált. Az egyéb támogatások – ha nem számítjuk ide az Illyés Közalapítvány forrásait – 4%-a egészségügyi célokat, ugyanennyi a tudományos kutatást, ennek másfélszerese a gazdaságfejlesztést és vele megegyező összeg a kultúrát szolgálta. Ez utóbbi aránya a valóságban biztosan nagyobb, hiszen az IKA támogatásának jelentős részét és a történelmi egyházak itt számba nem vett külön támogatásának jelentős részét is ilyen célokra fordították. A források felhasználását nézve 2004-ig a támogatások 40–46%-a hasznosult Magyarországon, majd 2005-től a hozzávetőleges számítások szerint ez lecsökkent 23–30%-ra. (Ez a szám jóval kisebb lenne, ha a Duna Televíziót nem számítanánk ide.)

Az utolsó ábra jól mutatja az oktatási-nevelési, a médiatámogatás, valamint a felsőoktatás-fejlesztés (döntően a Sapientia Alapítvány) meghatározó szerepét.

4. ábra. A 2006-os költségvetési támogatások megoszlása (%)

A támogatáspolitikai reformigény már 1993–1994-ben megjelent az OM-ban a szakkuratóriumok, majd az alkuratóriumi rendszer létrehozásával. Törzsök Erika 1994–1995-ben, a HTMH-ban a támogatáspolitikai reformját megalapozó szakértői bizottságot hozott létre és egy kormányhatározatot is előkészített. Ez elsősorban a támogatások átlátható elosztására és pénzügyi szabályozására vonatkozott. Az 1999–2002 közötti kormányzati támogatáspolitikát Misovicz Tibor rendszerezte, és tette átláthatóvá a HTMH felügyelte pénzek elosztását. Ugyanakkor 2000-ben az Illyés Közalapítványnál Veress László a korabeli irodavezető titkár elkészítette az addigi támogatások adatbázisát, amely egy ideig használható volt az alapítvány honlapján keresztül.²⁹ A Fidesz-kormányzat utolsó napjaiban született meg Gál Kinga kezdeményezésére az a kormányhatározat, amely a határon túli magyarságnak szánt támogatások egységes nyilvántartási rendszerét megalapozta.³⁰ Ebből az utóbbi években felfejlesztett rendszerből az adatszolgáltatók, és eleve néhány kimaradt forráselosztó hely miatt megint csak részleges képet kaphatunk. Még a Fidesz-kormányzat alatt született egy kormányhatározat a Támogatáspolitikai koordinációs tárcaközi bizottság létrehozásáról 2002. június 1-i hatállyal. A Gyurcsány-kormány ezt a bizottságot 4 évvel később, 2006. február 22-én hívta először össze. Az elnöki teendőket Gémesi Ferenc, akkor helyettes külügyi államtitkár látta el. A tagok az egyes szaktárcák által delegált szakértők. A bizottság évente legalább négy alkalommal ülésezik, a megbeszélésekre tanácskozási joggal meghívást kapnak a támogatások elbírálásában, illetve eljuttatásában közreműködők is. A bizottság éves te-

vékenységéről jelentést kell készíteni a kormány számára.³¹ Jelenlegi működéséről nincs tudomásom.

A támogatások felhasználását az oktatás és a tudományos kutatások terén 2001–2002-ben, elsőként, a Berényi Dénes vezette munkacsoport elemezte.³² Kimutatták a magyarországi ösztöndíjak több mint 50%-os részarányát, az 1998–1999-ben rohamosan növekvő támogatási keretben a humán-társadalomtudományi kutatások meg határozó arányát. A folyamatos monitorizálásra és a helyi tapasztalatokra épülő támogatáspolitikai stratégia hiányára hívták fel a figyelmet.

2003-ban a *Magyar Kisebbség* című kolozsvári folyóirat vitát szervezett a támogatáspolitikáról. A dolgozat szerzője írta a vitaindítót.³³ A hozzászólások jórészt a támogatáspolitikai elvárásokról és az anomáliákról szóltak. Misovicz Tibor itt megjelent tanulmányában a mindenkori miniszterelnök kiemelt szerepét és az intézményes és koordinációs konfliktusokat állította középpontba.³⁴

A következő évben készült el az Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány műhelyében az a regionális gazdaságfejlesztési program, amely később a *Szülőföld program* címmel jelent meg.³⁵ Ez az anyag a nemzetközi gazdaságfejlesztési tapasztalatokat, a kárpát-medencei regionális adottságokat kapcsolat össze, körvonalazva a kormányzati szándékok szerinti stratégia megvalósításának módszereit.

2005-ben az Illyés Közalapítvány kezdeményezett egy anketót az alkuratóriumok, illetve a kedvezményezettek körében a támogatási rendszer problémáiról. Közel 50 válasz érkezett vissza. Legfontosabb pozitívumként a támogatások intézményteremtő funkcióját értékelték. Ezen túl az IKA decentralizáltságát, egyáltalán a támogatások meglétét és a pályázati tanulási folyamatot hangsúlyozták. Jóval differenciáltabb volt a felvetett problémák rendszere. Legszelesebb körben a *politikai hatásokat* tartották negatívnak. Ez alatt három különböző viszonylat értendő: a politikai pártok szerepe a forráselosztásban; a személyi, szakmai, politikai átfedések és összeférhetlenségek és a budapesti kormányzati stratégia és erőközpont hiánya. A másik csoportba a *forráselosztás lebonyolításával kapcsolatos anomáliák* kerültek. Ezen belül a hosszabb távon elengedhetetlen működés finanszírozás normatív támogatásának hiánya volt a legfontosabb. Ehhez kapcsolódott a források elaprózódásának kérdése és a több éves projekt támogatások hiánya. A harmadik körbe a *támogatási rendszer működtetésének gondjai* kerültek. Ide tartozik a pályázati kiírások és döntések egyeztetésének elmaradása, a kiírások és a lebonyolítás elhúzódása és a megvalósítások monitorizálásának hiánya. A támogatottak oldalán pedig a több helyre való pályázás és elszámolás anomáliái, valamint a külföldről érkező támogatások utáni adó és járulékp problémák. A negatívumok negyedik körébe az *elkényelmesedés* jelensége tartozott. Ez úgy értendő, hogy maguk a civil intézmények egy része a magyarországi források leszívására jött létre. Más részük, mivel sem saját bevétellel, önrésszel, sem államországi vagy transznacionális pályázati forrásokkal/képességekkel nem rendelkezik, teljesen kiszolgáltatott a budapesti támogatásoknak.³⁶

Szintén 2005-ben a határon túli magyar támogatások európai uniós normák szerinti átalakítása és a Nemzeti Fejlesztési Tervbe való integrálása érdekében indított tematizációs kampányt Horváth Tamás és Ríz Ádám a Hídvégi Mikó Intézet keretében. A 2005 tavaszán készült vitairatuk (*Kárpát-medencei magyarok támogatásának új lehetőségei az EurópaiUnióban*) támogatás helyett fejlesztéspolitikáról beszél, és lényegében az EU-s módszerek és pályázatok kihasználásában látja az intézményépítéshez szükséges forrásbevonás lehetőségét. Kezdeményezték egy „Határon túli magyar nemzeti fejlesztési terv” létrehozását. A programjuk lényegében tudásbeviteli és szocializációs program, amelyhez határon túli helyszíneken próbáltak partnereket megnyerni.³⁷

A legszélesebb támogatáspolitikai visszhangot Csete Örs *Javaslat a Magyariskola program kimunkálására* című vitairata váltotta ki.³⁸ Ennek melléklete átfogó kritikáját adja az oktatási támogatásoknak, amelyet az egész szerkezetre érvényesnek tartok. Csete szerint szó sincs rendszerről, hanem a hierarchizált rögtönzés vált rendszerré. Mindez átpolitizálódott és krónikus forráshiány jellemzi. Tovább nehezítik a helyzetet a jogalkotási és kompetencia problémák, valamint a finanszírozásért folytatott rivalizálás. Hiányoznak a forráselosztó intézményekből az egységes pályáztatási és ellenőrzési követelmények, a középtávú programokban való gondolkodás, a hatásvizsgálat és a magánforrások bevonása. A határokon túl pedig: a működési bizonytalanság, a pénzek elosztásának állandó vitatása, a hiányzó szakmai egyeztetések hiánya, a felhalmozott támogatási tőkék ellenőrizetlensége, a helyi források láthatatlansága, a versenyképtelenség a legnagyobb problémák.³⁹

Az eddigi támogatáspolitikai szakirodalom legjobb elemzésének Papp Z. Attila tanulmányát tartom a 2003–2006 közti oktatási támogatásokról.⁴⁰ Három jelenséget tart meghatározónak. A magyarországi szakmai (oktatási) szereplők hiányát a programokban, amely azzal jár, hogy a prioritásokat a magyarországi és a határon túli politikai szereplők határozzák meg. Másik jelenség az infrastrukturális, döntően ingatlan-beruházások döntő súlya szemben a „szoft”, szakmai-tudásbeviteli programokkal. A harmadik kiemelt folyamat a pályázati kultúra alulfejlettsége az egydimenziójú magyarországi politikai alkukhoz kapcsolódó forráselosztás miatt.

A választás évét megelőzően, 2005-ben a Fidesz szakértői több egymástól független szakértői anyagot gyűjtöttek be a magyarságpolitika és a támogatáspolitikai reformjához. Hasonlóképpen Sárközy Tamás államreform-anyagához is készült a határon túli magyarok ügyeinek közigazgatási kezeléséről háttéranyag és több regionális gazdaságfejlesztési összefoglalóval találkoztam háttéranyagként.⁴¹

Az uniós támogatások és pályázatok magyar kisebbségeket érintő elemzésére eddig egy kutatás készült Horváth Tamás vezetésével, *Magyar–magyar célok a határon átnyúló területi együttműködési programokban* címmel.⁴² A pályázat statisztikai elemzéseiből és mélyinterjúk vizsgálataiból kiderül, hogy a magyar lakta települések és intézményeik jelentősen alulreprezentáltak az uniós források elosztásában.

A munkát szerették volna egy-egy határon túli magyar fejlesztési terv kidolgozása irányába folytatni, de külhoni partnerek és érdeklődés hiányában ez elmaradt.

A támogatáspolitikai 2006 előtti alapproblémáit a következőkben lehet összefoglalni:

- a) Határon túlról egyre nagyobb igény jelentkezett olyan intézmények *működési költséggel* való ellátására, amelyek az adott közösségben úgymond alapfeladatokat látnak el. Mindezt a közalapítványi pályázati módszerekkel nem lehetett tovább biztosítani. Erre egyfajta normatív, előre tervezhető támogatás igénye merült fel.
- b) *A sokcsatornás forráselosztó rendszer prioritásai nem szerveződtek stratégiai programmá.* A feneketlen zsák érzetét sem a nyilvántartási rendszerek, sem a prioritáskeresések nem oldották meg. Mindennek a rendezése sem a budapesti elosztóknak, sem az újabb és újabb projekteket nyitó, de valójában intézményműködtetésükért küzdő határon túli szereplőknek nem volt érdekük.
- c) Az Illyés és az Új Kézfogás *közalapítványok döntési mechanizmusa lehetetlenné tette a pályázatok szakszerű kiértékelését*, az eredmények nyomon követését. Közben az Apáczai Közalapítványnál kialakítottak egy minőségbiztosítással bíró, Unió-konform technológiát. Ez a pontozásos döntési rendszer jelentősen csökkentette az forráselosztás alkujellegét.
- d) *A támogatáspolitikai a döntési és elosztási mechanizmusok alkurendszerében átpolitizálódott.* Ráadásul a politikai elitek támogatása összefonódott az úgynevezett civil szektor támogatásával.

A rendszer megváltoztatását több dolog is akadályozta. Egy eredményes és áttekinthető építkezéshez hiányoztak az egységes nyilvántartások és hatékonyság vizsgálatok. Ugyanakkor nem volt egységes kifizetési, elszámolási rendszer sem a 20-30 kifizetési csatorna között. De nem utolsó sorban a magyarországi apparátusok és a határon túli elitek sem igazán voltak érdekeltek a változtatásban, hiszen az előbbiek számára saját intézményes pozícióikat ronthatva volna egy esetleges forráskoncentráció. A határon túli pályázóknak pedig a sokcsatornás rendszer nagyobb mozgási lehetőséget biztosított. Ezek a problémák fogalmazódtak meg az előbb már ismertett reformviták során.

A *második Gyurcsány-kormány* ágazati reformot hajtott végre a magyarságpolitika terén is. Ennek legfontosabb intézkedése a HTMH megszüntetése és a költségvetési források összevonása a Szülőföld Alapba.⁴³ A HTMH megszüntetése után annak feladatát a MEH Kisebbség- és Nemzetpolitikáért Felelős Szakállamtitkárságára viszi tovább.

Az első programtisztázó dokumentum, *A megújuló nemzetpolitika elvei és intézményrendszere*, az előző évek támogatáspolitikai vitáinak progresszív megfogalmazásait alkalmazta. Az eddigi retorikához képest radikális véleményt fogalmaz meg

azzal a kijelentéssel, hogy a határon túli magyar társadalmakban lejátszódott változásokra az „elmúlt 16 év támogatási politikája érdemi választ adni nem tudott”⁴⁴. Határozottan koncentrált a gazdaságfejlesztésre és a szülőföldön való megmaradás és gyarapodás szociális és gazdasági feltételeire. A másik hangsúlyeltolódás abban állt, hogy a határon túli magyar politikai elitekkel kapcsolatban jóval tartózkodóbb, mint az előző kormányzatok. Ebben a vonatkozásban a kölcsönös be nem avatkozás elvét hangsúlyozták, illetve a támogatáspolitikai döntésekben közvetettebb szerepet szántak a határon túli érdekérvényesítő törekvéseknek. A MÁÉRT megszüntetésével pedig a magyar politikai rendszerbe önálló szereplőként beemelt határon túli pártvezetőkkel a kormányzat csak kétoldalú kapcsolatokat kíván ápolni.

A koncepció eklektikus és jó néhány önellentmondással bír. Az utóbbi 16 év támogatáspolitikai eredménytelensége akkor igaz, ha mindezt a szülőföldön való maradás politikai retorikájához mérjük. Csakhogy a kilencvenes évek legfontosabb folyamata a közép-európai magyar kisebbségek tekintetében az intézményesülés volt. A szülőföldön való maradás-retorika csak a kilencvenes évek második felében erősödött fel, addig az autonómia jövőkép volt a meghatározó toposz. A támogatások egy része – feltételezhetően, de egyelőre nem mérhetően – improduktív. De közben létrejöttek a határon túli magyarság (kvázi civil társadalmi) intézményes világai. Az állami, önkormányzati, egyházi intézményességgel együtt kb. 4500-5000 „magyar” intézményről beszélhetünk a térségben.⁴⁵ Ez részben a másfél évtizede kialakult magyarországi támogatási rendszernek köszönhető.

Egy másik ellentmondás a „nemzetegyesítés cselekvő megélésének” és a „magyar közösségek közötti megállapodások” megfogalmazások használata, nem tisztázva, hogy a nemzetegyesítő stratégia vagy a szerződéses nemzet elképzelés a domináns a szerzők számára.⁴⁶ Kétséges a HTMH után a szakminisztériumok és a MEH főosztálya közti hatékony együttműködés megvalósítása, miközben az utóbbi 15 év egyik legnagyobb tehertétele épp a forráselosztás körüli apparátusharcok jelentették (KÜM – OM – NKOM – HTMH – közalapítványok – PM). Ennek a központosított támogatáspolitikával kívánják elejét venni. Egyedül az Oktatási és Kulturális Minisztériumba maradt meg külön apparátus a határon túli ügyek menedzselésére (két különböző főosztályon belül), de az intézményi hierarchiában alacsonyabb szintre került az egységes magyar kultúrára való hivatkozással.⁴⁷

Közvetetten az egész magyar kormányzati átalakítás gyengeségei hatnak vissza a tervezett koncepcióra:

- a) A reformokat lefékező apparátus ellenállásának elhárítása érdekében az apparátus meggyengítésével és megkerülésével maga az ügykezelés is veszélybe került. De magával a HTMH megszüntetésével a beérkező ügyek száma is csökkent. Hogy e mögött a határon túli magyar intézményesség Magyarországtól való elfordulása vagy új érdekérvényesítő technikák, a lehetőségek beszűkülése áll-e, nem tudom.

b) Az addigi – Törzsök Erika által sokat kárhoztatott – szimbolikus politizálással szemben az utóbbi másfél évben a reformkritika és retorika kommunikációja került előtérbe. Az ezelőtti támogatáspolitikai és a közalapítványok éles kritikája döntően publicisztikákban vagy publicistákat idézve jelenik meg. Ezt egészíti ki egy aktív sajtó jelenlét és reagálás a bárhol megjelenő kritikákra. Ugyanakkor a sokat hangoztatott szakmaiság is egyre gyakrabban megkérdőjeleződik, de ezeket a kommunikáció során reformellenes politikai ellenállásként értelmezik.⁴⁸

Maga a koncepció 2007 végére a következőkben foglalható össze⁴⁹: az eddigi szülőföldön való boldogulás és a rehabilitációs retorika helyett a *versenyképesség és a modernizációs esélyek támogatása, a folyamatok összehangolása* került középpontba. Különválasztják a *támogatáspolitikát a fejlesztéspolitikától*. Az előbbihez tartozik a projektek pályázati támogatása és az identitásörzést szolgáló intézmények (nemzeti jelentőségű intézmények és programok) hosszabb távú működésének biztosítása. A másik pillér, a fejlesztéspolitika, a szomszédos országokkal, régiókkal közös térség-, intézmény-infrastruktúra-fejlesztést és a gazdasági programokat fedi, amely a II. Nemzeti Fejlesztési Tervhez kapcsolódik. A támogatáspolitikában a közalapítványok és a minisztériumi források összevonásával egy intézményrendszeren keresztül zajlik a források elosztása, döntően pályázati rendszerben. Ebben a mechanizmusban három szintet különítettek el. A politikai szint, a határon túli magyarok választott politikai vezetőinek Regionális Egyeztető Fóruma, amely egy-egy közösség esetében a legfontosabb célokat jelöli meg. A szakmai szint, a három szakmai kollégium⁵⁰ (és a társadalmi tanácsadó testület). A kollégiumok tagjai – akikre a Regionális Egyeztető Fórum résztvevői tesznek javaslatot – döntenek a pályázatokról. A végrehajtó szint pedig a Szülőföld Alap Iroda apparátusa, akik a lebonyolítást végzik.

A magyar–magyar politikai viszonyban az eddigi többpárti MÁÉRT üléseket a kormány és a határon túli vezetők találkozási váltották fel, mintegy kormányzati konzultációként. De magyar–magyar politikai kapcsolatrendszer e mellett működik az önkormányzatok szintjén, a parlamenti munkában (Magyar Képviselők Fóruma) és az államfő tevékenységi körében is.

A *fejlesztéspolitikához* a határ menti fejlesztések tartoznak, amelyekre uniós forrásokból magyar részről 349 M euró, a szomszédos országok részéről 335 M euró áll rendelkezésre pályázati úton való továbbosztásra 2007–2013 között.⁵¹ Ez a magyar kormányzati kommunikációban része a határon túli magyarok támogatásának, míg a határon túli nyilvánosságban ezzel óvatosabban bánnak. Ennek hátterében az állhat, hogy ezek a fejlesztések nem csak magyar lakta területeket érintenek és a magyarság életszínvonal-emelkedése, infrastrukturális helyzetének javulása bár komfortérzetet növeli, csak közvetetten hat vissza a kulturális otthonosságtudatukra. De a legnagyobb – igazából be nem vallott – gond, hogy az eddigi eredmények szerint a szomszédos országokban minél nagyobb egy adott településen a magyarok aránya, annál kisebb arányban jutottak eddig uniós és pályázati forrásokhoz.⁵² Itt többszörös hát-

rányról van szó, amely a kisebbségi világok napi-funkcionális – és nem a reprezentatív identitásmegőrző – intézményi alulfejlettségéről szól. A kormányzat részéről a határon átnyúló útvonalakra („varratmentesítés”) és a felnőttképzés kiemelt támogatására dolgoztak ki terveket.⁵³ Ezt tekintik a fejlesztéspolitikán belül prioritásoknak. (Ezeket azonban nem sikerült „zászlóshajó” programként elfogadtatni.)

A két éve működő Szülőföld Alap a forráselosztásának és hatékonyságának kiértékelése külön kutatás feladat lehet. Erre itt nem vállalkozhatom. Most csak az eddigi támogatáspolitikai elemzések nyomán az átpolitizáltság és a szakszerűség kérdését vetem fel. Törzsök Erika és Gémesi Ferenc nyilatkozataikban vehemensen bírálják a régebbi támogatási rendszer politikai alárendeltségét. Miközben a Szülőföld Alappal kapcsolatban a forrásszűkültség után a *központosítás* (az alkuratóriumok megszüntetésével a regionális beleszólás beszűkülése⁵⁴) és az *átpolitizáltság* a leggyakoribb kritikai megjegyzés. Ennek alapja az, hogy a Regionális Egyeztető Fórum tagjai a határon túli pártvezetők, illetve a Kollégiumok tagjait is ők nevezik meg. Az is köztudott, hogy a határon túli döntési javaslatok a Kollégiumokban általában átmennek, amelyeket előtte mindenhol a pártvezetés is jóváhagyja. Erre az egyik válasz az lehet, hogy a Szülőföld Alapot létrehozó törvény részletesen szabályozza az összeférhetetlenséget, s ha ezt az elitek kijátsszák, akkor vessenek magukra a kisebbségek. (Oldják meg a maguk körében, legyenek felnőttek és felelősek önmaguk közösségi ügyeiben.⁵⁵) A másik pedig egy szemléleti kérdés: kik a kisebbségi közösségek reprezentánsai? A választott politikai képviselők vagy más intézményi alrendszerek vezetői is hasonló legitimációval bírnak? Számon kérhető-e akár Magyarországról, akár az adott régióból a pártvezetők támogatási prioritásai? Ennek kezelésére az ilyen ügyekben is hiányzó nemzeti önkormányzatiságon túl egy-egy regionális fejlesztési terv segíthetne. Vagy olyan – és ez az, amely rövid távon megvalósítható – eljárás mechanizmusokat lehetne alkalmazni, amelyek magukat a projekteket szakszerűsíténe, készítenék nagyobb társadalmi teljesítményre. Az egyik ilyen lehetőség a pályázati célprogramoknak a jelenleginél sokkal behatároltabb és részletesebb leírása és a teljesítések tartalmilag ellenőrizhetővé tétele.⁵⁶ Technikai dolognak tűnik, de jelenleg a Kollégiumok tagjai nem kapják meg a pályázati anyagokat, pusztán egy listáról tájékoznak.⁵⁷ Ez mintegy eleve magával hozza a személyes és politikai szempontok megnövekedett súlyát. Az Unió-konform pályázati technológia kulcskérdése az alkuk helyett bevezetendő előzetes kollégiumi és szakértői pontozás, majd az erőssorrend szerinti automatizmus. (Erre van egy jól kialakult gyakorlat a Szülőföld Alapba olvadó Apáczai Közalapítványnál.⁵⁸) Szintén a szakmaiság és átpolitizáltság ügyéhez tartozik a nemzeti intézmények és programok listája. A fő bajt nem abban látom, hogy például a Vajdaságban az eddig is komoly magyar állami támogatásokat elnyelt szabadkai Magyar Házat⁵⁹ támogatják és nem a zentai Magyar Művelődési Intézetet⁶⁰, vagy a tanárképzés helyett továbbra is a tanítóképzést (akiből túlképzés van) stb., hanem, hogy mi

is lesz a *támogatási szerződések tartalma*? Milyen társadalmi szolgáltatásokat várnak el tőlük, és mindez hogyan lesz mérhető? Itt merül fel élesen a szakmai kontroll kérdése. A Szülőföld Alapról rendelkező törvényben és jogszabályokban a szakmaiságot a behívottak azzal, hogy a kollégium, illetve a társadalmi tanácsadó testület tagjai, eleve megszerezték.⁶¹ A minisztériumi képviselők jelenléte szakmailag szintén formális, hiszen a kollégiumok határon túli résztvevői a Regionális Egyeztető Fórum alkúira és az otthoni legitimációra hivatkozva⁶² fölényben vannak. A szakmaiság kérdése több módon bevihető a rendszerbe. Egyrészt azáltal, ha a kiírások célprogramokra vonatkoznak és azokat részletesen magyarországi és külföldi szakértők dolgozzák ki az összeférhetlenségi szabályok figyelembevételével. Másrészt a pontozásos technika révén, az adott résztémához értő szakértők bevonásával a pályázat tartalma kerül elbírálásra. Harmadrészt, ha a projekt-, illetve intézménytámogatási szerződésekben konkrét, számon kérhető megvalósításokat vesznek sorra.⁶³ Ezeket a későbbiekben – a lepapírozás⁶⁴ után – ellenőrzik, s az újabb programoknál már erre építenek. Sem a kisebbségkutatók, sem az apparátus, sem a határon túli közéleti reprezentánsok nem rendelkeznek a mindentudás varázspálcájával. Hatékony szakmai döntéseket a magyarországi és határon túli szakértők és szakképviseltek nélkül nemigen lehet hozni rész kérdésekben. Ez egyben a problémák hazai szakintegrációját jelentené. Hagyjuk a politikára az uniós és nemzeti integrációt, a mindennapokban a szakmai hajszálerek összekötése⁶⁵ a kulcskérdés.

Mi a progresszió? A társadalom mérnökeként az ideális elvárt szintjéről tagadni és bírálni az eddigi szerkezetek működését vagy megnézni a tanulságokat és abból a leghasználatóbb elemeket újragondolni, finomítva adaptálni? Történetileg az utóbbi tűnik modernnek, azaz hatékonyak.

4. Az utóbbi évek stratégiai útkeresése

A következőkben négy, a szomszédság- és magyarságpolitikát érintő stratégiai útkeresésről, illetve kezdeményezésről, valamint a főbb vonalaiban már ismertetett kormányzati koncepcióról lesz szó. Nem pusztán ismertetést vagy kritikát szeretnék adni, hanem a saját szakismeretem kontextusában a tanulságokat jelezni, amelyeket talán mások is hasznosíthatnak.

2006 őszén kezdődött meg a miniszterelnök megbízásából a külügyminiszter felkérésére egy új külügyi stratégia kimunkálása. Öt intézetben, 45 alaptanulmány és 8 tematikus összefoglaló elemzés készült, majd ebből összeállt tervezet- és vitaanyagként *Magyarország külkapcsolati stratégiája*.⁶⁶ Az összefoglaló a szomszédság- és nemzetpolitikai célok összehangolására helyezi a hangsúlyt. Az általános sarokpontok között a közép-európai integráció erősítése után említi a magyar nemzet összetartozásá-

nak erősítését. Az Unió belüli politika után a második helyre került a „sikerés magyarság az együttműködő térségben”. Ezen belül a kohéziós prioritások után kulcsszereplőként jelennek meg nemcsak a határon túli magyarok, hanem a magyarországi kisebbségek is, bár a nemzetközi roma ügy teljesen hiányzik a programból. Ezen túl a kedvezménytörvény, a kettős állampolgárság kérdése sem merül fel és az autonómia ügye is csak általánosságban van jelen, ezzel szemben a határ menti közös fejlesztéspolitika kap nagy hangsúlyt. Támogatás- és magyarságpolitikai szempontból a Magyar Külügyi Intézetben és az MTA Etnikai- és Nemzeti Kisebbségkutató Intézetében készült anyagok a relevánsak számunkra. Kiss J. László munkája, a *Magyarország szomszédsági kapcsolatainak jövője. Lehetőségek és feladatok* (MKI)⁶⁷ a nemzetpolitikát a régió alapú európai szomszédságpolitikában az anyaország–többségi állam–kisebbség triád általánosságában javasolja megvalósítani (II/3.). Némi fenntartást azért jelez, hiszen utal arra, hogy a fejlesztési forrásokat egy-egy országon belül azért a nemzetállami központok osztják tovább, és arra is, hogy az uniós tagság nem oldja meg a kisebbségvédelmet (III/6.) A másik, anyag, *A nemzeti azonosságtudat megújításának és fejlesztésének feltételei, intézményrendszere*⁶⁸ elkészítésében jómagam is részt vettem. Ezen belül a nemzetfogalomról, a nemzetpolitika uniós feltételeiről, az autonómia, önkormányzatiság, közösségépítés lehetőségeiről és az identitásörző intézményrendszerről készültek résztanulmányok. Ebben a munkában sem foglalkoztunk a támogatáspolitikával, és miközben az oktatási és tömegkommunikációs intézményrendszert elemezték, a kulturális, közgyűjteményi, közművelődési szervezetek kimaradtak.⁶⁹ Nagyon fontosnak tartom, hogy sikerült a több központú, Magyarországhoz kapcsolódó etnoregionális közösségek koncepcióját s a magyarországi nemzetiségek támogatásának és a roma kérdésnek a fontosságát megjeleníteni. Ennek a többi anyaghoz képest gyakorlatiasabb szövegnek az egyik konklúziója a politikai konszenzus keresése első lépésben Magyarországon, majd kifelé, újabb és újabb szakkérdésekben megegyezve.

A szomszédság- és nemzetpolitika összehangolás igényének frázisával megkerülünk egy lényegi kérdést: eleve ne is menjünk olyan programok felé, amelyek vélt vagy valós konfliktusokat hozhatnak, avagy mérlegeljük ezt azzal együtt, hogy ezek kezelésére mit is tudunk tenni? Ha az előbbi megfontolás lesz az irányadó mind a szomszédság, mind a nemzetpolitikában, hiábavaló előrelépést várni. Az elvárások helyett az érdekérvényesítés szervezete és működtetése volna a lényegi kérdés, amely nem a magamfajta szakértői irományokban, hanem a napi külpolitikai gyakorlatban mint szakmai logika alakulhat ki.

A koncepció nagy problematikája maga a funkciója. Mire is lehet ezt használni? A zárt és nyílt viták a külügyminisztériumi és kormányzati apparátus teljes érdektelenségét mutatott. Az anyagok roppant általánosan és óvatosan fogalmaznak, lényegében kerülik a prioritások megfogalmazását és a konfliktusértelmezéseket, illetve a technikák, célprogramok megnevezését. Ha a szakmai tervezéshez (kutatás,

tematizálás stb.) akarnánk felhasználni, hiányzik a problémakatalógus (például a szomszédságpolitika tekintetében: a szomszédsági-konkurencia konfliktusok; – a kisebbségi kérdés; – történelmi komplexusok dimenzióiban, mint egy teauruszrendszer, lebontva). Ha a követségi munkához, akkor hiányoznak a szerkezetalakító és célprogramok, például, hogy van-e katalógusunk a szomszédos országok magyar ügyekben illetékes: szakértőiről, médiamegmondóiról, kutatókról stb. Van-e az adott ország nyelven Magyarországról internetes tartalomszolgáltatás?

Ha az euroatlanti integráció utáni nemzeti érdekérvényesítés intézményesítésére újabb programok kidolgozásához, a szemléletformálás volna a szándék, az integrációt leíró jelenségek felmutatásán túl, mélyebben az *európai nemzetépítések átalakulása* felől is meg lehetne nézni a folyamatokat.⁷⁰ E tekintetben pedig a homogén nemzetállam építésén túl más folyamatok is működnek: nevezetesen a nemzetállami határok feletti (uniós regionális fejlesztések) és nemzetállam határok alatti (például testvérvárosi kapcsolatok, a határon túli magyar intézményrendszer támogatása) és a kulturális védekezés politikák. Mindezt összefoglalva: az általános stratégiai elvárások helyett nagyobb szükség lett volna magukra a helyzetekre, problémákra koherensen válaszoló szakértői szerkezetnek a megteremtésére a mai „kiküldetésre váró” külügyi apparátusi habitussal szemben.⁷¹

A második bemutatandó *jövőkép-vitára* Tamás Pál cikke nyomán az *Erdélyi Riport*-ban 2007 nyarán került sor.⁷² Tamás, Biró A. Zoltán már idézett, a romániai magyar politikai életben kiürülni látszó etnikai rehabilitációs vízióból kiindulva, az RMDSZ kormányzati szerepét középpontba állítva, a romániai progresszív folyamatokhoz való csatlakozást és az új modernizációs jövőkép igényét állította középpontba. Nem tudom, hogy mennyiben volt spontán ez a vita vagy mennyiben a szerkesztőség szervezte. Fontos, hogy egy magyarországi elemzőre reagálnak, aki egy külső pontból fogalmazta meg a véleményét. Tamás Pál a napnyugati politikai rendszerek működési logikája szerint gondolkodik. Az RMDSZ-nek az esetleges liberális–szocialista koalícióhoz való viszonyát kérte számon, hiszen az államfővel (és a bukaresti kulturális, modern európai elittel) szemben a parlamentben egyszer már átállt az ellenfelekhez. S félti attól, hogy a nagypártosodás során kieshet a bukaresti politikából és visszaszorul a helyi, etnikai politizálásba. Kitérés pontként a demokráciához és a modernizációhoz való viszonyt látja a legfontosabbnak. A számomra legértelmesebb két hozzászólásban (Eckstein-Kovács Péter és Bakk Miklós⁷³), de a többi reagálásban is nagyon érdekes volt az a közös vonás, hogy lényegében az RMDSZ 5 fős vezetése, pontosabban az általuk kialakított belső szervezeti demokrácia kérdése a kulcskérdés és csak másodlagos az országos politika. Egy másik pólust Nagy Zsolt képviselt, aki az RMDSZ modernizációs politikáját mint társadalmpolitikai rehabilitációt mutatta be.⁷⁴

A felvetett problémáknak két nagy tanulsága van. Egyrészt az, hogy ha Szelényi Iván poszt-szocialista országokra alkalmazott kapitalizmus-modelljei felől nézzük (ki-

vülről/ felülről,/ alulról épülő kapitalizmusok), akkor azt látjuk, hogy míg Magyarország, Szlovákia a kívülről épülő modellhez tartozik, addig Románia inkább a felülről épülő kapitalizmushoz, amely rendszerben az orosz, ukrán fejleményekhez hasonlóan a többpárti demokráciával, nyilvánossággal szemben az elnöki hatalom, az egyház és a hadsereg szerepe erősödik, és a nyugati tőke lényegében csak a posztkommunista elit ellenőrzésén keresztül képes érvényesülni az országban. Ebben a megközelítésben merül fel a romániai magyarság politikai értékrendjének kérdése. A Băsescu elnökről szóló népszavazás során a székelyföldi magyar választók az RMDSZ álláspontjával szemben épp úgy szavaztak, mint az ország lakosságának többsége. Tehát, ha az etnikai kérdés nélkül vizsgáljuk a romániai magyar választók értékrendjét, mennyivel lehet az más (modernebb és polgárosultabb), mint a román pártok választói bázisa? Mennyiben van a magyar választóknak belső politikai pluralizmusra igénye, avagy e belső pluralizmus intézményesítésnek az lehetne a funkciója, hogy a kisebbségi magyar politikai kultúrát és a polgári tudatosságot is fejlesztené?

A másik kérdés, hogy az etnikai rehabilitációs diskurzusok után mi lehet az, ami az adott közösséget összekapcsolja, mozgósíthatja? 2004 óta a kisebbségpolitikuskok által Magyarországgal szemben megfogalmazott kritika felgyorsította az önálló etnoregionális közösség magyar–magyar, mi és ők határtermelését. Vajon a másik vízió, a *versenyképesség, esélyteremtő intézményesség*, milyen hatást ér el a választásról, választásra gyengülő magyar szavazói bázis körében? Gyanítom, hogy még hosszú ideig legfeljebb (az egyre hamisabb) magyar kultúrfőlény tudattal összekötve tudna érvényesülni. A 2006-os szlovákiai helyhatósági választásokból okulva⁷⁵ a regionális és önkormányzati szint lehet az, ahol *kézzelfogható társadalompolitikai teljesítményeket* nyújthat a magyar politikai, kulturális, gazdasági elit együttműködése. Mindez egyben annak a próbája, hogy az áhított magyar önkormányzatiság a nyelvhasználaton túl miben is lenne más, hatékonyabb a problémakezelésben, mint az adott ország más önkormányzatai egyébként?

Ezen a sajtóvitán túl a stratégiaigény sok helyütt megjelent. A Szülőföld Alapnál jó néhány ilyen pályázatot támogattak.⁷⁶ Az uniós források felhasználása tekintetében komoly kutatásokat végzett a már hivatkozott Hidvégi Mikó Alapítvány Kutatóintézet.⁷⁷ Ennek folytatásaként Horváth Tamás és Görömbei Sára határon túli partnereket kerestek meg magyar regionális fejlesztési stratégia kialakítása érdekében, eddig nem sok sikerrel. Az MKP stratégiai munkacsoportja 2007 novemberében kezdte el munkáját és Duray Miklós 2008 tavaszára ígérte az első szakmai műhelyanyagok elkészültét. Nagyívű, a választási programokat váltó, életpálya-modellben gondolkodó keresztényszociális társadalompolitikai elképzelésekre van kilátás.⁷⁸

Az utóbbi évben a határon túli támogatáspolitikában Bodó Barna, az erdélyi magyar civil szervezetek nevében nemcsak publicisztikával⁷⁹, hanem konkrét javaslat-tervvel is előállt a 2007. őszi Tőkés–Markó tárgyalások keretében, de mivel nem si-

került megállapodást létrehozni, tervezete sem valósult meg⁸⁰. A Magyar Civil Szervezetek Erdélyi Szövetsége nevében beadott elemzés megkérdőjelezte azt a Bodó szerint kialakult helyzetet, amelyben az „RMDSZ általános kisebbségi ügyintéző szerepében minden kisebbségi közösségi érték és vagyon kezelőjének tekinti magát”. A javaslat lényege, hogy egy elemzés és társadalmi vita után a stratégiai, a közpolitikai, a strukturális és a szakmai döntések meghozatalára egy, a politika, a civil szféra és az egyház képviselőiből álló paritásos testület létrehozása és ezzel, a választási eredményektől függetlenül, egy központi döntéshozó szerv jöhetne létre.

Ebből a rendszerből azonban kimaradnának azok a kisebbségi intézményi alrendszerek, amelyek csak kvázi civil szervezetek, hiszen a kisebbség számára költségvetési intézményi funkciókat egészítenek ki (vagy látnak el). A javasolt szerv hatalmi szempontból egy új forráselosztó centrum, amelyről egy párt csak nagyon komoly kényszer nyomán mond le. Ráadásul a romániai magyar politikai közegben Bodó Barnának a Bolyai Kezdeményező Bizottságban és a Tőkés László tanácsadói körében betöltött szerepe azt hozza magával, hogy a MCSZESZ mintegy az RMDSZ-en kívüli erők intézményeként jelenik meg.

De vajon lehet-e úgy fejlesztéspolitikákhoz kapcsolódni, hogy az adott közösség, illetve annak szakértői, vezetői nem rendelkeznek hosszabb távra prioritásokkal, azaz saját Unió-kompatibilis fejlesztési tervekkel? Ezt a jelenlegi kisebbségi szakértők nem tudják elkészíteni vagy a politikai elitből kikényszeríteni. Akkor ezt Magyarországról kellene kezdeményezni?

E tanulmánynak nem lehet tárgya Szili Katalin parlamenti elnök és MSZP-politikus kormányhoz való viszonyának taglalása. Megoszlanak a vélemények mind a súlyát, mind az önálló szereplő voltát illetően. Az ténykérdés, hogy az MSZP-n belül a nemzetpolitikai kérdésekben különvéleményt képvisel Gyurcsány Ferencsel és a pártvezetéssel szemben. Ebben a keretben a Kárpát-medencei Képviselők Fóruma a magyar–magyar kapcsolattartás leglátványosabb és konfliktusmentes dimenziójává nőtte ki magát.⁸¹ A gazdasági-, jogi-, kulturális-oktatási albizottságok lényegében a MÁÉRT szakbizottságainak funkciójába kerültek: a határon túli igények, problémák közvetítik a magyar közigazgatás felé. Csakhogy itt ez parlamenti képviselői szinten működik, míg az épphogy működését megkezdő MÁÉRT-szakbizottságokban államtitkári számonkérés alatt kellett a határon túli pártok delegálta szakértőkkel (nem feltétlenül parlamenti képviselőkkel) párbeszédet folytatni. Itt a magyar–magyar ügyeken túl rengeteg országprobléma is felmerült, és nem csak a magyar közigazgatást, nem csak a kisebbségi magyar ügyeket, hanem a szomszédországi közigazgatási viszonylatokat tanulhatta. Jelenleg a KMKF elvárja a szaktárcák beszámolóit, azt, hogy a tagok a pártfrakciókban végrehajtsák a közös megállapodásokat, de ezekre nincsenek jogi és közigazgatási garanciák, pusztán a parlamenti képviselői státus.

A KMKF 2007. szeptember 14-i plenáris ülésén fogadták el *A magyar-magyar együttműködés és a nemzeti érdekérvényesítés perspektívái a magyar nemzet nagy részének európai uniós csatlakozása után* című dokumentumot.⁸² Ez az anyag egy konszenzusos alternatív nemzetpolitikai koncepciót kívánt adni. A helyzetértékelés után a nyolc országban élő közép-európai magyarság politikai jövőjét az autonómiák kapcsolati hálójában nevezi meg. Egyértelműen állást foglal a területi, közösségi, személyi elvű autonómiaformák mellett. A magyar–magyar együttműködés alapját a fejlesztéspolitikában nevezi meg, amelyet nem választanak el a támogatáspolitikától. A kormányzati vonaltól eltértek abban is, hogy egy brüsszeli közös magyar kisebbségi lobbiroda létrehozását és egy, az MVSZ kulturális világszervezet funkcióját ellátó köztestületi státussal bíró intézmény létrehozását kezdeményezték. A stratégiai intézmények körét pedig a kormányzati nemzeti intézménykörtől sokkal szélesebb körre terjesztették ki.⁸³ A brüsszeli iroda kapcsán hamar kiderült, hogy nincs rá költségvetési keret. A többi javaslat esetében is kétséges, hogy mindez kormánypolitikává integrálható.

A már többször vázolt kormányzati program *inkoherens*. A Gyurcsány Ferenc által 2004–2005-ben meghirdetett új nemzetpolitika fogalomértelmezése, amely szerint ez az egész magyar fejlesztés- és társadalompolitikát lefedné, nagyon hamar eltűnt, hisz a maga Gémesi Ferenc vezette intézményt is Kisebbség- és Nemzetpolitikáért Felelős Szakállamtitkárságnak nevezik. Hasonlóan ellentmondásos Gémesi Ferencnek az a megállapítása, hogy az oktatási- nevelési támogatás a legfontosabb támogatási forma.⁸⁴ Itt egy körülbelül 5 milliárd forintos támogatási keretről van szó évente, amely lényegében, ha családokhoz kerül (Szlovákiában ez az iskolaalapítványokhoz jut), gyerekenként 20–20 000 Ft-ot jelent és csak a legszegényebb családok számára lehet komolyabb motiváló erőt az iskolaválasztásban. Nem kell mélyre ásni, hogy belássuk: volna hova költeni hatékonyabban ezt az összeget, például iskolabeiratási programokra, óvodahálózatra, pedagógusképzésre, tehetséggondozásra stb. (A hatékonyság, mint modernitás semmiképp nem érvényesül ebben az esetben.) Mégis tabu ez a kérdés. Egyrészt azért, mert a státustörvényhez csatolt kedvezmény visszavonása újabb bizonyíték lehetne a határon túli kormányzati érdektelenségre. Másrészt, mivel a támogatások folyósítását mindenhol a kisebbségi pártokhoz közel álló, azokhoz kapcsolódó szervezetek végzik, Erdélyben körülbelül 8%-os, máshol 6%-os közvetítői költségért (körülbelül 350-400 millió forint), ez komoly háttértámogatásnak számít. Harmadrészt ez az 5 milliárd egy régebbi keretben változtatta meg a belső arányokat, tehát más területektől vett el forrásokat.

A program és a kormányzati inkoherencia kulcsa valahol itt keresendő. Törzsök Erika és Gémesi Ferenc kritikai attitűddel, társadalommérnöki indulatokkal látott hozzá a magyarságpolitika átalakításához, azonban már miniszterelnöki vagy akár kormányközi szinten a „választófejedelmek”⁸⁵ ellenállását váltotta ki.⁸⁶ Eleve a Re-

gionális Egyeztető Tanács és a KMKF intézményes nyomásgyakorlást biztosít a számukra. A magyarországi sajtó és a határon túli média jó része mellett.

A kormányzati munka másik nyomorúsága – az offenzív a múltra, a jobboldalra, a határon túli ballépésekre tett bírálatok, kritikái támadások nyomán kialakult – *párbeszéd-képtelenség*. Bodor Pál kritikájára Fejtő Ferenc válasza a Népszabadságban, Tabajdi Csaba programkísérletének visszhangtalansága, Kis Tibor kioktató kritikái és Törzsök Erika harcos publicisztikája eleve ellenfeleket kreált.⁸⁷ Az utóbbinak nem tett jót az sem, hogy harcos etnobiznisz-ellenessége ellenére továbbra is az Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások vezetője (fizetés nélkül). Ez csökkenti szavai hitelességét. Ráadásul – miközben a kormányzat számára ez az intézmény a szakmai referencia – az intézmény igazából nem részese a szerény kisebbségkutató párbeszédnek. Közvetítő szerepet kívánnak betölteni a kormányzati háttéranyagok és a tudományos kutatások között.

5. A működtetők világa

Ebben a részben először arról lesz szó, hogy kik is csinálták a magyarságpolitikát 2004-ig, és miért határkő ebből a szempontból ez az év. Ezt követően a magyar–magyar sztereotípiák kérdését szeretném felvetni.

2004-ben megjelent munkámban elkülönítettem a *szakpolitikusok* körét, akik pártjukon belül a határon túli magyar problematikára szakosodtak és adott helyzetben kormányzati pozícióból is részt vettek ennek alakításában.⁸⁸ Itt el kell különítenünk Csoóri Sándor, Duray Miklós, Németh Zsolt, Szűrös Mátyás, Tőkés László szerepét, akik mindig a pártok felett álló nemzeti érdek kategóriájának képviselőitében nyilvánultak meg magyarságpolitikai kérdésekben. A szakpolitikusok csak egy-egy szűkebb kört tudtak maguk köré vonni. A csoportszervezésben az MSZP-n belüli, Tabajdi Csaba vezette tagozatépítés mindig a pártprogramok kialakításakor került előtérbe, hosszú távon nem tudta elérni a nemzeti probléma súlyának növelését és a politikai szakértők utánpótlását. Ezzel szemben a Németh Zsolt által fölépített Pro Minoritate Alapítvány saját folyóirattal, a nyári kárpát-medencei táborokkal, rendszeres rendezvényszervezéssel, közvetítő funkciók betöltésével ki tudott alakítani egy fontos pozíciót a Fidesz párthálózatán belül és – a Rákóczi Szövetség és a Márton Áron Szakkollégium mellett – a fiatal szakértők képzésének, integrálásának is a legfontosabb intézményévé vált.

Manifesztálóknak neveztem azokat, akik egy-egy magyarságpolitikai kérdésben ideológiai vagy pártpolitikai alapon fogalmaznak meg álláspontokat. Nem helytelenítem, sőt természetesnek tartom ezt mint a pártpolitika és a parlamenti munka velejáróját.

Az áttelepült szakértők szerepe meghatározó (volt?) a kormányzati munkában. Nyelvtudásuk és terepismeretük révén helyzeti előnyben vannak a magyarországi versenytársaikkal szemben (akik általában külügyi karrierre vágnak vagy „magyarságmentő” elkötelezettséggel bírnak). Részben az otthoni kapcsolataiktól függenek, hisz az ottani elfogadottság kell a budapesti érvényesülésükhöz. Ez erősíti a „kijárói”, „az otthoniakat képviselem” beállítódást. S egyben nehezebbé teszi az esetleges konfliktushelyzetekben a magyarországi kormányzati érdekek képviselőtét. (Például egy, a határon túl nem tetsző támogatáspolitikai döntés előkészítése vagy végrehajtása az otthoni bizalom megvonásával járhat.)

Ezek az emberek általában még odaát végezték el az egyetemet, kapcsolataik jó része is oda köti őket. Tájékozottságukat korlátozhatja, ha az „otthoni” világot még mindig ismertnek veszik, miközben az az utóbbi tíz évben rohamosan megváltozott (új emberek, új helyzetek, új hálózatok). Ráadásul ezek az emberek döntően az 1989 előtti hétköznapiakat ismerik – de az a világ már szintén átalakult. Tudáskészletük legfontosabb része a kettős vagy akár többes gondolkodásmód ismerete: jól-rosszul megtanulták a magyarországi apparátuson belüli mechanizmusokat, ismerik egy-egy szomszédos ország többségi világának problémakezelési technikáit, és gyakorolják az adott kisebbségi társadalom viszonyrendszerén belül való akarátérvényesítést is. („Belül vagyok, de kívül is vagyok” alapon.)

A *magyarságmentő* kategóriába soroltak esetében sok oka lehet annak, ha egy magyarországi ezekkel a kérdésekkel kezd el foglalkozni. Ezek a pályák olyan személyes történetek, amelyekben élmények és találkozások sorából alakul ki előbb a felelősségérzet, majd a szolidaritás a határon túli magyarok iránt. Közös jellemzőjük, hogy így vagy úgy, de ezek az emberek a határon túli magyarság „jótévői” akarnak lenni.⁸⁹ Az utóbbi két évtizedben nagyon sok ilyen, az apparátusokban, civil szerveződésekben vagy saját környezetében külmagyar érdekekért dolgozó embert ismertem meg.⁹⁰

A *fiatal technokrata* réteg 1998 után jelent meg Magyarországon és a határon túli magyar intézményrendszerben egyaránt. Több „nyelvet” és különböző adminisztrációs világokat ismer és használ. Egyetemet (itt vagy ott, vagy mindkét helyen) végzett emberek tartoznak ide, akik saját karrierjüket építik, nem a szolgálatból, a közösségi érdekek képviseletéből indulnak ki, hanem az adott feladatokból. Nem érzik nyúgnak vagy lealacsonyítónak a politikai, hivatali munkát. Pragmatizmusuk mellett – mielőtt még valamiféle magyarságpolitikai ideáltípust kreálnék – a végrehajtó szerepre való korlátozottságukat kell említenem. Eddigi tapasztalataim szerint – legyen az egyetemmenedzselés vagy az ajánló irodák szervezése, hivatali munka – mindig kulcskérdés számukra a politikai felelősséget képviselő vezető általi irányítottság. Olyan rétegről van szó, amely évek múlva az adott két ország három intézményrendszerében⁹¹ egyaránt otthonosan mozog. Ide sorolom a *Pro Minoritate* című folyóirat szerkesztői, szerzői körét, a Rákóczi Szövetség aktivistáiból lett

szakértőket, a Gál András Levente volt OM-államtitkár köréhez tartozókat, a Márton Áron Szakkollégium, a Hídvégi Mikó Imre Kutatóintézet Alapítvány munkatársait.

A magyar kormányzati apparátus és politikusi réteg legnagyobb része a nemzetpolitika ügyében *közömbös* álláspontot foglal el. Az utóbbi évek magyarságpolitikájában az egyik legsúlyosabb megoldatlan problémának az apparátusok érdekeltté tétele tűnik. Sem a társadalmi közhangulat, sem a közvetlen érdekeltség nem kényszeríti a különböző minisztériumok szakapparátusát a külmagyar ügyekben programok, stratégiák kidolgozására, kapcsolatépítésre. Csak akkor lehet a közigazgatástól a problémák kezelését elvárni, ha egy-egy ügy mögött költségvetési fejezet, kormányhatározat, határidők, előterjesztési kötelezettségek, munkaköri leírásban szereplő feladatok stb. állnak. A Fidesz-kormányzat alatt történt retorikai váltás mellett meghatározó volt, hogy a kormányfő, a párt egyik legerősebb embere (Kövér László) és egy, a kormányon és a párton belül is vezető személy (Németh Zsolt) egyaránt elkötelezett volt ebben az ügyben, és napirenden tartotta a magyarságpolitikai kérdéseket. Szakmai szempontból rendkívül érdekes volt a kedvezménytörvény megvalósítása során látni a Belügyminisztérium szakapparátusát, amely két év alatt kiépített egy színvonalas közép-európai informatikai rendszert és irodahálózatot, határon túli magyarokkal – fekélyes konfliktusok nélkül – együttműködve.

2005-től a nemzetpolitika mindkét nagy párt számára sokat veszített a jelentőségéből. Ettől függetlenül a külpolitikai konszenzus felbomlásával a szakpolitikusi kör is átalakult. Tabajdi Csaba már előzőleg európa parlamenti képviselő lett, Németh Zsolt a Fidesz nyugati kapcsolatainak megerősítésére, majd később a kormánypolitika orosz kapcsolatainak bírálatára koncentrált. Szabó Vilmos 2006-tól újra az MSZP külügyi munkájában vett részt, Csapody Miklós a pártján belül is periferezálódott. Tehát kiürült a mezőny, ahol Bálint-Pataki József, majd Komlós Attila, a HTMH-t vezette, Törzsök Erika pedig a Külügyminisztériumban Gémesi Ferencsel elindította a nemzetpolitikai ügyek irodáját. Később a Miniszterelnökségen belül ebből és a HTMH maradványaiból állt fel az új apparátus. A magyarságmentőnek, illetve a fiatal technokratáknak nevezhető csoportok szétszóródtak. Mindkét kör a regionális szakismereteit más területen alkalmazza. Az apparátuson belül 2005-től és az összevonások után mindenképp a magyarországi munkatársak felvételét preferálták a szaktudásukra és a nem az otthoniaknak lobbizó habitusra számítva. Ez eleve elvágta a kialakult kapcsolati hálókat a budapesti apparátus és a határon túli szervezetek között. A kintiek és bentiek apparátus-vitáját álkérdésnek tartom, konfliktus-stigmatizációnak. Ugyanis nyelv, hely és szakismeret megszerezhető. A kérdés inkább úgy tehető fel, hogy mi a hasznosabb a szakpolitika számára: a hivatalos távolságtartás (például Gémesi Ferenc karrierdiplomata szerepe vagy Zilahi László ügyintéző techno-kratizmusa) vagy a vízióit megvalósítani akaró elszánás

(például Törzsök Erika, Csete Örs)? Az egyensúlyt csak a szakapparátus tudásának felhasználásával működő rendszer tudja biztosítani.

A kettős állampolgárságról szóló népszavazás kampánya végtelenen megosztotta a közvéleményt és a magyar–magyar kapcsolatokat. Az eljárásjogi, racionális és differenciált megoldások helyett a politikai félelmek és víziók határozták meg a közbeszédet. A támogatáspolitikai technológiája, a magyar–magyar párbeszéd kommunikációs panelek függvénye lett. A magyarországi és a kisebbségi magyar politikai elitiek egyaránt saját retorikáik foglyaivá váltak.

Alapvetően 5 beszédmód-típust lehet elkülöníteni Magyarország felől a határon túli magyarokkal kapcsolatos megnyilatkozásokban:

1. A trianoni sérelmeken nyugvó, *szenvedéstörténeti* beszédmód nemcsak, hogy traumatizálja a kérdéskört, de közben eltakarja azt a változást, amely bekövetkezett az utóbbi 90 év regionális magyar csoportjainak Magyarországhoz való viszonyában és azonosság-tudatában, miközben a diszkriminációs folyamatok alapvetően határozták meg ezeknek a közösségeknek a sorsát.
2. A Magyarországhoz való viszony nem pusztán egy saját nemzet által meghatározott államhoz való viszonyt jelent, hanem a történelmi Magyarországhoz való viszonyt is. Lehet-e úgy határokon túli problémákról beszélni, hogy ne szembesüljünk ezzel? Ehhez kapcsolódik az „anyaország” viszonylat, hiszen bármennyire is valósnak gondoljuk a magyar nemzet regionális közösségeinek létezését, nem lehet elfeledkezni arról, hogy a magyarság csak Magyarországon rendelkezik teljes állami intézményességgel. S ehhez kapcsolódik az a határon túli egyéni és közösségi törekvés, hogy Magyarországon emancipálódhasson, a magyar állampolgárokkal egyenlő elbánásban részesüljön. Ebben a helyzetben Magyarország felől óhatatlanul minden megnyilatkozás *kolonizációs* beszédmódnak hathat. Az is, ha a magyarországi megnyilatkozók nem tudnak túllépni a historizáláson, amikor olyasmit szeretnének restaurálni, amely nem is létezett és egyúttal a közös nemzeti érdek egyedüli képviselőiként jelenítik meg önmagukat.
3. A múlt helyett a *jövőkép középpontba helyezése* szintén bevett kommunikációs panel. Ennek lényege, hogy a várt, elképzelt szerkezetet már valóságosnak tekintjük és ebből reagálunk folyamatokra. Ilyen a nemzetegyesítés retorikája, de vele együtt a európai uniós detrianonizáláshoz és fejlesztési forrásokhoz fűzött remények is.
4. Némileg erre hasonlít a *közösségépítő* beszédmód, amely a kisebbségi magyar közösségeknek önmagukon túlmutató célt feltételez (településterület-, azonosságvédelem, önszerveződés biztosítása stb.). S ebből kiindulva ezeknek a célok-nak rendeli alá mind a kisebbségi intézmények, mind a közösséghez tartozó egyének tevékenységét, mintegy organikus közösséget feltételezve.
5. A magyar–magyar viszonyban – az eddigieknél is esszéisztikusabban, de részletesebben megragadva – a *döntési kompetenciák körüli vitákban* gyakran ütközik

két szerepfelfogás. Az „adófizető” magyarországi és a szegény kisebbségi határon túli, akinek a történelem okozta társadalmi hátrányok jogán, mint „áldozatnak”, jár a támogatás. Ha pedig a felhasználásról van szó, mindkét fél szeretné az egyéni és közösségi érdekeit érvényesíteni. (például hol vásároljuk meg az adott eszközt Magyarországon vagy az adott országban? Ki és hogyan választhatja ki a beszerzési forrást?) Erre a szituációra épülhet rá a kompetencia vita. Kintről nézve a magyarországiak tájékozatlanok, beavatkozók, önzők stb.⁹², míg a különböző határon túli csoportokat a pontatlan, ügyeskedő stigmákkal lehet felruházni. A határon túli érveléseknek egy külön szerkezete szól a saját világuk magyarországiak számára érthetetlen, teljesen sajátosan működő rendszeréről, és annak a többségi intézményrendszerrel való elkülönítéséről. Vagy ha a helyzet épp úgy kívánja, a magyar intézményi mozgások teljes lehetetlenségét mutatják be. Ugyanez magyarországi oldalról olyan elvárásokban jelenik meg, mintha például egy cégbejegyzés, aláírási címpéldány stb. az egész földkerekségen csak budapesti módra létezne. Mélyebb gond, hogy ha magyarországiaként a mi rendiesebb, belterjes középosztálybeli viselkedéskultúránkat hiányoljuk. Vagy épp határon túl a saját sztereotípiáinkat várjuk el. Egy másik alaphelyzet a *helyzetismeret körüli kompetenciavita*. Ki-ki a saját pozíciójából látja jól vagy rosszul a feladatokat, az úgynevezett nemzeti, közösségi érdeket. Milyen célokat fogalmaznak meg Budapestről, mit a helyi elitek, és ezek között ki jelenítheti meg hitelesen a lokális vagy regionális szükségleteket? Ezekben a kompetenciavitákban minkét fél szövetségeseket keres. Budapest politikai, szemléleti szimpatizánsokat, a határon túli szereplők szintűgy. Ha mindez pártpolitikai szintre kerül, minden szereplő kényszerhelyzetbe jut. Különösen akkor, ha nem léteznek olyan egyeztető mechanizmusok, ahol az alkukat konszenzussal kell megkötni.

Mindebben különös pozíciót foglal el a *határon túlról származó tisztviselő, szakértő*. Mindkét világ lojalitást vár el tőle. Ha azonban konfliktushelyzet alakul ki Budapesten, mint határon túli hozzá nem értő, az itteni viszonyokat nem értő, jelenik meg. Ha saját régiójáról van szó, a legegyszerűbb az „áruló” kivándorló stigmatizációt elővenni.

A magyarországi származású szakértőknél és mediátoroknál és saját magamon tapasztalt viselkedészavarokból íme néhány:

- A saját, *rögzült külmagyar képhez való ragaszkodás* és ennek a másokon való számonkérése, kizárólagossá emelése.
- Az „igazi Erdély”, az „igazi székelység”, „az igaz magyarság” megformálása. A *teljes azonosulás* az adott magyar kisebbségi életvilággal. Szófordulataik, viccek, gesztusaik átvétele és ezeknek a használata Magyarországon is.
- Ha a másik (magyar szub)kultúrából csalódások érik a „magyarságmentőt” (becsapják, nem tartják be az ígéreteket, hazugságok és rágalmozó pletykák terjeszté-

se stb.) akkor *egy végső kiábrándulásba való menekülés* és mindennek, ami onnan jön, eleve előítéllettel való kezelése.

- A *mediátori zavarodottság*, amikor a közvetítő szerepből adódóan már mindkét kultúrában periferikussá és felszínessé válik a szerepet gyakorló személy.
- A *számonkérő szerep* akkor lép föl, ha az adott személy a határon túli partnereitől nem a várt viselkedéspanelet kapja, és elvárja a „magyar értékekhez való” ragaszkodást. Ennek tömeges példáját láthatjuk a „nyelvművelés” terén.

A magyarországi intézményi szereplők határon túli tanulási folyamataiban a tisztá, igazi magyar világ megismerésétől, a „tündérbert”-érzéstől néhány év alatt el lehet jutni a teljes kiábrándulás cinizmusáig. Ugyanígy a magyarországi beavatkozó érdekvizonyok, a nemzeti ügyek mögötti érdekek világa, hasonló lemeztenítéssel jár.⁹³

Mindehhez kapcsolódik a *nemzeti elfedés* kérdése. Világi Oszkár, Verestóy Attila, Kasza József gazdasági és politikai hálózatainak együttműködtetése és mediabefolyásuk rendszeres pletykatéma, de támogatáspolitikai érdekeltségeik mindig kerülendők a nemzetpolitikai vitákban. Ugyanígy a kisebbségi gazdasági, kulturális és politikai elit belső érdekvizonyait is verbális nemzeti mellébeszélés takarja.⁹⁴

Ebben a „védekező” vonatkozásban, mint „adófizető”, a következő fontosabb metódusokat látom:

- a) „A támogatások magáncélokra való felhasználásának nyilvános számonkérése nemzeti érdeket sért, hisz beismerjük ezek létét”; ha az adott ország gazdasági rendőrsége lép közbe, akkor az „illető biztos védelemre szorul, hisz valószínűleg politikai indoka is van az ügynek”;
- b) „A magyarországiak ne szóljanak bele a dolgainkba, hiszen nem ők viselik a következményeket”; „könnyű nektek, hisz néhány óra múlva átléptek a határt, ha annyira tudod, hogy mit kell tenni, gyere, települj ide és csináld velünk.”
- c) „Ki hozta be a pártosodást, a zsidózást, a mellépapírozást, ha nem a magyarországiak?” „Ti neveltétek ki ezt a klientúrát, vessetek magatokra.”

A *nemzeti szolidaritás* számonkérése kölcsönös, de ezek lényegében nem írják felül a pártpolitikai, intézményi különérdekeket, hanem a legtöbbször annak alátámasztására szolgálnak. Amikor pedig ez normálisan (önmagáért valóan) működik, valamiféle különlegessé válik (Böjte Csaba tevékenysége, árvízi segélyezés, testvértelepülési programok stb.). Ugyanide tartozik a támogatáspolitikai megkerülhetetlen kérdése: vajon a magyarországi támogatónak tudnia kell az adott intézmény adott országon belüli állami, önkormányzati és egyéb finanszírozásáról? Az intézményi saját érdeklő-logikára példa a Duna Televízió patrónus–kliens viszonya a külhoni magyar műsorkészítőkkel. Vagy épp a kolozsvári Sapientia beruházások kapcsán azzal való érvelés, hogy a magyar állami támogatás néhány év alatt milyen szépen növelte az adott ingatlanok árát. De akkor az ingatlanfejlesztés volt a célja a felsőoktatás fejlesztésének?

tési támogatásoknak? Ki és hogyan teheti fel ezt a kérdést ma a magyar–magyar intézményes viszonyban?

6. A célcsoportok

A támogatásokat nem általában a határon túli magyarság, hanem annak *intézményhálózata* használja fel. Ennek az 1990 után alapított vagy revitalizált intézményhálózatnak a legfontosabb tulajdonsága, hogy társadalmi funkciókat civil szerveződési formákkal lát el. Ez egy *kvázi civil társadalom*.⁹⁵ A következő táblázat Kiss Dénes nyomán, az erdélyi példán keresztül mutatja be az alrendszereket. (Hasonló táblákkal minden régió magyar intézményességét át lehet tekinteni.) Világosan elválik egymástól a költségvetési támogatással bíró intézményi kör és azoknak az intézményeknek a köre, amelyeknek a működtetését belső vagy magyarországi, transznacionális forrásokból kell megoldani. Egy ideális rendszerben ezek az alrendszerek a maguk mezőnyében a saját belső játékszabályaik szerint működhetnének, kapcsolódva az országos és a nemzetközi szakmai intézményrendszerhez. Jelenleg a belső koherenciákat a forráselosztás biztosítja, de ez egyben az átpolitizálást hozza magával és a szakmai logikák érvényesítésének meggyengülését.

Hasonló törésvonalat jelent a tömbmagyar területek állami és önkormányzati intézményrendszere, hiszen azok magyar nyelven működnek, állami és önkormányzati forrásokból. Ez nem civil kör, miközben a támogatások területi eloszlásában a Székelyföld, a Csallóköz, a Beregszászi járás és a vajdasági Tisza mente rendelkezik a legnagyobb forrásleszívó erővel. Ma igazából nem ismerjük e területek állami-önkormányzati, de magyarul működő intézményrendszerének forrásait és társadalmi hatékonyságát sem. Ma a legnagyobb lehetőség – a térségben Magyarország kivételével mindenhol – az emelkedő önkormányzati források kihasználásában rejlik.

Ha a magyar regionális társadalmakat nem organikus közösségként, hanem *intézményi alrendszert használó egyének világaként* ragadjuk meg, akkor a magyar intézményességet *szolgáltatásnak* és nem *szolgálatnak* kell tekinteni, amelynek az intézményi piacon az a funkciója, hogy a határon túli magyar identitású személyeknek kisebbségi helyzetben csökkentse az esélyegyenlőtlenségét: annak érdekében, hogy mind az államországi, mind a nyelvországi viszonyok között megvalósíthassa a maga társadalmi mobilitási pályáját; kiteljesíthesse és megélhesse a kulturális azonosságát; saját életvilágával részt vehessen a regionális és helyi modernizációs folyamatokban.

A párbeszéd nagy kérdése, hogy a külső pont, a magyarországi forráselosztók ki tudnak-e alakítani olyan helyzeteket, hogy az egyes alrendszereken belül demokratikus játékszabályok alakuljanak ki? Majd ezek demokratikusan megválasztott reprezentánsait be tudják-e vonni a döntési, elosztási folyamatokba, illetve az anyaországi szakmai szerkezetekbe?

2. táblázat. A romániai magyar intézményrendszer*

közigazgatás	oktatási-tudományos rendszer	vallási intézmények	politikai szervezetek	művelődési intézmények	gazdaság
					művelődés-orientált gazdasági intézmények
megyei tanácsok	iskolarendszer	történelmi egyházak	RMDSZ	színházak	könyv- és lapkiadók, szerkesztőségek
városi önkormányzatok	Egyetemek	neoprotestáns egyházak	platformok	közkönyvtárak (városi, községi)	könyvesboltok
községi önkormányzatok				múzeumok, egyéb gyűjtemények	Írott-, audiovizuális-, elektronikus média egy része
				művelődési házak	
				közszolgálati média	
kistérségi társulások	oktatást támogató alapítványok	vallási intézmények (CE Szövetség)	más magyar pártok	programszervező int. (TranzitHáz)	irodalmi kávéházak, művészkocsmák
településfejlesztő egyesületek és alapítványok	Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége	Szövetségek,	pártok háttérintézményei (pl. Communitas)	tánc-zene csoportok	gazdasági egységek kulturális programszervező háttérintézményei
községi periodikák	tudományos-kutató intézetek (EME)	egyesületként működő vallási közösségek (Hit Gyülekezete)	ifjúsági politikai szervezetek (MIÉRT, stb.)	színjátszó csoportok	
	egyetemi háttér-intézmények	szórvány-ügyi intézmények		tájházak, egyéb gyűjtemények	
	szakfolyóiratok szakkönyvtárak	egyházi ifjúsági körök			
		nőszövetségek			
	diáktanácsok (középiskola)	egyházi kórusok			
	diák-érdekvédelmi szervezetek (OMDSZ, KMDSZ)	Klubszerűen működő ifjúsági házak			
		egyházi könyvtárak			
	ismeretterjesztő intézmények	egyházi folyóiratok			

* A sötétebb árnyalással jelzett intézmények állami költségvetési támogatásban részesülnek. Ugyanezt a táblázatot valamennyi régióra el lehet készíteni az adottságok figyelembevételével. Az összehasonlító vázlataimból már eleve látszanak az intézményhiányok és erősségek is.

7. Mit tehetünk?

Először is: *ne írjunk nemzetstratégiákat*, hanem beszéljessünk a konfliktusban érintett felekkel. A legfontosabbak a szakmai és a kormányzati párbeszéd, valamint a magyarországi szakmai kapcsolódási pontok biztosítása. A kiemelt fontosságú nemzeti intézmények esetében a magyarországi szakmai elvárásoknak van létjogosultsága. A magyar–magyar együttműködésben – az „idősebb testvér” szerepjátékával szemben – olyan programokra van szükség, ahol partnerként kell együttműködni.

A mindehhez szükséges konszenzusok (pártok és régiók között) kialakításának azonban útjába állnak a beszédmód-panelek üzenetei és replikái. Ezért *a remélt párbeszédet annak az alapelvnek az elfogadásával lehet elkezdni, hogy konkrét problémákra kell konkrét válaszokat adni*, a „nemzet” problémáit az emberek gondolai felől megközelítve. Tehát az identitáspolitikai konszenzus felépítése szakpolitikai rész kérdések, mechanizmus technikák felől kezdődhet el. Mai ismereteim szerint ezek közül a következőket tartom a legfontosabbnak:

1. A magyar költségvetés által finanszírozott határon túli ingatlanok és gazdasági támogatások forrástérképe és hasznosulásuk rendszere.
2. A szomszédos országok magyar nyelvű oktatási és kulturális intézményrendszerének költségvetési igényei, forrásai és finanszírozási rendszere.
3. A határon túli magyar „nemzeti fejlesztési tervek” konkrét középtávú célkitűzései.
4. A magyarországi támogatási rendszer költségvetésének és technológiájának a NKA-hoz hasonló stabilizálása.
5. A szerbiai és az ukrajnai magyar–magyar kapcsolattartás akadálymentesítése.
6. A határon túli magyar költségvetési támogatású felsőoktatási intézmények kötelező szakmai és költségvetési ellenőrző rendszerének létrehozása.
7. Az oktatási-nevelési támogatás közvetítő költségeinek minimalizálása és a rendszer hatékonyabbá tétele az oktatásfejlesztés és szervezés irányában.
8. A határon túli médiatámogatások és ebben a Duna Televízió szerepének tisztázása.
9. A határon túli magyar nyelvtervezés intézményi feltételeinek megteremtése.
10. A „nemzeti intézmények” támogatásának számon kérhető, szolgáltató teljesítményhez kötése.

A támogatáspolitikai átalakításához szemléleti, beszédmódbeli változásokon keresztül vezethet az út. A nemzeti szolidaritás retorikája mit sem ér társadalompolitikai teljesítmények nélkül.

Jegyzetek

- ¹ Ez a tanulmány a Köztársasági Elnöki Hivatal szervezte Határon túli magyarság a 21. században című konferenciasorozat negyedik rendezvényére (Támogatáspolitikai, civil kezdeményezések, befektetés: a felzárkózás esélyei a határon túl. 2007. november 30.) készült vitaindítója. Jelentősen lerövidített változata megjelent: *Regio 2007*. 4. sz. 128–164.
- ² A külhoni magyarsággal kapcsolatos közbeszédben használt nemzetpolitika fogalom a kilencvenes években a magyar államnak a határon túli magyarokra vonatkozó politikáját fedte. Majd ennek tartalmát Gyurcsány Ferenc miniszterelnök – a kettős állampolgárságról szóló 2004-es kampány során – az ország és a nemzet hosszú távú közösségi modernizációs politikájára terjesztette ki. De a kifejezés ma is inkább a szűkebb magyar–magyar vonatkozásban használatos. Emellett a magyar államnak a magyar nemzethez, a kulturális örökségéhez és jövőképéhez, valamint az Európai Unió alapértékeihez való viszonyát az identitáspolitika fogalomkörében értelmezhetjük. A magyar államnak a magyarországi etnikai és nemzeti kisebbségekhez (kisebbségi-, illetve roma szakpolitikák), valamint az európai nemzeti kisebbségi és etnikai kérdésekben képviselt álláspontját az etnopolitika fogalma fedi le. Ezeken a gyűjtőfogalmakon túl szakpolitikaként megkülönböztetjük a magyarságpolitikát. A magyarságpolitika Magyarország és a határon túli magyarok viszonylatában a magyar állam és a külhoni magyarok viszonyrendszerét fedi le. Ennek része a nemzetközi és kétoldalú kisebbségvédelem; a magyar–magyar kapcsolatok intézményes működtetése; a kisebbségi magyar közösségek támogatása. Ugyanez a szakpolitika a közép-európai országok kormányzatai és az adott magyar kisebbség között integrációs-, nyelv- és intézményi politikákra bontható. A kisebbségpolitika pedig a kisebbségi politikai elitek tevékenységét fedi.
- ³ Magyar–magyar viszony alatt ebben a dolgozatban mindig magyarországi–határon túli magyar kapcsolatot értem.
- ⁴ Magyarországot általában anyaországgént nevezzük meg, de van, akit zavar az egyenlőtlen viszony. Ha idegen is, semlegesebb a nyelvország kifejezés. A saját ország kifejezés is zavaró lehet, ha valaki az adott magyar közösség otthonosságérzetét kezdi el firtatni, ezért semlegesebbnek tartom az államország terminust.
- ⁵ Az állítást teljes mértékben igazolja az MTA ENKI kezdeményezte: Kárpát-panel 2007, A kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái. http://www.mtaki.hu/docs/karpat_panel_2007/osszegzesek.pdf (2007. 12. 08)
- ⁶ A lehatárolatlan elvárás horizontra jó példa Hódi Sándor: *Mi fán terem a nemzetstratégia?* Széchenyi István Stratégiakutató és Fejlesztési Intézet – VMMI, Tóthfalu–Zenta, 2007, 182. Valójában a szerző megjelent publicisztikai írásait hozza a kötet.
- ⁷ A legfontosabbak: Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete. Kalligram, Pozsony, 2004., Szükség mint esély. Lehet-e a magyarságpolitikát szakágazatként elgondolni? I–II. Kommentár, 2006. 4. sz. 8–95., 5. sz. 43–58.
- ⁸ Öllös László: *A Magyar Köztársaság Alkotmánya és a határon túli magyarok*. Fundamentum, 2006. 3. sz. 26–43.
- ⁹ Ez épp oly relatív előnynek számít, mint a nyolcvanas évek életszínvonal- és gazdaságpolitikája, amely a nyugati kölcsönökön alapult és a rendszerváltás óta alapvetően meghatározza a gazdasági mozgásteret. Míg a cseh, szlovák, román gazdaság – amely életszínvonalpolitikája miatt el sem adósodott – nem rendelkezik ezzel a tehertétellel. A nemzeti legitimációs retorika gyengesége – a szomszédos országokhoz képest – a kilencvenes évek elején azzal járt, hogy a magyar politikai rendszerben erősebb volt a demokratikus, mint a nemzeti legitimáció (a szakpolitikák fontosabbak voltak az identitáspolitikai kéréseknél). A politikai közösségépítés során azonban ez megváltozott. Ezért nincs egy domináns vízió a magyarországi politikai közösség jövőjéről, míg Romániában és Szlovákiában ez a nemzeti legitimáció folyamatos működése révén magától értetődő.

- ¹⁰ Lőrincz Csaba – Németh Zsolt – Orbán Viktor – Rockenbauer Zoltán: Nemzetpolitika '88–98. Tanulmányok, publicisztikák, beszédek, interjúk. Budapest, 1998. illetve vö. Németh Zsolt: Magyar kibontakozás. Püski, Bp., 2002. Ugyanerről Szabó Ildikó: A nemzet konstrukciója a Fidesz diskurzusaiban 1998 és 2006 között Politikatudományi Szemle, 2007. 2. sz. 129–159.
- ¹¹ Kovács Éva–Csigó Péter: Európai integráció vagy/és kisebbségpolitika – a magyar–román alapszerződés sajtóvitája. In Sík Endre–Tóth Judit (szerk.): Diskurzusok a vándorlásról, Nemzetközi Migrációs és Menekültügy Kutatóközpont, Budapest 2000, 252–278.
- ¹² Hozzáértőzik az igazsághoz, hogy mindkét politikai táboron belül 20–25 százalék körül volt a pártszimpátiájukkal ellentétesen szavazók aránya. A kettős népszavazásról szóló részletesebb elemzésem: A „mumusok” és a „kék madár”. In: Magyar külpolitika az Európai Unióban. Szerk. Haris T. Csaba, Manfred Wörner Alapítvány, 2005, 32–58.
- ¹³ Ebben az esetben is különbözőek az értelmezések. Míg Borbély Imre és Németh Zsolt külön-külön a nemzet egységére teszik itt is a hangsúlyt, addig Szarka László esetében a szétfejlődés, a másságok elismertetése a domináns elem. Szarka László: Szerződéses nemzet. In: A státustörvény. Dokumentumok, tanulmányok, publicisztika. Szerk. Kántor Zoltán, Teleki László Intézet, 2002, 407–409., Uő: Mozaik nemzetből– szerződéses nemzet: http://www.mtaki.hu/tanulmanyok/szarka_laszlo/szarka_mozaiknemzetbol_szerzodeses.html?printable=1
- ¹⁴ A szinte feltáratlan téma Csehszlovákiában az ótátrafüredi értelmiségi találkozón jelenik meg, különösen Szabó Rezső előadásában, majd az alkotmánytörvény vitában. Jugoszláviában Bori Imre, Rehák László és Major Nándor tanulmányaiban jelent ez meg. Romániában Domokos Géza reagált a Magyar Írószövetségben a határon túli magyar irodalmak iránti felelősségről 1968-ban folytatott vitára.
- ¹⁵ Törzsök Erika: „Rájöttünk, hogy az intézményrendszer, amely a kilencvenes évek elején alakult, a két világháború közötti revíziós politika intézményrendszerének az újraélesztését jelentette. A harmincas években azt gondolták, hogy vissza fog állni a régi „rend”, és csak átmenetileg kell Budapestről támogatni a szomszédos országokban kisebbségbe került magyarságot. '90 után változatlanul azt vélték, hogy Magyarországról kell finanszírozni a külhoni magyarság intézményeit. A szomszédos országokban élő magyarok is – bekerülvén az Európai Unióba – velünk azonos gazdasági és politikai keretek közé jutottak. Felismertük tehát, elsősorban a kisebbségi létből eredő hátrányokat kell tompítani a magyarországi támogatási forrásokkal. Új intézményrendszert hoztunk létre, amely EU-konform, és kialakítottuk a nemzetpolitika másik pillérét: a fejlesztéspolitikát.” Oda az etnobilizáció. 168 óra, 2007. október 2.
- ¹⁶ A jelenlegi kormánypolitikához képest.
- ¹⁷ ÉS 2007. 44. sz.
- ¹⁸ Tabajdi Csaba olvasói levele ezt vetette fel. 168 óra, 2007. október 18. Törzsök Erika erre válaszolva közölte, hogy: bírálata az antalli és orbáni gyakorlatot érintette. Uo. 2007. október 31.
- ¹⁹ Az etnikai rehabilitációs narratíva az anyanyelvhasználat, névhasználat, vezetői pozícióhoz való jutás, iskoláztatás stb. terén működő kisebbségi korlátozottságok elleni politikai küzdelem hívószava volt, amely az utóbbi évekig képes volt a magyar kisebbségi választók mozgósítására. Biró A. Zoltán: Új víziót, más csomagolásban. Miről beszéljünk azoknak, akiket képviselünk? Transindex, 2007. május 31. <http://reply.transindex.ro/?cikk=31> (2007. 11. 18.)
- ²⁰ Más-más értelemben ez a kérdés Kovács Éva, Feischmidt Margit, illetve Szarka László előadásai-ban markánsan jelenik meg. Ha ezek és Rogers Brubaker elemzéseinek prizmáján keresztül nézzük a mai kormányzat gazdaság- és önkormányzat-fejlesztés központú kommunikációját, a „etnikumok regionalizálása” jelszó használata ellenére, Törzsök Erikát, mint a magyar érdekek propagátorát, mint nemzetépítő politikust kell látnunk, aki mindezt a deetnicizálás nevében teszi.
- ²¹ Erre jó példa a határon túl élő nemzetársak jogi helyzetének rendezése a környező országokban. Ugyanígy irigy csodálkozást váltott ki 2006 márciusában az, hogy miután megtörtént Basescu ro-

mán államelnök kapcsolatfelvétele Szász Jenővel, az RMDSZ ellenzékét reprezentáló székelyudvarhelyi polgármesterrel, a román sajtó azonnal Markó Béla március 15-i kijelentéseit állította a célkeresztbe és nem az udvarhelyi autonómia retorikát. Hasonló nemzeti összszárkózás tapasztalható a szlovák közvéleményben Malina Hedvig ügyének megítélésében.

- ²² Vicc toposz: azt álmodtam, hogy kivonultak és nem jött a helyükre senki.
- ²³ Arday Lajos: Magyarok a szomszédos államokban – külpolitikánk változása In: Sztálinizmus és desztálinizáció Magyarországon. Felszámoltuk-e a szovjet rendszert? EPMSZ, Bern, 1990. 177–202.
- ²⁴ Markó Béla és Kovács László 2002. szeptember 5-i találkozásáról kiadott nyilatkozatok alapján. RMDSZ Tájékoztató, Népújság, 2002. szeptember 6.
- ²⁵ Maga a Szatmári házaspár ügye, majd ettől függetlenül Bálint-Pataki József távozása a HTMH éléről, ennek a kompetencia átadásból adódó kijárási, ígérvény-politizálásnak a zsákutcáját jelentette.
- ²⁶ Minden esetben a Duna Televízió támogatását is hozzászámoltam a határon túli támogatásokhoz és az adott év költségvetésének zárszámadási adataiból indultam ki. Részletesebben lásd :Tény és való i. m.
- ²⁷ Ebből az összeállításból hiányzik a Szakképzési Alap Apáczai Közalapítványon keresztüli támogatása, valamint a megyei önkormányzatok programjaiban a magyar kisebbségi résztvevőkre, a kapcsolatok támogatására fordított összeg. Természetesen azzal sem tudunk számolni, hogy ugyanannak az összegnek más az értéke Szlovéniában vagy Ukrajnában.
- ²⁸ Ágoston Vilmos (szerk.): A határon túli magyarság és a magyar közszolgálati média. EÖKIK, Budapest, 2006.
- ²⁹ Magyar Külügyi Intézet Könyvtára (MKI Kv) CD-10/2002.
- ³⁰ Előterjesztés a Kormány részére a szomszédos államokban élő magyarokról szóló 2001. évi LXII. Törvényben meghatározott támogatási feladatok végrehajtásáról. Teleki László Alapítvány Könyv-tára (TLA Kv) 3093/2006. (Az alapítvány megszüntetése miatt az anyag az OSZK Kézirat-tárába került és ott feldolgozás alatt áll.)
- ³¹ 2125/2002. (IV. 26.) Kormányhatározat, HTMH Observer 2006. 9.
- ³² Lampl Zsuzsa: Ténykép a határon túli felsőoktatási, kutatási és fejlesztési támogatásokról és hasznosulásukról. Fórum, 2003. 3. sz. 101–118.; Berényi Dénes–Egyed Albert–Kulcsár Szabó Enikő: A magyar tudományos utánpótlás a Kárpát-medence magyar lakta régióiban. Magyar Kisebbség, 2004. 3. sz. 195–208. Egyed Albert témavezető: A magyarországi felsőoktatási és kutatásfejlesztési támogatáspolitikai kvantitatív és kvalitatív elemzése: <http://adatbank.transindex.ro/dokumentumok/mellek/tanulmany.htm>; Tóth-Pál Péter–Berényi Dénes: Hogyan hasznosultak a magyarországi támogatások a környező országok magyar felsőoktatásában és kutatásában? <http://www.hidvegimiko.hu/szakanyagok/sza3.html>
- ³³ Látszat és való – a budapesti kormányzatok támogatáspolitikája. Magyar Kisebbség, 2003. 4. sz. 3–35.
- ³⁴ Magyar.tampol@gov.hu Magyar Kisebbség, 2003. 4 sz., 56–69.
- ³⁵ Csizmadia Sándor–Réthi Sándor–Réthi Tamás–Törzsök Erika: A határokon túli (Kárpát-medencében élő) magyarság gazdasági alapjainak és társadalmi kohéziójának támogatását célzó lépések előkészítése, valamint ezek lehetséges kapcsolódási pontjainak bemutatása. EÖKIK, Bp., 2004. <http://www.eokik.hu/publikaciok/MHT/szulofofold.pdf>
- ³⁶ A beérkezett válaszok elemzését az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet 2005. május 12-i konferenciáján mutattam be: Kritikai és reformnizetek a határon túli magyarok magyarországi támogatásáról. <http://www.hidvegimiko.hu/eloadasok/ea2.html> Néhány hozzászólás: <http://www.hidvegimiko.hu/szakanyagok/index.html>

- ³⁷ http://www.hidvegimiko.hu/vitaforum/vitairat_teljes.html#2 Ugyanitt megtalálható a támogatás-politika reformjának és a határmenti régiófejlesztés legtöbb elemzése: <http://www.hidvegimiko.hu/szakanyagok/index.html>
- ³⁸ Regio, 2006. 1. sz. 3–18. ua. http://www.magyariskola.hu/dokumentumok/dok_01.html. A beérkezett 256 válasz kiértékelése: Erdei Itala–Papp Z. Attila: Közös pontok és konfliktusok a magyariskola Program fogadtatásában. Regio, 2006. 1. sz. 19–43. ua. http://www.magyariskola.hu/dokumentumok/dok_01.html
- ³⁹ A határon túlra irányuló oktatási támogatás magyarországi elosztórendszerének kritikája. Regio, 2006. 1. sz. 15–18.
- ⁴⁰ Oktatási támogatások a határon túli magyar közösségeknek (2003–2006). Educatio, 2006. 1. sz.. 130–146.
- ⁴¹ Ezeket az anyagokat csak részben ismerem. Nincs felhatalmazásom részletes taglalásukra.
- ⁴² Ennek három részre bontott kutatási beszámolója: http://www.hidvegimiko.hu/b2_kutatasaink/hatarmenti_fejlesztések.html (2007. 11. 18.)
- ⁴³ A kialakult helyzet áttekintését adja Horváth Tamás–Ríz Ádám: Határon túli magyarok támogatása: belső kényszerek és külső kihívások. Gyorselemzés a határon túli magyarokkal kapcsolatos kormányzati politika megújításának eddig látható irányairól. Kommentár, 2006. 4. sz. 81–95. Az ágazati reform szakmai kritériumait jómagam próbáltam megfogalmazni: Szükség, mint esély i. m.
- ⁴⁴ A megújuló nemzetpolitika elvei és intézményrendszere. MEH Külkapcsolatokért és nemzetpolitikáért felelős államtitkár, 2006. július 23. OSZK Kézirattár (TLA Könyvtára K-3091.)
- ⁴⁵ Kárpát-medencei kutatási adatbázis: <http://gis.geox.hu/nkfp/>; A kulturális intézményrendszerre: <http://www.htmkultura.mtaki.hu/> , romániai magyar intézményrendszer: <http://adatbank.transindex.ro/belso.php?k=15>
- ⁴⁶ A megújuló ... i. m. 2.
- ⁴⁷ Határon túli politikán túl, nemzetpolitikán innen. Parászka Boróka interjúja Gémesi Ferencsel. A Hét, 2006. július 13.
- ⁴⁸ Törzsök Erika: Sérelmi külpolitika. HVG 2007. október 17.; Üö. 168 óra 2007. október 31.
- ⁴⁹ A volt HTMH oldalaknál sokkal frissebb, funkcionális most fejlesztendő portálon található anyagokból összegeztem a koncepciót: www.nemzetpolitika.gov.hu
- ⁵⁰ Kulturális és egyházi; Oktatási és szakképzési; Önkormányzati együttműködési; Informatika és média kollégiumok. Tagjaik és ügyrendjük: http://www.szulofold.hu/index.php?category_id=34 (2007. 11. 15.)
- ⁵¹ http://www.nemzetpolitika.gov.hu/index.php?main_category=5&action=view_item&item=547 (2007. 11. 16.)
- ⁵² A Hídvégi Mikó Imre Kutatóintézet Alapítvány és az Adaptatio kft. Horváth Tamás vezette kutatásai (2006-2007) részletesen tárgyalják a lehetőségeket és javaslatokat is adnak: http://www.hidvegimiko.hu/b2_kutatasaink (2007. 11. 16.)
- ⁵³ http://www.nemzetpolitika.gov.hu/index.php?main_category=2&action=view_item&item=197 (2007. 11. 16.) Az úthálózat fejlesztésre és a közép-európai felnőttképzési hálózatra vonatkozó terveket több konferencián bemutatták, de ezeket én nyilvánosan nem találtam meg. (Ez egy példa arra, hogy mire jó egy dokumentációs központ, mint például a TLA megszüntetett archívuma. Ezzel kapcsolatos segítségkérésre – azokban a napokban, mikor folyt az anyagok féltő mentése – azt a választ kaptam, hogy foglalkoznak az ügygel. Jelenleg az ilyen dokumentációt egyetlen magyarországi intézmény sem fogadja be. Így ezeket a kolozsvári Jakabffy Elemér Alapítvány Kortörténeti Gyűjteményében helyezük el.)
- ⁵⁴ Miközben az alkuratóriumi rendszert, az önrész és utófinanszírozás hiányát és az elaprózódó forrásokat magam is problematikusnak tartom. Itt körülbelül 300 résztvevő helyett a döntési kör 42 főre

zsugorodott. Itt a munkaszervezésen túl a „magunk ügye”, az elfogadottság érzése motiválja a felmerülő kritikai nézeteket.

⁵⁵ Egyeztetés orvosolná az MCSZESZ kifogásait. Krónika, 2007. április 25.

⁵⁶ Kiindulva az NKA, AKA tapasztalatiból, az eszközbeszerzés, működés, tudásbeviteli tevékenység elkülönítése stb.

⁵⁷ Erre a jogszabály kötelez – mondhatja a végrehajtó – (355/2006. (XII. 27.) Kormányrendelet a Szülőföld Alapról szóló 2005. évi II. törvény végrehajtásáról, 15.§. 7–8. c) megkerülve a jogszabályt jóváhagyó szakpolitikai felelősség kérdését.

⁵⁸ Az Apáczai Közalapítvány működéséről és döntéshozatali folyamatáról <http://www.apalap.hu/letoltes/dontesieljarasrend.pdf> (2007. 11. 15.)

⁵⁹ Végel László: A Balkánról és rólunk. Mozó Világ, 2006 augusztus: <http://www.mozgovilag.hu/2006/08/11honaplo3.htm> (2007. 11. 15.)

⁶⁰ <http://www.vmmi.org/>

⁶¹ Lásd Kollégiumok ügyrendjének 7. pontját http://www.szulofold.hu/index.php?action=view_item&item=76 (2007. 11. 15.) A szakmai szempontok érvnyre juttatása szerepel a 2005. évi II. törvény, a Szülőföld Alapról 5§3. c), de a jogalkotó nem rendelt hozzá semmiféle garanciális mechanizmust.

⁶² Egy életszerű konfliktusszituáció, amikor a határon túli delegált az mondja, hogy márpedig neki erre és erre van mandátuma az ő pártvezetőjétől, aki erről a miniszterrel, államtitkárral megegyezett. Hívjuk fel a főnökeinket. Mit mondjon erre a magyar köztisztviselő? Legtöbbször ráhagyja: egyék meg, amit főztek.

⁶³ Így például a könyvkiadás ügyeihez a könyvkiadók, az oktatáshoz az oktatáskutatók és szervezők, a könyvtárakhoz a könyvtárt igazgatók-szervezők stb. érthetnek. Lehet egy nemzeti intézménynek feladatként azt mondani, hogy magyar nyelvű képzést végezzen vagy x szakon y diákkal, z képzési program szerint ezt és ezt vállalja; regionális tudásközpont-vízió helyett azt mondani, hogy x főállású munkatárssal y ilyen és ilyen könyvet, mutatót, adatbázis, kutatást stb. készítünk konkrét számon kérhető munkatervekkel és munkaköri leírásokkal.

⁶⁴ A etnoszafarikon (©Végh László) használt bensőséges szlengben a pályázat számlákkal, szerződésekkel való elszámolásának megnevezése, de a szóhasználat már reflektál a teljesítés körülményeire. Nem a tisztességtelenségre, hanem hogy például kellett a működési költségre, még nem készült el a munka, így-úgy kerültem meg az adózást stb. kényszerhelyzetekre utalva.

⁶⁵ A kisebbségi intézményműködtetésben a magyarországi és uniós hatékonysági mutatók és módszerek alkalmazása.

⁶⁶ Az összefoglalók és háttér: http://www.kulugyminiszterium.hu/kum/hu/bal/Kulpolitikank/kul kapcsolati_strategia/eloszo.htm (2007. 11. 16.)

⁶⁷ http://www.kulugyminiszterium.hu/NR/rdonlyres/0B215186-028A-4C5E-A871-FEF9C68A5DB8/0/Magyarorszag_szomszedsagi_kapcs070508.pdf (2007. 11. 15.)

⁶⁸ A következő helyről az említett összefoglalón túl, minden vonatkozó anyag elérhető: http://www.mtaki.hu/kul kapcsolati_strategia/ (2007.11.16.). A nemzetpolitikára vonatkozó valamennyi intézeti és külső szakértőtől kért anyag az ankét kivételével megjelenés alatt a Magyar Kisebbség, 2006. (sic!) 3–4. számában.

⁶⁹ Mindkét esetben a Külügyminisztérium tájékoztatása szerint készült stratégia. A támogatáspolitikára az EÖKIK Szülőföld Programja, a kulturális szférára pedig a Nemzeti Kulturális Stratégia után az OKM-ben. Az előbb említett stratégia egy óhajtó fejlesztési felszólításon túl nem foglalkozik a határon túli magyar problematikával.

⁷⁰ Magyarországon nemzetépítésről nem illik beszélni, ez összekapcsolódik a jobboldali nemzeti radikalizmussal, miközben egy európai társadalomszervező jelenségről van szó. Ugyanígy a nemze-

ti, etnikai kapcsolathálók megléte ehhez kapcsolódva sokszor szégyellni valónak tűnik. (Mélyebb, a Kádár-rendszerig visszanyúló elemzésre itt nincs mód és hely.) Jó példa erre, hogy több CEU-n tanuló és tanító ismerősömtől hallottam kicsit elkéseredetten, de irigykedve, hogy milyen erős ott a román, orosz, szerb lobbis és hogyan helyezik ide-oda a diákokat az etnikai-nyelvi hálózataik révén. S közben valamiféle lenézéssel és büszkeséggel is beszélnek arról, hogy bezzeg mi ilyet nem csinálunk, s ezt – jómagam is – európai emelkedettségünk bizonyítványának látom. Önigazolásunkon túl vajon mi a funkciója az ilyen „emelkedettségnek”?

⁷¹ Miért itt domdom el mindezt? Egyrészt megtettem az MTA ENKI vitáin. Másrészt 2006 őszén a TLA Közép-Európa Intézet munkatársai ebben a szellemben dolgoztak ki egy elképzelést, de az lekerült a napirendről, mert megszűnt az intézmény. (Erről pedig jelenleg nem tudok – a magam számára is – tárgyilagosan megnyilatkozni.)

⁷² Tamás Pál: Jövőképhiány. Erdélyi Riport, 2007. június 28. záró összefoglaló: Uő: Öt dilemma. Uo. 2006. augusztus 16.

⁷³ Eckstein-Kovács Péter: A pesti elemző. Erdélyi Riport, 2007. július 12.; Bakk Miklós: Politikai szerkezet és jövőkép. Erdélyi Riport, 2007. július 19.

⁷⁴ Megjeleníteni a régiópolitikát. Erdélyi Riport, 2007. július 26. Az írás különösen úgy érdekes, hogy a elolvassuk a szerzőről, mint Románia informatikai miniszteréről, az első és azóta is egyetlen olyan értékelést, amikor magyar szerző országos szempontból vizsgálja egy magyar politikus teljesítményét. Sipos Géza: Nagy Zsolt: Mindent az RMDSZ listavezetőjéről, <http://sipos.transindex.ro/?cikk=358> (2007. 11. 18.)

⁷⁵ Az MKP országos politikusai több helyen látványos vereséget szenvedtek magyar többségű településeken szlovák és magyar helyi politikusoktól. Kulcskérdés az országos kisebbségi magyar párteltek rekrutációja és szocializációja. A kilencvenes évek elejének kulturális elit-, majd ifjúsági mozgalom utánpótlása után nem lehet a napnyugati és magyarországi folyamatokra, az önkormányzati politikus-utánpótlásra nem odafigyelni.

⁷⁶ A Szülőföld Alap által támogatott gazdasági és területfejlesztési tervezést célzó pályázatok

⁷⁷ Kutatásaik szerint minél nagyobb egy településen a magyarok aránya, azzal egyenes arányban csökken az elnyert EU-s pályázati forrás. Magyar szervezetek és uniós pályázatok: http://www.hidvegimiko.hu/b2_kutatasaink/magyar_szervezetek.html

⁷⁸ Közeledünk a 24. óra felé. 2007. október 29. A stratégia nem lehet virtuális program. 2007. november 6. Interjúk, www.duray.sk

⁷⁹ Támogatáson innen és túl. Civilfórum 2006. 3. sz. 33–34. Az MCSZESZ állásfoglalása a Szülőföld Alap politikájával kapcsolatban: <http://erdely.ma/dokumentum.php?id=24191> (2007.11.15.)

⁸⁰ Támogatáspolitikai és RMDSZ. Kónika, 2007. augusztus 31.

⁸¹ <http://kmkf.hu/>

⁸² http://kmkf.hu/2007/10/09/nemzetpolitikai_koncepcio#more191095 (2007. 11. 21.)

⁸³ Egyetemek, középiskolák, színházak, újságok, folyóiratok, könyvtárak, művelődési intézmények, művészeti egyezmények, művészeti együttesek és műhelyek, civil érdekvédő és szakmai egyesületek, szervezetek valamint alapítványok.

⁸⁴ Vajdaság.ma 2007. augusztus 21. http://www.nemzetpolitika.gov.hu/index.php?action=view_item&item=515 (2007. 11. 20.)

⁸⁵ A kormányzati apparátus szlengjében használt – számomra sok-sok értelmezési irányt nyitó – kifejezés a határon túli magyar pártvezetőkre.

⁸⁶ Városi legendák szerint (sajtóhírt nem találtam) Törzsök Erika felvetette az oktatási-nevelési támogatás közvetítési költségének problémáját, amely a Duray Miklóshoz közel álló SZKC kezébe van Szlovákiában. De ezt a konfliktust nem lehetett felvállalni, hiszen kormányközi szerződést érint.

- ⁸⁷ Bodor Pál: A baloldal nemzeti balfogásai. Népszabadság, 2007. február 15.; Fejtő Ferenc: Válasz Bodor Pál barátomnak. Népszabadság, 2007. február 20.; Tamás Gáspár Miklós: Fejtő Ferenc és Bodor Pál vitájához. Népszabadság, 2007. február 27.; Tabajdi Csaba: Illúziók ellenében. A valószínűs nemzetpolitikai reform céljairól és feladatairól. Népszabadság, 2007. március 10.
- ⁸⁸ Csapody Miklós, Entz Géza, Hadnagy Miklós, Lábod László, Lőrincz Csaba, Misovicz Tibor, Németh Zsolt, Szabó Vilmos, Tabajdi Csaba, Törzsök Erika.
- ⁸⁹ Filep Tamás Gusztáv szövegkritikája szerint: „Ez túlzás. Jót akarnak tenni, de nem akarnak jótévői pozícióba jutni. Nem hálát és engedelmeskedést várnak el, hanem döntéseiknek az ottani társadalom által való igazolását. Aki tehát komolyan veszi ezt a munkát vagy életformát, egyfajta népszolgálatot végez. Persze ez a cím sem egyértelmű, de egybevág a 17–18. században kialakult klasszikus magyar értelmiségi modellel.”
- ⁹⁰ A szerzőt is ide lehet sorolni azzal, hogy évek óta inkább szakértői szerepben mozog.
- ⁹¹ A két országos és a kisebbségi magyar intézményrendszerben, és ezekben munkát is vállalhatnak.
- ⁹² Típushiba az apparátusokon belül Zenta és Zombor összekeverése; Muravidék helyett Muraköz szóhasználat; a Budapest–Nagyvárad vagy Budapest –Rimaszombat, Dunaszerdahely távolság túlbecsülése, a Kolozsvár–Csíkszereda táv alultervezése stb.
- ⁹³ Erre egy magáért beszélő példa: Csorba Béla: Rosszkedvünk nyara. Rajzolatok 1995-ből. <http://www.vajdasagma.info/universal.php?rovat=napfoltok&index=12> (2007. 11. 18.)
- ⁹⁴ Talán ennek köszönhető, hogy tapasztalataim szerint a magyarországi nagybefektetők a regionális elitekkel és nem a kisebbségi magyar hálózatokon keresztül jelennek meg a környező országokban.
- ⁹⁵ Ez a fejtegetés Kiss Dénes munkáján alapul: Az erdélyi magyar civil szféráról Civil Szemle, 2006. 2. sz. <http://kissd.adatbank.transindex.ro/belso.php?k=21&p=4597> (2007. 11. 16.)

A 75. jegyzethez tartozó táblázat

2005. Gazdasági és területfejlesztési Kollégium			Millió Ft
Szövetség a Közös Célokért	Komárom	Munkaerő migráció a szlovák-magyar határ menti régióban	2,5
Magyarágkutató Tudományos Társaság	Szabadka	Regionális fejlesztési terv kidolgozása	15
Ket-Adryan Mikrorégió Civil szervezet	Oromhegyes (Yu)	Családi vállalkozások fejlesztési arányainak kidolgozása	1,395
2005 Regionális és Önkormányzati Együttműködési Kollégium			
Szövetség a Közös Célokért	Komárom	A régiófejlesztés forrásai tájékoztató és adatbázis	7,4
Tőkés Ág kistérség	Kisudvarnok	Maradjunk magyarnak a szülőföldön	5,4
Ket-Adryan Mikrorégió Civil szervezet	Oromhegyes (Yu)	Ket-Adryan Mikrorégió fejlesztési stratégiájának kidolgozása	2
Magyarkanizsa Község képviselőtestületet	Magyarkanizsa	A magyarkanizsai kistérség fejlesztési tervének kidolgozása	3,21
Vajdasági Ifjúsági Fórum	Szabadka	Nyugat Bácska magyarlakta települései fejlesztési tervének kidolgozása	3,695
Interregionális Fejlesztési Egyesület	Nagyvárad	A bihor (sic!) megyei települések fejlesztési igényeinek felmérése	1
2006 Európai integrációval és regionális együttműködéssel összefüggő fejlesztési projektek támogatása			
Hegyközsztár önkormányzata	Hegyközsztár	A határ menti kistérség 2007–2013 közti fejlesztési stratégiája	2
Marosvásárhelyi Metropolisz Önkormányzati Társulás	Marosvásárhely	Felkészülés a strukturális alapok kezelésére	3

Vizi Balázs

A KISEBBSÉGI AUTONÓMIA NEMZETKÖZI FELTÉTELEIRŐL¹

Az etnikai elvű kisebbségi autonómia kérdése 1989-1990 óta folyamatosan foglalkoztatja a magyar kisebbségi közösségek közvéleményét. A szomszédos országokban a kisebbségi autonómia-követelések azonban egyelőre nem tudtak komoly áttörést elérni.

Az 1990-es évek első felében kialakult nemzetközi jogi környezet (különösen a *Kisebbségvédelmi Keretegyezmény*, a *Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája* és számos EBEÉ/EBESZ-dokumentum elfogadása)² nem kedvezett a kisebbségi autonómia-igényeknek. Bár ezek a dokumentumok nem tiltják, de nyíltan nem is támogatják a kisebbségek jogainak megoldásában a területi vagy személyi autonómia bevezetését.

Mivel a kisebbségi jogok védelmének belső jogi keretei térségünkben jelentős részben a nemzetközi elvárások ösztönzésére és a nemzetközi standardok figyelembevételével alakultak ki, ezért a kisebbségi öngazgatásra, autonómiára vonatkozó igényeket a többség nem a kisebbségi jogok részeként, hanem túlzó nacionalista, politikai követelésként ítéli meg. A kommunizmus bukását követő többségi nemzetépítési politikában (amely szomszédaink többségét jellemzi) ezt gyakran kisebbségi fenyegetésként értelmezték.

Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy számba vegyük azokat a tényezőket, amelyek a nemzetközi kapcsolatokban és a nemzetközi jogban a nemzeti kisebbségek autonómia-törekvéseit befolyásolják Európában. Fontos aláhúzni, hogy a középpontban az európai realitások állnak, és az elmondottak elsősorban a közép- és kelet-európai tapasztalatokra lehetnek érvényesek. Ezt azért is érdemes kiemelni, mert az 1990-es években a kisebbségi autonómia-követelések leginkább Közép- és Kelet-Európában kerültek a nemzetközi érdeklődés előterébe, ugyanakkor sikeresnek tartott területi autonómia-modellek elsősorban Nyugat-Európában alakultak ki.

Demokratikus intézményrendszer és autonómia

A kommunizmus bukása után a nemzetközi kapcsolatokban lényeges változás történt azzal, hogy a demokratikus intézményrendszer meglétének igénye az emberi jogok védelmével együtt az államok közötti kapcsolatok lényegi része lett. Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ/EBESZ) 1990-ben elfogadott politikai dokumentuma, a párizsi *Charta egy új Európáért* egy új korszak kezdetét vázolta fel, ahol az európai államok közötti kapcsolatok alapja a demokrácia, az emberi jogok tisztelete és a békés együttműködés lehet. A későbbiekben ugyancsak egyértelművé vált ez a változás, amikor az európai intézményi integráció útjára lépett volt szocialista országokkal szemben az Európa Tanács vagy az Európai Unió a csatlakozás feltételeit megfogalmazta.

Az egykori szocialista országokban ugyanakkor a rendszerváltás nemcsak a demokratikus állam kiépítését jelentette, hanem sok esetben az állami függetlenség és nemzeti önállóság megteremtését is. A demokrácia megszületésével együtt a politikai közösség, a nemzet mibenlétének kérdéseire is választ kellett találni. A rendszerváltás után elfogadott alkotmányok sokszor azt sugallják, hogy a jelentős kisebbségekkel rendelkező országok is a nemzeti kizárólagosság és a liberális nemzeti állam megteremtését célozták meg.³ A liberális demokráciát a nemzeti kizárólagosság eszméjével azonban csak etnikailag homogén államokban lehet konfliktusok nélkül összakötni. A demokratikus intézmények ugyanis nemcsak a többségi nemzet, hanem a politikailag aktíválható nemzeti kisebbségek számára is megnyitják a politikai érdekérvényesítés lehetőségét, a politikai mobilizáció útját. A kérdés az, hogy milyen alapon és milyen célokkal tudnak részt venni a kisebbségek a demokratikus állam működtetésében. A nemzeti többség értelemszerűen – a parlamentáris demokrácia szabályai szerint – a hatalmat gyakorló politikai többséget is jelenti és amennyiben a politikai tér nemzeti alapon szerveződik (lásd a nemzetállam megteremtésére való törekvés) úgy az állam kulturális, politikai identitása, hivatalos nyelve stb. is a nemzeti többség identitását fogja megjeleníteni.⁴

A kisebbségek etnikai alapú politikai mobilizációjának egyik ösztönzője éppen az, hogy a lakosság többségétől nemzeti/etnikai vagy kulturális identitásában különböző kisebbség sajátos közösségi érdekeit próbálja meg érvényesíteni a demokratikus intézményrendszeren keresztül. A kérdés természetesen az, miben kell különböznie a kisebbségnek ahhoz, hogy identitása politikailag releváns szervező erő lehessen. Mivel a modern nemzetállamok a (különféleképpen értelmezhető) nemzet politikai közösségére épülnek, így a kisebbségek nemzeti követelései is eleve politikailag érzékenyek lesznek.

Nyilvánvalóan arra is választ kell adnunk, hogy kit tekintünk egy kisebbséghez tartozónak. A nemzetközi jogi szakirodalom visszatérő dilemmája, hogy nincs általános érvényesítő elfogadott meghatározás a „kisebbség” fogalomra.⁵ Viszont, amint

ezt a nemzetközi dokumentumokban a „nemzet” vagy „nép” szavak sokszor felcserélhető használata is mutatja, önmagában a definíció hiánya nem jelenti azt, hogy egy fogalom ne lenne alkalmas valódi közösségek behatárolására. Mindenesetre a szakirodalomban leginkább elfogadott definíciók három lényegi elemet emelnek ki: kisebbségekhez tartoznak azok, akik egy állam állampolgáraként, etnikai vagy nemzeti, nyelvi, kulturális vagy vallási identitásuk alapján egy közösséghez tartozónak vallják magukat és él közöttük a közösségi identitás megőrzésének összetartó igénye.⁶

Amennyiben elfogadjuk, hogy az etnikai, nemzeti identitás megőrzését tekintjük a kisebbségi közösség összetartó és csoportkohéziót létrehozó erejének, akkor könnyen érthetővé válik, hogy a modern liberális demokráciákban a kisebbségek számára nem az egyéni állampolgári jogok, hanem az úgynevezett kisebbségi külön jogok és ezek gyakorlásához szükséges közösségi intézmények a legfontosabbak a közösségi identitás generációkon átívelő megőrzéséhez. Amikor az oktatási, kulturális és politikai intézmények a nemzeti többség identitásának megerősítését és kifejezését szolgálják, akkor a kisebbségek számára fontos igény, hogy ezekhez az állami szolgáltatásokhoz és állampolgári jogokhoz úgy férjenek hozzá, hogy az a saját nemzeti identitásuk megőrzésére alkalmas legyen. Amikor például kisebbségi nyelvű oktatáshoz való jogról beszélünk, akkor egyértelmű, hogy olyan jogról van szó, amit a kisebbséghez tartozó állampolgárok csak közösségben gyakorolhatnak. Ugyanakkor ezzel nem maga a közösség válik joggalannyá, hanem csak az anyanyelven való tanulás jogát biztosítja az állam, éppúgy, mint a többséghez tartozók számára. Az egyéni kisebbségi jogok ebben a logikában az alapvető emberi és állampolgári jogok kiegyenlítését jelentik a kisebbségekhez tartozó állampolgárok számára. A közösségi joggyakorlás és a kollektív jogok között azonban fontos különbséget tenni: amíg az előbbi esetben csak arról van szó, hogy az egyének bizonyos jogaikat csak egy minimális létszámban tudják gyakorolni (vö.: egyesülési jog, gyülekezési jog, és a legtöbb kisebbségi különjog), addig a másik esetben maga a kisebbségi közösség válik joggalannyá.⁷

Nem véletlen, hogy ebben a tekintetben a kisebbségi jogok hierarchiájának csúcán a személyi vagy területi autonómia áll.⁸ Akár személyi elvű, akár területi autonómiáról beszélünk, mindkét esetben a kisebbségi közösség jogosult arra, hogy identitásának megőrzéséhez fontos hatásköröket gyakoroljon. Az állam lényegében lemond bizonyos jogköreiről a kisebbség javára, azaz a kisebbségi közösséget kollektív joggalanyként illeti meg például az oktatási intézmények feletti igazgatás joga vagy a területi autonómiával járó önkormányzati hatáskörök.

Fontos kérdés, vajon a nemzeti kisebbségi öngazgatás (autonómia) igénye elfogadható-e a liberális demokrácia minőségét javító eszközként. Ki gyakorolja a kollektív jogokat a közösség nevében? Elképzelhető, hogy az állam bizonyos kisebbségi képviselői szerveket ruház fel ezzel a joggal, akkor mi dönti el, melyiket, vagy

amennyiben csak egy reprezentatív szervezet van, hogyan biztosítható a szervezetben belül a demokratikus képviselet? Egyértelműnek tűnik, hogy amennyiben az autonómia kollektív jogként jelenik meg, akkor azt csak a demokratikus joggyakorlás szabályai szerint, jogilag szabályozott módon közvetlenül választott testületek útján lehet élvezni. Tényleges autonómia akkor lehetséges csupán, ha a közösség tagjai jogszabályokban rendezett feltételek mellett szabadon és közvetlenül választják meg az öngazgatási hatásköröket gyakorló testületeket.

Ebben a megközelítésben számtalan érv szól amellett, hogy az autonómia a demokratikus intézményrendszer fontos eleme lehet: a döntéshozatal jobb, átláthatóbb és hatékonyabb lehet, ha a döntéshozók minél közelebb vannak azokhoz, akiket a döntés érint és minél közvetlenebb módon tudnak kapcsolatot tartani velük. A kisebbségi autonómia, mint minden öngazgatási forma, ennek az elvárásnak megfelel. Ebből a szempontból viszont a kisebbségi közösség (állam)polgári kohéziója kap kiemelt szerepet. A kisebbségi autonómia megteremtése itt az állam demokratikus fejlődésének, az önkormányzatiság – nemzetiségtől független – megerősítésének folyamatába illeszkedhet, ahogy ezt például a brit devolúciós folyamat mutatta.⁹ Ezzel szemben az autonómia ellenzői a többség részéről leginkább annak nem a demokratikus szerepét, hanem nemzeti szerepét, a nemzetállam egységének megbonthatását látják. Lényeges, hogy ebben a megközelítésben a többség részéről is a nemzeti versengés logikáját a demokratikus hatékonyság logikája váltsa fel.

Mindemellett alapvető elméleti és gyakorlati követelmény, hogy az autonómia a kisebbségi közösség legitim felhatalmazással rendelkező, demokratikus képviseleten alapuló és elszámoltatható öngazgatási formájaként jöjjön létre. Nyilvánvaló, hogy amikor demokratikus államon belüli hatalommegosztásról beszélünk, akkor annak a kisebbségi közösség demokratikus képviseletét kell biztosítania.

A nemzetközi jog és a kisebbségek kollektív jogai

Bármennyire is legitimnek tűnik a demokratikus államban az etnikai önkormányzatiság iránti igény, a nemzetközi kapcsolatokban az autonómia egészen más szempontból kerülhet napirendre. Az emberi jogokkal ellentétben a „demokrácia” tartalma nem jelenik meg nemzetközi normákban. Általában az egyetlen nemzetközi elvárás a demokratikus államisággal szemben, hogy rendszeres szabad választásokat tartsanak. A demokrácia egyéb intézményei, így akár a kisebbségek részvétele a döntéshozatalban az államok alkotmányos berendezkedésének függvénye.

A nemzetközi jogban az autonómiához való jog vagy a kisebbségek kollektív jogainak kérdése az egyetemes emberi jogokkal összefüggésben merül fel. A kisebbségi különjogok az emberi jogok részeként jelennek meg a nemzetközi okmányokban és ezzel az is jár, hogy az emberi jogok individualista nyelvezetében fogalmazódnak meg.

Sokáig a kisebbségi különjogok igazolhatóságát is kétségbe vonták, a második világháború utáni nemzetközi jogrendben az emberi jogok egyetemes védelmét (így különösen a diszkrimináció tilalmát) tekintették egyedül alkalmasnak arra, hogy a kisebbségek megmaradásához való jogát tiszteletben tartsák. Először a *Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányának* 27. cikke fogalmazza meg a kisebbségek különjogainak igényét az új nemzetközi jogban, de egyértelműen az egyéni emberi jogok integráns részeként, amikor ragaszkodott az emberi jogok individualista alapjaihoz („kisebbségekhez tartozó személyek”), mégha kénytelen volt elismerni a kisebbségek természetes közösségi jellegét is („csoportjuk más tagjaival közösségekben”). Egyrészt a kisebbségi jogok az emberi jogi nyelvezetben jelennek meg, ám természetüknél fogva a kisebbségek közösségi jogokra is igényt formálnak. Ez a kettőség azóta is jelen van a kisebbségek jogairól zajló nemzetközi vitákban.

Will Kymlicka felhívja a figyelmet arra, hogy azok a liberális félelmek, amelyek szerint a kisebbségi kollektív jogok, az egyéni emberi jogok elsőbbségét kérdőjelezzik meg, sok tekintetben alaptalannak bizonyulnak. Érvelése szerint a kollektív jogok pusztán a csoportok között természetesen meglévő egyenlőtlenségeket hivatottak kiküszöbölni. Ennek megfelelően azok a kisebbségek, amelyek részesülnek kollektív jogokban, tulajdonképp kiteljesítik a kisebbségekhez tartozó személyek egyéni jogainak élvezetét.¹⁰ Asbjørn Eide hasonló következtetésekre jut, amikor kimondja, hogy az egyéni emberi jogok a kisebbségi csoportok számára is jelentősek. „Az emberi jogok alapvetően egyéniék. Az emberi személynek mint individuumnak a jogait érintik. Számos etnikai, vallási vagy nyelvi csoporthoz tartozó személy érzi ugyanakkor úgy, hogy csoportidentitásuk védelmére is szükségük van. Ennek az identitásnak az alapelemei, hogy csoportként megszervezhessék magukat, használhassák saját nyelvüket, képesek legyenek megőrizni, továbbadni (reprodukálni) és fejleszteni saját kultúrájukat és így jelentős befolyásuk alatt tartani a következő generációk oktatásának tartalmát. Ugyancsak része ennek az aggodalomnak, hogy az őket érintő politikai döntéseket hatékonyan tudják befolyásolni.”¹¹

Egyértelműen látszik, hogy az idézett szerzőkkel ellentétben a második világháború után kialakult egyetemes emberi jogok között a kisebbségek közösségi jogait nem lehetett könnyen elhelyezni. Ennek legfőbb akadálya nem is a kisebbségi jogok közösségi dimenziójának elfogadása volt, hanem az önrendelkezési elvre vonatkozó esetleges kisebbségi igényektől való félelem. Az említett *Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya* ugyanis, amellet, hogy elismeri a kisebbségek jogát saját nyelvük, kultúrájuk ápolására, 1. cikkében kimondja a népek önrendelkezési jogát is. Márpedig azzal, hogy az önrendelkezéshez való jog a létező államok végső legitimitációja lett, ezzel az etnikai identitás vált a politikai legitimitáció alapjává.¹² Értelemszerűen így minden kollektív nemzeti alapú jogkövetelés az államiság iránti igény gyanúját vetheti fel.

Az 1990-es évektől azonban ez a mereven elutasító hozzáállás lassan oldódni kezdett a nemzetközi szervezetekben, és több – jogilag nem kötelező politikai jelle-
gű – nemzetközi dokumentumban megjelentek halvány utalások a kisebbségek
autonómiához való jogára.¹³ Ezek közül kiemelkedik az Európa Tanács Parlamenti
Közgyűlésének 1201(1993) sz. *Ajánlása*, amelynek 11. cikke az „autonóm közigaz-
gatás” lehetőségét is megemlíti azokon a területeken, ahol a kisebbségek többséget
alkotnak.¹⁴ Az *Ajánlást* ugyan az ET-tagállamok nem fogadták el szerződéses for-
mában, de jelentőségét az adja, hogy több nemzetközi szerződésben, így pl. a ma-
gyar–szlovák és magyar–román alapszerződésekben a szerződő felek jogilag köte-
lező normaként hivatkoztak rá (bár a szerződő felek egészen eltérő értelmezéseket
fűztek ehhez a cikkhez). Az 1201-es ajánlást értelmező véleményében a Velencei
Bizottság kifejtette, hogy bár az államok számára ez jogi kötelezettséget nem jelent,
azonban a kisebbségi autonómia elfogadható és méltányolható eszköze lehet a ki-
sebbségi jogok védelmének, bár „az államnak nagy választási lehetősége lesz a 11.
cikk [...] betartását illetően.”¹⁵

A legelőremutatóbb dokumentum ebben a tekintetben egyértelműen az *ET Parla-
menti Közgyűlésének 1609 (2003) sz. ajánlása* és a hozzá kapcsolódó *1334(2003)
sz. határozat*. Az ajánlás rámutat arra, hogy az autonómia valójában nem mindig a
potenciális külső önrendelkezési igény előszobája, hanem sokkal inkább az államon
belüli etnikai konfliktusok megoldásának egyik lehetséges eszköze (amint címében
is fogalmaz „az autonóm régiók pozitív tapasztalatai mint az európai konfliktusok
megoldását ösztönző forrás”). Az ajánláshoz fűzött magyarázó háttér tanulmány rá-
mutat arra, hogy a mai létező kisebbségi autonómiák Európában mind létező kon-
fliktusok alapján születtek meg, olyan politikai kompromisszumként, amely mind a
területi sérthetlenségét féltő állam, mind a kisebbségek számára hosszú távú biz-
tonságot jelenthet.

A határozat kilenc pontban foglalja össze azokat az alapelveket, amelyeket az álla-
moknak megfontolásra javasol az autonóm státus létesítésekor. (1) Az autonóm stá-
tusnak az érintettek megállapodásán kell alapulnia. (2) Az autonóm státus egy dina-
mikus folyamat része, ezért folyamatosan fejleszhető, tárgyalható. (3) Az autonóm
státust az alkotmányban kell rögzíteni, és csak az alkotmánynak megfelelően lehet
módosítani, továbbá tartalmaznia kell a központi hatalom és az autonóm hatalom
közötti világos hatalommegosztást. (4) Az autonóm státusnak garantálnia kell az
autonóm hatóság megfelelő képviselését és hatékony részvételét a döntéshozatalban
és a közügyek intézésében. (5) Az autonóm közösségeknek helyi szinten demokrati-
kusan választott törvényhozó és végrehajtó hatóságokkal kell rendelkezniük. (6) Az
autonóm státusra vonatkozó megállapodásban megfelelő forrásokat kell biztosítani
az autonóm hatóságok számára, melyek lehetővé teszik, hogy a központi hatalom
által rájuk ruházott feladatokat ellássák. (7) Létre kell hozni egy speciális mechaniz-

must a központi kormányzat és az autonóm hatóságok közötti viták megoldására. (8) Ha a feszültség továbbra is fennáll a központi kormányzat és az autonóm hatóságok között, a nemzetközi közösségnek kell a tárgyalási folyamatot támogatnia. (9) Kötelező védelmezni az autonóm entitás keretén belül élő kisebbségek jogait.¹⁶

Amíg azonban a jogilag nem kötelező ajánlásokban és politikai nyilatkozatokban kedvező utalásokat is találunk az autonómiára, addig az egyetlen európai egyezmény, amely a kisebbségek jogait fogalmazza meg, még áttételesen sem ismeri el az autonómiához való jogot. A Nemzeti kisebbségek védelméről szóló Keretegyezmény pusztán arra szorítkozik, hogy felszólítja a részes államokat, hogy biztosítsák a kisebbségekhez tartozó személyek hatékony részvételét a közügyekben „különösen az őket érintőekben”.¹⁷

Belső önrendelkezés

Mindazonáltal az önrendelkezéshez való jogot nem feltétlenül kell az önálló állami-ság fényében vizsgálni: a politikai és nemzetközi jogi szakirodalomban többen is kísérletet tettek a különböző politikai értelmezések összehétkítésére úgy, hogy az önrendelkezéshez való jog fogalma az etnikai csoportokra is kiterjeszhető legyen. Az önrendelkezés ugyanis nem feltétlenül jelent valaminő egyszeri és oszthatatlan jogot. Ahogy arra Cassese és Hannum is rámutatott, az állam teljes lakosságának külső önrendelkezése (az önálló állam) ugyanis nem zárhatja ki az államon belül élő, a többségtől eltérő nemzeti vagy etnikai népcsoportok belső önrendelkezéshez való jogát.¹⁸ Az említett nemzetközi dokumentumok, éppen azért, mert erről a kérdésről valójában hallgatnak, nem zárják ki ennek a megosztott önrendelkezésnek a lehetőségét.

Az önrendelkezési jog ilyen kiterjesztő értelmezésekor valójában azzal a létező társadalmi valósággal kell számolni, hogy az etnikai vagy nemzeti közösségek a modern nemzetállamok világában – amennyiben saját közösségük sajátosságait meg kívánják őrizni – olyan önálló intézményi rendszerre is igényt tarthatnak, amely ezt biztosítja. Ez természetesen az állam közhatalmi jogosítványainak megosztását is jelentheti azokon a területeken (például oktatás, nyelvhasználat vagy területi autonómia esetén a területi közigazgatásban), amelyek ennek a célnak az elérése szempontjából jelentősek. Az etnikai, nemzeti csoportidentitás megőrzése ugyanis magában foglalja azt, hogy biztosítva legyen ennek az identitásnak a generációk közötti átadása is. Erre az egyén nem, a család vagy más társadalmi csoport pedig csak korlátozottan képes. Ennek az időbeli vagy „történelmi” folytonosság-nak a biztosításához a kisebbségi csoportnak képesnek kell lennie arra, hogy intézményeket hozzon létre, működtessen és fenntartson, gyakorlatilag intézményei felett döntéshozói jogkörökkel rendelkezzen. Ezek persze lehetnek egyesületek vagy

más magánjogi intézmények, de az államok nemzeti jellege miatt, ez az identitás megőrzését érintő közügyekben való hatékony és intézményesített részvételt is megköveteli. A különböző szintű önkormányzatok rendszere minden demokratikus államban megteremthető, hiszen az önrendelkezés gyakorlása nem ad jogot a többségnek arra, hogy akaratát mások jogainak sérelmére érvényesítse. Ebben az összefüggésben pedig jobban megérthető és elfogadható, hogy a népek önrendelkezéshez való joga nemcsak elméletben, hanem a gyakorlatban is működhet érvényesülő egyetemes emberi jogként.

A Nemzetközi Bíróság például 1998-as Kelet-Timor-ügyben hozott határozata ki mondja, hogy a népek önrendelkezési joga *erga omnes* jog, ami azt jelenti, hogy a mai nemzetközi jog egyik lényegi és általánosan érvényesülő elvéről van szó.¹⁹ Bár nyilvánvaló, hogy a hágai Bíróság nem a kisebbségek önrendelkezési jogára gondolt, amikor ezt az elvet megfogalmazta, ám azzal, hogy az önrendelkezéshez való jogot általános érvényű jogként ismerte el, elszakította ezt az elvet a gyarmati függetlenség egyedi folyamatától. Ez pedig alkalmat ad arra, hogy minden új helyzetben megkíséreljük az önrendelkezési jog újrafogalmazását. A belső önrendelkezési jog a függetlenné válás igénye nélkül biztosíthatja egy kisebbség számára az identitás megőrzéséhez szükséges önállóságot.

Záró gondolatok

Az eddigi európai példák azt mutatják, hogy kisebbségi autonómiák, elsősorban a területi autonómia kialakulásában döntő szerepe van azoknak a tényezőknek, amelyek a többség politikai képviselőit a nemzeti kérdésekben kompromisszumra kényszerítik. Ezek lehetnek külső tényezők (nemzetközi közösség vagy az érintett kisebbség anyaországának befolyása) és belső tényezők is (kormányzati alkuk kényszere, erős kisebbségi közösségek nyomásgyakorló ereje, lehetséges konfliktusok elkerülésének szándéka stb.).

A közép- és kelet-európai térségben, így a szomszédos államok többségében ezek a kényszerítő elemek az 1990 utáni időszakban nem voltak meghatározóak. Ez jelentős részben a nemzetközi környezetre és az érintett államok nemzeti kizárólagosságra építő politikájára, részben Magyarország külpolitikájára és részben a kisebbségi magyar közösségek társadalmi problémáira vezethető vissza. A kisebbségi autonómia-követelések akkor lehetnek sikeresek, ha a többség számára is van tétje az alkunak.

A kisebbségi autonómia és a belső önrendelkezés elvének nemzetközi elfogadása azonban a közelmúlt eseményeinek fényében komoly nehézségekbe ütközhet. A Koszovó függetlenné válását elutasító reakciók egyes államok részéről éppen az autonómia-követelésektől való félelmet tükrözik, és a koszovói szerbek jogi helyzeté-

nek rendezése sem hathat nyugatatóan ezekre a félelmekre. A Szerbián belüli koszovói autonómia lehetetlenné válása mellett ugyanis a koszovói szerbek autonómia-igényei is ellenállásba ütköznek. A 2008 áprilisában elfogadott koszovói alkotmány ugyan nem kisebbségként, hanem közösségként ismeri el a szerbeket, de – az Ahtisaari-tervvel ellentétben – semmilyen speciális kulturális vagy területi öngazgatást nem kínál számukra. Ez által a koszovói függetlenség a nemzetközi közvéleményben nem a szerbeknek nyújtott példaszerű autonómia megoldásokról, hanem éppen egy függetlenné váló autonóm régió veszélyeiről szólhat. A dolgok jelenlegi állása szerint kisebbségek számára kedvező precedensről nem beszélhetünk ebben az ügyben.

A kedvezőtlen folyamatok mellett azonban a demokratikus öngazgatás kiteljesítéséhez az európai integráció is keretet adhat. Bár az Európai Unióban a tagállamok politikai integrációjának megtorpanásával együtt a közös európai politikai értékek is látszólag háttérbe szorulnak, azonban a szubszidiaritás elve és a regionalizmus relatív felértékelődése fontos támpontja lehet a kisebbségi autonómia-törekvéseknek. Természetesen a kisebbségi jogok biztosításának *szintje* minden állam belügye és a közösségi jog a hátrányos megkülönböztetés tilalmán kívül nem érinti ezeket a jogokat, mégis egy olyan politikai és retorikai keretet adhat, amely az autonómia-érvek legitimitációját is segítheti.

Az Európai Unió belül, az érintett államokban az autonómia-igények elfogadásához/elfogadtatásához szükséges „kényszer” nem feltétlenül a konfliktusok, hanem a demokratikus fejlődés, a politikai és gazdasági hatékonyság erejével teremthető meg. Ennek egyik elismert szlogenje a „községek Európája”, amely nemcsak a helyi községek erejét hivatott megjeleníteni, hanem a határokon átnyúló, az európai régiók, községek közötti mindennapi, hatékony együttműködés igényét is.

Jegyzetek

- ¹ A Köztársasági Elnöki Hivatalban 2007. május 18-án rendezett „Autonómia, regionalizmus, regionális fejlesztés” című konferencián elhangzott referátum szerkesztett változata.
- ² Lásd Majtényi Balázs – Vizi Balázs (szerk.): A kisebbségi jogok nemzetközi okmányai. Dokumentumgyűjtemény. Budapest, Gondolat Kiadó – MTA Jogi Tudományi Intézet – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2003.
- ³ Vö. még a térség országainak a külföldön élő nemzetársaikra vonatkozó alkotmányos szabályozásait: Halász, Iván: Models of kin-minority protection in Central and Eastern Europe. – In Osamu Ieda (ed.) Beyond sovereignty: from Status Law to transnational citizenship? Sapporo: Slavic Research Center, Hokkaido Univ., 2006. 255–279.
- ⁴ Az elméleti irodalomból erről bővebben Bíró Gáspár: Az etnikai elvű csoportautonómia néhány elméleti kérdése. In uő.: Az identitásválasztás szabadsága. Budapest: Osiris, 1995, 177–281.
- ⁵ Vö.: a két világháború közötti időszakra Balogh Arthur: A kisebbségek és a kisebbségi jogok in: Magyar Kisebbség 1996/3, 72–73., illetve napjainkban erről Gaetano Pentassuglia: Minorities in International Law: An Introductory Study. Strasbourg, Council of Europe – ECMI, 2002. 1. fejt.

- ⁶ Lásd pl. Capotorti-definíciót Capotorti F.: *Study of the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*. New York, United Nations, 1979. vagy az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésében elfogadott 1993 (1201) sz. Ajánlás definícióját.
- ⁷ Lásd erről: Kardos Gábor: Egyéni vagy kollektív kisebbségi jogok. In *Magyar Kisebbség* 1996/1–2.
- ⁸ A különböző autonómiaformák bemutatására lásd: Georg Brunner – Herber Küpper: *European Options of Autonomy: a typology of autonomy models of minority self-governance*. In Gál Kinga (ed.): *Minority Governance in Europe*. Open Society Institute, Budapest, 2002. 11–36.
- ⁹ Lásd erről röviden Győri Szabó Róbert: *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*. Budapest, Osiris, 2006. 154–170.
- ¹⁰ Will Kymlicka: *Multicultural Citizenship*. Oxford, Oxford University Press, 1995.
- ¹¹ Asbjørn Eide: „Minorities in a Decentralized Environment” 1998. lásd: http://www.minelres.lv/publicat/Eide_Yalta98.htm
- ¹² Vö.: Walker Connor: *The Politics of Ethnonationalism* in: *Journal of International Affairs*, vol. 27, no. 1. 27.
- ¹³ Vö.: EBEÉ 1990-es Koppenhágai Dokumentum (32 és 35. pont); EBEÉ kisebbségi szakértők 1991-es genfi találkozásának dokumentuma <http://www.minelres.lv/osce/gene91e.htm>; EBESZ 1999-ben elfogadott Európai Biztonsági Chartája; az Európai Helyi és Regionális Hatóságok Kongresszusának 1998-as „A nemzeti kisebbségek és a területi autonómia” című ajánlása.
- ¹⁴ A 11. cikk így fogalmaz: „Azokon a területeken, ahol a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek többséget alkotnak, ezen személyeknek joguk van ahhoz, hogy sajátos történelmi és területi helyzetüknek megfelelően és az állam belső törvényeivel összhangban álló helyi vagy autonóm közigazgatással, illetve különleges státussal rendelkezzen.”
- ¹⁵ A Velencei Bizottság véleménye az 1201-es Ajánlás (1993) 11. cikkét illető értelmezésre vonatkozóan in: *Magyar Kisebbség* 1996/3., 98.
- ¹⁶ Görömbei Sára: *A Gross-jelentés – Az autonómia, mint megoldás az európai konfliktusokra* in: *Magyar Kisebbség* 2003/2–3.
- ¹⁷ 15. cikk
- ¹⁸ Antonio Cassese: *Self-Determination of Peoples, A Legal Reappraisal*. Cambridge, Cambridge University Press, 1995. Hurst Hannum: *Autonomy, Sovereignty and Self-determination*. University of Pennsylvania Press, 1996.
- ¹⁹ International Court of Justice, *East-Timor Case*, 30 June 1995, Rec. 1995, 102.

Görömbei Sára

AZ AUTONÓMIA GYAKORLATI MEGVALÓSÍTÁSA

Miről beszélünk? – az autonómia lényege

Az autonómia gyakorlati megvalósításához talán a legelső és legfontosabb lépés annak tisztázása, hogy voltaképpen mit tekintünk autonómiának. Tapasztalataim szerint az autonómia egy olyan fogalom, amit *nagyon eltérően értelmeznek nemcsak az autonómiát megadni vonakodó többségi államok, hanem maguk az autonómiáért küzdő kisebbségek is*. Kis túlzással mondhatjuk, hogy az autonómia egyfajta eszménykép, melynek keretei nincsenek meghatározva. Főként a politikai életben figyelhető meg, hogy szlogenszerűen használják az autonómia kifejezést, anélkül, hogy konkretizálnák annak tartalmát. Ráadásul gyakran *abszolutizálják a területi autonómiát*, és autonómián voltaképpen *területi* autonómiát értenek, különösen Erdély esetében. Holott a területi autonómia önmagában nem tud teljes körű megoldást nyújtani még az erdélyi magyarság számára sem.

Amikor arról van szó, hogy az autonómiát milyen módon tudjuk megvalósítani, nem mindegy, hogy milyen autonómiáról beszélünk, mit tekintünk egyáltalán autonómiának. Ezúttal nem a területi/kulturális/személyi autonómia felosztásra gondolok, hanem arra, hogy mikor mondhatjuk azt, hogy egy kisebbség valóban rendelkezik autonómiával.

Az autonómia lényege, hogy

- egy kisebbségben élő közösség a lehető legteljesebb mértékben *beleszólhasson az őt érintő döntésekbe*, és
- minél önállóbban, minél kevesebb korlátozás és felügyelet mellett *intézhesse saját belső ügyeit*.
- A gyakorlatban az autonómia feltétele továbbá, hogy az autonóm hatásköröket a kisebbség *valóban legitim képviselői* gyakorolják, és ne a többségi államnak valamiféle báb szervezete, illetve, hogy
- az adott kisebbség valóban rendelkezzen az autonóm hatáskörök érvényesítéséhez szükséges *megfelelő anyagi forrásokkal*.

Mindezek hiányában csupán látszat autonómiáról beszélhetünk, ami esetenként legalább olyan káros, mint az autonómia hiánya.

Általában konszenzus van az autonómia szükségességét illetően, azonban a részleteket illetően, *az autonómia tartalmát illetően nincs összhang* az egyes határon túli közösségeken belül sem: sokszor nem ugyanarról beszélnek, nem ugyanazt értik az autonómia kifejezésen. Pedig véleményem szerint minden határon túli magyar közösség esetében *tudnunk kellene, hogy mi a végső cél*: mi az a szint, amit szeretnénk elérni, melyek azok a hatáskörök, amelyekre törekszünk.

Az EU és az autonómia

Tekintve, hogy mára már a két legnagyobb határon túli magyar közösség is bekerült az Unióba, és velük együtt közel 2 millió magyar él kisebbségben az EU-n belül, figyelembe kell vennünk, hogy *az Unió milyen közeget biztosít* az autonómia gyakorlati megvalósításához, ösztönzi-e azt, és ha igen, milyen módon.

Mint tudjuk, az EU-ban nincsen önálló kisebbségvédelmi rendszer, így *az autonómia szabályozása sem jelenik meg az EU jogában*. Az autonómiát egyes tagállamok a saját belső jogukban biztosítják: az alkotmányukban, illetve speciális státutumokban rögzítik. A bővítés során, és különösen Románia csatlakozásakor, nyilvánvalóvá vált, hogy az EU-tagságnak nem feltétele az autonómia biztosítása. Ugyanakkor a regionalizmus és a szubszidiaritás egyre hangsúlyosabb az EU-ban, például a Románia EU-csatlakozásával kapcsolatos európai parlamenti határozat is a szubszidiaritás és önkormányzatiság jegyében javasolja a magyar kisebbség helyzetének javítását.

Összességében azt mondhatjuk, hogy az autonómia-törekvéseket illetően *talán korlátozott mértékű támogatást remélhetünk az EU-tól, de megoldást semmiképpen*. Ezzel együtt, a határon túli magyarok döntő többsége ma már az Unióban él, mégiscsak ez az a tágabb közeg, ahol az autonómiát el kell érniük, ezért *törekednünk kell arra, hogy az uniós közvélemény támogassa ezt a folyamatot*. Fontos lenne például figyelmet fordítani a határon túli magyarok autonómia-törekvéseivel kapcsolatos megfelelő lobbitevékenységre Brüsszelben, és ennek során lehetőség szerint olyan fogalmakat használni, amelyek az Unió számára is pontosan értelmezhetőek, és amelyek illeszkednek az EU-politikák sajátos fogalomrendszerébe (például önkormányzatiság, regionalizmus, szubszidiaritás). Továbbá mindenképpen érdemes megnézni az EU-tagállamok gyakorlatát, azokat a sikeres autonómia-modelleket, amelyek példaként szolgálhatnak.

Nyugati példák – magyar autonómia-modell

A legfontosabb európai autonómia-modellek közismertnek tekinthető, ezért ezek részletes ismertetése helyett inkább néhány összefüggésre szeretném felhívni a figyelmet.

Nagyon fontosnak tartom, hogy figyelembe vegyünk azokat az európai példákat, amelyek a gyakorlatban jelenleg is jól működnek. Ugyanakkor gyakran esünk abba a hibába Magyarországon, hogy túlzottan ragaszkodunk az európai példákhoz, és azt gondoljuk, hogy ha valamire még nem volt példa Európában, akkor azt nem is lehet megvalósítani, hogy akkor az már nem is lehet EU-konform. Gyakran úgy gondolkodunk, hogy eleve csak azokból a megoldásokból lehet válogatni, amelyekre már van példa az EU-ban.

Én ezzel a szemlélettel nem értek egyet. Szerintem *a határon túli magyarok helyzete annyira egyedi Európában, hogy ez a speciális helyzet speciális, egyedi megoldást is igényel.* Nincsen egy erre a helyzetre alkalmazható és egyszerűen átvehető kész autonómia-modell, mert nincs egy másik ilyen kisebbség sem Európában. Éppen ezért azt javaslom, hogy dolgozzuk ki a saját autonómia-modellünket: *legyen egy „magyar modell”, amire majd más kisebbségek fognak hivatkozni 10-20-30 év múlva, mint követendő példára.* Nyilván nem érdemes teljesen előlről kezdeni a gondolkodást, és nem kell figyelmen kívül hagyni az eddigi eredményeket sem. Sőt, fontos, hogy ezekre építsünk, többek között azért, hogy Európa számára érthető és elfogadható legyen a magyar autonómia modell.

De nekünk egy olyan modellt kell kidolgoznunk, *amely a határon túli magyarság speciális földrajzi-demográfiai adottságaihoz igazodik, és életképes megoldást nyújt a jelenlegi kelet-közép-európai viszonyrendszerben,* a mai Szlovákiában, Ukrajnában, Romániában vagy Szerbiában. Hiszen a magyar kisebbségi közösségeknek ebben a jogi és politikai kultúrában, ebben a társadalmi közegben kell megtalálniuk az érvényesülés lehetőségét.

Egyszóval egy olyan „magyar modellben” érdemes gondolkodnunk, amely *rész-elemeiben épít a már meglévő európai mintákra, ugyanakkor egészében véve új és kifejezetten a kisebbségi magyar élethelyzetre alkalmazható.* A történelem során Magyarország és a magyar nép nem egyszer Európa előtt járt, új elgondolásokkal, demokratikus társadalomszervezési megoldásokkal, újításokkal, találmányokkal. Szerintem ebben a számunkra oly fontos kérdésben is a magunk útját kell járnunk.

A magyar autonómia modell kidolgozása összetett feladat, ami hosszabb szakértői munkát igényel. Mégis, merre lehetne elindulni? Véleményem szerint egy olyan autonómia modellre lenne szükség, amely nem választ a területi és a személyi autonómia között, hanem *a különböző létező autonómiaformák rugalmasan alkalmazható ötvözeté.* A magyar modellben helyet kaphatnának a tömbmagyarság, illetve az egyes településeken többségben élő magyarság öniszabgatását lehetővé tevő hatás-

körök, és a szórványban élők személyi autonómiáját, illetve a magyar közösség kulturális autonómiáját biztosító jogok, többek között az anyanyelvhasználat az oktatás és média területén. Ugyanakkor *minden egyes határon túli közösségre nézve meghatároznánk, hogy mely elemek kapjanak nagyobb hangsúlyt*, hiszen másra van szükség a Felvidéken és másra Erdélyben, vagyis testre szabott autonómia-modellek jönnének létre. Sőt, ezen az úton kicsit továbbmenve, akár az egyes relációkon belül is tovább lehetne differenciálni. Erdély esetében ehhez kiváló alapot nyújthat az a megközelítés, mely figyelembe veszi az erdélyi magyarság regionális tagoltóságát, a székelyföldi, a határ menti, a belső erdélyi és a bánági térségben élő magyarok speciális igényeit.

Mint említettem, a magyar modell kidolgozásához érdemes felhasználni azokat a *megoldási módokat, elemeket az európai példák közül*, amelyek valamilyen formában hasznosíthatók a magyar kisebbségek esetében is. Néhány ilyen megoldás, amin érdemes lehet elgondolkodni: az állandó autonóm terület anyagi forrásait nem fix összegben határozzák meg, hanem a finn költségvetés százalékában, így az állandó svédok is érdekeltek abban, hogy a finn gazdaság minél jobban működjön. Dél-Tirol autonómiájához maga az olasz alkotmány biztosít jelentős anyagi forrásokat, mely részben állami bevételek újraelosztásából, részben olyan helyi adókból származik, melyek fölött kizárólag a megye rendelkezik. Az adók 90%-a visszakerül a megyébe, ahol az egy főre eső nemzeti jövedelem jóval magasabb, mint Olaszország más részein. Grönland szabadon rendelkezik saját természeti kincsei felett, a baszkoknak saját rendőrségük van.

Szintén hasznos azt is megvizsgálni, hogy a jelenleg működő európai autonómiák hogyan jöttek létre, milyen körülmények és feltételek játszottak ebben szerepet, illetve ezek mennyiben állnak fenn a magyar kisebbségek autonómia-törekvései esetében. Általában elmondható, hogy a sikerhez jelentősen hozzájárult *egy érdekelt ország, illetve a nemzetközi közösség hathatós nyomásgyakorlása*. Ilyen szempontból az autonómia-kérdés napirenden tartásában jelentős feladat hárul a magyar diplomáciára akkor is, ha ez nem mindig hálás feladat. Magától értetődő, hogy szükséges az adott kisebbség és a többségi nemzet közötti folyamatos párbeszéd, illetve a nemzetközi jogi alapelvek tiszteletben tartása is.

Ha objektívek akarunk lenni, azt is meg kell állapítanunk, hogy a legtöbb esetben az autonómia kivívásakor, gyakorlati megvalósítása érdekében sor került valamilyen mértékű és intenzitású fegyveres incidensre is. Természetesen az erőszakos elemet nem javaslok átvenni, de ettől eltekintve érdekes tanulságokkal szolgálhat Koszovó példája, illetve a körvonalazódó rendezési tervben a szerb kisebbségnek biztosított széleskörű kollektív jogok. Figyelemre méltó a gagauz autonómia: Gagauzia 1994-ben kapott területi autonómiát a Moldáv Köztársaságtól, cserébe lemondott a Moldáv Köztársaságból való kiválás jogáról. Tanulságos a walesi autonómia esete is, ahol kevésbé hangsúlyos az etnikai elem, és amely elsősorban a viszonylag

elmaradott tartomány gazdasági fejlesztése érdekében jött lére. A bővülő katalán autonómia, illetve a frissen visszaszerzett észak-ír autonómia pedig többek között azt bizonyítja, hogy az autonómia – jóllehet keleti-európai szemmel néha nagyon távolinak tűnik – valójában nagyon is valóságos és napjainkban is elérhető önrendelkezési forma, ami a mai Európában keresztülvihető.

Szükség van egy tervre

Az autonómiához alapvetően szükséges, hogy *egy kisebbségi közösség képes legyen megszervezni önmagát*, legyen összetartó ereje. Tudnia kell, hogy melyek azok az alapvető célok, amelyeket el akar érni, amelyek megvalósításához autonóm hatáskörökre tart igényt. Véleményem szerint *minden határon túli magyar közösségnek szüksége van egy átfogó fejlesztési tervre*, amely az adott régió egészére kiterjed. Nemcsak *gazdaságfejlesztésről* van szó, hanem *társadalomfejlesztésről* is, az adott közösség helyzetének komplex elemzése alapján, a társadalmi folyamatoknak megfelelő, azokat kezelő fejlesztési tetről.

A nemzeti fejlesztési tervekhez hasonlóan, a határon túli magyar közösségek esetében is *szükség lenne egy objektív adatokon alapuló helyzetleírásra-állapításmérésre*, illetve a közösségen belül tapasztalható legfontosabb társadalmi folyamatok elemzésére (például asszimiláció, migráció, demográfiai trendek). Bármilyen további tervezéshez tudnunk kell, hogy például 10-15 év múlva megközelítőleg hány magyar gyermek lesz az oktatási rendszerben a Felvidéken vagy Erdélyben, illetve a magyarság hány százaléka lesz munkaképes korú Kárpátalján vagy a Vajdaságban. *A határon túli magyar közösségek drámai fogyása alapvetően meghatározza az autonómia jellegére, szintjére vonatkozó igényeket is.*

Minden régióban készültek rész kutatások, illetve egy-egy szakterületre vonatkozó koncepciók, de egyik határon túli magyar régióban sincs egy olyan átfogó terv, amelyben az egész közösség egyetért, amely jövőképet adna az adott közösségnek, és meghatározná, hogy hova szeretne eljutni belátható időn belül. Mint említettem, az autonómia megvalósításának egyik feltétele a végső cél meghatározása: hogy tudjuk, hogy elsősorban milyen területeken, milyen autonóm hatáskörökre van szükségünk. Egy átfogó fejlesztési terv azért is fontos, hogy adott esetben az autonómiát elérő közösség *viszonylagos önállóságában is életképes legyen*. Ha van egy olyan koncepció, amely megragadja a legfőbb problémákat és az egész közösség által elfogadott perspektívát vázol, akkor talán a közös cél jobban összekovácsolja a gyakran széthúzó kisebbségi társadalmakat.

Célszerű lenne ezeket a *határon túli fejlesztési terveket az uniós nemzeti fejlesztési tervek mintájára elkészíteni*. Egyrészt azért, mert az EU felé könnyebben kommu-

nikálható a viszonylagos önállóságra való törekvés akkor, ha van mögötte egy olyan terv, ami az Unió számára könnyen értelmezhető.

Másrészt így könnyebben összehasonlíthatóvá válnának az egyes magyar közösségek prioritásai és céljai, és könnyebben összehangolhatók lennének az uniós keretekben kidolgozott anyaországi fejlesztési tervekkel, illetve adott esetben egymással is (így alapját képezhetnék egy valóban megalapozott határon túli támogatáspolitikának). Ráadásul EU-tagállam szomszédjaink – például Románia és Szlovákia – esetében az adott ország fejlesztési koncepciója szintén az uniós logika mentén készül, tehát könnyebb lenne ezek keretébe illeszteni az ott élő magyar közösségek fejlesztési elképzeléseit.

Összegzés

Összefoglalva tehát: fontos az autonómia tartalmát illető konszenzus, a pontos cél kitűzése. Fontos az uniós keretek és a nyugati minták számbavétele, és ezek alapján egy magyar autonómia-modell kidolgozása. Fontos, hogy minden határon túli közösségnek legyen egy saját, átfogó fejlesztési koncepciója. De az autonómia gyakorlati megvalósításának a legelemibb feltétele, hogy egy-két évtized múlva is legyenek a határon túl kellő számban magyarok, akik élvezhetik az autonómia áldásait.

Bakk Miklós

NEMZETI ÉS REGIONÁLIS: AZ AUTONÓMIA ERDÉLYBEN

Az autonómia fogalma – mint közismert – azt a keretet és azokat a jogosítványokat jelenti, amelyekkel az emberek egy csoportja bizonyos területen önálló döntéseket hoz, és azoknak valamilyen intézményi, közpolitikai és közgazgatási eszközökkel érvényt is szerez. Az autonómia az európai kultúrában nem feltétlenül kapcsolódik nemzeti vagy etnikai kisebbségekhez, hiszen az egyetemi autonómia vagy a települések önkormányzatisága is ilyen csoportokra, közösségekre vonatkoztatott közös döntéseket és azok végrehajtásának a keretét jelenti.

Nemzetépítés avagy politikai közösségépítés ?

Léteznek tehát különböző autonómiák, melyek tradíciókra (egyetemek), a modern demokrácia európai és amerikai alapjaira (települési önkormányzatok), illetve mindkettőre visszavezethetők; mégis, az autonómia kérdése erőteljesen politikai karakterűvé elsősorban a nemzeti kisebbségek, etnikai csoportok autonómiájának kérdése kapcsán vált.

Ennek oka, hogy a különböző autonómiaformák közül a nemzeti kisebbségek (etnikai csoportok) autonómiája az, amely a nemzetállammal, a nemzeti szuverenitással konzubsztanciális, azaz: a közösségnek azt a politikai dimenzióját erősíti fel, amelyre a modern nemzetállam is igényt tart. Ezért a közösségi-politikai lojalitás kialakításában a nemzetállami lojalitás konkurenciájaként jelenik meg, ami az állam egésze szempontjából veti fel a legitimitás kérdését.

A nemzetállam a vesztfáliai béke utáni formájában kialakult, területi uralmát fenntartani képes hatalom és a francia forradalom után demokratikus tartalommal feltöltődött szuverén nemzeteszme termékeny összekapcsolódásával jött létre, amely a 18–19. századtól az „egy állam – egy nemzet” paradigmáját tette uralkodóvá. E paradigma kialakulását vizsgálva írta Will Kymlicka és Christine Straehle, hogy

az elmúlt két évszázadban két alapvető tendencia volt tapasztalható: a) a birodalmak, királyságok, városállamok, gyarmatok színes sokasága nemzetállamok sokkal egyeneműbb halmazává szerveződött át, és ezek közül majdnem mindegyik nemzetépítési politikát folytatott a közös nemzeti identitás (a közös nyelv, kultúra) megteremtése érdekében; b) a preliberális vagy nem demokratikus kormányzati formák (monarchiák, katonai diktatúrák stb.) majdnem mind liberális-demokratikus rendszerekké alakultak át. És okkal feltételezhető, hogy e két tendencia valamiképpen összetartozik, affinitás áll fenn a nemzetállam és a liberális demokrácia között.¹

A nemzeti kisebbségek autonómiáinak „erős” változatai szintén e paradigmába illeszkedően valósítják meg a területi uralom, legitimitás és demokratikus politikai közösség összekapcsolását – azaz: a nemzeti kisebbségnek mint politikai közösségnek a politikai modernitás iránti igényét, a közösség „saját demokráciára” való törekvését fejezik ki –, ezért a nemzetállam területén kihívást jelentenek annak legitimitásával és területi uralmának kiépítésével szemben. Az ezzel kapcsolatos viták is tükrözik ezt: a kisebbségi autonómia „erős” – területi és nemzeti karakterű – változatai a klasszikus államelit nézőpontjából az államot és a politikai közösséget „romboló” törekvéseknek tűnnek, az államnemzettel szemben ellenséges nemzetépítésnek, miközben a nemzeti kisebbségek ezt az államon belüli politikai közösség újragondolására, átszervezésére irányuló javaslatként szokták előterjeszteni.

Már ebből is kitűnik, hogy a kisebbségi autonómiákat érdemes az államon belüli politikai közösség újragondolásának kísérleteként is megvizsgálni. Ezt különösen aktuálissá teszi az, hogy a 20. század végére és a 21. század elejére a politikai együttélés formáinak változatossága, a politikai közösségképződés rétegzettségének a ténye nyilvánvalóvá vált: a helyi közösségek, régiók, a hagyományos – vesztfáliai értelemben vett – nemzetállamok, regionális integrációk, globális közösségek immár egyaránt igényt tartanak a demokrácia keretei között megfogalmazható létmódokra és döntéshozatali mechanizmusokra.² Mivel a politikai közösségek között korábban mind a valós folyamatok, mind az elméleti hagyományok tekintetében az állam állt a középpontban, ezért sokáig az állam volt a politikai közösség paradigmája, pontosabban: a modern, újkori politikai közösség majdnem kizárólagos formája sokáig a nemzetállam volt.³

Ma azonban a politikai közösségek újabb, állam alatti és állam feletti formái – köztük elsősorban a „*sub-state*” területi-politikai közösségek – leválasztották a közösség magábanvaló kérdését az intézményesülési formák kérdéséről, és a kisebbségi autonómiák kérdése ebben a megváltozott kontextusban fogalmazódott újra. E tekintetben a magyar kisebbségi autonómiák nézőpontjából legalább két kérdést kell megvizsgálunk: 1. Mit jelent az autonómia két klasszikus formája – a területi és a kulturális autonómia – ebben a megváltozott kontextusban? 2. Miképp változott meg a nemzetépítés és az autonómia összefüggése?

Területi autonómia és modernizáció

Az erdélyi magyarság számára lehetséges autonómiaformákra vonatkozóan immár közhelyszerűvé vált a tétel, hogy ott, ahol a magyarok lokális területi többséget alkotnak – tehát a Székelyföldön mindenképpen – a területi autonómia a kívánatos, másutt viszont a kulturális autonómia lehet inkább a megoldás.

Másrészt e két autonómiaforma mérlegelése, összehasonlítása során gyakran előtérbe kerül az a – majdhogynem klisészerű – érv, hogy a kulturális autonómia, amely az önkéntes egyéni csatlakozás alapján és nem területi alapon szerveződik, előnyösebb, mivel – egyrészt – az önkéntesség (a közösséghez való szabad csatlakozás) elve konstituálja, másrészt pedig nem idézi elő a territoriális elkülönüléssel járó biztonspolitikai kockázatokat.

Csak hogy a kulturális autonómiának számos olyan, távolról sem előnyös vonása van (ezeket szisztematikusan Rainer Bauböck tekintette át⁴), amelyeket az erdélyi magyarság esetében külön is mérlegelni kell azon politikai tervek nézőpontjából, amelyek ezt az autonómiatípust elégséges és megnyugtató megoldásnak vélik.

A két autonómiaforma összevetésének egyik fontos nézőpontja a kisebbségi csoport jellege. Míg a kulturális autonómia elegendő lehet azon csoportok esetén, amelyek a közös származás mítoszában vagy valláson alapszanak, azon közösségek esetében, amelyeket valamilyen regionális nyelv vagy külön jogi és politikai-intézményi hagyományok határoznak meg, a nyelv és az intézményi hagyományok megőrzése már nem lehetséges területi autonómia nélkül. Ezért az erdélyi magyarság közösségi identitása – amely a nyelvben és a közös kultúrát fenntartó intézményekben jelenik meg és perpetuálódik – a területi autonómia révén kaphat igazi biztosítékot fennmaradásához és fejlődéséhez. Annál is inkább, mert a megőrzés egyben a modernizációs folyamatba való bekapcsolódást is jelent, ez pedig nem lehetséges a területi-közpolitikai dimenzió nélkül; az identitás megőrzésének és a közösség modernizációs folyamatokban való részvételének az összekapcsolása – az, hogy a hagyományok megőrzése ne váljon és tűnjön a fejlődéssel ellentétesnek – csakis az identitáspolitikai és a területi alapú közpolitikák közös alapra helyezésével lehetséges, amelynek feltételei viszont csak a területi autonómia révén adóttak.

Erős érvnek tűnik továbbá a kulturális autonómia mellett, hogy nincs kitéve az országon belüli területi mobilitás hatásainak. Az autonóm csoport egyes tagjai nem veszítik el kulturális védettségüket, ha egy olyan területre, ahol helyi többséget alkotnak, elköltöznek olyan területre, ahol csekély kisebbséget képeznek. Ugyanúgy leadják szavazataikat csoportjuk autonóm szerveire, mint korábban, és ugyanúgy igénybe tudják venni az autonómia támogatását, mikor helyi iskolákat vagy kulturális intézményeket igyekeznek alapítani. A csoport relatív nagysága csakis belső reprodukciós feltételeitől látszik függeni. Ezzel szemben a területi autonómia látszólag elveszhet, ha a csoport létszáma és relatív súlya folyamatosan csökken, és ez lehet-

séges is, mivel az európai térség politikai felfogása szerint (az uniós jog alapján pedig különösképpen) a bevándorlás igazából nem akadályozható meg. Valójában azonban legtöbb esetben a területi alapú közpolitika lehetővé teszi, hogy a helyi többségnek – mihelyst átfogó területi autonómiára tesz szert – ne legyen szüksége a szabad bevándorlás korlátozására, hogy többségét a szokásos közpolitikai eszközökkel stabilizálja (amint Dél-Tirol lakáspolitikája is példázza ezt). Sőt, már a „kisebbségi nyelv regionálisan dominánssá tétele elriasztja az ország más részeiből érkező bevándorlók jelentős hányadát (anélkül, hogy önmagában antiliberálisabb lenne, mint a többségi nyelv hasonlóan dominánssá tétele az állam többi részében)”⁵. E dominánssá tétel fontos, egyenlőséget nem sértő lépése lenne Székelyföldön a magyar nyelv második hivatalos nyelvvé tétele, azaz: ha a magyar nyelv használata nem csupán szokásjog és egyéni nyelvhasználati jog lenne (ahogy ez jelenleg fennáll), hanem a köztisztviselők betöltésének világos jogi feltétele is.

Fontos különbség van a kulturális autonómia és a területi autonómia között a pluralis politikai kultúra fenntartásában is. Míg a kulturális autonómia rendszerint „a civil társadalmat nemzeti blokkokra osztja”, a területi autonómia esélyt ad arra, hogy „a civil társadalom sokszínűsége a nemzeti közösségekben is tükröződjön”⁶. Egy kisebbségi közösség politikai kultúráját sokkal inkább meghatározza elitje, mint egy tagolt, állami keretekben intézményesült társadalomét.

Kulturális autonómia esetén a kisebbségi elitek nullaösszegű játszmát játszanak a közösséghez tartozó egyének hűségéért (Bauböck⁷), azaz arra a veszélyre összpontosítanak, hogy a közösség tagjai beolvadhatnak a többségbe, ami viszont közvetlenül is érintené a kulturális autonómia intézményrendszerében a számukra biztosított pozíciókat és erőforrásokat. Ilyen körülmények között az elitek nem a közösség kulturális értékeinek belső dinamikájára, hanem a közösség határaitra összpontosítanak, ideológiákat és nyomásgyakorló eszközöket vetnek be a határok „megerősítésére”. Mivel a kulturális autonómián belül ezek az elitek uralják az oktatási és kulturális intézményeket, ezeken keresztül próbálják meg rákényszeríteni a közösség tagjait a határnormák elfogadására, ezzel viszont a belső pluralizmust, a fejlődést akadályozzák. A kulturális autonómiának ez a logikája egyébként az autonómia intézményesülésének hiányában is (csupán az RMDSZ által kialakított „lány konzociativitás” körülményei között) érzékelhető – például – az erdélyi szórványvidékeken: itt az iskola fenntartásának gondja, az, hogy a magyarok magyar iskolába írassák gyerekeiket – melyhez közvetlenül kapcsolódnak a helyi elit esélyei, lehetőségei – jóval fontosabbá vált, mint az oktatás tulajdonképpeni minőségének a kérdése.

A területi autonómia viszont, amennyiben szilárd közjogi keretekkel rendelkezik, sokkal nyitottabb tud lenni a kisebbségi közösség pluralis politikai kultúrájának fenntartásában. Minél szilárdabbak a területi autonómia alapjai, annál nyitottabbak, fogékonyabbak a nemzeti kisebbség területi vezetői egy befogadóbb, pluralisabb nemzetkisebbségi identitás propagálása iránt. Ez egyben azt is jelenti, hogy ott, ahol

a területi autonómiának stabil alkotmányos alapjai vannak, lehetővé válik – épp a közösség belső politikai pluralizmusa nyomán – olyan modernizációs stratégiák kialakítása, amelyek összhangot teremtenek a kompetitív piaci logikák, az alternatív (versengő) közpolitikai megoldások (ezek az európai integráció körülményei között egyre több standardizált eljárást tartalmaznak) alkalmazása, valamint a közösség kulturális határának fenntartása, mint cél között.

A területi autonómia ugyanakkor nem csupán azt a lehetőséget jelenti, hogy a közpolitikai célok hozzáigazíthatók lesznek a kisebbségi csoport határai fenntartásából adódó célokhoz, azaz, hogy identitáspolitikai célt is szolgáljanak, hanem azt is, hogy az állam területi hatalmának részeként eleget kell tennie a közös állampolgárságból – az állampolgári egyenlőségből – fakadó követelményeknek is. Ezért a területi autonómiával rendelkező kisebbségi csoport nem nyomja el, nem asszimilálja a belső kisebbségeket, hanem a közös állampolgárság garanciái mellett integrálja saját rendszerébe. A területi autonómia ugyanis a regionális többségre ruhazza a védelem felelőségét, azonban a helyi többség képviselői, minthogy az állam területi fennhatóságát is gyakorolják az autonóm területen, nem tekinthetnek el az egyenlőség azon felfogásától, amely az ország egészére nézve – épp a számukra is kedvező „multikulturális gyakorlat” közös nevezőjeként – kialakult. Ha ez a gyakorlat az általános egyenlőségfelfogás részévé tette, azaz a „társadalmi polgárság” dimenziójába helyezte a nyelvi különbözőséggel számot vető, partikularizált bánásmódokat, akkor a területi autonómia hatóságainak, mint állami hatóságoknak ezt érvényesíteniük kell.

Ha mindezt Székelyföld kérdéseként gondoljuk át, akkor egyértelmű, hogy a székelyföldi térség modernizációja is a helyi társadalmak versengő, plurális dimenziójában és az abban újrafogalmazódó identitáskeretekben jelenik meg. Azaz: Székelyföld területi autonómiájának a közjogi kereten túli legfontosabb kérdése az, hogy sikerül-e a helyi politikai versenyt és a térség közös identitásának építését összhangban tartani. Ez a székelyföldi politikai pluralizmus nézőpontjából a politikai *versenydimenzió* és *identitásdimenzió* megfelelő egyensúlyát jelenti.

Más térségekben viszont a kisebbségi magyarság politikai képviselőinek identitásdimenziója marad a domináns, és ez – amennyiben a kulturális autonómia céljába torkoll – nem garantálja e magyar csoportok részvételét a modernizációs folyamatokban úgy, hogy az egyben identitásukat is biztosítsa. Ezért a kulturális autonómia klasszikus formáit az erdélyi szórványterületeken illetve interetnikus együttélési övezetekben a területi-politikai közösségek szerveződésének olyan intézményi keretébe hasznos helyezni, amelyekben a modernizációs folyamatokra is az identitáskeretekben keresztül van befolyása a kisebbségi eliteknek.

Mindez valójában az autonómiák hosszú távú sikerességének a kérdése, és önmagában nem ad választ arra, hogy magának az autonómia közjogi kereteinek a kialakításában melyek a sikeresség feltételei, ahogy azt más szerzők (például Ruth Lapidóth vagy Yash Ghai) vizsgálták.⁸

A regionalizmus – „*framing*” és hordozóhullám

A nemzeti kisebbségek autonómiáinak területi változatai tehát a nemzetállam paradigmájába illeszthetően valósítják meg a területi uralom, legitimitás és demokratikus politikai közösség összekapcsolását. A területi autonómiák létrejöttének mindazonáltal épp ez az egyik legnagyobb akadálya.

Következésképpen kérdés, hogy létrehozhatók-e olyan területi-politikai közösségek, amelyek nem a nemzetállam paradigmája szerint konstituálják az állam alatti (*sub-state*) politikai szintet?

A nemzetépítés klasszikus 19. századi formája az *államnemzeti/állampolgári közösség* létrehozására irányult; ez azoknak a folyamatoknak felelt meg, amikor a modernizációs folyamatok fókuszpontjában az állam állt, amely egyszerre volt piac- és állampolgári közösség-szervező.

A 21. században, a globalizáció és az EU-integráció által kialakított politikai térszerkezetben – amelyben, mint immár közhelyszerűen is állítják, a nemzetállami struktúrák „fellazultak” – a *nemzetépítő stratégiák* összetettebbekké és ellentmondásosabbakká váltak.

James Goldgeier és Csergő Zsuzsa szerint ma a nemzetépítésnek négy fő iránya különböztethető meg⁹:

1. a klasszikus (állam)nemzetet építő;
2. a határokon átnyúló – transzszuverenitást célzó;
3. a védekező;
4. és az állam alatti (*sub-state*) nemzetépítés.

E négy típus nem egymást kizárva, hanem inkább egymásnak ellentmondva és egymást kiegészítve van jelen az egyes nemzetépítő gyakorlatokban. Magyarországon és a magyar nyelvterületen is megfigyelhető mind a négy típus.

A klasszikus *államnemzet-építés* bizonyos értelemben politikai viták tárgya ma is Magyarországon, latens módon jelen van a kisállami Magyarország identitásának újrafogalmazási kísérleteiben.

A *védekező* típus gyengébb, mint egyes nyugati államokban, ahol elsősorban a bevándorlás-ellenességben, az azoknak hangot adó mozgalmak és pártok révén van jelen. Azonban számos jelből¹⁰ arra lehet következtetni, hogy ez a típus markánsabbá válik az elkövetkező évek során.

A határokon átnyúló – *transzszuverenitást célzó* – típus ezzel szemben jóval erőteljesebben nyilvánult meg (nemzetközi összehasonlításban); ide sorolható törekvések: a státustörvény, a kettős állampolgárság, valamint a kulturális nemzet fogalmának az elfogadtatására irányuló magyar kísérletek.

Az *állam alatti* nemzetépítés egyes, magyarok által lakott határon túli régiókra jellemző törekvés, mely területi és/vagy kulturális autonómiák kialakítására irányul.

A magyar autonómiák kérdése tehát elsősorban állam alatti (*sub-state*) nemzet-építési kérdésként fogalmazódik meg a szomszédos államok nemzetépítő gyakorlataiba ékelődve, mintegy azok konfliktusos összetevőjeként, Magyarország nézőpontjából viszont egy sajátos kettősséget jelent. Az autonómia révén ugyanis a határon túli magyar közösségek közjogi keretekkel rendelkező, önálló politikai közösséggé válhatnak, és így – bizonyos értelemben – leválnak arról a magyar nemzet-építési törekvésről, amelynek a politikai centruma Magyarország, azaz a magyarországi politikai közösség. Ugyanakkor az autonómia az egyik leghatékonyabb eszköze a kisebbségi helyzetben levő magyar közösségek kulturális reprodukciójának, ezért a magyar kulturális nemzet nézőpontjából alapvető érdek az intézményesülésük, és a magyar kulturális nemzet érdekeit tekintő magyar államnak is kell támogatnia ezt.

A területi autonómia tekintetében 2006–2007-ben három erdélyi stratégia körvonalazódott: 1. a Székely Nemzeti Tanács stratégiája Székelyföld területi autonómiáját a nemzetállamiság részleges leépülésére, illetve a nemzetközi politikai nyomásra alapozta inkább, és tisztán etnopolitikai dimenzióban – a *belső önrendelkezés* elve alapján – fogalmazta meg azt; 2. az RMDSZ stratégiája elsősorban a fejlesztési régiók átalakítását, majd *területi precedensként* való érvényesítését célozta meg; végül 3. az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács műhelyében kimunkált stratégiai irány Székelyföld területi autonómiáját egy regionalizációs folyamat koncepciójába, az *aszimmetrikus regionalizmus* jövőképébe illesztette be. Ez utóbbi elképzelés szerint előbb-utóbb sor kerül a felülről végrehajtott regionalizáció (mint közigazgatási reform) és az alulról jövő regionális mozgalmak, kezdeményezések valamilyen történeti kiegyezésére¹¹.

Az erdélyi politikai térszerkezet átalakításában mindhárom stratégiára lehet alapozni, de differenciáltan, tekintetbe véve azt, hogy a területi-politikai közösségek kialakításában a „nemzeti” többféle módon válhat konstitutív elemmé. Ebben az átalakításban a regionalizmus fogalma kulcselem, legalább két szinten:

- a) a politikai diskurzusban a nemzetpolitikai célok európai integrációs keretezését, egyfajta „*framing*”-et szolgáltatva;
- b) a klasszikus nemzetállami szerkezet és demokráciamodell átalakulása tekintetében a regionalizmus magának az átalakulásnak a hordozóhulláma, amelyre fontos politikai tervek ültethetők.

A regionalizáció nézőpontjából Erdélyben a területi-politikai közösségek kialakításának a következő eltérő típusaival kell számolni:

1. *Székelyföld* esetében a *sikeres nyugati etnoregionális modelleket, területi autonómiákat* kell szem előtt tartani. E tekintetben a határokon átnyúló magyar kultúrnemzet-építés érdeke a román politikai rendszernek az az átalakulása, amelynek főbb irányait a radikális decentralizáció, a közvetlen demokrácia intéz-

ményeinek erősödése, a regionális elitcsoportok megerősödése és a regionális pártok létrejötte és megerősödése jelöli ki. Habár a magyar kül- és nemzetpolitikának jóformán egyáltalán nincs eszköze ilyen horderejű változások elérésében, a székelyföldi régió tekintetében mégis számba kell venni a következőket: a) fontos a székelyföldi autonómatörékvés erőteljesebb támogatása, nemzetközi szintén is; b) a bilaterális kapcsolatban folyamatosan napirenden tartható az, hogy Székelyföld státusa érdekében induljanak meg, illetve folyamatossá váljanak a tárgyalások a központi kormányzat (az állam centruma) és a régió legitim képviselői között; c) Székelyföld szimbolikus megjelenése is támogatása az uniós gazdasági és kulturális térségben.

2. *Egy határ menti, közigazgatási régió* esetleges kialakulása esetén ebben a régióban a *konzociatív önkormányzatiság* lehet a stratégiai cél. Ezt a határon átnyúló magyar kulturális nemzetépítés céljai felől a határ menti együttműködés már adott eszközkészlete segítheti. Ilyen eszközök: a) határ menti programok; b) települési önkormányzatközi kapcsolatok fejlesztése; c) a határ mentiség újabb felfogásának és intézményesítésének szorgalmazása az EU szintjén.
3. *A bánági térség* esetében a régió *multikulturális hagyományai* adhatják a politikai térszerkezet átalakulásának magyar szempontból kedvező tartalmát; erre lehetne alapozni a regionális szintű – azaz: a régió közjogi szerkezetébe beépített – magyar kulturális autonómiát. Ennek előnye azonban csupán annyi lenne, hogy: a) valamelyest fêkezne az asszimilációs nyomást; b) intézményesen is segítene azon etnikai kapcsolathálók kialakításában, amelyek révén a szórványmagyarság egyes rétegei számára több mobilitási csatorna nyílik a többszámú magyar kulturális közegben létező karrierépítési lehetőségek felé.
4. *A belső-erdélyi térségben* (elsősorban Dél-Erdélyben) szintén a szórványhelyzet logikájából kiindulva kell megalkotni a régióintézményesülés kívánatos irányát. A bánági multikulturalitástól eltérően azonban itt inkább a „*nagyszabeni modell*” lehet fontos támpont, azaz a szász példa követése: a magyarság etnikai jelenlétének meggyengülése (illetve: dél-erdélyi eltűnése) nyomán a magyar kulturális jelenlét, műemlékkincs közös közép-európai örökségként tüntethető fel, a transzszuverenitást célzó magyar nemzetpolitikának ezen örökség „közös voltába” – egyfajta közös közép-európai identitás megalkotásába – hasznos investálnia a kulturális reprodukció közvetlen támogatása mellett, amely szintén a regionális szintű magyar kulturális autonómiában kaphatna intézményes támaszt.

A magyar nemzetpolitikai érdek Erdély vonatkozásában tehát régióspecifikusan differenciálódik, amennyiben arra a jövőképre épül, hogy az egységesített uniós térségben valamilyen regionalizációra, a politikai tér valamilyen újraszervezésére Romániában is sor kerül. E differenciálódás annak függvénye, hogy a kisebbségi magyar politikai képviselő e régiók szintjén milyen intézményes formákat kap, a

kulturális vagy a regionális autonómia milyen formái, illetve e formák milyen kombinációi lesznek meghatározóbbak e régiók szintjén. Valószínű, hogy lesznek olyan régiók, amelyeknek területi-politikai közösségei nem lesznek konfliktusgenerálóak sem a román államnemzeti, sem a magyar határon átnyúló nemzetépítési törekvések céljai felől. Viszont fennmaradhatnak kérdések, amelyek sokáig a nemzetállami „ütközőzónában” maradnak – a székelyföldi régió kérdése alighanem ide sorolandó.

Jegyzetek

- ¹ Kymlicka, Will–Straehle, Christine: Kozmopolitanizmus, nemzetállamok, kisebbségi nacionalizmus: a legújabb irodalom kritikai áttekintése. Kellék, 2001, 21.sz. 31.
- ² L. Paczolay Péter: Politikai közösség és demokrácia. In Szabó Máté (szerk.): Demokrácia és politikatudomány a 21. században. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2002, 42.
- ³ Vö. Paczolay, i.m. 43.
- ⁴ Bauböck, Rainer: Területi vagy kulturális autonómiát kapjanak a nemzeti kisebbségek? Pro Minoritate, 2002.Nyár. 139–174.
- ⁵ Bauböck, i.m. 148.
- ⁶ Bauböck, i.m. 157
- ⁷ Uo.
- ⁸ Lapidoth, Ruth: *Autonomy: Flexible Solutions to Ethnic Conflicts*. United States Institute of Peace Press, Washington D.C., 1997. 199–201; Yash Ghai: *Autonomy and Ethnicity. Negotiating Competing Claims in Multi-ethnic States*, Cambridge, 2002. (Idézi Salat Levente: *Autonómiák évadja Erdélyben. Krónika*, 2004. jan. 11.)
- ⁹ James Goldgeier és Csergő Zsuzsa tipológiája. Lásd: Csergő Zsuzsa–Goldgeier, James M.: *Nationalist Strategies and European Integration*. In Kántor–Majtényi–Ieda–Vizi–Halász (eds.): *The Hungarian Status Law: Nation Building and/or Minority Protection*. Slavic Eurasian Studies nr.4. Hokkaido University, Sapporo, 2004.
- ¹⁰ A Magyar Gárda mozgalma például ide sorolható.
- ¹¹ A folyamat történetiségéhez tartozik, hogy az unitárius államszerkezet átalakítása, a regionális reform első szakaszának végrehajtását követően a regionális mozgalmak és pártok adaptálják stratégiájukat az új helyzetre, és új regionalizációs célokat fogalmaznak meg. Ld Schrijver, Frans: *Regionalism after regionalisation: Spain, France and the United Kingdom*. Amsterdam University Press, 2006.

Dr. Fábíán Gyula

PRO ÉS CONTRA JOGI SEDES MATERIAE A KISEBBSÉGI AUTONÓMIA TÉMÁJÁBAN, ROMÁNIA ESETÉBEN

A kisebbségi jogban sajnálatos módon még nem sikerült megtalálni azt az általánosan elfogadott definíciót sem, amelyből kiderülne, hogy kit illet meg a jogalanyiség. Jelen tanulmány az ENSZ keretén belül Francesco Capotorti által kidolgozott definíciót veszi alapul, amely szerint: „A kisebbség olyan csoport, amely az állam többi népességéhez viszonyítva számszerű kisebbségben van, és nincs domináns helyzetben, tagjai – bár ugyanazon állam polgárai – a többségtől nyelvük, etnikai hovatartozásuk vagy vallásuk révén különböznek; a csoport saját kultúrája, hagyományai, nyelve és vallása megőrzésére és ápolására irányuló szolidaritásérzéssel rendelkezik, még ha burkolt formában is”.

Alkotmányjogi szempontból Románia egységes nemzetállam, de ugyanakkor több mint húsz népcsoport hazája. Statisztikailag a romániai magyarság aránya a román többséggel szemben a következőképpen alakult 1920-tól napjainkig:

1920 ¹ románok: 11 545 300 – 71,9 % ² ,	magyarok: 1 463 600 – 9,1 %.
1930 ³ románok: 12 981 324 – 71,8 %,	magyarok: 1 425 501 – 7,9 %
1948 ⁴ románok: 13 597 613 – 85,7 %,	magyarok: 1 499 851 – 9,4 %
1956 ⁵ románok: 14 996 000 – 77,8 %,	magyarok: 1 587 675 – 10 %
1966 románok: 16 746 510	magyarok: 1 619 592
1977 románok: 19 003 544	magyarok: 1 706 874
1992 ⁶ románok: 20 324 892 – 89,3 %,	magyarok: 1 619 368 – 7,1 %
2002 ⁷ románok: 19 399 597 – 89,4 %,	magyarok: 1 431 807 – 6,6 %

E statisztikai felmérés összegzéseként 80 év alatt 7.854.297 román nemzetiségű személlyel nőtt a többség száma, míg a magyaroké 31.793 személlyel csökkent. Összehasonlításképpen Dél-Tirolban 1920-ban 200.000 német ajkú személy élt, jelenleg a számuk 330.000. Ez a népcsoport Olaszország lakosságának 0,5 %-át teszi ki, és képviselői sohasem voltak a római kormány tagjai⁸.

Az etnikai, nemzeti kisebbségnek és képviselőinek meg kell adni azt a lehetőséget, hogy részt vegyenek a nemzeti és nemzetközi döntéshozatali mechanizmusokban, hogy érdekeiket kifejezésre juttathassák, és ezeket meg tudják védeni. A demokratikus államforma „a többség dönt” alapelv szerint ezt elméletileg lehetetlenné teszi. Ugyanez érvényes a nemzetközi szerződések létrehozási és hatálybalépési folyamatára is, ahol csak az államok, mint a nemzetközi jog elsődleges jogalanyai, juthatnak szóhoz.

Megoldást belső szinten a kiegyenlítési jogok, autonómiaformák, hazához való jog (területi autonómia) biztosítása jelentene, míg külső szinten az anyaország és a nemzetközi védőhatalmak komoly szerepvállalása.

Az autonómia valamely formájának szavatolása a kisebbségek esetében az a küszöb, amely a megtűrő, konzerváló állampolitikától átvezet a fejlesztő, továbbléteztetést elfogadóig. A fő kérdés azonban az, hogy jogi szempontból mire lehet hivatkozni, mi a *sedes materiae* az esetben, ha kisebbségi jogokat, sőt autonómiát kérünk.

Ezt a jogi alapot lehet (több vagy kevesebb sikerrel) a nemzetközi jogban és a belső jogban keresni. Az utóbbi esetében meg kell vizsgálni a „szerzett jogok” elméletének perspektívájából a történelmi dokumentumokat, az alkotmányt és a kétoldalú szerződéseket, a helyi autonómia jogi kereteit, a decentralizációs rendelkezéseket és a fejlesztési régiókat létrehozó törvényeket.

Nemzetközi jogi alap

1. A *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának* (aláírva 1966. december 16-án, hatályba lépett 1976. március 23-án)⁹ 1. cikke szerint: „**1. Minden népnek joga van az önrendelkezésre. E jog értelmében a népek szabadon határozzák meg politikai rendszerüket és szabadon biztosítják gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésüket**”. Ugyanazon cikk 3. bekezdése szerint „**az Egyezségokmányban részes államok, ... , előmozdítják a népek önrendelkezési jogának megvalósítását, s ezt a jogot az Egyesült Nemzetek Alapokmányának rendelkezéseivel összhangban tiszteletben tartják**”.

Végül a híres 27. cikk megteremti a kisebbségek politikai képviseleti jogának az alapját, kimondván, hogy: „**Olyan államokban, ahol nemzeti, vallási vagy nyelvi kisebbségek élnek, az ilyen kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy csoportjuk más tagjaival együttesen saját kultúrájuk legyen, hogy saját vallásukat vallják és gyakorolják, vagy hogy saját nyelvüket használják**”.

Annak érdekében, hogy az első és második világháború győztes hatalmai által létrehozott országokat egybentartsák és határaikat biztosítsák, az ENSZ tagállamai úgy ártalmatlanították ezt az előírást a kelet-európai rendszerváltás után, hogy az

Emberi Jogok Bizottsága a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 27. cikkéhez általános magyarázatot¹⁰ fűzött, amely szerint:

... (2) Az Egyezségokmány különbséget tesz az önrendelkezési jog és a 27. cikk által biztosított jogok között. Az önrendelkezési jog a népeket illeti meg, és az Egyezségokmány külön (I. része) tartalmazza.

... (3) Azoknak a jogoknak az élvezése, amelyeket a 27. cikk biztosít, semmiképpen sem sértheti a részes állam szuverenitását és területi integritását.

... (7) Habár a 27. cikk nemleges előjelekkel van kifejezve, e tényről függetlenül, valójában mégis megállapítja ennek a „jognak” a meglétét, és elrendeli, hogy ezt a jogot nem lehet megszüntetni. Összhangban ezzel, a részes államokat kötelezi, hogy e jognak a létezését és élvezését szavatolja mindenféle jogfosztás és jogszegés ellen. Ezért pozitív védelmi intézkedésekre van szükség nemcsak a részes állam intézkedése ellen; függetlenül attól, hogy törvényhozási, igazságszolgáltatási vagy közigazgatási hatalmi szervről van-e szó, hanem a részes állam területén tevékenykedő más személyek cselekedete ellen is.

2. Az *ENSZ Nemzetközi Egyezménye a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről* (elfogadva 1965. december 21-én, hatályba lépett 1969. január 4-én)¹¹ lehetővé teszi az úgynevezett „pozitív diszkriminációt” kimondván: „Az olyan különleges intézkedések, amelyeket kizárólag az esetleg védelemre szoruló egyes faji vagy etnikai csoportok vagy egyének megfelelő fejlődése érdekében azért hoznak, hogy az ilyen csoportok vagy egyének számára az emberi jogok és alapvető szabadságok egyenlő élvezetét vagy gyakorlását biztosítsák, nem tekinthetők faji megkülönböztetésnek, feltéve azonban, hogy az ilyen intézkedések nem eredményezik külön jogok fenntartását a különböző faji csoportok számára, és hogy nem lesznek hatályban azután, amikor azok kitűzött céljukat elérték”.

3. Az ENSZ dokumentumai közül meg kell még említeni az ENSZ Közgyűlésének 2625 (XXV.) számú, 1970. október 24-i határozata által elfogadott *Nyilatkozatot az államoknak az Egyesült Nemzetek Alapokmányával összhangban levő baráti kapcsolatait és együttműködését szabályozó nemzetközi jogi elvekről*. Ez a dokumentum keretét szab az úgynevezett „anyaállamok” kisebbségek érdekében való közbelépésének. Ugyanakkor kötelezi az államokat, hogy összhangban az Alapokmánnyal ne avatkozzanak bele olyan ügyekbe, amelyek bármely állam belső joghatóságába tartoznak.

Egyetlen állam, illetve az államok egyetlen csoportja sem jogosult arra, hogy bármilyen okból közvetlenül vagy közvetve beavatkozzék valamely más állam bel- vagy külügyeibe. Ennek következtében a nemzetközi jogot sérti az állam jogalanyi-

sága, illetve politikai, gazdasági és kulturális alkotóelemei ellen irányuló fegyveres beavatkozás, a beavatkozás bármilyen más formája vagy bármilyen fenyegetés.

Egyetlen állam sem alkalmazhat, illetve ösztönözhet gazdasági, politikai vagy más intézkedéseket azért, hogy egy másik államot szuverén jogainak gyakorlásáról való lemondásra vagy bármilyen előny nyújtására kényszerítsen. Egyetlen állam sem szervezhet, szíthat, finanszírozhat, ösztönözhet vagy engedhet meg más állam rendjének erőszakos megdöntésére irányuló bomlasztó, terrorista vagy fegyveres tevékenységet, valamint nem avatkozhat be más államban folyó belső harcba. Minden állam köteles tartózkodni bármely olyan cselekménytől, amely valamely más állam vagy ország területi épségének vagy nemzeti egységének részleges vagy teljes megsértésére irányul.

Itt a kérdés az, hogy a *jus cogens* jellegű benemavatkozási alapelv kizárja-e az „anyanemzet” azon lehetőségét is, hogy nemzetrészei és az ezekhez tartozó személyek jogainak tiszteletben tartását számon kérhesse. Véleményem szerint, amennyiben az intervenció csak az emberi jogokra vonatkozik vagy nemzetközi fórumokon keresztül, ezek tudtával történik, nem minősíthető a fent említett alapelv megsértésének.

4. A kisebbségvédelem az ENSZ területén 1990 után csak egy nyilatkozatig jutott el. A ***Nyilatkozat a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól*** (elfogadta az ENSZ Közgyűlése az 1992. december 18-án kelt 47/135 számú határozatával), amely szerint:

„... (3) A kisebbségekhez tartozó személyeknek joguk van – a nemzeti jogszabályokkal nem összeegyeztethetetlen módon – hatékonyan részt venni a nemzeti és – megfelelő esetben – a regionális szintű döntésekben, amelyek arra a kisebbségre vonatkoznak, amelyekhez tartoznak, illetve azokra a területekre, amelyen élnek.”

5. Az Európa Tanács keretén belül elfogadott ***Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája*** (elfogadva 1992. november 5-én) 10. cikkében tartalmazza a közigazgatási hatóságok és közszolgálati szervekre vonatkozó előírásokat, amelyek alkalmazása közelebb tud vinni a kulturális autonómiához, kimondván, hogy:

„1. Az állam azon közigazgatási területein, ahol a regionális vagy kisebbségi nyelvet használó személyek száma az alábbi intézkedéseket indokolja, a Felek a nyelvek mindegyike helyzetének megfelelően, abban a mértékben, ahogy az ésszerűen lehetséges, vállalják, hogy:

- a) i. gondoskodnak arról, hogy a közigazgatási hatóságok a regionális vagy kisebbségi nyelveket használják; vagy
- ii. gondoskodnak arról, hogy a közösséggel kapcsolatban álló tisztviselőik a regionális vagy kisebbségi nyelveket használják azokkal a személyekkel fennálló kapcsolataikban, akik hozzájuk ezeken a nyelveken fordulnak; vagy

- iii. gondoskodnak arról, hogy a regionális vagy kisebbségi nyelveket használók szóbeli és írásbeli kérelmeket ezeken a nyelveken nyújthassanak be és választ is ezeken a nyelveken kapjanak; vagy
 - iv. gondoskodnak arról, hogy a regionális vagy kisebbségi nyelveket használók írásbeli és szóbeli kérelmeket ezeken a nyelveken nyújthassanak be; vagy
 - v. gondoskodnak arról, hogy a regionális vagy kisebbségi nyelveket használók jogérvényesen nyújthassanak be ilyen nyelvű dokumentumot;
- b) széles körben használt közigazgatási szövegeket és formanyomtatványokat a lakosság számára regionális vagy kisebbségi nyelveken, illetve kétnyelvű változatokban tesznek közzé;
 - c) megengedik, hogy a közigazgatási hatóságok dokumentumokat regionális vagy kisebbségi nyelven készítsenek.

2. Azon helyi és regionális hatóságokat illetően, melyek területén a regionális vagy kisebbségi nyelveket használók száma az alábbi intézkedéseket indokolja, a Felek vállalják, hogy megengedik és/vagy bátorítják;

- a) regionális vagy kisebbségi nyelvek használatát a regionális vagy helyi közigazgatásban;
- b) regionális vagy kisebbségi nyelveket használóknak azt a lehetőséget, hogy szóbeli vagy írásbeli kérelmeket ezeken a nyelveken nyújthassanak be;
- c) a regionális testületek hivatalos dokumentumaikat a regionális vagy kisebbségi nyelveken is közzétegyék;
- d) a helyi testületek dokumentumaikat a regionális vagy kisebbségi nyelveken is közzétegyék;
- e) hogy a regionális testületek közgyűlési vitáiban a regionális vagy kisebbségi nyelveket használják, ami azonban nem zárja ki az állam hivatalos nyelvének/nyelveinek használatát;
- f) hogy a helyi testületek közgyűlési vitáiban a regionális vagy kisebbségi nyelveket használják, ami azonban nem zárja ki az állam hivatalos nyelvének/nyelveinek használatát;
- g) a helyneveknél a regionális vagy kisebbségi nyelveken hagyományos és helyes formák használatát vagy elfogadását, ha szükséges a hivatalos nyelv(ek) szerinti elnevezésekkel együttesen használva.”

Ezen dokumentum pozitív előírásait 2007 novemberétől Romániában is lehet alkalmazni¹².

6. Európai szinten alapidokumentumnak minősíthető a ***Keretmegállapodás a nemzeti kisebbségek védelméről*** (elfogadva 1994. november 10-én, hatályba lépett 1998. február 1-jén)¹³. A *Keretegyezmény* végre eléri azt, amire a nyugati hatalmak a hidegháború alatt törekedtek, kimondván, hogy: „A nemzeti kisebbségek és az ezen

kisebbségekhez tartozó személyek jogainak és szabadságjogainak a védelme az emberi jogok nemzetközi védelmének szerves részét képezi, és mint ilyen, a nemzetközi együttműködés keretébe tartozik (1. cikk)”.

A Felek vállalták, hogy megteremtik a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek számára a kulturális, társadalmi és gazdasági életben, valamint a közügyekben, különösképpen az őket érintőekben való részvétel szükséges feltételeit és tartózkodnak minden olyan intézkedésektől, amelyek a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek által lakott területeken a lakossági arányokat megváltoztatják¹⁴.

A *Keretmegállapodáshoz* fűzött magyarázat szerint a teljes egyenlőséget a politikai képviselet szintjén a felek úgy érhetik el, ha alkotmányos szinten előírják a kisebbségek szervezeteivel való konzultálást az őket érintő problémákban; a kisebbséghez tartozó személyek bevonását az őket közvetlenül érintő tervek, stratégiák kidolgozásába; hatásvizsgálatok elkészítését a kisebbségeket érintő témákban; a helyi és központi döntéshozatalban való részvételi lehetőséget; a közigazgatás helyi és decentralizált formáit. A népszegösszetételi arány esetében a magyarázat szerint tiltott az önkényes államosítás, kiutasítás, kilakoltatás, közigazgatási határok átrajzolása a jogok és szabadságok korlátozása céljából (gerrymandering).

7. A kisebbségek politikai képviseleti jogának szempontjából említésre méltó a ***Helyi Önkormányzatok Európai Chartája***¹⁵ is, amely abból kiindulva, hogy a helyi önkormányzatok minden demokratikus rendszer egyik alapintézményét képezik és hogy az állampolgárok közügyekben való részvételének joga egyike az Európa Tanács valamennyi tagállama által elfogadott demokratikus elveknek, még akkor is felállít egy minimális standardot, amely megvalósítását a kisebbségek is kérhetik, ha nem is szól nyíltan a kisebbségi önkormányzatokról.

A *Charta* szerint „a helyi önkormányzás a helyi önkormányzatoknak azt a jogát és képességét jelenti, hogy – jogszabályi keretek között – a közügyek lényegi részét saját hatáskörükben szabályozzák és igazgassák a helyi lakosság érdekében” és ennek az elvét a belső jogalkotásban és amennyire lehetséges, az Alkotmányban is el kell ismerni. Visszatérve a *Charta* kisebbségek által való kihasználhatóságára, példa értékűek a következő előírások:

- A közfeladatokat általában elsősorban az állampolgárokhoz legközelebb álló közigazgatási szervnek kell megvalósítania (4. cikk, 3. bekezdés).
- A tervezési és döntéshozatali eljárás során, megfelelő időben és formában, ki kell kérni minden olyan ügyben a helyi önkormányzat véleményét, amely őket közvetlenül érinti (4. cikk, 6. bekezdés).
- Nem lehet megváltoztatni a helyi önkormányzatok határait az érintett közösségekkel való előzetes konzultáció, vagy ahol ezt törvény lehetővé teszi, esetleges helyi népszavazás nélkül (5. cikk).

- A helyi önkormányzatok – anélkül, hogy ez törvény általánosabb rendelkezését sértené – a helyi szükségletekhez való alkalmazkodás és a hatékonyabb igazgatás érdekében maguk határozhatják meg belső igazgatási felépítésüket (6. cikk, 1. bekezdés).
- A helyi önkormányzatok államigazgatási felügyeletét olyan módon kell gyakorolni, hogy a felügyeletet gyakorló szerv beavatkozása arányban legyen a védeni szándékozott érdekek fontosságával (8. cikk, 3. bekezdés).
- A helyi önkormányzatok a nemzeti gazdaságpolitika keretein belül megfelelő saját pénzügyi forrásokra jogosultak, amelyekkel hatásköreiken belül szabadon rendelkezhetnek (9. cikk, 1. bekezdés).
- A helyi önkormányzatok közös érdekeltségű feladatokban a törvényi keretek között más helyi önkormányzatokkal társulást hozhatnak létre.

Az Európa Tanács keretén belül hozott összes kisebbségekre vonatkozó vagy ezekre is alkalmazható előírásokat felülmúlják az egyelőre még csak határozat és ajánlás formájában létező dokumentumok a kisebbségi autonómiák létrehozásának megvalósítási lehetőségeiről¹⁶.

8. Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1334 (2003) számú *Az autonóm régiók pozitív tapasztalata mint konfliktusmegoldást segítő ihletforrás Európában* című határozata elismeri, hogy Európában a megújult feszültségek részben azoknak a területi változásoknak és új államok keletkezésének tulajdoníthatók, amelyek a két világháború és a korábbi kommunista rendszer 90-es években bekövetkező összeomlása nyomán jelentek meg. Legtöbb jelenlegi konfliktus nagyon gyakran az államok oszthatatlansága és az identitás elve közötti dichotómiaként vázolható fel, és az államok, valamint az identitásuk megőrzéséhez való jogot kérő kisebbségi csoportok közötti feszültségben gyökerezik.

A határozat hangsúlyozza, hogy az európai államok óriási többsége ma olyan közösségeket foglal magában, amelyek eltérő identitással rendelkeznek. Egyesek közülük saját intézményeket követelnek és külön törvényeket akarnak, melyek lehetővé teszik eltérő kultúrájuk kinyilvánítását (5).

Az államoknak a feszültséget olyan rugalmas alkotmányi vagy törvényhozási szintű egyezségekkel kell megelőzniük, amelyek elébe mennek ezen elvárásoknak. Hatalmat adván a kisebbségeknek önnön ügyeikre nézve, akár átruházván azt a központi kormányzattól, akár azzal megosztva, az államok néha összeegyeztethetik a területi egység elvét a kulturális sokszínűség elvével (6).

Az Európa Tanács, melynek megbízatása a béke és az erőszak megelőzése, lényegében az emberi jogok, a demokrácia és a törvények uralmának előmozdítása, úgy véli, hogy az autonóm régiók pozitív tapasztalatai ihletforrásként szolgálhatnak annak a keresése során, hogy miképp kell megoldani a belső politikai konfliktusokat (7).

10. Az autonómia, ahogy azt azokban az országokban alkalmazzák, amelyek országos szinten tiszteletben tartják az alapvető jogokat és szabadságjogokat, jórészt úgy tekinthető, mint egy „állam-alatti megegyezés”, mely lehetővé teszi a kisebbség számára, hogy gyakorolja jogait és megőrizze kulturális önazonosságát, miközben biztos garanciákat nyújt az állam egységére, szuverenitására és területi integritására nézve.

11. A „területi autonómia” kifejezést olyan, általában szuverén államokon belül kialakított berendezkedésre értik, ami által egy bizonyos régió lakosai tágabb hatalmi jogosítványokat kapnak, amelyek tükrözik sajátos földrajzi helyzetüket, és amely oltalmazza és előmozdítja kulturális és vallási hagyományait. A „kulturális autonómia” kifejezés a nyelvi és kulturális jogok gyakorlásának lehetővé tételére utal. Az esetek többségében ez egybeeshet a decentralizáció elvének alkalmazásával.

12. Az Európa Tanács tagállamainak többségében az alkotmány nem ismeri el az egyoldalú kiváláshoz való jogot. Azonban az oszthatatlanságot nem kell összetéveszteni az egységes állam fogalmával, és az állam oszthatatlansága ekként összeegyeztethető az autonómiával, a regionalizmussal vagy a föderalizmussal.

21. Alapvető fontosságú, hogy különleges intézkedések is foganatosítandók a „kisebbségen belüli kisebbségek” védelmére és annak biztosítására, hogy a többség és más kisebbségek ne érezzék félelmet az autonóm entitásnak megadott hatalom miatt. Ezek az autonóm entitásokon belül a *Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keret-egyezmény* szintén alkalmazandó a kisebbségeken belüli kisebbségek érdekében.”

A Közgyűlés felkérte a tagállamokat, hogy tartsák tiszteletben a következő alapelveket, amikor autonóm státust adományoznak:

- i. Az autonóm státusnak, mely meghatározás szerint a központi kormányzat és az autonóm entitás közötti kooperációtól és koordinációtól függ, az érintett felek között kialakított egyezségeken kell alapulnia.
- ii. A központi kormánynak és az autonóm hatóságnak el kell ismernie, hogy az autonóm státus egy dinamikus folyamat része és mindig újratárgyalható.
- iii. A statútumokra és alapelvekre nézve megfelelőbb lenne, ha ezek az alkotmányba foglaltatnának, mintsem csak a törvényekbe, így a módosításokra csak az alkotmánnyal összhangban kerülhet sor. A későbbi vitákat elkerülendő, az autonóm státusra vonatkozó megegyezésnek explicit módon meg kell határoznia a hatalom megosztását a központi és az autonóm hatóság között.
- iv. Az autonóm státusra vonatkozó egyezménynek garantálnia kell az autonóm hatóságok megfelelő képviselést és effektív részvételét a döntéshozatalban és a közügyek intézésében.

- v. Az autonóm státusra vonatkozó egyezményeknek gondoskodniuk kell arról, hogy az autonóm entitás rendelkezzen törvényhozó és végrehajtó hatósággal, melyeket helyi szinten demokratikusan választanak meg.
- vi. Az autonóm státusra vonatkozó egyezményeknek pénzalapokat és/vagy átutalásokat kell biztosítani, melyek lehetővé teszik az autonóm hatóságok számára, hogy a központi kormányzat által nekik átadott külön hatalmat gyakorolhassák.
- vii. Annak biztosítására, hogy a hatalommal nem élnek vissza, külön mechanizmusokat kell létrehozni a központi kormányzat és az autonóm hatóságok között támadt viták megoldására.
- viii. Ha a feszültségek a központi kormányzat és az autonóm hatóságok közt fennmaradnak, a nemzetközi közösség támogathatja a megegyezési folyamatot.
- ix. Az autonóm hatóságokra átruházott hatalomnak parancsoló módon védelmeznie kell a hozzá tartozó kisebbségek jogait, melyeket semmibe vesznek vagy elnyomnak.

9. *Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1609. (2003) sz. ajánlása* javasolja a Miniszterek Bizottságának, hogy dolgozzon ki egy európai egyezményt, mely a *Regionális Önkormányzatok Európai Chartájának* tervezetében megfogalmazott elveken alapszik, tekintetbe veszi a tagállamok tapasztalatait, és lehetővé teszi a regionális és kulturális autonómia közös elveinek elismerését és támogatását, tiszteletben tartván az *Emberi Jogok és Alapvető Szabadságok Védelmének Európai Egyezményét*, valamint az egyenlőség és diszkriminációmentesség abba foglalt elveit.

10. Románia EU-s csatlakozásával fontos szerepet kapnak a közösségi intézmények által kiadott elfogadott dokumentumok is, habár a kisebbségvédelem szintjén még elég kezdetleges az európai integrációs fellépés. Ezek közül említésre méltó az **Európai Unió Tanácsának 2000/43/EC számú Irányelve A személyek közötti egyenlő, faji vagy etnikai származástól független bánásmód elvének alkalmazásáról**, amely most már közösségi szinten is megengedi a pozitív megkülönböztetést, kimondván, hogy: „A teljes egyenlőség gyakorlatban történő biztosítása érdekében az egyenlő bánásmód elve nem gátolhat meg egyetlen tagállamot sem abban, hogy a faji vagy etnikai származással kapcsolatos hátrányok megelőzése vagy kompenzálása érdekében specifikus intézkedéseket fogadjon el vagy tartson fenn”.

11. Többek között a fent említett dokumentumra hivatkozva jelent meg az **Európai Parlament 2005/2008 (INI) számú állásfoglalása a kisebbségek védelméről és a megkülönböztetés elleni politikákról a bővítés utáni Európában**, amelyben a közösségi képviselők rámutatnak a kisebbségekkel kapcsolatos politikai következetlenségre, kiemelve, hogy noha a kisebbségek védelme része a koppenhágai krité-

riumoknak, a közösségi politikában nincsen szabály a kisebbségi jogokra vonatkozóan és nem létezik közösségi definíció arra vonatkozóan, hogy kit tekintenek kisebbséghez tartozónak. Ez az állásfoglalás úgy ítéli meg, hogy a hagyományos nemzeti kisebbségek problémái kezelésének a szubszidiaritás és az önkormányzatiság elvein alapuló döntéshozatalban történő hatékony részvétel az egyik leghatékonyabb módja.

12. Nem utolsó sorban figyelembe kell venni, hogy az *Európai Unió Alkotmány-szerződésében* először jelent meg a „kisebbség” kifejezés az elsődleges jogban, két rendelkezésben: az Alkotmány II-81. cikkében, amely megtiltott mindenféle „nemzeti kisebbséghez tartozáson” alapuló megkülönböztetést; valamint az Alkotmány I-2. cikkében, mely a „kisebbségi személyek jogait is tartalmazó emberi jogokat” olyan értéknek tekinti, amelyen maga „az Unió alapul”. Annak ellenére, hogy ez a szerződés a francia és holland referendumok negatív eredményei miatt nem fog életbe lépni, a fent említett előírásokat tartalmazza a *Lisszaboni szerződés*, amelyet az EU tagállamai 2007 decemberében írtak alá.

Román törvények

I. Történelmi hivatkozási alap

1. A gyulafehérvári román nemzetgyűlés határozata a románok lakta területek egyesítéséről, 1918. december 1.¹⁷ – az új román állam szervezése érdekében a nemzetgyűlés a következő alapelveket proklamálja:

1. Teljes nemzeti szabadság az együttlakó népek számára. Mindenik népnek joga van a maga neveléséhez és kormányzásához saját anyanyelvén, saját közigazgatással, saját kebeléből választott egyének által. A törvényhozó testületekben és az ország kormányzásában való részvételre minden nép népességének számarányában nyer jogot.
2. Egyenlő jog és teljes felekezeti autonóm szabadság az állam összes felekezetei számára.

2. Ezeket az ígéreteket megerősítette és nemzetközi jogi alapra helyezte a háborút megnyerő hatalmak és Románia között megkötött *Szerződés a kisebbségek védelméről*, amelyet 1919. december 9-én írtak alá Párizsban, 1920-ban ratifikáltak és ugyanazon a napon be is jegyeztettek a Nemzetek Szövetségnél. Ez a szerződés tiltja a nemzetiségi alapon történő megkülönböztetést és *expressis verbis* kimondja, hogy a szászok és a székelyek helyi autonómiának fognak örvendeni, ami az oktatási és vallási ügyeiket illeti.

A deportálásoktól eltekintve a második világháború után következett be Romániában a legbővebb kisebbségvédelem, amelyet főleg a Szovjetunió kisebbségbarát politikája befolyásolt. Kronológiai sorrendben ezek a kisebbségbarát rendelkezések a következők voltak:

3. 1945-ben a *Nemzetiségi Statútum*¹⁸ (*Alapszabályzat*) megszavazásával a kisebbségi jogok messzemenő, mondhatni ideális szabályozásra leltek. Ez a statútum többek között ilyen előírásokat tartalmazott: „Minden román állampolgárnak joga van arra, hogy anyanyelvét és nemzetiségét saját maga határozza meg” (5. szakasz). „A bírók és tisztviselők, akik a 9-es és 11-es szakasz által előírt bíróságokon és közigazgatási hivatalokban tevékenykednek (vagyis a kisebbségek által lakott területeken), kötelesek beszélni a megfelelő kisebbség nyelvét” (12. szakasz). „A diákok arányának a figyelembevételével igény szerint a kolozsvári egyetemen létesíthetők jogtudományi, nyelvészeti és filozófiai tanszékek, amelyek német vagy magyar nyelven adnak elő” (22. szakasz). A *Statútum* egyúttal konkrét jogvédelmi lehetőségeket is biztosított a kisebbségeknek a Nemzeti Kisebbségek Minisztériumához intézhető panaszjog szabályozásával¹⁹. A *Statútum* szerint a köztisztviselők semmilyen ürügy alatt nem kötelezhetők román nyelvizsga letételére, és abban az esetben, ha a népcsoport száma meghaladja az összlakosság 5%-át, a törvényeket ennek nyelvén is közzé kell tenni. A helyi állami szervek határozatait csak akkor kellett lefordítani, ha a kisebbség legalább 30%-os aránnyal rendelkezett egy bizonyos helységben.
4. A kisebbségbarát rendelkezések folytatódtak az 1948. április 13-án kihirdetett alkotmánnyal, amely a magyar kisebbségnek egy „autonóm tartományt” biztosított, ahol elméletileg önállóságnak örvendhetett. Ezen alkotmány alapján Románia továbbra is egységes állam maradt, de az 1923-as alkotmánnyal ellentétben ez az alkotmány nem beszél „románokról”, hanem „román állampolgárokról”.
5. 1950-ben létrejött a Magyar Autonóm Tartomány²⁰, amely azonban a Románia területén élő magyarság alig egyharmadát foglalta magába.
6. 1952-ben az autonóm tartományt szentesítette az új, 1952-es román alkotmány is (17–21. szakasz).
7. Az 1956-os magyarországi forradalom azonban fordulópontot jelentett a román kisebbségpolitikában. Magyarország Szovjetunió előtti szimpátia- és kegyvesztésével egyidejűleg Románia megkezdte a magyar kisebbség különleges helyzetének és autonómiájának lépcsőzetes leépítését. Az 1960-ban bekövetkezett közigazgatási reform²¹ területileg módosította a Magyar Autonóm Tartományt. Emiatt a tartomány területén a magyarok aránya lényegesen csökkent a románokéval szemben. A tartományt átkelesztették „Maros-Magyar Autonóm Tartományá”, és igyekeztek elhagyni a „magyar” és „autonóm” szavakat.
8. 1968-ban következett be az autonóm tartományok rövid történelmének vége; az úgynevezett második közigazgatási reform²² befejezésével Románia területét

újra felosztották a „megyésítés” során, és a volt autonóm tartományok helyét három megye vette át: Kovászna, Hargita és Maros. Ezeket a megyéket úgy hozták létre, hogy románok által lakott területeket ragasztottak a tömbben magyarok által lakott területek mellé (például Kovászna megye esetében Bodzafordulót és környékét, Maros megye esetében Segesvárt és környékét).

Ahogy a téma jelenkori kutatói is megállapították, a diktatórikus rendszerben nyoma sem volt a helyi szinteken az önálló tervezésnek, hatókörnek, döntéseknek, azaz autonómiának, sőt az autonóm tartományban az autonomizmus promoválása mint elítélendő dolog jelent meg, amennyiben nem ügyeltek arra, hogy országos keretekbe ágyazva beszéljenek a jelenségről. A Magyar Autonóm Tartomány létrehozásának célja és bizonyítható eredménye a periféria kezelése, integrációja volt, valamint a magyar centrum leépítése, elgyengítése a bukarestivel szemben²³. A tartomány létrehozása nem jelentett olyan önállóságot, amelyet a nyugat-európai autonómiák biztosítanak, ezért a vezető elitnek csak a központi szervek végrehajtójának szerepe jutott. A tartomány politikai, gazdasági és szellemi élete pedig szervesen beilleszkedett az országos kollektivizálási, államosítási, kultúr- és káderpolitikai folyamatokba²⁴.

II. Alkotmány és kétoldalú szerződések

A módosított román alkotmány²⁵ 1. szakasza szerint: „Románia szuverén és független, egységes és oszthatatlan nemzetállam”. A nemzetállam elméletileg kizárja a kisebbségek létezését, vagy legalábbis másodrangú állampolgárokká teszi őket államalkotóképességük hiányában.

A 2. szakasz kijelenti: „A nemzeti szuverenitás a román nép sajátja, amely azt szabad, periodikus és tisztességes választásokon megalakult képviselői szervein, valamint népszavazáson keresztül gyakorolja”.

A román alkotmány közvetett módon elismeri, hogy *a kisebbségi jogok védelme szerves része az emberi jogok védelmének*, ugyanis a 20. szakasz szerint az emberi jogokat szabályozó nemzetközi szerződéseknek prioritásuk van a belső törvényekkel szemben, ami azt jelenti, hogy hasonló prioritást élveznek a kisebbségi jogokat szabályozó szerződések is, amelyek szerves részei az egyetemes nemzetközi emberi jogok védelmének.

Sajnos a kollektív jogokat a többségi állam ritkán ismeri el attól félve, hogy kialakul egy „állam az államban”-helyzet, vagy még rosszabttól tartván, hogy a népcsoport gyakorolni fogja önrendelkezési jogát, ami egyesek szerint csak olyan népeknek van megadva, amelyeknek nincs „*anyaországuk*”, és azzal a feltétellel, hogy az államok integritását, szuverenitását és határainak sérthetlenségét ne érintse.

Romániában az alkotmány 6. szakaszának 2. bekezdése nyíltan nem jelenti ki, hogy a kisebbségek pozitív diszkriminációja nem engedélyezett, de előírja, hogy az

állam által hozott, a kisebbségek identitásának megőrzésére, fejlesztésére és kinyilvánítására tett védőintézkedéseknek meg kell felelniük az egyenlőség, illetve a diszkrimináció tilalma elvének a többi román állampolgárhoz viszonyítva.

Az alkotmányban megtaláljuk a kisebbségi jogok korlátait is. Először az 53. szakasz 1. bekezdése tartalmaz egy úgynevezett „biztonságszelepet”, megengedve egyes jogok vagy szabadságok gyakorlásának törvény általi korlátozását, ha ezt, az esetnek megfelelően, a nemzetbiztonságnak, a közrendnek, a közegészségnek vagy a közérkölcseknek, az állampolgárok jogainak és szabadságjogainak a védelme, bűnügyi eljárás lebonyolítása, valamely természeti csapás vagy valamely rendkívül súlyos katasztrófa következményeinek megelőzése megköveteli. Továbbá az Alkotmány előírja, hogy az ország iránti hűség szent²⁶.

A kettő kombinációját felhasználva a titkosszolgálat és rendőrség többször is közbelépett kisebbségi ügyekben. Elég, ha itt a Székely Nemzeti Tanács autonómiára vonatkozó plakátjainak, szórólapjainak begyűjtésére vagy az *Európai Idő* című hetilap autonómiára vonatkozó kiadványainak ellenőrzésére gondolunk.

Még fontos megemlíteni, hogy majdnem minden kisebbségi szempontból fontos törvény az alkotmány 73. szakasza alapján organikus törvénnyel szabályozandó. Az ilyen törvényeket mindkét ház tagjai többségének a szavazatával fogadja el, míg az egyszerű törvényeket mindkét ház jelen levő tagjai többsége szavazza meg. Organikus törvénynek kell szabályoznia a választási rendszert; a politikai pártok helyzetét; a népszavazást; a köztisztviselők jogállását; a helyi közigazgatást és a terület szervezését; a helyi autonómia általános jogállását; a nemzeti kisebbségek és a vallásfelekezetek jogállását.

Az utolsó és legfontosabb korlátja a magyar kisebbség önrendelkezési és önállósulási kísérleteinek az alkotmány 152. szakasza („A módosítás korlátai”), amely szerint: „Nem képezhetik módosítás tárgyát a jelen Alkotmánynak a román állam nemzeti, független, egységes és oszthatatlan jellegére, a köztársasági kormányformára, a terület integritására, az igazságszolgáltatás függetlenségére, a politikai pluralizmusra és a hivatalos nyelvre vonatkozó rendelkezései”.

Románia alapszerződést vagy barátsági szerződést kötött Magyarországgal²⁷ és Németországgal²⁸. Ezek a szerződések önmagukban is elegendőek kellene hogy legyenek a kisebbségi jogok szavatolásához, ugyanis ezek alapján a kisebbségek egyénekként vagy jogi személyekbe tömörülve, sőt csoportosan is fordulhatnak az Emberi Jogok Európai Bíróságához, Magyarország és Németország számon kérheti a szerződésbe foglaltak betartását. Románia mindig ellenezte a kollektív jogok elismerését, és a román–magyar alapszerződés függelékében nyíltan kijelenti: „A szerződő felek egyetértének abban, hogy az Európa Tanács Közgyűlésének 1201-es ajánlása nem vonatkozik kollektív jogokra és nem kötelezi a szerződő feleket arra, hogy bizonyos személyeknek területi autonómiát biztosítsanak etnikai kritériumok alapján”.

2002-ben Románia Jugoszláviával is kötött egy egyezményt a nemzeti kisebbségek védelmének területén való együttműködésről²⁹, amelyben a felek megegyeznek, hogy biztosítják a kisebbségek döntéshozatalban való részvételi jogát nemzeti, regionális és helyi szinten. Ugyanakkor a szerződő felek vállalják, hogy tartózkodni fognak olyan intézkedések meghozatalától, amelyek megváltoztatnák a lakosság etnikai összetételét a kisebbségek lakta területeken vagy amelyek célja a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságainak szűkítése lenne.

A román kormány kollektív jogok elleni politikáját nemrég újra megerősítették a koszovói függetlenségi törekvések kapcsán, amikor a román külügyminiszter kijelentette, hogy: „Álláspontunk szerint támogatni kell a kisebbséghez tartozó személyek jogait, ugyanakkor ellenezzük a kollektív jogok biztosítását”³⁰.

Summa summarum a mindenkori román kormány ellenzi az autonómia bármilyen formájának megvalósítását, mert ez a kollektív jogok elismerését feltételezné, szem elöl veszítve azt a tényt, hogy Koszovóban éppen az autonómia visszavonása vezetett konfliktushoz. Ennek ellenére a sajtó és a politikusok következetesen attól tartanak, hogy Koszovó függetlenségének elismerése negatív példát szolgáltatna Kelet-Közép-Európában³¹.

A helyi autonómia jogi keretei

A kisebbségek helyi szinten való politikai képviselési jogának a maximuma az autonómia megvalósítása lenne. Noha a 60-as években elkezdődött közigazgatási reform (megyésítés) megpróbálta szétszórni és beolvasztani a magyar kisebbséget Románia területén, bizonyos régiókban a területi autonómia feltételei még mindig adottak, tudniillik a kisebbség térben kompakt tömbben él, egy földrajzilag nagyrészt zárt területen, és ezen a területen többséget képez. Sajnos a politikai akarat még nem érlelődött meg ennek konkretizálására. Az alkotmányra hivatkozva, amely szerint Románia egységes nemzetállam, a mindenkori hatalom minden ilyen próbálkozást visszautasít. A nyugati szakirodalomban³² is megemlítik, hogy a „bécsi döntés” 50-ik emléknapján elhangzott parlamenti beszédek azt hangsúlyozták, hogy az autonóm területek létrehozása „extrateritoriális enklávék” kialakulásához és az állam összeomlásához vezetne.

Románia alkotmányának 120. szakasza a következőket írja elő: „A területi közigazgatási egységek közigazgatása a decentralizációnak, a helyi autonómiának és a közszolgáltatások dekoncentráálásának elvén alapul”. Az alkotmány 73-as és 117-es szakasza előírja, hogy a helyi közigazgatás megszervezése, a területrendezés, a helyi autonómia helyzete, valamint az autonóm közigazgatási hatóságok létrehozatala csak szerves törvény által lehetséges.

Ez a szerves törvény a 215/2001-es helyi közigazgatási törvény. A törvény kapcsán a következő kisebbségi jogok vannak érintve: az autonómiához, a szimbólu-

mokhoz, a topográfiai megnevezésekhez, az anyanyelvhasználathoz, az etnikai arány tiszteletbentartásához, az akadálytalan kapcsolattartáshoz, a politikai képviselőkhöz való jog.

A törvény 1. fejezetének 1. alfejezetében foglalkozik „a helyi autonómia általános rendszerével”. A 3. szakasz szerint: „Helyi autonómia alatt a helyi közigazgatási hatóságoknak azon jogát és képességét értik, amelynek révén a törvény feltételei között, a helyi közösség érdekében és nevében oldhatják meg és intézhetik a közügyeket”. Ezt a jogot a helyi tanácsok, polgármesterek és megyei tanácsok gyakorolják, amelyek tagjait szabad, egyenlő, titkos választásokon választanak meg. Ez nem zárja ki annak lehetőségét, hogy referendumot vagy más módszert is válasszanak a lakosság véleményének meghallgatására a közügyeket illetően. A 6. szakasz értelmében a községek, városok, valamint a megye helyi hatóságai közötti viszony szintén az autonómia, törvényesség, felelősség, együttműködés elveire épül. Ugyanakkor a megyei tanács és helyi tanács, illetőleg a polgármester és a helyi tanács között nincs alárendeltségi viszony.

Ezeket a majdnem látványos előírásokat, amelyekbe szeretnénk belemagyarázni valamilyen kisebbségi autonómia formáját, a következő szakaszok máris mérsékelik vagy kiigazítják: „A helyi autonómia kizárólag adminisztratív és pénzügyi, amelyet a törvény keretei között érvényesíthetnek” (4. szakasz). „A helyi hatóságok illetékességét és feladatait csak törvényben állapíthatják meg” (5. szakasz). „Az országos gazdaságpolitika keretében a helyi hatóságok rendelkeznek a közösségi vagyonnal és pénzügyi forrásokkal a helyi autonómia elvének alapján. A pénzügyi források arányosak kell, hogy legyenek a törvény által előírt felelősségekkel és illetékességgel” (9. szakasz). A helyi közigazgatási autonómia biztosításának céljából a helyi közigazgatási hatóságoknak joguk van adókat és helyi adókat kiszabni, valamint ahhoz, hogy kidolgozzák és jóváhagyják a helyi költségvetést a törvényes feltételek között (25. szakasz).

A 20. szakasz egyféleképpen elősegíti az etnikai arány meg nem változtatásához való jogot előírva, hogy: „A községek, városok és megyék területi elhatárolása törvény által történik”. Módosítás esetén referendumot kell összehívni.

A törvény előírásai kiterjednek az akadálytalan kapcsolattartás és egyesülés jogára is. A 11. szakasz szerint: „A helyi közigazgatási hatóságoknak joguk van, hogy illetékességi körük betartásával társuljanak más helyi hatóságokkal az országból vagy külföldről, a törvény értelmében. Ugyanakkor ezek a hatóságok csatlakozhatnak nemzeti és nemzetközi szakszövetségekhez”. Ezeket az előírásokat kiegészíti a 13. szakasz, amely lehetővé teszi, hogy azok a helyi közigazgatási hatóságok, amelyek az országhatár közelében helyezkednek el, határokon átnyúló közreműködési egyezségeket kössenek a szomszédos ország megfelelő hatóságaival. Ezeket a nagylelkű határozatokat is tompítja az az előírás, amely szerint a társulási kezdeményezésekről értesíteni kell a külügyminisztert és a közigazgatási minisztert, ame-

lyeknek láttamozniuk kell az egyezménytervezetet. Ha ezek a minisztériumok 30 napon belül nem válaszolnak, azt jelenti, hogy beleegyezésüket adták. A helyi táncs 2/3-os többséggel szavazhatja meg az egyezség megkötését.

Az autonómia szó etimológiai szempontból a görög *autos* (ön) és *nomos* (törvény) szavakból tevődik össze, és öntörvénykezést, saját törvénykezést, függetlenséget jelent. Európában ma többféle autonómiáról beszélnek, így például szó van etnikai, helyi, területi, pénzügyi, közigazgatási autonómiáról a kisebbségek kéréseiben.

Autonómia alatt általánosan véve a helyi autonómiát értjük, amely egy demokratikus jogállam esetében az állami hatalom decentralizációját jelenti, illetve esetenként az állami központi hatalom egy részének átruházását a helyi közigazgatási egységekre olyan területeken és olyan feladatok megoldásában, amelyek helyi természetűek és helyileg rendezhetők a legjobb körülmények között. Erre a gondolatra alapozódik tulajdonképpen az Európai Unió keretén belül annyiszor hangoztatott „szubszidiaritási elmélet” is, amelynek alapján az Európai Közösség szervei párhuzamos hatáskörök esetében csak akkor lépnek közbe különböző feladatok, problémák megoldásában, ha ezeket előnyösebben lehet megoldani európai, mint helyi szinten, pontosabban, amikor az illető probléma helyi szinten nem oldható meg kielégítő módon.

A nemzetközi jogban az autonómiához való jog általában mint kisebbségvédelmi jog jelenik meg; egy terület és a hozzá tartozó népesség önmeghatározását, közigazgatási önrendelkezését jelenti egy bizonyos állam határain belül, ennek fennhatósága alatt. Buza László harmadik típusú kisebbségi jognak nevezi, „amely pozitív rendelkezésekkel biztosítja a speciális kisebbségi érdekek érvényesülését azáltal, hogy az államhatalom legalábbis bizonyos ügyeket illetően a kisebbségekhez tartozók felett elkülönítve, az ő intenciójuk szerint, esetleg az ő közreműködésükkel vagy éppen őáltaluk gyakoroltatik”.³³

Kovács Péter összegzésében az „autonómia az állammal való hatalommegosztás, amelynek révén a kisebbség vagy megosztott vagy teljes körű döntéshozatali jogosítványokkal lesz felruházva az identitásához különösen szorosan kapcsolódó társadalmi szférákban”.³⁴

A modern kisebbségjognak az a célja, hogy a megoldhatatlannak látszó ellentéteket egyrészt az állam és nép, másrészt az állam és nemzet között legyőzze, és ha lehet, olyan helyzetet alakítson ki, amely kizárja az állam egységének veszélyeztetését a kisebbségek által, de ugyanakkor megakadályozza a kisebbség megsemmisítését és létének veszélyeztetését az állam által.

Ennek a helyzetnek elméleti megoldása a külső önrendelkezési jog alkalmazása lenne, amely saját állam alapítását feltételeznél, illetve a kisebbség csatlakozását egy meglévő „anyaállamhoz”. Gyakorlatilag viszont ez a többségi állam határainak megváltoztatásával járna, ami sértenél az ENSZ Közgyűlésének nyilatkozatát az államok közötti baráti kapcsolatok és együttműködés alapelveiről (1970) és az EBEÉ Helsink

Záróokmányának előírásait (1975), amelyek szerint a határokat csak békés úton lehet megváltoztatni. Ugyanakkor nemzetközi szinten még sohasem történt meg, hogy egy állam békés úton lemondjon a kisebbségek által többségben lakott területről.

Politikai szempontból a kisebbségek számára az autonómia a többséggel való békés együttélés modelljét jelenti és a népek önrendelkezési jogának az államon belüli megvalósítását. A nemzetállamok szemszögéből az autonómia fenyegetést jelent az állam tabuvá vált egységessége számára, és mint ilyent minden eszközzel megpróbálják megakadályozni.

Az ENSZ, az Európa Tanács, az EBESZ és az Európai Unió nem siettek az autonómia-törekvések bátorítására és az ehhez tartozó elméleti háttér kifejlesztésére, még akkor sem, amikor a jugoszláv válság kitört. Az 1999-es koszovói polgárháború viszont példát szolgáltat arra, hogy hová vezethet egy kisebbség esetében a működő autonómia teljes eltörlése.

A kisebbségi jog az autonómiának különböző formáit különbözteti meg. A legfontosabb változatok a területi, személyi, kulturális és funkcionális autonómia.

A *területi autonómia* egy állam bizonyos területének az ezen a területen többségben élő kisebbséghez tartozók által megvalósított öngazgatása, önrendelkezése közigazgatási, vallási, oktatási és kulturális ügyekben a törvényhozó és végrehajtó hatalom bizonyos illetékességeinek helyi szinten való gyakorlása által.

A *személyi autonómia* esetében az autonómia alanya a köztestületként vagy közjogi testületként elismert kisebbség vagy népcsoport, amelyre az állam meghatározott közjogi teendőket ruház át önálló gyakorlás céljából, anélkül, hogy az autonómiajogok gyakorlása egy adott területhez lenne kötve. Beszélhetünk egy *de facto* személyi autonómiáról is, abban az esetben, amikor a helyi döntéshozatali szervezetben a kisebbségek képviselői többségi számarányuknak megfelelően vannak jelen, s így ezek a kisebbségek érdekeiben folytatják tevékenységüket anélkül, hogy a területi autonómia létrejönne, vagy hogy köztestületként ismerné el őket az állam.

A *kultúrautonómia* alatt egy kisebbség kulturális ügyekben való önrendelkezését értjük, vagyis tágabb értelemben a kulturális, nevelési, oktatási és nyelvi problémák öngazgatását.

A *funkcionális autonómia* a kisebbségek minimális önszerveződését jelenti olyan egyesületek, alapítványok, polgári jogi szövetségek szintjén, amelyekre az állam bizonyos funkciókat ideiglenesen átruház.

A népcsoportokra vagy a kisebbségekre jellemző autonómiaformáktól meg kell különböztetnünk a „helyi közigazgatási autonómiát”, a „helyi önkormányzatot” vagy egyszerűen a „közigazgatási autonómiát”, amely a román helyi közigazgatásra is jellemző.

A közigazgatási autonómia feltételezi a szervezkedési, funkcionális és gazdasági szabadság megvalósítását. A szervezkedési szabadság gyakorlása megköveteli, hogy a szavazatjogosult polgárok, akik az önkormányzat területén élnek, szabadon

megválaszthatják a helyi közigazgatási szervek tagjait, a helyi tanácsok pedig szabadon megszavazhatják a község (város) státusát, a köztisztviselők számát és a helyi közigazgatási szervek felépítését, tevékenységét, illetve dönthessenek a közérdekű jogi személyek létesítéséről. A szervezkedési autonómia lényege az önkormányzat függetlenítése az államigazgatási hierarchiától.

Funkcionális szempontból a helyi autonómia azt jelenti, hogy a helyi közigazgatási szervek kompetenciája kiterjed mindazoknak a közérdekű ügyeknek az igazgatására, amelyek a közösség érdekeit érintik.

Gazdasági szempontból a helyi fejlődésnek olyan sajátosságai vannak, melyek lehetetlenné teszik a makroökonómiai törvények mindenkor alkalmazását. Ezért a helyi fejlődést külön kell kezelni az állam fejlődésétől, habár az utóbbinak szerves része, és az adott állam gazdasági politikájának bizonyos mértékben alá van vetve. A helyi fejlődést a tágabb területi és állami fejlődéssel kell összhangba hozni a legjobb megélhetés érdekében, anélkül, hogy az önkormányzatot megfosztanák természeti kincseitől, tradicionális munkahelyeitől vagy a lakosság létfenntartásához szükséges eszközöktől.

A helyi autonómia kiterjedését két tényező határozza meg: a kompetencia és a szabad közigazgatás elve. A helyi közigazgatási szervek kompetenciája minden helyi közérdekű ügyre kiterjed. A szabad igazgatás elve értelmében az önkormányzatnak joga van a szervezkedési szabadsághoz és törvényerejű rendelkezéseket hozhat a helyi közszolgáltatások működésével kapcsolatban. Továbbá a szabad igazgatáshoz tartozik, hogy az állami szervek egyeztessenek az önkormányzattal, mikor az önkormányzatot érintő ügyek felett rendelkeznek, és az önkormányzatnak joga van megfellebbezni az állam intézkedéseit visszaélés esetén.

A helyi autonómia határait a törvény határozza meg. A legfontosabb korlátokat az állam egységének megőrzése és az alkotmányban előírt elvek tiszteletben tartása képezik. Az állam egysége jogi szempontból megköveteli, hogy az önkormányzat ne hozhasson az állam politikájával ellentétes döntéseket. Ez az elv megengedi, hogy az állami szervek érvénytelenítsék a helyi közigazgatási szervek rendelkezéseit és intézkedéseit. Az állam egysége viszont nem jelenti azt, hogy az állam területén minden esetben egyforma intézkedéseket kell tenni, vagy hogy minden önkormányzatnak egyforma státusa kell, hogy legyen. A parlament létesíthet új önkormányzati kategóriákat, még akkor is, ha ez csupán egy esetben történik meg, és csak egyetlen területi egység megszervezésére vonatkozik.

Az autonómia megvalósítása – az identitás megőrzése céljából kiindulva – főképpen a következő jogok szavatolását jelenti: az anyanyelv használatát a magánéletben, az oktatásban, az igazságszolgáltatásban és a közigazgatásban, a saját oktatási rendszer kialakításának jogát, a köztisztviségviselethez és közszolgáltatásokhoz való jogot, a hazához való jogot, a természeti kincsekkel való szabad rendelkezést és a helyi politikai képviselőkhöz való jogot.

Az autonómia lehetőséget biztosít arra, hogy azokban a kérdésekben, amelyek életére, fejlődésére vonatkoznak, vagy amelyek az állam életében való részvételének fejlesztésében szerepet játszanak, a kisebbség jogilag hatályosan és önállóan rendelkezék, az állam kizárólag jogi ellenőrzésig terjedő beavatkozása mellett. Bizonyos állami feladatok kisebb egységekre való átruházása egy beteljesült demokrácia gondolatából vezethető le, és megakadályozza a polgár elidegenedését a politikai intézményektől vagy döntéshozó szervektől. Konfliktust hordozó területek, mint a kultúra, nyelv, oktatás, nevelés és vallás, amelyeknek főszerep jut a kisebbségi identitás megőrzésében, az autonómia biztosításával védelmet élveznek az állami beavatkozással és főleg a többség diktátumával szemben. A kisebbséghez tartozók felelősségtudatát felébresztik az autonómia által biztosított lehetőségek, és közreműködésüket igénylik a közérdekű tevékenységekben.

A román Alkotmány szerint a területi közigazgatási egységek közigazgatása a helyi autonómiának és a közszolgálatok decentralizálásának elvén alapul.³⁵ A helyi választott hatóságok a következők:

1. Polgármesterek.
2. Helyi tanácsok.
3. Megyei tanácsok.

E három választott kategórián kívül a kormány egy-egy prefektust nevez ki minden egyes megyébe és a fővárosba.

Az Alkotmány szerint a helyi tanácsok és a választott polgármesterek képezik a községek és a városok helyi autonómiáját megvalósító közigazgatási hatóságokat, míg a megyei tanács a községi és városi tanácsok tevékenységét a megyei szintű közszolgálatok ellátására összehangoló közigazgatási hatóság. A prefektus helyi viszonylatban a kormány képviselője, ő vezeti a minisztériumok és a többi központi szerv területi-közigazgatási egységekbeli decentralizált közszolgálatot. A prefektus megtámadhatja a fenti hatóságok aktusait a közigazgatósági bíróság előtt, ha ezeket törvényellenesnek véli. A megtámadott aktus jog szerint felfüggesztettnek tekintendő.

A szakirodalom szerint az alkotmányos rendelkezések hiányosak és pontatlanok, mert kijelentik ugyan a helyi autonómia és decentralizálás alapelveit, viszont nem biztosítanak ezeknek garanciákat. A fontos, alkotmányos szabályozást igénylő kérdéseket az alaptörvény átutalja a törvényhozás hatáskörébe, amely így túl nagy szabadsággal dönthet a helyi autonómiát érintő kérdésekben. Ezáltal az Alkotmány meghagyta a lehetőséget a törvényhozásnak, hogy a helyi közigazgatást akár a centralizáláshoz közel álló formában is kiépíthesse, de ebbe a kevésbé kötött alaptörvényi keretbe belefér egy, az önkormányzatiság elveit és értékeit teljesebben megvalósító jogszabály is. Az Alkotmány így kiszolgáltatja a helyi autonómia problémáját a mindenkori politikai hatalomnak. Az önkormányzatiság biztosítékait a politikai hatalom törvényi úton, alkotmánymódosítás nélkül korlátozhatja és ilyen esetekben esetleg az Alkotmánybíróság tud megfelelő védelmet biztosítani a helyi autonómia jogának.³⁶

A helyi autonómia általános rendszerét, valamint a helyi közigazgatási hatóságok szervezését és működését a „helyi közigazgatási törvény”³⁷ szabályozza. E törvény szerint: „A területi-közigazgatási egységekben a közigazgatás a decentralizálásnak, helyi autonómiának, a közszolgálatok decentralizálásának, a helyi közigazgatási hatóságok választhatóságának, a törvényességnek és a különleges jelentőségű helyi kérdésekben az állampolgárok megkérdésének elve alapján szervezendő meg és működik” (2. szakasz, 1. bekezdés).

Ebből a szövegből a következő alapelvek vonhatók le:

1. A helyi autonómia elve, amely szerint a helyi közigazgatási hatóságok a helyi érdekű közügyeket önállóan, szabadon, autonóm módon igazgathatják a község, a város, a megye lakosságának érdekében. A törvény nem jelöli meg világosan a helyi autonómiához való jog alanyát.
2. A közszolgálatok decentralizálásának elve szerint a minisztériumok és más központi szakigazgatási szervek a területi-közigazgatási egységekbe helyezett kirendeltségei egy enyhébb központi felügyelet alatt és a lehető legnagyobb önállóság mellett végzik tevékenységüket. A gyakorlatban nem decentralizációt, hanem dekoncentrációt hajtottak végre, nem hatásköröket hoztak helyi szintre, hanem részleges központi ellenőrzésű intézményeket³⁸.
3. A helyi közigazgatási hatóságok választhatóságának elve.
4. A törvényesség elve, amely szerint a helyi autonómia gyakorlása nem jelent teljes önállóságot, ugyanis a helyi közigazgatási hatóságoknak, a jogállami elveknek megfelelően, be kell tartaniuk az Alkotmányt és más törvényeket. Ugyanakkor a törvényesség elve a helyi autonómiát biztosító garanciális jellegű tényezők betartását is jelenti a központi szervekkel szemben.
5. Az állampolgárok megkérdésének elve lehetővé teszi, hogy a területi-közigazgatási egységek lakossága közvetlenül, népszavazás útján fejezhesse ki véleményét jelentős helyi problémákkal kapcsolatban.

Ezeket az elveket kiegészíti és korlátozza a 2. szakasz 2. bekezdése, amely kimondja, hogy a fent említett elvek alkalmazása nem sértheti Románia egységes és oszthatatlan nemzetállam jellegét.

Románia megyéinek egyik főszereplője még mindig a prefektus (főispán), akit a kormány saját képviselőjeként nevez ki. 2004-ig a prefektus jogállását is a helyi közigazgatási törvény rendezte. Jelenleg külön törvény alapján működik a prefektus intézménye³⁹. A prefektust a belügyminiszter javaslatára nevezi ki a kormány a közrend és a törvény tiszteletben tartásának biztosítójaként helyi szinten. A prefektusi intézmény jogi személyiséggel rendelkező közintézmény saját vagyonnal és költségvetéssel, a prefektus pedig harmadfokú hitelutalványozó. A prefektus székhelye a megyeszékhely, mindazoknak a közszolgálatoknak és központi szerveknek a ve-

zetője, amelyek a közigazgatási egységek szintjén gyakorolják tevékenységüket. Tulajdonképpen a prefektus központi alárendeltségű államigazgatási szerv, és a francia modell alapján a megye tevékenységét a központi hatalom a meghirdetett decentralizáció ellenére megpróbálja valamennyire ellenőrzése alatt tartani, és ennek érdekében széles jogkört biztosít a prefektusnak⁴⁰, a dekoncentráció tipikus példája: a feladatokat területi szinten oldják meg, viszont azok végrehajtása teljes központi ellenőrzés alatt marad⁴¹.

Decentralizáció és regionalizálás Romániában

Románia legújabb próbálkozása az államigazgatás decentralizálására, az úgynevezett *Decentralizálási kerettörvény*ben jut kifejezésre⁴². Ez a törvény megszabja azokat az elveket, szabályokat és intézményes keretet, amelyek a közigazgatási és pénzügyi decentralizációt irányítják.

E törvény szerint a decentralizálást a következő alapelvek kellene, hogy kormányozzák:

1. a szubszidiaritás elve szerint az államigazgatási illetékességeket azoknak a helyi közigazgatási szerveknek kell ellátniuk, amelyek az állampolgárhoz legközelebb álló szinten helyezkednek el és rendelkeznek a szükséges közigazgatási képességgel;
2. az áthelyezett illetékességeknek megfelelő források, alapok biztosításának elve;
3. a helyi közigazgatási szervek felelősségének elve a rájuk háruló illetékességek esetében, amely megköveteli a közszolgálat és szolgáltatás minőségi standardjának kötelező megvalósítását;
4. egy stabil, előrelátható, tárgyilagos szabályokra és feltételekre alapozó decentralizációs folyamat biztosításának elve, amely kizárja a helyi szervek tevékenységének megszorítását és a helyi pénzügyi autonómia korlátozását;
5. a méltányosság elve biztosítja az összes állampolgár hozzáférését a közszolgálatokhoz és közhasznú szolgáltatásokhoz;
6. a költségvetési kényszer elve megtiltja a központi államigazgatási szerveknek, hogy az átutalásokat és szubvenciókat az évvégi helyi költségvetési hiányok fedezésére használják.

A decentralizáció lényege az, hogy a kormány, a minisztériumok és a központi közigazgatás szakosított szervei a jelenleg gyakorolt illetékességek egy részét átruházzák a községek, városok és megyék szintjén működő helyi hatóságokra a szubszidiaritás, a földrajzi körzet⁴³ és a gazdasági lépték⁴⁴ elvének alapján.

A törvény 6. szakasza szerint az illetékességátruházások a pénzalapok átruházásával egyidőben fognak végbemenni, és az alapok átruházása előtt nem kerül sor ezek gyakorlására. Optimistán kezelve ezt a törvényt levonhatjuk a következtetést,

hogyan a törvényhozás, megtette az első lépést egyfajta asszimmetrikus föderáció felé (spanyol modell), és egy tény-autonómiát (*de facto*-autonómiát) is el lehetne érni idővel ennek alapján, ha a kisebbségi szervezetek aktív módon kihasználják e tény-állást. A törvény egy nagyon konkrét hatalom- és hatáskör (illetékesség) felosztási katalógust tartalmaz, kizárólagos-, megosztott- és delegált illetékességekre osztván az államigazgatási, közigazgatási szervek meghatalmazásait.

A *kizárólagos illetékességek* esetében a helyi közigazgatási szerveknek döntési joguk van, rendelkeznek a célok megvalósításához szükséges pénzalapokkal és eszközökkel a következő területeken: *helyi tanácsok*: a község és város köz- és magánbirtokának igazgatása, a helyi szárazföldi szállítás infrastruktúrájának igazgatása, a helyi érdekű kulturális intézmények igazgatása, a helyi érdekű egészségügyi intézmények igazgatása, terület- és városrendezés, vízellátás, csatornázás és víztisztítás, közvilágítás, köztisztaság, társadalmi segélyszolgálat; *megyei tanácsok*: a helyi érdekű repülőterek igazgatása, a megye köz- és magánbirtokának igazgatása, a helyi tanácsok fenti illetékességeinek megyei érdekű problémái.

A *megosztott illetékességek* esetében a helyi közigazgatási szervek együttműködnek a központi államigazgatási szervekkel a következő területeken: *helyi tanács – központi szerv*: központi fűtés, társadalmi és fiataloknak szánt épületek megépítése, egyetem előtti oktatás, közrend és közbiztonság, társadalmi segélyek biztosítása, sürgősségi esetek megelőzése és megoldása, fogyatékosok és társadalmi problémákkal küzdők orvosi ellátása, lakosságnyilvántartási közszolgálatok; *megyei tanács – központi szerv*: a megyei szárazföldi szállítás infrastruktúrájának igazgatása, különleges oktatás, fogyatékosok, gyerekek, társadalmi gondokkal küszködők orvosi és társadalmi ellátása, lakosságnyilvántartás.

Noha sokszor első látásra, olvasatra pozitívnak tűnnek, alkalmazási szabályaikban a romániai jogszabályok általában erejüket veszítik, illetőleg alkalmazásuk során tartalmilag kiüresednek. Példa erre a régiók létrehozása.

2004-ből származik a regionális fejlesztés törvénye⁴⁵, amelynek nagyvonalú céljai között szerepel a régiók fejlődésének kiegyensúlyozása, a helyi kezdeményezések ösztönzése és felhasználása, a helyi mozgalmak előmozdítása. A valóságban az EU követelménye áll a háttérben a régiók létrehozását illetően, következésképp a törvényhozónak szándékában sem állt esetleg olyan régiókat is létrehozni, amelyekben a nemzeti kisebbségek helyi többséget tudnának alkotni.

A törvény összesen 8 régiót hozott létre, amelyekből a magyar kisebbség autonómiatörvényeinek szempontjából 3 tart igényt a megfigyelésre. Így az 5. (Nyugati) régióba sorolják Arad, Krassó-Szörény, Temes és Hunyad megyét; a 6. (Északnyugati) régiót Bihar, Beszterce-Naszód, Kolozs, Máramaros, Szatmár és Szilágy megye alkotja, míg a székelyföldi megyéket (Kovászna, Hargita és Maros) a 7. (Közép) régióba sorolták Brassó, Szeben és Fehér megyével együtt.

A fejlesztési régiók nem minősülnek helyi, területi közigazgatási egységeknek, és nem rendelkeznek jogi személyiséggel, nincsenek törvényhozó vagy végrehajtó szerveik. Pusztán statisztikai egységek, amelyek pusztán pénzelosztókká váltak. (Vrancea és Konstanca megyék, vagy Kovászna és Hargita megyék ugyanazon régió tagjai, habár sem földrajzi közelségük, sem gazdaságuk nem indokolja ezt, sőt a hagyományok sem.) Érdekes módon a törvény előírja, hogy a megyék a régiókat szerződéses alapon hozzák létre, de ugyanazon törvény nem hagyja meg ezek képviselőinek azt a szabadságot, hogy csak bizonyos megyékkel szövetkezzenek, hanem kötelesek a törvény szerinti régiót „szerződésesen” létrehozni. Ugyanakkor a régiókon átnyúló együttműködés is megengedett.

A régiók az EU-ban létező NUTS-2 típusú régióknak felelnek meg. Elükön helyi szinten a Regionális Fejlesztési Tanács áll, amelynek nincs jogi személyisége és fő feladata a regionális fejlesztési politika összehangolása.

Országos szinten a regionális fejlesztés összes szála a Nemzeti Regionális Fejlesztési Tanács kezében fut össze, amelynek tagjai a Regionális Fejlesztési Tanácsok elnökei és alelnökei valamint paritásos alapon a kormány képviselői. Ez a tanács tulajdonképpen a fő döntéshozatali szerv, amely láttamozza a nemzeti fejlesztési politikát és stratégiát, jóváhagyja a prioritásokat, nyomon követi a fejlesztési programokat és láttamozza a helyi tanácsok és ügynökségek javaslatait, programjait.

A gyakorlatban a régiók szerény eredményeket értek el, és megalakulásuk fő célja abban merül ki, hogy az ország a „NUTS-ok” fejezetében is megfeleljen az elvárásoknak. Valójában egyik feladatuk sem vonatkozik közvetlenül a nemzeti kisebbségek helyzetének javítására. Az erdélyi magyaroknak elemi érdeke az eurorégiók megfelelő kialakítása Romániában. A jelenlegi régiók nem figyelnek az etnikai, kulturális, történelmi helyzetre, és éppen ezért működőképességük a székelyföldi megyékben nehézkes, de ugyanez igaz a Partium vagy Szászföld megyéire is. A jelenlegi romániai regionalizálódás politikai-igazgatási beavatkozás egy természetesen, történelmileg kialakult térszerkezetbe, olyan etnikai, kulturális, történelmi, hagyományi szempontok háttérbe szorításával, amelyektől az illető tér (régió) működőképessége függ.

A romániai magyarság 1989 utáni autonómia-törekvései

Az erdélyi magyarság autonómia-törekvéseit több autonómia-statútum tervezetének kidolgozása igazolja. Az utóbbi tizenhat évben ezen tervezeteket nem sikerült elfogadtatni a román Parlamenttel, többséggel.

Egyelőre a magyarság sem döntötte el, hogy területi, személyi vagy kulturális autonómiát követel-e és a különböző érdekképviseleti szervek fellépése sem egységes. Ennek következtében egyfelől a román állam egyértelműen elutasítja az autonómiát, másfelől a magyar állam felemásan viszonyul a kérdéshez. A nemzetközi köztvé-

lemény a román állam Európa Tanácshoz intézett jelentései alapján nem tud egyértelműen fellépni ebben az ügyben.

Az RMDSZ „kis lépéses” tárgyalásos stratégiája nem hozta meg a kilencvenes évek elején megígért autonómiát, sőt az érdekképviseleti szervezet többszöri kormányban való szerepvállalása után 2004-ben lemondani látszott erről a célról. A Magyar Polgári Szövetséggel (MPSZ) szemben az autonómia-ellenes diskurzus 2004-ben fenntarthatatlanná vált, és ekkor az RMDSZ választási jelszóvá tette az „együtt az autonómiáért” jelszót. A választások után az RMDSZ újra meghátrált és a kulturális autonómiára szűkítette autonómiatörekvéseit, másként népszerűtlen lett volna a 2008-as választások perspektívájában nyíltan az autonómia ellen harcolni. Az RMDSZ a Székelyföld gazdasági megerősödése után szeretné a területi autonómiát megvalósítani, szem elől tévesztve, hogy éppen ennek hiánya vezetett az elszegényedéshez és a gazdasági elvándorláshoz. Ugyanakkor paradox módon az RMDSZ kormányban való szerepvállalása vagy kormánytámogatási tevékenysége ezen a téren nem hoz pozitív eredményeket, inkább lezárja a nemzetközi szervezetek felé irányuló segítségkérést, ugyanis ezek józan megítélésében egy nemzeti kisebbség jogainak megsértése elképzelhetetlen hasonló esetben.

Az RMDSZ–MPSZ ellentét megakadályozza, hogy a magyar kisebbség az autonómia megvalósításához elengedhetetlen minimum ténybeli kollektív jogalanyiságra tegyen szert, ami abban mutatkozik meg, hogy egyhangúlag fejezi ki szándékát ennek a célnak megvalósítására.

A román állam minden autonómia-törekvésben a homogenizálódás lelassítását látja, az asszimiláció fékezését. A román pártok, amelyek két évtizede harcolnak a 15–25%-os szélsőjobboldali szavazótábor megnyeréséért, kivétel nélkül elítélik az ilyen kezdeményezéseket. Az állam képviselői a szeparatizmustól óvakodnak, és nem értik meg, hogy a kisebbség számára a külön-lét menekülést jelent az állandó együtt-létből, amely számára mindig lemondást jelent, míg a többségnek valós együttélést a hozzáalakulókkal. Románia jelenlegi elnöke szerint csak az állam nemzetállam jellegét, szuverenitását, függetlenségét és oszthatatlanságát tiszteletben tartva lehet autonómiáról beszélni, és ez ugyanazt kell, hogy jelentse Székelyudvarhelyen és Kézdivásárhelyen, de Krajován is⁴⁶. Ellenben ugyanaz az elnök a szerbiai válságban a nemzetközi fórumok előtt Koszovó területi autonómiájáért szállt harcba, valószínűleg azért, hogy a feloszlóban levő ortodox Szerbia területének további csökkentését megakadályozza.

Ebben a kontextusban, mivel az autonómia, ellentétben a föderációval, felülről leosztott szerep, a megoldást csak az állam és a kisebbség közötti kompromisszum jelenti, miután maga a kisebbség egységesen fog fellépni. A békés megegyezésen kívül még marad az erőszak járhatatlan útja, valamint olyan külföldi nyomás igénybevétele, amely nem minősül a belső ügyekbe való beavatkozásnak.

Az erdélyi autonómia-modelleket a szakirodalomban⁴⁷ már többször, többen körüljárták anélkül, hogy ezek valamelyike időközben hatályba lépett volna. Összefoglalva, az eddigi próbálkozások⁴⁸ a következők:

1991. április: Szócs Géza: Nemzetiségi törvénytervezet-csomag;

1993. március: Csapó József: Memorandum a romániai magyar nemzeti közösség belső önrendelkezéséről;

1993. november: RMDSZ–SZKT-dokumentum: Törvény a nemzeti kisebbségekről és autonóm közösségekről;

1994. március: Szilágyi N. Sándor: Törvény a nemzeti identitással kapcsolatos jogokról és a nemzeti közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről;

1994. szeptember: Csapó József: Belső önrendelkezést kiteljesítő autonómiák

1995. április: Az RMDSZ Ügyvezető Elnökségének Politikai Főosztálya (Bodó Barna, Szász Alpár Zoltán, Bakk Miklós): A romániai magyar nemzeti közösség személyi elvű autonómiájának statútuma;

1995. április: Bakk Miklós: Törvénytervezet a személyi elvű önkormányzatokról;

1995. augusztus: Csapó József: Székelyföld autonómia-statútuma;

2003. október–2004. március: Székely Nemzeti Tanács (SZNT): Székelyföld autonómia-statútuma;

2003. november: szakértőcsoport Bakk Miklós koordinálásával: Autonómia-csomagterv: Kerettörvény a régiókról; Törvénytervezet Székelyföld különleges jogállású régió létrehozásáról; Székelyföld különleges jogállású régió autonómiájának statútuma.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy amikor elutasítja az autonómiát, a román hatalom jogi szempontból főleg arra hivatkozik, hogy Románia egységes, oszthatatlan nemzetállam, és e jelleg megváltoztatását az Alkotmány módosítási korlátai lehetlenné teszik. A jelenlegi szabályozás viszont kizárja a területi autonómia megvalósítását valamint azt, hogy a régiókat az EU követelményeinek megfelelően és nem etnikai alapon kell kialakítani.

Ezek után nyilvánvaló, hogy az egyetlen megoldás nemzetközi szintről jöhet abban az esetben, ha Ausztria példáját követve Magyarország védőhatalomként fog ezért közben járni nemzetközi szinten, illetve ha az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1334/2003-as határozata alapján beindul az autonóm-törekvéseket pártoló európai folyamat az etnikai konfliktusok feszültségtelenítésére.

A közvetlen demokrácia eszközei a román kisebbségi jogban

Noha Romániában a népszavazásról az alkotmány, illetve a helyi közigazgatási törvény is szól, a konkrét szabályozást ebben a témában a népszavazás szervezéséről és lebonyolításáról szóló törvény⁴⁹ tartalmazza. A törvény megismétli az alkotmány előírásait, amelyek szerint Románia nemzeti szuverenitása a román népé, és ezt a

nép egyrészt képviseleti szervein, másrészt referendumon keresztül gyakorolja. A törvény szerint két típusú népszavazást lehet tartani:

1. *nemzeti népszavazást* az alkotmánymódosításról, az államelnök leváltásáról, nemzeti szintű problémákról (ilyen esetekben általában az elnök kezdeményez a parlamenttel konzultálva, kivételt képez az államelnök leváltása, amikor a parlament dönt.);
2. *helyi népszavazást* a helyi érdekű problémákról (ebben az esetben a témát a megyei vagy helyi tanács dönti el a polgármester, a megyei tanács elnökének vagy a tanácsosok egyharmadának javaslatára).

Az alkotmány 152. szakaszában megjelenő problémák nem képezhetik referendum tárgyát (3. szakasz). Ez a kisebbségek helyi szintű autonómiájára való törekvéseinek első szintű megakadályozását jelenti.

A népszavazáson a szavazati joggal rendelkező állampolgárok vehetnek részt, és a népszavazás akkor eredményes, ha a lakosság fele plusz egy részt vett rajta. A referendumot mindig vasárnap rendezik.

A törvény 18. szakasza felsorolja a nemzeti érdekű problémákat, lecsökkentve ezáltal a nemzeti kisebbségek kezdeményezési lehetőségeit, ezek ugyanis leginkább helyi szinten tudnak referendumot rendezni. Nemzeti érdekű problémának minősül a magán- és közbirtokok általános helyzete; a helyi közigazgatás megszervezése, a területrendezés és a helyi autonómia általános helyzete; a felekezetek helyzete. Ezen előírásból tisztán megállapítható, hogy a többség háromszorosan is bebiztosította magát az autonómia-törekvések ellen, ugyanis a helyi közigazgatás, a területfelosztás és autonómia témái csak nemzeti szintű referendum tárgyát képezhetik.

A nemzeti kisebbségekre vonatkozó egyetlen pozitív előírás, a helyi közigazgatási törvény 20. szakaszával egyetemben kimondja, hogy „a községek, városok és megyék elhatárolását törvénnyel állapítják meg. Ezek területi határainak bármely módosítása csakis törvény által és csak az illető területi-közigazgatási egység állampolgárainak népszavazás útján történő előzetes véleménynyilvánításával eszközölhető, amelyet a törvény feltételei szerint szerveznek meg.” Ez a referendum azonban csak véleménynyilvánító, és nem ügydöntő jellegű, ugyanis a Parlamentnek törvény elfogadásával lehetősége van a határok megváltoztatására. A gyakorlatban azonban a törvényhozás soha nem döntött „a nép” ilyen módon kifejezett akarata ellen.

Miután az MPSZ, SZNT és az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács (EMNT) az autonómiaért vívott harc során több sikertelen utat bejárt (az autonómia-statútum parlamenti betervezése, illetve népszavazások kezdeményezése), 2006 folyamán a közvetlen demokrácia eszközeként a „nagygyűlést” és a „nemzetgyűlést” vette igénybe. Az ilyen gyűléseken elfogadott kiáltványokat és határozatokat a szervezők eljutatták román és nemzetközi fórumokhoz annak reményében, hogy a hatalom elkezd a tárgyalásokat a székelyföldi területi autonómia létrehozásáról.

A szervezők írott jogi keret hiányában a történelemre és a „szokásjogra” hivatkoztak kijelentvén, hogy „a székely nép ősi joga összehívni a nemzetgyűlést, ha az egész közösséget érintő döntés meghozataláról van szó, és mindig akkor hívták össze, ha a székelység megelégette az elnyomást (Csapó József)”⁵⁰.

A székelyföldi autonómia érdekében 2004–2007 között több helységben (például Székelyudvarhely, Illyefalva, Gyergyószentmiklós, Nagybacon, Gergyóditró, Vargyas, Balavásár) a helyi tanácsok napirendre tűzték vagy határozatot fogadtak el helyi szintű népszavazás megrendezésére, amelyek során a lakosság véleményt mondott volna az autonómia szükségességéről. A prefektusok általában átiratban szólították fel a helyi tanácsokat, hogy vonják vissza a népszavazásról szóló határozataikat, majd a közigazgatási bíróságok előtt támadták meg ezeket. A bíróságok minden esetben helyet adtak a prefektusok kereseteinek és megsemmisítették a határozatokat.

Sajnálatos, hogy politikai szinten az RMDSZ is alkotmányellenesnek minősíti a területi autonómia ügyében kezdeményezett székelyföldi népszavazásokat⁵¹. Ezek után 2006 szeptemberétől a székelyföldi polgármesterek a létező jogszabályok alapján (helyi közigazgatási törvény, egyesületi törvény) próbálják létrehozni a jogi személyiséggel rendelkező Szövetség a Székelyföldért Egyesületet, amelyet jelenleg a bejegyzési eljárás szintjén próbálnak az állami szervek elgáncsolni⁵².

Autonómia a romániai nemzeti kisebbségek jogállásáról szóló törvénytervezetben

Tizenhat évvel az úgynevezett „forradalom” vagy államcsíny után Romániában még mindig nem sikerült megszerezni és egységes törvénybe foglalni a kisebbségek jogait. 2005 elején az RMDSZ jogászokból és politológusokból álló munkacsoportja kidolgozta a legújabb tervezetet, amely előkészítésénél sajnálatos módon a vezérelv az volt, hogy a tervezet szövege a többségi honatyák számára elfogadható legyen. Ezzel a felfogással azt érték el, hogy az alacsonyra állított mércét egyre lejjebb alkudta a többség, valószínűleg azzal a szándékkal, hogy abban az esetben, ha sikerül az EU-s csatlakozást elérni egy ilyen jogszabály hiányában, akkor a jelenlegi tervezetet teljesen sutba lehet dobni, vagy esetleg egy semleges sürgősségi rendelettel helyettesíteni, amelyet később elutasít a Parlament.

Ezt a gondolatmenetet támasztja alá többek között az a tény is, hogy míg a magyar kisebbség 50 évvel ezelőtt területi autonómiával rendelkezett a legsötétebb sztálinizmusban, addig manapság a törvénytervezet „kulturális autonómiáról” szóló halvány előírásai is sokkolják a többségi honatyákat. A kirakatpolitika összetevőjeként a kormány a tervezetet prioritásként állította be, ám e tervezet két és fél év után sem vált valósággá.

1994-ben az RMDSZ hasonló módon járt el, amikor *A nemzeti kisebbségekről és az autonóm közösségekről* szóló törvénytervezetet nyújtotta be a parlamentbe, és ezt

egy különbizottság másfél évig vitatta anélkül, hogy a törvényhozás plénuma elé juttatta volna. Hasonló sorsra jutottak az EMNT és az SZNT 2004-es próbálkozásai is, ugyanis az általuk kidolgozott és RMDSZ-es honatyákon keresztül benyújtott tervezetek sem jutottak érdemi vitára a parlament két házában.

A törvénytervezet értelmében az autonómiához való jog alanya valamely nemzeti kisebbséghez tartozó személyek szervezete lenne. A nemzeti kisebbségi szervezet alapító tagjainak száma nem lehet kevesebb a legutóbbi népszámláláskor magukat az illető nemzeti kisebbséghez tartozónak vallók összlétszámának 10%-ánál.

Kiemelt szerepet kap a nemzeti közösségek kulturális autonómiához való joga, amely a törvény értelmében valamely nemzeti kisebbség azon képességét jelenti, hogy a tagjai által választott tanácsok révén döntési jogkörrel rendelkezék kulturális, nyelvi és vallási identitását érintő kérdésekben.⁵³

A kulturális autonómiával kapcsolatban a Velencei Bizottság rámutat, hogy a nemzeti kisebbségek kulturális autonómiájára vonatkozóan nem létezik elfogadott nemzetközi modell. Bár e tekintetben a nemzetközi standardok és elvek hiányoznak, a gyakori hiányosságok ellenére a kulturális autonómiákat elismerték úgy is, mint a *Keretegyezmény* 15. szakasza gyakorlatba ültetésének eszközét.

Ezért a nemzeti kisebbségek kulturális autonómiája modelljének bevezetése a közügyekben való részvétel erősítéséért tett pozitív és hasznos lépésnek tekinthető, különösképpen azokban az országokban, amelyekben a nemzeti kisebbségek a lakosság egészének jelentős hányadát teszik ki, és ahol az érvényben lévő részvételi képletben hiányosságok vannak. Hogy ez a diagnózis érvényes-e vagy sem Romániára, olyan kérdés, amely az érintettek konzultálásával adott politikai választ igényel a hatóságoktól. Mindenesetre a törvénytervezetben levő kulturális autonómiaforma valóságos döntéshozatali erőt jelentene a nemzeti kisebbségek képviselői számára azáltal, hogy kötelező módon a beleegyezésüket kéri, és nem csupán a véleményüket („konzultálnak velük”), ahogy más országokban történik.

A kisebbségi törvény vitája eredménytelennek bizonyult a Képviselőház jogi, emberi jogi és tanügyi bizottságában.⁵⁴ Az RMDSZ javaslata alapján a kormány által elfogadott formában⁵⁵ 2006.06. 27.-étől került a Képviselőház elé, és ahogy az illetékes szakbizottságok vezetői nyilatkoztak: „nincs politikai akarat” a jogszabály elfogadásához.

Jelenleg a parlamenti képvisellel rendelkező kisebbségeknek meg van adva a lehetőség, hogy az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésében nemzeti képviselőként részt vegyenek⁵⁶. Ezt idáig a magyar kisebbség ki tudta használni, és a mindenkori döntéshozatal befolyásolása mellett olyan eredményekkel is büszkélkedhetik, mint az 1735/2006-os ajánlás a nemzet fogalmáról, amely esetében Frunda György képviselő volt a jelentéstevő⁵⁷.

Románia EU-s csatlakozásával⁵⁸ lehetőség nyílt arra, hogy a romániai magyar kisebbség is képviseltesse magát az Európai Parlamentben, mert a választásokon a

Romániának fenntartott 35 (33) képviselői mandátumból sikerült 3-at megszereznie. Így utópikusan elképzelhető lenne, hogy a kelet-közép európai országokból származó magyar nemzetiségű képviselők egy része közös frakciót alapítson, ugyanis abban az esetben, ha a képviselők 3 tagállamból származnak, egy frakció 18 tagot kell, hogy tömörítsen. Jelenleg 24 magyarországi, 3 romániai és 2 szlovákiai magyar képviselő van az Európai Parlamentben.

Harmadik lehetőség a román állam határain kívüli politikai képviselet létrehozására az anyanemzet (Magyarország) döntéshozatali szerveiben valósulhatna meg. Az EU-s csatlakozás után ez helyi szinten elképzelhető, ugyanis az európai polgár állampolgárságától függetlenül szavazhat és megválasztható (elméletileg), azzal a feltétellel, hogy a választásokat rendező állam területén lakhellyel rendelkezik. A legfontosabb azonban a romániai magyarság számára az volna, ha az anyanemzet parlamenti döntéseibe is bele tudna szólni az őt illető kérdésekben. Ez viszont az állampolgárság vagy kettős állampolgárság hiányában elképzelhetetlen. 2004. december 5-én az államalkotó magyar nemzet többsége nem támogatta ezen „privilegium” biztosítását a határon túli magyaroknak. A politikai képviselet biztosításának területén a státustörvény vagy a szülőföld alapról szóló törvény semleges jogszabályok. Sőt, a második célként tűzi ki a határon túli magyarok kizárólagos szülőföldön való boldogulását⁵⁹. Noha a nemzetközi jog megengedi és a gyakorlat igazolja több európai államban (Spanyolország, Németország, Horvátország, Olaszország), paradoxális módon mind a román, mind a magyar hatalom ellenzi a kettős állampolgárságot, különböző indokokra hivatkozva. A román Külügyminisztérium szerint ma is érvényben van az az 1979-es magyar–román egyezmény⁶⁰, amely nem ismeri el a kettős állampolgárság fogalmát⁶¹. A magyar fél szerint Magyarország még 1990-ben hatályon kívül helyezte ezt, törvényben kihirdette döntését és közölte a román féllel is.

Sajnos a romániai magyarságot a román hatalomnak sikerült megosztani a *divide et impera* elve szerint, míg a magyar állam többségi szavazóbázisa a kettős állampolgárság ötletének leszavazásával jogi alapra helyezte ugyanezen kisebbség „hazátlan” státusát, amelyet a román többség 1918 óta hangoztat. Ez a helyzet rövid távon a parlamenti képviselet elvesztéséhez vezethet, amelyet a helyi szinten nyert képviselet nem tud majd hosszú távon pótolni.

A *pro* és *contra* jogszabályok függvényében a következő alternatívákra találtam:

1. Az autonómia (és ezen belül a területi autonómia) az egyetlen eszköz, amely idáig egyidejűleg képes volt a többségi állam területi épségének biztosítására és a kisebbség megmaradásának szavatolására, a hazához való jog és a lojalitási kötelezettség kiegyensúlyozására.
2. A létező nemzetközi szerződések, mint szuverén és egyenlő államok művei, nem elegendők ahhoz, hogy egy népcsoport az állammal szemben hatékonyan tudjon rájuk hivatkozni autonómiaügyben, jogérvényesítési szempontból.

3. A romániai törvénykezés kínosan ügyel arra, hogy semmilyen decentralizációs, helyi autonómiát biztosító rendelkezésnek ne legyenek kisebbségi autonómiát elősegítő utalásai. A helyi tanácsok döntései fölött minden esetben szigorúan hivatott őrködni a prefektus mint a központi kormány képviselője.
4. Az EU szintjén kisebbségi szempontból egy látszatregionalizálás folyik, statisztikai, gazdasági, infrastrukturális megfontolásokból, amelynek célja egyelőre a megtűrő és nem a fejlesztő politika a népcsoportokra nézve (a NUTS-ok alapja a lakosság szám és nem ennek hagyományai, nyelve vagy jellegzetességei). Koppenhágában 1993-ban nem fennmaradást elősegítő előírásokat, hanem „etnikai csendet” követeltek meg a volt szocialista államoktól.
5. Autonómia-követeléskor a nemzetközi védelemhez való jogra nem lehet sikeresen hivatkozni, ugyanis az emberi jogok megsértése egymagában nem elegendő feltétel ahhoz, hogy az ENSZ beavatkozási akciót indítson el. Az ENSZ csak akkor léphet közbe, ha a Biztonsági Tanács eldönti, hogy az emberi jogok megszegése az Alapokmány 39. szakaszának értelmében a nemzetközi békét és biztonságot veszélyezteti.
6. A létező európai területi autonómia-modellekből kiindulva, a szerzett jogok teóriáját alkalmazva, a létező és a kialakulóban lévő *ius cogens* alapelvek (be nem avatkozás; nemzetközi védelemnek örvendő alapvető emberi jogok tiszteletben tartásának kikényszerítése) betartásával az „anyaállamnak” és az államok közösségének jut a legnagyobb szerep. (példa: Dél-Tirol, Åland-szigetek, Palesztina, Koszovó, autonómia-ígéret a szászoknak és székelynek, magyar területi autonómia-formák 1945 után). Habár elméletben és Nyugat-Európa bizonyos országai-ban (Dánia, Nagy-Britannia, esetleg Spanyolország) az autonómia többség–kisebbség közötti alkut, megegyezést jelent, addig Kelet-Közép-Európában és a magyar kisebbség különleges esetében a többség képviselői külső nyomás hiányában az autonómia szót is negatívan fetisizálják.

A többségnek nem adatik meg az a jog, hogy megtagadjon bizonyos jogokat a kisebbségektől *preventív* céllal, mondván, hogy ezeknek a jogoknak szavatolása *illoja-litáshoz* vezethet – miként ez Romániában történik, ahol a mindenkori hatalom azért utasítja vissza nyíltan vagy álcázva az autonómia-törekvéseket, mert *fél*, hogy a kisebbségek nem lesznek eléggé hűek a többségi állammal szemben ezen jogok birtokában.

Jegyzetek

- ¹ A mai Románia együtt Moldovával (ma Moldova Köztársaság), Bukovina (ma Ukrajna része), Dél-Dobruzsza (ma Bulgária része).
- ² Karl Braunias becslése. In Wilhelm Winkler: Statistisches Handbuch der europäischen Nationalitäten. Universitätsverlagsbuchhandlung, Wien, Leipzig, 1931.
- ³ Recensământul general al populației României 1930. Bukarest, Bd. IX.
- ⁴ Forrás: A. Golopenția, D.C. Georgescu: Populația Republicii Populare Române la 25 ianuarie 1948. Rezultatele provizorii ale recensământului. Megjelent a Probleme economice kiadványban R. Mănescu gondozásában, Bukarest, 1948. 2. füzet, 28.(Die Bevölkerung der Volksrepublik Rumänien... Vorläufige Ergebnisse) Illyés Elemér szerint (1981), Nationale Minderheiten in Rumänien. Siebenbürgen im Wandel, Wien: Braumüller Verlag, 1981 46.
- ⁵ Forrás: Statistik 10 (505), Elemér Illyés, Nationale Minderheiten in Rumänien (Wien), 1981, 54.
- ⁶ Forrás: Romania – Ministry for Foreign Affairs, White Paper. On the rights of persons belonging to national, ethnic, linguistic or religious minorities in Romania. (București, 1992).
- ⁷ Forrás: A Román Nemzeti Statisztikai Hivatal honlapja – <http://www.insse.ro> –Recensământul Populației, Rezultate Generale – iulie 2003 Lista de tabele cu rezultatele generale ale Recensământului Populației și a Locuințelor.
- ⁸ Makkay József: Autonómiapárti fordulat kell a magyar sajtóban. Erdélyi Napló 2007/38. szám.
- ⁹ Románia 1974. október 31-én ratifikálta.
- ¹⁰ 23 (50)/1994. április 6-i Általános Magyarázat.
- ¹¹ Románia 1970. július 14-én csatlakozott az Egyezményhez.
- ¹² Románia a 282/1997. 10. 24. törvénnyel ratifikálta. Megjelent a Román Hivatalos Közlöny (a továbbiakban RHK) 752/2007. 11. 06. számában.
- ¹³ Románia 1995. április 29-én ratifikálta.
- ¹⁴ 15. és 16. cikk.
- ¹⁵ Elfogadva Strassburgban, 1985. október 15-én. Románia a 199/1997.11.17. sz. törvénnyel ratifikálta (megjelent a RHK 331/1997.11.26. számában).
- ¹⁶ Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1334/2003 sz. határozata és 1609/2003 sz. ajánlása : „Az autonóm régiók pozitív tapasztalata mint konfliktusmegoldást ösztönző forrás Európában”.
- ¹⁷ Magyarország századai. Válogatás ezer év dokumentumaiból. 1000–1956. ELTE Állam és Jogtudományi Kar, Magyar Országos Levéltár, 2003, 385.
- ¹⁸ 86/1945. 02. 06 törvényerejű rendelet, megjelent a Román Hivatalos Közlöny 30/1945. 02. 07. számában.
- ¹⁹ A Statútum alkalmazásáról szóló kormányhatározat, megjelent a Román Hivatalos Közlöny 218/1946.09.20. számában.
- ²⁰ 5/1950. számú Törvény, megjelent a Román Hivatalos Közlöny 77/1950. számában.
- ²¹ 2 és 3/1960 számú Törvény, megjelent a Román Hivatalos Közlöny 27/1960. számában.
- ²² 1–2/1968. 02. 16. számú törvény, megjelent a Román Hivatalos Közlöny 16/1968. 02. 16. számában.
- ²³ Gagyfi József: Magyar Autonóm Tartomány: egy centralizációs kísérlet, 179, 184, 190. In Nemzet a társadalomban. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004.
- ²⁴ Novák Csaba Zoltán: A Magyar Autonóm Tartomány elitjének kialakulása és megszerveződése. 202. In: Nemzet a társadalomban. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004.
- ²⁵ Az alkotmánymódosító törvény a 2003. évi 429. számú. A népszavazásra bocsátás céljából Románia Hivatalos Közlönyének 669/2003. számában tették közzé, a népszavazáson elfogadott szöveg megjelent az RHK 758/2003. 10. 29. számában.

- ²⁶ 54. szakasz, 1. bekezdés.
- ²⁷ 113/1996. 10. 10. törvény.
- ²⁸ 95/1992. 09. 16. törvény.
- ²⁹ Jóváhagyta a 419/2003. 10. 20. számú törvény, megjelent a Román Hivatalos Közlöny 757/2003. 10. 29. számában.
- ³⁰ Koszovó: „Bukarest nem enged”, Krónika napilap 2007. 12. 21–23.
- ³¹ Ziua napilap 4110/13. 12. 2007, 4114/18. 12. 2007, 4115/19. 12. 2007 számai. Evenimentul zilei napilap 2007.10.30, Florian Bichir: Avertismentul lui Putin și Transilvania (Putin figyelmeztetése és Erdély).
- ³² Erich Kendi: „Minderheitenschutz in Rumänien. Die rechtliche Normierung des Schutzes der ethnischen Minderheiten in Rumänien”. Südost Institut München, Oldenbourg, 1992. 168.
- ³³ Buza László: A kisebbségek jogi helyzete. MTA Budapest, 1930. 3. Idézi Kovács Péter: Nemzetközi jog és kisebbségvédelem, Osiris Kiadó, Budapest, 1996. 183.
- ³⁴ Kovács Péter: uo. 183–184.
- ³⁵ 120–122. szakasz.
- ³⁶ Veress Emőd: A helyi közigazgatási törvény (Kommentár a gyakorlat számára) RMDSZ, Kolozsvár, 2002. 4–5.
- ³⁷ 215/2001. 04. 23.-i törvény, utolsó változata megjelent a Román Hivatalos Közlöny 123/2007. 02. 20. számában.
- ³⁸ Veress Emőd, uo. 10.
- ³⁹ 340/2004. 07. 12. törvény a prefektus intézményéről (RHK nr. 658/2004.07.21.), módosítva a 181/2006. sz. törvénnyel (RHK nr. 450/2006. 05. 24.).
- ⁴⁰ Veress Emőd, 108.
- ⁴¹ Nagy Zsolt: A köztisztviselők jogállása. Önkormányzati Menedzsmentért Alapítvány, Kolozsvár, 2003, 17.
- ⁴² 195/2006. 05. 22. törvény, megjelent a Román Hivatalos Közlöny 453/25.05.2006. számában.
- ⁴³ Földrajzi körzet – egy bizonyos közszolgálat élvezőinek többsége által lakott terület egy adott időpontban.
- ⁴⁴ Gazdasági lépték (románul: economie de scară) – a közszolgálat egységes költségének csökkentése a termelés és a fogyasztók számának növekedésével.
- ⁴⁵ 315/2004. 06. 28. törvény, megjelent a Román Hivatalos Közlöny 577/2004. 06. 29. számában. Módosítva a 111/2004. 11. 06. sürgősségi kormányrendelet által (megjelent a RHK 1115/2004. 11. 27. számában).
- ⁴⁶ Államfői vállveregetés Szász Jenőnek. Krónika, 2006. 03. 17–19. 5.
- ⁴⁷ A Magyar Kisebbség 1–2/2004-es számát teljesen ennek a témának szentelte.
- ⁴⁸ Bakk Miklós: Az autonómia-tervek két szakasza Erdélyben 1989 után. In: Magyar Kisebbség 1–2/2004, 59–60.
- ⁴⁹ 3/2000. 02. 22. számú törvény, megjelent a Román Hivatalos Közlöny 84/2000. 02. 24. számában. Módosítva az 551/2003. 12. 18. törvény által, megjelent a Román Hivatalos Közlöny 922/2003. 12. 21. számában.
- ⁵⁰ Jánossy Alíz: Székely Nemzetgyűlés-Szeptemberi határidő Bukarestnek. Krónika 2006. 06. 19.
- ⁵¹ Bakk Miklós: A székelyföldi autonómia érdekében kezdeményezett népszavazások (2. rész). Krónika, 2005. 04. 22–24. 16.
- ⁵² Farkas Réka: Szövetség a Székelyföldért Egyesület: jogászok harca, Háromszék 2007. 04. 12.
- ⁵³ A nemzeti kisebbségek kulturális autonómiája a következő illetékességi kategóriákra vonatkozna (58. cikk):
a) a nemzeti közösségek anyanyelvű oktatására vonatkozó stratégiák és prioritások kidolgozása;

- b) a magán oktatási intézmények esetében az anyanyelvű oktatás szervezése, adminisztrálása és igazgatása, vagy az állami oktatási rendszerhez tartozó oktatási intézmények esetében ezen feladatok megvalósításában való részvétel, partnerségben az illetékes közhatalóságokkal;
- c) az anyanyelvű magánjogi kulturális intézmények és a saját kultúrát kutató vagy fejlesztő intézmények szervezése, adminisztrálása és igazgatása, a törvényes feltételeknek megfelelően, vagy a közjogi intézmények esetében ezen feladatok megvalósításában való részvétel, partnerségben az illetékes közhatalóságokkal;
- d) saját tömegkommunikációs eszközök létrehozása és adminisztrálása, vagy részvétel a közszolgálati rádió- és televíziós társaságok esetében adóállomások, részlegek, szerkesztőségek vagy műsorok megszervezésében, partnerségben az illetékes közhatalóságokkal;
- e) az illető nemzeti kisebbség történelmi műemlékeinek és ingó kulturális vagyonának megőrzését és hasznosítását célzó stratégiák kidolgozásában való részvétel;
- f) a nemzeti kisebbségek kulturális, nyelvi, vallási önazonosságának megőrzését, fejlesztését és nyilvánítását szolgáló speciális alapok adminisztrálása, vagy az esetnek megfelelően, az illetékes hatósággal való partneri kapcsolatban az adminisztrálásban való részvétel, vagy az adminisztrálás folyamatos ellenőrzése, kivéve az 54. cikkben szabályozott alapokat;
- g) az anyanyelvű oktatást nyújtó magán oktatási intézmények, valamint a magánjogi kulturális intézmények vezetőségének kinevezése;
- h) a vezetőség kinevezésének véleményezése anyanyelvű oktatást nyújtó állami oktatási intézmények, valamint az illető nemzeti kisebbség kulturális közintézményei esetében, a törvény feltételeinek megfelelően;
- i) a vezetőség kinevezésére történő javaslat benyújtása azon állami oktatási intézmények esetében, amelyekben kisebbségi nyelvű alegységek működnek;
- j) a nemzeti kisebbséget képviselő személyek kinevezésére történő javaslat benyújtása a Művelődési és Vallásügyi Minisztériumnak és az Oktatási és Kutatási Minisztériumnak azokra a részlegekre, amelyeknek hatáskörébe tartozik a nemzeti kisebbségek kultúrája illetve a nemzeti kisebbségek anyanyelvén folyó oktatás;
- k) kulturális és tudományos ösztöndíjak és díjak alapítása és odaítélése;
- ⁵⁴ Farcádi Botond: Kisebbségi törvény bumerángívben. Krónika napilap, 2006. 06. 22.
- ⁵⁵ Ezt a formát vettem figyelembe a fenti kommentár elkészítésénél.
- ⁵⁶ Románia a 64/1993-as törvény alapján (megjelent a Román Hivatalos Közlöny 238/1993. 10. 04. számában) csatlakozott az Európa Tanácshoz.
- ⁵⁷ Recommendation 1735/2006. The concept of nation. Doc. 10762/26. 01. 2006.
- ⁵⁸ Románia a 157/2005-ös törvénnyel hagyta jóvá a csatlakozási szerződést, megjelent a Román Hivatalos Közlöny 465/2005. számában.
- ⁵⁹ 2005. évi II. Törvény a szülőföld alapról, módosítva a 2005/XVI. Törvénnyel, 1. paragrafus 1. bekezdés.
- ⁶⁰ 418/1979. 12. 05. államtanácsi rendelet a Román Szocialista Köztársaság és a Magyar Népköztársaság közötti 1979. 06. 13. kettős állampolgárságra vonatkozó szerződés jóváhagyásáról.
- ⁶¹ „Mircea Geoană kötik az ebet a karóhoz”, Krónika, 2004. 12. 03–05.

Benedek József

REGIONÁLIS FEJLŐDÉS, REGIONÁLIS EGYÜTTMŰKÖDÉS.

Korreferátum Horváth Gyula *A Kárpát-medence európai makrorégió* című előadásához

Horváth Gyula előadásában egy transznacionális makrorégió – Kárpát-medence – kialakulása/létrehozása mellett érvel. Szerinte az EU keleti irányú bővülésével lehetőség nyílt „...a Kárpát-medence hajdani, évszázadokon keresztül formálódott integrációs kapcsolatainak modern formában történő újjászerveződése...” (Horváth 2007) irányában, megjegyezve azt is, hogy várhatóan egy több évtizedes régióalkotási folyamatra lesz szükség. A Kárpát-medencei makrorégió kialakításának szükségességére egy sor érvet sorol fel: a térség kohéziós problémáinak hasonlósága; a környezet egységes védelmének lehetősége; előnyösebb feltételek a gazdaság versenyképességének növelésére; az egymással együttműködő regionális központokra épülő policentrikus fejlődés megvalósítása és a decentralizált és regionalizált államszerkezetek kialakulásának esélyei.

A korreferátumom alapvető adaléka Horváth Gyula előadásához arra a gondolatra épül, hogy a Kárpát-medencei transznacionális makrorégió kialakításának egyik alapfeltétele egy kettős folyamat konszolidációja: a térség gazdasági átalakulása (EU-s szinthez viszonyított fejlettségi lemaradottságának felszámolása) és a makroregionális kohézió erősítése. Mindkét folyamat alapvető sarokköve a *szomszédság* fogalma. Ennek megfelelően egy gazdasági térség fejlettségi szintjét nem csupán a régió abszolút földrajzi pozíciója határozza meg (egyéb fontos tényezők mellett), hanem az is, hogy milyen szomszédokkal rendelkezik (a területi autokorreláció kérdése) (Nemes Nagy 2007). Ezt megelőzően két olyan kérdéskört is érintek, amelyekre Horváth Gyula is reflektált, és amelyek megítélésem szerint a konferencia témája szempontjából kiemelten fontosak. Az egyik a regionális diszparitások, a másik a regionalizáció kérdésköre.

Regionális diszparitások

Romániában az 1948-at követő gazdaságpolitika mérsékelte a területi különbségek intenzitását, az ország térszerkezetét tagoltabbá tette. Ami a társadalmi-gazdasági fejlettségi szintet illeti, a bukaresti régió megelőzte a bánáti megyéket, amelyek a két világháború közötti időszakban Románia legfejlettebb gazdasági régióját képezték (Benedek 2006). A helyzet azzal magyarázható, hogy az erőforrások és az ipari és szolgáltatási funkciók Bukarestbe koncentráálódtak, nem csupán a területi politika következtében, hanem az itt létrejött agglomerációs előnyöknek köszönhetően is, amelyek egy kumulatív fejlődési folyamatot generáltak. Bánát visszaesése, természetesen csupán a fővároshoz viszonyítva, valószínűleg az első világháború után kezdődött el, amikor fő városi központjai, Temesvár és Arad elvesztették hinterlandjuk fontos részét (melyet elosztottak Románia, Magyarország és Jugoszlávia között), és a folyamat hangsúlyosabbá vált 1945 után, a német és zsidó lakosság elvándorlása, valamint a szocialista állam befektetési politikája következtében. A kommunista időszak viszonylag alacsony befektetési volumenét is meg kell említenünk. Például Arad megye az összbefektetések csupán 1,6%-ával rendelkezik, kevesebbel, mint bármelyik olténiai megye, és ezáltal már a fejlettségi hierarchia 1985-ös rangsorában csak Temes megye őrzi meg élvonalbeli helyezését (3). Arad és Krassó-Szörény a rangsor közepe táján helyezkednek el (16. és 15. hely). Észrevehető még a magas urbanizációs és iparosodási szinttel rendelkező megyék jó helyezése: Brassó – amely megőrzi vezető pozícióját, annak ellenére, hogy területi struktúrája 1985-ben különbözik a két világháború közötti struktúrájától, amikor sokkal kisebb méretű volt –, Kolozs, Prahova, Hunyad és Szeben. Egy fontos helycsere történt, és pedig a szocialista időszak kedvező befektetési politikájának köszönhetően: az olténiai megyék már nem a fejlődési rangsor utolsó helyein helyezkedtek el. Következésképpen a történelmi tartományok szintjén Moldva vált az alulfejlettség pólusává.

Következtetésként megállapíthatjuk, hogy az utóbbi ötven év fejlesztési politikája kétségkívül a regionális hierarchia átrendezését eredményezte anélkül, hogy látványos helyzetváltozások következtek volna be. A területi struktúrát tehát jelenleg Bukarest, valamint bizonyos város-régiók dominanciája jellemzi: Bánát (első-sorban Temes megye), a Hunyad–Szeben–Brassó–Prahova tengely, az Al-Duna régiója (Galac, Brăila), valamint a Bákó/Bacău–Neamț csoportosulás. Ezekhez a két világháborút követő időszakban fokozatosan hozzáadódott a Dâmbovița–Argeș tengely, valamint Constanța. Az ellenkező póluson, akárcsak ezelőtt 100 évvel, Olténia, Moldva (keleti és északi része), Dobrudza északi része (Tulcea megye) és Erdély bizonyos részei (Szilágy és Beszterce-Naszód megyék) találhatók. Voineagu és társai (2002) a régiók közötti különbségeket két szintetikus mutató segítségével fejezték ki: a fejlődés globális mutatója és a humán fejlődés mutatója. Az első mutató, amely rendkívül összetett és nagyszámú mutatót alkalmaz, világosan kifejezi a Bu-

karest régió dominanciáját (0,542), amelyet a Nyugati és Központi fejlesztési régiók követnek, az országos átlag fölötti értékekkel (elhanyagolható különbségekkel e kettő között: 0,461, illetve 0,460). Az Északnyugati régió mutatója megfelel az országos átlagnak (0,426), míg a többi régió ez alatt helyezkedik el, a következő sorrendben: Délkelet (kevésbé az átlag alatt), Délnyugat és Északkelet azonos értékekkel, valamint Dél (0,373). Megjegyezzük az Északkelet és Dél régiók közötti helycserét, és hogy az utóbbira nézve az alacsony értéket a fejlődés összes dimenzióját illetően egy hátrányos terület (a Bărgan megyéi) jelenlétével magyarázzuk.

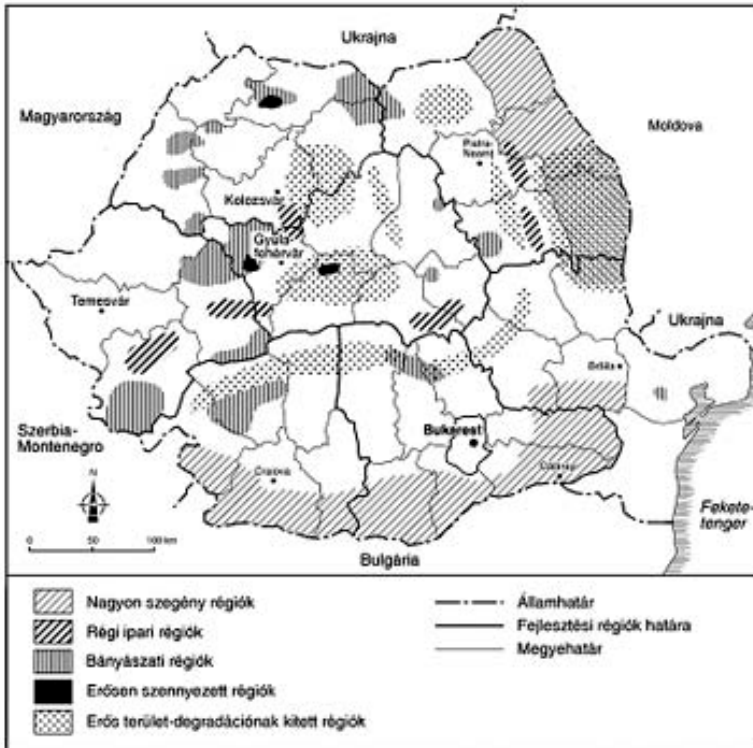
Amint az 1. táblázatból kiderül, bizonyos, hogy a fejlesztési régiók szintjén megismétlődnek a történelem során kialakult regionális különbségek, és ez statisztikailag a megyék szintjén is megfigyelhető. A táblázat összes mutatója olyan fejlődésbeli különbségeket fed föl, amelyek egybeesnek a kulturális-történelmi régiók határaival. Az alulfejlettség pólusa továbbra is Moldva (Északkeleti Fejlesztési Régió). Dobrudzsa, Havasalföld és Olténia (Délkelet, Dél és Délnyugat Fejlesztési Régiók) pozíciója köztes (de az országos átlag alatti), míg Erdély, Bánát és a Körösök vidéke (Központi, Nyugati és Északnyugati Fejlesztési Régiók), Bukarest mellett a fejlettség pólusát alkotják. Az Északnyugati régió mutatóinak legalacsonyabb értékei Szilágy és Beszterce-Naszód megyék hagyományosan alacsonyabb fejlettségével magyarázhatóak.

1. táblázat. A fejlesztési régiók alapadatai

Régió	Ter. (km ²)	Népesség 2002	Urbanizáció mértéke (%) 2002	Lakható felület (m ² / helység) 2002	Szegénységi ráta (%) 2001	Csecsemő-halandóság (‰) 1999
Északkelet	36 850	3 685 393	40,6	12,57	42,8	20,9
Délkelet	35 762	2 852 480	54,6	13,56	35,3	20,1
Dél	34 453	3 380 516	39,7	13,43	35,7	19,6
Délnyugat	29 212	2 332 194	43,8	13,93	31,4	17,2
Nyugat	32 034	1 959 985	60,9	15,68	30,0	16,0
Északnyugat	34 159	2 744 008	51,1	14,37	30,1	19,7
Központi	34 100	2 521 745	58,3	14,66	34,2	16,9
Bukarest	1 821	2 221 860	87,9	15,35	23,1	12,9
Románia	238391	21 698 181	52,7	14,02	34,0	18,6

Forrás: Benedek J. (2006)

1. ábra. Románia probléma-régiói az 1997-es Zöld Karta értelmében

Forrás: Benedek J. (2006)

Romániában, akár csak a többi kelet-közép-európai országban, az átmeneti időszakban a regionális diszparitások növekedtek. Ennek ellensúlyozására nem sikerült hatékony regionális beavatkozási eszközöket kialakítani (intézményrendszer, stratégia és programok, finanszírozás). Egészen a csatlakozási partnerség megkötéséig (1999) a fejlesztési koncepciók makrogazdasági és nem regionális jellegűek voltak. Csupán a csatlakozási szerződésben rögzített alapkövetelményekre reagálva alakultak ki a regionális politika intézményei.

Kialakulásukban fontos szerepet játszott az 1997-es Regionális Fejlesztés Chartája, amely elsőként határolt le a területfejlesztés gyakorlatában néhány jellegzetes problémával rendelkező térséget (1. ábra). Ezen térségkategóriák közül kettő épült be a regionális politika támogatási rendszerébe: az 1998-ban létrehozott hátrányos helyzetű területek a fenti tipológia összes bányászati régióját csoportosította, míg az ipari szerkezetváltási területek a hanyatlásban lévő iparral rendelkező régiók kategóriáját foglalta magába.

A hátrányos helyzetű régiókat azzal a deklaratív céllal határolták le, hogy növeljék ezek vonzerejét a befektetők számára. A lehatárolt 38 válságos térség többsége Erdélyben van (23), tekintettel arra, hogy itt koncentráltak Románia bányavidékei (2. ábra).

2. ábra. Románia hátrányos helyzetű övezetei 2002-ben

Forrás: Benedek J. (2006)

Az adókedvezmények érvényességi időszakában ezekben az övezetekben összesen 370 millió euró értékű beruházást valósítottak meg, a körülbelül 2900 beruházó cég 37 000 új munkahelyet hozott létre (*Capital*, 2002/44. sz.), ami a kevés tőkével rendelkező kisvállalatok dominanciáját jelzi. A beruházások értéke nem túl nagy (összértékük egyenlő a 6 szabadkereskedelmi övezetben megvalósított beruházások értékével), és nem eredményeztek látványos regionális szerkezetváltást. Az újonnan létrehozott cégek követték a helyi fejlődés azon útvonalait, amelyek ennek a területnek a történelme során kifejlődtek, ami újra megerősíti e térségek pályafüggőségét. A beruházások alacsony szintjét több tényezővel magyarázták (NFT, 2002–2005):

- gyengén fejlett infrastruktúra a szállítás és a közműhálózatok terén;
- a hátrányos helyzetű övezetek nehéz megközelíthetősége;
- a hátrányos helyzetű övezetek lakosai minimális szinten sem részesültek vállalkozási oktatásban;
- a szakképzett munkaerő hiánya, valamint a szakképesítési tanfolyamokkal szemben tanúsított ellenszenv;
- a törvényes keret stabilitásába vetett bizalom hiánya.

A hátrányos helyzetű övezetek nagyon hasonló gazdasági profillal és település-struktúrával rendelkeznek, amelyet kis, gyenge polarizációs és fejlődési potenciállal rendelkező városi központok jelenléte (Erdélyben kivételt képeznek Nagybánya, Torda, Vajdahunyad) jellemez. Tulajdonképpen a profitadóra és a hozzáadottérték-adóra (ÁFA) vonatkozó új törvény, amelyet 2002 nyarán hagytak jóvá, eltörölte a hátrányos helyzetű övezetek adókedvezményeit, ami ennek a regionális kategóriának a megszűnését eredményezte, annak ellenére, hogy kísérleteztek alternatív megoldásokkal (támogatott övezetek).

Ami az ipari szerkezetváltási övezeteket illeti, összesen 11 ilyen régiót határoltak le (3. ábra), ezek közül négy Erdélyben helyezkedik el.

A 11 régió települései közül elsőbbséggel és a PHARE eljárásoknak megfelelően olyan beruházási projektek kerülnek kiválasztásra az állami és a magánszektorból, amelyek megfelelnek a Nemzeti Fejlesztési Tervben előírt fejlesztési prioritásoknak, és amelyeket az Európai Bizottság engedélyez a PHARE 2001 programból történő finanszírozásra.

Az ipari szerkezetváltási övezeteket egy sor közös gazdasági és társadalmi probléma terheli:

- nagyméretű (1000 alkalmazottnál többet foglalkoztató) és állami tulajdonban lévő vállalatok jelenléte;
- az alkalmazottak számának nagymértékű csökkenése az utóbbi évtizedben;
- egyes vállalatok bezárása;
- a munkanélküliek számának a növekedése;
- egyes városi központok egyoldalú specializációja;
- a hazai vállalatok alacsony versenyképessége a nemzetközi piacokon.

Az ipari térségek szerkezetváltásának sikere és a területi kohézióknak a megvalósítása közvetlenül kötődnek ezen prioritást élvező problémák megoldásához.

3. ábra. Ipari szerkezetváltási övezetek Romániában

Forrás: FEM (2002), RFÜ Központ (2002), módosításokkal

Regionalizáció és a romániai fejlesztési régiók

Horváth Gyula szerint „a területfejlesztési intézményrendszer elemei közül a legtöbb vita a *fejlesztési régiók lehatárolása és központjainak kijelölése* körül zajlik.” (Horváth 2007) Ehhez hozzáadnám a fejlesztési régiók kompetenciakörének és jogi státusának kérdését. A romániai **regionális szint** voltaképpen nem közigazgatási szint, hanem 1998-ban több megye csoportosításával alakult ki (4. ábra). Addig a földrajzi régiók tervezési regionális egyesületekbe való csoportosulása nem volt jellemző a román társadalomra, és a (kis számú) regionális egyesületeknek mások voltak az elsődleges céljaik (például az önkényesen megszüntetett megyék újraalapítása, az eurorégiókhoz hasonló nemzetközi projektekben való részvétel stb.). Működésük jogi kerete 1989-et követően alakult ki, egész pontosan 1998-ban, amikor megjelent a romániai regionális fejlesztésről szóló 151/1998. sz. törvény. Ezt 2004-ben a

315/2004 sz. törvény cserélte le, amely meghatározza a regionális fejlesztési politika intézményi keretét, céljait, hatásköreit és eszközeit. A szubszidiaritás, decentralizáció és partnerség elveire építve megállapítja a romániai regionális fejlesztési politika célkitűzéseit (3. cikkely):

- az interregionális egyenlőtlenségek csökkentése a kiegyensúlyozott fejlődés serkentésével, a hátrányos helyzetű övezetek fejlődési késedelmének behozásával, valamint új egyenlőtlenségek kialakulásának megelőzésével;
- a Kormány szektorális politikáinak egyeztetése a régiók szintjén, a kezdeményezések serkentése, valamint a helyi és regionális források értékesítése által, a régiók tartós gazdasági-társadalmi, valamint kulturális fejlesztése érdekében;
- az interregionális, belföldi és nemzetközi, valamint a határok menti együttműködés ösztönzése, a fejlesztési régiók részvétele az európai szervezetek regionális gazdasági és intézményi fejlődést promováló tevékenységeiben.

Bizonyos európai regionalizációs modellektől eltérően (*comunidades autonomas* Spanyolországban, *Bundesland* Németországban és Ausztriában, a svájci kanton vagy a belgiumi régió), de összhangban másokkal (Franciaország, Portugália, Görögország stb.), a romániai régiók nem politikai entitások, korlátolt döntéshozatali hatalommal és pénzügyi forrásokkal rendelkeznek. Az újonnan létrehozott régiók hatáskörei korlátozottak, a tevékenységeket pedig regionális intézményeken keresztül bonyolítják le (RFÜ). Az említett struktúrákat a Nemzeti Regionális Fejlesztési Tanácsnak (NRFT) alárendelt Regionális Fejlesztési Tanácsok (RFT) egészítik ki. Ebben az esetben is, amint a törvénytörvényből következik, a központi intézmény rendelkezik a legfontosabb hatáskörökkel. Következésképpen Romániában a regionális fejlesztés legfontosabb szereplője továbbra is az állam, amely nagymértékben ellenőrzi és irányítja a fejlesztésre szánt forrásokat. Mindehhez hozzájárul az is, hogy az állam biztosítja a különböző minisztériumokon és közhasznú társaságokon keresztül megvalósított infrastrukturális és szektorális beruházások finanszírozását. Természetesen az újonnan létrehozott keretben a megyei és helyi közigazgatásoknak nagyobb a mozgásteret, azonban nem rendelkeznek törvényhozással és pénzügyekkel kapcsolatos hatáskörökkel.

További megoldatlan problémát jelent a régiók száma és területi összetétele. Napjainkban már az erdélyi magyarság vezető politikusai is felismerték azt, amit a szakma nyolc évvel korábban már jelzett: a fejlesztési régiók területi lehatárolása nehezen összeegyeztethető az erdélyi magyarság, pontosabban fogalmazva a székelyföldi magyarság fejlesztéssel kapcsolatos érdekeivel. A mostani régiók EU-s mércével is túlméretezettek, a rendszer megreformálása nem csupán a régiók működési mechanizmusára kell hogy kiterjen, hanem lehatárolásuk módjára is.

4. ábra. A romániai Fejlesztési Régiók

Forrás: Benedek J. (2006)

A legsarkalatosabb kérdés a székelyföldi megyék (Hargita és Kovászna) besorolásával kapcsolatos. További lényeges kérdés a csak részben székelynek tekinthető Maros megye besorolása. Több lehetőség áll rendelkezésre a radikális területi megoldásoktól (Kovászna, Hargita és Maros megye egy fejlesztési régiót képezne) egészen a különböző fokú kompromisszumokig (Hargita, Kovászna, Maros és Brassó vagy Hargita, Kovászna, Brassó stb.).

Területi kohézió és a „szomszédság elve”

A területi kohézió szempontjából fontos probléma a térségi elemek mobilitását gátló vagy fékező tényezők szerepének csökkentése. Ezért fontos kérdés makroregionális szempontból a politikai államhatárok szerepe. A politikai határok nagymértékben meghatározzák a határon átnyúló együttműködések intenzitását és jellegét. Ezért

fontos az a tény, hogy a rendszerváltás kedvező helyzetet teremtett a regionális együttműködések számára a Kárpát-medencében. Ennek a helyzetnek a kialakulásában az európai integrációs folyamatnak és ezen belül a határon átnyúló együttműködést támogató programoknak (például Interreg-CBC) volt meghatározó szerepe.

Horváth Gyula állításával – amely szerint “a kelet-közép-európai határok spiritualizálódása a rendszerváltó országok, köztük Magyarország és szomszédai számára alapvető nemzeti érdek.” (Horváth 2007) – egyetértünk, de ehhez fűződik egy sor további kérdés is: összeegyeztethető-e a sokféle nemzeti érdek a Kárpát-medencében? Elképzelhetőek-e nemzeti érdekek, a nemzeteket elválasztó, “spiritualizálódott” határok feltétele között? Milyen mezőnyben helyezhetőek el a nemzeti érdekek lehetséges összehangolási folyamatában az anyaországon kívüli magyar közösségek régióspezifikus érdekei?

A *szomszédság* elvén alapuló modellek azt sugallják, hogy a makrorégió gazdasági felemelkedésének egyetlen járható útja a makroregionális és mikroregionális együttműködések sűrű hálójának a kialakítása. A *szomszédság* elve arra tanít, hogy a társadalom erősen pozitív területi autokorreláltságú (Dusek 2004, Nemes Nagy 2007). Egyik kárpát-medencei ország vagy régió sem fejlődhet a szomszédja nélkül, nem lehetséges a “szigetszerű” látványos gazdasági felemelkedés.

Nyilván a makrorégió-alkotás folyamatát befolyásolják a nemzeti érdekek. A nyolc Kárpát-medencei ország közül Románia és Ukrajna fővárosai az egyedüliek, amelyek nem ebben a régióban helyezkednek el. Nyilvánvaló, hogy “a Kárpát-medencétől távoli Bukarest nemzetstratégiai szempontok miatt érdekelt a térségi kapcsolatok intenzifikálásában, a két ország európai uniós piacokra a Kárpát-medencei közlekedési hálózatok közvetítésével juthat el”. (Horváth 2007). A dilemma csupán az, hogy hogyan lehet Bukarestet vagy akár Kijevet érdekeltté tenni egy olyan gazdasági makrorégió létrehozásában, amely saját vonzáskörzeteik területének csökkenését, azaz piacaiknak és hatalomgyakorlási tereiknek összezsugorodását jelentené?

Irodalom

- Benedek József: Területfejlesztés és regionális fejlődés. Presa Universitară Clujeană, Cluj, 2006.
- Dusek Tamás: A területi elemzések alapjai. Regionális Tudományi Tanulmányok 10. ELTE, Budapest, 2004.
- Green Paper. Regional Development Policy in Romania. Bucharest, Romanian Government and European Commission. 1997.
- Horváth Gyula: A Kárpát-medence európai makrorégió.(kézirat) 2007.
- Nemes Nagy József :Kvantitatív társadalmi térelemzési eszközök a mai regionális tudományban. Tér és társadalom.(kézirat), 2007.
- Voineagu, V. et col.: Analiza factorială a fenomenelor social-economice în profil regional, București, Ed. Aramis, 2002.

Lelkes Gábor

A REGIONÁLIS FEJLESZTÉS KÖRNYEZETE DÉL-SZLOVÁKIÁBAN

Bevezetés

Az 1993-ban függetlenné vált Szlovákia politikai és gazdasági életét két, egymással ellentétes politikai környezet közti harc jellemezi lassan közel másfél évtizede, mely jelentős mértékben determinálja a regionális fejlődést, egyes régiók versenyképességének alakulását. Az 1994-1998 közötti időszakban a hatalmon levő nacionalista-populista erők az ország nemzetközi elszigetelődése mellett számos régió elszegényedését is okozták, mely antidemokratikus és antikohéziós kormányzati magatartás miatt az ország nem csatlakozhatott az Észak-atlanti Szerződés Szervezetéhez (NATO) 1999-ben szemben a többi Visegrádi Csoportba tartozó államokkal, s az ország Európai Unióba (EU) történő jövőbeni belépése is nagyon nem tűnt reálisnak. 1998 őszén azonban a demokratikus társadalom kiépítését szándékozó politikai pártoknak sikerült választási győzelmet aratniuk, s egy széles koalíciós együttműködésben – Mikuláš Dzurinda kormányfő vezetésével – az országot bejuttatni a NATO-ba és az EU-ba 2004 tavaszán.

A tanulmány a regionális fejlesztés szlovákiai feltételrendszerét vizsgálja, kiemelve a magyar kisebbség által lakott Dél-Szlovákiai sajátosságokat, mely régiót Csehszlovákia/Szlovákia kormányai 1998 előtt 8 évtizeden keresztül perifériaként kezelték a déli határok változásától való félelmek miatt (Korec 2005). Az elemzés az uniós csatlakozás időszakájában mozogva rámutat a területi egyenlőtlenségek problémakörére országos viszonylatban (áttekintést ad a politikai környezettől az uniós jogi és területfejlesztési stratégiákon át a regionális fejlesztés legjelentősebb szereplőig), majd felvázolja a regionális fejlesztés dél-szlovákiai környezetét, a magyarlakta régiók területfejlesztési szereplőit. A tanulmány számba veszi az uniós tagság következtében megnyíló szlovák-magyar határmente térszerkezeti sajátosságait, körvonalazza az elkövetkező évek lehetséges regionális folyamatait.

A regionális fejlesztés országos környezete

Politikai környezet

Egy országon belül a regionális fejlődés irányvonalait és prioritásait az ország kormányzati politikai környezete determinálja. 1998 és 2006 közt, mely időszakba esett az országnak az uniós csatlakozása is, a szlovákiai kormányzati szervek prioritásként kezelték a társadalmilag és gazdaságilag elmaradott régiók felzárkózásának az ügyét, mely fejlesztési döntések mérhetően kedvező folyamatokat indítottak el a régiókban. A területi egyenlőtlenségek felszámolásáért folytatott kormányzati munka jelentős része a szlovákiai magyarok legjelentősebb politikai erejéhez, a Magyar Koalíció Pártjához (MKP) kapcsolódik.

Szlovákiában – a többi visegrádi államtól eltérően – csak 1998 után kezdődött meg a régiók fejlesztésére kialakítandó EU kompatibilis regionális fejlesztési stratégiai keretpolitika és intézményrendszer felállítása¹. Ebben „építkezésben” az MKP fontos szerepkört töltött be:

- az 1998-ban MKP színekben építésügyi miniszterré kinevezett Harna István pár hónap leforgása alatt építésügyi és régiófejlesztési minisztériummá nevezte át és egyben szervezte át a minisztériumot,
- 1998-ban a kormány kiegészült egy új, az emberi jogokért, a kisebbségekért és a regionális fejlődésért felelős kormány-alelnöki pozícióval, amelyet az ugyancsak az MKP színekben kinevezett Csáky Pál töltött be.

Az MKP, mint az 1998–2006 közti kormánykoalíciók legstabilabb politikai pártja, az ország kormányzásában folyamatosan arra törekedett, hogy a megszerzett kormányzati pozíciók (mezőgazdaság, építésügy, régiófejlesztés, környezetvédelem) segítségével a periférikus régiók fejlődésnek induljanak közlekedési infrastruktúra-fejlesztés, kommunális beruházások, ipari parkok stb. megvalósításával. Ezek a lehetőségek 2002–2006 közt a második kormányzati ciklusban az MKP megerősödése és az EU által nyújtott forrásnövekedésnek köszönhetően még a korábbinál is nagyobbak voltak. Az MKP, melynek a választótáborát elsősorban a szlovákiai magyar kisebbség alkotja, ezen erőfelfejtésével nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a szlovák közvélemény többsége pozitívan értékelje a magyar kisebbség szerepét az ország irányításában, a területi egyenlőtlenségek kezelésében (Ádám János 2005).

A regionális fejlesztési politikai prioritásokat illetően 2006 nyarán hatalmas fordulat állt be, ugyanis a júniusi parlamenti választásokon (amelynek tétje a gazdasági és szociális reformok folytatása, vagy azok módosítása, leállítása volt) a 8 évig kormányzó s európai értékeket képviselő politikai irányvonal vereséget szenvedett². Az ország új kormányát a Robert Fico által vezetett Irány-Szociáldemokrácia (Smer-SD) populista baloldali párt hozta létre szövetségben azon politikai erőkkkel és vezetőikkel,

amelyek 1998 előtt az ország nemzetközi elszigetelődését okozták³. A regionális fejlesztési politikai prioritások változtatása feltehetően leghátrányosabban a kisebbségek által lakott elmaradott régiókat érinti (így a magyar kisebbség által lakott dél-szlovákiai régiót is), ugyanis a regionális fejlesztési minisztérium irányítását a szélső-jobboldali nacionalista Szlovák Nemzeti Párt (SZNSZ) szerezte meg. Az utóbbi párt kormánybeli tagsága azért különösen veszélyes a nemzetiségileg vegyesen lakott és elmaradott régiók fejlesztését illetően, mivel a párt a választási programjában mindössze két célt fogalmazott meg: a kisebbségek (elsősorban magyar és roma) által lakott régiók fejlesztésének a megállítást, s a regionális fejlődést elősegítő pénzforrásoknak a szlovákok által lakott településekre/régiókba történő szétosztását.

Az új szlovák kormány megalakulását követően eltelt közel egy év eseményei alapján megállapítható, hogy a Fico-kormányzat egyértelműen arra törekszik, hogy a periférikus és nemzetiségileg vegyesen lakott települések/régiók kevésbé használhassák ki azokat a lehetőségeket, amelyek eddig a rendelkezésükre álltak, vagy amelyeket eddig előkészítettek. A magyar kisebbség által lakott régiók hátrányos megkülönböztetésének az első példaként említhető a Pozsony–Dunaszerdahely–Érsekújvár–Losonc dél-szlovákiai gyorsforgalmi út építési előkészületeinek leállítása, valamint a települések tengerszint feletti magasság alapján történő finanszírozásában végrehajtott módosítások említhetők meg (a módosítások értelmében a Fico-kormány ez eddigiektől lényegesen több pénzt juttat a 277 m tengerszint feletti magasságban és az attól magasabban fekvő településeknek, míg a másik oldalon fokozottan diszkriminálja az alacsonyabban fekvő településeket – csökkenti az adóbevételeiket (a magyar kisebbség által lakott települések döntő hányada e küszöb alá esik). A kormány számára „nem szimpatikus” régiók hátrányos megkülönböztetését kívánja szolgálni a nacionalista SZNSZ által irányított regionális fejlesztési minisztérium azon szándéka, hogy a 2007–2013-as időszakban szétosztásra kerülő közel 13 milliárd euró uniós források szétosztásába a középszinteken kialakított regionális önkormányzatok beleszólása minimális legyen.

Területfejlesztési stratégiai környezet

Az állami közigazgatásban a SzK⁴ Építésügyi és Regionális Fejlesztési Minisztériuma a központi szerv a regionális politikát, az építéspolitikát, a lakáspolitikát és a területfejlesztést illetően. E minisztérium – mely egyben a legfiatalabb minisztérium is az országban – a területi politika szervező intézménye, amely kidolgozza az általános szervezeti és intézményi kereteket, biztosítja a területi fejlesztéshez a programokat és a forrásokat. A szlovák kormány a regionális politika alapelveit (amely előírja, hogy a kormány miniszterei és más központi szervek elnökei a szlovák regionális politika elvei alapján cselekedjenek) 2000-ben fogadta el, biztosítva a területfejlesztés támogatásának komplex rendszerét.

Az uniós szempontrendszerű regionális fejlesztés kereteit Szlovákiában a regionális fejlesztés támogatásáról szóló 503/2001 Tt. számú törvény határozza meg, mely 2002. január 1-jén lépett hatályba. E törvény, mely az ország területfejlesztési politikájában mérföldkőnek számít, a regionális fejlesztéssel kapcsolatos támogatási célokat az alábbi négy pontban fogalmazza meg:

- Szlovákia kiegyenlített gazdasági és szociális fejlődésének a biztosítása,
- a régiók közt fennálló gazdasági és szociális fejlettségbeli különbségek mérséklése és megszüntetése,
- az alacsony gazdasági teljesítményű és életszínvonalat biztosító régiók keletkezésének a megakadályozása,
- a régiók tartósan fenntartható gazdasági és szociális fejlődésének biztosítása.

Az 503/2001-es törvény a regionális fejlesztéssel kapcsolatban az alábbi támogatási területeket nevezte meg prioritásként:

- a gazdaság és a vállalkozói környezet támogatása azok termelési kapacitásának növekedése érdekében, a gazdasági szerkezet javítása, új munkahelyek teremtése, a veszélyeztetett munkahelyek stabilizálása,
- a humán erőforrás fejlesztése annak érdekében, hogy a regionális munkaerőpiacon a kereslet és a kínálat közt egyensúly alakuljon ki, a nők és a férfiak egyenlő munkavállalási esélyének a biztosítása,
- a regionális fejlődést elősegítő kutatások tartós fejlesztése, hangsúlyozott támogatása az új technológiák és innovációk bevezetésének,
- az államok közti, a határon átívelő és az inter-regionális együttműködések támogatása a regionális fejlesztés terén a régió tartósan fenntartható fejlődése érdekében,
- az idegenforgalom fejlesztése,
- a régió szociális infrastruktúrájának fejlesztése,
- a régió technikai infrastruktúrájának fejlesztése,
- a kultúra, kulturális tevékenységek és szolgáltatások fejlesztésének támogatása, beleértve a művészeti tevékenységeket, a kulturális örökség ápolását, a műemlékek felújítását,
- a régió szolgáltatási színvonalának fejlesztése,
- az életkörnyezet javítása és fejlesztése, az azt károsító tényezők minimalizálása,
- a természeti erőforrások hatékony felhasználásának támogatása.

Az 503/2001-es törvény továbbá kimondja, hogy a regionális fejlesztés első számú célterületeit a szlovák kormány határozza meg a régiófejlesztési minisztérium ajánlása alapján, amely a támogatott régiók kiválasztásánál az alábbi két szempontot veszi figyelembe:

- *gazdaságilag gyenge régiók*, melyek gazdasági és fejlettségi szintje elmarad az országos átlagtól, amit elsősorban az alábbi mutatók értéke jelöl: a munkaerőpiac, a gazdaság szerkezete és termelési szintje, a kerületi önkormányzatok, a községek és a lakosság bevétele, valamint a településsűrűség,
- *gazdaságilag kedvezőtlen szerkezetű régiók*, melyekben a szerkezetváltás negatív következményei felhalmozódtak, aminek következtében az ágazatok teljesítménye és a vállalkozások száma csökken, míg a munkanélküliség növekszik.

A tárgyalt törvény lefekteti, hogy az EU alapjaiból folyósított támogatási eszközöknél a regionális fejlesztés érdekében a régiók fejlettségi szintje a makrorégiók szintjén értékelődik, s azon területek minősülnek gazdaságilag gyengének, amelyekben a bruttó hazai termelésnek az 1 lakosra eső vásárlóerőn mért paritása nem éri el az EU bruttó hazai termelésének az 1 lakosra eső vásárlóerőn mért paritásának a 75%-át az elmúlt 3 év alatt.

Az 503/2001-es törvény továbbá tartalmazza, hogy a regionális fejlesztés támogatása a programozás keretén belül az alábbi dokumentumok alapján megy végbe: nemzeti fejlesztési terv, közösségi támogatási keret, operatív programok, regionális operatív programok, ágazati operatív programok, önkormányzati kerület gazdasági és szociális fejlődésének programja, község gazdasági és szociális fejlődésének programja, egységes programdokumentumok, Kohéziós Alap stratégiai programdokumentuma, Európai Közösségek Kezdeményezése program.

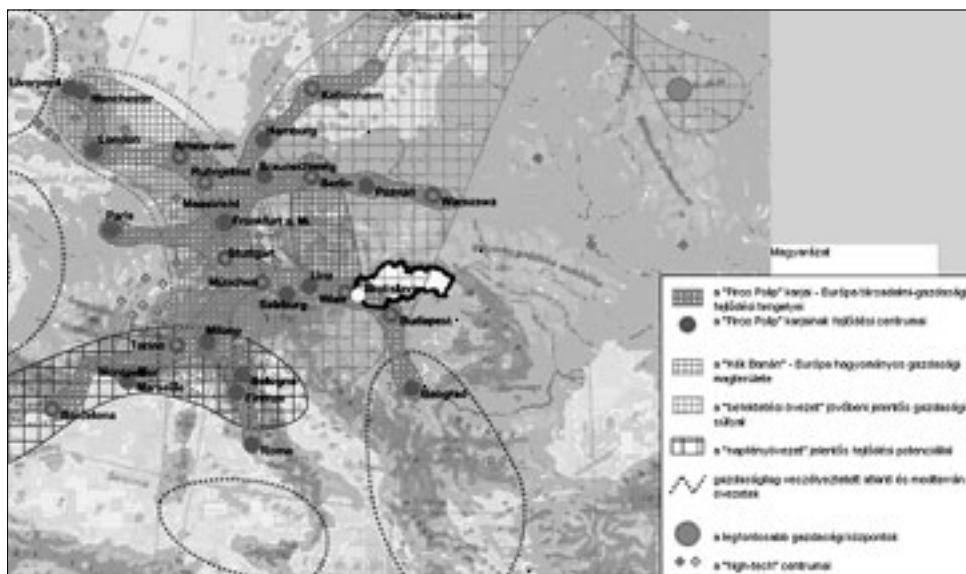
Szlovákia területfejlesztési stratégiai dokumentumai közt legjelentősebb az ország térszerkezeti fejlesztését szabályzó Szlovákia Területfejlesztési Koncepciója 2001 (SZTK 2001), amely felvázolja, illetve kijelöli a területfejlesztési intézkedéseket – az ország területfejlesztési politikájának célkitűzéseit, elveit és prioritás-rendszerét, megteremtve a területi szempontok konzekvens érvényesítésének lehetőségét, mind az ágazati szakpolitikák, mind az országos és területi programok kidolgozásában.

SZTK 2001 nemzetközi viszonylatban az alábbi prioritásokat tartalmazza:

- kapcsolatok erősítése az egyik legjelentősebb európai urbanisztikai tengelyre (Stuttgard–Ulm–München–Salzburg/Linz–Bécs/Pozsony–Budapest–Belgrád) Pozsony térségében és a Duna mentén,
- települési központok fejlesztése a Katowice–Bécs és Katowice–Budapest tengelyek mentén,
- települési kapcsolatok erősítése a Vág folyó menti települési sáv és a vele párhuzamosan futó csehországi települési sáv közt,
- Pozsony–Nagyszombat települési központ fejlesztése az európai jelentőségű Bécs–Pozsony–Győr agglomeráció részeként,
- Kassa–Eperjes települési központ fejlesztése, mint a Kárpátok Eurorégió centruma,
- nemzetközi hálózati együttműködések létrehozása a városok, régiók és a területi fejlesztésben érdekelt többi intézmény közt, felhasználva a települések és települési rendszerek euroregionális és határon átnyúló kapcsolatait,

- a multimodális tengelyek mentén fekvő települések fejlesztése, legfőképp az észak–dél és kelet–nyugat irányú tengelyek metszéspontjaiban található városok fejlesztése.

1. ábra. Szlovákia jövőbeni társadalmi-gazdasági pozíciójának víziója az európai térszerkezetben várható fejlődési folyamatok alapján

Forrás: Szlovákia Területfejlesztési Konceptiója 2001

SZTK 2001 országos viszonylatban az alábbi prioritásokat tartalmazza:

- Kassa–Eperjes agglomeráció fejlesztése kapcsolatban a Nagymihály–Varannó–Homonna települési központtal és összeköttetésben az észak–vágmenti és dél-szlovákiai fejlesztési tengelyekkel,
- nemzetközi viszonylatokban versenyképes település-szerkezet kialakítása, Zsolna–Martin, Besztercebánya–Zólyom, Losonc–Rimaszombat települési központok létrehozása (a Losonc-Rimaszombat települési központ lényeges szereppel bír majd az egész közép–dél-szlovákiai tér fejlesztésében),
- Pozsony–Nagyszombat–Nyitra települési központ fejlesztése kötődésben az európai jelentőségű agglomerációk policentrikus rendszeréhez,
- Pozsony, mint európai specifikus központ, fejlesztése,
- Kassa, mint nemzetközi specifikus központ és a Kárpátok Eurorégió centruma, fejlesztése,
- az első kategória első alcsoport kategóriájú centrumok fejlesztése: Besztercebánya, Nyitra, Eperjes, Zsolna,

- az első kategória második alcsoport kategóriájú centrumok fejlesztése: Nagyszombat, Trencsén, Turócszentmárton, Poprád,
- a második kategória első alcsoport kategóriájú centrumok fejlesztése: Dunaszerdahely, Bártfa, Komárom, Liptószentmiklós, Nagymihály, Pöstyén, Privigye, Igló, Csaca, Homonna, Léva, Losonc, Érsekújvár, Vágbeszterce, Rózsahegy, Zólyom,
- az első kategóriájú települési központok fejlesztése:
Pozsony–Nagyszombat települési központ, mint a legjelentősebb szlovákiai agglomeráció, mely európai jelentőségű,
- az első kategóriájú fejlesztési tengelyek támogatása:
 - vágmenti fejlesztési tengely (Pozsony–Nagyszombat–Trencsén–Zsolna),
 - zsolnai-tátraalji fejlesztési tengely (Zsolna–Turócszentmárton–Poprád–Eperjes),
 - zsolnai-kiszucai fejlesztési tengely (Zsolna–Csaca–szlovák–cseh határ),
 - kassai-eperjesi fejlesztési tengely (Eperjes–Kassa–szlovák–magyar határ),
 - nyitrai-vágmenti fejlesztési tengely (Nagyszombat–Nyitra–Garamszentkereszt–Zólyom),
 - zólyomi-turóci fejlesztési tengely (Zólyom–Besztercebánya–Turócszentmárton),
 - zólyomi-dél-szlovákiai fejlesztési tengely (Zólyom–Losonc–Rimaszombat–Rozsnyó–Kassa),
 - kelet-szlovákiai fejlesztési tengely (Kassa–Nagymihály–Szobránc–szlovák–ukrán határ),
 - erdőháti fejlesztési tengely (Pozsony–Malacka–szlovák–cseh határ),
- a második kategóriájú fejlesztési tengelyek támogatása:
 - csallóközi fejlesztési tengely (Pozsony–Dunaszerdahely),
 - nyitramenti fejlesztési tengely (Trencsén–Nagytapolcsány–Nyitra–Érsekújvár–Komárom),
 - garammenti fejlesztési tengely (Tolmács–Léva–Zselíz–Párkány),
 - dél-szlovákiai fejlesztési tengely (Érsekújvár–Zselíz–Ipolyság–Losonc),
 - nógrádi fejlesztési tengely (Losonc–Fülek–szlovák–magyar határ),
 - sárosi fejlesztési tengely (Eperjes–Bártfa),
 - liptói-árvai fejlesztési tengely (Rózsahegy–Alsókubín–Trstená–szlovák–lenygel határ).

Az SZTK 2001 országos prioritásaival kapcsolatosan fontos megjegyezni, hogy az ott megfogalmazott célok és prioritások kedvezményezett tereinek elsősorban a többségében szlovákok által lakott régiók számítanak.

2. ábra. A fejlesztési tengelyek Szlovákiában

Forrás: Szlovákia Területfejlesztési Konceptiója 2001

A regionális fejlesztés szereplői (önkormányzatok, nonprofit szféra, vállalkozások)

Az országos viszonylatban tapasztalható hatalmas regionális különbségek több évtizedre visszamenő centralizált és nacionalista terület-fejlesztéspolitikai és társadalom-fejlesztéspolitikai döntések következményei. A szocializmus idején a területfejlesztést az állam egy erősen központosított adminisztratív tervezési rendszeren keresztül irányította. Az erőforrások és a felelősség a központi, illetve a kerületi és a járási szint között oszlottak meg, a hatalom nagy része azonban az előbbi kezében volt. A fejlesztési források elosztása a különféle gazdasági szektorok mentén zajlott, a politikai és szektorális célkitűzések az állami politikában fontosabbak voltak a regionális céloknál.

Az EU-hoz történő csatlakozási feltételek teljesítése kapcsán végrehajtott köz-igazgatási reformoknak köszönhetően az elmúlt fél évtizedben a regionális fejlesztés tervezésében és irányításában jelentősen megnőtt az önkormányzatok szerepe, bár a leglényegesebb beruházásokat illetően (pl. vasútvonalak, autópályák, gyorsforgalmi utak, hidak építése) továbbra is központi kormányzati szinten döntenek.

A szlovák regionális és területfejlesztési rendszerre nagyon rányomja bélyegét, hogy a fiatal, 1993 óta létező állam fennállásának első szakaszában erős, nacionalista vezetés alatt állt és a politikai folyamatokból következően erősen centralizált területi irányítási rendszert vezettek be. 1998 előtt csak a települések (városok/közsé-

gek) szintjén létezett (erősen korlátozott) önkormányzatiság, a magasabb területi szinteken (járás, körzet) állami hivatalok birtokolták az irányítást (Hardi, Mezei 2003). A 302/2001 Tt. számú törvény alapján 2002 óta a kerületek új jogállást kaptak, az európai szokásoknak megfelelően a középszint is önkormányzati rendszerűvé vált. Az uniós fejlesztéspolitikai gyakorlat átvételével kapcsolatban lényeges mérföldkőnek számít a 416/2001 Tt. számú törvény („Néhány hatáskör átruházása az államigazgatási szervekről a községi, és kerületi önkormányzatokra“ c. törvény), melynek tartalmát mintegy 300 jogkörnek a járási és kerületi hivataloktól a települési és a kerületi önkormányzatokhoz való átvitele képezi. Az ország uniós csatlakozását követően az önkormányzatok (települési és regionális) a regionális fejlesztés meghatározó szereplőivé léptek elő, hatáskörüket kiterjesztették az oktatásra, egészségügyre, szociálpolitikára, a közlekedési és az infrastrukturális szolgáltatásokra, valamint a területfejlesztésre bizonyos határokon belül.

Az elkövetkező 1-2 évben feltehetően újabb jogköröket kapnak majd a kerületi és települési önkormányzatok egyrészt a már jóváhagyott jogszabályok alapján (pl. a települési önkormányzatok folyósítják majd a szociális segínyt, valamint ők finanszírozzák a közhasznú munkákat is), másrészt pedig az állami kerületi hivatalok várható megszűnésének következtében⁵.

A települési önkormányzatokról szóló 369/1990 Tt. számú törvény alapján jelenleg közel 2890 települési önkormányzat működik, ebből 138 városban. Valamennyi települési önkormányzat egyenlő jogokat élvez, hatáskörüik és forrásaik felölelik a mindennapi élet legfontosabb tevékenységeit, az alapfokú oktatástól a belterületi utak állapotáig. A 369/1990 Tt. számú törvény értelmében a települések kötelezően gazdálkodnak vagyonukkal és gondoskodnak annak értéknövekedéséről, valamint megfelelő életkörülményeket teremtenek a helyi lakosság számára. A 416/2001 Tt. számú törvény révén a települések hatáskörébe került át a helyi területfejlesztés koordinálása is, aminek köszönhetően a települések kidolgozzák és jóváhagyják a stratégiai fejlesztési programjaikat és településrendezési terveiket, valamint biztosítják azok végrehajtását. Az azóta eltelt 5 év alatt számos település rendelkezik ezen program-dokumentumokkal, amelyek kidolgozását az uniós források is nagymértékben támogatták, s amelyeket a 2007-2013 uniós programozási időszakban kötelező pályázati mellékletként kell majd csatolni a pályázati kérelmek többségéhez (ezen feltétel a 1000 lakos alatti kisebb falvakat versenyhátrányba hozza, ugyanis anyagi források hiányában az aprótelepülések többsége nem képes a településrendezési és stratégiai fejlesztési dokumentumok bebiztosítására).

A határ menti területeken a települési önkormányzatoknak a regionális fejlesztést illetően lehetőség van a szomszédos határon túli régiókkal való együttműködésre és a fejlesztések összehangolására, kölcsönös segítségnyújtásra. Az országhatáron túlnyúló gazdasági-társadalmi kapcsolatok a jövőben fontos szerepet játszhatnak a regionális térszerkezet formálásában (Enyedi, 2004). A községi önkormányzatokra

vonatkozó 369/1990 Tt. számú törvény már a rendszerváltás kezdetétől lehetővé tette a szlovákiai települések számára, hogy nemzetközi kapcsolatok részesei legyenek, míg a magasabb közigazgatási szintek határon átnyúló nemzetközi kapcsolatainak feltételrendszerét szabályozó törvényeket csak a 90-es évek második felében fogadták el a pozsonyi parlamentben.

A települések közti határon átnyúló regionális fejlesztés és együttműködés egyik legjelentősebb formája az euroregionális együttműködés, mely együttműködési forma Szlovákiában csak az 1998-ban bekövetkezett kormányváltás után indult virágzásnak – 1998 előtt a Szlovákiában uralkodó politikai feszültségek miatt nem léteztek tényleges euroregionális együttműködések (Drgoňa 2003, Turnock 2002). Jelenleg (2007 májusában) – a szlovákiai régiófejlesztési minisztérium nyilvántartása alapján – 12 eurorégió működik az országban⁶, amelyek közül 8 érinti a szlovák–magyar határt, s amelyek egy kivételtől eltekintve⁷ kétoldalú (szlovák–magyar) együttműködési formai kerettel rendelkeznek. A szlovák–magyar határ hosszának csaknem 95%-a le van fedve eurorégiókkal (néhány határszakasz többszörösen), kivételt csupán a főváros környéke képez, míg a legintenzívebb, határon átnyúló együttműködések a Párkány–Kassa tengelyt jellemzik. A Párkány–Kassa határszakaszon található euroregionális együttműködésekre jellemző átlagon felüli aktivitás az érintett régió gazdasági elmaradottságának és a nagy természeti korlátok hiányának a következménye (a Párkány–Pozsony határszakaszon a Duna folyó elválasztó szerepe jelentős, melyet fokoz a határátkelési lehetőségek – hidak – hiánya).

A szlovák–magyar határ menti euroregionális együttműködések – amelyek az elkövetkező években a szlovák–magyar határ mentén élők társadalmi felemelkedésében várhatóan meghatározó szereppel bírnak majd – céljait az alábbiakban összegezhetnénk:

- a gazdaság fejlesztése – vállalkozói beruházások számára vonzóvá tenni a régiót,
- a természeti környezet megőrzése,
- az infrastruktúra fejlesztése és összehangolása,
- az oktatási és művelődési kapcsolatok támogatása,
- a tudományos kapcsolatok fejlesztése (a kutatás és fejlesztés összehangolása a régióon belül),
- a közös kulturális örökség ápolása,
- humanitárius és szociális együttműködés kialakítása,
- az eltérő kultúrák megismerésének, megértésének és a nemzetek közötti barátság elmélyítésének támogatása.

3. ábra. Euroregionális együttműködések területi megoszlása Szlovákiában

Forrás: Saját szerkesztés

A fent tárgyalt euroregionális együttműködések mellett a szlovákiai magyar kisebbség által lakott tér társadalmi-gazdasági felemelkedését elősegítő – egyben a közösség asszimilációját fékező – elemként léphetnek fel még a szlovákiai településeknek a magyarországi településekkel való aktív testvér-települési kapcsolataik. E tekintetben számos érdekes kutatási eredményeket hozott a Határon Átívelő Együttműködést Szolgáló Magyar–Szlovák Kormányközi Vegyes Bizottság által 2005–2006 folyamán végzett felmérése⁸, mely a szlovák-magyar testvér-települési kapcsolatban álló önkormányzatok tapasztalatainak az összegyűjtésére és az együttműködések helyzetének megismerésére irányult.

A szlovák–magyar testvér-települési kapcsolatok száma mintegy 320. A kapcsolattartás intenzitása tekintetében a települések több mint fele aktív, folyamatos, tartalmas kapcsolatokkal rendelkezik, ami nagyon kedvező, ugyanis az igazi eredményességhez szükségesek is a rendszeres kapcsolatok, így tervezhetők és valósíthatók meg stabilan és sikeresen a közös akciók. A települések negyede épített ki közepesen aktív, de tartalmas kapcsolatokat, míg az ad hoc együttműködések előfordulása 10%. A főképp protokolláris jellegű településközi kapcsolatok részaránya 8%.

Az önkormányzatok " véli úgy, hogy a közös rendezvények és események (sport, kultúra, stb.) lebonyolítása a testvér-települési kapcsolattartás elsődleges célja,

mely programok által lehetőség adódik egymás megismerésére, a nyelv gyakorlására, hagyományok ápolására, a nemzetiség identitásának erősítésére. Az önkormányzatok 20%-nál jelenik meg a bővülő lehetőségek felismerése, főképp az oktatási, nyelvoktatási, kulturális és cselekedési lehetőségek területén. Az önkormányzatok 10%-a úgy gondolja, hogy a testvér-településeikkel együttes cselekvéssel hatékonyabban tudják megvalósítani különböző programjaikat (kulturális, környezetvédelmi és egyéb elképzeléseiket). A nemzetközi együttműködésben rejlő gazdasági lehetőségek kiaknázását, mint célt, csupán az önkormányzatok 7%-a jelölte meg. Bár kicsi ez az arány, de mégis mutatja, hogy kezd megjelenni az a szemlélet, amely meglátja a nemzetközi összefogásban rejlő gazdaságélénkítési és befektetésösztönzési lehetőségeket. Az idegenforgalmi és gazdasági vonzóerő növelését az önkormányzatok 4%-a, a vállalkozásokra gyakorolt kedvező hatások kiaknázását pedig 2%-a jelölte meg az együttműködések céljaként.

A fentiekben felvázolt jelenlegi együttműködési területeken kívül fontos azt látni, hogy a jövőre nézve milyen elképzelésekkel és szándékokkal rendelkeznek az önkormányzatok, milyen területeken kívánják fejleszteni az együttműködések. A jövőben az önkormányzatok elsődlegesen az ifjúsági kapcsolatokat szeretnék tovább erősíteni, a civil szervezetek közötti és a kulturális-hagyományörző együttműködések mellett. A jövőbeni célok közt hangsúlyosabban jelenik meg a gazdasági együttműködés előnyeinek kiaknázására való törekvés, mint a jelenlegi aktivitások közt. A gazdasági együttműködés fejlesztését az önkormányzatok 7%-a, a vállalkozások közti kapcsolatok kialakítását pedig 5%-a jelölte meg kiemelt célként.

A tárgyalt felmérés továbbá kimutatta, hogy a testvér-települési kapcsolatrendszer fejlesztését, valamint a határ menti együttműködések célzó pályázati lehetőségeket nem kellő mértékben használják ki az önkormányzatok, ugyanis az önkormányzatok több mint $\frac{2}{3}$ nem vett részt testvér-települési együttműködésekhez kötődő pályázatokon, valamint nem vett részt határ menti együttműködésre vonatkozó pályázatokon sem⁹. A benyújtott pályázatok közt a PHARE CBC pályázatok, ezt követően az EU Bizottság town-twinning pályázata, végül a Magyar–Szlovák–Ukrán Szomszédsági Program voltak a legnépszerűbbek. Az önkormányzatok legfőképp kulturális, turisztikai, infrastrukturális, intézményi együttműködési, környezetvédelmi területen pályáztak, továbbá közös rendezvények tartására, informatikai és gazdasági fejlesztésekre nyújtottak be pályázatokat.

A regionális fejlesztés további fontos szereplője a nonprofit szektor, mely az ország EU-hoz történő csatlakozásának kapcsán robbanásszerű fejlődésnek indult. Az uniós csatlakozást követően a szlovákiai civil társadalom (az önkéntes társadalmi szerveződések) részvétele a községek/városok/régiók fejlesztésében¹⁰ és irányításában erőteljes növekedést mutat. A közeljövőben a regionális politikában a civil szerveződések akár a politikai pártok komoly ellenfeleivé nőhetnek ki magukat¹¹. Ez a nap-

jaink- ban egyre kézzelfoghatóbbá váló tendencia összhangban van az EU fejlesztési politikájának új irányáival, melyek a központi, a regionális, a helyi és az uniós kormányzati szervek, a magánszektor, valamint a helyi és országos szintű civil szervezetek közötti együttműködést, partnerséget hangsúlyozzák. A civil szervezetek a regionális fejlesztés területén leggyakrabban a következő kihívásokkal és lehetőségekkel szembesülnek:

- konzultáció, képzés,
- a monitoring szervezeteiben való részvétel,
- a területfejlesztés irányító testületeiben történő részvétel,
- a fejlesztési források megszerzésének a lehetősége.

2007 májusában, három évvel az uniós csatlakozást követően, mintegy 28 ezer regisztrált civil szervezet van Szlovákiában, mely közel 35%-os emelkedést jelent a 2004 májusához képest. Napjainkra a civil szektor makrogazdasági szinten jelentős tényezővé vált: szolgáltatásaik összértéke, valamint önmagában a közösségi fejlesztés értéke azt mutatja, hogy a szektor nem megfelelő működése, esetleges hanyatlása jelentős negatív hatással lenne a társadalmi-gazdasági fejlődés egészére. Ebből kifolyólag 2006 szeptemberétől számos fórumon tiltakozik a szlovákiai civil szektor a Fico-kormány azon szándéka ellen, mely szerint 2008-tól a kormány megszüntetné a 2%-os adófelajánlás lehetőségét környezetvédelmi, oktatási és emberjogi projektumokra.

A szlovákiai nonprofit szektor nagy várakozással tekintett az EU csatlakozás elé (ahogy azt fenti számbeli növekedés is mutatja), hiszen a csatlakozást követően számtalan olyan forrás nyílt meg számukra, melyek segítségével jelentős mértékben növelhették tevékenységük hatékonyságát és intenzitását. Az elvárások között fontos helyen szerepelt az is, hogy az uniós források végre lehetővé teszik a szervezetek hosszú távú és kiszámítható működését¹², illetve a mindenkori állami szereplők nem „támogatói”, hanem végre partneri kapcsolatba kerülnek a nonprofit szervezetekkel.

Az elmúlt két év alatt a civil szervezetek hatékonysága és működése javult (amit a források átlátható felhasználása követelt meg¹³), valamint beigazolódott, hogy a civil szervezetek a területfejlesztés lényeges szereplőinek tekinthetők, mert

- a civil szervezetek jelentős része tapasztalatot szerzett a pályázati rendszerekben,
- a területfejlesztés feladatainak jelentős része állami, önkormányzati feladatként nem végezhető el,
- a civil szervezetek képesek alternatív források felkutatására és megszerzésére megfelelő állami, önkormányzati együttműködés esetén,
- képesek meggyőzni, bevonni és mozgósítani a lakosságot a területfejlesztési programokban történő hatékony és öntevékeny részvételre,
- az EU fejlesztési támogatásainak jelentősebb része nem szerezhető meg a civil szervezetek nélkül,

- az EU fejlesztési programjainak egyre nagyobb része az alulról építkezés elve szerint épül fel, amely a civil szervezetek domináns részvételét feltételezi,
- a civil szervezetek érdekeltek a területfejlesztési programokban történő sikeres részvételben, mert ez számukra működési forrást és legitimitációt biztosíthat a helyi társadalomban.

A regionális fejlesztés szereplőinek áttekintése kapcsán végezetül szót kell ejteni a SzK Építésügyi és Régiófejlesztési Minisztériumának szárnyai alatt működő regionális fejlesztési ügynökségekről, melyek az elmúlt fél évtized alatt a regionális fejlesztés fontos lokális szereplőivé váltak (2007 májusában az országban összesen 34 ilyen ügynökség volt, ebből 13 a magyarlakta dél-szlovákiai régió városaiban).

4. ábra. A regionális fejlesztési ügynökségek területi megoszlása

Megjegyzés: A 4. ábra szemlélteti a NUTS 3 (kerületi) és NUTS4 (járás) szinteket is.

Forrás: Saját szerkesztés

A regionális fejlesztési ügynökségek rendkívül fontos szerepet töltenek be a helyi és regionális partnerségek kialakításában, a fejlesztési programok megtervezésében, koordinálásában és az ügynökségekhez tartozó térség gazdasági fejlődésében. Az ügynökségek fő tevékenységüket tekintve információs pontokat jelentenek az EU forrásokkal kapcsolatosan, tevékenységük – mely nagyon szerteágazó – így foglalható össze:

- hatékony együttműködés a regionális fejlesztési stratégiák és koncepciók kialakításában,
- nem beruházási (pl. helyi és térségi fejlesztési tervek, területrendezési tervek, vállalkozói tervek elkészítése stb.) és beruházási (pl. vállalkozói házak építése, ide-

- genforgalmi infrastruktúra rekonstrukciója stb.) programok, projektumok és tevékenységek megtervezése és megvalósítása,
- lehetőségek kialakítása és komplex javaslatok megvalósítása a régiók hosszú távú fenntarthatósága érdekében,
 - régiófejlesztési szervezetekkel és szakemberekkel való együttműködések kialakítása,
 - információ és tanácsadó szolgáltatások nonprofit szervezetek, vállalkozók, községek és városok számára EU és egyéb pályázatokkal/programokkal kapcsolatban,
 - vállalkozói tervek elkészítése,
 - helyi és regionális potenciál megfelelő mértékű kihasználása.

A regionális fejlesztés szereplőinek áttekintése kapcsán végezetül szót kell ejteni a vállalkozások számáról és szerkezetéről, mely elemek a regionális fejlődés mozgatórugói. Az uniós tagság a gazdaság dinamikus fejlődését váltotta ki, az elmúlt 4 évben rohamosan nőtt a vállalkozási kedv. 2004. december 31-én a jogi személyiségű gazdasági szervezetek száma az országban megközelítette a 75 ezret, míg két évvel korábban még csak 60 ezer volt ezen vállalkozási formák száma. A legtöbb gazdasági szervezet kereskedelmi tevékenységet folytat, s ezen szervezetek 1/3-a Pozsony kerületben van bejegyezve. Az egyéni vállalkozások számát tekintve ehhez hasonlóan hatalmas számbeli robbanás ment végbe az uniós tagság elnyerését követően: 2004. december 31-én az egyéni vállalkozások száma meghaladta a 360 ezret, holott 2002. december 31-én az egyéni vállalkozások száma még csak 274,6 ezer volt. Az egyéni vállalkozások számának regionális megoszlását tekintve nem tapasztalható az országon belül átütő pozsonyi koncentráció, a Szlovákiában bejegyzett egyéni vállalkozásoknak mindössze 16,6%-a található Pozsony kerületben.

Az összes működő vállalkozás több mint 99%-a kis- és középvállalkozás (KKV). 2004-ben a KKV szektorban dolgozott az összes foglalkoztatott 69,5%-a, mely szám magas értéke érzékelteti e vállalatcsoport gazdasági súlyát – a társadalom széles rétegeinek megélhetése, jóléte függ a KKV szektorba tartozó vállalkozások fennmaradásától és teljesítményétől. A KKV szektor állítja elő az ország GDP-jének a 39,6%-át. A KKV-k regionális megoszlása 1000 gazdaságilag aktív lakosra átszámítva a legmagasabb a Pozsony kerületben (160 fő), míg a Kassa kerületben a legalacsonyabb (102 fő). A KKV szektor fejlesztése terén számottevő sikereket ért el az elmúlt évek során a szlovák kormány és a KKV-k képviselői által irányított Szlovák Nemzeti Kis- és Középvállalkozás-fejlesztési Ügynökség. Az egyik legjelentősebb sikerei közt említendő, hogy tanácsadói irodahálózatot (az ország 14 városában vannak jelen e tanácsadói szolgáltatások) és vállalkozói inkubátorokat (az ország 8 városában) létesített.

1. táblázat: Vállalkozások számának megoszlása 2004-ben

Kerület, Szlovákia	Jogi személyiségű vállalkozások száma			Fizikai személyek egyéni vállalkozások száma		
	Számuk dec. 31.	részarány Szlovákiában %	Index 2004/ 2003	Számuk dec. 31.	részarány Szlovákiában %	Index 2004/ 2003
Pozsony	22 364	30,1	111,6	59 873	16,6	110,5
Nagyszombat	6 602	8,9	114,0	39 079	10,8	108,0
Trencsén	7 737	10,4	129,7	40 039	11,1	110,9
Nyitra	6 678	9,0	116,9	44 932	12,5	107,2
Zsolna	7 464	10,1	111,2	51 092	14,2	110,2
Besztercebánya	7 183	9,7	116,4	38 485	10,7	108,7
Eperjes	7 311	9,9	115,7	47 547	13,2	111,2
Kassa	8 868	12,0	115,1	39 331	10,9	106,8
Szlovákia	74 207	100,0	115,2	360 378	100,0	109,3

Forrás: Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala, 2006

Területi egyenlőtlenségek a makrorégiók szintjén

A regionális fejlesztés terén az EU gyakorlatnak megfelelően Szlovákiában 5 statisztikai regionális szintet különböztetünk meg. A legalsó szintnek – a NUTS¹⁴ 5 szintnek – a települési szint felel meg. A NUTS 4 szinteket a települések csoportosításának eredményeképp kialakított járások alkotják, míg a NUTS 4 szintek csoportosításával létrehozott NUTS 3 szintekre a kerületek megnevezés használatos. A regionális fejlesztésről szóló 503/2001 Tt. számú törvény értelmében a gazdasági és szociális kohézió érdekében a kerületeket csoportosították nagyobb területi egységbe (legkevesebb 1, legtöbb 3 kerületről van szó), amelyek megnevezése kohéziós régió, makrorégió (ezek uniós statisztikai megjelölése NUTS 2 szint). Szlovákiában a 8 kerület összesen 4 makrorégiót alkot: Pozsony (Pozsony kerületből áll), Nyugat-Szlovákia (Nagyszombat, Nyitra és Trencsén kerületekből áll), Közép-Szlovákia (Besztercebánya és Zsolna kerületekből áll), Kelet-Szlovákia (Kassa és Eperjes kerületekből áll).

A négy szlovákiai makrorégió a gazdasági-társadalmi környezetüket illetően egy „kettészakadt” ország képét mutatja (Lelkes 2004a). A kedvező geopolitikai fekvésű nyugati országrész (a főváros és vonzástersege) és a Vág folyó középső és felső folyása menti városi övezetek magas vállalkozói aktivitást, magas bérszintet és alacsony munkanélküliséget mondhatnak magukénak, míg az ország keleti fele társadalmi-gazdasági szempontból stagnál, a munkaerő-piaci folyamatok tartósan kedvezőtlenek. – *Pozsony makrorégió* – területi kiterjedése az ország közigazgatási felosztása alapján megegyezik a Pozsony kerület területi kiterjedésével, az ország legfontosabb,

- legnagyobb súlyú gazdasági tere, amely az országnak politikai és kulturális életében is vezető helyet foglal el. Profilját döntően meghatározza a főváros, Pozsony, mely az ország társadalmi, gazdasági és kulturális életének központja, Szlovákia legnagyobb ipari telephelye, a közlekedési hálózat gócpontja, legnagyobb bel- és külkereskedelmi piaca, az államigazgatási szervek székhelye. Ezen régióban dolgozik a szlovákiai kutatás-fejlesztés (K+F) szektorban dolgozók 50%-a.
- *Nyugat-Szlovákia makrorégió* – Szlovákia második legnagyobb súllyal bíró gazdasági tere, az országnak gazdasági, politikai és kulturális életében fontos helyet foglal el, dinamizmusa a második legkedvezőbb Pozsony makrorégió után. A régió profilját döntően a Nagyszombat-Trencsén-Nyitra háromszög határozza meg, ahol túlnyomó részben összpotosul a régió gazdasági és szellemi tőkéje.

5. ábra. A kerületek és az uniós fejlesztési makrorégiók (NUTS 3 és NUTS 2 regionális szintek)

Szerkesztette: Szerző

- *Közép-Szlovákia makrorégió* – Szlovákia harmadik legnagyobb súllyal bíró gazdasági tere. A régió profilját döntően meghatározzák a terület gazdasági tengelyeit képző Vág és Garam folyók völgyei, melyek mentén terülnek el a régió társadalmi, gazdasági és kulturális életének központjai (Zsolna, Besztercebánya), a régió legnagyobb ipari telephelyei, a közlekedési hálózat gócpontjai, legnagyobb bel- és külkereskedelmi piacai. A régión belül hatalmas gazdasági szakadék figyelhető meg észak-déli irányban: a régió déli – a magyar kisebbség által lakott – terét sújtják a legkedvezőtlenebb munkaerő-piaci viszonyok az országban (20% feletti munkanélküliségi ráta, az országos átlagtól közel 40%-al alacsonyabb bérek).

– *Kelet-Szlovákia makrorégió* – Szlovákia leggyengébb gazdasági makrorégiója, az országnak gazdasági és szociális problémákkal leginkább sújtott területe (a közel 400 ezer főt számláló szlovákiai roma populáció döntő többsége itt él). A régió profilját egyértelműen a kerületek székhelyei – Kassa és Eperjes – határozzák meg, melyek a terület társadalmi, gazdasági és kulturális életének központjai.

A regionális fejlesztés dél-szlovákiai környezete

Dél-Szlovákia regionális, települési és demográfiai lehatárolása

A dél-szlovákiai teret a szlovák–magyar határ mentén található és egyúttal számottevő magyar kisebbséggel rendelkező járások alkotják. Az országban található 79 járás közül a fenti meghatározásnak összesen 25 járás felel meg (6. ábra), amelyek közt 9 speciális járás, ugyanis 5 járás Pozsony várost, míg további 4 járás Kassa várost alkotja. A 16 dél-szlovákiai járásban, valamint Pozsonyban és Kassán együttesen 2 144 624 fő lakik, akik közt 514 682 fő, a lakosság 24%-a, vallotta magát magyar nemzetiségűnek a 2001. évi népszámláláskor. Pozsonyt és Kassát nem számítva a magyar kisebbség lakónépességen belüli részaránya mintegy 11%-al magasabb, ami azt jelenti, hogy minden harmadik lakos magyar nemzetiségű.

Egy jól funkcionáló településhálózat a gazdasági fejlődés alapja. A piacgazdaságban nemcsak a vállalkozások között van piaci verseny, hanem az egyes települések, megyék és régiók is versengenek a fejlesztési forrásokért, jövedelmező vállalkozásokért, elismert szakemberekért, intézményekért, autópályáért stb.. Napjainkban egy régió sikeressége döntően attól függ, hogy nagyvárosai miként tudnak bekapcsolódni a nemzetközi városversenybe, betöltik-e „kapu-szerepüket” a régió többi településére tekintettel. A szlovák–magyar határmentéi településszerkezetének (és egyben az ország városszerkezetének) csúcsán Pozsony (428 672 fő) és Kassa (236 093 fő) állnak, e növekedési pólusok bírnak kimondottan nemzetközi társadalmi és gazdasági szerepkörrel.

A 16 dél-szlovákiai járásban összesen 1012 település található, melyek közt 41 város van. A régióban található városok többségének lakossága 20 ezer fő alatt marad, ettől több lakost 8 város mondhat a magáénak: Nyitra (86 726), Érsekújvár (42 262), Léva (36 538), Komárom (37 366), Losonc (28 332), Rimaszombat (25 088), Vágsellye (24 564), Dunaszerdahely (23 519). A dél-szlovákiai városok versenyének győztesei a nyugati fekvésű városok, amelyeknek sikerült az innovatív városfejlődés útjára lépni, míg Dél-Szlovákia középső és keleti felében fekvő városok marginális, lecsúszó városoknak számítanak.

6. ábra. A dél-szlovákiai járások, melyek egyúttal számottevő magyar kisebbséggel rendelkeznek

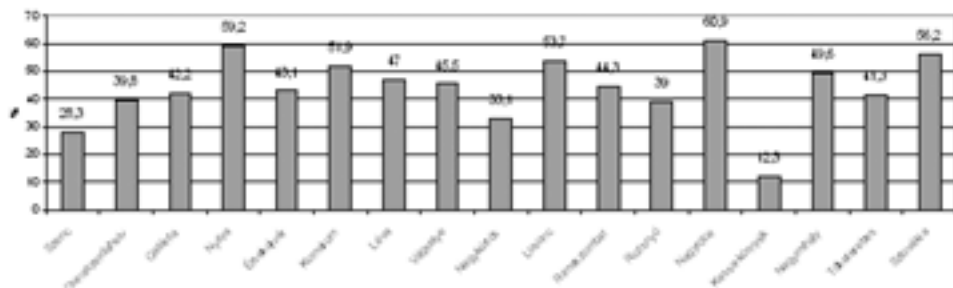
Megjegyzés 1: A dél-szlovákiai tér 25 járása: Szenc (SC), Galánta (GA), Dunaszerdahely (DS), Vágsellye (SA), Nyitra (NR), Érsekújvár (NZ), Komárom (KN), Léva (LV), Nagykürtös (VK), Lőcs (LC), Rimaszombat (RS), Nagyrőce (RA), Rozsnyó (RV), Kassa-környék (KO), Tótkerebes (TV), Nagymihály (MI), Pozsony 1 (B1), Pozsony 2 (B2), Pozsony 3 (B3), Pozsony 4 (B4), Pozsony 5 (B5), Kassa 1 (K1), Kassa 2 (K2), Kassa 3 (K3), Kassa 4 (K4)

Megjegyzés 2: A Pozsony 1 (B1), Pozsony 2 (B2), Pozsony 3 (B3), Pozsony 4 (B4), és Pozsony 5 (B5) járások alkotják Pozsony várost.

Megjegyzés 3: A Kassa 1 (K1), Kassa 2 (K2), Kassa 3 (K3) és Kassa 4 (K4) járások alkotják Kassa várost.

Forrás: Saját szerkesztés

7. ábra. A városi lakosság részarányának megoszlása a 16 dél-szlovákiai járásban és Szlovákiában

Forrás: Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala 2003

A szlovákiai magyar kisebbség urbanizáltsági szintje messze elmarad az országos átlagtól, míg Szlovákia népességének csak 43,8%-a él vidéken, addig a magyar nemzetiség esetében ez az arány meghaladja a 61%-ot. A kisebbségi magyar populáció településszerkezetének további negatív jelensége, hogy csaknem minden 4. szlovákiai magyar az infrastrukturális ellátottság szempontjából problémás, kedve-

zötlen életkörülményeket kínáló és a növekvő elvándorlás miatt előregedő népességű 1000 főnél kisebb településen él (Lelkes 2004b).

Dél-szlovákiai területi egyenlőtlenségek a munkaerőpiac ágazati mutatóiban

Egy régió belül a foglalkoztatottak arányának ágazati megoszlása tükrözi a régió társadalmi és gazdasági sajátosságait. A foglalkoztatottság dél-szlovákiai ágazati szerkezetében előkelő helyen van a mezőgazdaság, amit részben a vizsgált tér természeti környezete magyaráz (Dél-Szlovákia az ország legjobb agráradoottságaival rendelkező része, a mezőgazdasági termelés az ott élők alapfoglalkozásának számít évszázadok óta), másrészt pedig ezen agrárjelleg az elmúlt évtizedek csehszlovák/szlovák kormányzati politikának az eredménye (perifériaként kezelték, az infrastrukturális, ipari és idegenforgalmi beruházásokkal elsősorban a szlovák lakosság régiókat célozták meg). Az ország uniós csatlakozása a dél-szlovákiai agrárium számára egyrészt piacnövekedést jelentett, másrészt azonban a hazai piaci verseny erősödését is. Ez utóbbiban az ágazat zöldségtermesztési ága összeroppant a külföldről beáramló olcsó zöldségekkel szembeni árversenyben, aminek következtében az elmúlt 2 év alatt az évtized elejére stabilizálódott agrármunkaerő lélekszáma mintegy 10%-al esett vissza. Ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy az uniós forrásoknak köszönhetően összességében az agrárium versenyképessége növekedett (bár a szomszédos reformállamoktól eltérően lényegesen kevesebb támogatást kaptak a szlovákiai agrárvállalkozások).

A dél-szlovákiai ipar mutatói általában elmaradnak a szlovákiai átlagtól. A kevés ipari termelés (elsősorban élelmiszeripar, építőipar, bányaiipar, textilipar), melynek otthont adtak a magyar kisebbség által lakott dél-szlovákiai régiók, az 1990-es években csaknem teljesen leépült régió középső és keleti részén – aminek következtében tartósan magas munkanélküliségi ráta sújtja ezen régiókat (Korec 2005). Az elmúlt fél évtizedben kedvező ipari foglalkoztatási folyamatok (mindenekelőtt az élelmiszeriparon és az elektrotechnika-iparon belül) egyértelműen csak Dél-Szlovákia nyugati járásait és városait érintették (és segítették csökkenteni a munkanélküliséget). A régió középső és keleti járásaiban elvétve ment egy-két munkahelyteremtő ipari beruházás (Losonc, Kenyhec).

Az ország az uniós csatlakozással párhuzamosan a világ egyik legnagyobb autógyártójává vált – köszönhetően a francia Peugeot-Citroen és a dél-kórei Kia autógyárak 2004–2006 időszakban végrehajtott hatalmas autóiipari beruházásainak Nagyszombatban és Zsolnán. A szlovákiai iparban tehát jó kilátásai vannak olyan vállalatnak, amelynek sikerül a gépkocsigyártók szállítói közé besorakozni. Ezen tények fényében Dél-Szlovákia ipari szerkezete rövid és középtávon arra van ítélve, hogy a gépjárműipart szolgálja. E tekintetben példaértékű Dunaszerdahely és Nagymegyér

városok sikertörténete, ahol a városok stratégiai fontosságú elhelyezkedésének és a megfelelő szabad munkaerőnek köszönhetően több esztendeje sikeres autógyártó beszállítók telepedtek meg (a megrendelőik közt a szlovákiai autógyártók mellett fontos szerepet játszik a győri Audi is), s közel 1500 munkahelyet teremtettek. A autógyártó beruházásokban rejlő biztató dél-szlovákiai jövőt támasztja alá, hogy 2007 tavaszán újabb két autógyártó telepedett meg Dél-Szlovákiában: az akkumulátorokat gyártó osztrák BannerBatterien vállalat a Dunaszerdahely melletti Egyházkarcsán építi fel új üzemét (a 60 millió eurós beruházás eredményeként évi 3 millió darab akkumulátor gyártására alkalmas üzem épül meg, ahol 200 embert alkalmaznak majd), míg a dél-koreai Sewon Rimaszombatban lát neki a főként kábelkötegeket gyártó üzemének a kiépítéséhez (ahol 1 000 embert kívánnak foglalkoztatni 2008-tól).

A tercier szektorban foglalkoztatottak népességén belüli részaránya elmarad az országos átlagtól, amit a már korábban említett alacsony urbanizáltsági szint és a cseh-szlovák/szlovák kormányzati politikák magyaráznak. Azonban a jövőt illetően kedvező jel lehet, hogy a tercier szektor gazdasági szerepe folyamatos erősödést mutat, amivel párosul az ágazatban foglalkoztatott munkaerő számának stabil növekedése is. Ezen létszámnövekedés elsősorban a dél-nyugati régióban jelentős – amiben kiemelkedik a kereskedelem és az idegenforgalom hatása¹⁵. Az elkövetkező években a tercier szektorban dolgozók számának növekedéséhez számottevő mértékben hozzájárulhatnak az uniós csatlakozás következtében a tárgyalt régió nyugati felében megtelepülni szándékozó fuvarozási-logisztikai vállalatok, amelyek nagy érdeklődést mutatnak ezen régió iránt egyrészt a Bécs–Budapest–Pozsony fejlesztési háromszög közelsége, másrészt a rendelkezésre álló és uniós viszonylatban olcsó munkaerő miatt. A fuvarozási-logisztikai tercier ágazat régióbeli fényes jövőjét támasztja alá a Metrans Danubia Rt. 180 millió euró ráfordítással Dunaszerdahelyen megépült logisztikai ipari parkja, amely az európai viszonylatban egyre jelentősebb kombinált fuvarozást szolgáló átrakodó-állomás lett. A terminált 2006 végéig 200 ezer négyzetméternyi területen építették fel, amely Prága után a második legnagyobb, ilyen célú létesítmény Közép-Kelet-Európában (itt rakják majd át, s indítják tovább azokat a konténereket, amelyek vasúton vagy a közúton érkeztek). A logisztikai centrum alkalmazottainak a száma az induláskor négyszáz fő volt, de a szatellitcégeknek köszönhetően a közeljövőben várhatóan további 1500 új munkahely teremődik a régióban.

Dél-szlovákiai területi egyenlőtlenségek a munkanélküliségi viszonyokat illetően

A társadalmi-gazdasági folyamatok alakulása és egyenlőtlen területi megoszlása kitűnően követhető a munkanélküliségi folyamatokból, amelyek hűen adják vissza egy-egy régió társadalmi-gazdasági problémáit. 2006. április 30-án a 120 136 fő munkanélkülit tartott nyilván a Munka-, Szociális- és Családügyek Hivatala a szá-

mottező magyar kisebbség által lakott 16 dél-szlovákiai járásban¹⁶. Két évvel korábban, az ország EU-ba történő lépésének előestéjén a regisztrált munkanélküliek száma 42 705 fővel volt több, akkor ugyanis az érintett régióban összesen 162 841 fő munkanélkülit tartott nyilván az illetékes hivatal.

Két évvel az EU-taggá válás után a munkanélküliségi szint országos mértéke 11,04% volt, mely érték munkaerő-piaci körülmények jelentős javulásáról tanúskodik. Az országos átlagtól kedvezőbb munkapiaci viszonyokat – a munkanélküliségi rátát véve figyelembe – immár 5 magyar jellegű járás mondhatott a magáénak: Nyitrai, Dunaszerdahelyi, Galántai, Szenci, Komáromi. Az utóbbi járásban a foglalkoztatottsági körülmények javulása elsősorban a szomszédos magyarországi ipari parkoknak köszönhető, ugyanis Szlovákia és Magyarország uniós csatlakozását követően Magyarországon megszűntek a szlovákiai munkaerő foglalkoztatásának számtalan akadálya, amelyek korábban fékeztek a szabad munkaerővándorlást.

A dél-szlovákiai maximális és minimális munkanélküliségi szint megoszlását illetően nem történt nagy változás az uniós tagság első két évében: 2006 áprilisában a legkedvezőtlenebb dél-szlovákiai munkanélküliségi szint (Rimaszombati járás) változatlanul a legkedvezőtlenebb értéknek számított országos viszonylatban is, míg a legkedvezőbb dél-szlovákiai munkanélküliségi szint (Szenci járás) a 7. legkedvezőbb érték volt országos viszonylatban.

2. táblázat. A munkanélküliségi ráta regionális megoszlása két évvel az EU-ba lépést követően

Régió (járás, kerület, ország)	2006. IV. 30-án (%)	Sorrend	Régió (járás, kerület, ország)	2006. IV. 30-án (%)	Sorrend	Régió (járás, kerület, ország)	2006. IV. 30-án (%)	Sorrend
Rimaszombat	29,88	1	Szinna	14,41	28	Dunaszerdahely	8,42	55
Nagyőrce	28,52	2	Sztropkó	13,70	29	Turócszentmárton	8,41	56
Töketerebes	24,58	3	Vágsellye	12,34	30	Bán	8,08	57
Késmárk	24,42	4	Homonna	12,08	31	Vágbeszterce	8,03	58
Nagykürtös	24,33	5	Érsekújvár	11,99	32	Nyitra	7,57	59
Rozsnyó	24,19	6	Rózsahaegy	11,65	33	Galgóc	7,55	60
Szobránc	21,90	7	Stubnyafürdő	11,57	34	Szokolca	7,13	61
Kassa-környék	21,65	8	Alsókubin	11,16	35	Besztercebánya	6,99	62
Losonc	21,48	9	Nagybicsse	11,11	36	Nagyszombat kerület	6,99	
Kisszeben	21,10	10	Nyitra kerület	11,10		Galánta	6,75	63
Poltár	20,86	11	Szlovákia	11,04		Trencsén kerület	6,37	
Gölnicbánya	20,56	12	Kiszucaújhely	10,93	37	Miava	5,85	64
Nagymihály	19,03	13	Poprád	10,87	38	Zsolna	5,76	65
Varamó	18,70	14	Zólyom	10,59	39	Nagyszombat	5,65	66
Korpona	18,24	15	Simony	10,54	40	Vágújhely	5,29	67
Zsarnóca	17,99	16	Kassa 2	10,32	41	Pöstyén	5,22	68
Besztercebánya kerület	17,87		Aranyosmarót	10,28	42	Puhó	4,72	69
Kassa kerület	17,56		Komárom	10,11	43	Malacka	4,63	70
Selmecbánya	17,19	17	Ólubló	10,10	44	Ilava	4,18	71
Mezőlaborc	16,88	18	Nagytapolcsány	10,01	45	Bazin	3,36	72
Lőcse	16,66	19	Turdossin	10,00	46	Szenc	3,31	73
Léva	16,31	20	Kassa 3	9,88	47	Trencsén	3,12	74
Bártfa	16,25	21	Kassa 1	9,33	48	Pozsony kerület	2,62	
Felsővízköz	16,25	22	Námesztó	9,17	49	Pozsony 5	2,43	75
Igló	16,19	23	Csaca	8,92	50	Pozsony 3	2,18	76
Gyetva	16,12	24	Szenice	8,85	51	Pozsony 2	2,11	77
Eperjes kerület	15,50		Liptószentmiklós	8,83	52	Pozsony 1	1,96	78
Brezsnóbánya	15,19	25	Zsolna kerület	8,80		Pozsony 4	1,93	79
Garamszentkereszt	14,95	26	Kassa 4	8,60	53			
Eperjes	14,66	27	Privigye	8,49	54			

Megjegyzés: 2006. április 30-i állapot

Forrás: Munka-, Szociális- és Családügyek Hivatala, 2006

A dél-szlovákiai régió munkaerő-piacának elsődleges problémája a tartós munkanélküliség – 2006 tavaszán a regisztrált munkanélküliek közel 60%-a várt már több mint egy éve munkalehetőségre. Ez a problémakör évről évre nő, ugyanis a tartósan munkanélküliek szakmai képzettségének megfelelő munkahelyteremtő beruházás már egy évtizede várat magára a régió járásainak többségében. A legkedvezőtlenebb a helyzet a Nagykürtösi és a tőle keletre fekvő járásokban, ahol a nyilvántartottak közel 3/4 már egy éve sikertelenül próbál elhelyezkedni, míg az álláskeresők 1/3-nál ez az időtartam a két évet is meghaladja (a Rimaszombati járásban a regisztrált munkanélküliek 52%-a legalább két éve nem tud elhelyezkedni)¹⁷.

8. ábra. A munkanélküliségi ráta területi megoszlása járások szintjén – két évvel az EU-ba lépést követően (2006. április 30-i állapot)

*Forrás: Munka-, Szociális- és Családügyek Hivatala, 2006
Szerkesztette: Szerző*

A nyilvántartott munkanélküliek közül a legtöbb álláskereső a géplakatos, kőműves, festő és mázoló, mezőgazdasági munkás, élelmiszer és egyéb bolti eladó szakmát képviseli. A regisztrált munkanélküliek közel 1/3-a dolgozott segédmunkásként az utolsó munkahelyén. A munkanélküliek nemi összetételének a vizsgálatok szembetűnik, hogy a régió összes járásában a férfiak aránya jóval magasabb. Ez mindenekelőtt azzal magyarázható, hogy a gazdasági szerkezetváltás során elsősorban azokban az ágazatokban történt létszámleépítés, ahol a nők foglalkoztatottsága alacsonyabb volt (bányaipar, szerszámgépgyártás, mezőgazdaság stb.).

A munkaerőpiacon való elhelyezkedés problémája leginkább a mindössze alapiskolai, szaktanintézeti, illetve szakközépiskolai végzettséggel rendelkezőket sújtja. Az utóbbi két intézménytípus évről-évre újratermeli a munkapiacra túlkínálatként jelentkező szakmunkásokat és szakközépiskolai végzettségűeket¹⁸. Néhány szakmában egyre kilátástalanabbak a pályakezdők és a nem pályakezdők esélyei az elhelyezkedésre (ilyenek például a mezőgazdasági szakközépiskolai végzettséggel rendelkezők).

2007 májusában, három évvel az uniós csatlakozást követően a munkanélküliség erőteljes térségi és települési differenciáltsága alapján öt sajátosság figyelhető meg a vizsgált térségben a munkanélküliség területi megoszlását illetően.

– *Nyugat-kelet dualizmus*

A munkaerő-piaci vonzáskörzetek földrajzi koordinátái alapján nyugat-keleti irányban munkanélküliség mértéke szerinti lejtő figyelhető meg. Közel hatszoros eltérés érzékelhető a legjobb mutatókkal rendelkező nyugati járások, valamint a kedvezőtlen munkaerő-piaci viszonyokkal rendelkező keleti járások között.

– *Társadalmi-gazdasági elmaradottság – munkanélküliség*

Az elmaradott infrastruktúrájú és kedvezőtlen társadalmi és gazdasági szerkezetű régiókban a munkanélküliség lényegesen magasabb, mint a kedvező infrastruktúrával, humán erőforrás és gazdasági szerkezettel rendelkező régiókban.

– *Területi stabilitás*

A munkanélküliség területi különbségei gyakorlatilag változatlanok – a munkanélküliség szempontjából legkedvezőtlenebb helyzetű munkaerő-piaci körzetek 2007-ben szinte kivétel nélkül megegyeznek az évekkal korábbiakkal. A munkanélküliség abszolút értéke körzetenként változott, de a térségek relatív helyzete mozdulatlan, ezzel is jelezve, hogy a dél-szlovákiai régió munkanélküliségének mélyben gyökerező okai rövid távon nehezen változtathatók.

– *Falusi és városi munkanélküliség*

A területi különbségek másik meghatározó tényezője a településtípusok, településnagyság-csoportok közötti különbség. A munkanélküliség a falun élő munkavállalókat erőteljesebben érintette, mint a városiakat. Részben a meglévő képzettségbeli és iskolázottsági különbségek miatt, részben azon oknál fogva, hogy a falusi munkavállalók többsége a leginkább sújtott szférában, az agráriumban dolgozott.

– *Geopolitikai helyzet szerepe*

A dél-szlovákiai régió határ menti periférikus fekvése az uniós csatlakozás előtt negatívan hatott a terület társadalmi-gazdasági fejlődésére, 2004 májusa után azonban a határ menti fekvés versenyelőnyt jelent a tárgyalat régió számára, fokozottan azon dél-szlovákiai régiókban, amelyek fejlett magyarországi régiókkal szomszédosak. A határon átnyúló együttműködések konkrét és lényeges eszközei lehetnek a terület potenciális lehetőségeinek feltárásában és kihasználásában.

Az elkövetkező években a dél-szlovákiai munkanélküliség csökkentéséhez legjelentősebb mértékben a régió turisztikai és logisztikai potenciáljának a kihasználása, illetve a régióban megvalósítandó ipari parkok járulhatnak hozzá. Az utóbbi beruházások tényleges létrehozására azonban több belső és külső tényező fékező hatással van. A belső faktorok közt kiemelendő a telkek tisztázatlan tulajdonosi szerkezete, az elmaradott infrastruktúra, az önkormányzatok problémás gazdasági helyzete, a képzett munkaerő hiánya, illetve azok elvándorlása, valamint az állami támogatásnak az ipari parkok ügyében hiányzó egységes szabályrendszere. A dél-szlovákiai ipari parkok létrehozását fékező legjelentősebb külső tényező több környező or-

szágnak (Románia, Ukrajna, Bulgária) a szlovákiai bérszinttől lényegesen alacsonyabb bérszintje¹⁹. Az elkövetkező években a dél-szlovákiai munkanélküliek számának fogyásához továbbá hozzájárulhat még az a tény is, hogy Dél-Szlovákia az uniós felsőoktatási tér részévé vált, így a szlovákiai magyar kisebbség tagjai számára megnyíltak a magyarországi felsőoktatási intézmények kapui, a magyar kisebbség tagjai nyelvi akadály nélkül szerezhetnek felsőfokú végzettséget, így növelve a munkaerőpiaci versenyképességüket. A magyarországi felsőoktatási intézmények iránti hatalmas érdeklődés bizonyítéka, hogy 2006-ban már – első ízben – a Magyarországgal szomszédos országok közül Szlovákiából jelentkeznek a legtöbben magyarországi felsőoktatási képzésre (összesen 933-an), annak ellenére, hogy a korábbiaknál jóval szélesebb lehetőség van a szülőföldön is magyarul tanulni (Horváth, Ríz 2006). A dél-szlovákiai humán erőforrás jövőbeni fejlesztésében természetesen nem hagyható figyelmen kívül az uniós csatlakozással egyidőben Komáromban megalapított Selye János Egyetem, ahol 2006 szeptemberében már ezer nappali és ezerszáz levelező tagozatos diák kezdte meg az új tanévet.

Dél-szlovákiai területi egyenlőtlenségek a munkaerőpiac bérezési szintjeiben

Az EU-hoz történő felzárkózás egyik sarkalatos kérdése a bérek felzárkózása, amely alapvetően két nézőpont miatt kerül előtérbe: egyrészt a gazdaság nemzetközi versenyképessége, másrészt a társadalmi jólét, életszínvonal alakulása szempontjából (Viszt, Adler 2001). 2004-ben a magyar kisebbség által lakott 16 járás közül egyetlen járás sem tartozott az első 30 legmagasabb átlagkeresetű járás közé az országban.

2005-ben Szlovákiában a statisztikai hivatal által kimutatott átlagbér mintegy 18 400 Sk volt. A fővárostól kelet felé távolodva a bérek nagysága erőteljesen csökken. A megélhetési nehézségeket tehát a régió középső és keleti körzeteiben a magas munkanélküliség mellett az alacsonyabb jövedelmi viszonyok is fokozzák (az átlagkereset az országos átlagtól 25-30%-al alacsonyabb), s együttes hatásuk miatt az utóbbi években a háztartások túlnyomó része pénzügyi nehézségekkel küzd (Michálek, 2005). A közép-és kelet-szlovákiai járások településein a munkalehetőség hiánya miatt sokan elvállalják a minimálbérért felkínált munkalehetőségeket is, amelynek nagysága 2005 október 1-től 2006 október 1-ig 6900 Sk volt (a minimál órabér 39,70 Sk) a Dzurinda-kormány határozata értelmében.

Az alacsony dél-szlovákiai bérszint mellett azonban fontos megemlíteni, hogy a dél-szlovákiai tér több járásában az uniós csatlakozás után a bérszintek növekedési üteme felgyorsult, amit legfőképpen a magyarországi ipari parkok által nyújtott munkahelyeknek köszönhető. 2005-ben a 16 határ menti járásból 4 járásban (Lósonci, Komáromi, Nagykürtösi, Vágsellyei) a bérszintek növekedési indexe meghaladta az országos átlagot, amire az uniós csatlakozást megelőzően nem volt példa.

Az elkövetkező években a 2006 nyarán hatalomra jutott Fico-kormány a minimálbérek jelentős emelését tervezi (a kormány elképzelése szerint a minimálbért az átlagkeresetek 60%-ban kellene meghatározni), amit azonban a gazdasági szakértők többségén kívül a munkaadók és az egyéni vállalkozók is elleneznek²⁰. Ezen szándék megvalósítása felé tett első lépésként értelmezhető, hogy a Fico-kormány 2006 október 1-től a havi minimálbért 7600 Sk-ra emelte (a minimál órabér 43,70 Sk-ra növekedett).

3. táblázat. Az átlagkeresetek regionális megoszlása

Szlovákia, kerület, járás	Bruttó átlagkereset 2004-ben Sk-ban	Sorrend a járások szintjén	Szlovákia, kerület, járás	Bruttó átlagkereset 2004-ben Sk-ban	Sorrend a járások szintjén
Szlovákia	17 444	–	Rózsahegy	16 324	19
Pozsony kerület	22 969	–	Stubnyafürdő	12 302	72
Pozsony 1	23 250	4	Turdossin	13 568	55
Pozsony 2	24 328	2	Zsolna	16 550	18
Pozsony 3	21 811	5	Besztercebánya kerület	14 760	–
Pozsony 4	24 133	3	Besztercebánya	15 562	26
adjustrightPozsony 5	21 357	6	Selmecbánya	15 753	24
Pozsony összesen	23 350	–	Breznóbánya	15 802	23
Malacka	20 147	7	Gyetva	13 319	56
Bazin	16 130	22	Korpona	13 153	58
Szenc	17 435	11	Losonc	12 772	65
Nagyszombat kerület	16 221	–	Poltár	13 076	60
Dunaszerdahely	13 921	52	Nagyróce	14 342	48
Galánta	15 035	34	Rimaszombat	13 101	59
Galgóc	16 734	15	Nagykürtös	11 813	78
Pöstyén	15 597	25	Zólyom	14 506	42
Szenice	15 051	33	Zsarnóca	13 846	53
Szokolca	17 650	10	Garamszentkereszt	16 728	16
Nagyszombat	18 166	9	Eperjes kerület	13 846	–
Trencsén kerület	15 127	–	Bártfa	11 122	79
Bán	12 991	62	Homonna	14 355	46
Ilava	14 472	44	Késmárk	14 965	35
Miava	15 167	31	Lőcse	12 564	67
Vágújhely	16 222	20	Mezőlaborc	12 032	76
Simony	12 462	68	Poprád	16 162	21
Vágbeszterce	15 243	29	Eperjes	14 349	47
Privígye	15 473	28	Kisszeben	12 886	64
Puhó	18 167	8	Szinna	11 832	77
Trencsén	14 626	38	Ólubló	13 069	61

Szlovákia, kerület, járás	Bruttó átlagkereset 2004-ben Sk-ban	Sorrend a járások szintjén	Szlovákia, kerület, járás	Bruttó átlagkereset 2004-ben Sk-ban	Sorrend a járások szintjén
Nyitra kerület	14 641	–	Sztropkó	12 370	70
Komárom	12 929	63	Felsővízköz	12 246	73
Léva	14 495	43	Varannó	12 325	71
Nyitra	15 057	32	Kassa kerület	17 064	–
Érsekújvár	14 527	41	Gölnicbánya	12 397	69
Vágsellye	16 834	13	Kassa 1	16 601	17
Nagytapolcsány	14 360	45	Kassa 2	24 972	1
Aranyosmarót	14 789	36	Kassa 3	14 584	40
Zsolna kerület	15 413	–	Kassa 4	15 362	27
Nagybiccse	14 341	49	Kassa környék	14 132	50
Csaca	12 165	74	Nagymihály	14 120	51
Alsókubin	15 215	30	Rozsnyó	14 702	37
Kiszucaújhely	16 771	14	Szobránc	12 092	75
Liptószentmiklós	14 606	39	Igló	13 693	54
Turócszentmárton	16 948	12	Töketerebes	12 731	66
Námesztó	13 317	57			

Megjegyzés 1: 2004-re vonatkozólag s a legalább 20 főt foglalkoztató munkahelyekről van szó.

Megjegyzés 2: 2004-ben 1 euro átlagosan 39,50 Sk körül mozgott.

Forrás: Szlovák Köztársaság Statisztikai Hivatala, 2006

Dél-szlovákiai területi egyenlőtlenségek a nemzetközi munkaerő-migrációt illetően

Az elmúlt két év rácsfolt azokra a várakozásokra, hogy Szlovákia uniós csatlakozását követően a szlovákiai munkaerő tömegesen hagyja majd el az országot a régi tagállamok irányába. Két évvel az EU bővítést követően megállapítható, hogy a sokak által feltételezett nyugat-európai irányú munkaerő-migráció nem vált valóra, sőt, egy korábban keveset tárgyalt új munkaerő-piaci jelenség figyelhető meg. Ez pedig a szlovákiai munkaerőnek Csehországba és Magyarországra történő áramlása, mivel a szlovákiai munkaerő számára – az alacsony szlovákiai bérek és a magas szlovákiai munkanélküliség miatt – mindkét szomszédos új uniós állam is vonzó munkaerő-piaci körülményeket kínál. Szlovákia uniós csatlakozását követően az előbbiben a hivatalosan munkát vállaló szlovák állampolgárok száma 77 ezer fő, az utóbbiban 20 ezer fő²¹. A Csehországban és Magyarországon ténylegesen dolgozók lélekszáma azonban a hivatalos adatoktól mintegy 50%-al magasabb (a SzK Munka-, Szociális- és Családügyi Minisztériuma becslése alapján).²²

A dél-szlovákiai munkaerő esetében a fenti két állam (Csehország, Magyarország) felé irányuló migráció mértéke elsősorban Magyarország irányába jelentős. A döntően Magyarországra felé irányuló munkaerő-migráció 5 tényezővel magyarázható:

- a dél-szlovákiai régiók munkanélküliségi szintje lényegesen magasabb a szomszédos magyarországi régiók munkanélküliségi szintjétől,
- a magyarországi átlagbérek kb. 30%-al magasabbak a szlovákiai átlagbérekénél,
- a magyarországi minimálbér mintegy 40%-al magasabb a szlovákiai minimálbértől,
- a magyarországi munkavállalás a földrajzi közelség miatt megoldható sok esetben napi ingázással,
- a dél-szlovákiai munkaerő jelentős hányada a magyarországi munkavállalás során nem ütközik nyelvi korlátokba (a határ déli oldalán munkát vállalók döntő hányada magyar nemzetiségű).

A Magyarországon dolgozó szlovák állampolgárok közel kétharmada Dunaszerdahely, Érsekújvár, Komárom, Párkány és Ipolyság vonzáskörzetéből utazik magyarországi munkahelyére, amelyek majdnem teljes mértékben Vác, Esztergom, Komárom, Tatabánya és Győr környékén lévő ipari vállalatok. Az ingázók száma Szlovákia keleti részén is emelkedik, azonban a kelet-szlovákiai ingázók is elsősorban Magyarország északnyugati területein elhelyezkedő cégeknél állnak alkalmazásban, mivel keleten kevés munkaalkalmat biztosító perifériaterületek érintkeznek egymással a határ két oldalán (Baranyi, Balcsók 2004).

A szlovákiai munkaerő többsége a gyártásban helyezkedik el, s döntő többségüket nagyvállalatok alkalmazzák. A közép- és felsővezetésben, valamint szellemi munkakörben lényegében elhanyagolható a szlovákiai munkaerő jelenléte (összeségében mindössze néhány száz főről van szó).

4. táblázat. A szlovák állampolgárok magyarországi munkavégzésre való kölcsönzésének SWOT-elemzése

Erősségek	Gyengeségek
<ul style="list-style-type: none"> – a magyarországi munkaadó jelentős költségmegtakarítása (legfőképpen a Szlovákia és Magyarország közt fennálló adó és bérszintbeli különbségek miatt) – a munkavállalók gyors pótlása – az alacsony képzettségű szlovákiai munkaerő számára bevételi forrás biztosítása – a munkanélküliségi ráta csökkenése Szlovákiában 	<ul style="list-style-type: none"> – a munkaerő-kölcsönzésben levő foglalkoztatottak motiválatlansága a munkaszerződések ideiglenes volta miatt – a munkaerő-kölcsönzésben levő foglalkoztatottak kiszolgáltatottsága – állandó munkaszerződés hiányában a foglalkoztatottak létbiztonságának elvesztése
Lehetőségek	Veszélyek
<ul style="list-style-type: none"> – a munkaerő-kölcsönzésben levő foglalkoztatottak közös fellépése jobb bérezési feltételekért 	<ul style="list-style-type: none"> – a magas fluktuáció és a munkaerő motiválatlansága destabilizálhatja a termelést

Forrás: Saját szerkesztés.

A Magyarországon munkát vállaló szlovák állampolgárok döntő többségénél a napi ingázás jellemző, valamint az, hogy alacsony iskolai végzettséggel rendelkeznek s

nem állandó alkalmazotti státuszban vannak, hanem munkaerő-kölcsönzési formában dolgoznak (a munkaerő-kölcsönző cégek állnak szerződéses viszonyban a magyarországi ipari nagyvállalatokkal). A Magyarországon állandó alkalmazásban levők lélekszáma messze elmarad a Magyarországon munkaerő-kölcsönzési formában dolgozók száma mögött, valamint ezen csoportba tartozók meghatározó ismeret-tőjegy, hogy többségük magasabb iskolai végzettséggel rendelkezik.

Tekintettel arra, hogy Szlovákia és Magyarország egyazon gazdasági és politikai unióhoz tartozva a jövőben is egymás kölcsönös és együttes gazdasági fejlődésében érdekelt, az elkövetkező 1-2 éven belül elkerülhetetlen lesz egy határ menti regionális foglalkoztatáspolitikai együttműködés kialakítása Szlovákia és Magyarország közt. Napjainkban a szlovák-magyar határon átnyúló regionális foglalkoztatáspolitikai együttműködés legsikeresebb színterének a Dunaszerdahelyi járás és Győr-Moson-Sopron Megye alkotta régió számít, ahol a Dunaszerdahelyi járás Munka-, Szociális- és Családügyek Hivatala és a Győr-Moson-Sopron Megyei Munkaügyi Központ által 2005-ben aláírt Foglalkoztatási Paktum új fényben világítja meg a határon átnyúló munkaerő-piaci folyamatok kezelését. Ezen kezdeményezés célja a szlovákiai és a magyarországi foglalkoztatási színvonal növelése, a munkanélküliség csökkentése, új munkahelyek teremtése a térség gazdasági társaságainak a bevonásával, valamint a meglévő munkahelyek megőrzéséhez szükséges szakképzések beindítása és az illegális munkavállalás megszüntetése. Az egyezmény előírja egy munkaerő-piaci adatbázis létrehozását, mely a regionális munkaerőpiac feltérképezése által elősegíti majd a jelenlegi munkanélküliek munkavállalását, valamint nagy figyelmet szentel a nők, a pályakezdők és a megváltozott munkaképességű személyek munkaerő-piaci lehetőségeinek az elősegítésére.

A területfejlesztés és a szlovákiai magyarság (politikai környezet, önkormányzatok, nonprofit szféra, vállalkozások)

A szlovákiai kormányzati intézkedések a területfejlesztési politikában 1998-ig a korábbi évtizedek területfejlesztési gyakorlatát követték – kevés kivételtől eltekintve elsősorban a szlovák nemzetiségű lakosság által lakott falvak és régiók fejlesztését célozták (ezt támasztja alá többek közt a magyar kisebbség által lakott régiók közlekedési infrastruktúrájának katasztrofális állapota). A magyar kisebbség által lakott dél-szlovákiai régió erőteljes gazdasági és szociális felemelkedése, valamint az ország többi régiójához való felzárkózásának folyamata az 1998-as parlamenti választásokat követően kezdődött el.

A szlovákiai magyar tér az elmúlt 8 év alatt viszonylag kedvező regionális fejlesztési megközelítésnek örvendhetett, amiben döntő tényező az MKP kormánytagsága volt – az elmúlt két választási ciklusban a SzK Építésügyi és Regionális Fejlesztési

Minisztériuma, a SzK Környezetvédelmi Minisztériuma az MKP irányítása alatt volt, az MKP jelöltje töltötte be a regionális politikáért felelős kormány-alelnöki tisztséget, valamint 2002-2006 közt a SzK Mezőgazdasági Minisztériumát is az MKP vezette. Az MKP kormányzati szerepvállalásának eredményeképpen elfoglalt miniszteri székeken kívül a magyarlakta régiók fejlődéséhez az is hozzájárult, hogy megváltozott az a légkör, ami a felvidéki magyarokat körülvette (bár a nemzeti hovatartozásból eredő konfliktusok nagy része nem oldódott meg, mégis, az MKP koalíciós részvétele a közélet elfogadott, jelentős szereplőivé tette a magyarok képviselőit, a szlovák lakosság is kisebb gyanakvással fogadta a magyarok részéről elhangzott javaslatokat, terveket). A fentiekben vázolt vezetői-irányítói pozíciók és a magyar kisebbségnek javuló megítélése a többségi nemzet részéről hozzásegítették a déli régiót annak versenyképes felzárkózásához az ország többi részéhez: támogatva a források igazságos szétosztását és az állami regionális fejlesztési intézményi hálózat megfelelő kiépítését a magyarlakta régiókban.

Az uniós csatlakozást követően a központi kormányzati intézkedések mellett a regionális önkormányzatok is fontos fejlesztés-hozatali szereplőkké léptek elő. A szlovákiai magyarság által lakott régió területe a nagy kelet-nyugati kiterjedéséből adódóan 5 regionális önkormányzati régióhoz tartozik. A regionális fejlesztés támogatásáról szóló 503/2001 Tt. számú törvény értelmében 2003-tól valamennyi kerület rendelkezik gazdasági és szociális fejlődésének középtávú programjával. E programokban a szlovák-magyar határvidéket érintő fejlesztési elképzelések, a terület fent vázolt feldaraboltsága miatt, mellőzik a határ mente természetes régióit, a fejlesztési dokumentumok a déli területeiket képző és jelentős magyar kisebbséggel rendelkező települések és kistérségek fejlesztését mindenekelőtt észak-déli irányban tárgyalják, mellőzik a szlovák-magyar határ mente átfogó fejlesztését. A szlovák-magyar határ menti régiók közti természetesen kínáló kelet-nyugati fejlesztési lehetőségeket nem, vagy alig érintik (a kevés kivétel közt talán a legjelentősebb a Pozsony-Dunaszerdahely-Érsekújvár közvetlen kapcsolatot biztosítandó gyorsforgalmi út, azonban ezen beruházás is mindössze homályos tervként szerepel 15 évnyi távlatban²³). A kerületi önkormányzatok stratégiai tervei elsősorban a dél-szlovákiai régió foglalkoztatási problémáinak a megoldását kezelik kiemelten, mely cél érdekében a dokumentumok kivétel nélkül a kis- és középvállalkozások számának a növelését említik meg hatékony eszközként a probléma megoldására. A vállalkozások ágazati szerkezetét illetően a programok hangsúlyozottan kezelik az idegenforgalmat, mint jelentős munkaerőt lekötő ágazatot, melynek a feltételei éppen azon régiókban a legjobbak, ahol a legnagyobbak a szociális feszültségek (Gömör, Nógrád). A dél-szlovákiai kerületek fejlesztési dokumentumairól azonban el kell még mondani, hogy kivétel nélkül hangsúlyozzák a határ menti fekvésből adódóan kínáló gazdasági fejlesztési lehetőségeket, a reformokkal kapcsolatos tapasztalatcsere szükségességét, a határ mentén létrejött eurorégiók pozitív szerepét.

5. táblázat. Az MKP polgármestereinek megoszlása az egyes járásokban az 1998., a 2002. és a 2006. évi helyi önkormányzati választások alkalmával

Járás, Szlovákia	Jelentősebb magyar populációval rendelkező községek száma	Az MKP polgármestereinek megoszlása		
		1998	2002	2006
Szenc	14	4	5	4
Dunaszerdahely	66	33	37	32
Galánta	22	13	13	13
Vágsellye	11	5	4	5
Komárom	37	25	18	18
Érsekújvár	37	20	16	15
Nyitra	15	5	4	3
Léva	54	16	18	17
Nagykürtös	34	13	16	14
Losonc	27	9	10	10
Rimaszombat	69	35	28	25
Nagyróce	14	5	5	4
Rozsnyó	32	11	16	15
Kassa környék	27	11	14	12
Töketerebes	36	19	20	16
Nagymihály	17	12	10	12
Szlovákia összesen	512	238	234	215

Forrás: www.valasztas.sk, www.mkp.sk

A magyar kisebbség által lakott tér fejlesztésében további meghatározó szereplők a tárgyalt terület települési önkormányzatai, amelyek intézkedéseikkel az ott élő magyarság számára lényegesen elősegíthetik a nemzeti identitás megőrzését is a gazdasági növekedés mellett. A magyar kisebbség az általa lakott dél-szlovákiai falvak többségében kedvező részaránytal bír, aminek következtében az önkormányzatok többségében a kisebbségi létből származó hátrányokat is érzékenyen kezelő települési önkormányzatok irányítják a helyi fejlesztéseket. A 2006-os önkormányzati választásokon 531 településen összesen 215 polgármesteri, valamint 1952 önkormányzati képviselői helyet szerzett. Ezen magas szám – ami az MKP erős önkormányzati pozícióját tükrözi – nagyon kedvező a dél-szlovákiai tér és az ott élő magyarság jövőbeli fejlődése szempontjából, ugyanis a régió fejlesztési irányjaiban megvalósíthatóak a szlovákiai magyar kisebbség és annak terének összehangolt fejlesztési stratégiája (s az MKP célkitűzései).

Fontos azonban megjegyezni, hogy a 2006. évi önkormányzati választásokon azonban az MKP szereplése az eddigi leggyengébb eredményt hozta, ugyanis sok esetben az MKP politikai támogatottsága regionális és helyi szinten visszaesett a párt színeiben fellépő antidemokratikus lokális szereplők miatt. Valamint megjegyzendő, hogy a magyar kisebbségi tér és a magyar kisebbség gondjainak kezelésében nem lehet tekinteni az MKP-t kizárólagos kormányzati és önkormányzati politikai szereplőnek, sőt, a párt sok esetben a versenyhátrányos települések és régiók felzárkózása ellen tett és tesz lépéseket (példa erre a Komárom-központúság a humán erőforrás fejlesztése kapcsán²⁴).

A szlovákiai magyar civil társadalom alacsony fejlettséget mutatott a regionális fejlesztési aktivitások terén egészen a kilencvenes évek végéig, bár az elmúlt fél évtizedben ugyan történtek változások ezen a téren, azonban máig megdöbbentő, hogy a szlovákiai magyar kisebbségi intézményrendszer alig ismeri a „civil szektor”, a „civil szféra”, a „civil szervezet” fogalmát (Tóth 2005).

A szlovákiai magyar civil szervezetekre vonatkozó hivatalos kimutatás nem létezik Szlovákiában, ami érthető is, hiszen nemzetiségi alapon nagyon nehéz elkülöníteni az egyes szervezeteket²⁵. A SzK Belügyminisztériumában 2002-ben mintegy 24 000 szervezetet tartottak nyilván, ezekből – akárcsak a megnevezések alapján is – nagyon nehéz elkülöníteni a kisebbségi szervezeteket. A helyzetet bonyolítja, hogy az egyes jogi formákat a kerületi hivatalokban kell bejegyeztetni, ami teljesen követhetlenné teszi a szervezetek identifikálását. A szlovákiai magyar intézményrendszerre vonatkozó első adattár/kataszter 1999-2001-ben készült el, mely adatbázis megjelent az interneten is, és itt folyamatosan aktualizálják az adatokat, illetve az adatbázis folyamatosan bővül az új szervezetek bejegyzésével. Az akkori – mindössze – 651 szervezetet magába foglaló adatbázis szerint pusztán az egyharmaduk volt bejegyzett, tehát jogalanyisággal bíró szervezet. Ez a tény elgondolkasztó, hiszen a rendszerváltás után egy évtizeddel pusztán 189 szervezet volt jogosult arra, hogy pályázhasson, a pályázásnak ugyanis feltétele a jogalanyiség (Tóth 2005)²⁶. A területi eloszlásuk szerint a szervezetek mintegy 20%-a a Dunaszerdahelyi járásban működik, 10% fölötti aránnyal jeleskedik még a Komáromi, illetve az Érsekújvári járás. A szlovákiai magyar szervezetek 88,6%-a kulturális szervezetnek, míg közel 10%-a pedig az oktatásügy területén tevékenykedő szervezetnek vallja magát. A környezetvédő, szociális, sport, egyházi stb. szervezetek aránya elenyésző. A szlovákiai magyar civil szféra leggyengébb pontja, hogy a szervezetek többségének nincsenek meg sem az anyagi, sem a humán erőforrásaik egy-egy komolyabb pályázati projekt megírására, lebonyolítására (Horváth, Ríz 2006).

Ezen kedvezőtlen szerkezetű és alacsony intézményi számú szlovákiai magyar civil szektor megreformálására tett legjelentősebb kísérletek a Fórum Információs Központ (FIK) nevéhez fűződnek, mely egy évtizeddel ezelőtt azért jött létre, hogy

szolgáltatásai, képzési és fejlesztési programjai, illetve széles kapcsolatrendszer révén hozzájáruljon a dél-szlovákiai civil társadalom megerősítéséhez és Szlovákia régiói versenyképességének javításához. A FIK az intézményi versenyhátrány leküzdése végett számos úttörő kezdeményezést valósított, illetve valósít meg:

- összeállította s megjelentette a Nonprofit 1x1 kiadványt (mely napjainkban már az interneten is elérhető, ingyen letölthető elektromos formátumban²⁷), mely tankönyvszerű útikalauz a szlovákiai magyar szervezetek számára azzal az elsődleges céllal, hogy a fiatal, vagy éppen megalakulni kívánó szervezeteknek nyújtson segítséget hatékony működésükhöz,
- összeállította s megjelentette A szlovákiai magyar szervezetek adattára c. kötet²⁸, amely több mint 650 szlovákiai magyar szervezet adatait tartalmazza, kiegészítve a Szlovákiában, illetve Szlovákiából elérhető adományozó intézmények programjaival és elérhetőségi adataival, valamint részletes adománygyűjtési útmutatóval,
- folyamatosan megjelenteti – már közel fél évtizede – a 3. Szektoros Hírlevél c. kiadványt²⁹, melynek célja, hogy a szlovákiai magyar nonprofit szervezeteket rendszeresen tájékoztassa az őket érintő aktuális történésekről, eseményekről, programokról,
- a szlovákiai magyar civil és önkormányzati szféra megsegítése végett képzési programokat folytat, amelyek keretében segíteni próbálja a megalakulni kívánó vagy már létező szervezetek munkáját, illetve az önkormányzatok tevékenységét,
- jelentős kampányt folytat 2002-től azon cél érdekében, hogy a fizikai és jogi személyek éljenek a törvény adta lehetőséggel, s adójuk 2%-át ajánlják fel a civil szféra javára (az elmúlt 4 év tapasztalatait a „2% Dél-Szlovákiában” c. kötetben adta ki a központ³⁰),
- kezdeményezésének köszönhetően jött létre a „Dél-Szlovákiai Civil Információs Hálózat“, mely hálózat Dél-Szlovákia különböző régióiban működő információs és szolgáltató nonprofit szervezetek partnersége, s célja a szlovákiai magyar civil társadalom működési feltételeinek javítása, hatékonyságának növelése.

A dél-szlovákiai regionális fejlesztés elősegítésében a nonprofit intézményi szférából kiemelkedik továbbá a Fórum Kisebbségkutató Intézet³¹, amely szervezet felvállalta – többek közt – a magyar kisebbség által lakott terület régiófejlesztési folyamatainak települési és regionális szintű kutatását, a társadalom- és területfejlesztési lehetőségek vizsgálatát.

A dél-szlovákiai területfejlesztésben tevékeny nonprofit szervezetek közt említést érdemel még a Közép-európai Alapítvány, amely számos regionális fejlődést elősegítő aktivitása közt kiemelendő a Befektetési Kataszter c. projektuma. Ezen projektum keretén belül 2003-ban a Közép-európai Alapítvány Dél-Szlovákia 22 városának önkormányzatával együttműködve a nemzetközi pénz- és tőkepiac sze-

replóinek, ingatlanfejlesztőknek és szakmai befektetőknek egy befektetési útmutatót állított össze azzal a céllal, hogy a dél-szlovákiai városok versenyelőnnyel lépjenek be az EU-ba³². A Befektetési Kataszter alapötletét – a regionális fejlesztés környezetének települési szintű bemutatását – később tovább csiszolták a Csallóköz-Mátyusföldi Regionális Társulás és a Szövetség a Közös Célokért szervezetek, amelyek az uniós csatlakozást követően Régiófejlesztés forrásai címmel ingyenes internetes adatbázist hoztak létre a dél-szlovákiai magyarlakta településekre vonatkozólag³³.

A szlovákiai magyar tér regionális fejlesztésének szereplői kapcsán szót kell ejteni még a magyarországi Új Kézfogás Közalapítvánnyal (UKKA) szerződéses kapcsolatban álló vállalkozásfejlesztési központokról is, mely intézményi hálózat tagjai az UKKA programjait képviselik megbízásos alapon³⁴, s mely programok célja a szlovákiai magyar közösség gazdasági helyzetének javítása, a kisebbségi társadalmat érintő gondok megoldásának előmozdítása, valamint a határ menti magyarlakta régiók és Magyarország közötti gazdasági együttműködés elősegítése. Az UKKA nevéhez fűződő projektumok közt kiemelendő egy úttörő és innovatív kutatás-fejlesztési projektum, amely 2003–2004 közt valósult meg, s célja a dél-szlovákiai fejlesztési erőforrások feltárása és a lehetséges stratégiai kitörési pontok meghatározása volt. A projektum első szakaszában fiatal szlovákiai magyar területfejlesztési szakemberek szakmai továbbképzésen vettek részt a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központjában (MTA RKK), majd az MTA RKK munkatársaival közösen kutatták Szlovákia, s azon belül Dél-Szlovákia térszerkezetében rejlő fejlődési irányvonalakat, fejlesztési lehetőségeket (a kutatómunkát nehezítette, hogy Dél-Szlovákiáról korábban nem készült hasonló számvetés még szlovák szakmai körökben sem). A kutatások eredményeképpen feltárt hatalmas ismeretanyag – alapul szolgálhat települések és kistérségek stratégiai területfejlesztési programjainak elkészítéséhez – Dél-Szlovákia címmel megjelent kiadványban vált hozzáférhetővé a nagyközönség és a területfejlesztésben érintett szakemberek számára (a kötet az MTA RKK és a Dialóg Campus könyvkiadó gondozásában jelent meg 2004 őszén).

A dél-szlovákiai tér fejlesztését támogató nonprofit intézmények kezdeményezései közt végezetül említést érdemelnek még a magyarországi Hidvégi Mikó Intézet (HMI) által indított képzési, tanácsadói, adatbázis és hálózatépítési szolgáltatások, amelyeknek célja a magyar kisebbség regionális fejlődését szakértői tanácsadással, kutatói, publikációs és adatbázisépítő tevékenységgel, szakemberképzéssel, hálózatépítéssel és szakmai fórumok kialakításával segíteni. A HMI tevékenységének eredményeképpen az uniós/nem uniós pályázatokon eredményesebb lehet a kisebbségi magyar részvétel, több nyertes uniós/nem uniós projekt kerülhet a magyarok lakta régiókba, s mindezen tevékenységeknek köszönhetően felgyorsulhat a magyarlakta régiók gazdasági-társadalmi fejlődése, ami végeredményképpen hozzájá-

rul a magyar kisebbség asszimilációjának fékezéséhez és a szülőföldön maradáshoz. A nevezett intézmény kezdeményezésére 2006 tavaszán megkezdődött a www.eupalyazat.sk honlap működése a szlovákiai magyar kisebbség számára, amely uniós és nem uniós forrásokról nyújt aktuális pályázati áttekintést.

Végezetül – a dél-szlovákiai önkormányzatokat és nonprofit szerveződéseket követően – a régió felemelkedésének harmadik legfontosabb szereplőit, a vállalkozásokat tekintjük át. Az uniós csatlakozást követően a vállalati szereplők száma a magyarok régiókban is megsokszorozódott. E folyamatban megfigyelhető a vállalkozások nagyarányú koncentrálódása a szlovák–magyar határvidék nyugati területeire, mindenekelőtt Dunaszerdahely vonzáskörzetébe. A kelet-nyugati megosztottságot példázza, hogy míg a régió nyugati járásában az egy vállalkozásra jutó aktív életkorú lakosok száma 70 fő körül mozog, addig a keleti régiókban ez a mutató meghaladja a 100 főt (ami az országos átlag közel kétszerese).

A dél-szlovákiai vállalkozások számának az alakulásával kapcsolatosan fontos megjegyezni, hogy az uniós csatlakozás és a kedvezőbb adórendszer következtében 2004 májusától 2005 májusáig mintegy 1000 magyarországi vállalkozás telepedett le vagy nyitott fiókot Szlovákia déli városaiban (ezen szám azonban csak durva becslés, pontos kimutatás nem létezik). A magyarországi vállalkozások döntően Pozsonyban, Kassán, Komáromban, Dunaszerdahelyen és Párkányban telepednek le, s főleg a kereskedelemben tevékenykednek³⁵. Mivel a külföldi állampolgár természetes személyként nem vállalkozhat Szlovákiában, ezért általában kft.-kről van szó, amelyeknek magyarországi lakos az ügyvezető igazgatója vagy tulajdonosa. A vállalkozásoknak a határ déli oldaláról Szlovákiába való áttelepülésénél fontos tényezőnek számít a magyarországinál kedvezőbb adózási rendszer mellett még a nyelvi akadályok hiánya is. A magyarországi gyökerű szlovákiai vállalkozások többsége olyan specifikus árut kínál, amelyből Szlovákiában nincs nagy választék, vagy hiány van – ilyenek a fémbútorok, mezőgazdasági táp- és permetszerek, ajándéktárgyak. A szolgáltatások terén leginkább a tanácsadás, bizonyos műszaki cikkek kölcsönzése és javítása a jellemző.

A szlovákiai magyar vállalkozói szféra tőkefelhalmozása gyenge. A szlovákiai magyar vállalkozói szféra jelentős része versenyhátrányban van a többi szlovákiai vállalkozóval szemben, ami elsősorban 2 síkon mutatkozik meg.

I. Az átlagos szlovákiai magyar vállalkozó kevésbé jól informált, mint az ország más vidékein élő többi sorstársa³⁶, s ennek három alapvető oka van.

– Szlovákiában a KKV-k támogatására hivatott intézmények és intézményrendszerek többségét az 1998 előtti magyarellenes kormányzási időszakban alakították ki, amikor is a dél-szlovákiai magyaroknak nemigen volt bizalma a fenti intézményekkel szemben, illetve ezen intézményekben nem szívesen látták őket³⁷. Ennek következményeként a szlovákiai magyar vállalkozók egy része információhátrányba került a szlovák versenytársaival szemben már a pályázási alapismereteket illetően.

- A KKV-k informálása jelentős mértékben az interneten keresztül történik, aminek az elérhetősége az infrastrukturálisan elmaradott déli régió számos településén nem biztosított, illetve az internet-elérhetőséget az internetkapcsolat magas anyagi költségei nem teszik lehetővé sok kisvállalkozó számára.
- A sikeres vállalkozás alapfeltétele a magas képzettség és a gazdaság-környezeti alapfeltételek ismerete, amelyek elsajátításához a legmegfelelőbb formát az oktatási/képzési intézmények nyújtják. A szlovákiai magyarok képzettségi szintjéből kiindulva feltételezhető, hogy a szlovákiai magyar KKV-k többségénél a gazdaság-környezeti ismeretek, számítástechnikai, pályázatírási és szlovák/idegen-nyelvi képességek elmaradnak az országos átlagtól – s mindezen indokok halmozottan gátolják őket a versenyképességük növelésében.

II. A szlovákiai magyar KKV-k a szlovák versenytársaikkal szemben az értékképzési lánc alacsonyabb szintjén helyezkednek el – többségük manuális munkán alapuló vállalkozás, nulla szaldó körüli eredménnyel, amely nem tesz lehetővé folyamatos fejlesztést. Ez a hátrány a 90-es évek privatizációjakor keletkezett, amelyből a szlovákiai magyar vállalkozói réteg kimaradt az akkori politikai viszonyok miatt, tehát nulla szintről kellett indulnia (Reiter, Semsey, Tóth 2004).

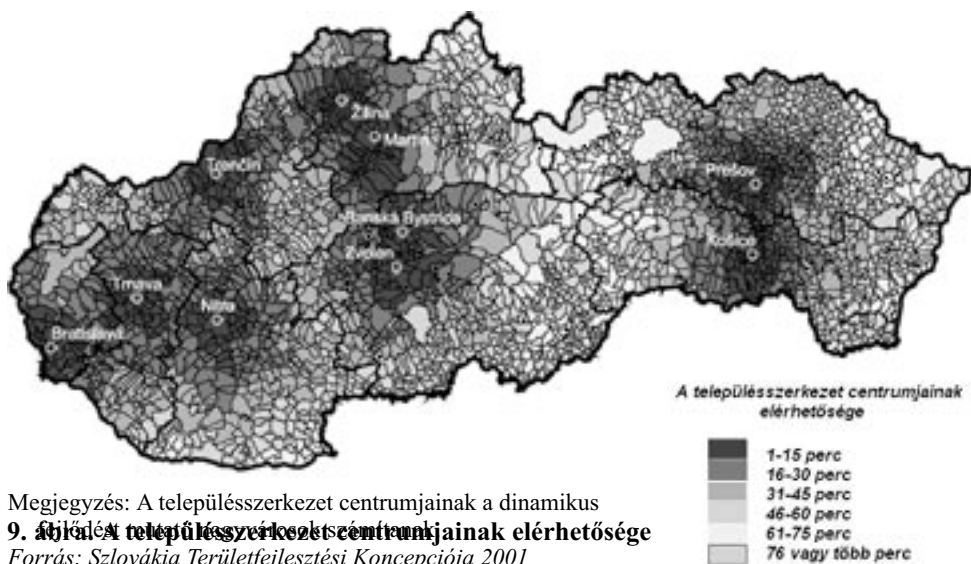
A fent tárgyalt versenyhátrány orvoslása végett az uniós csatlakozást megelőzően, illetve a csatlakozást követően több kezdeményezés is született célözva a szlovákiai magyar vállalkozói szféra fejlesztését. Az egyik legjelentősebb ilyen kezdeményezés a szlovákiai magyar KKV-k által közösen megalapított Szlovákiai Magyar Vállalkozásfejlesztési Társulás. A 2001-ben létrejött csoportosulás, melynek kialakításában aktív szerepet vállalt 7 szlovákiai vállalkozásfejlesztési szervezet is, a kis- és középvállalkozók érdekvédelmi szövetségeként működik, elősegíti a magyar–magyar gazdasági kapcsolatok erősítését, valamint segítséget nyújt uniós pályázatok kidolgozásához. A szlovákiai magyar vállalkozói szféra egyik legjelentősebb fórumának a Fórum Kisebbségkutató Intézet és a Szlovákiai Magyar Értelmiségi Fórum által rendszeresen megrendezésre kerülő Szlovákiai Magyar Értelmiségi Találkozó gazdasági szekciója számít.

A szlovákiai magyar KKV-k versenyképessége kapcsán azonban meg kell említeni, hogy a tárgyalt hátrányokat a jövőben kompenzálhatná a magyar vállalkozások szélesebb információs, know-how és piaci tere (Szlovákia és Magyarország). Ezeket az előnyöket eddig azonban még nem sikerült szervezeten és erőteljesen kihasználni, azonban az uniós csatlakozás óta eltelt időszak eredményei biztatóak, az elmúlt két év aktivitásai (workshopok, nagyvásárok, kiállítások, konferenciák) arra engednek következtetni, hogy a szlovákiai magyar KKV-k felismerték a multikulturális ismeretekből származó előnyeik kiaknázásának lehetőségét.

Magyarlakta régiók fejlesztése az uniós források tükrében

Dél-Szlovákia magyarlakta régiói az uniós regionális fejlesztéseket illetően 2006 nyaráig viszonylag kedvező pozícióban voltak, ami elsősorban annak köszönhető, hogy az MKP tagja volt a kormánykoalíciónak³⁸. Azt azonban tudni kell, hogy az egyes régiók gazdasági és társadalmi fejlődése nem csak az MKP-s miniszteri tárcáktól függ, hanem a kerületi önkormányzatok pártjellegetől³⁹, valamint számos egyéb politikai, gazdasági, társadalmi és történeti előfeltétele van egy-egy régió növekedési pályájának.

Mindent összevetve elmondható, hogy a déli régiók uniós forrásokból történő fejlesztése a kommunális és egyéb befektetési lehetőségek tekintetében nem maradt el az ország többi részétől – a közművesítés és kisebb létesítmények (sport, kulturális, oktatási stb.) kialakítása tekintetében délen is olyanok voltak a lehetőségek, mint más régiókban⁴⁰. A számos pozitív változás mellett azonban egy fejlesztési terület dél-szlovákiai mellőzöttségét azonban ki kell emelni. Ez a terület a közlekedési infrastruktúra (autópálya, gyorsforgalmú út, vasút), melynek a mennyiségi és minőségi mutatóit illetően kevés változás állt be a magyarlakta dél-szlovákiai régiókban az 1998-2006 közti időszakban (számottevő dél-szlovákiai közlekedési infrastruktúra-fejlesztésnek mindössze a Párkány-Esztergom közti Mária-Valéria híd, valamint az osgyáni terelőút és a Tornalját elkerülő útszakasz számítanak – az utóbbi 6 és 11 km útszakaszok a tervezett R2-es déli autótút (Trencsén–Nyitra–Zólyom–Losonc–Rimaszombat–Rozsnyó–Kassa) részét képezik), s amelyek rossz állapota, illetve hiánya rendkívül fékezően hat a déli területek fejlődésére.

A dél-szlovákiai területek közlekedési infrastruktúrájában előre láthatólag az elkövetkező évek során sem várható lényeges javulás, amire a „biztosítékot” a 2006 nyarán megalakult nacionalista értékrendet követő szlovák kormány jelenti, amely határozatot hozott a már megkezdett R2 autópálya építésének a leállításáról is annak érdekében, hogy az északi közlekedési folyosó 2014-ig elkészüljön. Sőt, visszatérhet a magyar kisebbség által lakott déli régiók diszkriminálása is, amire a Transparency International 2006 tavaszán készített jelentése⁴¹ is felhívja a figyelmet. A tárgyalt jelentés megállapítja, hogy az uniós források szétosztásánál fennáll a regionális diszkrimináció, illetve a korrupció lehetősége, mindenképp a projektek értékelésének és a nyertes projektek kiválasztásának fázisában. Ezen megállapítás alapján a nacionalista magatartást tanúsító Fico-kormány alatt valós veszély fenyegeti a dél-szlovákiai magyarság társadalmi-gazdasági fejlődését az elkövetkező 4 évben – ezen helyzet azonban nem új keletű, a magyarlakta régiók versenyképességét gátló akadályok létesítésére számos múltbeli példa szolgál (Ádám János 2004, Mezei 2005).

Az uniós forrásoknak köszönhetően a szlovákiai magyarok által lakott tér vállalkozásai is erőre kaptak, mely részben a SzK Gazdasági Minisztériuma által nyújtott közel két milliárd korona támogatásnak köszönhető, amelyet a dél-szlovákiai kis- és középvállalkozók, valamint az önkormányzatok kaptak. A támogatást zömmel új technológiák vásárlására, telephelyek, műhelyek rekonstrukciójára, illetve csarnokok építésére, továbbá energetikai projektumokra, beruházásokra, a megújuló energiaforrások, technológiák vásárlására, telepítésére, az idegenforgalom fejlesztésére, valamint vállalatok marketingtevékenységére nyújtották⁴². A dél-szlovákiai tér uniós tagságából származó versenyképességi pozícióit illetően kiemelkedő esemény a 2006 júliusában a 45 turisztikai határátlépési pont megnyitása a szlovák-magyar határon⁴³. Ezen határátkelők létrehozása lényegesen javította a határátlépési problémákat a szlovák-magyar határ mentén, amelyre a határátkelőhelyek alacsony száma volt jellemző még 15 évvel a rendszerváltást követően is⁴⁴. Az új határátkelőhelyek az elkövetkező pár évben várhatóan lényegesen elősegíthetik a határ két oldalán élők társadalmi kapcsolatainak a megerősödését, valamint hozzájárulhatnak az idegenforgalmon alapuló gazdasági növekedéshez a tárgyalt térben (elősegítve az ott élők életszínvonalának emelkedését, a határ menti régiók kohézióját). A határátlépési pontoknak köszönhetően a dél-szlovákiai magyarlakta térségek és a szomszédos magyarországi területek közt lehetőség nyílik szoros társadalmi-gazdasági együttműködésre, a korábban nehezen átjárható határok lebontásával számos település és régió periférikus jellege megszűnhet.

Végezetül – a magyarlakta régióknak az uniós tagság tükrében történő fejlesztései kapcsán – említést kell tenni még egy új fogalomról/tevékenységről, mégpedig a lobbitevékenységről, melynek a szerepe a regionális fejlesztések terén éppúgy megnőtt, mint az élet bármely más területén. A nevezett tevékenység a tárgyalt régióban is lényeges hatással bír a fejlesztési/beruházási döntésekre, ugyanis az uniós forrá-

sok szétosztása esetében – bármennyire sok forrásról is legyen szó – mindig fenn áll a „sok eszkimó, kevés foka” történet. Az uniós források megszerzése érdekében a magyarlakta dél-szlovákiai tér fejlesztése végett a magyar kisebbség lobbitevékenysége sikeresnek ítéhető meg az elmúlt időszakban, azonban a 2006 júliusában létrejött szlovák kormány felállását követően – mint ahogy már korábban több utalás is történt rá – biztosra vehető, hogy a magyarlakta települések és régiók fejlesztését szolgáló lobbitevékenység jóval nehezebb lesz a 2006-2010 időszakban⁴⁵. A szlovákiai magyar kisebbség számára kedvezőtlen új szlovákiai kormányzati viszonyokból származó lobbitevékenység nehézségeit némileg ellensúlyozhatja a magyarországi kormányzat olyan magatartása, hogy kiemelten kezelné azon magyarországi uniós projektek támogatását, amelyek ugyan a határ déli oldalán valósulnának meg, de közvetve hozzájárulnának a határ északi oldalán levő társadalmi-gazdasági elmaradottság felszámolásához (Horváth, Ríz 2006). Az elkövetkező években tehát fokozott hangsúlyt kell kapniuk majd a magyar-magyar fejlesztéspolitikai, szakmapolitikai együttműködéseknek.

Összefoglalás

Az ország uniós tagsága egy új térstruktúra megjelenését hozta, mely egy új gazdasági- és társadalmi térszerkezet, valamint egy átalakult térségi települési tagoltság jeleit mutatja, ahol az országhatáron túlnyúló régióformáló erők is lényeges szerepkörhöz jutnak. Az uniós csatlakozás Dél-Szlovákia és az ott élők számára egy óriási, talán többet meg nem ismétlődő kihívás, lehetőség, melyet nem lehet nem kihasználni. Azonban nem szabad az EU taggá válástól a régió automatikus gazdasági és társadalmi felemelkedésére számítani, az EU tagság csak lehetőségeket nyújt a régiók közötti fejlettségi különbségek mérséklésére, a szerkezetváltásra és a sikeres felzárkózás elősegítésére, a tényleges társadalmi és gazdasági felemelkedés a régiókon múlik, azon, hogy élnek-e vele – ugyanis a decentralizált döntéshozatal eredményeképpen a helyi társadalom akarata, kezdeményezőképesége, áldozatkészsége, lokalpatriotizmusa a térségek átalakulásának kovásza. Természetesen a magyar kisebbség által lakott régiók periférikus jellegének megszüntetéséhez szükséges a kedvező központi kormányzati és regionális önkormányzati politikai környezet is, ugyanis a forráselosztásnál (legyen az uniós vagy nemzeti) és a fejlesztési beruházásoknál a magyarlakta régiók gyakran a szlovák nacionalista politikai döntéshozatal áldozataiként esnek (a szlovákok által lakott amúgy is fejlettebb települések és régiók számítanak kiemelten kedvezményezettnek).

Ma a szlovák–magyar határ mentén olyan mértékű területi különbségek fordulnak elő, melyek elfogadhatatlan esélyegyenlőtlenséget teremtenek a társadalom ott élő tagjai számára, s megfelelő beavatkozás hiányában a szegregációs folyamatok

felelősödése, a hátrányos helyzetű térségek teljes leszakadása fenyeget. Ezen területi egyenlőtlenségek jórészt a gazdasági tényezők és a közlekedési infrastruktúra egyenlőtlen földrajzi eloszlásában gyökereznek.

Az elmúlt közel egy évtized kedvező folyamatai ellenére a magyar kisebbség által lakott dél-szlovákiai régió alulfejlettségének és elszigeteltségének mutatói még mindig kedvezőtlenebbek az ország többi régiójának hasonló mutatóitól – azonban a tendenciákat meghatározó folyamatok terén lényeges változásról beszélhetünk. A dél-szlovákiai régiók versenyképességében mutatkozó eltéréseket a régiók gazdaságának strukturális szerkezete (az alacsony hozzáadott értéket produkáló gazdasági ágazatok dominálnak), a minőségi közlekedési infrastruktúra és a magasan képzett humán erőforrások hiánya, valamint a szlovák-magyar nemzetiségi viszony korlátozó volta okozza. Ebből kiindulva az elkövetkező években a régiófejlesztési politikának komplex módon kell megközelítenie a problémát, a segítségnek pedig koncentrált formában, strukturálisan és regionálisan célzottan kell megjelennie. A dél-szlovákiai fejlesztési politikának kiemelt figyelmet kell összpontosítani a szomszédos magyarországi régiók sajátosságaira is, ugyanis a lehetséges fejlesztési irányok azonosak a határ két oldalán és mivel az országhatár az EU négy szabadsága jegyében gazdasági szempontból lényegében jelentőségét veszti mint belső határ, a gazdaság fejlődése az egyik oldalon kihat a másik oldal társadalmi-gazdasági szövetének alakulására is.

Az elkövetkező egy évtizedben Dél-Szlovákia gazdasági fellendülése érdekében szükség lesz újabb növekedési centrumok kialakítására is a vizsgált térben, bár nem kétséges azonban az sem, hogy a növekedési centrumok fejlesztésétől függetlenül a térbeli differenciálódás, vagyis a területi egyenlőtlenségek továbbra is fenn fognak állni a dél-szlovákiai térben (amelynek fejlődési potenciálját a globális európai térben egyértelműen determinálja az európai társadalmi-gazdasági fejlődési tengelyekhez viszonyított helyzete, ahogy azt az 1. ábra szemlélteti).

A magyar kisebbség által lakott nyugati alrégióban növekedési pólus telephelyi követelményeinek Dél-Szlovákia legdinamikusabban növekvő járási székhelye, Dunaszerdahely felel meg, mely a pozsonyi és győri agglomeráció határvárosaként – 38 km-re fekszik mindkét várostól – betöltheti ténylegesen az innovációs központi szerepet (Szlovákia Területfejlesztési Konceptiója 2001). A határ menti középső alrégióban növekedési centrumként pedig Losonc rendelkezik a legkedvezőbb társadalmi-gazdasági környezettel. A magyar kisebbség által lakott keleti alrégió alacsony urbanizációs szintje miatt növekedési pólus telephelyi követelményeinek egy magyar jellegű település sem felel meg.

A magyarlakta régiók társadalmi-gazdasági felemelkedésének anyagi hátterét az érintettek saját forrásai, a települési, a kerületi és az állami költségvetés, de döntő többségben az uniós források jelenthetik majd, amelyek lehívására alapfeltétel az érintettek számára hatékony információs és képzési/tanácsadói rendszerek működé-

se az érintett régióban, valamint a 2006 nyarán a szlovák és magyar oldalon egyaránt fellángolt nacionalista hangulat elfojtása, a többségi nemzet és a magyar kisebbség közti kölcsönös bizalom visszaállítása.

A dél-szlovákiai területi egyenlőtlenségek lényeges mérséklése csak hosszú idő alatt valósítható meg. Rövidtávon a dél-szlovákiai területi egyenlőtlenségek számottevő gyengülése nem várható, ugyanis az uniós egységes verseny piacon nyilvánvalóan jobbak a jó közlekedési infrastruktúrájú és erős gazdaságú régiók esélyei, valamint a pozícióikból adódóan feltehetően nagyobb eséllyel juthatnak hozzá az EU-n belül szintén elmaradottnak minősülő nyugat-szlovákiai települések és régiók a 2007–2013 uniós programozási időszakban szétosztásra kerülő uniós forrásokhoz, mint a közép- és kelet-szlovákiai települések és régiók. Az utóbbi régió pozícióin várhatóan lényegesen javulást hoz majd a második világháború után felrobantott Ipoly hidak újjáépítése (a hidak újjáépítése a folyó 120 kilométeres szakaszán a folyó két partján élő mintegy 350 ezer ember életminőségét javíthatja), valamint a Kassa Miskolc autópálya-kapcsolat (amelynek kivitelezése 2010-re ígért).

Dél-Szlovákiában a regionális fejlesztés társadalmi és gazdasági környezete jelentősen javult az elmúlt 8 évben. A középtávon a régió és az ott élő szlovákiai magyar közösség számára az uniós fejlesztési források történelmi lehetőséget kínálnak, s ha a régió lakossága (magyarok, szlovákok, romák stb.) sikeres lesz ezen források lehívásában és fogadásában, akkor a régió több évtizedes területi hátrányokat dolgozhat le, amelynek révén a magyar kisebbség számára lehetőség teremődik a szülőföldön maradásra, annak társadalmi-gazdasági felvirágzására, az asszimiláció fékezésére.

Felhasznált irodalom

- Ádám János, I. 2004. A határon túli magyarok részvétele a szlovákiai gazdasági átalakulásban. In: RÉTI, T. (szerk.): Átalakuló régiók – Dél-Szlovákia és a magyarok által lakott régiók gazdasági helyzete. EÖKIK, Budapest, 9–22. p.
- Ádám János, I. 2005. A dél-szlovákiai régió fejlődése a helyi kezdeményezések és a határon átnyúló együttműködések tükrében. In: RÉTI, T. (szerk.): Közeledő régiók a Kárpát-medencében. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest, 21–59. p..
- Baranyi, B., Balcsók, I. 2004. Határ menti együttműködés és foglalkoztatás – kelet-magyarországi helyzetkép. In: Műhelytanulmányok 2004/20, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 1–29. p.
- Drgoňa, V. 2003. Cezhraničná spolupráca: nový fenomén v regionálnej politike (na príklade pohraničných území SR). In: Geografické aspekty stredoevropského priestoru. Masarykova univerzita, Brno, 10–15. p.
- Enyedi, Gy. 2004. Regionális folyamatok a posztszocialista Magyarországon, Magyar Tudomány, 2004/9 935. p.
- Hardi, T., Mezei, I. 2003. A szlovák közigazgatás és területfejlesztés asszimetriái. In Tér és Társadalom, 2003/4, MTA RKK, Pécs, 126–154. p.

- Horváth, T., Ríz, Á. 2006. Szlovákiai magyarok támogatásának új lehetőségei az Európai Unióban. In: Fórum Társadalomtudományi Szemle 2006/2, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely, 27–47. p.
- Korec, P. 2005. Regionálny rozvoj Slovenska v rokoch 1989-2004. Geo-grafika, Bratislava, 228 p.
- Lelkes, G. 2004a. Szlovákia makrorégiói. In HORVÁTH, GY. (szerk.): Dél-Szlovákia. Dialóg Campus–Magyar Tudományos Akadémia–Regionális Kutatások Központja, Budapest – Pécs, 83–198. p.
- Lelkes, G. 2004b. Vybrané demografické ukazovatele národnostných menšín Slovenska. In Dohányos, R., Lelkes, G., Tóth, K., (szerk.): Národnostné menšiny na Slovensku 2003. Fórum inštitút pre výskum menšín – Vydavateľstvo Lilium Aurum, Šamorín – Dunajská Streda, 15–59. p.
- Mezei, I. 2005. A szlovák–magyar határ menti kapcsolatok jelentőségéről. In Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek, MTA RKK, Miskolc, 3–21. p.
- Reiter F., Semsey I., Tóth A. 2004. Kelet-Szlovákia régió gazdasági átalakulása. In RÉTI, T. (szerk.): Átalakuló régiók – Dél-Szlovákia és a magyarok által lakott régiók gazdasági helyzete. EÖKIK, Budapest, 41–59. p.
- Turnock, D. 2002. Crossborder cooperation: a major element in regional policy in East Central Europe. In Scottish Geographical Journal No.1, Edinburgh University Press, Edinburgh, 19–40. p.
- Tóth, K. 2005. A magyar intézményrendszer fejlődése. In: FAZEKAS, J., HUNCIK, P. (szerk.): Magyarok Szlovákiában (1989-2004). Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely, 2005
- Viszt E., Adler J. 2001. Bérek és munkaerőköltségek Magyarországon az EU-integráció tükrében. In: Közgazdasági Szemle, XLVIII. évf., 2001. március, Budapest, 244–260. p.
- Slovensko 2005 – Súhrnná správa o stave spoločnosti (Szlovákia 2005 – Összefoglaló jelentés a társadalomról), IVO, Bratislava, 2006
- Nonprofit 1x1, Fórum Információs Központ–Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely, 2002
- 2% Dél-Szlovákiában, Fórum Információs Központ – Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja–Dunaszerdahely, 2006
- Koncepcia decentralizácie a modernizácie verejnej správy (A közigazgatás decentralizálásának és modernizációjának a terve), Úrad vlády SR, Bratislava, 2001
- Národný rozvojový plán (Nemzeti Fejlesztési Terv), Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja Slovenskej republiky, Bratislava, 2003
- Národný strategický plán rozvoja vidieka SR na roky 2007–2013 (Nemzeti Stratégiai Vidékfejlesztési Terv 2007–2013), Ministerstvo pôdohospodárstva Slovenskej republiky, Bratislava, 2006
- Národný strategický referenčný rámec Slovenskej republiky 2007–2013 (Szlovák Köztársaság Nemzeti Stratégiai Referencia Kerete 2007–2013), Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja Slovenskej republiky, Bratislava, 2006
- Koncepcia územného rozvoja Slovenska 2001 (Szlovákia Területfejlesztési Koncepciója 2001), Ministerstvo ivotného prostredia Slovenskej republiky, Bratislava, 2002
- A szlovák–magyar határmenti települések fejlesztésének lehetőségei a csatlakozás után. Városfejlesztés Rt., Budapest, 2004

Jegyzetek

- ¹ Korábban a körzeti hivatalokban létezett egy régiófejlesztési osztály, ami az amúgy is csekély forrásokat egyéni érdekek mentén osztotta el.
- ² A korábbi ellenzéknek 85, míg az eddigi kormánypártoknak 65 képviselői helye lett a 150 tagú törvényhozásban.
- ³ A R. Fico vezette új szlovák kormánykoalíció a szlovákiai magyarság számára a lehető legkedvezőtlenebb politikai színezettel bír, félő, hogy az MKP nyolcéves kormányzati szerepvállalása során megteremtett kisebbségpolitikai eredményeket a populista nacionalista kormány semmissé teheti.
- ⁴ Szlovák Köztársaság
- ⁵ Az államigazgatási kerületek megszüntetését 2006. július 12-én jelentette be R. Fico, az új szlovák kormányfő. Ezen hivatalok megszüntetése 2008. január 1-jétől várható.
- ⁶ Az eurorégiók meghatározásánál bonyolító tényező, hogy több szervezet használja az eurorégió megjelölést, holott ténylegesen nem azok. Ennek az az oka, hogy nincs szabályozva, mely szervezetek jogosultak a nevet használni, emiatt baráti társaságok, egyesületek is fölveszik, használják a megnevezést. A 12 eurorégió a szlovákiai régiófejlesztési minisztérium által regisztrált eurorégiós együttműködés.
- ⁷ A kivételt a Kárpátok Eurorégió képezi, mely öt állam határ menti régióit öleli fel.
- ⁸ [http://www.bm.hu/web/euik.nsf/A8ED941888DF603EC125711F0054410E/\\$FILE/Magyar-%20Szlov%C3%A1k%20jav..doc](http://www.bm.hu/web/euik.nsf/A8ED941888DF603EC125711F0054410E/$FILE/Magyar-%20Szlov%C3%A1k%20jav..doc).
- ⁹ A pályázástól való távolmaradást az önkormányzatok többsége a rendelkezésre álló anyagi eszközök szűkösségével, illetve a szervezőerő és a kapacitás hiányával magyarázza.
- ¹⁰ A fenti területeken az alábbi jogi formában működnek a civil szervezetek: polgári társulások (a jogi forma kereteit a 83/1990 Tt. számú törvény határozza meg), alapítványok (a jogi forma kereteit a 34/2002 Tt. számú törvény határozza meg), jótékonyági alapok (a jogi forma kereteit a 147/1997 Tt. számú törvény határozza meg), közhasznú szolgáltatásokat nyújtó szervezetek (a jogi forma kereteit a 35/2002 Tt. számú törvény határozza meg).
- ¹¹ Példaként felhozható Dunaszerdahely városa, ahol fél évtizede az MKP legnagyobb ellenfele a helyi civil szervezetek szövetsége Városunkért Polgári Társulás név alatt.
- ¹² Ugyanakkor fontos kiemelni azt a tényt is, hogy a szlovákiai jogi környezet is lényegesen javult az előző évekhez képest, lehetővé tette, hogy a személyi jövedelemadó 2%-át mind a fizikai, mind a jogi személyek feljánlják a civil szervezeteknek (az 595/2003 Tt. számú törvény értelmében), korábban ugyanis csak a fizikai személyek élhettek az adójuk feljánlásával, annak is csak 1%-val.
- ¹³ Fontos megjegyezni, hogy az uniós csatlakozás utáni utófinanszírozási projektumtámogatás jelentős vitaforumot váltott ki a civil szervezetek körében, ugyanis a források utólagos szétosztása több esetben lehetetlenné tette a civil szervezet működését.
- ¹⁴ Nomenclature of Territorial Units for Statistics angol megnevezés rövidítése (magyar fordítása: Statisztikai Célú Területi Egységek Nomenklatúrája).
- ¹⁵ 2005-ben az ország 10 leglátogatottabb idegenforgalmi attrakciója közül 3 magyarlakta régióban található. Az első helyen a nagymgyeri termálfürdő végzett 634 584 vendéggel, megelőzve a párkányi (289 300 látogató a 7. helyezést jelentette) és a szenci (220 000 látogató a 10. helyezést jelentette) termálfürdőket.
- ¹⁶ Pozsony és Kassa városok a kedvező munkaerő-piaci adottságaik miatt nem lettek besorolva ezen elemzésbe.
- ¹⁷ Fontos azonban megjegyezni, hogy a ezen régiókban számottevő a roma populáció részaránya, amelynek általános jellemvonása a munka elutasítása, illetve az alacsony képzettségi szint.

- ¹⁸ Ezzel kapcsolatban kiemelendő, hogy a szakképzés is nagyon lassan (vagy egyáltalán nem) reagál(t) a munkaerő-piaci viszonyok változásához, valamint ezen régióban a szakképzésből kikerült munkaerőt felszívó ágazatok nagyon gyengék.
- ¹⁹ A szlovákiai bérek ilyen jellegű versenyhátrányának legfrissebb példája a rimaszombati Dräxlmaier autókábelgyár esete: 2006 nyarán a közel 1200 munkahelyet teremtő beruházói szerződést a német fél felmondta az aláírást követően, s továbbállt Romániába.
- ²⁰ Ezen tervezetet elutasítók azzal érvelnek, hogy a hirtelen végrehajtott jelentős minimálbéremelés nagyon hátrányos lenne a nagyvállalkozói szféra számára (drágítja a termelést, s ez a kisebb tudásigényű ágazatokban elbocsátásokhoz vezethet), valamint a túl magas minimálbér a kisvállalkozóknak komoly gondot okozhat a járulékok összegét illetően (bizonyos járulékok a minimálbérből vannak kiszámítva, s ezek emelkedése sok kisvállalkozó számára elviselhetetlen megterhelést jelentene).
- ²¹ Csehország ezen értékével az első helyen áll az EU-ban munkát vállaló szlovák állampolgárok számát illetően, míg Magyarország a harmadik helyen áll (megelőzi őt Nagy-Britannia, ahol hivatalosan 37 ezer fő szlovák állampolgár dolgozik).
- ²² <http://www.etrend.sk/67742/ekonomika/europska-unia/do-unie-hlavne-mladi-a-robotnici>
- ²³ Azonban a Fico-kormány közel egy éves tevékenységét ismerve biztosra vehető ezen útvonal megépítésének elhalasztódása.
- ²⁴ Új Szó, 2005. december 27.
- ²⁵ HTMH: Szlovákiai magyarság 2003
- ²⁶ Mint bármi egyéb jogi fellépéshez, pl. a jövedelemadó 2%-nak a gyűjtéséhez.
- ²⁷ Két címről is: www.forumic.sk, www.mek.oszk.hu
- ²⁸ A kiadvány elektromos változata letölthető két címről is: www.forumic.sk, www.mek.oszk.hu
- ²⁹ Elektromos úton kerül terjesztésre, a WORD formátumban szerkesztett újság egyrészt a www.forumic.sk honlapról tölthető le, másrészt a Fórum Információs Központtól megrendelhető annak közvetlen kézbesítése egy megadott e-mail címre.
- ³⁰ A kiadvány elektromos változata letölthető két címről is: www.forumic.sk, www.mek.oszk.hu
- ³¹ www.foruminst.sk
- ³² www.cef.sk
- ³³ www.niton.sk/szkc
- ³⁴ Alapvető feladatuk a pályázatok fogadása, előminősítése, elszámolása és ellenőrzése, amiért a sikeres, tehát elfogadott pályázatok után díjazásban részesülnek az éves egyszeri és egységes juttatáson felül. Miután a központ maga is sikerérvet vállalkozásként tevékenykedik, magának is évente pályáznia kell, hogy elláthassa ezt a tevékenységet (a siker mércéje az elfogadott pályázatok száma).
- ³⁵ <http://www.uj szo.com/clanok.asp?vyd=20050721&cl=132544>
- ³⁶ Pomothy László (a SzK Gazdasági Minisztériumának volt államtitkára az MKP színeiben) nyilatkozta a Szabad Újságnak 2006 júniusában
- ³⁷ Pomothy László (a SzK Gazdasági Minisztériumának volt államtitkára az MKP színeiben) nyilatkozta a Szabad Újságnak 2006 júniusában
- ³⁸ „Dél-Szlovákia soha nem látott támogatáshoz jutott, természetesen a törvények és jogi előírások szigorú betartása mellett. Dél-Szlovákiában jóformán nem létezik település, ahová valamilyen támogatást ne adtunk volna.” (Csáky Pál, a SzK Kormányának alelnöke az MKP színeiben, nyilatkozta a Szabad Újságnak 2006 májusában).
- ³⁹ A decentralizáció eredményeképpen a kerületi önkormányzatok jogkörei lényegesen befolyásolják a lokális fejlődést, ezért nagyon fontos, hogy a regionális szinteken is kellő támogatást kapjanak dél-szlovákiai fejlesztések. Ezzel kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy az MKP 2001-2005

közt „öngölt” rúgott a Nyitra kerületben, ugyanis a 2001-2005 közti időszakban számtalan jogos bírálattal érte a pártot a szlovák pártok részéről, hogy az MKP az akkori erőfölényét kihasználva arrogáns forrásosztó politikát folytatott.

⁴⁰ Podstránsky Vladimil (a SzK Pénzügyminisztériumának volt államtitkára az MKP színeiben) nyilatkozta a Szabad Újságnak 2006 júliusában (<http://www.hhrf.org/szabadujsgag/modules.php?name=News&file=article&sid=439>)

⁴¹ Štruktúralne fondy EÚ na Slovensku a možnosti ich transparentnejšieho využívania, Transparency International Slovensko, Bratislava 2005

⁴² Pomothy László (a SzK Gazdasági Minisztériumának volt államtitkára az MKP színeiben) nyilatkozta a Szabad Újságnak 2006 júniusában

⁴³ Az átlépési pontokat az EU, Norvégia, Svájc Andorra, Monaco, San Marino és a Vatikán állampolgárai használhatják.

⁴⁴ A 664,7 km-es szlovák-magyar határszakaszra 2006 júliusáig mindössze 17 határátkelő jutott, ami 39,1 km-es átlagos határátlépési távolságot jelentett. A határátlépési pontok ilyen alacsony sűrűsége azért meglepő, mert 1918 előtt itt nem volt sosem régiós (földrajzi, társadalmi, közigazgatási, politikai, stb.) határ, itt mindennapos kapcsolatok voltak, a legkülönbözőbb minőségű utak, ösvényekkel. Valamint megjegyzendő, hogy a szlovák-osztrák és a szlovák-cseh határsávokon az átlépési pontok sűrűsége lényegesen magasabb volt 2006 júliusát megelőzően, az előbbi átlagosan 21,3 km-ként, az utóbbit átlagosan 15,7 km-ként lehetett átlépni (Mezei, 2005).

⁴⁵ A nacionalista Szlovák Nemzeti Párt kormányra jutása mellett, még említeni kell, hogy az MKP pozíciói a regionális önkormányzati posztokon is gyengültek, miután 2005 telén az önkormányzati választásokon gyengébben szerepelt, mint négy évvel korábban, valamint a 2006 decemberében sorra kerülő települési önkormányzati választásokon is megtörténhet az MKP pozícióinak meggyengülése.